

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VED
FORENEDE
KRÆFTER

VED FORENEDE KRÆFTER

VED FORENEDE KRÆFTER

Forsvarets øverste militære ledelse

Forsvarschefembedet og forsvarets udvikling 1950 – 2000

Udgiver: Forsvarskommandoen
Postboks 202
2950 Vedbæk
Tlf. 45 67 45 67
E-mail: fko@fko.dk
Internet: www.forsvarskommandoen.dk

Oplag: 10.000 eksemplarer

Grafisk design og tryk: Nordjyllands Bogtrykkeri A/S, Aalborg

ISBN 87-988033-0-1

På titelsiden ses Forsvarskommandoens våbenskjold.

Forsvarsstabens officerer skulle, i lighed med personellet i de NATO-stabe som man samarbejdede med, have et officielt kendetegn. Allerede den 2. november 1950 blev det bestemt, at alle officerer af linjen, der var ansat ved forsvarstaben, skulle kendetegnes ved at bære "om venstre overarm 2 snore i guldtrækkerarbejde". Brug af dette kendetegn ophørte, da Forsvarskommandoen blev oprettet.

Der indførtes også et "forsvarsstabsmærke" til bæring på venstre side af brystet. Billedhugger Harald Salomon skabte et mærke med de tre danske løver i et kronet skjold, lagt på et med odden opstillet sværd symboliserende de væbnede styrker, og omgivet af et skriftbånd med den latinske devise: "Viribus Unitis" (Ved Forenede Kræfter), et motto, der symboliserer den værnssfælles opgave. Som tegn på, at staben var oprettet i Kong Frederik

IX's regeringsperiode, var kongens kronede monogram lagt på sværdets kontravægt. De tre løver blev populært betegnet som de tre værn. Søværnets officerer bar først mærket fra 1972, idet der ikke i søværnet var tradition for bæring af mærker på brystet, bortset fra danske og udenlandske dekorationer. Mærket anvendes i dag som Forsvarskommandoens officielle våbenskjold.

I 1977 indførtes ovenstående myndighedsvåben for Forsvarschefen med rigsvåbnet lagt på to krydslagte kommando- (marskal-) stave. Dette myndighedsvåben bruges i dag af Forsvarschefen og dennes direkte hjælpere, fortrinsvis personel ved Forsvarschefens Repræsentation (DAMIREP) ved NATO hovedkvarteret i Bruxelles og Forsvarschefens Repræsentation (NMR) ved Europakommandoen (SHAPE) i Mons. Det er skabt af kunstneren og heraldikeren Claus Achton Friis.

Forord

I anledning af 50-året for oprettelsen af forsvarschefseembedet og forsvarsstaben har Forsvarskommandoen ønsket at få fremdraget træk af udviklingen og arbejdet i forsvarrets øverste militære ledelse. Endvidere har Forsvarskommandoen ønsket at få belyst vilkår og begivenheder, der har haft indflydelse på denne udvikling og på det sikkerhedspolitiske miljø.

Bogen behandler indledningsvis perioden fra enevældens indførelse frem til 2. Verdenskrig og belyser herunder nogle af de påvirkninger udefra, som gennem tiderne har præget udviklingen i Danmark. Hovedvægten i fremstillingen er derefter lagt på den proces, der i 1950 førte til oprettelse af forsvarschefseembedet, og den efterfølgende udvikling med særligt fokus på perioden efter oprettelsen af Forsvarskommandoen i 1970.

Sigtet med bogen har været at give en bred historisk orientering om vilkår og begivenheder frem for en detaljeret beskrivelse af opgaver og arbejdsgange. Hertil kommer, at begivenheder og den stedfundne udvikling er søgt anskuet ud fra værnssfælles betragtninger. Det har medført, at eksempelvis de tidligere værnskommandoer har fået en mindre fremtrædende plads, ligesom sigtet med bogen bl. a. også har begrænset omtalen af hjemmeværnet.

Ansvar for udarbejdelsen af bogen har været overdraget en komité, som har ydet en meget betydelig indsats. Komitéen tillige med alle, der i øvrigt har bidraget til udarbejdelsen, bedes modtage min dybtføjte tak.

Endelig vil jeg rette en særlig tak til Kredsen Mars og Merkur for økonomisk støtte til udgivelsen af bogen.

Vedbæk, oktober 2000

Christian Hvidt
General
Forsvarschef

Komité m.v.

Bogen er udarbejdet af en komité bestående af:

Jørgen Lyng, general, formand

Ib Faurby, specialkonsulent

Adam Helms, kontreadmiral

Paul B. Krogen, generalmajor

Viggo B. A. Ramlau, oberst

Niels K. Skov, generalmajor

Erik H. Sørensen, kommandør. Afgået ved døden i 1999.

Herudover har en række personer bidraget med kritiske bemærkninger og faktuelle oplysninger. I den forbindelse skal alene nævnes general O. K. Lind, admiral S. E. Thiede, general C. Hvidt, generalløjtnanterne B. E. Amler, K. G. H. Hillingsø og O. H.-G. Hoff, generalmajor Jens Johansen, professor dr. phil. Ole Feldbæk, professor Nikolaj Petersen, overarkivar Hans Christian Bjerg og oberstløjtnant K.V. Nielsen.

Endvidere har oberstløjtnanterne J.B. Andersen og L. Harkjær, fuldmægtig, cand.polit. S. Borup-Nielsen samt fuldmægtig, cand.scient.adm. L. Harder bidraget bl.a. med redaktion og tilvejebringelse af kildemateriale. Desuden har arkivar, stud.mag. L.B. Struwe deltaget i udarbejdelse af bogen.

Indholdsfortegnelse

<i>Forord</i>	5	KAPITEL 3	
<i>Komité m.v.</i>	6	<i>Dansk forsvar under og umiddelbart efter 2. Verdenskrig</i>	
KAPITEL 1		Omkring krigsudbruddet	53
<i>Indledning</i>		Besættelsen	55
Den historiske baggrund	11	De nordatlantiske øer under 2. Verdenskrig.....	61
Forsvarschefens rolle.....	12	Situationen ved besættelsens ophør.....	64
Indholdets disponering.....	15	Russerne på Bornholm	66
Kildegrundlag.....	17	Amerikanerne i Grønland.....	67
KAPITEL 2		Forsvarskommissionen af 1946.....	68
<i>Den øverste militære ledelse fra enevælden til 2. Verdenskrig</i>		Modsatninger mellem Øst og Vest.....	70
Træk af udviklingen under første del af enevælden.....	19	Danmark ved en skillevej.....	71
Udviklingen af de landmilitære stabe i 1700- og begyndelsen		Norden eller NATO	74
af 1800-tallet.....	21	Forsvarskommissionen genoptager arbejdet	75
Perioden fra Napoleonskrigene til enevældens ophør	22	Konturerne tegner sig.....	78
Overgang til folkestyre. Krigen 1848-50.....	25	Lov om forsvarrets overordnede organisation. Danmarks første	
Krigen i 1864	28	Forsvarschef.....	80
De preussiske tanker om den øverste ledelse	31	Arbejdet færdiggøres i en reorganiseret kommission.....	82
Forsvaret som led i forfatningskampen	34	Afslutning af en overgangsperiode	84
Forsvarsministerposten oprettes	36	KAPITEL 4	
1. Verdenskrig	39	<i>Tiden forud for Forsvarskommandoens oprettelse</i>	
Mellemkrigstiden	42	NATO's militære organisation opbygges.....	85
Overvejelser i mellemkrigstiden om værnssfælles ledelse.....	47	Ændring af Forsvarschefens beføjelser.....	87
Værnssfælles ledelse under 2. Verdenskrig.....	49	Forsvarsstabens virke	88
Sammenfatning	51	Lissabonstyrkemålene	92
		Opstilling af dækningsstyrken	93
		Overvejelser om stationering af allierede fly.....	95
		Vesttyskland i NATO	96

NATO's atomstrategi i 1950'erne og dansk atompolitik	97	Gennemførelsen af forsvarsaftalen af 1984.....	177
Overvejelser om revision af forsvarsloven	99	Forsvarschefens Sikkerhedspolitiske Kursus	179
Forsvarsforlig og ny organisationslov i 1960	102	Decentralisering og organisationsudvikling.....	180
Enhedskommandoen for den sydlige del af Nordregionen – COMBALTAP.....	105	Forsvarskommandoens informationsvirksomhed	185
Deltagelse i FN's fredsbevarende operationer.....	108	Afslutning af seks års sikkerhedspolitisk uenighed.....	186
Militære aktiviteter i Grønland.....	112	Forsvarsaftalen af 1989	189
Våbenhjælpens ophør. Det "lille forsvarsforlig" i 1966.....	113	Forsvarskommissionen af 1988.....	191
Strukturrationaliseringer og organisationsændringer	114	Tilpasning af forsvarrets øverste militære ledelse.....	194
Udvikling i NATO's atomstrategi. Ny NATO-strategi.....	119	Sammenfatning	197
Forsvarschefembedet begrænses. Chefen for Forsvarets Operative Styrker	123	KAPITEL 6	
Klimaudvalget	128	<i>Forsvaret efter den kolde krig</i>	
Overvejelser om enhedsledelse. Forsvarsforliget brydes	129	Den nye verdensorden	199
Forsvarsloven af 1969 med oprettelse af Forsvarskommandoen.....	131	Forsvarsdimensionen i de europæiske samarbejdsbestræbelser	200
Udviklingen bl.a. i Norge	132	Nye perspektiver i dansk sikkerhedspolitik	202
Sammenfatning.....	133	NATO's tilpasning til den nye sikkerhedspolitiske situation	203
KAPITEL 5		Øget engagement i internationale konflikter indtil primo 1993.....	206
<i>Forsvarskommandoen opbygges og konsolideres</i>		Det fortsatte internationale engagement medio 1990'erne.....	211
Forsvarskommandoens etablering.....	135	Forsvarsaftaler i begyndelsen af 1990'erne	215
En problemfyldt begyndelse	138	Opstilling af Den Danske Internationale Brigade	218
Fortsatte afspændingsbestræbelser i begyndelsen af 1970'erne.....	140	Kvindeligt militært personel	221
Forsvarskommissionen af 1969.....	141	Forsvarets formål og opgaver	222
Forsvarsforlig og lovændring i 1973.....	143	Sikkerhed, miljø m.v.....	225
Planlægning og styring	147	Partnerskab for fred. Østsamarbejdet.....	228
NATO-planlægningen.....	148	NATO i Eks-Jugoslavien	230
Rationalisering	150	Forsvarsaftalen i 1995.....	232
Forsvarschefsskitse 1975. Forlængelse af 1973-forliget	152	Den internationale udvikling i anden halvdel af 1990'erne.....	234
Planlægningen i sidste del af 1970'erne.....	154	Våbenkontrol og inspektion	238
Nyt forsvarsforlig i 1981 og nye forsvarslove i 1982.....	156	Forbedrede styringsystemer	239
Personel- og uddannelsesstrukturen	158	Krisestyringsorganisation	240
Samarbejdsordning.....	162	Forsvarskommissionen af 1997	242
NATO's dobbeltbeslutning i 1979. Det alternative sikkerhedspolitiske flertal i 1980'erne	164	Forsvarsaftalen af 1999	246
Materielanskaffelser	168	Ny strategisk koncept og kommandostruktur i NATO	250
Mod en ny forsvarsaftale.....	170	Kosovo	254
Forsvarschefens skitse til perioden 1985-89. Forsvarsaftalen af juni 1984.....	174	Forsvarskommandoen år 2000.....	256
		Den fortsatte udvikling i Norge.....	257
		Sammenfatning	258
		Tillæg A: Forsvarschefens ansvarsområder	260
		Tillæg B: Fagstabenes opgaver.....	262

KAPITEL 7			
<i>Afslutning</i>			
Forsvarets rolle i samfundet	267	<i>Noter</i>	292
Udenrigspolitikken og forsvaret	267	<i>Kildeoversigt</i>	298
Indenrigspolitikken og forsvaret	271	<i>Forkortelser</i>	303
Strukturudviklingen	276	<i>Stikordsregister</i>	309
Organisationsudviklingen.....	279		
BILAG 1			
<i>Forsvarschefer</i>	283		
BILAG 2			
<i>Chefer for forsvarsstaben</i>	286		
BILAG 3			
<i>Værnschefer 1950 – 1982</i>	287		
BILAG 4			
<i>Chefer for Enhedskommandoen og for Forsvarets Operative Styrker</i>	289		
BILAG 5			
<i>Forsvarsministre 1950 – 2000</i>	290		
BILAG 6			
<i>Departementschefer i Forsvarsministeriet 1950 – 2000</i>	291		

Indledning

Med oprettelsen af forsvarschefsejendebet og den dertil knyttede forsvarsstab den 1. oktober 1950 blev grunden lagt til den værnshælle overordnede militære ledelse af det danske forsvar. 50-året for denne beslutning er en anledning til at se tilbage og gøre status. Formålet med denne fremstilling er derfor dels at beskrive udviklingen i forsvarshets øverste ledelse fra den beskeden begyndelse i 1950 gennem adskillige ændringer frem til den ordning, der eksisterer i begyndelsen af år 2000, dels i forbindelse hermed at beskrive forsvarshets generelle udvikling.

En redegørelse for udviklingen i forsvarshets øverste ledelse må naturligvis ses i sammenhæng med udviklingen i dansk forsvar og i dansk forsvarspolitik. Det er ikke mindst tilfældet i betragtning af, at der ikke eksisterer en samlet beskrivelse af dansk forsvars udvikling efter 2. Verdenskrig. Dertil kommer, at de problemer og løsninger på disse, som har præget indretningen af forsvarshets øverste ledelse, må ses i nøje sammenhæng med de politiske, økonomiske, administrative og militærfaglige forhold i ind- og udland, der har påvirket udviklingen i perioden,

Emnet må også ses i lyset af, at forsvarshet i fredstid er en af Danmarks største virksomheder, der under krise og i krigstid vil blive forøget væsentligt i størrelse og samfundsmæssig betydning. Professionel ledelse af forsvarshet er vigtig ikke alene for de tusinder af mænd og kvinder, som er knyttet til de væbnede styrker, men tillige for en række samfundsfunktioner, for dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik samt i yderste konsekvens for landets og dets allieredes eksistens. Forsvarshet skal kunne hævde landets suverænitæt, formidle samarbejde med allierede og sammen med disse afskrække potentielle angribere samt, hvis afskrækkelsen svigter, gennemføre en effektiv forsvarskamp. Der-

til kommer, at forsvarshet i de seneste år har fået en betydelig rolle i Danmarks udenrigspolitiske bidrag til krisestyring og sikring af den internationale stabilitet.

Disse forhold betyder, at fremstillingen er lagt forholdsvist bredt an, men med vægt på de opgaver og rammer, som har præget arbejdet i forsvarshets øverste ledelse. Dermed skulle den gerne give bl.a. de officerer, der i fremtiden skal uddannes på forsvarshets skoler m.v. og forrette tjeneste i forsvarshets samt andre højere stabe, et indblik i nogle centrale beslutninger, begebenheder og problemstillinger, som har præget udviklingen og arbejdet i forsvarshets ledelse. Forhåbentlig vil også andre med interesse for dansk forsvar og sikkerhedspolitik finde fremstillingen nyttig.

“AT VÆRE FORBEREDT TIL KRIG ER EN AF DE MEST VIRKNINGSFULDE MÅDER AT BEVARE FREDEN PÅ.”

George Washingtons tale til begge kamre i den amerikanske kongres den 8. januar 1790.

Den historiske baggrund

Tanker om, hvorledes man mest hensigtsmæssigt indretter den øverste militære ledelse har naturligvis gjort sig gældende lige så længe, der har eksisteret organiserede væbnede styrker. Historisk har der været forskellige synspunkter herpå, og næppe to lande har indrettet forsvarshets ledelse på helt samme måde. Man-

ge forskellige faktorer har i tidens løb påvirket den enkelte stats indretning af denne ledelse. Nogle af disse forhold påkalder sig særlig interesse.

For det første er der forholdet mellem den politiske og den militære ledelse. Dette har først og fremmest været bestemt af det politiske systems karakter, dvs. om der har været tale om adelsvælde, enevælde eller folkestyre. Men også i de moderne demokratier har man valgt forskellige løsninger på spørgsmålet om forholdet mellem den politiske og den militære ledelse. Der er således forskelle med hensyn til, om forsvarsministerierne primært har fungeret som ministersekretariater for den overordnede politiske styring af forsvaret samt kontakten til den øvrige regering og parlamentet, eller om de også har håndteret egentlige militærfaglige anliggender, herunder en detaljeret koordinering mellem værnene. Sammenhængende hermed er spørgsmålet om, hvorvidt der i forsvarsministeriet er placeret officerer på generals- og admiralsniveau som ministerens militærfaglige rådgivere, eller om forsvarschefen alene varetager denne opgave. Under alle omstændigheder er det af afgørende betydning, at der mellem den politiske og den militære ledelse er et samarbejde præget af respekt såvel for den politiske vurdering og prioritering som for de militære kendsgerninger.

“VOLD ER VÆRRE END IKKE-VOLD,
MEN FEJHED ER VÆRRE END VOLD.”

Ghandi

For det andet har den militære udvikling øvet indflydelse på ledelsens organisering. Her har ikke mindst krigserfaringer haft betydning. I de sidste halvt hundrede år har erfaringerne fra 2. Verdenskrig spillet en væsentlig rolle, ligesom alliancesamarbejdet har haft stor betydning for NATO-landenes strukturering af det nationale forsvar, dels gennem gensidig udveksling af erfaringer, dels – og måske nok i ganske særlig grad – fordi dette integrerede samarbejde skabte behov for en vis ensartethed i kommandoforholdene.

Blandt de øvrige faktorer, der kan øve indflydelse på organiseringen og ledelsen af et lands væbnede styrker, er militærgeografiske forhold. I Danmarks tilfælde betyder geografien bl.a., at et snævert samvirke mellem alle tre værn med tildelte hjemmeværnsstyrker er en afgørende forudsætning for et effektivt forsvar af territoriet.

Også den almindelige samfundsudvikling har påvirket forsvarets opbygning og ledelse. Det gælder ikke mindst den økonomiske udvikling, som har nødvendiggjort en stram styring af forsvarets ressourcer. Dette har forudsat en økonomisk bevidstgørelse af militære chefer og ledere, der på forskellige niveauer er ansvarlige for forsvarets aktiviteter. Udviklingen er derfor i en årrække gået mod en forstærket delegering af ressourcer i forbindelse med en central fastsættelse af målene for de enkelte aktiviteter og en central kontrol med målopfyldelsen.

Der har altid været behov for såvel i fredstid som under krise og i krig at sikre koordineret militær rådgivning af Forsvarsministeren og regeringen baseret på et helhedsperspektiv. Dette forhold blev desto vigtigere jo mere teknologien muliggjorde, at styrker af hær og søværn kunne virke sammen, og det blev markant forstærket ved etableringen af flyvevåbnet som et tredje værn i 1950. Samtidig måtte der tages hensyn til, at forsvaret består af mange forskellige enhedstyper med en høj grad af specialisering og professionalisme. Der er således tale om en vidtgående arbejdsdeling, som nødvendigvis må præge organisering og uddannelse, hvis de enkelte våbenarters og værns ekspertise skal fastholdes og udvikles. Dertil kommer, at korpsånd er en motiverende faktor, hvis betydning ikke må undervurderes.

Det centrale spørgsmål er derfor, hvorledes man med fastholdelsen af den nødvendige specialisering og professionalisme indretter en værnsfælles ledelse, der kan sikre koordineret militærfaglig rådgivning af den politiske ledelse og enhedsledelse af de væbnede styrker i fred, krise og krig.

Forsvarschefens rolle

Forsvarschefen er den øverste militære leder af det samlede forsvar; han er regeringens og Forsvarsministerens militærfaglige rådgiver; og han er Danmarks militæres repræsentant over for omverdenen i almindelighed og i NATO's øverste militære ledelse i særdeleshed.

Det konkrete indhold i embedet har ændret sig i løbet af de 50 år. Den vigtigste funktion i fredstid er at forberede forsvaret til bedst muligt at kunne løse sine opgaver i en krise eller krigssituation. Herunder hører også kontakten til og rådgivningen af Forsvarsministeren og regeringen, hvilket er en af Forsvarschefens væsentligste nationale opgaver. I denne sammenhæng er arbejdsdelingen mellem Forsvarsministeriet og forsvarschefembedet, som tidligere omtalt, af særlig betydning.

Kastellet, der her ses fra vest, var i 1666 færdigt i stort set sin nuværende form. Her var Forsvarschefen og forsvarsstaben placeret i de første 20 år. I dag har bl.a. Forsvarets Efterretningstjeneste og Hjemmeværnskommandoen til huse i Kastellet. Den sidste del af voldanlægget blev reetableret i 1999 bl.a. med økonomisk støtte fra A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formål. (Fototjenesten, Flyvestation Værlose)

For så vidt angår Forsvarschefens rolle som den øverste militære leder af det samlede forsvar har et af de centrale spørgsmål været forholdet mellem Forsvarschefen og værnscheferne, indtil værnschefsemedererne blev nedlagt. Et andet centralt spørgsmål har været, om Forsvarschefen ud over at være forsvarrets øverste leder i fredstid også skulle have den operative ledelse i krig. Her har såvel alliancesamarbejdet som de nye internationale opgaver efter afslutningen af den kolde krig øvet indflydelse på forsvarschefsemedets indhold.

Forsvarschefen har som eneste danske officer fuld kommando, det vil sige militær ledelse i alle aspekter over det samlede forsvar. Under krig eller truende udsigt til krig overtager han også kommandoen over hjemmeværnet.

Forsvarschefen og hans stab har imidlertid ikke, siden NATO's kommandostruktur blev etableret, været tiltænkt rollen som fører af forsvarrets operative styrker, hvorfor Forsvarschefen i påkommende tilfælde, efter bemyndigelse fra Forsvarsministeren, kan afgive dele af sin kommando – den operative ledelse – til anden myndighed. Under den kolde krig var det således hensigten, at de operative styrker, når situationen krævede det, skulle afgives til NATO, som delegerede den operative ledelse til de designerede chefer, fra 1962 til chefen for Enhedskommandoen. Fra 1967 kunne afgivelsen til NATO eventuelt ske via chefen for Forsvarets Operative Styrker. Efter den kolde krigs afslutning kan Forsvarschefen – stadig efter bemyndigelse fra Forsvarsministeren – delegerer dele af sin myndighed over nærmere angivne styrker til myndigheder som chefen for Forsvarets Operative Styrker, NATO's øverstkommanderende for styrkerne i Europa, NATO's øverstkommanderende for styrkerne i Atlantområdet, De Forenede Nationer eller Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa. Disse myndigheder fører de tildelte enheder inden for aftalte rammer. Når Forsvarschefen har delegeret dele af sin kommando, skal han med sin stab kunne følge udviklingen samt holde Forsvarsministeren og regeringen underrettet.

Forsvarschefen er Danmarks repræsentant i NATO's Militærkomité, der består af alliancens forsvarschefer og udgør NATO's øverste militære ledelse. Alle væsentlige militære afgørelser og vurderinger behandles af Militærkomitéen, inden der om fornødent lægges op til endelig godkendelse i NATO-

Hovedparten af Forsvarskommandoen er placeret i den ottetals formede bygning øverst til venstre. I forgrunden ses Henriksholm hovedbygning med sidefløje, hvor Flyverkommandoen havde til huse indtil 1970, og som i dag anvendes til møde- og undervisningslokaler samt kontorer. (Fototjenesten, Flyvestation Værløse)

rådet, som er NATO's øverste myndighed og som består af alliancens udenrigsministre, eller i Planlægningskomitéen, hvor forsvarsministrene har sæde.

Forsvarschefen er til daglig repræsenteret i NATO's hovedkvarter ved en generaløjntant eller viceadmiral, der har en lille stab til sin rådighed. Denne repræsentation hjemsender sager til behandling i Forsvarskommandoen og modtager instruktioner fra Forsvarschefen. Denne proces sikrer generelt, at medlemslandenes forsvarschefer med deres stabe inddrages i alle væsentlige beslutninger i alliancen. Gennem denne proces er Forsvarschefen sikret indflydelse på NATO's militære virksomhed også under krise og krig.

Under den kolde krig, frem til omkring 1990, var opfattelsen af fredstids-, krise- og krigsforhold meget fastlåst. Forsvaret var opbygget til, gennem en kort kriseperiode, at omstille sig til krigsforhold. Forsvaret var et eksistensforsvar, hvortil alle tilgængelige ressourcer kunne mobiliseres. I konsekvens heraf ville Forsvarskommandoen i en krigssituation bemane Forsvarschefens særlige krigshovedkvarter, der var i stand til at overvåge begivenhederne og i fornødent omfang give overordnede retningslinjer til de underlagte chefer. I denne situation forventedes normale fredstidsopgaver at blive stærkt reduceret.

Med den ændrede sikkerhedspolitiske situation efter ophøret af den kolde krig har forsvarret skullet medvirke i håndteringen af en lang række kriser på et lavere niveau. Forsvarskommandoen har derfor opbygget et situationscenter i fredstidshovedkvarteret, hvor det uden principielle ændringer af de normale fredstidsfunktioner er muligt over længere perioder at overvåge internationale operationer på døgnbasis.

De krav, der må stilles til Forsvarskommandoens organisation, kan forenklet beskrives som, at den skal være velegnet til at løse opgaver såsom militære oplæg til – eller reaktioner på – politiske

beslutninger, militær håndtering af engagement i udlandet, vedligeholdelse og videreudvikling af overordnet doktrin, organisation, personel og materiel samt ressourcestyring. Der må endvidere være evne til at opsamle og bearbejde erfaringer samt foretage kontrol på relevante områder og planlægning for en kommende årrække. Bl.a. krav om effektivitet på disse områder har da også været af betydning for organisationsudviklingen af Forsvarskommandoen og af forsvarets samlede struktur.

Det gældende cirkulære om Forsvarschefens ansvarsområder samt fordeling af opgaver på forsvarsstabens fagstabe m.v. fremgår af tillæg til kapitel 6.

Indholdets disponering

Udviklingen af forsvarets øverste militære ledelse i de forløbne 50 år kan ikke anskues isoleret, men må ses som led i et længe-

re historisk forløb, nationalt såvel som internationalt. Kapitel 2 giver derfor en kort gennemgang af udviklingen af de militære stabe i Danmark og de førende europæiske lande fra midten af det 17. århundrede til afslutningen af 2. Verdenskrig. I det følgende kapitel behandles dansk forsvar under 2. Verdenskrig og den tyske besættelse samt de umiddelbart følgende år, hvor forsvarets genopbygning blev genstand for langvarige politiske overvejelser. Medlemskabet af Atlantpagten i 1949 blev skelsættende og løste Danmarks umiddelbare sikkerhedsproblem, og med forsvarslovene i 1950 og 1951 tog den egentlige genopbygning af det danske forsvar sin begyndelse. Forsvarsloven af 1950 oprettede forsvarschefembedet, og Danmarks første Forsvarschef tiltrådte sin stilling den 1. oktober 1950 samtidig med, at den første forsvarsstab begyndte sit virke.

Dermed var det første skridt til etableringen af en militærfaglig enhedsledelse af det danske forsvar taget; men der skulle gå adskillige år med betydelige vanskeligheder, inden princippet om en værnshæls ledelse slog fuldt igennem. Det er denne udvikling, der beskrives i kapitlerne 4-6. Kapitelinddelingen er bestemt af tre faser i denne udvikling, der omfatter perioderne 1950-1969, 1970-1990 og 1991-2000. Disse kapitler rummer dels en kort karakteristik af den internationale udvikling, dels en mere detaljeret behandling af udviklingen i NATO og i dansk forsvarspolitik, herunder en redegørelse for de skiftende forsvarsordningers tilblivelse og indhold.

Kapitel 4 behandler den første snes år fra forsvarschefembedets oprettelse og etablering af en forsvarsstab i Kastellet i oktober 1950 til den begyndende opbygning af Forsvarskommandoen i Vedbæk i januar 1970. NATO's integrerede kommando- og styrkestruktur, der blev udviklet i begyndelsen af 1950'erne, kom også til at udgøre rammen for opbygningen af det danske forsvar, i væsentlig grad baseret på våbenhjælpsprogrammet. Denne udvikling bevirkede, at forsvarschefembedet mistede en del af sit oprindeligt tiltænkte indhold samtidig med, at værnshæls betydning voksede i forbindelse med opbygningen af værnene og som følge deraf delegering af forvaltningsområder fra Forsvarsministeriet til de enkelte værnskommandoer.

Årene fra 1970 til 1990, der beskrives i kapitel 5, var karakteriseret af en videreudvikling af det værnshæls aspekt af den øverste ledelse. Den nye Forsvarskommando blev opbygget på

et begrænset erfaringsgrundlag, og latente modsætningsforhold i den komplicerede organisation nødvendiggjorde gentagne ændringer i ansvarsfordelingen. Et af de uafklarede spørgsmål vedrørte værnshæls og værnshælsstabenes organisatoriske placering. I 1972 blev det præciseret, at disse var sideordnede med forsvarsstaben. I 1973 blev Forsvarskommandoen samlet i Vedbæk. Det lettede kommunikationen, men samtidig var der betydelige problemer, der skulle overvindes, før den nye struktur kunne fungere hensigtsmæssigt. En del af de officerer, som indgik i den nye forsvarsstab, manglede erfaring fra arbejde i et værnshæls miljø og havde ingen værnshæls uddannelse, da en sådan først blev oprettet i 1977. Værnshæls stilling var ikke klart defineret, og de var skeptiske over for forsvarsstabens evne til saglig og værnshælsneutral sagsbehandling. I 1975 blev værnshæls ansvar begrænset, og i 1982 blev deres betegnelse ændret til værnshælsinspektører, samtidig med at de og værnshælsstabene blev organisatorisk placeret i forsvarsstaben sideordnet med fagstaben og dermed underlagt chefen for forsvarsstaben.

Afslutningen af den kolde krig blev indledningen til en periode, hvori forsvaret i langt højere grad end tidligere blev anvendt som et instrument i en aktiv udenrigspolitik. Det medførte store ændringer i forsvarets opgaver og behov for organisatorisk tilpasning, hvilket behandles i kapitel 6. I denne periode blev der endvidere foretaget en række nedskæringer af forsvarsbudgettet med omfattende reduktioner i styrkestrukturen og flytning af enheder til følge. I begyndelsen af 1990'erne blev værnshælsstabene nedlagt, hærens overordnede struktur tilpasset og en gennemgribende omorganisering af Forsvarskommandoen gennemført samtidig med en styrkelse af de derefter eksisterende tre operative kommandoer, således at den egentlige værnshæls ekspertise blev placeret dér (og ved de underliggende myndigheder). I år 2000 forelå resultatet af overvejelser om yderligere justering af Forsvarskommandoens organisation samt den øgede anvendelse af elektroniske hjælpemidler.

Kapitel 7 giver i sammentrængt form en oversigt over en række forhold af uden- og indenrigspolitisk karakter, som gennem årene har været af betydning for dansk forsvar og for forsvarschefembedet. Endvidere peges på nogle væsentlige træk i struktur- og organisationsudviklingen.

Det er – i overensstemmelse med sædvane i forsvaret – ikke fundet hensigtsmæssigt at fremhæve enkeltpersoners stabsmæs-

UDVIKLINGEN AF FORSVARETS ØVERSTE MILITÆRE LEDELSE

<i>Før 1950</i>	2 værnschefer med værnsstabe.
<i>1950-1969</i>	Forsvarschef med lille forsvarsstab. 3 værnschefer med værnsstabe.
<i>1970-1990</i>	Forsvarschef med større forsvarsstab samt 3 små værnsstabe.
<i>Efter 1990</i>	Forsvarschef med forsvarsstab.

sige indsats. Antallet af personer, der på grund af fortjenester kunne gives uddybende omtale, ville ændre bogens karakter i retning af en slags personoversigt. Der er således ikke tegnet personligt prægede portrætter. Forsvarskommandoen bygger i udpræget grad på holdarbejde, hvor den til enhver tid værende Forsvarschef støttes af chefen for forsvarsstaben og forsvarsstabens militære og civile medarbejdere. Der er imidlertid i bilag angivet curricula vitæ for forsvarschefer tillige med oversigter over chefer for forsvarsstaben, værnschefer i perioden 1950-1982, chefer for Enhedskommandoen og for Forsvarets Operative Styrker samt fra 1950 over forsvarsministre og departementschefer i Forsvarsministeriet.

Generelt kan peges på, at de fleste af de officerer, der beordres til tjeneste i Forsvarskommandoen, som baggrund har en varieret tjeneste, herunder – ikke mindst i de senere år – international tjeneste. De indeholder kvaliteter, som kan genkendes i den britiske militærhistoriker John Keegans omtale af britiske officerers egenskaber: "Dash, élan, vitality and impatience with the everyday." Parret med stabsuddannelse og et indledende minimum af stabs-tjeneste giver dette et velkvalificeret officerspersonel til varetagelse af de opgaver, som påhviler forsvarsstabens forskellige elementer. Samtidig bidrager tjenesten i Forsvarskommandoen til at skabe et bedre grundlag for senere chefsvirke ved forsvarets forskellige myndigheder.

Civilt personel har altid udgjort en betydelig del af Forsvarskommandoens bemanning. I 1999 var der således 190 civilt ansatte, hvoraf hovedparten var kvinder. Dette har sammen med et mindre antal stampersonel bl.a. bidraget til en hensigtsmæssig kontinuitet, da dette personel generelt udskiftes mindre hyppigt end officerspersonellet.

Fremstillingen er præget af en vis distance til Forsvarskommandoens ofte hektiske og altid arbejdsfyldte hverdag. Det er en hverdag, der som nævnt er præget af, at kommandoens virke har været og stadig er stærkt påvirket af såvel den nationale som den internationale udvikling samt samspillet med Forsvarsministeriet, de operative kommandoer og materielkommandoerne bl.a. i initieringen og implementeringen af ofte omfattende ændringer.

Kildegrundlag

Fremstillingen, der er afsluttet i april 2000, bygger på fire hovedkategorier af kilder: For det første trykte primære kilder, som f.eks. love, kommissionsberetninger og Folketingstidende, for det andet utrykte primære kilder, som f.eks. sagsakter fra Forsvarskommandoen, for det tredje trykte sekundære kilder, dvs. fremstillinger i bøger og tidsskriftsartikler, samt for det fjerde supplerende oplysninger fra centralt placerede personer vedrørende de perioder, der behandles i kapitlerne 4-6.

Ved en historisk gennemgang vil der nødvendigvis være tale om valg inden for det foreliggende materiale og en proces, hvorunder stoffet ordnes og fortolkes. Dette indebærer et element af subjektivitet. Hertil kommer, at jo længere man går tilbage i tid, jo større vanskelighed vil der være forbundet med at erkende de forskelligheder, som præger tidligere tiders begivenheder. En betydelig del af fremstillingen er baseret på komitémedlemmernes erindring om begivenheder og handlingsforløb, som de har medvirket i eller været tæt på.

De anvendte eksterne kilder fremgår af noterne, som i lighed med trykte kilder, forkortelser og stikord er angivet bagest i bogen.

Maleri af arvehyldningen af Frederik III (1609-1670) den 18. oktober 1660 i København viser hæren centralt placeret med flådens mastetoppe i baggrunden mellem Holmens Kirke og Børsen. (Wolfgang Heimbach, 1666 – De Danske Kongers Kronologiske Samling)

Den øverste militære ledelse fra enevælden til 2. Verdenskrig

Træk af udviklingen under første del af enevælden

Efter enevældens indførelse i Danmark i 1660 lå landets øverste civile og militære ledelse hos én person – den enevældige konge. Som et led i kongemagtens styrkelse gennemførtes en stærk centralisering omkring få professionelt ledede kollegier. Disse svarede til en vis grad til vore dages ministerier, men havde en kollektiv ledelse, der var direkte ansvarlig over for kongen. Enevældens administration byggede i høj grad på borgerskabet, hvorved uddannelse og erfaring efterhånden blev de afgørende kriterier for ansættelser og udnævnelser.¹ Dette gjorde sig også gældende i forsvaret, hvor der blev etableret egentlige uddannelser af officerer.

Kongemagtens stabilitet blev garanteret med dannelse af stående hærstyrker, der var loyale over for kongen i modsætning til de tidligere ad hoc lejede regimente, hvis loyalitet havde været tvivlsom. Flåden var national og havde derfor ikke givet anledning til problemer af denne karakter. Enevælden havde som system svagheder for så vidt angik føring af hæren i krig. I en af Generalstaben i 1935 udgivet bog om Danmarks deltagelse i Den Store Nordiske Krig anføres under omtalen af felttoget i Skåne 1709-10 således, at med den stående hær som magtmiddel til kongens uindskrænkede rådighed og med alt centraliseret i kongens person måtte ”Konsekvensen naturligt være, at Kongen var den fødte Fører for Hæren i Krig. Men Frederik IV var ikke Feltherre og udgav sig ej heller for at være det, hvor stærkt han end interesserede sig for militære Forhold.” Der peges herefter på hærførerens vanskelige stilling, ”naar Kongen ikke var i Stand til at give klare og fyldestgørende Instrukser, og naar Kongens Mening skulle være den gældende, endog naar han ikke var til Stede i det Øjeblik og på det Sted, hvor der skulle handles.”²

Udviklingen bort fra lejede regimente, som i meget høj grad selv stod for deres logistik, medførte øgede krav om en velfungerende administration, der bl.a. kunne sørge for forsyninger til den stående hær. I 1658 blev Krigskollegiet oprettet med henblik på administration af personel- og kommandoforhold i hæren, og to år efter blev Generalkrigskommissariatet oprettet med henblik på administration af mønstringer, lønninger, materiel og dets anskaffelse samt forplejning. Med en række omlægninger, navneskift og endelig sammenlægning i 1767 under navnet Generalkommissariatskollegiet blev disse to institutioner videreført indtil oprettelsen af Krigsministeriet i 1848.³ Systematisk uddannelse af hærens linjeofficerer blev påbegyndt i 1713 med oprettelsen af Land Cadet Compagniet, som i 1830 blev efterfulgt af Den Kongelige Militære Højskole. Hærens Officersskole blev oprettet i 1868.

Admiralitetsskollegiet blev oprettet i 1655 som administrativt organ for flåden. Kollegiet var inspireret af admiraliteterne i Holland og Sverige, medens det britiske admiralitetssystem først blev udviklet på et senere tidspunkt af admiralitetssekretær Samuel Pepys (1633-1703). I 1663 blev Søetatens Generalkommissariat oprettet med opgaver svarende til Generalkrigskommissariatet. De to sømilitære myndigheder blev i 1746 sammenlagt til Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, hvis opgaver omfattede personeladministration, nybygninger og reparationer, materielanskaffelser, proviantvæsen, ledelse af Holmen samt lods- og havnevæsen.⁴ Kollegiet udstak ad hoc de overordnede opgaver til de sejlene chefer, mens løsning af opgaverne var overladt til disse. I 1771 indførtes i kollegiet en departementsordning, der i princippet varede frem til oprettelsen

begyndelsen lagt vægt på det logistiske arbejde. Sådanne stabe udvikledes dog alene på det landmilitære område, idet udviklingen af sømilitære stabe først tog fart i slutningen af 1800-tallet.

Udviklingen af de landmilitære stabe i 1700- og begyndelsen af 1800-tallet

Allerede feltherrer som hollænderen Moritz af Oranien (1567-1625) og den svenske Kong Gustav 2. Adolf (1594-1632) indså nødvendigheden af militære stabe til at sikre deres troppers forsyninger i det anarki, der herskede under Trediveårskrigen. Tanken om sådanne stabe var ikke ny, og begge lod sig inspirere af romerske militærteoretikere. De landmilitære stabe udvikledes fra oprindeligt at have været generalkvartermesterstabe, hvis hovedopgave var at oprette fornødent befæstede lejre, anviser marchruter og fremskaffe forsyninger, til specielt i Frankrig at udgøre et større system af stabe og stabsfunktioner med ansvar ud over logistik. Stabene skulle vejlede den øverste militære ledelse på en mere og mere uoverskuelig kampplads, herunder specielt deltage i den taktiske udvikling. Dette medførte anvendelse af stabe til krigsforberedelser i fredstid, herunder analyser af strategi og taktik, udarbejdelse af landkort m.m.. På denne baggrund blev stabe i stigende grad benyttet til at vejlede såvel den politiske som den militære ledelse. Den første mere moderne landmilitære stab var østrigsk og blev oprettet i 1758. Denne stab bestod bl.a. af uddannede officerer og kunne afgive officerer til de lavere kommandoled.⁶

Ved indgangen til revolutionskrigene i 1792 havde Frankrig et stabssystem, der ikke blot dækkede den øverste ledelse, men også eksisterede på korps- og divisionsplan. Dette system blev udviklet og beskrevet af en række franske generalstabsofficerer.⁷ De franske sejre under revolutionskrigene og under den første del af kejserdømmet må i høj grad tilskrives det veludviklede franske stabssystem. Denne organisation sikrede, at tropper og forsyninger blev fordelt i rette mængder til rette tid og på rette sted. Den franske stabsudvikling foregik kontinuerligt på trods af revolutionen, og stabsorganisationen var med til at udvikle den operative tænkning bag anvendelse af revolutionskrigenes massehære.⁸

Den preussiske hær var fra midten af 1700-tallet stærkt præget af Frederik den Store (1712-1786). Han var meget bevidst

Feltmarskal August Wilhelm von Gneisenau forsvarede med held Colberg under Napoleons invasion af Preussen. Efter det preussiske nederlag i 1806 blev han en af de centrale reformatorer af den preussiske hær og var bl.a. med til at indføre værnepligt, forbedre officerers uddannelse samt reorganisere generalstaben. (Det Kongelige Bibliotek)

om stabsarbejdet; men efter hans død gik udviklingen af det preussiske stabssystem nærmest i stå.⁹ Relationen mellem den øverste politiske leder og den militære øverstkommanderende var i øvrigt et klassisk problem, som allerede Sun Tzus bog *Krigskunsten* fra et halvt årtusind før Kristi fødsel behandlede.¹⁰ På baggrund af preussernes erfaringer i kampene mod Frankrig under de første revolutionskrige søgtes stabene forbedret, og efter det

preussiske nederlag i slaget ved Jena i 1806 blev et reformarbejde påbegyndt. General G.J.D. von Scharnhorst (1755-1813) og feltmarskal A.W. von Gneisenau (1760-1831) brugte den franske model som udgangspunkt for genopbygningen af den preussiske hær, herunder specielt af Generalstaben.

Da Danmark i 1758 under den Preussiske Syvårskrig (1756-1763) for første gang siden afslutningen af Den Store Nordiske Krig i 1720 skulle opstille en større hærstyrke til sikring af de danske besiddelser i Nordtyskland, var krigsforberedelserne i fredstid ikke tilstrækkelige.¹¹ Der blev oprettet en stab på 62 mand benævnt generalstab; men staben var underlagt generalkvartermesteren, og formålet var primært oprettelse af lejre og

Claude Louis Comte de Saint Germain blev kaldt til Danmark under Den Preussiske Syvårskrig, da landet stod på randen af en krig med Rusland. Det kom ikke til direkte krigshandlinger, men Saint Germain fortsatte i dansk tjeneste, hvor han søgte at reformere den dansk-norske hær. (Krebsbach – Rigsarkivet, Forsvarets Arkiver)

fremskaffelse af forsyninger.¹² Stillet over for en direkte krigstrussel valgte man i 1761 at hente den franske general C.L. de Saint Germain (1707-1778) til landet for at lede de landmilitære operationer. Saint Germain og den tyske general W. von Huth (1717-1806) søgte at indføre de nyeste idéer inden for den landmilitære tænkning. Saint Germain's kongstanke var at omdanne hæren til en nationalt udskrevet hær. Desuden ønskede han en øget uddannelse af officererne og udvikling af et stabssystem.¹³ Saint Germain og von Huth søgte også at ændre den øverste danske militære ledelse, men noget sådant lykkedes først under Napoleonskrigene.

Udgifterne til de væbnede styrker udgjorde i 1700-tallet en stor del af statsbudgettet. I begyndelsen af 1770'erne var der tale om mere end 40 pct., hvoraf to tredjedele gik til hæren og resten til flåden. Der var visse muligheder for ekstrabevillinger.¹⁴

Perioden fra Napoleonskrigene til enevældens ophør

Under Napoleonskrigene, hvor slaget på Reden i 1801 var den første store dansk-britiske konfrontation, medførte det britiske bombardement af København og ran af flåden i 1807, at Danmark-Norge trådte ind i krigen på fransk side. På denne baggrund blev dele af hæren reorganiseret i 1808, hvilket førte til dannelsen af en fransk inspireret generalstab samme år. Generalstaben kom til at bestå af Generaladjutantstaben, der skulle tage sig af personelanliggender, assistere ved hærens føring og tilvejebringe efterretninger, samt af Generalkvartermesterstaben, der skulle tilvejebringe topografiske og statistiske oplysninger samt ordne marcher, indkvartering og forplejning. Endvidere indførtes faste stabe på lavere niveau. I Generalstabens arbejde blev vægten i høj grad lagt på det logistiske element.¹⁵ Denne stående generalstabs første år var præget af krigsforholdene og

udgjorde først langt senere en fast indarbejdet organisation. Uddannelsen af generalstabsofficerer blev etableret relativt hurtigt, men kvaliteten var stærkt svingende.¹⁶ I den lange fredsperiode efter Napoleonskrigene tog det topografiske arbejde endvidere nærmest overhånd.¹⁷

Generaladjutantstaben blev i 1839 udskilt fra Generalstaben under betegnelsen Bureauet for Arméens Kommandosager, som efter oprettelsen af Krigsministeriet i 1848 blev ændret til Krigsministeriets Bureau. Generalkvartermesterstaben ændrede betegnelse til Generalstabens Bureau. Med hærreformen i 1842 fort-

Efter flere dages bombardement af København i september 1807 beslaglagde englænderne de i København værende orlogsskibe. De ikke færdigtbyggede skibe, der lå på bedding på Holmen, blev ødelagt under nøje opsyn. (C.W. Eckersberg – Københavns Bymuseum)

satte organisationsudviklingen. Generalkvartermesteren blev chef for Generalstaben, og staben blev inddelt i tre sektioner: Taktisk sektion der skulle tage sig af rekognoscering samt udføre strategi-

ske og taktiske arbejder, topografisk sektion som skulle tage sig af topografiske opmålinger og udgivelse af kort, samt Generalstabens Bureau der skulle tage sig af forplejning og indkvartering. Med hærreformen søgte man at opnå en balance mellem kvantitet og kvalitet. Reorganiseringen medførte, at hæren ændrede

I forbindelse med hærreformen i 1808 dannedes Generalstabten, herunder Generaladjutantstaben, hvis officerer bar røde fjer i hovedbeklædningen. Frederik VI omgav sig i det daglige med personel fra Generaladjutantstaben, der i folkemunde blev døbt De Røde Fjer. (J.C. Dahl, 1813 – Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød)

karakter fra at være en stående hær til en mobiliseringshær, samtidig med at man som følge af udskiftning af materiel af økonomiske årsager måtte begrænse øvelsesvirksomheden. Antallet af faste officerer blev reduceret, og i stedet søgte man at opbygge et reserveofficerskorps, hvilket imidlertid kun lykkedes i begrænset omfang, hovedsageligt fordi reserveofficererne var ulønnede og selv skulle bekoste deres udrustning. I perioden 1842-48 gennemførte således kun 12 mand reserveofficersuddannelsen.¹⁸

Under Christian VIII (1786-1848) søgte flåden forgæves at få gennemført en reform af administrationen som i Sverige, hvor der i 1840 blev gennemført en klarere opdeling mellem kommandosager og planlægning i Kgl. Sjöförsvars Departement og forvaltningen i Kgl. Förvaltning af Sjöärendena. De eneste ændringer blev imidlertid, at Kongen frasagde sig retten til at føre forsædet i Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, en funktion forgænger Frederik VI (1768-1839) havde haft fra 1792, og at flådens sager nu skulle refereres for kongen af søetatens generaladjutant og ikke som hidtil af hærens.¹⁹

Under Napoleonskrigene havde man opnået et positivt samarbejde mellem landmilitæret, hærafdelinger og flåden på det operative plan; men disse erfaringer blev ikke udviklet til et formaliseret samarbejde i den lange fredsperiode fra 1814 til 1848. Flådens opgaver påvirkedes af, at Norge i 1814 var blevet afstået til Sverige.

Overgang til folkestyre. Krigen 1848-50

Militærhistorikeren Sir Michael Howard peger på, at det var de liberale tænkeres store håb i det 18. og 19. århundrede, at krige ville ophøre, når kontrollen over det statslige magtapparat var taget ud af hænderne på monarkerne og den feudale klasse, som man mente havde en indlysende interesse i krig, og demokratisk kontrol af stater var blevet universelt etableret gennem skabelsen af nationer med samvittighedsfulde folk.²⁰ På denne baggrund mener Sir Michael, at menneskehedens historie kun omfatter få mere grusomme tilfælde af desillusion end den, udviklingen i det 19. og 20. århundrede skabte, og han finder, at det muligvis ikke var en tilfældighed, at Den Franske Revolution indledte en æra med krige af endog øget vildskab og omfang. Loyalitet over for kronen var til en vis grad af overenskomstmæssig art, idet troskab kunne opsiges eller begrænses, og en dårlig fyrste kunne forstødes, me-

dens dette ikke gør sig gældende over for en nation, som man selv er en del af.²¹ Tilsvarende tanker om nationen som et begreb, der ikke blot er med til at give borgeren rettigheder, men også er selvretfærdiggørende for sine handlinger, genfindes hos bl.a. historikeren Johannes Nielsen i bogen *Demokratiet og Krigen*.²²

I 1848 kom Danmark til at stå over for denne nationalismens selvforstærkende virkning. Otte dage efter sin faders død den 20. januar 1848 udstedte Frederik VII (1808-1863) et reskript, der oprettede en fælles stænderforsamling for hele riget, hvilket var indledningen til enevældens afvikling. De revolutioner, som udbrød rundt om på det europæiske fastland, var vendt mod de enevældige fyrster og havde til formål at opnå frie forfatninger. Der gjorde sig imidlertid også nationale motiver gældende som i Italien og Tyskland, hvor de liberale bevægelser var forbundet med ønsker om samling og dannelse af nationalstater. De tyske nationale strømninger bredte sig til de danske hertugdømmer og bevirkede en splittelse af det danske rige i to modsat rettede nationale strømninger.

I forbindelse med regeringsdannelsen den 22. marts 1848 erklærede Kongen, at han nu anså sig som konstitutionel monark. I Kiel, der var centrum for de kræfter i Slesvig og Holsten, som ønskede en fælles slesvig-holstensk forfatning og Slesvig optaget i Det Tyske Forbund, blev en provisorisk regering for hertugdømmerne proklameret den 24. marts, og samme morgen overgik store dele af mandskabet og dele af officererne i fæstningen Rendsborg til slesvig-holstenerne. Allerede fra 1846 havde der i dansksindede militære kredse været bekymring for loyaliteten i den tysktalende del af hæren. Så sent som den 15. marts 1848 blev det forgæves foreslået øjeblikkeligt at overføre dansksindede tropper til Rendsborg for at forhindre, at de derværende store våbenlagre kom i slesvig-holstenernes besiddelse.²³

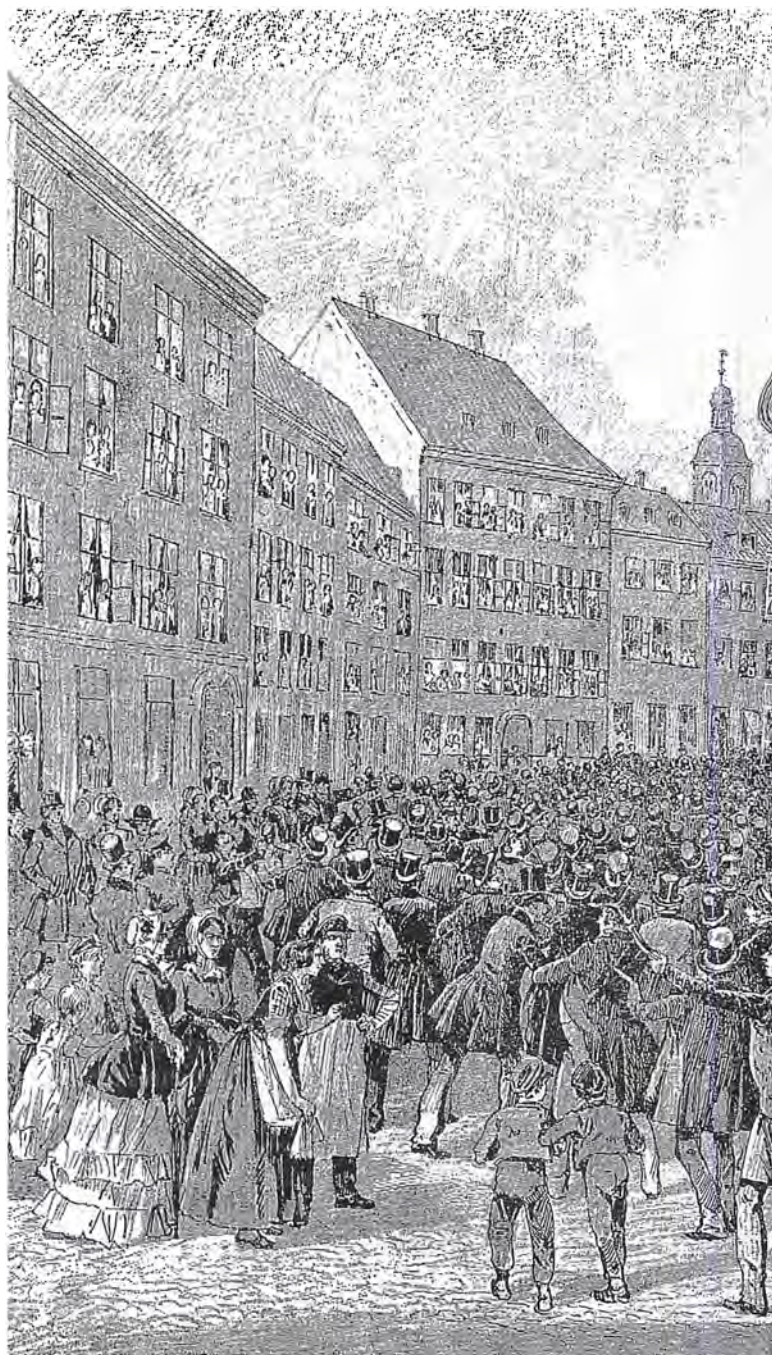
Ved indførelsen af den konstitutionelle monarki var kongens ret til at lede forsvaret ikke længere indlysende. Allerede under enevælden havde kongen delegeret sin kompetence til f.eks. kollegierne, hvilket også havde afspejlet sig i, at kongen i høj grad havde overladt den øverste militære ledelse til det professionaliserede officerskorps.²⁴ Frederik VI søgte dog som kronprins og senere som den sidste konge selv at lede styrkerne. Hans efterfølger Christian VIII havde ikke samme ambition, og man var således allerede inden enevældens ophør på vej væk fra kongen som reel øverste militære leder.

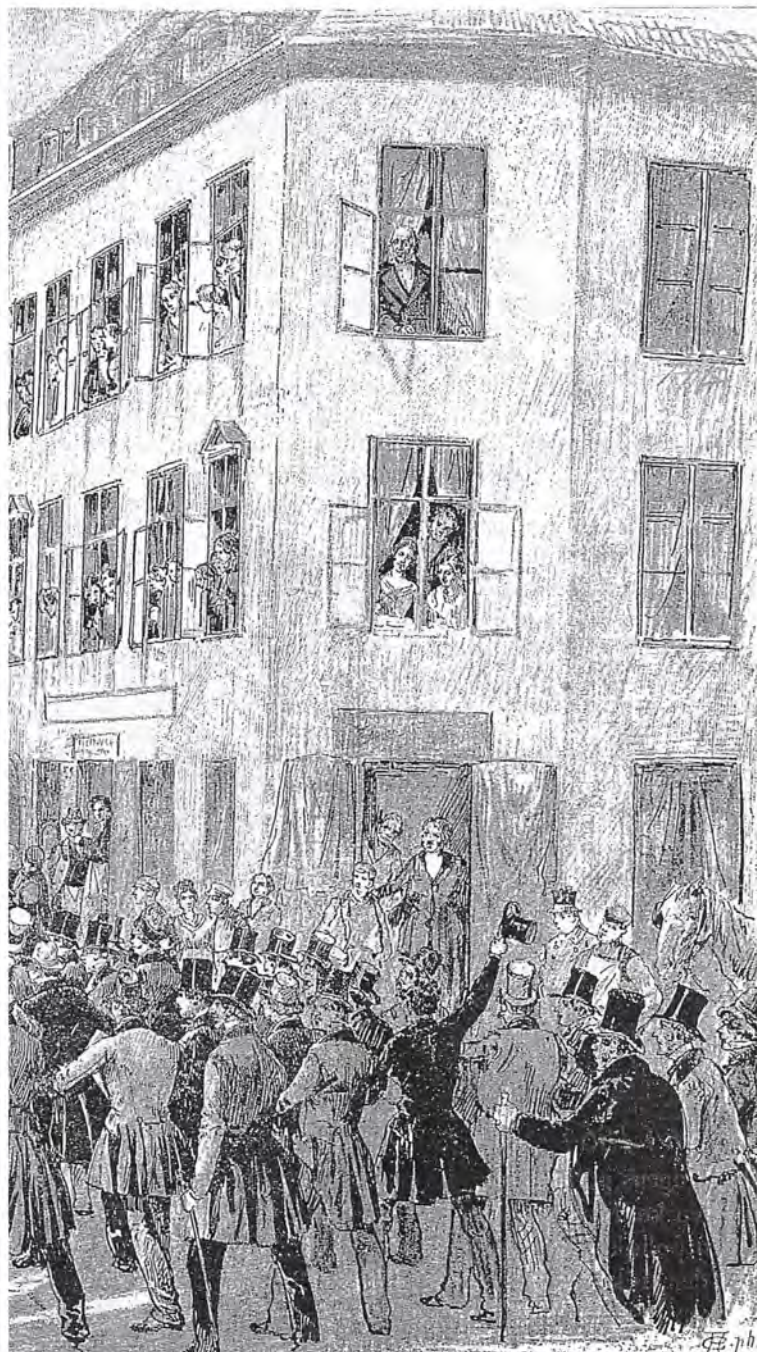
Efter en række møder i forskellige københavnske kredse gik byens befolkning med borgerrepræsentationen i spidsen den 21. marts 1848 til Christiansborg med et krav om et politisk systemskifte. Et krav som Frederik VII imødekom. (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød)

Ved udbruddet af Treårskrigen i 1848 var der ikke udpeget en overgeneral i hæren, hvilket til dels skyldtes kongens stilling frem til martsministeriets oprettelse og overgangen fra kollegiestyre til ministerialstyre. Under disse usikre forhold udnævntes daværende artillerikaptajn A.F. Tcherning (1795-1874) i marts 1848 til Krigsminister. Tcherning stillede det krav til Frederik VII, at ansvaret og myndigheden som øverste leder blev overdraget til Krigsministeren, der selv fik retten til at udpege hærens overkommando. Kongen efterkom kravet, og Tcherning udnævnte oberst H.C.G.F. Hedemann (1792-1859) til generalmajor og hærens øverstkommanderende, og til stabschef for overkommandoen udnævntes kaptajn V.H.F.A. Læssøe (1811-1850). Da så godt som alle danske officerer savnede krigserfaring, blev det overvejet at indkalde en udenlandsk, krigsvant officer som øverstkommanderende, en tanke der dog hurtigt blev forladt.²⁵ En klar afgrænsning af ansvarsområderne mellem minister og overkommando blev aldrig foretaget. Principielt var den operative ledelse overdraget overkommandoen, et forhold der gjaldt under begge de slesvigske krige; men reelt greb Krigsministeren, som selv var officer, ind i ledelsen, hvilket foranledigede kompetencestridigheder og medførte, at blandt andre general Hedemann og senere general G.C. von Krogh (1785-1860) blev frataget deres poster som øverstkommanderende.

I april 1848 blev Marineministeriet oprettet. I modsætning til Krigsministeren fik Marineministeren den fulde administrative ledelse såvel som den militære kommando.²⁶ Ledelsen af flådens sejlede enheder lå dog fortsat hos de enkelte eskadrechefer, der med vidtstrakt kompetence opererede på grundlag af Marineministerens overordnede direktiver. Flåden oplevede derfor ikke de samme kompetencestridigheder som hæren. Marineministeren, der ligesom Krigsministeren var officer, havde officerer som hjælpere, men disse udgjorde ikke en egentlig stab.

Under hele Treårskrigen (1848-1850) blev søherredømmet opretholdt, og flåden kunne uhindret transportere hærstyrker

mellem landsdelene. Den hurtige koncentration af hærstyrker i Fredericia i 1849, der muliggjorde det resultatrige udfald den 6. juli, må bl.a. tilskrives det tætte samvirke mellem de to værn. En værnsfælles operation, der ikke lykkedes, var en afledningsmanøvre, som et linjeskib og en fregat skulle foretage i 1849 under et angreb over land på kystbatterierne ved Eckernförde. På trods af godt samarbejde mislykkedes operationen, primært på grund af vejrforholdene, og begge skibene måtte overgive sig.

Den europæiske stormagtspolitik fik en væsentlig indflydelse på udfaldet af Treårskrigen. Indsættelsen af bl.a. preussiske styrker på slesvig-holstenernes side må ses på baggrund af en folkestemning, der pressede de nye revolutionsprægede regeringer i det tyske sprogområde til intervention til fordel for deres sprogfæller i helstaten. Imidlertid ønskede hverken Rusland, Storbritannien eller Frankrig en svækkelse af Danmark, hvorfor de pressede de tyske stater til at trække sig ud af krigen.²⁷

Med folkestyrets indførelse fulgte også den almindelige værnepligt. I århundreder havde bondebefolkningen stillet mandskab til hæren, og primært fiskere og søfolk stillet mandskab til flåden. I 1788 var der blevet indført et civilt udskrivningssystem, som på baggrund af sessioner udskrev mænd af bondestanden, for hvem krigstjenesten i hæren blev en pligt. Fra 1800-tallets begyndelse havde man helt afskaffet den udenlandske hvervning, hvorefter forsvarets personel kun blev rekrutteret blandt landets egne indbyggere. Gennem første halvdel af 1800-tallet diskuteredes indførelsen af den almindelige værnepligt omfattende alle samfundslag, og de kræfter, der kom til magten i 1848, repræsenterede i høj grad den linje, som gik ind herfor. På baggrund af krigens udvikling stod det klart, at det ville blive nødvendigt at supplere primært hæren med ekstra mandskab. I september 1848 gennemførtes en ekstraordinær udskrivning af befolkningsgrupper, der hidtil ikke havde været omfattet af værnepligten, og i februar 1849 vedtog den grundlovgivende forsamling efter heftige diskussioner indførelse af almindelig værnepligt i grundloven. Undtaget fra værnepligten var dog fortsat enkelte grupper f.eks. præster. Efter en række tilpasninger, mest omfattende i slutningen af 1860'erne ved afskaffelsen af stillingstilladelser, se side 34, bortfaldt fritagelsesordningerne endeligt i 1912.

I 1848 blev for første gang i krig i Danmark benyttet de seneste teknologiske landvindinger i form af jernbane og dampskibe. Flåden havde ansvaret for søtransporten af tropper, her hestgarden, der blev transporteret fra Korsør til kamppladsen i Jylland. (Otto Bache, 1888 – De Danske Kongers Kronologiske Samling, ophængt på Museet på Sønderborg Slot)

Krigen i 1864

Regeringens politik efter Treårskrigen kan i høj grad betegnes som en konfrontationspolitik på det slesvigske spørgsmål. En sådan politik måtte forudsætte større bevillinger til forsvaret, idet den risikerede at føre Danmark ind i en ny krig. Johannes Nielsen beskriver det i 1864 – *Da Europa gik af lave* således: ”Vor politik pegede mod krig, vort forsvar mod fred.”²⁸ Histori-

keren Kristian Hvidt omtaler den danske politik i tiden mellem de to krige sådan: "Det hører til de store, delvis ubesvarede spørgsmål i dansk historie, hvordan landets regering, ivrigt tilskyndet af befolkningen, kunne styre lige mod en krig uden at sørge for at være ordentligt bevæbnet og militært forberedt."²⁹ I 1855 blev der indført en fællesforfatning for helstaten; men i 1858 blev regeringen presset af Preussen og Østrig til at ophæve denne for Holstens vedkommende, hvorefter spørgsmål vedrørende hertugdømmerne blev af udenrigspolitisk karakter og medførte den ene krise efter den anden.³⁰ De danske demokrater frygtede, at Holstens tilknytning til Det Tyske Forbund ville medføre tysk indblanding ikke blot i holstenske, men også i slesvigske og rent danske forhold. For at udelukke en sådan mulighed ville man skabe en grundlov for Danmark og Slesvig med en grænse ved Ejderen. Valgkampen i 1861 drejede sig i høj grad om dette såkaldte Ejderprogram. Programmet var et brud med Londontraktaten fra 1852, hvormed stormagterne med Rusland som den drivende kraft søgte at bevare Europas status før 1848. De europæiske stormagter var således modstandere af såvel demokratiseringsprocessen som den tyske nationale samling. Hverken Ejderprogrammet, som var et udtryk både for ønsket om bevarelse af demokratiet og for behovet for et nationalt dansk program, eller slesvig-holstenernes ønske om en tættere forbindelse mellem de to hertugdømmer, der havde rod i de tyske nationale strømninger, var velset hos stormagterne. De ønskede, at det danske rige fortsat skulle bestå af tre dele, kongeriget og de to hertugdømmer, og at ingen af de tre dele blev knyttet nærmere sammen. I 1863 kulminerede den danske konfrontationspolitik med vedtagelse af en fællesforfatning for Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig alene, og hermed var en krig med de tyske stater på det nærmeste uundgåelig.

Den internationale situation, der i 1850 havde bevirket, at Preussen og Østrig måtte opgive interventionen til fordel for slesvig-holstenerne, forandrede sig i 1850'erne. Rusland, der havde stået som Danmarks garant, blev stærkt svækket af Krimkrigen (1854-1856), som blev tabt til den britisk-fransk-tyrsk alliance. Ruslands relationer til Preussen blev præget af, at Preussen havde stillet sig velvillig, da russerne nedkæmpede en opstand i Polen. Danmark havde i modsætning til Sverige-Norge opretholdt sin neutralitet i Krimkrigen trods tilnærmelser fra

Storbritannien og Frankrig. Det kan derfor ikke udelukkes, at Danmark i nogen grad havde mistet vestmagternes sympati i 1864. Den preussiske regeringschef O.E.L. von Bismarck (1815-1899), der tiltrådte i 1862, stod over for en række indenrigspolitiske problemer, som han efter nogle historikers opfattelse søgte at dæmpe via en aggressiv udenrigspolitik.³¹ I Danmark håbede man, at det spændte forhold til Storbritannien ville opblødes af ægteskabet mellem prinsesse Alexandra og den britiske tronarving. Den britiske premierminister Lord Palmerston (1784-1865) udtalte i forbindelse med brylluppet, at Danmark aldrig mere ville komme i krig alene.³² Realiteten var imidlertid, at Danmark ved krigsudbruddet stod alene.

Mellem de slesvigske krige var det blevet forsøgt at få optaget forhandlinger om et forsvarsforbund mellem Danmark og Sverige-Norge; men sådanne forhandlinger kom aldrig i gang.³³ I begge krigen deltog et antal skandinaviske frivillige, og i Treårskrigen ankom en svensk troppestyrke på ca. 4.000 mand til Fyn; men styrken blev ikke indsat i kamp.³⁴ Mellem de to krige blev et flådesamarbejde søgt etableret, og i 1853 blev der indledt fælles øvelser, som dog blev afbrudt af den store koleraepidemi, der udbrød samme år, for ikke senere at blive genoptaget.³⁵ Et forsvarsforbund eller en alliance med de nordiske lande blev fra midten af 1800-tallet en tilbagevendende idé i dansk politik.

Op gennem 1850'erne var der blevet udarbejdet en række forslag til vedligeholdelse og udbygning af fæstningsværkerne; men kun meget små beløb var blevet bevilget til sikringen af den jyske halvø.³⁶ Dette medførte, at forsvarsanlæggene ikke havde den standard, som lå til grund for planerne. De manglende investeringer i befæstninger skyldtes flere forhold: Krigsministeren undlod gentagne gange at fremsende forslagene til Rigsdagen, og regeringen var opraget af at spare. Samtidig havde man problemerne med den parlamentariske styring, der var fordelt på Rigsdagen og de to stænderforsamlinger for Slesvig og Holsten. Endvidere valgte regeringen hovedsageligt at bruge de afsatte penge på forsvaret af København og ikke på de jyske anlæg Dannevirke, Dybbøl og Fredericia, der umiddelbart var de mest truede.

Ved krigsudbruddet i 1864 havde Generalstaben en operationsplan klar for et felttog i Slesvig og Holsten, ifølge hvilken man ved brug af fæstningerne søgte at udligne fjendens nume-

Christian de Meza var en af de danske generaler med størst erfaring, da han i december 1863 blev udpeget til overgeneral. Det blev de Meza, der måtte beordre den militære tilbagetrækning fra den uholdbare Dannevirkestilling. Imidlertid blev han afsat som overgeneral for denne handling, da Dannevirke i den almindelige bevidsthed blev opfattet som en nærmest uindtagelig stilling. (H.A.G. Schiøtt, 1860 – Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød)

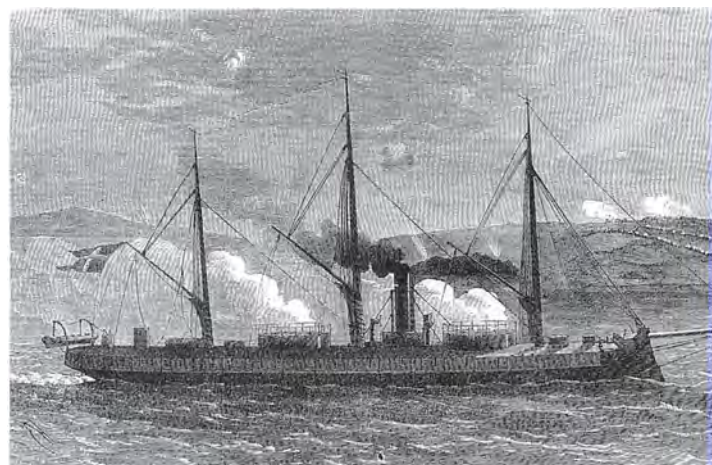
riske overlegenhed. Trods generalstabens planer og de gode erfaringer fra Treårskrigen, specielt med udfaldet fra Fredericia, synes en nærmere koordinering mellem hær og flåde ikke at have fundet sted i perioden 1850-1863.

Et af problemerne i krigen 1864 var den sent udpegede overledning. Endnu i efteråret 1863 var der ikke udpeget en general til at føre de danske landstyrker i tilfælde af krig. Problemet blev løst noget bagvendt, idet der i oktober 1863 blev udpeget en stabs-

chef til overkommandoen, mens overgeneralen, C.J. de Meza (1792-1865) først blev udpeget i december. Selvom Frederik VII som tidligere nævnt havde overladt alle beslutninger til Krigsministeren ved Treårskrigens udbrud, synes det som om Christian IX (1818-1906) deltog aktivt i valget af de Meza til overgeneral.³⁷

Hæren nåede aldrig op på sin normerede styrke. Bevæbningen og de taktiske doktriner var forholdsvis moderne, dog prægedes artilleri og håndskydevåben af manglende rifling. Den nyeste teknologi såsom den elektriske telegraf blev taget i anvendelse, og allerede under Treårskrigen havde man brugt jernbane til troppe- og forsyningstransport. Reserveofficersordningen, der i Treårskrigen ikke havde virket, var i 1860 blevet ændret, og der havde allerede i 1861 meldt sig mere end 200 til reserveofficersskolerne. Dette afhjalp dog kun delvis officersmanglen, der blev et af de største problemer i krigen 1864. De danske bataljoner havde overvejende 4-5 linjeofficerer pr. bataljon, hvorimod de preussiske bataljoner havde 18.³⁸

Medens samarbejdet mellem Krigsministeriet og Marineministeriet forløb næsten gnidningsfrit i Treårskrigen, var det min-

Panserbatteriet Rolf Krake var i 1864 et af flådens nyeste skibe bestykket med to drejelige kanontårne. Det deltog i kampene om Dybbøl og Als. Den 28. marts løb det ind i Vemmingbund syd for Dybbøl, som ses ovenfor, og tuang med sin beskydning de fjendtlige styrker til at trække sig tilbage. (Det Kongelige Bibliotek)

På trods af, at Dybbølstillingen var blevet kraftigt beskydt, lykkedes det de danske styrker på 11.000 mand at forsvare sig i fire timer mod en overmagt på ca. 37.000 mand. Den danske hær led et tab inklusive tilfangetagne på 4.800 mand. Krigen 1864 var en af de første krige, hvor krigsfotografer blev brugt. Fotografiet viser Dybbøl Mølle, der kom til at stå som et monument over den dansk-nationale bevidsthed. (Det Kongelige Bibliotek)

dre effektivt i 1864. Det lykkedes flåden at opretholde søherredømmet i de danske farvande og blokere de tyske Østersøhavne, men kun i mindre grad at støtte hærens operationer direkte. Indsættelse af det moderne skib panserbatteriet Rolf Krake den 28. marts 1864 mod tyske batterier foran Dybbølstillingen havde været vellykket; men under forsvaret af Als fungerede samarbejdet ikke tilfredsstillende.³⁹ Det lykkedes ikke at forhindre preusserne i at overføre et stort antal tropper til Als, hvilket medvirkede til, at forsvaret af øen brød sammen. En del af problemerne mellem de to værn må formentlig tillægges manglende fællesøvelser i fredstid, således at samarbejdet først skulle opbygges under krigen.

Et essentielt problem opstod i forbindelse med spørgsmålet om tilbagetrækning fra den sønderskudte Dybbølstilling i april 1864. Regeringen fastholdt ”vigtigheden af at holde stillingen, selvom heraf skulle resultere forholdsvis betydelige tab.”⁴⁰ Da general G. D. Gerlach (1798-1865), der havde efterfulgt de Meza som overgeneral, var kommet til skade ved et fald med hesten, foreslog en af divisionsgeneralerne, P.H.C. du Plat (1809-1864), at Gerlach meldte sig syg og overlod kommandoen til ham. Han ville så trække hæren tilbage til Als, før preusserne kunne iværksætte det forventede angreb. Trods manglende tillid til stillingens forsvarsevne afviste Gerlach dette, formentlig påvirket af den skæbne, der var overgået de Meza, efter at denne – militært korrekt – havde trukket hæren tilbage fra Dannevirkestillingen. Resultatet blev de store tab under stormen på Dybbøl den 18. april.⁴¹

På en fredskonference i London i forsommeren 1864 blev der indgået våbenhvile og forhandlet om et britisk fredsforslag baseret på en deling af Slesvig. Forslaget blev imidlertid afvist af den danske regering, og kampene blev genoptaget.

Ved freden i Wien i oktober 1864 måtte Danmark afstå 40 pct. af riget og ca. en million indbyggere.

De preussiske tanker om den øverste ledelse

Op gennem 1800-tallet havde krigs- og marineministre en militærfaglig baggrund, et forhold der under de slesvigske krige, som nævnt, førte til kompetencestridigheder mellem den øverstkommanderende og ministeren. I den teoretiske litteratur kritiseres en sådan struktur, og den tyske militærteoretiker Karl von Clausewitz (1780-1831) frarådede således med baggrund i historiske eksempler, at krigsministeren var uddannet officer.⁴²

Ved afskaffelsen af enevælden og indførelsen af demokratiet blev den øverste ledelse af forsvaret delt i en politisk og en militær del, og der blev udviklet metoder til samspil mellem disse. Regeringen skulle ifølge Clausewitz modtage militær rådgivning fra den militære ledelse, men de politisk funderede beslutninger skulle tages af politikerne. Den militære rådgivning havde som udgangspunkt de stabe, der på baggrund af bl.a. Clausewitz’ tanker blev udbygget op gennem 1800-tallet. I en række europæiske lande dannedes komitéer og råd sammensat af statsoverhovedet,

repræsentanter for regeringen og den militære ledelse. Disse organer skulle udføre den styrings- og kontrolfunktion, som monarken tidligere principielt havde haft alene. Under såvel 1. som 2. Verdenskrig afholdtes ved krigsudbruddene møder i Danmark mellem konge, regering og den militære ledelse. Disse møder var krisemøder og var ikke baseret på en indarbejdet rutine. Det var under et sådant møde, at mineudlægningen i august 1914 blev besluttet, og under et tilsvarende møde den 9. april 1940, at man besluttede at indstille kampene. Denne type møder fandt også sted under kriser, der ikke direkte berørte Danmark som f.eks. Balkankrigen i 1912.

Danmark blev i 1864 besejret af en landmilitær magt, der senere skulle vise sig at være tidens førende. Efter iværksættelse af

reformarbejdet efter nederlaget ved Jena i 1806 havde den preussiske generalstab efterhånden opnået et højt professionelt niveau og indgik i et tæt samspil med den politiske ledelse. De preussiske og øvrige tyske militære styrker bestod primært af hærstyrker, og først i 1890'erne blev der iværksat et flådeprogram, som blev underlagt den tyske kejser direkte, hvilket kan ses som en af årsagerne til, at der ikke tidligere i Preussen blev udviklet en flådestab i lighed med generalstaben. På dette punkt fulgte Preussen til dels den britiske organisation, der bestod af Admiralitetet, som formulerede flådepolitikken, og et Navy Board, der sørgede for udrustningen af skibene. Efter den britiske sejr under admiral Nelson (1758-1805) ved Trafalgar (1805) var Royal Navy blevet den ledende flåde i verden og satte helt frem til 2. Verdenskrig normer og standarder for flåder.

Som landmilitært forbillede for resten af verden stod den preussiske hær og dens ledelse, der var kendetegnet ved, at man i vidt omfang delegerede selvstændigt ansvar til selv ret lavt rangerende officerer. En vigtig del af generalstabsuddannelsen var tilegnelsen af et fælles teorikompleks samt en stærk interesse for analyse af krigshistorie. Med Preussens sejre over Danmark, Østrig og Frankrig rettedes blikket i de europæiske lande mod den preussiske overledelse, herunder generalstabens opbygning og uddannelse, der som den franske 70 år tidligere kom til at danne skole. Den daværende kaptajn C.F.F.E. Tuxen anfører i sin bog *Krigskunstens udvikling* fra 1880, der blev anvendt i undervisningen af officerer i krigshistorie på den danske hærs officersskole, at man efter krigen i 1866 i alle lande søgte at efterligne det preussiske hærvæsen.⁴³ Frem til 1870 blev den franske general Henry Jomini (1779-1869) anset som den førende militærteoretiker, og Clausewitz var kun i begrænset omfang kendt uden for Tyskland. Efter nederlaget i 1870 måtte franskmændene – som preusserne i 1806 – analysere årsagen

Karl Maria von Clausewitz er en af 1800-tallets betydeligste militære tænkere. Han deltog i det preussiske reformarbejde efter 1806 og gik i russisk tjeneste i 1812. Fra 1818 var han chef for det preussiske krigsakademi i Berlin. Hans vigtigste værk Om Krig blev aldrig afsluttet og blev først udgivet efter hans død, men værket anvendes den dag i dag i uddannelsen af officerer. (Det Kongelige Bibliotek)

hertil, og interessen for Clausewitz voksede. Jominis værk havde ikke de mere filosofiske toner, som Clausewitz anlagde. Jomini anså det for muligt at beregne sig til en sejr, hvis blot man fulgte evigt gældende regler for krigsførelse. I modsætning til Jomini medtog Clausewitz de psykologiske aspekter i kampen, hvorfor han ikke anså det for muligt at udskrive en færdig recept på en sejr. En af de afgørende forskelle mellem Jomini og Clausewitz er sidstnævntes større vægtning af stabsarbejdet. Jomini giver stabsarbejdet en del omtale, men primært som et led i det logistiske arbejde.

I 1870 var den øverste preussiske ledelse organiseret i et kongeligt hovedkvarter bestående af kongen, ministerpræsidenten, generalstabschefen, krigsministeren samt disses stabe og embedsmænd. Som noget enestående i Europa på den tid fungerede den preussiske generalstabschef, der var direkte underlagt kongen, reelt som øverstkommanderende. Den militære ledelse under generalstabschef feltmarskal H.K.B. von Moltke (den ældre, 1800-1891) anerkendte under den fransk-tyske krig, at det var den politiske ledelse, der skulle tage de endelige beslutninger. Von Moltke accepterede således ministerpræsident Bismarcks politiske krav om et bombardement af Paris på trods af sin militære betænkelighed ved bombardementets gennemførlighed.⁴⁴

Med baggrund i styrkernes størrelse og kamphandlingernes udstrækning i tid og rum anvendte von Moltke begrebet operation om tiltag, der lå mellem de to formelle begreber strategi og taktik. I von Moltkes skrifter er operationer klart underlagt strategien, idet de er handlinger, som de militære chefer skal udføre for at gennemføre den fastlagte strategi, og tilsyneladende forudså han ikke en formaliseret opdeling i tre niveauer. Det var den

tyske generalstabs historiske afdeling, der efterfølgende indførte det operative niveau i den tyske militære struktur.⁴⁵ Dette må ses i sammenhæng med, at man i Tyskland – for at kompensere for de kongelige chefers manglende militære kompetence – anvendte generalstabsofficerer, der kunne give ekspertråd og overvåge detailgennemførelsen af ordrer. Det var et særkende for disse officerer, at de havde en institutionaliseret ret til at deltage i den operative beslutningsproces. De tyske generaler, som efterfulgte von Moltke, identificerede i stigende grad strategi med opera-

Feltmarskal Helmuth Karl Bernhard von Moltke kaldet den ældre blev uddannet som landkadet i Danmark, men søgte 1821 i preussisk tjeneste, hvor han forblev resten af livet. I 1857 blev han chef for Generalstaben og virkede i krigen 1864 som chef for den østrigsk-preussiske generalstab. I 1866 og 1870 fungerede han som reel øverstkommanderende og bragte Preussen sejrene over Østrig og Frankrig. Moltke den ældre formede i høj grad den preussiske generalstab og står således som en af fædrene til de stabe, vi kender i dag. (Det Kongelige Bibliotek)

tioner, hvilket medførte, at politiske og diplomatiske faktorer indflydelse på militære forhold blev afvist, endog i fredstid. Den tyske angrebsplan mod Frankrig (Schlieffenplanen), som i modificeret form blev bragt til anvendelse i begyndelsen af 1. Verdenskrig, tog således ikke sådanne hensyn, idet den bl.a. krænkede belgisk neutralitet.⁴⁶

Clausewitz mente, at den militære øverstbefalende burde indgå i kabinettet, således at kabinettet kunne blive rådgivet af ham.⁴⁷ I *Om Krig* præciserede Clausewitz, at de væbnede styrker skulle være underlagt regeringen, at alle overordnede militære handlinger skulle være i overensstemmelse med den førte politik, og at de militære handlinger ikke måtte bestemme den førte politik. Den tyske generalstabsplan i 1914 var på den ene side et glimrende stabsarbejde, men på den anden side blev anvendelsesmåden katastrofal, idet planen, der ikke omfattede muligheden for kun at angribe Rusland, kom til at føre et selvstændigt liv. Planen blev ikke til en blandt flere optioner, men blev anvendt som et krav, der fjernede det politiske råderum og førte Tyskland direkte i krig med Storbritannien. Hvor den øverste tyske ledelse i krigen 1864, 1866 og 1870 var forbillig, antog den i 1. Verdenskrig en rabiat form, hvor den øverste militære ledelse ved at underkende den politiske ledelse indtog en stilling, der blev til skade for landet. Samtidig må det antages, at den tyske politiske styreform med en kombination af kejser og parlamentets ledende personligheder bidrog hertil. Imidlertid var det forhold, at de politiske ledere – i modsætning til hvad tilfældet blev under 2. Verdenskrig – ikke spillede deres rolle i dagene op til krigsudbruddet i 1914, ikke enestående for Tyskland, men gjorde sig også i nogen grad gældende i bl.a. Østrig-Ungarn, Frankrig og Rusland.⁴⁸

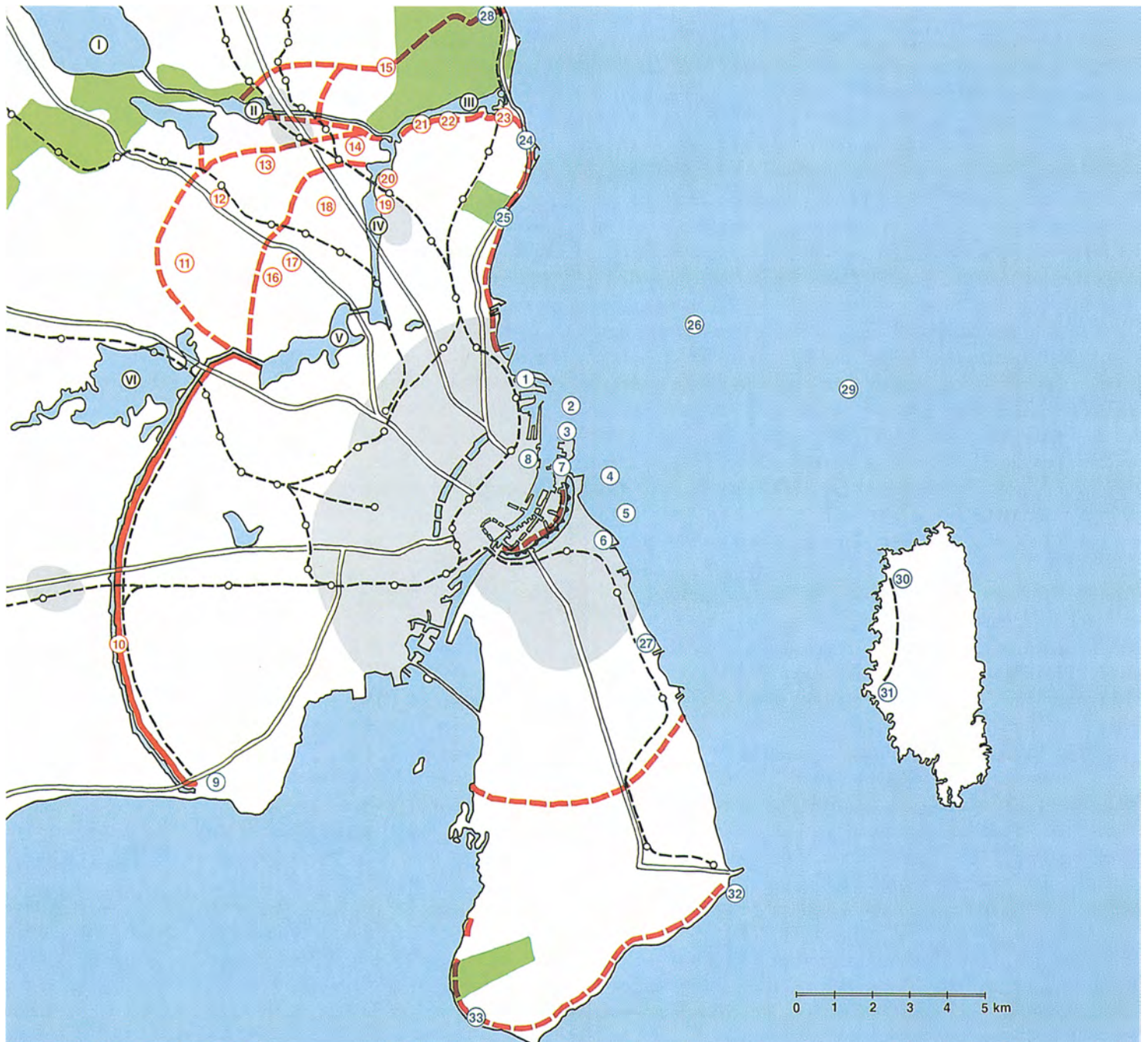
John Keegan har i øvrigt på baggrund af Clausewitz's tese om, at krig er en fortsættelse af politik med andre midler, peget på det forhold, at de militære akademier efter revolutionstiden af frygt for bonapartisme opdrog eleverne i klosterlig afsondrethed fra det offentlige liv og søgte at indoktrinere, at officerer ikke skulle beskæftige sig med politik. Dette medførte ifølge Keegan, at der ikke blev bibragt officererne tilstrækkelig forståelse for, hvorledes politik og brug af væbnet magt gensidigt påvirker hinanden, en forståelse, der er nødvendig, for at krigen kan tjene politiske formål.⁴⁹

Modstående kort viser Københavns Sø- og Landbefæstning omkring 1914. 1. Kalkbrønderi Batteri, 2. Trekrøner, 3. Lynetten, 4. Mellemfort, 5. Provøsten, 6. Strickers Batteri, 7. Sixtus, 8. Kastellet, 9. Avedøre Batteri, 10. Vestvolden – vist med fuldt optrukken rød streg, 11. Gladsaxe-fort, 12. Bagsværdfort, 13. Lyngbyfort, 14. Garderhøjfort, 15. Fortuunfort, 16. Tinghøj Batteri, 17. Buddinge Batteri, 18. Vangede Batteri, 19. Gentoft Batteri, 20. Bernstorff Batteri, 21. Vestre Ordstrupkrat Batteri, 22. Østre Ordstrupkrat Batteri, 23. Christiansholms Batteri, 24. Hvidøre Batteri, 25. Charlottenlundfort, 26. Middelgrundsfort, 27. Kastrupfort, 28. Taarbækfort, 29. Flakfort, 30. Barakke Batteri, 31. Saltholm Batteri, 32. Dragørfort, 33. Kongelundsfort. I. Furesø, II Lyngby Sø, III Nordre Oversvømmelse, IV Søndre Oversvømmelse, V. Utterslev Mose, VI. Kagsåbasinet. De i 1914 oprettede feltbefæstninger er markeret med en rød stiplede linie. (Tegning Gyda Andersen)

Forsvaret som led i forfatningskampen

Nederlaget i 1864 fik en række konsekvenser for forsvarets videre virke. Den på længere sigt måske vigtigste var, som historikeren Hans Christian Bjerg skriver, en politisering af forsvarsspørgsmålet.⁵⁰ Dette forklarer, hvorfor der i februar 1866 for første gang blev nedsat en forsvarskommission bestående af såvel politikere som officerer under forsæde af politikeren A.F. Krieger (1847-1893).⁵¹ Kommissionen, der afgav betænkning allerede i november samme år, behandlede den nye strategiske situation og den omstændighed, at landet havde mistet en væsentlig del af sine ressourcer. Et resultat af kommissionens arbejde blev den tidligere omtalte afskaffelse af stillingstilladelser, således at ingen udskreven længere mod betaling kunne lade en anden stille for sig. Herved blev det muligt at bevare hærens førkrigsstørrelse trods det forringede befolkningsunderlag. Af sparehensyn fortsatte man imidlertid med det lille antal officerer i forhold til antallet af menige. I den preussiske hær var der i forhold til mandskabet to og en halv og i den franske hær tre gange flere officerer og underofficerer end i Danmark.⁵² Fra forskellig side i kommissionen blev det foreslået at sammenlægge Krigsministeriet og Marineministeriet; men forslaget fik ikke flertal. Ved love af henholdsvis 1867 og 1868 blev værnetsbetegnelserne arméen ændret til hæren og marinen til søværnet.

Strategidebatten i Danmark synes i øvrigt i en årrække efter den fransk-tyske krig 1870-71 for størstedelens vedkommende

at have bevæget sig i et ”udenrigspolitisk tomrum” og drejede sig primært om militærtekniske og indenrigske forhold.⁵³ I 1870’erne var der i officerskredse polemik om, hvilket af de to værn der var vigtigst for landets forsvar. En tilsvarende værnsvivalisering havde gjort sig gældende i 1830’erne.⁵⁴

Danmarks håb om at få Sønderjylland tilbage brast delvist med Frankrigs nederlag i 1870, men Danmark holdt sig klogeligt uden for konflikten trods fransk opfordring til at deltage. Dette nederlag medførte også et ændret udenrigspolitisk syn og en delvis affindelse med Tyskland som den førende magt. Forsvarssagen og debatten om forsvarets budget, der udgjorde en tredjedel af de samlede statsudgifter, kom i de følgende mere end 30 år til at præge dansk indenrigspolitik. Den tyske oprustning gjorde, at Højre anså det for urealistisk, at man med de eksisterende ressourcer kunne forsvare hele landet, hvorfor vægten nu blev lagt på Københavns forsvar, medens Venstre mente, at man burde forsvare hele landet. Debatten om forsvarsbevillingerne foregik i midten af 1870’erne i finansudvalget, hvor der i denne forbindelse opstod en så markant konflikt, at regeringen fratrådte i 1875 og blev afløst af en ny med J.B.S. Estrup (1825-1913) i spidsen. I en provisorisk finanslov i 1877 bevilgede regeringen de første beløb til Københavns befæstning, og efterfølgende provisoriske love satte Rigsdagen og dermed oppositionen ud af spillet, hvilket blev indledningen til forfatningskampen og kampen for parlamentarismen.⁵⁵ Fæstningssagens anvendelse i den indenrigspolitiske strid fremprovokerede forsvarsfjendtlige politiske holdninger, som kom til at spille en rolle helt frem til tiden efter 2. Verdenskrig.

I loven om søværnets ordning fra maj 1880 var anført personel til bemanning af en overkommando for flåden og en flådestab. Hvorfra tankerne til denne ordning egentlig hidrørte er uvist, og en drøftelse heraf fandt ikke sted under Rigsdagsforhandlingerne.⁵⁶ I 1887 oprettedes imidlertid Marineministerens stab med direktøren for 1. afdeling som stabschef bl.a. med den opgave at forberede en eventuel mobilisering samt føre efterretningsevirkning.

Ved loven om søværnets ordning fra april 1868 blev der indført et samarbejde mellem værnene i forbindelse med udvikling af artilleriet. Chefen for hærens artilleri blev tillige generalinspektør for søartilleriet og dermed rådgiver for Marineministeren bl.a.

om anskaffelser af artillerimateriel. Han blev også ansvarlig for alle artilleriforsøg under ledelse af en værnsvælles kommission. Ordningen blev ophævet i loven om søværnets ordning i 1909.

Forsvarsministerposten oprettes

I perioden efter 1868 var der eksempler på, at samme person var både Krigsminister og Marineminister. Der udviklede sig derfor den praksis, at direktørposten kun blev besat – og da med en officer fra det relevante værn – når ministeren ikke var sagkyndig på det pågældende ministeriums område. Dette betød, at hvis en hærofficer var Krigsminister og tillige Marineminister, blev direktørposten i Marineministeriet besat med en søofficer. De i Krigsministeriet under direktøren placerede departementschefer (nærmest svarende til nutidens afdelingschefer) samt kontorcheferne var officerer med undtagelse af chefen for lønnings- og budgetkontoret. I Marineministeriet var der nogenlunde samme forhold, om end dette ministeriums mindre størrelse medførte en begrænset organisatorisk opdeling.⁵⁷

Allerede i forsvarskommissionen af 1866 blev det som nævnt bragt på bane at sammenlægge Krigsministeriet og Marineministeriet. Fire år efter parlamentarismens indførelse i 1901 blev der under ministeriet J.C. Christensen (1856-1930) oprettet en ny post som forsvarsminister ved nedlæggelse af posterne som krigsminister og marineminister, men med bevarelse af de to ministerier under ledelse af direktører, henholdsvis en hærofficer og en søofficer. Denne ordning blev opretholdt indtil 1950. Tidligere departementschef i Forsvarsministeriet Poul Verner Christiansen (f. 1914) karakteriserer i sin bog fra 1985 om Forsvarsministeriets historie de to værnministerier som reelt én styrelse med én minister og to direktorater. Samtidig indledtes den praksis, at forsvarsministerposten blev besat med en civil politiker, en praksis der med et par meget kortvarige undtagelser har eksisteret siden.⁵⁸

I 1902 blev der nedsat en forsvarskommission, hvis arbejde forløb langsomt på grund af den markante uenighed i Rigsdagen i forsvarsspørgsmålet og den usikre udenrigspolitiske situation. I forbindelse med kommissionens arbejde foreslog flåden, at der blev oprettet et permanent forsvarsråd bestående af Konseilspræsidenten, Udenrigsministeren, Finansministeren, Forsvars-

Forsvarskommissionen arbejder.
Øjebliksbillede fra 1924.

ministeren, den kommanderende general, den kommanderende admiral samt cheferne for Generalstaben og for Flådens Stab.⁵⁹ Forslaget nød imidlertid ikke fremme i politiske kredse.

Gennem 1800-tallet havde Generalstaben været underlagt Krigskollegiet, senere Krigsministeriet, og ikke den kommanderende general. I forsvarskommissionen af 1902 påpegede hærens sagkyndige, at det ville udgøre et problem for samarbejdet mellem den militære overkommando og Generalstaben, at overkommandoen ikke var udpeget i fredstid. Med den nye forsvarsordning i 1909 blev det bestemt, at der af Generalstaben og den

I 1902 nedsattes en forsvarskommission. Kommissionens langvarige arbejde blev præget af den markante uenighed, der kendetegnede forsvarsdebatten i Danmark i den periode. I august 1908 fremlagde de politiske partier deres holdninger, men først i september 1909 lykkedes det at få et forlig i hus. Denne tegning blev bragt i Blæksprutten i 1906. (Alfred Schmidt – Det Kongelige Bibliotek)

Den samlede danske Generalstab i 1908 i anledning af stabens 100 års jubilæum. (Rigsarkivet, Forsvarets Arkiver)

sjællandske generalkommandostab skulle dannes en overkommando i tilfælde af krig, og denne organisationsform blev iværksat under 1. Verdenskrig. Organisationsændringen var allerede forudset i 1903, da Generalstabens taktiske sektion blev opdelt i fire bureauer, således at de dele, der skulle indgå i overkommandoen, kunne overføres dertil. Bureauerne dækkede områderne mobilisering, efterretning, operationer og trafikvæsen samt fæstningsvæsen.

Med søværnsloven af 1909 blev Marinekommandoen og Flådens Stab oprettet. Marinekommandoen, senere benævnt Søværnskommandoen, varetog kommandosager og havde vicead-

miralen som chef, direkte underlagt Forsvarsministeren. Flådens stab, der også var direkte underlagt Forsvarsministeren og skulle rådgive denne i sømilitære anliggender, havde en kontreadmiral eller en kommandør som chef. Staben var inddelt i tre afdelinger, den taktiske afdeling, efterretningsafdelingen og farvandsafdelingen, og havde til opgave at udvikle planer for flådens anvendelse under krig samt tage stilling til materieludvikling, bemanning, uddannelse m.m. Hermed var ledelsesstrukturen i de to værn blevet mere ensartet. Flådens øverste ledelse var dog delt i en kommandomyndighed og en administrativ myndighed, og Forsvarsministeren havde fået flere sømilitære rådgivere, nemlig chefen for Marinekommandoen, direktøren i Marineministeriet, som fortsat var søofficer, og chefen for flådens stab. Dette forhold skabte grobund for modsætninger i søværnet og fik en markant indflydelse på mellemkrigstidens forsvarsdebat. Et andet uheldigt forhold var, at viceadmiralen, der var designe-

ret flådechef i krigstid, ikke i fredstid deltog i krigsforberedelserne, som blev varetaget af flådens stab, der først indgik i Overkommandoen i krigstid.

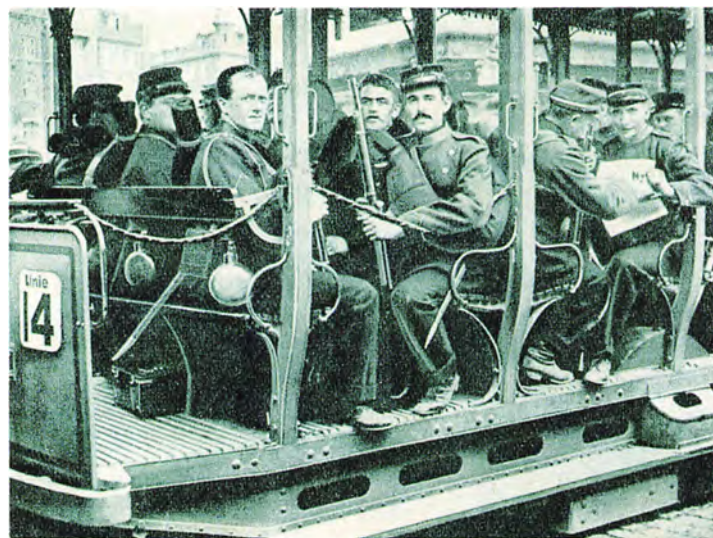
1. Verdenskrig

Der havde ved flere lejligheder været betydelig spænding mellem de europæiske stormagter i begyndelsen af det 20. århundrede. Alligevel kom krigsudbruddet som en overraskelse for mange. Så sent som syv dage før Østrig-Ungarns krigserklæring til Serbien den 31. juli 1914 – og netop på den dag, hvor Østrig-Ungarn afsendte sit ultimatum til Serbien – erklærede den britiske minister D. Lloyd George (1863-1945), at nedrustningsbevægelsen var ved at sejre.⁶⁰ Krigen begyndte som en regional krig, men endte med at involvere store dele af verden. Som sejrherre i krigen stod Storbritannien, Frankrig og USA, og det blev i høj grad disse landes erfaringer og strukturer, der blev de fremherskende i mellemkrigstiden, på samme måde som de tyske havde været det i perioden efter 1870.

Medens Preussen, og senere Tyskland, havde en stærk generalstab, var stabsarbejdet forfaldet i Storbritannien efter Napoleonskrigene og kom først ind i en positiv udvikling efter de bitre erfaringer fra Boerkrigen (1899-1902). I 1904 blev der oprettet et rådgivende organ for den britiske regering, benævnt Committee of Imperial Defence, med Premierministeren som formand og i øvrigt bestående af ministre involveret i krigsforberedelse, værnscheferne, visse embedsmænd og industriledere m.fl. Komitéen fik et stort antal underkomitéer samt et sekretariat, der koordinerede disses arbejde. Efterhånden havde den opfattelse bredt sig, at Storbritannien ikke kunne basere sig alene på en stærk flådemagt, men at det ville blive nødvendigt at udvikle en hær, der kunne indsættes på kontinentet som f.eks. under Revolutions- og Napoleonskrigene. Med denne øgede vægtning af hæren anbefalede Army Council, der ligeledes var blevet oprettet i 1904, indførelsen af en generalstab i 1905.⁶¹ Fra 1905, og specielt efter 1909, blev et delvist uofficielt samarbejde mellem den franske og den britiske generalstab etableret og efterhånden udbygget, således at man inden 1. Verdenskrigs udbrud havde udarbejdet en plan for overførsel af britiske styrker til Frankrig og en plan for flådernes operationsområder. Allerede i 1909

indså den britiske generalstabschef H.H. Wilson (1864-1922), at de allierede styrker under en kommende krig måtte underlægges en landmilitær fællesstab samt en enhedskommando og pegede på den franske general F. Foch (1851-1929) som leder.⁶²

Den britiske flåde havde på det organisatoriske plan kun gennemgået få reformer siden 1800-tallets begyndelse.⁶³ Disse reformer havde primært Krimkrigen som baggrund og omfattede visse organisatoriske ændringer i admiraltetet, såsom ansættelse på baggrund af kvalifikationer.⁶⁴ Den manglende udvikling af et stabssystem afspejledes i den teoretiske litteratur vedrørende søkrig. Der eksisterede en rig tradition for søkrigshistorie og for værker om sejlads, men disse havde ikke affødt værker som Clausewitz's og Jominis. Først med amerikaneren A.T. Mahan (1840-1914) og englænderen J. Corbett (1841-1921) blev grunden til moderne maritim krigsteori lagt. Corbett pegede i øvrigt på sammenhængen mellem landmilitære og sømilitære operationer, da han anførte: "Vi ved, hvad Nelson gjorde ved Trafalgar, og glemmer, at den virkelige betydning var, hvad der

Den franske hær blev i slaget ved Marne i september 1914 transporteret til kamppladsen i bl.a. taxa og busser. Den danske sikringsstyrke blev, som vist på fotoet, for en dels vedkommende transporteret i sporvogne i august 1914. (Rigsarkivet, Forsvarets Arkiver)

efterfølgende muliggjordes for Wellington at udrette. Vi taler overfladisk om sømagt og glemmer, at dens sande værdi ligger i dens indflydelse på hærens operationer”.⁶⁵

Da det under Agadirkrisen i 1911 blev klart, at Admiralitetets krigsplanlægning afveg væsentligt fra Krigsministeriets politisk godkendte planlægning, besluttedes det i 1912 at oprette en flådestab.⁶⁶

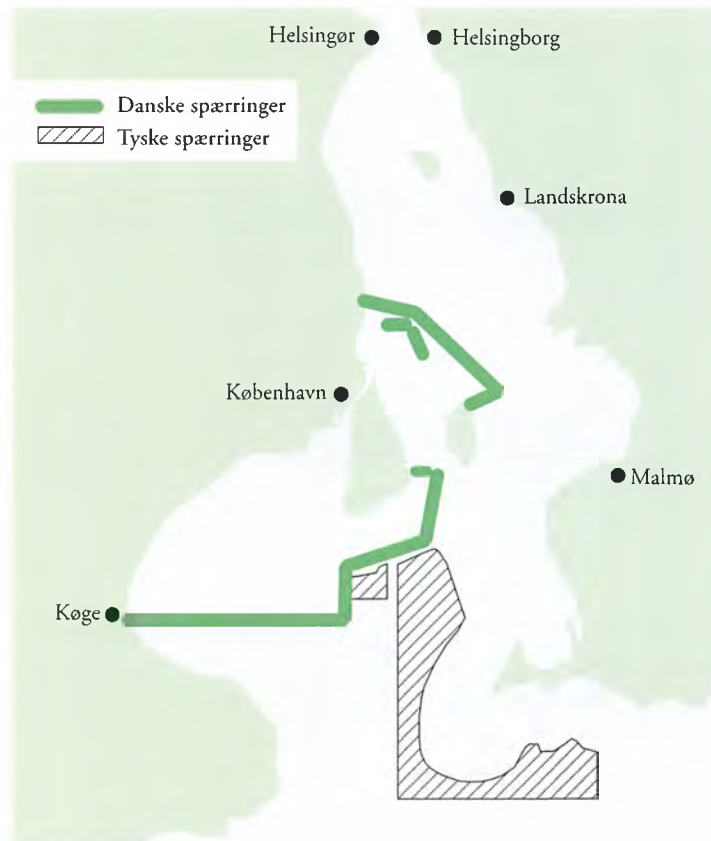
Efter erfaringerne fra de første krigsmåneder blev Committee of Imperial Defence erstattet af et War Council – senere en War Committee – med nogen udøvende myndighed. Medlemmer var fortsat de ledende ministre, men ikke værnscheferne. Sekretariatet for Committee of Imperial Defence fortsatte sin virksomhed som koordinator af underkomitéer og blev kontakttled til Generalstaben og Marinestaben. Der var i øvrigt straks efter krigsudbruddet opstået et problem, idet den britiske hærs generalstabsofficerer var overflyttet til det britiske hovedkvarter i Frankrig, og da man forventede en kortvarig krig, blev der ikke genskabt en generalstab som rådgivende organ for den øverste politiske og militære ledelse. Storbritannien havde således i realiteten en operativ generalstab i Frankrig, men manglede en strategisk stab i hjemlandet.

En ny konstruktion blev dannet i 1916 med oprettelse af et War Cabinet under Premierministerens ledelse, bestående af fire ministre uden portefølje samt Finansministeren. Værnscheferne deltog i behandlingen af militære spørgsmål. Dette krigskabinet, som ligeledes fik sekretærbistand af sekretariatet for Committee of Imperial Defence, havde besluttende myndighed og fastlagde den overordnede strategi, som de militære ledere blev pålagt at følge. Den øverste militære ledelse fik meget store beføjelser, men tilsidesatte ikke det politiske primat.⁶⁷

Den britiske Krigsminister Lord Kitchener (1850-1916) indså nødvendigheden af en allieret militær ledelse og støttedes heri af den franske øverstbefalende marskal J.J.C. Joffre (1852-1931). I 1915 mødtes de allieredes premierministre for første gang siden krigens udbrud, og efter dette møde blev en udvikling hen imod en fælles øverste ledelse iværksat. Operationerne på Vestfronten, hvor briterne f.eks. havde været tøvende over for deltagelse i slaget ved Marne i 1914,⁶⁸ den mislykkede operation ved Dardanellerne og landgangen ved Galipoli havde demonstreret behovet for en koordineret ledelse. Efter en række

kriser oprettedes i november 1917 Supreme War Council, der fik faste militære medlemmer, som skulle rådgive og informere de allierede regeringer, men i øvrigt var et rent informationsformidlende organ uden styringsbeføjelser. Først efter krisen under Ludendorff-offensiven i marts 1918 blev en allieret enhedskommando på Vestfronten en realitet.⁶⁹

I Øst brød den russiske krigsindsats sammen 1917. I forbindelse med den nyoprettede Sovjetunions fejlslagne forsøg på at

Som et led i opretholdelsen af den danske neutralitet udlagdes søminesfelter, og de allerede eksisterende befæstningsanlæg udbyggedes. På skitsen vises udstrækningen af de danske og tyske minespæringer i Øresund. De tyske minespæringer er udlagt umiddelbart uden for den svenske 3 sømilegrænse. (Forsvarskommandoen)

erobre Warszawa i 1920 har den sovjetiske militærteoretiker, generalmajor A.A. Svechin (1878-1938) anført, at den endelige formulering af målet først måtte foretages af den politiske ledelse efter udveksling af synspunkter med den ansvarlige for den militære strategi. Det politiske mål – at erobre Warszawa – byggede i 1920 ikke på den relative kampkraft hos de sovjetiske og de polske hærstyrker og var derfor urealistisk.⁷⁰

Dagen før den østrig-ungarske krigserklæring i 1914 var der på et krisemøde i Danmark mellem Forsvarsministeren, hans to direktører, den designerede overgeneral og viceadmiralen blevet truffet beslutning om indledende militære beredskabsforanstaltninger såsom inddragelse af orlov, døgnbemanning af telegrafstationer, hjemkaldelse af skibe på øvelse og fremskyndelse af reparationer. Straks efter krigserklæringen blev værnenes krigsstruktur iværksat, og sikringsstyrken blev indkaldt. I begyndelsen af august blev der foretaget yderligere indkaldelser af mobiliseringsstyrken, således at hærens styrke blev bragt op på ca. 47.000 på Sjælland og ca. 10.000 på Fyn og i Jylland.

Danmark erklærede sig neutralt straks efter krigsudbruddet. Den 5. august påbegyndte Tyskland mineudlægning i internationalt farvand syd for Langelandsbælt, og samtidig forespurgte den tyske regering, om Danmark ville minere egne farvande. Dette blev besluttet på statsrådsmøder, hvori også den kommanderende general Vilhelm Gørtz (1852-1939) og den kommanderende flådechef, viceadmiral O. Kofoed-Hansen (1854-1918) deltog. Den daværende Forsvarsminister, senere Udenrigsminister P. Munch (1870-1948), der gik ind for en dansk mineudlægning som middel til at undgå inddragelse i krigen, skrev i sine posthumt udgivne erindringer, at Kofoed-Hansen, der ligeledes var tilhænger af mineudlægningen, syntes at have påvirket kongen forud for møderne.⁷¹ I øvrigt opstod der i løbet af krigen modsætningsforhold mellem Forsvarsministeren og flådechefen som følge af de tidligere omtalte uafklarede forhold mellem de militære direktører i ministerierne og værnenes øverste chefer, idet Munch konsekvent støttede sine direktører.⁷² Generaløjntant Gørtz kom ligeledes i modsætning til regeringen, bl.a. fordi sikringsstyrken gradvis blev reduceret, hvorfor han tog sin afsked i 1917.

Det danske forsvar havde under krigen en betragtelig styrke. Det høje aktivitetsniveau ved flådens skibe i perioden 1909-1914

O.Kofoed-Hansen var dansk viceadmiral i 1914. I forbindelse med de tyske krav om dansk mineudlægning pressede han på for at gennemføre denne. Her ses han forrest til højre sammen med Christian X. (Nordfoto)

skabte en forøget effektivitet blandt flådens mandskab. Sikringsstyrkens uddannelsesniveau blev forbedret betydeligt under den ekstraordinære tjenestetid. Ved krigen afslutning omfattede hærens mobiliseringsstyrke 180.000 mand.⁷³ Til ekstraordinære foranstaltninger i krigsårene blev der bevilget i alt 366 mill. kr., der skal ses i relation til, at forsvarsbudgettet for det sidste finansår inden krigen var på 28 mill. kr.⁷⁴ Disse forhold bevirkede, at Danmark ikke blev betragtet som et militært tomrum, der kunne udnyttes af de krigsførende magter. Således har historikeren Johan Hvidtfeldts arkivstudier i Tyskland påvist, at tyskerne i 1916 opgav overvejelser om besættelse af Danmark bl.a. på baggrund af den tyske flådes frygt for kystbefæstningsanlæggene og de meget store mandskabsressourcer, som det ville kræve at indtage hovedstaden.⁷⁵

Københavns Sø- og Landbefæstning blev i 1914 armeret og kraftigt forstærket. På skitsen vises forternes placering (grønne stjerner) samt udstrækningen af Vestvolden (grøn streg). Imidlertid blev man klar over, at befæstningen lå for tæt på byen, hvorfor der i november 1915 iværksattes anlæg af en feltbefæstet stilling (rød streg) i en linie fra Roskilde Fjord over Tune til Køge Bugt (Tunestillingen). Stillingen skulle skabe den ønskede dybde i det københavnske forsvar. (Forsvarskommandoen)

Under krigen blev der afholdt daglige møder mellem Forsvarsministeren, de to direktører, den kommanderende general, den kommanderende admiral, stabscheferne ved hærens og flådens overkommandoer samt til tider Udenrigsministeren, hvorved såvel den militære som den politiske ledelse blev holdt orienteret. Møderne byggede dog ikke på større stabsarbejder, men på deltagernes egne overvejelser og vurderinger. Konstruktio-

nen mindede om andre landes nationale sikkerhedsråd og nutidens krisestyriingsorganer.

Mellemløstiden

Den 1. Verdenskrig skabte nye våbensystemer og en række teknologiske fremskridt. Specielt blev anvendelse af kampvogne og fly genstand for diskussioner og analyser. Behovet for en større koordinering imellem værnene pressede sig på, ikke mindst i de lande, der organiserede flystyrkerne som et tredje værn. Erfaringerne med en koordinerende øverste ledelse under 1. Verdenskrig førte til, at der i Storbritannien i 1923 blev etableret en permanent Chiefs of Staff Committee bestående af de tre værnchefer. Chiefs of Staff Committee var formelt en underkomité under den efter 1. første Verdenskrig genetablerede Committee of Imperial Defence og havde Premierministeren som formand; men i praksis blev formandskabet overdraget til en af værncheferne, således at disse normalt mødtes alene. Her havde værncheferne – ud over rådgivningsansvar over for deres ministerier – et individuelt og kollektivt ansvar for rådgivningen vedrørende den samlede forsvarspolitik.⁷⁶ Herved fik den britiske regering for første gang et organ, som principielt kunne rådgive regeringen på tværs af fagskel og interesser, ligesom den britiske øverste ledelse fik et organ til sin rådighed, der på dette niveau skulle sikre overgang fra fred til krig, og som under en krig kunne fortsætte sit virke. Komitéen var ikke en værnstafets ledelse, idet værnene bibeholdt deres selvstændige ledelse.

I Danmark blev der i 1919 nedsat en forsvarskommission, der skulle udarbejde udkast til en fremtidig forsvarsordning. Kommissionen skulle også vurdere, hvorledes forsvaret havde løst sine opgaver under 1. Verdenskrig; men en redegørelse herfor blev ikke givet, hvilket bl.a. var medvirkende til, at man aldrig fik diskuteret Københavns befæstning, som havde været stridsspørgsmålet i provisorietiden, jf. i øvrigt den tidligere nævnte tyske vurdering. Internt i kommissionen kunne der ikke opnås politisk enighed om forsvarets fremtidige formål. Kommissionsbetænkningen fra 1922 indeholdt således fire mindretalsindstillinger, hvilket til en vis grad skyldtes ydre omstændigheders påvirkning af kommissionen.⁷⁷ I den periode, hvor kommissionen arbejdede, blev Folkeforbundet oprettet, og i

1922 blev Washingtontraktaten om flådenedrustning underskrevet, hvorved man søgte at virkeliggøre et kollektivt sikkerhedsbegreb. Kommissionens betænkning og den senere militære planlægning blev i høj grad præget af tanker om en Folkeforbundshær.⁷⁸ Der herskede i begyndelsen af 1920'erne en optimistisk og idealistisk tro på, at skabelsen af Folkeforbundet ville medføre en verden uden krig.⁷⁹ Det blev besluttet, at Danmark fortsat skulle være neutralt, og at der skulle opstilles et forsvar, som kunne foretage neutralitetsbevogtning og konstatering af krænkelser af neutraliteten. Herved bevægede forsvarsdoktrinen sig væk fra eksistensforsvaret, et forhold som de militære ledelser søgte at modvirke. Den kommende periode blev bl.a. derfor præget af splittelse mellem den militære og den politiske øverste ledelse. Denne splittelse afspejlede sig allerede i kommissionsarbejdet, hvor de militært sagkyndige undervejs blev koblet fra beslutningerne.⁸⁰ Med forsvarslovene af 1922, som blev vedtaget i Rigsdagen efter forlig mellem Venstre og Det Konservative Folkeparti, blev forsvarets budget beskåret med 25 pct. Inden for en så reduceret budgetramme var det ikke muligt at gennemføre lovens målsætning, og der opstod hurtigt utilfredshed i værnene og spændinger mellem de to partier.⁸¹

I 1923 blev der oprettet et såkaldt konseil, som under forsæde af Forsvarsministeren skulle behandle og koordinere spørgsmål om forsvaret. Konseilet skulle indkaldes mindst en gang årligt eller på foranledning af en af deltagerne. Ud over Forsvarsministeren bestod konseilet af de ved krigsudbrud designerede øverste chefer for hæren og flåden, dvs. chefen for Generalkommandoen og viceadmiralen, cheferne for generalstaben og marinestaben samt direktørerne for henholdsvis Krigsministeriet og Marineministeriet.⁸² Dette konseil afholdt dog kun ét møde.⁸³

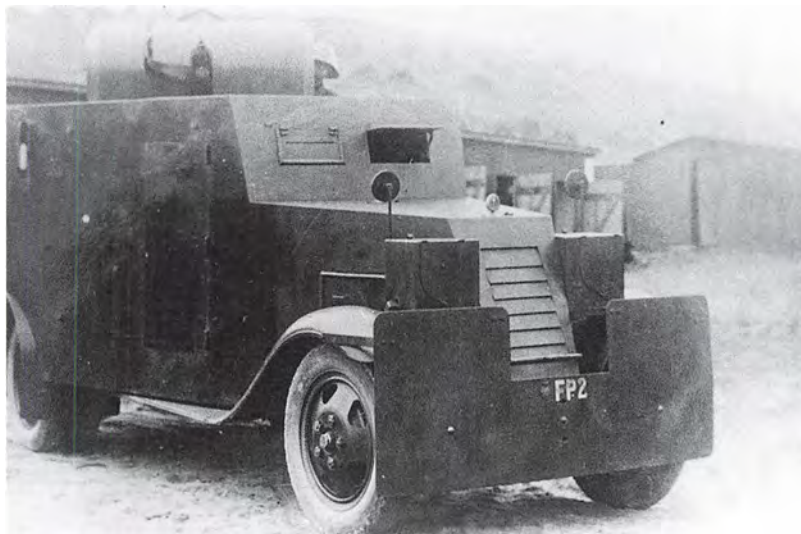
Flyvningens anvendelse i 1. Verdenskrig gav også i Danmark anledning til en ny udvikling. I Danmark havde den militære flyvning taget sin spæde begyndelse allerede før krigen, da Krigsministeriet og Marineministeriet i 1910 gik sammen om

at støtte "Det danske aeronautiske Selskab", som til gengæld skulle uddanne piloter til værnene. Der blev oprettet flyenheder i begge værn til støtte for egne operationer i form af rekognoscering og jagerbeskyttelse. Den tekniske udvikling af fly og den fremherskende doktrin for deres anvendelse skabte i 1930'erne frygt for, at fly ville blive brugt til bombeangreb også mod civile mål som fabrikker og beboelseskvarterer, hvilket tyskerne i begrænset omfang havde udført under 1. Verdenskrig og senere under den spanske borgerkrig 1936-39. Frygten blev forøget af en række militærteoretikere bl.a. den italienske general Giulio Douhet (1869-1930), der mente, at anvendelse af fly mod såvel civile som militære mål kunne afgøre en krig.⁸⁴ Til etablering af et luftforsvar af København blev der indledt et samarbejde mellem de to værns flystyrker, et samarbejde som fungerede med vekslende held.⁸⁵ Et forsøg på samarbejde om produktionen af fly mislykkedes.⁸⁶ En sammenlægning af flystyrkerne og etablering af et flyvevåben som et tredje værn indgik i flere af de forslag, der især i 1930'erne blev fremsat fra forskellige side, jf. nedenfor; men realistiske overvejelser herom fandt ikke sted.

Ved forsvarslovene i 1932 blev værnenes ledelser ændret, således at den samlede øverste ledelse kom til at bestå af Forsvarsministeren og cheferne for henholdsvis Generalkommandoen og

Fra 1910 udviklede hæren og søværnet flystyrker. De benyttede flytyper var primært rekognoscerings- og jagerfly. Her ses et Fokker C.V., der fungerede som rekognosceringsfly. Hæren havde 18 af disse fly, der blev benyttet i perioden 1928-1940. (Flyvevåbnets Historiske Samling)

I mellemkrigstiden gjordes en række forsøg med forskellige typer af panser-automobiler. Her en forsøgspanservogn fra 1933. Bevæbningen var en dansk 20 mm Madsen kanon og et maskingevær. Vognen var forsynet med dobbeltstyring til baglænskørsel. I 1931 oprettedes en forsøgspanservogns- underafdeling tilknyttet rytteriet. Med hærloven af 1932 oprettedes to panservogneskadroner tilknyttet henholdsvis Gardehusarregimentet og Jydske Dragonregiment. (Hærens Kampskole)

Søværnskommandoen. Generalstaben blev sammenlagt med Generalkommandostaben under bevarelse af betegnelsen Generalkommandoen, og den direkte tilknytning til Krigsministeriet ophørte. Herved blev overgangen fra fredsstruktur til krigsstruktur gjort lettere. Generalkommandoen bestod derefter af chefen for Generalkommandoen, generalstaben og våbeninspektørerne. Generalstaben blev inddelt i kommandoafdelingen og generalstabsafdelingen. Førstnævnte varetog personsager, sekretariatsfunktion, hærens arealer, indkvarteringer og våbeneftersyn, medens generalstabsafdelingen behandlede organisation, føring, efterretningsvirksomhed, uddannelse, forsyninger, transport og mobilisering. Hver enkelt af afdelingernes sektioner skulle selvstændigt sørge for et samarbejde med Søværnskommandoen.

Fra 1931 til 1939 var generalløjtnant Erik With (1869-1959) hærchef. Han virkede aktivt for at undgå forringelser i hæren, hvilket skabte modsætninger til såvel regeringen og Krigsministeriet som søværnets ledelse. Modsætningerne, der gav genlyd i dagspressen, kom til at fremstå som en rivalisering mellem de to værn, specielt i forbindelse med forhandlingerne om forsvarslovene i 1932, hvor bevillinger inden for en efter værnschefernes mening urealistisk lav budgetramme skulle fordeles.⁸⁷ Perioden op til 2. Verdenskrig blev i øvrigt præget af brydninger mellem fremstående søofficerer og den politiske ledelse.

Mellemkrigsperioden blev for søværnets vedkommende præget af den senere viceadmiral H. Rechnitzer (1872-1953), der i 1923 blev direktør i Marineministeriet og efter vedtagelsen af søværnsloven af 1932 tillige viceadmiral og chef for Søværnskommandoen. Han efterfulgte viceadmiral H. Wenck (1872-1933), som trådte tilbage, fordi han ikke ønskede at medvirke ved udformningen af en søværnslov, der hvilede på et budget, som han ikke mente gav søværnet mulighed for at løse de pålagte opgaver. Rechnitzer havde derefter som direktør i Marineministeriet fået pålagt udformningen af loven og havde fået indføjet en passus, der gjorde det muligt for ham samtidig at bestride posten som chef for Søværnskommandoen og posten som direktør i Marineministeriet. Chefen for marinestaben blev samtidig afdelingschef i Marineministeriet. Marinestaben skulle herefter tage sig af søværnets organisation, operative opgaver, kommunikation, efterretningsstjeneste, reglementer, uddannelse, kommandosager samt materiel- og personelforvaltning. Rechnitzer fik således fjernet det dualistiske system, men indførte samtidigt en centralisering, der stødte mange søofficerer.⁸⁸

Forsvarsordningen fra 1932 var udtryk for en fortsættelse af nedrustningspolitikken. Budgetreduktioner og indskrænkninger i antallet af indkaldelser kom derfor til at præge mellem-

En betydelig del af arbejdet i Generalstaben gik med udførelsen af topografiske arbejder, her på Færøerne. I 1928 besluttedes det imidlertid at udskille de topografiske arbejder, hvorfor Geodætisk Institut oprettedes som en selvstændig institution under Krigsministeriet. Instituttet blev 1. januar 1988 overført til Kort- og Matrikelstyrelsen under Boligministeriet. (Rigsarkivet, Forsvarets Arkiver)

Her er Liv og glade Dage.

I slutningen af 1930'erne trak skyerne sammen over Europa. I Danmark satte man sin lid til neutraliteten, uden dog at have et forsvar af samme karakter og størrelse som i tiden op til 1914, et forhold The Times kom-

menterede med sætningen: "Danmark synes at have sat sin Lid alene til Forsynet", som Blæksprutten i 1937 illustrerede med ovenstående tegning. (Herluf Jensenius – Det Kongelige Bibliotek)

krigstidens forsvar. I værnene søgte man at udnytte ressourcerne så rationelt som muligt. Aktiviteterne måtte begrænses, idet det ikke var muligt at følge med våbenudviklingen, og anskaffelsen af materiel var utilstrækkelig. Samarbejdet mellem værnene blev under disse forhold ikke udviklet; men der blev dog afholdt visse fælles øvelser på lavere niveau,⁸⁹ og på uofficielt plan samarbejdede de to værns beskedne efterretningstjenester.⁹⁰ Indskrænkningerne var så omfattende, at Danmarks forsvarsberedskab var helt utilstrækkeligt set i lyset af den sikkerhedspolitiske situation i 1930'erne. Først med forsvarslovene i 1937 blev der mulighed for en beskedne forøgelse af forsvarsberedskabet.

Et andet problem i mellemkrigstiden var de to værns forskellige opfattelse af truslen mod dansk område og de deraf følgende opgaver for forsvaret. Forsvarets formål var uklart defineret i lovene. Værnenes prioriteringer blev derfor forskellige, hvilket vanskeliggjorde samarbejde om bevillingernes fordeling og anvendelse med henblik på optimal udnyttelse af de samlede ressourcer. Situationen skabte frustration i værnenes ledelser, og den offentlige debat gav indtryk af en rivalisering om bevillingerne.

Overvejelser i mellemkrigstiden om værnsfælles ledelse

Udviklingen i mellemkrigstiden inspirerede til overvejelser om et tættere ledelsesmæssigt samarbejde mellem værnene med henblik på en mere rationel anvendelse af ressourcerne. I maj 1923 forelagde de to værns ledelser i fællesskab et forslag for Forsvarsministeren om en ordning af de øverste kommandoforhold og samvirket mellem de to værn. Efter forslaget skulle der for hvert af de to værn udpeges en chef, der skulle være øverste leder i såvel fredstid som under krig, og under sig skulle disse have direktørerne for de to ministerier. Der var ikke tale om en fælles militær ledelse, idet det blev understreget, at de to chefer skulle være sideordnede.⁹¹ Forslaget ville imidlertid sikre en enstrengt ledelse i de to værn og et bedre grundlag for ministerens afgørelser. Forslaget blev ikke gennemført; men det indledte rækken af forskellige forslag om indførelsen af en værnsfælles ledelse i mellemkrigstiden, der især i 1930'erne påkaldte sig offentlighedens interesse.

Tanken om en egentlig fælles militær ledelse var imidlertid af ældre dato. Allerede forsvarskommissionen af 1902 behandlede spørgsmålet, men afviste tanken således: "At sammenmelte Flaadens Stab med Hærens Generalstab maa absolut fraaades; Sagerne, der behandles ved de to Stabe, er af saa forskellig Natur, at de ikke kan samles under een Overledelse, thi denne vilde, hvad enten den nu udgik fra Hæren eller Flaaden, være ganske usagkyndig paa det ene eller andet Værns Omraade".⁹² Marineministeriets direktør Rechnitzer fremsatte i presen i februar 1931 et forslag til en forsvarslov om et rigsværn bestående af tre værn under ét ministerium. Rigsværnet skulle have en øverste chef og en centralstab.⁹³ I 1936 foreslog Krigsministeriet en sammenlægning af Krigsministeriet og Marineministeriet, oprettelse af en fælles øverste militær ledelse, en forsvarskommando, og evt. også oprettelsen af et flyvevåben som et tredje værn.⁹⁴ Det Konservative Folkeparti foreslog i marts 1939, at der skulle etableres en forsvarsstab og et forsvarsråd, en idé partiet allerede havde givet udtryk for under Folketingets forhandlinger forud for vedtagelsen af forsvarslovene i 1937.⁹⁵ Forsvarsministeren skulle føre forsædet i forsvarsstaben, og her skulle værnene koordinere bl.a. uddannelse og materielanskaffelser. Statsministeren skulle føre forsædet i forsvarsrådet, der desuden skulle bestå af Forsvarsministeren, Udenrigsministeren, Finansministeren, Indenrigsministeren, cheferne for Generalstaben og Marinestaben samt den kommanderende general og viceadmiralen (cheferne for henholdsvis Generalkommandoen og Søværnskommandoen). Forsvarsrådet i dette forslag mindede om den britiske Defence Committee, se senere. Ingen af de her nævnte forslag blev realiseret. Men efter udbruddet af 2. Verdenskrig blev der i januar 1940 indledt faste månedlige møder mellem Forsvarsministeren og værnsledelserne omfattende cheferne for Generalkommandoen og Generalstaben, direktøren i Krigsministeriet, cheferne for Søværnskommandoen og Marinestaben samt souschefen i Marinestaben,⁹⁶ hvilket kunne opfattes som en tilnærmelse til et komitésystem som det britiske.

To forslag fra mellemkrigsårene er interessante, idet de var led i mere omfattende forslag om forsvarets indretning, nemlig et forslag fremsat af Rechnitzer i 1928, som i en vis udstrækning dannede grundlag for ovennævnte forslag fra 1931, samt et for-

Viceadmiral Hjalmar Reqnitzer var med til at præge forsvarsdebatten i mellemkrigstiden, men han lagde sig ud med sine søofficerskolleger. Hans dispositioner i april dagene 1940 medførte, at flåden ikke ydede modstand 9. april, hvilket førte til et krav fra højstående søofficerer om hans afgang. Denne bevilgedes ham 9. maj 1940. Han ses her i 1937 på en udstilling i Aalborg. (Nordfoto)

slag fra 1938 fremsat af hærchefen, generalløjtnant With, på baggrund af Generalstabens studier fra 1936.

Reqnitzer anså i sit forslag fra 1928 den umiddelbare trussel mod Danmark som bestående af fremmede flåder, der under operationer i Østersøen ønskede at beherske gennemsejlingsfarvandene til denne, hvorved Danmark ville komme i frontlinjen. Reqnitzer mente, at der skulle opstilles et neutralitetsværn

til imødegåelse af neutralitetskrænkelser i gennemsejlingsfarvandene og omliggende kyst- og landområder samt til afværgelse af grænsekonflikter. Til at løse disse opgaver foreslog han, at der blev oprettet en centralledelse med en chef, som direkte under Forsvarsministeren skulle føre den samlede kommando. Samtidig forudsatte han oprettelse af et luftværn som et tredje værn. De tre værns officerer skulle være fælles uddannet for at sikre et samvirke mellem værnenes personel.

Withs forslag fra 1938 var som nævnt baseret på studier, der blev foretaget i Generalstabens i 1936, og som sammen med forskellige forslag til organisationsændringer blev fremsendt til Forsvarsministeren i forbindelse med overvejelserne om 1937-lovene. Ingen af forslagene kom dog til udtryk i lovene. Withs forslag beskrev flere forskellige muligheder for organisationsændringer, f.eks. en sammenlægning af Krigsministeriet og Marineministeriet eller en fælles direktør for de to ministerier. With indstillede, at man foretog den videst mulige sammenlægning, og foreslog oprettelsen af et Rigsværn underlagt ét ministerium. Rigsværnet skulle ledes af en chef bistået af en overkommandostab.⁹⁷ Der var dog tale om tre værn underlagt en fælles chef, der til sin støtte havde en værnssfælles stab, og der var ikke som i Reqnitzers forslag tale om fælles uddannelse af officerer eller andre forslag til integrering af værnene. Forslaget blev forelagt Søværnskommandoen, der tog afstand fra det under henvisning til, at det ville berøve værnene muligheden for at virke og udvikle sig.⁹⁸

Generalstabens studier fra 1936 omfattede bl.a. en analyse af forsvarsledelsen i en lang række europæiske lande, herunder specielt de øverste niveauer af den landmilitære struktur. I 1935 og 1936 bragte Militært Tidsskrift artikler om den øverste militære ledelse bl.a. i Sverige, hvor der i 1936 blev indført en værnssfælles forsvarsstab, der skulle træffe forberedelser vedrørende mobilisering og anvendelse i krig af alle tre værn. Samtidig blev der designeret en øverstbefalende i tilfælde af krig.

Et gennemgående træk ved de fremsatte forslag var påvirkningen fra den udvikling af den øverste ledelse, der havde fundet sted hos de allierede under 1. Verdenskrig, baseret på erkendelsen af nødvendigheden af en fælles ledelse ikke alene af de militære styrker på krigsskuepladsen, men også af de militære overvejelser og foranstaltninger på det strategiske niveau, sidstnævnte i et samspil med den politiske ledelse.

Generalløjtnant Erik With søgte i mellemkrigstiden at overbevise Socialdemokratiet om nødvendigheden af et forsvar. Generalen ses her med Statsminister Stauning. Det lykkedes imidlertid ikke at undgå kraftige besparelser, og først i 1937-1938 forhøjedes bevillingerne, hvilket var for sent. (Nordfoto)

Værnsfælles ledelse under 2. Verdenskrig

Trods Tysklands oprustning og aggressive udenrigspolitik i 1930'erne havde de allierede ikke truffet de nødvendige forberedelser til en storkrig. Afrustningspolitikken i 1920'erne, som bl.a. kom til udtryk i den tidligere omtalte Washingtontraktat om flådenedrustning fra 1922, og den økonomiske krise i

1930'erne havde medført nedskæringer i de væbnede styrker og reduktioner i de militære budgetter. I Storbritannien havde War Cabinet allerede i august 1919 fastsat som retningslinje for den militære planlægning, at Storbritannien ikke ville blive involveret i en større krig i de nærmeste 10 år. Denne såkaldte 10-årsregel blev i princippet opretholdt indtil marts 1932 og forhindrede indtil dette tidspunkt en forsvarsplanlægning, der kunne tage hensyn til den sikkerhedspolitiske udvikling i Europa.⁹⁹ Hertil kom, at den senere Premierminister Neville Chamberlain (1869-1940) som Finansminister indtil 1937 skabte strid mellem værnene i forbindelse med bevillingernes fordeling.¹⁰⁰ Det britiske forsvar manglede derfor både materiel og personel ved 2. Verdenskrigs udbrud og var i de første krigsår afhængigt af leverancer af materiel fra det endnu neutrale USA. Hæren måtte udvides, og soldaterne skulle uddannes. Så sent som i 1942 påpegede den britiske general Sir Claude Auchinleck (1884-1981) under kampene i Nordafrika problemet med "at prøve at uddanne en hær og bruge den på slagmarken på samme tid."¹⁰¹

Et væsentligt element i de allieredes bestræbelser for at opnå en koordineret indsats blev udvikling af fælles ledelse. Begrebet fælles ledelse fik to dimensioner, henholdsvis fælles (joint) ledelse af hær-, flåde- og flystyrker og fælles (combined) ledelse af styrker fra forskellige lande.

Da Winston Churchill (1874-1965) tiltrådte som Premierminister i maj 1940 dannede han under sit forsæde en Defence Committee, opdelt i et operativt og et forsyningsmæssigt panel. I det operative panel var de øvrige medlemmer Vicepremierministeren og de tre værnministre, senere også Udenrigsministeren. Værnscheferne overværede altid komitéens møder. Samtidig fik Churchill kongens tilladelse til at antage titel af forsvarsminister, uden at dette medførte lovgivningsmæssige eller organisatoriske foranstaltninger ud over etablering af sekretariatet for Committee of Imperial Defence som "Office of the Minister of Defence." Samtidig blev sekretariatets leder, General H. Ismay (1887-1965), Churchills stabschef og medlem af Chiefs of Staff Committee. Sidstnævnte komité, der refererede direkte til Defence Committee, udgjorde under Premierministerens formandskab kollektivt det britiske forsvars øverste ledelse, bistået af en sideordnet komité af de tre værns vicestabschefer til varetagelse af mere rutineprægede opgaver. Denne organisation var baggrunden for, at

Winston S. Churchill havde inden 2. Verdenskrig en lang karriere som politiker bag sig. Fra 1911 til 1915 var han Marineminister, og senere havde han poster som Rustnings- og Finansminister. I perioden 1929 til 1939 var han menigt medlem af Parlamentet. Han angreb nedrustningspolitikken og advarede om tysk genoprustning. Desuden var han markant i sin afstandtagen til nazismen. En fotograf har fanget ham på vej ind af døren til Marineministeriet den 3. december 1939, hvor han vendte tilbage til posten som Marineminister. Den 10. maj 1940 tiltrådte han posten som Premierminister for den samlingsregering, der næsten krigen udstyrede Storbritannien. (Det Kongelige Bibliotek)

Chiefs of Staff Committee med sin tætte og kontinuerlige kontakt til Premierministeren, og støttet af et effektivt stabsapparat, herunder Joint Planning Staff og Joint Intelligence Sub-Committee, fungerede som et effektivt krigshovedkvarter i 2. Verdenskrig.

I USA havde der siden begyndelsen af århundredet eksisteret et organ benævnt Joint Army and Navy Board, som havde til formål at planlægge fælles operationer og løse fælles problemer for de to værn. Dets rolle var rådgivning, og det fik ingen indflydelse på ledelsen i de to verdenskrige. Først efter USA's indtræden i 2. Verdenskrig blev der oprettet en myndighed svarende til den britiske Chiefs of Staff Committee, idet der i begyndelsen af 1942 blev etableret en form for overkommando, uofficielt betegnet som US Joint Chiefs of Staff. Præsidentens særlige militære rådgiver fungerede som formand, og de øvrige medlemmer var de to værnschefer samt chefen for hærens flyvekorps – forløberen for flyvevåbnet, der først i 1947 blev etableret som det tredje værn.¹⁰²

Efter USA's indtræden i krigen blev The Combined Chiefs of Staff oprettet som en fælles amerikansk-britisk komité, der skulle forestå koordineringen af landenes krigsindsats.¹⁰³

På de enkelte krigskuepladser blev indført enhedsledelse. En Supreme Commander fik den øverste ledelse over samtlige styrker. Den amerikanske general Dwight D. Eisenhower (1890-1969) blev således chef for samtlige allierede styrker i Nordafrika og senere i Vesteuropa. Disse operative chefer – Theatre Commanders – blev støttet af store værnscælles stabe, der kunne sikre koordinationen mellem styrker fra de forskellige værn

og lande inden for den pågældende krigskueplads. Til trods for de interne modsætninger og forskelligheder i traditioner, prioriteringer og strategiske opfattelser, der uundgåeligt måtte føre til lejlighedsvis uoverensstemmelser – såvel mellem de forskellige

værn som mellem suveræne lande – fungerede denne struktur i det væsentlige godt.

General Ismay omtaler i sine memoirer, at der i det britiske parlament og i dagspressen var røster, som talte for indførelsen af en fast formand for Chiefs of Staff, der skulle virke som chef for hele forsvaret. Forslaget blev imidlertid ikke realiseret under krigen, et forhold som Ismay mener skyldtes Churchills ønske om at samle ledelsen af krigen i sin person.¹⁰⁴

Udviklingen af den tyske øverste ledelse under 2. Verdenskrig afveg på afgørende punkter fra udviklingen hos de allierede. Efter den nazistiske magtovertagelse i 1933 var Adolf Hitler (1889-1945) blevet rigskansler, og efter den tyske præsidents død i 1934 havde Hitler tiltaget sig diktatorisk magt som ”fører”, herunder også funktionen som militær øverstkommanderende. En omfattende opbygning af værnene var blevet indledt, og i 1938 var der blevet etableret en værnssfælles øverste ledelse, Oberkommando der Wehrmacht (OKW) med egen stab. De tre værnskommandoer var blevet underlagt overkommandoen. Denne ledelsesstruktur kom imidlertid ikke til at virke efter sin hensigt. En strategisk planlægning fandt hovedsageligt kun sted i hærkommandoen, medens Hitler personligt foretog overordnede strategiske overvejelser og egenmægtigt traf alle væsentlige beslutninger. Operationen mod Danmark og Norge i april 1940 blev dog planlagt som en værnssfælles operation og blev ledet af OKW. Efter at den tyske offensiv i Sovjetunionen blev standset af den sovjetiske modoffensiv i slutningen af 1941, overtog Hitler selv posten som chef for den tyske hær og senere kommandoen over hele østfronten, medens OKW formelt havde kommandoen i alle andre områder. Dette medførte kaotiske kommandoveje, der blev yderligere forværret af Hitlers irrationelle indgriben i detaljer.¹⁰⁵

Udviklingen under krigen gav anledning til forskellige tanker og idéer om den øverste ledelse af de væbnede styrker. Således fremsatte den britiske militærhistoriker B.H. Liddell Hart (1895-1970) i bogen *Vestens forsvar* fra 1951 nogle betragtninger om en fuldstændig integrering: ”Det givne og naturlige skridt ville være en sammenslutning af alle tre værn til et enhedsværn. Et sådant skridt ville på flere måder fremme en forøget effektivitet i operationerne. Det ville også gøre en ende på meget af den dublering eller tredobling af tjenestegrene inden for

forsvaret, som kun alt for ofte betyder spild af personel. Således ville en sådan sammenslutning i dobbelt forstand blive et fremskridt hen imod en mere økonomisk udnyttelse af kræfterne”.¹⁰⁶

Sammenfatning

Den militære ledelse gennemgik en markant udvikling fra midten af 1600-tallet og frem til 2. Verdenskrig såvel internationalt som i Danmark.

Den europæiske statsudvikling i det 17. og 18. århundrede var præget af en statsmagt med et bureaukratisk statsapparat, der forudsatte en uddannet embedsmandsstand. Dette gjaldt også det militære område. Den stærke statsmagt med den enevældige konge som centrum udviklede større hære, og de lejede regimenter blev efterhånden erstattet af stående nationale hærstyrker med hvervet, senere værnepligtigt mandskab. Dette forudsatte en permanent, professionel ledelse med en officersstand uddannet på officersskoler. Til støtte for den militære ledelse udvikledes et stabssystem. Stabene udviklede sig fra mindre, logistisk orienterede stabe til større permanente stabe, der foretog planlægning, andre forberedelser, taktisk udvikling, rådgivning af regeringen m.m. Den landmilitære stabsudvikling i det 18. og 19. århundrede var præget af Frankrig og Preussen. Den franske indflydelse var betragtelig helt op til 2. Verdenskrig. Den sømilitære stabsudvikling foregik kun langsomt.

Ved enevældens indførelse i Danmark i 1660 blev den øverste civile og militære ledelse samlet i en person – den enevældige konge. Kongemagtens stabilitet blev garanteret af en stående hær, som var loyal over for kongen. Krigskollegiet, der blev oprettet i 1658, skulle administrere personel- og kommandoforhold i hæren. I 1660 oprettedes Generalkrigskommissariatet, som skulle administrere lønninger, materiel og forplejning. Denne ordning blev med visse navneændringer opretholdt indtil oprettelsen af Krigsministeriet i 1848. Tilsvarende blev Admiralitetskollegiet oprettet i 1655 og Søetatens Generalkommissariat i 1663. De skulle varetage alle flådens opgaver omfattende kommandoforhold, personel, lods- og havnevesen, skibe og andet materiel, proviant m.v. samt fastsætte de overordnede opgaver for de sejlene enheder. Denne ordning blev ligeledes med visse navneskift i princippet opretholdt indtil indførelsen af Marineministeriet i 1848.

En klar definerings af ansvarsfordelingen mellem Krigsministeren og overkommandoen blev ikke foretaget, hvilket skabte kompetencestridigheder under de slesvigske krige. Marineministerens fik i modsætning til Krigsministeren underlagt det samlede søkrigsvæsen såvel som den militære kommando. Ledelsen af flådens sejlene enheder blev dog fortsat delegeret til eskadreg og skibschefer. Bl.a. derfor oplevede flåden ikke de samme kompetencestridigheder som hæren.

De slesvigske krige havde givet uheldige erfaringer med krigs- og marineministre med militærfaglig baggrund samt den sene udpegning af en overgeneral. Der blev i den følgende tid foretaget overvejelser om sammenlægning af Krigsministeriet og Marineministeriet; men først i 1905 blev forsvarsministerposten oprettet ved en nedlæggelse af posterne som krigsminister og marineminister, dog med bevarelse af de to ministerier. De katastrofale følger af de manglende forberedelser forud for krigen i 1864 resulterede ikke i et tættere samarbejde mellem den politiske og den militære øverste ledelse. Fordelene ved et effektivt samarbejde mellem værnene, der var blevet illustreret i Treårskrigen, og de uheldige følger af en mangelfuld koordinering af operationerne i krigen i 1864, førte ikke til en formaliseret koordinering af værnenes operationer, og der blev kun i begrænset omfang gennemført øvelsesmæssigt samarbejde mellem værnene.

Der blev dog i de følgende år tilvejebragt en bedre organisation af hærens ledelse med designering af en overkommando i fredstid, en organisationsform som blev iværksat under 1. Verdenskrig. I søværnet blev der oprettet en overkommando og en flådestab, men med forskellige chefer. Herved blev værnenes struktur mere ensartet, men samtidig skabtes det problem, at flådens øverste ledelse blev delt mellem en administrativ myndighed og en kommandomyndighed, hvorved ministeren fik flere sømilitære rådgivere. Dette forhold skabte kompetencestridigheder og fik en uheldig indflydelse på mellemkrigstidens forsvarsdebat.

Inspiration til landmilitær stabsudvikling blev i det 20. århundrede i høj grad hentet i Storbritannien og USA, der under de to verdenskrige udviklede et stabssystem, som fungerede såvel indbyrdes mellem værnene som mellem landene. Den sømilitære stabsudvikling blev fremskyndet under 1. Verdenskrig, hvor nødvendigheden af stabe til varetagelse af overordnet planlægning blev åbenbar.

I den danske diskussion før 1. Verdenskrig indgik bl.a. forslag om en værnsfælles ledelse, uden at der kunne opnås enighed herom. Disse diskussioner blev videreført i mellemkrigsårene med forslag som fælles rigsværn, enhedsværn, forsvarsstab og forsvarsråd, samt en hel eller delvis sammenlægning af de to ministerier. Det længste man kom i retning af en fælles ledelse inden 2. Verdenskrig, var Forsvarsministerens møder med værnsledelserne under 1. Verdenskrig, hvorved der blev opnået en højere grad af gensidig information og koordineret militær rådgivning til det politiske niveau.

Formalisering af et sådant samarbejde efter 1. Verdenskrig blev ikke gennemført. I mellemkrigstiden eksisterede der derfor ikke et overordnet eller koordinerende militært organ, som i forbindelse med nedrustningsbestrebelse og budgetreduktionerne kunne rådgive det politiske niveau på grundlag af en fælles holdning til forsvarrets målsætning og midlernes anvendelse. Hertil kom en rivalisering mellem værnene på baggrund af de stigende omkostninger i forbindelse med den teknologiske udvikling og udvikling af nye våbensystemer. Forholdet mellem den politiske og militære ledelse blev forværret, og den gensidige respekt for henholdsvis politiske og militære kendsgerninger blev nedbrudt.

Først efter afslutningen af 2. Verdenskrig og fem års tysk besættelse var betingelserne til stede for at skabe en forsvarsordning baseret på det samlede erfaringskompleks.

Dansk forsvar under og umiddelbart efter 2. Verdenskrig

Omkring krigsudbruddet

Det lovmæssige grundlag for forsvaret ved krigsudbruddet i begyndelsen af september 1939 var hærloven og søværnsloven fra maj 1937, der havde erstattet tilsvarende love fra 1932. Som omtalt i kapitel 2 var der under påvirkning af de internationale nedrustningsbestræbelser efter 1. Verdenskrig ført en nedrustningspolitik, hvis konsekvens blev en reduktion af det danske forsvar til et neutralitetsmarkerende grænseværn. Lovene fra 1932 var udtryk for denne politik. Tysklands oprustning efter 1933 og stadigt mere aggressive udenrigspolitik havde imidlertid affødt en offentlig debat, der i stigende grad drog den førte forsvarspolitik i tvivl. Også i Socialdemokratiet, som havde haft regeringsmagten sammen med Det Radikale Venstre siden 1929, var der kredse, som havde erkendt, at partiets officielle målsætning om en isoleret dansk afrustning ikke var realistisk.¹ Der havde bredt sig en opfattelse af, at en neutralitetspolitik indebar en forpligtelse til at forhindre andre magters udnyttelse af dansk territorium og dermed forudsatte et egentligt forsvar, hvilket medførte ønske om ændringer i forsvarsordningen med henblik på materielmæssige forbedringer. I august 1936 havde Forsvarsminister Alsing Andersen (1893-1962) iværksat et lovarbejde i Krigsministeriet og Marineministeriet baseret på, at forsvaret ikke blot skulle indsættes til bevogtning af grænserne, men også til afvisning af forsøg på at benytte dansk territorium, hvor mulighed for en sådan afvisning forelå.²

Samtidig var der i de andre nordiske lande, først og fremmest i Sverige, fremkommet angreb i pressen mod den danske forsvarspolitik. Det var bl.a. blevet anført, at et nordisk forsvarsforbund var strandet på Danmarks uvilje. Statsminister Thor-

vald Stauning (1873-1942) havde betegnet disse angreb som uberettigede. I en tale i Lund i marts 1937 havde han således udtalt: ”Jeg har set den begrundelse anført, at Norge, Sverige og Finland ville føle sig utrygge, hvis Danmark ikke indretter et værn ved den danske sydgrænse, som Sverige kan godkende... Har Danmark fået overdraget opgaven som lænkehund eller anden vagtopgave på Nordens vegne? – Mig bekendt har der aldrig været forhandlet om noget sådant. Af historien ved vi, at der var en forventning i 1864, at svenske tropper ville komme Danmark til hjælp i den påtvungne krig. Der kom selvfølgelig ingen...” Stauning pegede i øvrigt på, at Nordens fem lande havde ganske uensartede interesser, og sagde i den forbindelse: ”Jeg vover overhovedet ikke at give mig ind i en alvorlig drøftelse af dette tankeeksperiment... Et nordisk forsvarsforbund er efter min mening utopi.”³

Ovennævnte lovarbejde havde i maj 1937 ført til vedtagelse af nye love om hærens og søværnets ordning. Disse love havde imidlertid ikke medført væsentlige forbedringer, idet der kun var tale om mindre forøgelse af driftsbudgettet i forhold til, hvad der allerede var blevet bevilget på finansloven, og de materielanskaffelser, hvortil der var bevilget midler over en flerårig periode, var på grund af den store efterspørgsel på det internationale marked kun delvist gennemført ved krigsudbruddet i 1939, selvom der i 1938 var givet en ekstrabevilling med henblik på en fremskyndelse.

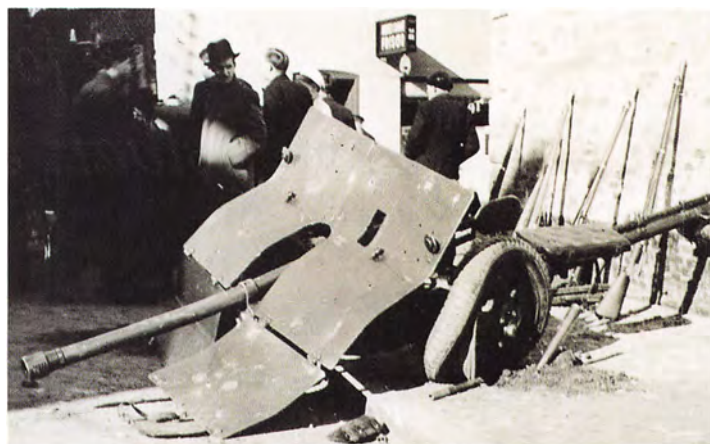
Straks efter krigsudbruddet blev der ekstraordinært indkaldt 30.000 mand af årgangene 1934-38, således at hærens samlede indkaldte styrke kom op på knap 40.000 mand; men allerede den 16. september blev mod Generalstabens ønske over halvde-

len hjemsendt (med uniform) og resten inden årets udgang. Ud over udlægning af miner i Bælthavet lidt nord for tyske mine-spærringer i internationalt farvand og omkring København blev der ikke foretaget egentlige beredskabsforanstaltninger trods gentagne forslag fra værnscheferne. Regeringen fik en bevilling på 20 mill. kr. til anskaffelse af forsvarsmateriel, og i januar 1940 meddelte regeringen, at den i den kommende tid ville foreslå Rigsdagen yderligere bevillinger af størrelsesordenen 50-65 mill. kr.; men sådanne forslag blev ikke forelagt inden den tyske besættelse.⁴ Indkaldelse af en sikringsstyrke som under 1. Verdenskrig fandt ikke sted.

I sin nytårstale i radioen den 31. december 1939 gav Statsministeren udtryk for pessimisme med hensyn til muligheden for at holde Danmark uden for krigen og for at gennemføre en forsvarskamp. Talen skabte tvivl om regeringens hensigt i tilfælde af et angreb på Danmark og dermed også om fastholdelse af den forholdsordre om imødegåelse af direkte angreb på dansk område, som blev udstedt straks efter krigsudbruddet.⁵ På et møde den 9. januar 1940 fastslog Forsvarsministeren imidlertid over for den netop tiltrådte hærchef, general William Wain Prior (1876-1946), at regeringens holdning fortsat var, at et angreb skulle imødegås. Den 19. januar vedtog Folketinget med samtlige partiers stemmer en beslutning om støtte til regeringens bestræbelser for at opretholde landets neutralitet samt at bevare fred og uafhængighed med de midler, der var til rådighed.⁶

Den følgende tids udenrigspolitiske begivenheder, der berørte de øvrige nordiske lande, og de mange tegn på forestående tyske militære operationer mod nord medførte ingen beredskabsfremmende foranstaltninger fra regeringens side trods de militære chefers gentagne forslag herom. Ordren om at kæmpe blev først trukket tilbage den 9. april om morgenen, efter at tyske tropper havde overskredet grænsen, hvor det var kommet til ildkamp med mindre danske styrker. Tyske tropper havde endvidere gjort landgang forskellige steder i Jylland og på øerne, herunder i København, samt havde foretaget luftangreb på flyvepladsen ved Værløse og luftlandsætning bl.a. på flyvepladsen ved Aalborg. De danske tab var 16 faldne og 23 sårede, de tyske kendes ikke.⁷

Situationen op til og på den 9. april 1940 har efterfølgende givet anledning til mange og forskelligartede betragtninger. To forhold skal nævnes i denne forbindelse, nemlig Danmarks

Den 9. april 1940 klokken 04.15 overskred tyske tropper den dansk-tyske grænse. Der blev ydet spredt modstand fra den danske hær bl.a. ved Bredevad og som vist på fotoet i Haderslev. (Rigsarkivet, Forsvarets Arkiver)

marginalstyrkeposition og den begrænsede handlefrihed, som de manglende forsvarsforberedelser medførte. Politologen Hans Branner anfører i sin bog om den 9. april, at relationen mellem en stormagt og en småstat er præget af, at en stormagts større interessefelt tvinger den til at sprede sine ressourcer, hvorfor der kun vil være en mindre del til rådighed til konfrontationer med småstater.⁸ Hertil kommer, at en stormagts magtanvendelse mod en småstat vil kunne udløse andre stormagts reaktioner til fordel for småstaten. Magtbalancen mellem de store stater kan således give småstaterne en position med en vigtig marginalstyrke. Branner peger på, at det afgørende var, om Danmark kunne have sinket de tyske styrker så meget, at deres militære indsats i Norge var blevet truet, netop fordi Tyskland langt fra var i stand til at anvende alle sine ressourcer på aktionen i Skandinavien. Dette betød, at Danmark i allerhøjeste grad kunne siges at have befundet sig i en marginalstyrkeposition, og Branner mener derfor, at en afgørende præmis for den danske regerings forsvarspolitik i 1930'erne var forkert. Imidlertid var dansk forsvars tilstand i 1940 næppe egnet til udnyttelse af denne margi-

nalstyrkeposition. Dette ville formentlig have forudsat, at der allerede i 1933 var påbegyndt en målrettet opbygning ikke mindst af det danske landmilitære forsvar. Til en substantiel genopbygning af et stærkt reduceret forsvar må – også i dag – påregnes at skulle anvendes 5-10 år. Begivenhedsforløbet den 9. april 1940 og udformningen af samarbejdspolitikken under besættelsen kan derfor siges at være en logisk følge af udviklingen frem til 1940.

Tilsvarende synspunkt gav historikeren Tage Kaarsted udtryk for i en omtale af begivenhederne den 9. april 1940: ”Dybest set kan alt ... henføres til den forsvarspolitik, man havde ført mellem de to verdenskrige. Den var årsag til, at vi næsten intet forsvar havde, og at vi, når alt kom til alt, ikke var indstillet på at bruge det, vi havde.”

Besættelsen

I det ultimatum, som tidligt om morgenen den 9. april var blevet stillet regeringen, hed det, at den tyske regering overtog beskyttelsen af Danmark, så længe krigen varede. Danske konstitutionelle myndigheder skulle bestå og fortsætte deres hidtidige funktioner. Hæren og søværnet kunne ligeledes opretholdes, men på betingelser som ville blive fastsat af de tyske militære myndigheder under direkte forhandlinger med værnene.

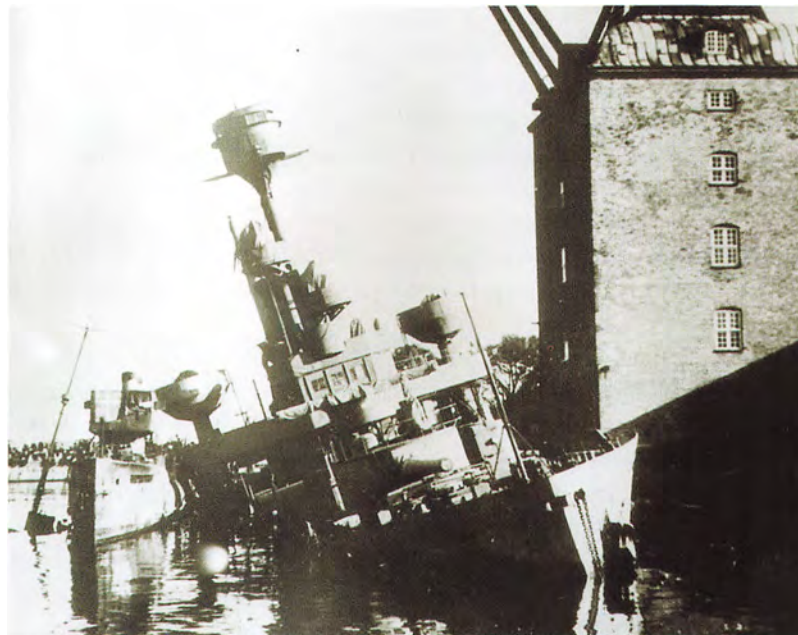
Et stort antal af hærens kaserner blev overtaget af besættelsesmagten og anvendt til indkvartering af tyske tropper, og hærens mandskabstal blev reduceret betydeligt. Antallet af linjeofficerer blev bevaret uændret på ca. 600, medens reserveofficererne blev hjemsendt. Også officiantgruppen forblev uændret på ca. 670, medens antallet af underofficerer og værnepligtige blev reduceret til en tredjedel af hærlovens tal på ca. 9.500. Da man i Generalkommandoen ønskede at undgå dansk og tysk indkvartering i samme byer, blev Holbæk, Næstved, Randers og Sønderborg

rene danske garnisonsbyer, hvor det værnepligtige mandskab blev uddannet, og hvor der blev givet tilladelse til øvelser inden for en radius på 15 km. Ud over de stærkt begrænsede øvelsesarealer fastsattes restriktioner for arten af øvelsesvirksomheden, bl.a. brug af kommunikationsmidler. Al flyvning med militære fly blev forbudt.¹⁰

Forhandlingerne om søværnets fortsatte virksomhed resulterede i en spredning af skibene til provinshavne, hvilket primært var et dansk ønske. Tyskerne overtog Flakfort, Dragørfort, Masnedøfort og Mosede Batteri, medens resten af kystforsvarsanlæggene forblev dansk bemanded. Øvelsesaktiviteten og skibenes bevægelsesfrihed begrænsedes. I februar 1941 måtte seks torpedobåde afleveres til tyskerne, dog uden krigsmæssig udrustning.¹¹

Selvom tyskerne forlangte oversigter over hærens oplagrede materiel og udrustning, blev der indledningsvis ikke stillet krav om udlevering; men inden længe måtte de første krav om overdragelse af luftværnsmateriel imødekommes. I efteråret 1942 tiltrådte general Hermann von Hanneken (1890-1981) som tysk øverstbefalende i Danmark. Han pressede på for at få det danske forsvar nedlagt og bane vej for et tysk militærstyre som i

Den 29. august 1943 erklærede den tyske øverstkommanderende general von Hanneken militær undtagelsestilstand, og den danske hær og flåde afvæbnedes. Dele af såvel hæren som flåden satte sig til modværge, og det lykkedes for flåden at sænke 29 skibe; endvidere undslap tre minestrygere til Sverige. Her ses artilleriskibet Peder Skram under mastekranen på Holmen. (Frihedsmuseet)

andre af de tyskbesatte lande.¹² Den tyske militærledelse i Danmark var – som Hans Christian Bjerg anfører i bogen *Flådens oprør* – ikke tryk ved eksistensen af den danske hær, der – efterhånden som kvaliteten af de tyske tropper blev mere og mere udvandet – udgjorde en potentiel trussel ved en allieret invasion i Danmark eller området tæt herved. Flåden blev ifølge Bjerg næppe af tyskerne betragtet som en potentiel trussel i så henseende, men blev også omfattet af den senere tyske aktion.¹³ I første omgang blev Jylland krævet rømmet for alt dansk militært personel, som måtte forlægges til andre dele af Danmark, hovedsageligt til Fyn. Store mængder af håndvåben, ammunition, uniformsgenstande og anden udrustning måtte afleveres.¹⁴

Denne udvikling kulminerede den 29. august 1943, hvor tyskerne indsatte styrker mod alle militære etableringer, internerede det militære personel og beslaglagde materiel, våben og udrustning. Disse begivenheder var en følge af, at regeringen afslø et ultimativt tysk krav om meget vidtgående foranstaltninger til bekæmpelse af sabotage og demonstrationer mod besættelsesmagten. Kravene havde karakter af militær undtagelsestilstand og omfattede bl.a. forbud mod strejker, udgangs- og forsamlingsforbud, tysk presseensur, særdomstole, dødsstraf for sabotage og afvæbning af værnene. Efter regeringens afslag erklærede von Hanneken Danmark i militær undtagelsestilstand, og aktionen mod værnene blev iværksat. Det kom flere steder til kamp, hvorved mere end 20 danskere blev dræbt, og omkring 50 blev såret.¹⁵

De fleste af flådens skibe blev den 29. august sænket af deres egne besætninger eller sejlet til Sverige med henblik på at undgå en tysk overtagelse. Artilleriskibet Niels Juel, der fra Holbæk søgte at undslippe til Sverige, blev angrebet af tyske fly og sat på grund. Tyskerne førte det resterende materiel, våben, ammunition og udrustning til Tyskland.

Efter at have været interneret indtil begyndelsen af oktober 1943 blev det indkaldte mandskab hjemsendt, og senere på måneden blev officerer og øvrige befalingsmænd løsladt. Besættelsesmagten accepterede, at officerer og faste befalingsmænd forblev ansatte i deres stillinger; men militær virksomhed måtte ikke genoptages, og der blev udstedt forbud mod at bære uniform.

Den militære undtagelsestilstand medførte, at regeringen op-hørte med at fungere, uden dog formelt at demissionere, og administrationen fortsatte under departementschefernes ledelse

Den danske hærs og flådes mandskab blev efter den 29. august 1943 interneret af tyskerne. Interneringen varede op til 2 måneder. Her ses interneret mandskab bag den tyske pigtråd. (Frihedsmuseet)

virksomheden på de givne vilkår. Rigsdagen blev ikke indkaldt; men repræsentanter for de politiske partier bevarede kontakt til administrationen, og efterhånden etableredes også kontakt til modstandsbevægelsen.

Indtil den 29. august 1943 havde det været den generelle opfattelse såvel blandt politikerne og i værnenes ledelse som blandt forsvarets personel i øvrigt, at forsvarets bestræbelser skulle koncentreres om dels at være i stand til at gribe ind i tilfælde af kamphandlinger i Danmark i krigens sidste fase eller i uroligheder i forbindelse med besættelsens ophør, dels at forberede værnenes genopbygning efter krigen. Disse bestræbelser fortsatte også efter interneringens ophør. Det blev mellem de to værnschefer og ledende politikere aftalt, at værnenes befalingsmænd som hovedregel skulle forblive i landet, men at der skulle træffes foranstaltninger til at overføre dem til Sverige, hvis besættelsesmagten igen greb til internering. Ca. 25 officerer fra hæren og et mindre antal befalingsmænd fra søværnet skulle sendes til Sverige for dér at udgøre kernen i en militær styrke af danskere, som havde søgt tilflugt i Sverige. Det samarbejde, der allerede i slutningen af april 1940 var blevet etableret mellem værnenes efterretningstjenester og de britiske militære myndig-

heder via journalisten Ebbe Munck (1905-1974) i Stockholm, skulle reetableres, efter at det faste efterretningspersonale havde måttet flygte til Sverige. Formålet var fortsat at formidle oplysninger til de allierede om de tyske tropper og deres bevægelser i Danmark samt om tysk skibstrafik i danske farvande. Der skulle endvidere opbygges en organisation af befalingsmænd og tidligere værnepligtige med henblik på indsættelse i eventuelle kamphandlinger i Danmark i krigens slutfase, og i forbindelse hermed skulle man gennem de officerer, som allerede havde kontakt til modstandsorganisationer, søge at koordinere arbejdet med de dele af modstandsbevægelsen, der arbejdede i sam-

Den Danske Brigade blev i løbet af efteråret 1943 etableret i Sverige. Brigaden var officielt oprettet som en politistyrke. Den blev udrustet med svenske våben. (Nordfoto)

me retning. Der blev etableret illegale værnsstabe, for hærens vedkommende benævnt "Den lille Generalstab" og for søværnets vedkommende "Elverhøj", med henblik på disse opgaver.¹⁶

Beordringen af officerer og befalingsmænd til Sverige fandt sted som planlagt. Imidlertid var en del befalingsmænd på egen

hånd søgt til Sverige efter interneringen og flere fulgte efter. I alt ca. 150 befalingsmænd dannede kernen i den styrke, der blev formeret under betegnelsen Den Danske Brigade. Det lykkedes med det danske kongehus' medvirken at opnå de svenske myndigheders accept af og støtte til oprettelse af en træningslejr. Ved krigens slutning talte brigaden ca. 4.800 mand, støttet dels af en flotille bestående af mindre orlogsfartøjer, der var undsluppet til Sverige den 29. august, og et antal civile fartøjer, dels af en mindre gruppe militærflyvere, der havde fået svenske fly stillet til rådighed.¹⁷

Det lykkedes at genetablere og udbygge efterretningsarbejdet. Samtidig fortsatte de efterretningsofficerer, der var ankommet til Sverige, efterretningsarbejdet og virkede til krigens slutning sammen med Ebbe Munck som forbindelsesled mellem værnernes illegale stabe og udenlandske myndigheder.¹⁸

I slutningen af 1943 blev der etableret kontakt mellem værnernes ledelse og det i september 1943 dannede Frihedsråd, som havde påbegyndt opbygningen af en organisation af såkaldte ventegrupper til indsættelse i eventuelle kamphandlinger i Danmark. Efter at værnscheferne, generalløjtnant Ebbe Gørtz (1886-1976), der i 1941 havde efterfulgt Prior som chef for Generalkommandoen, og viceadmiral Aage Helgesen Vedel (1894-1981), der samme år var blevet chef for Søværnskommandoen, havde accepteret Frihedsrådet som den øverste myndighed i

Aage H. Vedel blev viceadmiral i 1941. I dagene op til 29. august 1943 gjorde han det klart for politikerne, at flåden – på trods af politikernes modstand – ville sætte sig til modværge og søge til Sverige, hvis tyskerne angreb flåden. Vedel udstedte ordre til flåden om at sænke skibene, hvis man ikke kunne nå til Sverige. Denne klare holdning gav ham respekt i modstandskredse, og Frihedsrådet pegede i første omgang på ham som øverstkommanderende for samtlige danske styrker i tilfælde af kamphandlinger på dansk område. Efter indstilling fra Frihedsrådet og med de danske politikeres indforståelse blev det imidlertid generalløjtnant E. Gørtz, der af den allierede overkommando udpegedes som øverstkommanderende. Gørtz, som var stærkt loyal over for regeringen, søgte gennem hele besættelsen at skabe forståelse i befolkningen for forsvarets vilkår, hvilket ikke altid lykkedes, bl.a. fordi han blev beordret til at deltage i møder og parader med tyskerne¹⁹. Gørtz og Vedel ses her på vej til en mindehøjtidelighed i den engelske kirke i maj 1945. (Nordfoto)

modstandsarbejdet, blev et samarbejde indledt. Dette foregik i et udvalg under Frihedsrådet, benævnt militærudvalget, M-udvalget, hvori der indgik officerer fra værnenes illegale stabe. Udvalget ændrede senere karakter i retning af et egentligt kommando-udvalg, K-udvalget.²⁰

Efter indstilling fra Frihedsrådet og med de danske politikeres indforståelse udpegede den allierede overkommando i efteråret 1944 generaløjtnant Gørtz som øverstbefalende for samtlige danske styrker i tilfælde af kamphandlinger på dansk område.

Samarbejdet med modstandsbevægelsen i M-udvalget om etablering af militærgrupper eller ventegrupper blev i løbet af 1944 udvidet til også at omfatte deltagelse i opbygningen af modstandsbevægelsens regionale organisation, modtagelse af våbennedkastninger m.m. Dette samarbejde forløb ikke uden konflikter. Forskellen i baggrund mellem på den ene side de professionelle officerer, som loyalt havde indordnet sig under landets officielle samarbejds politik, og på den anden side modstandsbevægelsens forskellige organisationer, som var opstået og udviklet i opposition til denne politik, gav anledning til en vis skepsis parterne imellem og til tider også gensidig mistillid.²¹

I foråret 1944 havde opbygningen af de illegale styrker medført et behov for våben, som de allierede nedkastninger ikke kunne dække, ikke mindst fordi forberedelserne til invasionen i Normandiet bevirkede, at nedkastninger til den franske modstandsbevægelse fik højeste prioritet. Der blev udfoldet mange anstrengelser for at skaffe våben, bl.a. gennem køb i Sverige i forbindelse med indkøb til brigaden. I løbet af efteråret 1944 kom der igen gang i våbennedkastningerne i Jylland, hvor Jyllandsledelsen og regionerne foretog fordelingen. På Sjælland var der kun få egnede nedkastningssteder, og den længere flyvedistance gennem de tyske natjagers operationsområde gjorde nedkastninger her mere risikable. Våbenleverancer til Sjælland fandt derfor sted fra Sverige, efter at det var lykkedes at arrangere og gennem aftaler med politikerne at finansiere køb af svenske maskinpistoler. Leverancerne begyndte sidst på sommeren 1944 og fortsatte indtil begyndelsen af maj 1945.²² Modtagelsen og fordelingen blev af K-udvalget pålagt Den lille Generalstab. Det var forinden blevet aftalt mellem general Gørtz og ledende politikere med den socialdemokratiske Statsminister fra maj til november 1942 Vilhelm Buhl (1881-1954) i spidsen, at

Et overordentligt sjældent foto fra en nedkastning under besættelsen. De britiske våbennedkastninger havde afgørende betydning for det danske modstandsarbejde. Med disse fik modstandsbevægelsen adgang til effektive sprængstoffer og pålidelige detonatorer samt våben. Imidlertid var der under hele modstandskampen en mangel på våben, som på forskellig vis søgtes afhjulpet, bl.a. ved tyverier fra tyskerne, ved illegal produktion samt ved indsmugling fra Sverige. (Frihedsmuseet)

disse våben i lige grad skulle fordeles til hele modstandsbevægelsen og ikke kun til de af værnene opstillede O-grupper.²³ Fordelingen blev derefter fastsat i K-udvalget; men Den lille Generalstab, som betragtede O-grupperne som eliten af den opbyggede modstandshær, valgte at tillægge disse højeste prioritet, hvorved såvel andre tilsvarende grupper som de store københavnske sabotagegrupper, Holger Danske og BOPA, følte sig forfordelt. Sagen gav anledning til alvorlige uoverensstemmelser mellem Frihedsrådet og Den lille Generalstab.²⁴

Sagen fik langt senere et efterspil. I 1959 udgav historikeren Jørgen Hæstrup resultatet af sin indsamling af privatarkiver og skriftlige beretninger om modstandsbevægelsen i bogform under

En del danskere søgte efter 9. april i allieret krigstjeneste. Mange af disse mistede livet fjernt fra Danmark. Efter krigen rejstes et monument i Kastellet. (Forsvarskommandoen)

titlen *Hemmelig Alliance*, der behandlede tiden efter den 29. august 1943. Her blev striden om våbenfordelingen udførligt omtalt, hvilket gav anledning til en offentlig debat om det, som nu blev kaldt "den skæve våbenfordeling." Den daværende chef for hæren, generaløjntant Viggo Hjalp (1900-1985), der havde været chef for Den lille Generalstab, forsvarede fordelingen til fordel for O-grupperne med henvisning til frygten for et kommunistisk kup. Derved blev han en belastning for regeringen, som undlod at forlænge hans ansættelse som hærchef i 1960.

Det var imidlertid ikke kun i modstandsbevægelsen og i brigaden i Sverige, at det militære personel fik lejlighed til at gøre en indsats. Straks efter den 9. april 1940 flygtede et mindre antal officerer og øvrige befalingsmænd til Sverige med henblik på at gøre britisk krigstjeneste, og gennem hele besættelsestiden, især efter den 29. august 1943, var der officerer og befalingsmænd samt andre, som gik i allieret krigstjeneste i forskellige enheder af alle tre værn. En del af dem blev uddannet som faldskærmsfolk – datidens betegnelse for agenter i den britiske organisation Special Operations Executive – og blev nedkastet med faldskærm i Danmark for at samarbejde med modstandsbevægelsen. Danske piloter gjorde allieret krigstjeneste, nogle i det britiske flyvevåben, andre i den særlige norske jagerafdeling. I 1944 formeredes under dansk kommando den britiske flådes 137. ministrygerflotille med fire dansk bemandede enheder.²⁵

Der hersker usikkerhed vedrørende antallet af modstandsfolk samt tabene i de fem besættelsesår i Danmark og på allieret side. Frihedsmuseet anfører, at der ved befrielsen var tale om ca. 45.000 modstandsfolk. Disse indgik i mange forskellige grupperinger, men modstandsbevægelsens militærgrupper (ventegrupper) omfattede de fleste. I Danmark og i tyske koncentrationslejre samt på allieret side omkom formentlig mellem 4.100 og 4.500. Heraf var mere end en tredjedel søfolk. Ca. 6.000 danskere, hvoraf halvdelen var modstandsfolk, kom i tyske koncentrationslejre.²⁶

Der var også officerer og andre befalingsmænd, der gik i tysk krigstjeneste. Efter tysk pres accepterede regeringen i 1941 oprettelsen af en frivillig dansk styrke under Waffen SS, benævnt Frikorps Danmark, med henblik på indsættelse på Østfronten. Allerede inden oprettelsen af frikorpsset havde Krigsministeriet udsendt et cirkulære, der gjorde det lovligt for officerer at gå i tysk krigstjeneste. Grundet hærens fjendtlige indstilling til sådan tjeneste blev rekrutteringen fra hærens rækker beskedent. Dette gjaldt også hvervningen af værnepligtige. Kun 29 pct. af

Den fornemst dekorerede dansker under 2. Verdenskrig var major Anders Lassen. Han gjorde tjeneste i Special Boat Squadron, i dag en enhed under Special Air Service (SAS), og kæmpede i Middelhavsområdet. Lassen blev kendt for sin frygtløshed. Under en kamppatrulje ved Lago Comacchio i Italien natten mellem den 8. og 9. april 1945 anførte han et skinangreb på en større tysk styrke. Under udførelsen af opgaven faldt han i kamp. Anders Lassen fik for sin indsats tildelt Victoria Korset posthumt. (Frihedsmuseet)

de frivillige havde derfor en eller anden form for militær baggrund. Efter tysk ønske gav Udenrigsminister Erik Scavenius (1877-1962) på regeringens vegne accept af, at der fra dansk side blev stillet 60 lastbiler, 60 personvogne og 70 motorcykler til rådighed for frikorpsset.²⁷ I 1943 blev frikorpsset opløst i forbindelse med en strukturændring, og soldaterne indgik i Regiment Danmark under SS Division Nordland. I alt ca. 6.000 danske frivillige forrettede tjeneste i Waffen SS-enheder, heraf ca. 1.500 fra det tyske mindretal. Tabsprocenten har tidligere været skønnet til ca. 50²⁸; men de nyeste studier tyder på, at den har været ca. 33 (ca. 2.000 omkom). Kort efter krigens ophør vedtog Folketinget en lov, der med tilbagevirkende kraft ulovliggjorde krigsdeltagelse på tysk side. Mindst 3.300 blev derefter straffet for at have meldt sig frivilligt til Waffen SS.²⁹

De nordatlantiske øer under 2. Verdenskrig

For at forebygge en tysk besættelse foretog den britiske marine i april 1940 en fredelig besættelse af Færøerne. Det britiske hovedkvarter blev etableret på den gamle danske fæstning i Tórshavn, hvor der blev oprettet en kontrolstation for civil skibstrafik. På Vågø anlagde briterne den flyveplads, som fortsat er Færøernes eneste lufthavn, og på Suderø oprettedes radar- og pejlestationer. Der blev placeret kontrolposter og luftværnsskyts rundt om på øerne. I løbet af krigen foretog tyskerne en halv snes flyangreb på havne samt hyppige bombeangreb på konvojskibe i Skålefjord, hvor der var blevet indrettet ankerplads for de nordatlantiske konvojer. Forholdet mellem de britiske styrker og befolkningen var godt.³⁰

Farøerne blev i april 1940 besat af britiske styrker. På billedet ses fæstningen Skansin fra 1558, der under 2. Verdenskrig fungerede som hovedkvarter for de britiske styrker. (G.S.Pedersen)

I maj 1940 foretog den britiske marine en ligeledes fredelig besættelse af Island, der siden 1918 havde været i personalunion med Danmark omfattende ud over fælles statsoverhoved bl.a. også dansk varetægelse af Islands udenrigsanliggender. Island ønskede at være neutral og indgik i juli 1941 en forsvarsaftale med det endnu neutrale USA, hvorefter USA overtog ansvaret for forsvaret af Island. Amerikanerne anlagde en større militærbase med en flyveplads ved Keflavik, vest for Reykjavik. Forbundsftalen med Danmark kunne opsiges efter 1940, og den 7. juni 1944 blev Island proklameret som republik. Forbundet med Danmark var dermed ophørt.

Ud over at være afskåret fra forbindelsen med Danmark blev Grønland ikke umiddelbart berørt af krigen. Den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann (1888-1963), der den 9. april 1940 havde undsagt den danske regering og samarbejdspolitikken, meddelte telegrafisk landsfogderne i henholdsvis Nord- og Sydgrønland, at han agtede at optage forbindelse med de amerikanske myndigheder for at sikre forsyninger til Grønland. Efter amerikansk opfattelse var Grønland som følge af sin beliggenhed på den vestlige halvkugle omfattet af Monroedoktrinen, og det neutrale USA ønskede derfor at forhindre, at Grønland blev besat eller blev anvendt som basis for krigshandlinger af Tyskland. USA påtog sig den militære beskyttelse af Grønland, men ønskede, at der etableredes et civilt styre i Grønland baseret på de stedlige autoriteter, hvilket skete. Henrik Kauffmann etablerede en støttekomité i USA, som i juli 1940 forhandlede med en delegation fra Grønland om forsyningsleverancer til Grønland og amerikansk køb af den grønlandske kryolit.³¹

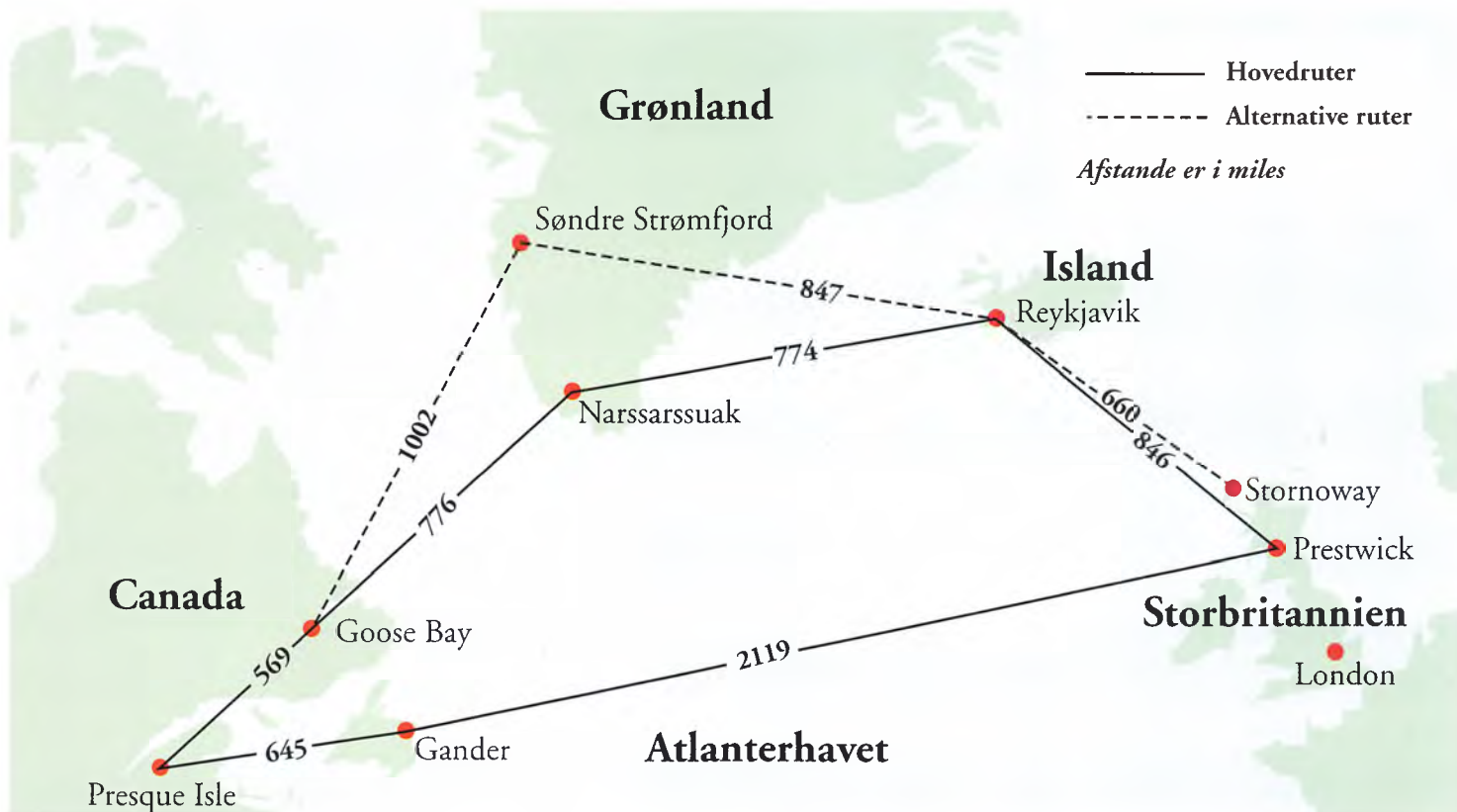
Medens USA indledningsvis ikke havde egentlige militære interesser i Grønland, ændredes situationen i løbet af 1940. USA ønskede at bevare muligheden for uhindret skibstrafik i Nordatlanten for at kunne yde støtte til Storbritannien, som var afhængig af forsyninger udefra. Man ønskede derfor at kunne benytte Grønland som led i sikringen af forbindelsen via Nordatlanten og forhindre Tyskland i at udnytte, at Grønland udgjorde et militært tomrum. Skulle USA blive direkte inddraget i krigen, ville baser og kommunikationsanlæg blive af afgørende betydning, dels for lufttrafik over Nordatlanten, dels som base for fly og skibe, der skulle beskytte skibstrafikken. Disse overvejelser førte til, at Kauffmann i 1941 på Danmarks vegne undertegnede en overenskomst med USA om Grønlands forsvar, hvorved USA fik ret til at etablere forsvarsanlæg i Grønland.³²

I de følgende år opførte amerikanerne en mindre flådebase i Grønndal i nærheden af kryolitminen Ivigtut i Sydvestgrønland, to større flyvebaser i Søndre Strømfjord og Narssarsuaq i

Vestgrønland, samt to mindre flyvepladser, henholdsvis på Vestkysten og ved Angmagssalik på Sydøstkysten. Desuden blev der opført radiostationer, vejrstationer og navigationsanlæg.

Ved 2. Verdenskrigs udbrud kunne kun langdistancefly passere Atlanterhavet uden mellemlandning. Amerikanerne etablerede derfor en flyverute mellem Canada og Skotland med mellemlandingspladser i Narssarssuak i Sydøstgrønland og i Keflavik ved Reykjavik i Island. Af hensyn til vejrforholdene i Sydgrønland blev en nordligere beliggende flyveplads ved Søndre Strømfjord anlagt som alternativ. Desuden blev der opført radio- og navigationsanlæg samt vejrstationer i Grønland. (Forsvarskommandoen)

I sommeren 1941 frygtede man, at tyskerne ville interessere sig for det næsten ubeboede Nordøstgrønland, bl.a. for at kunne foretage observationer med henblik på vejrforudsigelser for det nordlige Europa. En slædepatrulje bestående af en halv snes danske og norske fangstmænd samt nogle grønlandske slædekørere blev etableret med henblik på patruljering af kysten på en ca. 1000 km lang strækning. I vinteren 1941/42 blev den første tyske aktivitet opdaget af patruljen, og indtil sommeren 1944 blev flere tyske forsøg på at etablere vejrstationer bragt til ophør af amerikanerne.³³ I to tilfælde kom det til kamp mellem slædepatruljen og tyskerne, hvorunder en dansk patruljemand blev dræbt og to såret. Over 100 tyskere og danskere i tysk tjeneste blev taget til fange ved disse lejligheder.³⁴

En af de største opgaver for det danske forsvar i dagene efter befrielsen blev bevogtningen af den dansk-tyske grænse. Ved krigens ophør var der på det nærmeste en folkevandring i gang i form af flygtninge fra øst og soldater, som fra Danmark søgte at komme hjem. Samtidigt søgte såvel danskere som tyskere at skjule sig i menneskemængden for at undgå retsforfølgelse for deres gerninger under besættelsen. (Nordfoto)

Situationen ved besættelsens ophør

De fem års besættelse af Danmark ophørte med de tyske troppers kapitulation i Nordvesttyskland, Holland og Danmark den 4. maj 1945, tre dage før den tyske stat officielt kapitulerede. De danske forfatningsmæssige funktioner kunne igen etableres, og en regering blev udnævnt den 5. maj.

Det danske forsvar skulle i bogstaveligste forstand bygges op fra bunden. Det lovmæssige grundlag herfor var fortsat forsvarslovene fra 1937; men det var den almindelige opfattelse, at den

i disse love fastsatte forsvarsordning måtte erstattes af en helt ny ordning, som ville kræve en grundig forberedelse, inden der kunne fremsættes lovforslag.

Der var imidlertid presserende opgaver, der ikke kunne afvente en nyordning af forsvaret. Grænsen skulle bevogtes for at hindre tyske krigsforbrydere i, via Danmark, at unddrage sig retsforfølgelse, og de ca. 250.000 flygtninge, der var overført til Danmark fra det østlige Tyskland i takt med den sovjetiske fremrykning, skulle bevogtes. Disse opgaver blev indledningsvis varetaget af modstandsbevægelsen og brigaden fra Sverige. Der skulle hurtigst muligt opstilles en styrke til afløsning af de sovjetiske styrker på Bornholm, se nedenfor, og man forpligtede sig til at deltage i besættelsen af Tyskland med en styrke under britisk kommando. Omfattende landminefelter (ca. 1.400.000 miner) især i Jylland skulle ryddes, og søminer overalt i de danske farvande skulle stryges.

Det var derfor disse opgaver, som befrielsesregeringen under ledelse af Vilhelm Buhl umiddelbart tog fat på. En af den kon-

servative Forsvarsminister Ole Bjørn Krafts (1893-1980) første embedshandlinger var for en kortere periode at udnævne generaløjtnant Gørtz til direktør for Krigsministeriet. Da Gørtz fortsat beklædte stillingen som chef for Generalkommandoen, etableredes samme ordning som i Marineministeriet, hvor direktøren, viceadmiral Vedel, tillige var chef for Søværnskommandoen, og Bjørn Kraft havde dermed de to værnschefer fra besættelsestiden som sine nærmeste medarbejdere i arbejdet med at genopbygge forsvaret.

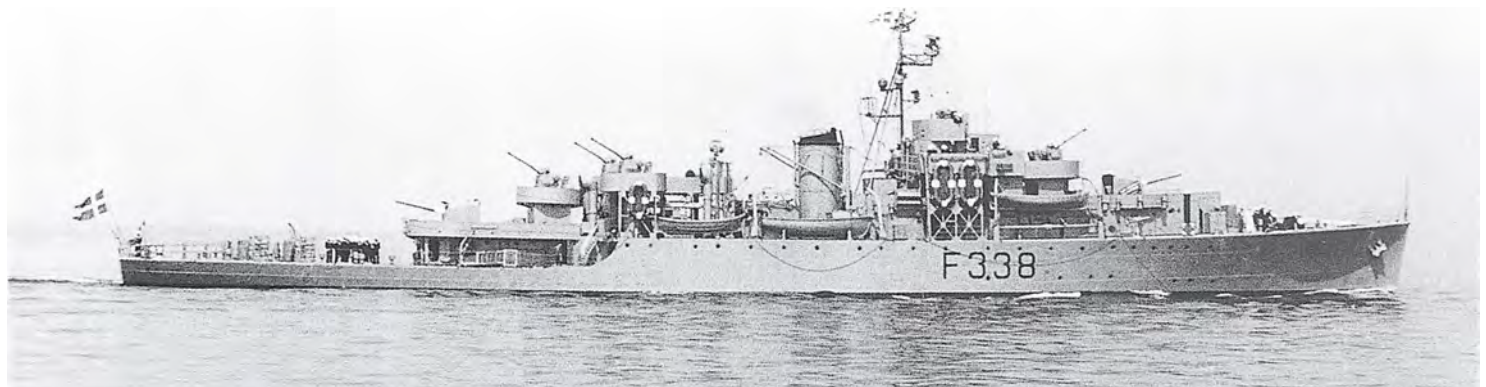
Med henblik på hurtig indkaldelse og uddannelse af værnepligtige og tilvejebringelse af det nødvendige antal befalingsmænd hertil vedtog Rigsdagen i løbet af 1945 et antal love om bemyndigelse til at fravige bestemmelser om værnenes personel i lovene fra 1937, om genindkaldelse af de værnepligtige, der fik deres uddannelse afbrudt den 29. august 1943, og om ansættelse af medlemmer af modstandsbevægelsen i forsvaret. I den forbindelse udtalte Forsvarsministeren, at overvejelser om en ny forsvarsordning måtte afvente det kommende rigsdagsvalg.³⁵

Der blev truffet aftaler med det britiske forsvar om levering af uniformer og udrustning til de første indkaldelser og til udrustning af styrken, som skulle til Tyskland. Der blev fra britisk side stillet 10 engelske og 20 tidligere tyske minestrygere til rådighed. Allerede i februar 1945 havde der været ført underhåndsforhandlinger med det britiske Udenrigsministerium om køb af fregatter og korvetter til genopbygning af den danske flåde samt Spitfirefly til opbygning af et dansk flyvevåben som et tredje værn.³⁶ De

første aftaler om køb blev indgået i sommeren 1945, og i de nærmest følgende år blev der leveret såvel skibe som fly.

Tanken om at deltage i besættelsen af Tyskland blev fremsat af befrielsesregeringens Udenrigsminister J. Christmas Møller (1894-1948) over for den britiske Udenrigsminister i maj 1945. Der var tale om en dansk styrke af omkring en divisions størrelse, mellem 10.000 og 11.500 mand. Officielt blev forslaget fremsat over for den britiske regering i august, og i åbningstalen i Rigsdagen i oktober 1945 bebudede Statsministeren en fuldt udrustet division opstillet. Venstreregeringen, der tiltrådte i november 1945, var imidlertid betænkelig med hensyn til omkostningerne og foreslog, at Storbritannien afholdt en del af udgifterne samt stillede våben og udrustning til rådighed på lånebasis. Forhandlingerne trak i langdrag, bl. a. fordi den danske regering ønskede at reducere det oprindelige tilbud og henviste i denne forbindelse til et norsk tilbud om stationering af 4.000 mand. Desuden inddrog man spørgsmålet om hjemsendelse af tyske flygtninge i forhandlingerne. I april 1947 blev en aftale om en dansk brigade på ca. 4.000 mand indgået. Storbr-

Det danske forsvar skulle i maj 1945 på det nærmeste starte forfra materiel set, da tyskerne havde beslaglagt og brugt det danske materiel. Samtidig destruerede briterne det tyske materiel, hvorfor Danmark måtte købe nyt materiel i England. Det første skib til flåden blev fregatten Holger Danske, der leveredes i sommeren 1945. (Søværnets Materielkommando)

tannien skulle levere våben og udrustning mod en dansk betaling i løbet af fem år.³⁷ I sommeren 1947 kunne brigaden afsendes. Da ønsket om en grænserevision var blevet fremsat fra forskelligt hold i Danmark og dermed var blevet et væsentlig emne i den politiske debat, ønskede regeringen ikke en placering af brigaden umiddelbart syd for grænsen. Den blev derfor placeret i nærheden af den hollandske grænse. I 1949 blev den flyttet til Itzehoe i Holsten samtidig med, at den blev reduceret til en forstærket infanteribataljon på ca. 1.400 mand, og i 1958 blev den trukket hjem.

Russerne på Bornholm

Medens de tyske tropper stort set straks havde nedlagt våbnene i det øvrige land, nægtede den tyske kommandant på Bornholm at overgive sig, før der kom britiske styrker til øen. Efter at sovjetiske observationsfly var blevet beskudt fra øen, foretog sovjetiske fly den 7. og 8. maj bombardementer af Rønne og Neksø. Der blev forvoldt betydelig materiel skade, og 10 danskere mistede livet. Først da sovjetiske tropper gjorde landgang den 9. maj overgav tyskerne sig. Bornholm blev derefter besat af sovjetiske tropper, der tilkendegav, at deres tilstedeværelse ville være ”indtil alle militære spørgsmål om Tysklands fremtidige skæbne var afgjort.”³⁸

Uklarheden om de sovjetiske hensigter vakte bekymring, og regeringen ønskede den sovjetiske tilstedeværelse afviklet hurtigst muligt. Man tøvede imidlertid med at kræve styrken trukket tilbage, idet man frygtede, at Sovjetunionen ville kæde sin tilstedeværelse på Bornholm sammen med den britiske tilstedeværelse i det øvrige Danmark og den amerikanske i Grønland. I efteråret 1945 overvejede Udenrigsministeriet at meddele de allierede missioner i Danmark, at Danmark nu var i stand til selv at løse alle militære opgaver på dansk territorium; men i december måtte chefen for hæren meddele, at der endnu ikke var tilstrækkeligt uddannet personel til at løse opgaverne på Bornholm. I januar 1946 foreslog de to værnschefer imidlertid Udenrigsministeriet, at der blev optaget forhandlinger med de sovjetiske myndigheder om de praktiske problemer, der var forbundet med en dansk militær tilstedeværelse på Bornholm.³⁹ Hærchefen oplyste, at en styrke på 4-500 mand kunne sendes til Bornholm med to dages varsel, hvis der kunne skaffes transportmulighed. I et notat til Udenrigsministeriet den 12. januar anbefalede hærchefen regeringen at anmode Sovjetunionen om, at de sovjetiske tropper forlod Bornholm, og at meddele Sovjetunionen, at Danmark var i stand til at placere ”fuldt organiserede militære styrker” på øen.⁴⁰ I begyndelsen af marts 1946 blev en note afleveret til den sovjetiske regering, hvori det hed, at de få amerikanske tropper, der havde været i landet, for længst var trukket tilbage, og at de resterende britiske tropper ville blive trukket tilbage, så snart de havde løst deres meget begrænsede opgaver. Da Danmark nu selv var i stand til at løse de militære opgaver, der måtte vise sig på Bornholm, ville man påskønne, hvis den sovjetiske regering var enig i, at sådanne opgaver burde varetages af det danske forsvar.⁴¹

Allerede dagen efter svarede den sovjetiske regering, at man ville tilbagekalde sine tropper, hvis Danmark med egne tropper kunne besætte Bornholm og oprette sin egen administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller ad-

Befrielsen kom til Bornholm et år senere end til resten af Danmark. Den tyske kommandant på øen ville indledningsvis ikke overgive sig til sovjetiske styrker, hvilket medførte, at disse bombede Bornholm – her Rønne. Øen blev besat af sovjetiske styrker, og først i marts 1946 blev øen fri for fremmede tropper. (Bornholms Museum)

ministratorer. Den danske svarnote bekræftede med samme ordvalg de sovjetiske betingelser,⁴² og den 17. marts 1946 blev tilbagetrækningen af de ca. 7.000 sovjetiske soldater indledt. Den 24. marts ankom hovedstyrken af en samlet dansk styrke på i alt 1.100 mand til Bornholm.

Fortolkningen af noteudvekslingen blev i de følgende mange år genstand for dansk-sovjetisk uenighed.

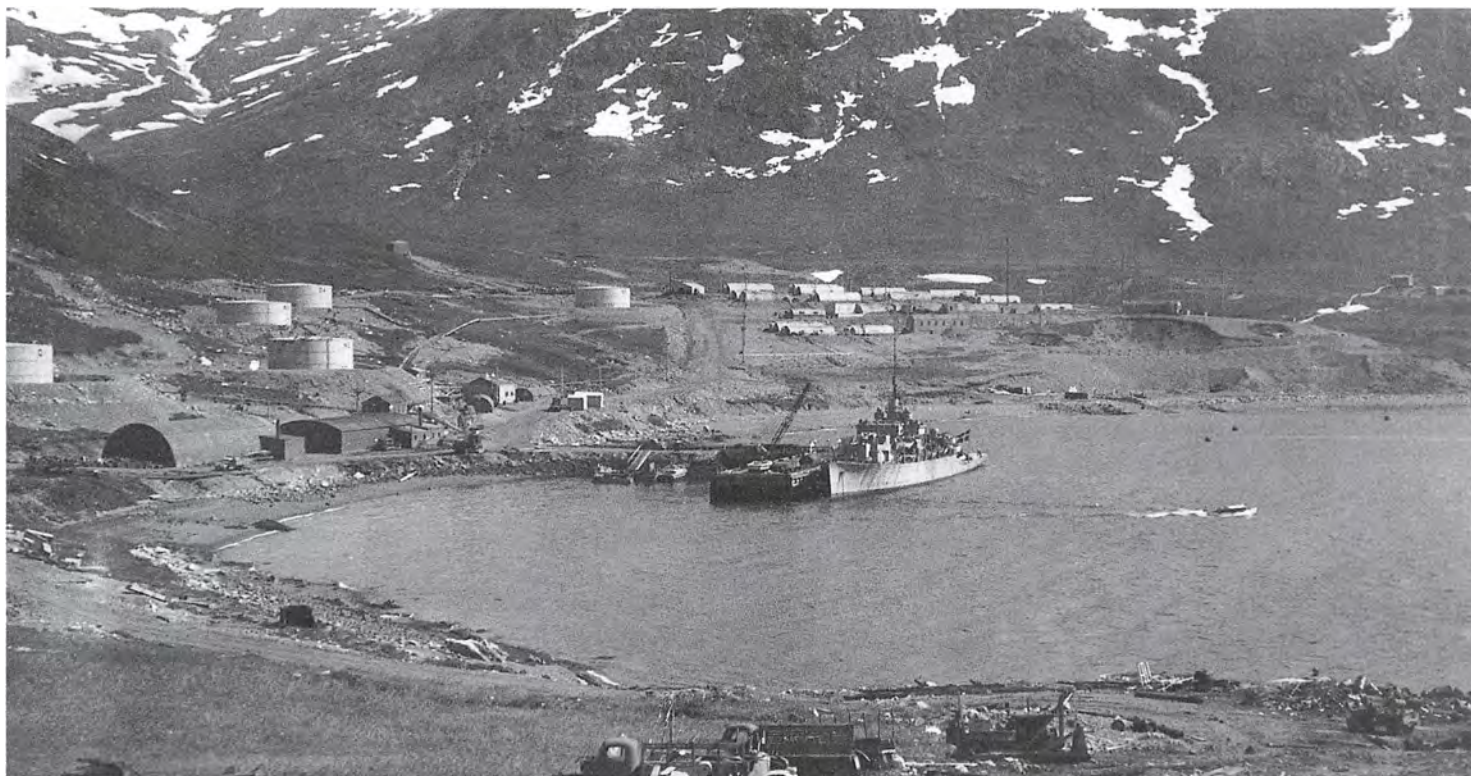
Amerikanerne i Grønland

Den overenskomst om forsvaret af Grønland, som Henrik Kauffmann havde indgået med USA i 1941, blev bekræftet i maj 1945 på Rigsdagens første mødedag efter besættelsen. Imidlertid opstod der snart et politisk ønske i Danmark om helt eller delvist at afvikle det amerikanske engagement i Grønland. Ud over det mere principielle ønske om at normalisere forholdet til Grønland, her-

under fuld dansk suverænitet, var denne holdning begrundet i flere forhold. Dels var det, som det vil fremgå af det følgende, et bredt funderet politisk synspunkt, at Danmark ikke skulle bidrage til den begyndende Øst-Vestpolarisering ved en stærkere tilknytning til en af siderne. Dels var der den ovenfor omtalte frygt for, at Sovjetunionen skulle parallelisere den sovjetiske besættelse af Bornholm med USA's tilstedeværelse i Grønland.

Der var i Danmark kun ringe kendskab til den strategiske betydning, som USA tillagde Grønland. Da det til regeringens

I Grønland etablerede amerikanerne under 2. Verdenskrig en række baser, som Danmark senere overtog og udbyggede, herunder flådestation Grønødal, der ses her omkring 1950 med besøg af fregatten Niels Ebbesen. (Nordfoto)

overraskelse blev klart, at USA ikke ønskede at forlade Grønland, men tværtimod ønskede permanente baserettigheder, forsøgte man i stedet at sikre, at dette ønske først blev fremsat efter en sovjetisk tilbagetrækning fra Bornholm.⁴³

Samtidig arbejdede danske myndigheder på at ændre situationen gennem overtagelse af så mange af de amerikanske installationer som muligt. I februar 1948 meddelte man USA, at Danmark principielt ønskede at overtage alle amerikanske faciliteter i Grønland, men at man ville forpligte sig til at holde dem i brugbar stand, så de kunne stå til rådighed for USA i påkommende tilfælde.⁴⁴ Da dette ville blive en stor økonomisk byrde, begrænsede man sig indledningsvis til flådebasen i Grønødal, der var udset til dansk militært hovedkvarter i Grønland, de to mindre flyvepladser og en Loranstation, der indgik i et langtrækkende skibs- og flynavigationssystem.⁴⁵

Grønlandsproblemet forblev et ømtåleligt problem i forholdet mellem Danmark og USA indtil Danmarks tilslutning til Atlantpagten. Det var i høj grad USA's strategiske interesser, der motiverede det amerikanske ønske om Danmarks medlemskab. Den danske regering håbede, at denne amerikanske interesse ville styrke forsvarsalliansens vilje til at sikre forsvaret af Europas nordflanke og samtidig løse problemet om forsvaret af Grønland i en multinational ramme. Selvom dette formelt blev resultatet af opbygningen af alliansens militære organisation, forblev forsvaret af Grønland i helt overvejende grad et amerikansk anliggende, reguleret bilateralt af en revideret dansk-amerikansk Grønlandstraktat i 1951. Som historikeren Bo Lidegaard har påpeget i sin biografi af Henrik Kauffmann, blev den sikkerhedspolitiske belastning, som Grønland udgjorde, således vendt til et sikkerhedspolitisk aktiv for Danmark ved at muliggøre et så markant bidrag til alliansens forsvar samtidig med fastholdelse af en officiel dansk lavspændingspolitik.⁴⁶

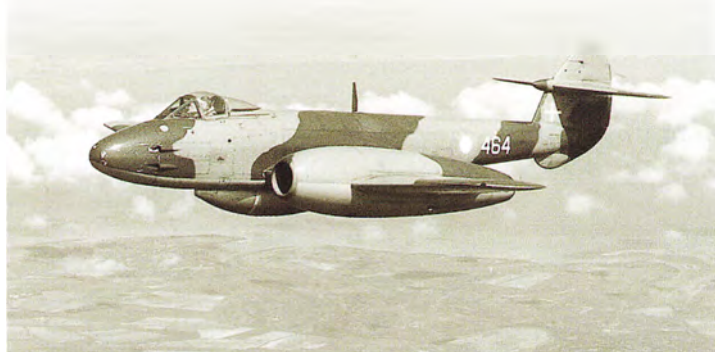
Forsvarskommissionen af 1946

Efter rigsdagsvalget i oktober 1945 blev der som nævnt ovenfor dannet en Venstreregering, som i marts 1946 fremsatte et lovforslag om nedsættelse af en kommission til undersøgelse og overvejelse af forsvarets fremtidige ordning.

Kommissionen skulle udarbejde en samlet plan med tilhørende lovforslag for ordningen af Danmarks fremtidige forsvar som suveræn stat og under hensyntagen til medlemskabet af De Forenede Nationers organisation. Kommissionen skulle tage stilling til samvirket mellem forsvarets enkelte dele, til forsvarets forbindelse med udenrigstjenesten og de civile administrationsgrene samt til samarbejdet mellem industrien og forsvarets tekniske virksomheder. Der var ikke angivet retningslinjer for forsvarets øverste militære ledelse, et spørgsmål som skulle give anledning til megen debat under kommissionsbehandlingen. I øvrigt pointerede Forsvarsminister Harald Petersen (1893-1970) i sin forelæggelsestale, at der ikke i kommissoriet lå nogen begrænsning i de emner, der kunne behandles af kommissionen. Han nævnte i denne forbindelse etablering af et hjemmeforsvar som en del af forsvaret.⁴⁷

At forbindelsen med udenrigstjenesten blev nævnt specielt i kommissoriet skyldtes ikke, at der på det tidspunkt var tanker om nogen form for fremtidig alliancepolitik, men øjensynlig den opfattelse, at medlemskabet af De Forenede Nationer (FN) kunne medføre dansk deltagelse i organisationens ultimative sanktionsmuligheder, dvs. militære aktioner, som FN-pagtens kapitel 7 åbnede mulighed for. I forelæggelsestalen omtalte Forsvarsministeren således, at dette formentlig ville blive afklaret, når FN i den kommende tid nærmere udformede et program om midlerne til fredens sikring. Det må erindres, at organisationen havde sin oprindelse i en militæralliance, idet betegnelsen første gang blev anvendt af den amerikanske præsident Franklin D. Roosevelt (1882-1945) i De Forenede Nationers Erklæring af 1. januar 1942, hvori 26 nationer, herunder Sovjetunionen, forpligtede sig til i fællesskab at fortsætte krigen mod aksemagterne – det som Churchill havde kaldt Den store Alliance.⁴⁸

Oprettelse af et flyvevåben som et tredje værn blev ikke direkte omtalt i kommissoriet, men den omstændighed, at der som militære sagkyndige skulle tilforordnes kommissionen repræsentanter for hærens flyvetropper og søværnets flyvevæsen ud over repræsentanter for de to værn, indicerede, at denne mulighed var forudsat behandlet i kommissionen. Kommissionen holdt sit første møde den 27. juni 1946. Forsvarsministeren, der var formand for kommissionen, forelagde en af de militære ministerier i samarbejde med Generalkommandoen og Søværnskomman-

I perioden 1949-1950 anskaffedes 20 jagere af typen Gloster Meteor F. Mk. IV. Disse Danmarks første jetjagere var oprindeligt bestilt til søværnets flyvevåsen. (Flyvevåbnets Historiske Samling)

doen udarbejdet arbejdsplan, der forudsatte forhandlingerne indledt med en generaldebat. En sådan generaldebat blev imidlertid udskudt – og blev i virkeligheden aldrig afholdt. Man valgte i stedet en mere pragmatisk fremgangsmåde, idet de militære sagkyndige blev pålagt at udarbejde redegørelser for den øjeblikkelige tilstand på de tre områder, de repræsenterede. I løbet af et par måneder forelå disse redegørelser omfattende bl.a. oversigter over personel og materiel pr. 1. juli 1946.⁴⁹

Med henblik på en fortsat opbygning af forsvaret, medens kommissionen overvejede en ny forsvarsordning, søgte man derefter at udarbejde en plan for materielanskaffelser over tre år inden for de i 1937-lovene fastsatte rammer; men på grund af politisk uenighed gik arbejdet i kommissionen midlertidigt i stå.

Efter rigsdagsvalget i oktober 1947 blev der dannet en socialdemokratisk mindretalsregering med Hans Hedtoft (1903-1955) som Statsminister. I januar 1948 udpegede regeringen Forsvarsminister Rasmus Hansen (1896-1971) som formand for forsvarskommissionen, og i begyndelsen af marts blev arbejdet i kommissionen genoptaget. Med henblik på tilvejebringelse af yderligere materiale til brug for forhandlingerne blev cheferne

for Generalkommandoen og Søværnskommandoen pålagt, i samarbejde med kommissionens militære sagkyndige og de to militære ministerier, at udarbejde forslag til en ny forsvarsordning, hvis årlige udgifter til såvel drift som nyanskaffelser ikke måtte overstige det beløb, som var afsat hertil i forslaget til finanslov for 1948/49. Det blev forudsat, at ordningen skulle være i overensstemmelse med Danmarks internationale forpligtelser, og at det skulle tilstræbes, at krænkelse af neutraliteten kunne imødegås med meget kort varsel (24 timer), ligesom forekommende neutralitetsopgaver skulle kunne løses. Herudover blev der forudsat etablering af et flyvevåben og afvikling af brigaden i Tyskland.

Værnschefernes forslag forelå i juni måned. Det var imidlertid ikke lykkedes at holde de samlede udgifter inden for den givne budgetramme, og Forsvarsministeren pålagde derfor påny værnscheferne at udarbejde et forslag i overensstemmelse med den givne instruks. Et sådant forelå i slutningen af august 1948 i form af et forslag til anvendelse af 242 mill. kr. årligt til militære formål. Budgetrammen var fordelt med 104 mill. til hæren, 58 til søværnet og 80 til flyvevåbnet. Det blev pointeret, at forslaget ikke kunne betragtes som de to militære chefers forslag til en kommende forsvarsordning ud fra den opfattelse, at en forsvarlig ordning ikke ville kunne opstilles inden for den givne årlige beløbsramme.⁵⁰

Begge forslag blev drøftet i kommissionen på møder i september. Men nogen tid derefter blev arbejdet i kommissionen endnu en gang stillet i bero, denne gang foranlediget af overvejelser om militært samarbejde med andre lande, et samarbejde der forventedes at kunne føre til en ændring af dansk forsvars opgaver.

Det var imidlertid forinden lykkedes at få udarbejdet og vedtaget en lov om etablering af et statsligt hjemmевærn, der skulle samle medlemmerne af de eksisterende hjemmевærnsforeninger i en statsorganisation under Forsvarsministeren i et reguleret samarbejde med hæren. Hjemmевærnsforeningerne var blevet dannet umiddelbart efter befrielsen baseret på modstandsbevægelsens regionale struktur, og medlemmernes besiddelse af våben var blevet legaliseret gennem en lovbestemmelse fra juni 1945 om foreningernes samarbejde med hærens enheder. Tilslutningen til foreningerne havde været omfattende, og i

1946 var medlemstallet vokset til ca. 55.000. Regeringen så med en vis bekymring på disse private, bevæbnede grupper, og tilskyndet af den frygt for et sovjetisk inspireret kup, der herskede i foråret 1948, jf. senere om påskekrisen, iværksatte Forsvarsministeren udarbejdelse af et udkast til en lov om hjemmevernens ordning. Dette blev forelagt Generalkommandoen og Søværnskommandoen til udtalelse. Der skulle bl.a. tages stilling til, hvorvidt loven kunne iværksættes straks eller burde afvente færdiggørelsen af den samlede forsvarsordning. Værnskommandoerne gav udtryk for, at det var muligt at iværksætte loven straks for så senere at indarbejde den i det samlede kompleks, eventuelt med ændringer. På møder i maj 1948 drøftede forsvarskommissionen lovforslaget, der derefter blev vedtaget med stort flertal i begge ting i juli 1948.⁵¹

Besættelsen blev i vide kredse opfattet som en ydmygelse, der ikke måtte gentages. Som følge heraf opstod der i månederne efter besættelsen tanken om et hjemmevern. Dette skulle supplere det almindelige forsvar og videreføre erfaringerne fra modstandsbevægelsen. I løbet af 1945-1946 oprettedes hjemmevernsforeninger, der ofte bestod af tidligere modstandsfolk og -grupper. På billedet ses medlemmer af Akademisk Skyttekorps på øvelse. Indtil man fik anskaffet nogle blå battledress fra Australien, var uniformeringen de armbind, som hjemmevernsfolkene her ses med. (Nordfoto)

Modsætninger mellem Øst og Vest

Umiddelbart efter afslutningen af 2. Verdenskrig var der skabt en situation i Europa, som i meget høj grad var betinget af forløbet af krigens sidste måneder og de aftaler, der blev truffet på

topmøder mellem lederne i USA, Storbritannien og Sovjetunionen (dengang omtalt som De tre Store), senest i Jalta i februar 1945 og i Potsdam i juli 1945. Tyskland og Østrig blev delt i besættelseszoner mellem USA, Storbritannien, Frankrig og Sovjetunionen, og de befriede europæiske lande blev stort set delt i en vestlig og en østlig interessesfære. Sovjetunionens interessesfære var således rykket vestpå, og USA var blevet en afgørende faktor i europæisk politik. Det internationale samarbejde, bl.a. om Europas genopbygning og fredsslutningsaftalerne, blev hurtigt præget af divergenser mellem Øst og Vest. I de østeuropæiske lande blev der indført regimer under betegnelsen folkedemokratier, som knyttede disse lande tæt til Sovjetunionen, bl.a. ved gensidige bistandsaftaler, således at der skabtes et omfattende østeuropæisk alliancesystem under Sovjetunionens ledelse.⁵² Særligt én begivenhed kom til spille en rolle i den forbindelse, nemlig det kommunistiske kup den 23. februar 1948 i Tjekkosllovakiet, der medførte afsættelse af det på traditioner fra mellemkrigstiden byggende demokratiske styre, som var blevet indført straks efter krigens afslutning.

Denne udvikling kvalte håbet om, at FN kunne blive det kollektive sikkerhedssystem, det havde været hensigten at skabe. Allerede i marts 1946 udtrykte Churchill i en tale i Fulton, USA, sin frygt for udviklingen og omtalte det jerntæppe, som efter hans mening var ved at blive trukket ned gennem Europa.

På samme tid begyndte den amerikanske diplomat George F. Kennan (f. 1904) i en række analyser at lægge grunden til den såkaldte inddæmningspolitik. Denne sigtede på at inddæmme Sovjetunionens ekspansive tendenser med politiske, psykologiske, økonomiske og – i højere grad end Kennan selv havde forestillet sig – militære midler. Trumandoktrinen, som blev proklameret i foråret 1947 af præsident Harry S. Truman (1884-1972), der havde efterfulgt Roosevelt som amerikansk præsident, var første led i denne nye amerikanske politik. Doktrinen sigtede i første række på at støtte Grækenland og Tyrkiet, men fik en generel udformning ved at love amerikansk støtte til lande, som var truet af kommunismen indefra som udefra.

Et andet led i inddæmningspolitikken var Marshallplanen, der blev lanceret i sommeren 1947 af den amerikanske udenrigsminister, general George C. Marshall (1880-1959). Planen var et storstilet økonomisk hjælpeprogram, som formelt blev tilbudt

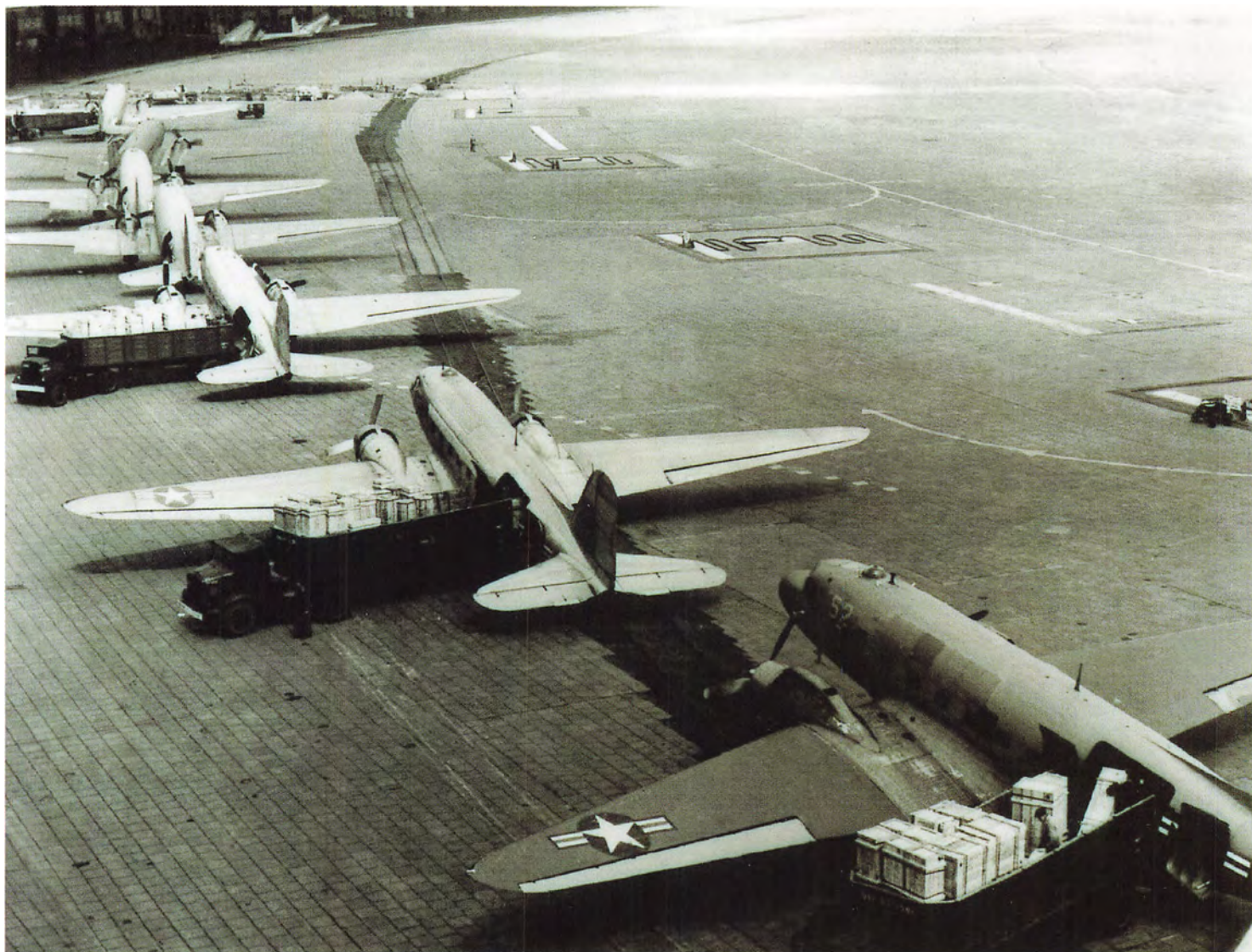
alle europæiske lande, men betinget af deltagelse i et snævert økonomisk samarbejde mellem dem. De kommunistiske lande afviste derfor planen, hvis formål var gennem gaver og billige lån at genopbygge de europæiske landes økonomier og skabe grundlag for en stabil politisk og samfundsmæssig udvikling. Bag dette lå overbevisningen om, at en sådan stabilisering var nødvendig for at møde den politiske og militære trussel fra Øst og hindre Vesteuropa i at falde hen i politisk og økonomisk kaos. Programmet, der blev sat i værk i 1948 gennem samarbejdsorganisationen Organisation for European Economic Cooperation (OEEC), omfattede frem til 1951 hjælp og lån til 16 europæiske lande på i alt 13 milliarder dollars. Danmark modtog 236 mill. dollars som gave og 42 mill. som lån, i alt svarende til 1.727 mill. kr.

Marshallplanen var sammen med stigende uenighed om Tyskland og andre spørgsmål med til at skærpe forholdet mellem Øst og Vest, som fra 1947 almindeligvis blev betegnet som den kolde krig. I slutningen af 1947 lå stormagtssamarbejdet i ruiner, og på vestlig side begyndte overvejelserne om at føje en militær dimension til inddæmningspolitikken. I januar 1948 spillede den britiske udenrigsminister Ernest Bevin (1881-1951) offentligt ud med et forslag om et forsvarsmæssigt samarbejde i Vesteuropa. Dette initiativ førte i marts 1948 til undertegnelse af Bruxellestraktaten, en militær alliance mellem Storbritannien, Frankrig, Holland, Belgien og Luxembourg. Siget med alliancen, som blev benævnt Vestunionen, var dels at styrke de fem lande mod den voksende trussel fra Øst, dels – og især – at engagere USA i Vesteuropas forsvar ved at demonstrere de vesteuropæiske landes vilje til at forsvare sig selv.⁵³

Danmark ved en skillevej

Indtil dette tidspunkt havde man fra dansk side afvist ethvert formaliseret militært samarbejde med andre lande. Dansk udenrigspolitik i de første efterkrigsår blev en fortsættelse af neutralitetspolitikken, alene begrænset af de forpligtelser der måtte følge af medlemskabet af FN. Neutralitetsbegrebet blev dog ikke længere anvendt, idet man i stedet talte om en brobygningspolitik mellem Øst og Vest.

Dansk politik hvilede således på et håb om, at stormagtssamarbejdet kunne fortsætte. Derfor lagde man afstand til tanken

om at søge sikkerhed i et militært samarbejde med de andre vestlige lande eller at søge den særlige tilknytning til de øvrige nordiske lande udviklet til et forpligtende militært samarbejde. Det blev dog efterhånden klart, at der til trods for befolkningens almindelige holdning, udmøntet i udtrykket "Aldrig mere en 9. april", ikke var politisk vilje til i den givne situation at op-

bygge et tilstrækkeligt militært forsvar. Dette var kommet til udtryk under forhandlingerne i forsvarskommissionen, ikke mindst i forbindelse med de foretagne beregninger af udgifterne forbundet med materielanskaffelser til selv et begrænset neutralitetsforsvar. Samtidig indså man, at et overraskelsesangreb var en mulighed, som ikke kunne udelukkes, og at Danmark

1948 blev et år præget af øgede spændinger i Europa mellem de to blokke. I Danmark gav spændingen sig udtryk i form af påskekrisen. Fra slutningen af juni søgte Sovjetunionen at lukke for forsyningerne til Vestberlin. Det lykkedes imidlertid de vestallierede at oprette en luftbro, der endte med at kunne sende 10.000 tons forsyninger ind pr. døgn til den omringede storby. Her losses amerikanske fly i Tempelhof lufthavnen i Berlin. I maj 1949 opgav Sovjetunionen blokaden. (Polfoto)

kunne blive særligt udsat, hvis den internationale udvikling fortsat blev forværret.

Allerede i begyndelsen af november 1947 havde Forsvarsminister Harald Petersen udstedt en forholdsordre til de to værnsschefer for det tilfælde, at Danmark måtte blive inddraget i, som det hed, "eventuelt opståede krigeriske forviklinger". Ifølge denne forholdsordre skulle den ene af de to værnsschefer i givet fald fungere som øverstbefalende for hele forsvaret. Da materiel-situationen ikke tillod en anvendelse "i større operationer", ville værnenes opgaver være begrænset til "ved forsvar på stedet at hindre eller opholde en fjendtlig indtrængen eller fremrykning på dansk territorium" samt "så længe som muligt at hindre en angriber i at sætte sig i besiddelse af sådanne områder, som kunne anvendes som basis for tilstedekomst på dansk territorium af eventuelle hjælpestyrker fra De forenede Nationer eller fra andre venligtsindede nationer".⁵⁴ Dette var en erkendelse dels af dansk forsvars ringe muligheder i en situation, som man frygtede kunne blive aktuel, dels af at FN muligvis ikke ville være en tilstrækkelig sikkerhedsgaranti.

I marts 1948 indtraf imidlertid en begivenhed, eller rettere et begivenhedsforløb, den såkaldte påskekrise, der var den dramatiske kulmination på den stemning af frygt for et sovjetisk inspireret kup, som herskede efter kuppet i Tjekkoslaviet og en sovjetisk henvendelse til Finland kort efter om indgåelse af en bistandspagt. Forløbet gav tilskyndelse til den ændring af Danmarks sikkerhedspolitik, der førte til dansk tilslutning til Atlantpagten.

Påskekrisen var en reaktion på den stigende almindelige usikkerhed kombineret med mere konkrete advarselssignaler fra forskellige kilder. Regeringen kom nu til den erkendelse, at Danmark måtte gøre noget alvorligt ved sin sikkerhed. I begyndelsen

af marts 1948 blev arbejdet i forsvarskommissionen, som tidligere anført, genoptaget efter at have ligget stille i næsten et år, og værnsskommandoerne fik ordre til at udarbejde en beredskabsplan "under hensyntagen til den vanskelige udenrigspolitiske situation". Planen forelå få dage senere og blev i store træk sat i værk i påsken 1948 to uger senere. Regeringens bekymring over situationen fik bl.a. udtryk i en henvendelse fra Udenrigsministeren til den amerikanske ambassadør med en "indtrængende opfordring" om levering af våben fra de amerikanske overskudslagre; han antydede endvidere, at regeringen ikke udelukkede, at man kunne blive tvunget til at søge en militær alliance med USA.

Ud over den generelle internationale uro lå der som anført flere specifikke advarsler bag de danske beredskabsforanstaltninger. Fra ambassaden i Prag indløb en melding i begyndelsen af marts om "at Danmark stod på programmet lige efter Tjekkoslaviet", og tilsvarende advarsler blev modtaget af den norske regering, hvorfra de gik videre til den danske. De mest direkte indikationer på muligheden af en sovjetisk aktion mod Danmark kom fra den danske ambassade i Washington, hvorfra ambassaderåd Povl Bang-Jensen (1909-1959) den 16. marts vendte hjem for at forklare, hvorledes man i USA så på Danmarks situation. Med sig havde han en analyse, som han og marineattachéen i Washington, kommandør Frits Hammer Kjølens (1893-1985), havde udarbejdet i begyndelsen af marts, og som nu blev præsenteret for bl.a. politikere og embedsmænd.⁵⁵

Hovedtanken i denne analyse var, at Sovjetunionen var ekspansiv, men for ikke at provokere USA til krig først og fremmest ville søge at nå sine mål ad indirekte vej, f.eks. ved kup eller gennem begrænsede militære aktioner, der kunne stille USA over for et fait accompli. Italien vurderedes at være mest udsat. I Norden ville Danmark være det land, som Sovjetunionen bedst kunne erobre militært uden amerikansk mulighed for indgriben. Danske protester til FN mod en sovjetisk militær indsats mod dele af Danmark, f.eks. øerne i Kattegat, ville uden en dansk militær modstand være virkningsløse. En isoleret sovjetisk besættelse af Danmark ville kun kunne forventes besvaret med en amerikansk krigserklæring, såfremt den blev mødt med en alvorlig og energisk dansk modstand. Hvis en sovjetisk besættelse fandt sted uden en amerikansk militær indgriben, kunne Danmark næppe forvente at blive befriet, med mindre den

internationale udvikling senere ville medføre en tredje verdenskrig, hvilket måske ville ske inden for en tidshorisont på 10 år.⁵⁶

Bo Lidegaard har i biografien af Henrik Kauffmann forsøgt at påvise, at Bang-Jensens analyse var initieret af rygter, der i slutningen af februar verserede i Washington om et forestående sovjetisk udfald mod Vesteuropa, og som skulle stamme fra amerikanske efterretningskilder i Berlin. Han har også anført, at hensigten med analysen ikke var at advare mod en umiddelbart forestående eller uafvendelig sovjetisk aggression, men at påpege, at en sådan aggression kunne undgås, såfremt Danmark kunne yde alvorlig modstand.⁵⁷ Det samme synspunkt kom til udtryk i en samtale, som Kjølens den 15. marts havde ført med chefen for den amerikanske flådes efterretningstjeneste. Af det hjemsendte referat fremgik, at der ikke var militære oplysninger om en umiddelbart forestående sovjetisk aggression eller lignende mod Danmark eller noget skandinavisk land.⁵⁸

Det mest sandsynlige er derfor ifølge professor Nikolaj Petersen, at analysen blev til i den danske ambassade på grundlag af en almindelig vurdering af den alvorlige internationale situation og med en specifik baggrund i en sammenligning af denne med situationen forud for den 9. april 1940. Analysen og den måde, hvorpå den blev præsenteret, var med til at forstærke krisestemningen i København og understrege behovet for de beredskabsforanstaltninger, der som anført var blevet forberedt over et par uger, og som blev iværksat i påsken bl.a. ved forstærket bevogtning af kaserner og andre militære mål og ved delvis inddragelse af påskeorloven.

En anden beredskabsforanstaltning var oprettelsen af en midlertidig forsvarsstab den 20. marts bestående af de to værnschefer og chefen for den i december 1947 oprettede fælles flyveledelse, alle med respektive stabe. Den ældste officer skulle lede forhandlingerne i forsvarsstaben, medmindre Forsvarsministeren deltog. En fælles militær forsvarsledelse havde været drøftet i forsvarskommissionen i forbindelse med den kommende forsvarsordning og fået principiel tilslutning blandt medlemmerne. Oprettelsen på dette tidspunkt var imidlertid ikke et led i den kommende forsvarsordning, jf. betegnelsen midlertidig, men var en videreudvikling af bestemmelsen om en øverstbefalende i tilfælde af krigshandlinger i den ovenfor omtalte forholdsordre fra november 1947 og må ses i lyset af, at

den nyoprettede forsvarsstab samtidig blev pålagt inden otte dage at udarbejde en forsvarsplan for det tilfælde, at "Danmark angribes af fremmede styrker, eller et kup skulle blive forsøgt".⁵⁹

Norden eller NATO

Umiddelbart efter undertegnelsen af Bruxellestraktaten i marts 1948 tog udenrigsminister Bevin initiativ til det, som et år senere blev Atlantpagten. Allerede samme måned nåede amerikanske, britiske og canadiske embedsmænd til enighed om et udkast til pagten, og fra juli 1948 blev de øvrige Bruxellesmagter inddraget i forhandlingerne.⁶⁰

Samtidig indledte Danmark, Norge og Sverige drøftelser af mulighederne for et nordisk forsvarsforbund. De første kontakter fandt sted i maj 1948, men egentlige sonderinger blev først påbegyndt i september.⁶¹ Det stod fra begyndelsen klart, at der på grund af de tre landes forskellige forsvarspolitiske situation og militærgeografiske beliggenhed var divergerende syn på de sikkerhedsmæssige problemer. Også de tre landes forskellige erfaringer under 2. Verdenskrig bidrog til afvigende vurderinger af de foreliggende udenrigspolitiske kendsgerninger og muligheder. Man blev dog enige om, at sagkyndige fra de tre lande skulle foretage en undersøgelse af de militære og forsyningsmæssige muligheder for et samarbejde mellem de tre lande.⁶²

Resultatet af undersøgelsen forelå i januar 1949. Det blev fastslået, at de nordiske landes forsvarsmuligheder ville forøges væsentligt ved en fælles militær optræden, såfremt en sådan blev forberedt i fredstid inden for rammerne af et forbund. Man havde udarbejdet forslag til struktur og styrkemål for de tre landes militære styrker, for Danmarks vedkommende en forøgelse i forhold til den struktur, som værnscheferne havde foreslået i juni 1948. Men det blev også fastslået, at det ville være nødvendigt at tilføre landene vigtige råstoffer udefra. Det blev endvidere betonet, at Danmark og Norges forsvar hurtigt måtte forstærkes, og at Sveriges forsvar ikke måtte svækkes, hvilket forudsatte en modernisering.⁶³

Efterfølgende møder mellem de tre landes stats-, udenrigs- og forsvarsministre afslørede, at det ikke var muligt at opnå kompromis mellem forskellighederne i de tre landes holdninger til væsentlige problemer i forbindelse med et nordisk forsvars-

forbund. Generelt ønskede Norge et reelt vestvendt forbund med sikkerhed for våbenleverancer og militær bistand fra vestmagterne, mens Sverige ønskede et både formelt og reelt neutralt forbund. Sverige ønskede heller ikke, at forbundet skulle omfatte de danske og norske atlantiske områder. Efter adskillige forhandlingsrunder skiltes de nordiske lande i januar 1949 i erkendelse af, at det ikke for tiden var muligt at opnå enighed om forudsætningerne for og konsekvenserne af et alliancefrit nordisk forsvarsforbund.⁶⁴

Statsminister Hans Hedtoft, der allerede i 1930-erne i den socialdemokratiske ungdomsbewægelse havde arbejdet for en tættere forbindelse mellem de nordiske lande, havde været den drivende kraft i bestræbelserne for et nordisk forsvarsforbund. I stridsspørgsmålene mellem Norge og Sverige hældede han mest til det svenske synspunkt, men var samtidig overbevist om, at det danske forsvar ikke ville have nogen mening uden sikkerhed for hurtig og omfattende tilgang af materiel vestfra. Særligt hos vestmagterne viste imidlertid, at disse ville give fortrinsret med hensyn til våbenleverancer til deltagere i den kommende Atlantpagt. Samtidig viste det sig, at Sverige ikke var villig til at indgå en tosidet alliance med Danmark.

Det efterfølgende valg mellem isoleret neutralitet og deltagelse i Atlantpagten var ikke svært, idet hverken statsministeren eller andre i ansvarlige positioner turde anbefale neutralitet under de givne vilkår. Gennem 1948 var det ved flere lejligheder fra dansk side blevet antydet for USA og Storbritannien, at deltagelse i Atlantpagten var en mulighed; men modsat Norge havde man ikke gjort noget for at holde denne valgmulighed åben. Da valget af Atlantpagten blev truffet i februar 1949 – i realiteten ved at Socialdemokratiets hovedbestyrelse gav sin tilslutning hertil⁶⁵ – havde man derfor ikke megen viden om, hvad pagten reelt indebar. Udenrigsminister Gustav Rasmussen (1895-1953) blev derfor sendt til Washington for at orientere sig om betingelserne for dansk medlemskab af Atlantpagten. Et beslutningsforslag herom blev vedtaget i Folketinget den 24. marts med stort flertal, idet kun De Radikale og Kommunisterne stemte imod, og den 4. april 1949 kunne Gustav Rasmussen på Danmarks vegne underskrive traktaten. Danmark blev således stiftende medlem af pagten; men forhistorien betød, at forståelsen for dens indhold endnu var begrænset.

Atlantpagten blev underskrevet den 4. april 1949 af udenrigsminister Gustav Rasmussen. Selvom pagten først trådte i kraft 24. august efter ratificering, betragtes den 4. april som NATO's fødselsdag. Stående til venstre i billedet ses den danske ambassadør i Washington, Henrik Kauffmann. (Nordfoto)

Hermed var den ændring af det danske socialdemokratis sikkerhedspolitik, der indledtes i midten af 1930-erne under indtryk af Tysklands oprustning, fuldblyrdet.

Forsvarskommissionen genoptager arbejdet

Med undertegnelsen af Atlantpagten og dermed medlemskabet af den organisation, som under betegnelsen NATO (North Atlantic Treaty Organisation) efterhånden blev opbygget, var

HÆRENS ØVERSTE LEDELSE 1949

Direktøren i Krigsministeriet var generalmajor af hæren uden for nummer

der skabt sikkerhed for den materielle opbygning af det danske forsvar. Der var ganske vist ikke umiddelbart skabt klarhed om forswarets opgaver og sammensætning, men grundlaget for genoptagelse af Forsvarskommissionens arbejde var tilvejebragt.

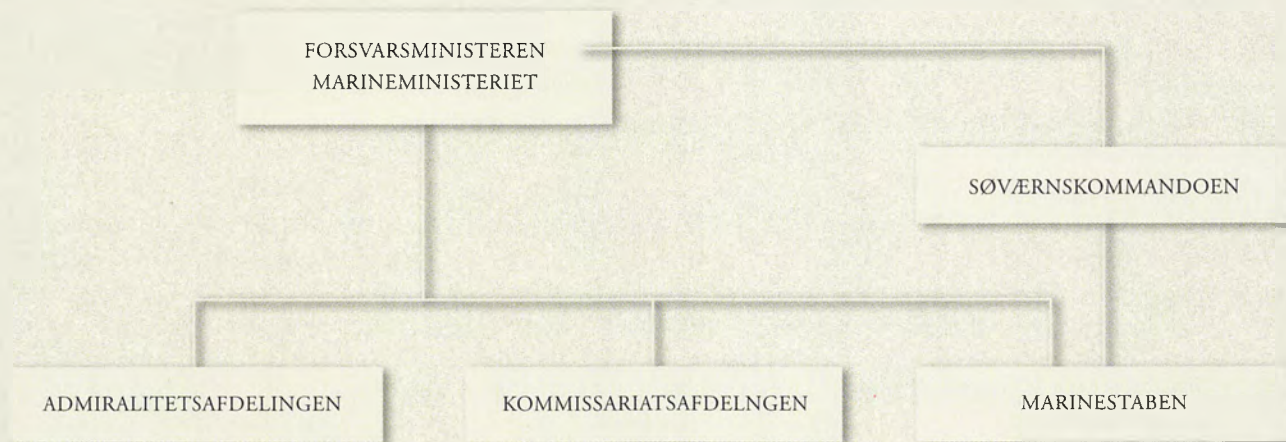
Arbejdet blev organiseret i tre udvalg, hvoraf det ene, ledet af kommissionens formand, bl.a. behandlede organisatoriske forhold vedrørende forswarets øverste ledelse og ansvarsfordelingen på de overordnede niveauer.⁶⁶

I begyndelsen af 1948 havde Generalkommandoen og Søværnskommandoen på Forsvarsministerens initiativ behandlet spørgsmålet om de øverste ledelsesniveauer, herunder etablering af en fælles øverste ledelse af værnene, og skriftligt stillet forslag til en fremtidig ordning. Man havde gjort rede for problematikken i historisk belysning, herunder erfaringer fra 2. Verdenskrig,

og for eksisterende ordninger i andre lande. Kommandoernes forslag afveg imidlertid fra hinanden på væsentlige punkter.

Generalkommandoen havde foreslået etableret en fælles ledelse bestående af en forsvarschef med en forsvarstab, der i fredstid skulle have ansvaret for forsvarsforberedelser og -planer, herunder overordnede planer for mobilisering og for føring af forswarets enheder under militære operationer. Desuden skulle Forsvarschefen have ansvaret for fordeling af de bevilgede midler og dermed også afgørende indflydelse på de enkelte værns opbygning. Derudover blev en række ensartede opgaver, der hidtil havde været udført i værnskommandoerne, foreslået placeret under Forsvarschefen. Værnscheferne skulle være ansvarlige over for Forsvarsministeren for forvaltning og uddannelse af personel, forvaltning af materiel samt opstilling af styrker. Hermed mente

SØVÆRNETS ØVERSTE LEDELSE 1949

Chefen for Søværnskommandoen var tillige direktør i Marineministeriet, mens chefen for marinestaben var afdelingschef i Marineministeriet.

Generalkommandoen, at man kunne tilvejebringe klare og utvetydige procedurer samt en klar ansvarsfordeling, som ikke skulle ændres i krigstilfælde. Der var herved lagt vægt på, at Danmarks beliggenhed og størrelse sandsynliggjorde, at et angreb ville blive indledt pludseligt med styrker af alle tre værn og overalt i landet, således at en koordineret, øjeblikkelig forsvarsindsats ville være påkrævet. Det var derfor Generalkommandoens opfattelse, at man ikke, som tilfældet havde været i de fleste lande under den 2. Verdenskrig, kunne basere landets øverste forsvarsledelse på et samarbejde mellem værnscheferne, eventuelt i en komité med et arbejds- eller eksekutivorgan. Ved den foreslåede organisation kunne man umiddelbart imødekomme det behov, som erfaringerne fra den 2. Verdenskrigs entydigt påpegede, for en øverstbefalende over alle militære styrker på de enkelte krigsskuepladser, idet Danmarks begrænsede størrelse betingede, at hele landet måtte betragtes som én krigsskueplads.⁶⁷

Søværnskommandoen kunne ikke gå ind for en sådan fælles ledelse, bl.a. fordi man frygtede adskillelse af administration og kommando, og fordi en enhedsledelse ikke kunne anses for at

være en garanti for det nødvendige samarbejde mellem værnscheferne. Hvis ansvaret blev lagt på en Forsvarschef, ville de enkelte værnschefer være mere tilbøjelige til at fastholde individuelle krav og overlade ansvaret for en løsning til Forsvarschefen. Hertil kom efter Søværnskommandoens mening, at man ikke altid kunne forvente en sådan upartiskhed hos en enkelt person, uanset hvor veluddannet og erfaren han måtte være, at han ville være i stand til at varetage interesser for de værn, som han ikke var udgået fra. Søværnskommandoen foreslog derfor en ordning som den daværende britiske, hvor værnscheferne som ligestillede indgik i en forsvarsledelse, der var til rådighed for Forsvarsministeren som rådgivende og forslagsstillende vedrørende de enkelte værn og løsning af fælles problemer.⁶⁸

I forsvarskommissionen havde man som allerede anført erkendt nødvendigheden af en militær myndighed over værnene, som Forsvarsministeren kunne rådføre sig med i forsvarsanliggender, der krævede en helhedsbetragtning. Man forsøgte derfor uden held at opnå en fælles indstilling fra de to kommandoer til løsning af dette for kommissionen afgørende problem.

Kommandoerne kunne kun enes om at foreslå en ordning, efter hvilken værnscheferne skulle have ansvaret for både ledelse og administration af respektive værn og samtidig udgøre en forsvarsledelse, der skulle kunne drøfte fælles anliggender, dog uden at være forpligtet til at afgive fælles indstilling til Forsvarsministeren. Ministeren skulle således træffe afgørelse i tilfælde af uenighed mellem værnscheferne. Denne løsning, der lå tæt på Søværnskommandoens oprindelige forslag, svarede ikke til kommissionens opfattelse af behovet for en militær enhedsledelse og fandt derfor ikke støtte i kommissionen.

Problemstillingen fandtes også i andre lande, bl.a. i det førende vestlige land USA. I 1947 blev det amerikanske forsvar reorganiseret, idet den amerikanske hærs flyvevåben fik selvstændig værnsstatus, og der blev dannet et værnsfælles forsvarsministerium. Endvidere blev Joint Chiefs of Staff lovfæstet. Da denne komité i 1948 ikke kunne opnå enighed om den overordnede strategi samt styrkeniveau og budget, blev der i det følgende år udpeget en officer som formel formand for komitéen med henblik på rådgivning af præsidenten, det nationale sikkerhedsråd og forsvarsministeren. Formanden fik imidlertid ikke stemmeret i komitéen på dette tidspunkt, men begyndte i 1950'erne at fremsætte egne synspunkter vedlagt eventuelle modstridende opfattelser fra værnschefernes side.

Vort naboland Norge havde i maj 1940 – medens der endnu blev kæmpet i Nordnorge – fået en forsvarrets overkommando under ledelse af en forsvarschef. Efter 2. Verdenskrig blev der i stedet oprettet et centralt chefsnævn ledet af chefen for forsvarsstaben og i øvrigt med de tre værnschefer som medlemmer. Forsvarsministeren kunne deltage i nævnets møder, hvis han ønskede det. Forsvarsstaben fik ansvaret for den overordnede planlægning, medens den øverste operative og forvaltningsmæssige ledelse blev tildelt værnskommandoerne. I krigstid skulle chefen for forsvarsstaben kunne indtræde som forsvarschef med overordnet operativt ansvar.⁶⁹

Konturerne tegner sig

Kommissionens opfattelse af, hvorledes forsvarrets overordnede struktur burde være, kom til udtryk i en udtalelse af 29. juni 1949, som Forsvarsministeren derefter fastsatte som direktiv for det videre arbejde med forsvarsordningen.⁷⁰

Det blev indledningsvis anført, at bestemmelserne vedrørende den nye forsvarsordning skulle fremgå af en samlet lov. Hensigten hermed var formentlig at opgive den hidtidige praksis med at lovgive for hvert værn for sig. Desuden blev det fastsat, at der skulle være tre værn, dvs. oprettes et flyvevåben, og at der fremtidigt kun skulle være ét ministerium for forsvaret benævnt Forsvarsministeriet.

Derefter blev hovedlinjerne i organisationen af den øverste militære ledelse fastsat. En militær Forsvarschef skulle have ledelsen af en forsvarsstyrelse, sammensat af de tre værnschefer og chefen for den stab, der skulle støtte forsvarsstyrelsen. Forsvarschefens opgaver skulle være at sikre ministerens afgørelser gennemført af værnene, at drage omsorg for det nødvendige samarbejde mellem værnene og – sammen med forsvarsstyrelsens øvrige medlemmer – lægge planer for uddannelsen i værnene, for større øvelser og for forsvarets anvendelse i krig. Forsvarschefen skulle endvidere på forsvarsstyrelsens vegne holde Forsvarsministeren underrettet om arbejdet i styrelsen og i fornødent omfang indhente hans godkendelse af beslutninger truffet af styrelsen. Endelig skulle Forsvarschefen under ansvar over for Forsvarsministeren have ledelsen af landets forsvarsindsats i tilfælde af et angreb. Der blev ikke i direktivet givet detailbestemmelser for værnschefernes og værnskommandoernes ansvarsområder; men det blev fastslået, at kommandomyndighederne i størst mulig udstrækning skulle fritages for administrativt arbejde, og at værnscheferne ikke kunne overdrages ledende stillinger i Forsvarsministeriet.

Denne ordning var en imødekommelse af Generalkommandoens oprindelige forslag om en Forsvarschef med ledelsesansvar såvel i krig som i fred. Men den fulgte i nogen grad Søværnskommandoens forslag om et forum, hvori værnscheferne kunne samarbejde på det personlige plan, men altså med Forsvarschefen og ikke med Forsvarsministeren som afgørende instans i tilfælde af afvigende synspunkter mellem værnscheferne. Ordningen indebar ikke en militær enhedsledelse af forsvaret omfattende såvel operativ ledelse som administrativ virksomhed, og en række værnsfælles funktioner blev ikke placeret under Forsvarschefen, jf. nedenfor.

Ordningen havde store ligheder med en ordning, som en svensk forsvarskommission havde foreslået i 1947. Til forskel

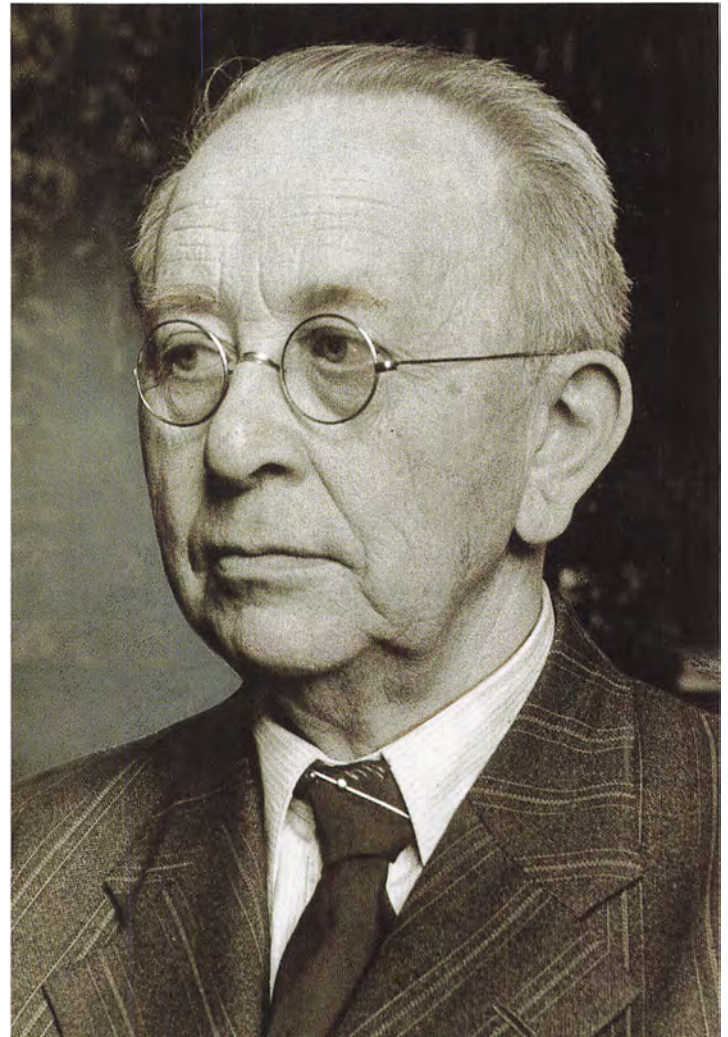
fra den foreslåede svenske ordning var forsvarskommissionen dog af den opfattelse, at alt det forsvarsforberedende arbejde burde finde sted i forsvarsstaben, således at værnstabsene kunne gøres forholdsvis små.⁷¹

Det blev også i kommissionens udtalelse fastsat, at Forsvarsministeren skulle lade udarbejde et forslag om nedlæggelse af Krigsministeriet og Marineministeriet samt oprettelse af et forsvarsministerium med de nødvendige afdelinger og kontorer. Desuden skulle kompetence- og arbejdsforholdene mellem ministeriet og Forsvarsstyrelsen søges fastlagt, der skulle udarbejdes forslag om Forsvarets tekniske virksomheder, og mulighederne for oprettelse af visse fælles tjenester for værnene skulle undersøges. Herved tilkendegav kommissionen, at man ikke forestillede sig sådanne værnstabsens administrative og forvaltende funktioner placeret i forsvarsstaben. Med henblik herpå nedsatte Forsvarsministeren en særlig kommission med tidligere departementschef i Finansministeriet – og Finansminister i 1942-43 – K.H. Kofoed (1879-1951) som formand. Denne kommission afgav i alt fire delbetænkninger, hvoraf den første omhandlede oprettelsen af et fælles forsvarsministerium.⁷² Delbetænkningen blev drøftet i forsvarskommissionen, som derefter anmodede Kofoed om at optage forhandling med værnstabscheferne om ressortfordelingen mellem Forsvarsministeriet og forsvarets kommandomyndigheder. Resultatet heraf forelå i oktober samme år som en indstilling til forsvarskommissionen.⁷³ I overensstemmelse med de givne retningslinjer blev administrative opgaver i vid udstrækning foreslået placeret i Forsvarsministeriet. Kommandomyndighederne var ikke specificeret i indstillingen, som derfor ikke angav afgrænsninger mellem forsvarsstabens og værnstabsenes sagsområder, ud over hvad der direkte var angivet i direktivet.

K. H. Kofoed var uddannet gymnasielærer og havde siddet i Folketinget for Det radikale Venstre. Han havde stor administrativ erfaring som departementschef i Finansministeriet, Finansminister samt formand for en lang række kommissioner. Han blev i 1949 anmodet om at lede arbejdet med oprettelsen af et fælles forsvarsministerium og afklaringen af ressortområder mellem ministerium og kommandomyndigheder, en opgave der ikke var uden problemer. (Nordfoto)

De tre andre delbetænkninger forelå i løbet af 1950 og begyndelsen af 1951. De omhandlede oprettelse af Forsvarets Krigsmaterielforvaltning, Forsvarets Materielintendantur, Forsvarets Intendanturkorps, Forsvarets Lægekorps, Forsvarets Bygningstjeneste samt en gennemgang af forsvarets fabrikerende virksomheder.

De fortsatte overvejelser i forsvarskommissionen om ansvarsfordelingen mellem ministeriet, forsvarsstaben og værnstabsene

førte til, at forsvarskommissionen den 20. januar 1950 udgav et nyt direktiv for det videre arbejde, i hvilket ansvarsfordelingen var søgt præciseret.⁷⁴ I henhold til dette direktiv skulle Forsvarschefen såvel i fred som i krig have ledelsen af det militære forsvar under direkte ansvar over for Forsvarsministeren. Værnscheferne skulle derfor være underlagt Forsvarschefen, der skulle have ansvaret for værnenes uddannelse og brugbarhed, samt for at beredskab og forsvarsplaner blev tilrettelagt efter Forsvarsministerens direktiver.

I forsvarsstyrelsen, som skulle samles regelmæssigt, skulle der gives medlemmerne adgang til vejledende forhandlinger med Forsvarschefen. Forsvarsstyrelsen skulle drøfte hovedlinjerne i forsvarets opbygning, organisation, uddannelse, beredskab, forsvars- og forsyningsplaner, mobilisering samt militær forskning. Desuden skulle styrelsen løbende drøfte planlægning af større samlede øvelser, værnepligtsstyrkens fordeling og eventuelle andre spørgsmål af større rækkevidde eller principiel betydning for det samlede forsvar.

Forsvarsstaben skulle organiseres, så den kunne udføre alt grundlæggende stabsarbejde vedrørende landets forsvar. Det videre detailarbejde i forbindelse med de af forsvarsstaben udarbejdede grundlæggende forsvarsplaner skulle udføres af Søværnskommandoen og Flyverkommandoen for så vidt angik de operative flåde- og flystyrker og af landsdelskommandoerne for så vidt angik de i landsdelene placerede landmilitære styrker. Det blev i tilslutning hertil tilkendegivet i direktivet, at alt stabsarbejde vedrørende værnenes anvendelse til landets forsvar så vidt muligt skulle udføres af forsvarsstaben, og at værnenes stabe skulle begrænses i overensstemmelse hermed.

De tre værnschefer skulle have kommandoen over deres respektive værn. De skulle over for Forsvarschefen være ansvarlige for disciplin, uddannelse, beredskab o.s.v. I krigstid skulle chefen for søværnet og chefen for flyvevåbnet efter Forsvarschefens nærmere bestemmelse lede henholdsvis de operative flådestyrker og de operative flystyrker, medens landsdelskommandoerne og Bornholms Region med de der placerede landmilitære styrker skulle stå direkte under Forsvarschefen. Værnscheferne skulle i administrative spørgsmål korrespondere direkte med Forsvarsministeriet, således at forsvarsstaben ikke skulle udføre rent administrativ virksomhed. I personerspørgsmål skulle værnstabe og andre personelfor-

valtende myndigheder være underlagt Forsvarsministeren. Søværnskommandoens ønske om sammenhæng mellem kommando og administration blev således ikke imødekommet.

Generalkommandoens forslag til oprettelse af to landsdelskommandoer til ledelse af det landmilitære forsvar var allerede blevet godkendt ved direktivet af 29. juni 1949. Et af Generalkommandoen i samarbejde med Søværnskommandoen udarbejdet forslag om landets inddeling i regioner og marinedistrikter, samt om det lokale forsvar af operative anlæg til støtte for søværnets og flyvevåbnets enheder blev ligeledes godkendt.

Det nye forsvarsministerium blev foreslået opbygget med et forsvarsdepartement, som skulle have en civil chef med direkte reference til Forsvarsministeren. Departementet blev foreslået organiseret i tre afdelinger, personel- og organisationsafdelingen, materielafdelingen samt sekretariats- og økonomiafdelingen, opdelt i 10 kontorer i alt, som senere blev ændret til 12.

Lov om forsvarets overordnede organisation. Danmarks første Forsvarschef

Skønt overvejelserne om den kommende forsvarsordning endnu ikke var afsluttet, idet hverken værnenes sammensætning eller personelforhold var færdigbehandlet, havde forsvarskommissionen hermed afsluttet sine overvejelser om de overordnede principper for en nyordning af forsvaret. Det blev derfor besluttet at forelægge et forslag til en lov om forsvarets ordning omfattende de forhold, der var færdigbehandlet, og at udskyde lovgivning om værnenes sammensætning og personel til et senere tidspunkt. Dele af 1937-lovene skulle derfor indtil videre fortsat være gældende, og Forsvarsministeren måtte udstyres med en midlertidig bemyndigelse til i nødvendigt omfang at fastsætte bestemmelser vedrørende påbegyndelse af flyvevåbnets opbygning.

Den 15. april 1950 afleverede forsvarskommissionen en betretning om den del af kommissionens arbejde, som vedrørte den øverste ledelse og den kommandomæssige organisation. Der var ikke opnået fuld enighed i forsvarskommissionen om forslaget, idet de radikale medlemmer havde ønsket en nærmere afklaring af, hvor omfattende forsvarsstabens arbejdsområde ville blive, og i øvrigt ikke kunne gå ind for at fastsætte inddelingen i landsdelskommandoer, regioner og distrikter med den

Admiral Qvistgaard blev den første danske Forsvarschef. Han ses her i forbindelse med nytårskur i begyndelsen af 50'erne sammen med viceadmiral Vedel, chef for søværnet, og generalløjtnant Førslev, der var den første chef for flyvevåbnet. (Nordfoto)

begrundelse, at en sådan inddeling forudsatte et mere omfattende kendskab til omfanget og arten af de militære styrker.

Kommissionens beretning var bilagt et lovforslag. Foruden de allerede omtalte forhold omfattede forslaget etablering af tre værnssælles faglige myndigheder, Forsvarets Krigsmaterielforvaltning, Forsvarets Materielintendantur og Forsvarets Bygningstjeneste, samt tre faglige korps, Forsvarets Intendanturkorps, Forsvarets Lægekorps og Forsvarets Auditørkorps, alle direkte under Forsvarsministeriet. De allerede eksisterende institutioner som Geodætisk Institut, Meteorologisk Institut, Søkortarkivet, Københavns Militærhospital, Tøjhusmuseet m.fl. blev opretholdt som myndigheder direkte under Forsvarsministeriet. Det samme gjaldt de fabrikerende virksomheder som Orlogsværftet, Våbenarsenalet, Ammunitionsarsenalet, Den Militære Klædefabrik m.fl. Endvidere indeholdt forslaget bestemmelser om etablering af Forsvarets Fabriksstyrelse, Forsvarets Materielnævn, Forsvarets Velfærdstjeneste og Forsvarets Pressetjeneste under Forsvarsministeriet samt Forsvarets Forskningsråd under Forsvarschefen.

Lovforslaget blev fremsat i Folketinget i slutningen af april 1950.⁷⁵ I forelæggelsestalen gjorde Forsvarsminister Rasmus Hansen udførligt rede for overvejelserne om oprettelse af forsvarschefsembetet og de øvrige elementer af den øverste ledelse. De Radikale gav under udvalgsbehandlingen udtryk for de samme synspunkter som i kommissionen. Venstrepolitiker Thorvald Kristensen (1899-1989) påpegede, at de to værnskommandoers kompromisforslag ikke var blevet tilstrækkeligt behandlet i kommissionen og af Forsvarsministeren. Der blev vedtaget et ændringsforslag om, at værnsscheferne og chefen for forsvarsstaben kunne få forelagt eventuelle særstandpunkter i forsvarsstyrelsen for Forsvarsministeren i skriftlig form.

Efter at være vedtaget i begge ting med stort flertal blev loven stadfæstet den 27. maj 1950. I juni blev kontreadmiral Erhard Jørgen Carl Qvistgaard (1898-1980) udnævnt til admiral og Danmarks første forsvarschef pr. 1. oktober.⁷⁶ Den 1. oktober 1950 blev forsvarsstaben oprettet med generalmajor Einar Mygdal Nordentoft (1896-1968) som chef og daværende oberstløjtnant Erik Kragh (1901-1984) som souschef. Den 16. oktober 1950 kunne chefen for forsvarsstaben underskrive den første stabsbefaling, ifølge hvilken der oprettedes fem afdelinger, ad-

FORSVARSCHEFEN OG FORSVARSSTABEN 1. OKTOBER 1950

judanturafdelingen, efterretningsafdelingen, operationsafdelingen, forsynings- og transportafdelingen samt signalafdelingen. Staben blev placeret i Kastellet, indledningsvis i Nordre Magasin, men kort efter i den tidligere – nu nedrevne – depotbygning fra 1885, der skulle blive Forsvarschefens og forsvarsstabens domicil i de følgende 20 år. Efterretningsafdelingen, der i mange henseender fik en selvstændig stilling, blev placeret i Elefantstok, hvor Generalstabens efterretningssektion – som nu indgik i afdelingen – havde kontorer.

Den 1. oktober 1950 blev flyvevåbnet oprettet med generalløjtnant Carl Christian Jacob Førslev (1891-1959) som første chef.

Arbejdet færdiggøres i en reorganiseret kommission

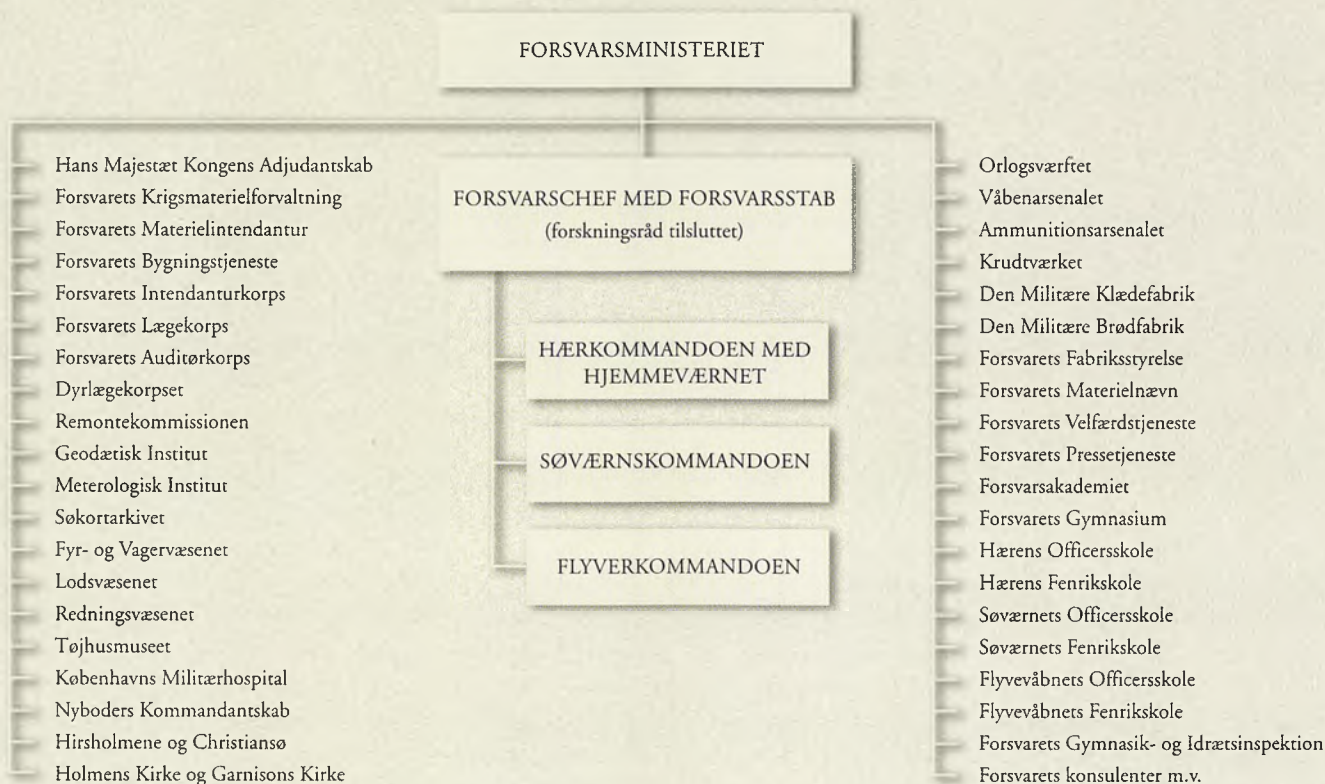
Kommissionsarbejdet var ikke tilendebragt hermed, idet der som nævnt tilbage stod behandling af værnenes og korpsernes bestanddele og personel. Arbejdet blev imidlertid ikke genoptaget

umiddelbart. Dels ville man afvente udviklingen i de overvejelser, som foregik i NATO-regi om opstilling af en fælles forsvarsstyrke i Europa, der ville blive dimensionerende for de danske værn, dels ønskede man at ændre kommissionens sammensætning og forretningsgang med henblik på større smidighed.

I november 1950 forelagde Harald Petersen, der på ny var blevet Forsvarsminister, efter at en borgerlig regering under Erik Eriksen (1902-1972) var tiltrådt i oktober, en ny lov om nedsættelse af en forsvarskommission, som blev vedtaget med samtlige stemmer i begge ting med undtagelse af Kommunisternes og stadfæstet den 20. november. Den væsentligste ændring i forhold til loven fra 1946 var, at der i stedet for tilfornede sagkyndige blev givet kommissionen bemyndigelse til at indhente udtalelser og redogørelser fra forsvarets øverste myndigheder og at indkalde andre udenforstående med henblik på tilvejebringelse af oplysninger.⁷⁷

Som det vil blive nærmere omtalt i kapitel 4, blev det i december 1950 vedtaget at oprette en fælles forsvarsstyrke i

FORSVARSMINISTERIET OG UNDERLAGTE MYNDIGHEDER 1951

Europa under NATO-kommando. Selvom der endnu ikke var taget stilling til, hvilke styrker de enkelte lande skulle opstille, var grundlaget hermed til stede for at basere kommissionens videre arbejde på de overvejelser herom, der foregik i NATO-regi. Kommissionen arbejdede derefter ud fra, at det danske forsvar skulle dimensioneres af de krav, som forsvaret af dansk område ville stille, herunder et højt beredskab mod uvarslet angreb, samt de krav, der med rimelighed kunne stilles til dansk deltagelse i det fælles forsvar af Vesteuropa. Kommissionen lagde endvidere vægt på, at det danske forsvar kvantitativt og kvalitativt skulle svare til de øvrige medlemmers forsvar.⁷⁸

Kommissionen afgav betænkning i maj 1951 med forslag til to love, den ene benævnt lov om forsvarets ordning (sammensætningen af værnene og korpserne m. fl.), den anden benævnt lov om forsvarets ordning (personellet ved værnene, korpserne m.fl.).⁷⁹ Lovforslagene blev forelagt i Folketinget den 29. maj 1951 og efter vedtagelse i begge ting stadfæstet den 18. juni 1951.⁸⁰

Ifølge førstnævnte lov skulle hæren bestå af 11 selvstændige kampgrupper formeret i divisioner og brigader, samt specialformationer, lokalforsvar og hjemmeværn. Ifølge oplysninger

givet under Folketingets behandling ville hærens krigsstyrke omfatte 75.000 mand i felttropperne, ca. 25.000 mand i lokalforsvarshederne og ca. 20.000 mand i de faglige enheder og myndigheder, i alt ca. 120.000 mand, hvortil yderligere skulle lægges hjemmeværnet, der på det tidspunkt omfattede ca. 40.000 medlemmer. Antallet af enheder i søværnet var ikke fastsat, men det var angivet, at flåden skulle sammensættes af lettere enheder omfattende kystjagere, eskortefartøjer, undervandsbåde, patruljefartøjer, motortorpedobåde, minelæggere, ministrygere og hjælpefartøjer. I bemærkningerne til lovforslaget var anført, at fastsættelse af flådens udbygning og sammensætning måtte afvente et bedre overblik over det fremtidige sømilitære samarbejde i NATO. Heller ikke størrelsen af flyvevåbnet var fastsat; men af bemærkningerne fremgik, at man planlagde en opbygning til mindst otte kampeskadriller. Loven var forudsat taget op til revision senest i rigsdagssamlingen 1954-55.

Ifølge loven om personellet ved værnene og korpserne skulle den første uddannelse af værnepligtigt personel have en varighed på ca. et år med genindkaldelser op til 60 dage inden for de første ni år. Der var hjemlet mulighed for at afvige fra disse bestemmelser under et eventuelt forøget beredskab. Det var ikke fastsat, hvor mange værnepligtige der skulle indkaldes årligt.

Der var ikke angivet nogen budgetramme, men i bemærkningerne til forslaget om værnenes sammensætning m.v. var anført, at der måtte forudses store nationale udgifter, selvom opbygningen af forsvarret i væsentlig grad var påregnet baseret på amerikansk og canadisk våbenhjælp.

Afslutning af en overgangsperiode

Med vedtagelsen af disse love var forsvarskommissionens arbejde afsluttet, og de gamle forsvarslove fra 1937 var sat endeligt ud af kraft. Forsvarret skulle ikke mere administreres ved bemyndigelseslove. Den nyordning af forsvarret, som allerede Forsvarsministeren i befrielsesregeringen havde bebudet i 1945, var omsider en realitet.

Det var en forsvarsordning, der på mange måder adskilte sig fra tidligere ordninger. Forsvarret skulle nu bestå af tre værn og

et hjemmeværn. Der var etableret et værnssfælles ledelsesniveau, således at forsvarret både udadtil og indadtil fremtrådte som en helhed med et fælles Forsvarsministerium, fælles faglige myndigheder og en Forsvarschef med egen stab og med vidtgående beføjelser både i fred og i krig.

Det var imidlertid ikke lykkedes at opnå enighed om en ordning, der fuldt ud tog hensyn til danske og udenlandske erfaringer om militær ledelse. Det var heller ikke lykkedes at etablere en koordineret planlægning og styring af forsvarrets samlede virksomhed efter tilsvarende retningslinjer, som f.eks. gjaldt for de daværende generaldirektorater (DSB og P&T), hvor opgaverne og den administrative virksomhed, herunder personelforvaltning og økonomi, var samlet under den øverste chef. Ordningen var et kompromis mellem hærens og søværnets synspunkter samt politiske betænkeligheder ved en for stærk position for Forsvarschefen.

Som en konsekvens heraf måtte der videreføres og oprettes en række myndigheder, institutioner, skoler m.v. uden for Forsvarschefens og værnsschefernes ansvarsområder til varetagelse af støttefunktioner samt forvaltning og administrative funktioner. Disse myndigheder blev placeret direkte under det nye Forsvarsministerium, som derfor måtte organiseres til også at kunne varetage disse opgaver. Der forestod et betydeligt arbejde med at opbygge og organisere de mange nye myndigheder m.v. på baggrund af arbejdet i forsvarskommissionen og efter de i de nye love fastsatte retningslinjer.

Ordningen var baseret på en markant nyorientering af dansk sikkerhedspolitik. Som medlem af den vestlige forsvarsalliance skulle Danmark nu opstille militære styrker i et sådant omfang, at alliancepartnerne ikke ville finde det nytteløst at yde hjælp i påkommende tilfælde.⁸¹ Strykerne skulle integreres i et vesteuropæisk forsvarssystem i samarbejde med stormagten USA. Imidlertid skulle netop denne integrering meget snart medføre ændringer i den øverste ledelse, som bevirkede, at forsvarschefembedet ikke i en årrække fik det tiltænkte indhold og derfor heller ikke den forventede betydning for forsvarrets videre udvikling.

Sidst, men ikke mindst, var Danmarks sikkerheds- og forsvarspolitik baseret på et stort flertal i Rigsdagen bestående af Socialdemokratiet og de to store borgerlige partier samt på en tilsvarende bred tilslutning i befolkningen.

Tiden forud for Forsvarskommandoens oprettelse

Perioden 1950–1969

NATO's militære organisation opbygges¹

Effter ratificering i de enkelte lande trådte Atlantpagten i kraft den 24. august 1949. I september blev det første møde afholdt i organisationens øverste organ, Det Nordatlantiske Råd – eller NATO-rådet, som blev den almindelige betegnelse – bestående af medlemslandenes udenrigsministre eller deres stedfortrædere. Man vedtog her de grundlæggende direktiver for traktatens organisation og nedsatte en Forsvarskomiteé bestående af landeres forsvarsministre, som i oktober fastsatte hovedlinjerne for traktatens militære organisation. Under Forsvarskomiteéen blev der nedsat en Militærkomité, bestående af de enkelte landes forsvarschefer, med en stående gruppe, Standing Group, som permanent arbejdsorgan med repræsentanter for forsvarscheferne i USA, Frankrig og Storbritannien. Under Militærkomitéen blev der oprettet fem regionale rådgivende og forslagsstillende planlægningsgrupper, heraf tre europæiske, hvis arbejde skulle koordineres af Standing Group.

Med udbruddet af Koreakrigen i sommeren 1950 erkendte man, at den stadig mere konfrontationsprægede internationale situation nødvendiggjorde et forsvarsberedskab baseret på et fælles kommandosystem for medlemslandenes styrker, som enten kunne være til rådighed for kommandosystemet allerede i fredstid eller underlægges dette ved et eventuelt krigsudbrud (såkaldte øremærkede styrker). I september 1950 traf NATO-rådet principbeslutning om oprettelse af en fælles militærstyrke under en enhedsledelse og pålagde Forsvarskomiteéen at udarbejde planer herfor efter nærmere givne retningslinjer. I Danmark gav Folketinget sin tilslutning hertil den 17. oktober. Denne udvikling blev af stor betydning for det danske forsvar og for dets øverste ledelse.

I december 1950 vedtog NATO-rådet Forsvarskomiteéns forslag til en integreret europæisk forsvarsstyrke. De tre europæiske planlægningsgrupper blev nedlagt, og der blev etableret en allieret øverstkommanderende for Europa, Supreme Allied Commander Europe (SACEUR) med et internationalt bemandet hovedkvarter, Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE), som blev placeret i Paris. Stillingen som SACEUR skulle besættes af en amerikansk officer, og general Eisenhower blev udnævnt som stillingens første indehaver. Det blev også besluttet snarest at nedlægge planlægningsgruppen for det nordatlantiske oceanområde og i stedet etablere en stilling som øverstkommanderende for Nordatlanten, Supreme Allied Commander Atlantic (SACLANT), placeret i Norfolk, Virginia i USA. Stillingens første indehaver blev den amerikanske viceadmiral Lynde D. McCormick. I 1952 blev der oprettet en stilling som øverstkommanderende for den Engelske Kanal og den sydlige del af Nordsoen, Allied Commander-In-Chief Channel (CINCHAN), placeret i Northwood, Storbritannien. Den britiske admiral Sir A. J. Power blev denne stillings første indehaver. Disse tre stillinger blev betegnet som Major NATO Commanders (MNC).

Standing Group blev pålagt ansvaret for den strategiske ledelse i områder, hvor fælles NATO-styrker skulle operere, og blev dermed det organ, over for hvilket de tre øverstkommanderende var umiddelbart ansvarlige. Da ikke alle medlemslandene var repræsenteret her, blev der oprettet et permanent stedfortræderorgan for Militærkomitéen, benævnt Military Representatives Committee (MRC), placeret i Washington sammen med Standing Group.

Det blev endvidere besluttet, at de enkelte medlemslande skulle give tilsagn om at afgive eller udpege styrker til den

General Dwight D. Eisenhower besøgte i 1952 Danmark. Han ses her skridte fronten af for et æreskommando. Til venstre ses Forsvarschefen admiral Quistgaard og Forsvarsministeren Harald Petersen. (Nordfoto)

øverstkommanderende. Rådet vedtog også, at der skulle indledes forhandlinger med regeringen i Forbundsrepublikken Tyskland – oprettet i september 1949 ved sammenlægning af de tre vestlige besættelseszoner – om eventuelle vesttyske bidrag til alliancen.

Rigsdagens godkendelse af den danske tilslutning til beslutningerne blev givet i begyndelsen af februar 1951 efter en debat i Folketinget, hvorunder specielt de allierede øverstkommanderendes beføjelser i fredstid og i krig – som endnu ikke var klarlagt i detaljer – og spørgsmålet om vesttyske styrkebidrag blev

diskuteret. Regeringens forslag om straks at tildele SACEUR det danske kommando i Slesvig-Holsten blev ligeledes godkendt under henvisning til, at det ved sin placering var med til at sikre adgangsvejen til Jylland og dermed bidrog direkte til forsvar af dansk territorium, et synspunkt der fik væsentlig betydning i forbindelse med struktureringen af NATO's kommandosystem.

I begyndelsen af juni 1951 godkendte Rigsdagen regeringens tilslutning til oprettelsen af den allierede kommando for det nordatlantiske oceanområde. Der var ikke i denne forbindelse tale om at tildele Atlantkommandoen danske styrker i fredstid, men Rigsdagen bemyndigede regeringen til at træffe beslutning om, hvilke styrker der i påkommende tilfælde skulle udpeges såvel til Atlantkommandoen som til Europakommandoen.

Udbygningen af NATO's kommandostruktur fortsatte. Europakommandoen blev inddelt i tre regioner, Nordregionen, Centralregionen og Sydregionen. Nordregionen – omfattende Norge, Danmark, Slesvig-Holsten og Hamburg – fik hovedkvarter (HQ Allied Forces Northern Europe) i Kolsås ved Oslo med den britiske admiral Sir Patrick Brind som chef (CINCNORTH). I planlægningsgruppen havde der været overvejelser om, at Danmark af militærgeografiske grunde skulle høre til Centralregionen; men et stærkt dansk og norsk ønske – ikke mindst på baggrund af indtryk fra 2. Verdenskrig – om det tættest mulige militære samarbejde i Norden blev imødekommet. At Slesvig-Holsten og Hamburg blev en del af Nordregionen må ses som udtryk for ovennævnte synspunkt, at Jyllands landforsvar skulle begynde ved roden af den jyske halvø, altså ved Elben. Denne placering i Nordregionen medførte et koordineringsspørgsmål i forbindelse med luftforsvar, idet afgrænsningen mellem regionernes luftrum, bl. a. af hensyn til internationale aftaler om kontrol med civil lufttrafik, måtte følge landegrænsen.

Kommandostrukturen i Nordregionen blev fastsat i april 1951. CINCNORTH fik fire underlagte chefer, chefen for de danske landstyrker, COMLANDDENMARK, som i denne sammenhæng også omfattede hærstyrker i Slesvig-Holsten, chefen for de norske landstyrker, COMLANDNORWAY, chefen for de danske og norske flådestyrker, COMNAVNORTH, samt chefen for de danske og norske flystyrker, COMAIRNORTH.

NATO'S EUROPÆISKE KOMMANDOSTRUKTUR 1953

At strukturen ikke blev den samme for alle tre værn skyldtes forskellen i disses virkemåde og regionens geografi. Cheferne for de to landstyrker blev hærcheferne i de to lande, der således fik såvel en national som en allieret funktion. CINCNORTH, der som anført indledningsvis var admiral, blev selv chef for flådestyrkerne, medens den amerikanske generalmajor W.R. Carter blev chef for flystyrkerne. Desuden forberedtes en enhedskommando for styrker af alle tre værn i Nordnorge til oprettelse i tilfælde af krigshandlinger i dette område.

Den europæiske kommandostruktur blev justeret flere gange i de første år efter 1951 bl.a. på grund af Tyrkiets og Grækenlands indtræden i NATO i 1952. I 1953 så organisationen ud som vist ovenfor.²

Cheferne for de militære styrker på øerne i SACLANT's område blev benævnt "Island Commanders". Chefen for Grønlands Kommando indgik således i NATO's kommandostruktur

som Island Commander Greenland og chefen for Færøernes Kommando som Island Commander Faeroes.

Ændring af Forsvarschefens beføjelser

Den hermed fastsatte struktur i Nordregionen muliggjorde, at den operative ledelse af danske militære styrker efter politisk beslutning om ikrafttrædelse af NATO's kommandosystem kunne overføres til CINCNORTH. Denne kunne derefter delegere beføjelser til underlagte værnsspecifikke chefer i Nordregionen. Dette var imidlertid ikke i overensstemmelse med organisationsloven fra 1950, ifølge hvilken Forsvarschefen havde enhedsledelsen af alle danske styrker. Det blev derfor nødvendigt at gennemføre en ændring af loven fra 1950, og et forslag herom blev vedtaget i Rigsdagen i marts 1952.³ Forsvarschefens beføjelser begrænsedes til overordnet ansvar for værnernes uddan-

nelse og kampduelighed samt ansvar for, at beredskab og forsvarsplaner var i overensstemmelse med Forsvarsministerens direktiver. Værnscheferne fik derved fuld kommando over deres respektive værn, og Hærkommandoen blev ligestillet med de to andre værnskommandoer, idet landsdelskommandoerne og Bornholms Region, der efter 1950-loven var under operativ ledelse af Forsvarschefen, nu blev operativt underlagt Hærkommandoen.

Loven gav dog mulighed for, at Forsvarschefen kunne tillægges den operative ledelse af danske styrker i krig, når forholdene betingede dette, f.eks. hvis NATO's kommandosystem ikke var trådt i kraft eller ikke kunne virke effektivt. 1950-lovens bestemmelser om forsvarsstyrelsen og Forsvarschefens rolle i denne forbindelse blev ikke ændret. Derimod blev det fastsat, at Forsvarschefen skulle være Forsvarsministerens repræsentant i internationale råd og forsamlinger, hvor Danmark skulle være repræsenteret ved en militær sagkyndig. Denne opgave blev i de følgende år af stigende omfang i takt med udviklingen af NATO-samarbejdet, ikke alene i Militærkomitéen, som Forsvarschefen var medlem af, men også i Forsvarskomiteén og i andre organer på højt niveau, hvor Forsvarschefen virkede som Forsvarsministerens rådgiver. Forsvarschefens funktion som Forsvarsministerens øverste militære rådgiver kom i de følgende år til at spille en rolle i udviklingen, ikke mindst i forbindelse med ændringer i forsvarsordningen og andre politiske beslutninger vedrørende forsvaret. Men som følge af Forsvarschefens begrænsede kompetence over for værncheferne var det samarbejdet i forsvarsstyrelsen under ledelse af Forsvarschefen, der blev afgørende. Dette samarbejde havde væsentlig betydning for opbygningsprocessen og blev utvivlsomt lettet af, at der indledningsvis netop var tale om en opbygning af værnene.

Forsvarsstabens virke

Samarbejdet mellem Forsvarschefen og forsvarsstaben på den ene side og værnskommandoerne på den anden side, der var en forudsætning for, at den nye forsvarsordning kunne fungere, beroede på de indbyrdes relationer og samarbejdsviljen. Samarbejdet var imidlertid ikke uden problemer. Hærkommandoen og Søværnskommandoen havde hidtil inden for hvert sit om-

råde udgjort den højeste myndighed og repræsenteret den højeste militære sagkundskab. De havde derfor vanskeligt ved at acceptere, at der nu var en myndighed over dem i det militære hierarki, der i nogen grad ville reducere deres indflydelse samt trods begrænsede ressourcer og mangel på speciel sagkundskab ville influere på deres daglige arbejde. Tidligere viceadmiral Adam Helms (f. 1912), der i midten af 1950'erne var chef for forsvarsstabens operationsafdeling, beretter herom: "Generelt blev nyordningen mødt med en blanding af pionerånd og skepsis. Pionerånd – måske mest blandt forsvarsstabens officerer – forstærket af de forbedrede udsigter for forsvaret, som medlemskabet af NATO indebar. Skepsis – måske specielt hos værnskommandoerne – over for den nye myndighed, som mange mente, man hidtil havde klaret sig godt uden! Der er næppe tvivl om, at værnskommandoerne i den første tid i et vist omfang nærmest betragtede forsvarsstaben som et forstyrrende element, der nødtvungent måtte indpasses i den pågældende værnskommandos prioritering af egne opgaver – hvilket alt sammen ikke gjorde det tværgående samarbejde i fællessager lettere."⁴

Med oprettelsen af forsvarsstaben var der for første gang skabt en værnsfælles stab med officerer fra tre værn i et dagligt samarbejde. Arbejdet var indledningsvis præget af, at man i stor udstrækning selv måtte definere og prioritere stabens arbejdsopgaver inden for det spektrum af enkeltopgaver, som lovens brede formuleringer dækkede. Et af problemerne var, at der på en række områder eksisterede bestemmelser og procedurer i de to gamle værn, som afveg fra hinanden, ikke alene i terminologi, men også i substans. Et andet var, at der med opbygningen af NATO's kommandosystem var behov for koordinering af regler, procedurer og terminologi med NATO-myndigheder.

En væsentlig del af forsvarsstabens arbejde blev meget snart medvirken til formulering af danske synspunkter i forbindelse med opbygningen af NATO's militære organisation, ikke mindst som følge af Forsvarschefens personlige deltagelse i forhandlinger i NATO-regi. Forsvarschefens medlemskab af Militærkomitéen førte til, at der fra operationsafdelingen blev udskilt en særlig sektion til forberedelse af sager, der skulle behandles i komitéen. Sektionen fik betegnelsen MC-sektionen efter Militærkomitéens engelsksprogede betegnelse Military Committee.

Anordning om forholdsordre for det militære forsvar ved angreb på landet og under krig.

(Som ændret ved anordning af 26. april 1961)

Vi Frederik den Niende, af Guds Nåde Konge til Danmark, de Venders og Goters,
Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg,

Gør vitterligt: Vi anordner følgende:

I tilfælde af angreb på dansk territorium eller på dansk militær enhed uden for dansk territorium skal de angrebne styrker ufortøvet optage kampen, uden at ordre afventes eller søges indhentet, selv om krigserklæring eller krigstilstand ikke er de pågældende chefer bekendt.

Dersom forsvarets styrker ikke inden angrebet er bragt op på fuld krigsstyrke, er ethvert angreb på Danmark ude fra eller på dets forfatningsmæssige myndigheder at betragte som ordre til mobilisering.

Hjemmeværnet møder uopholdeligt som bestemt ved „Hjemmeværnet på plads“.

Der må forventes ved krigsudbrud og under krigstilstand at ville fremkomme falske ordrer og meddelelser til befolkningen og til mobiliserende eller kæmpende styrker.

Ordrer om ikke at mobilisere eller ikke at gøre modstand eller at bryde påbegyndt mobilisering eller kamp må derfor ikke adlydes, før der foreligger fornøden vished for, at ordren er udstedt af dertil kompetent myndighed.

Ordrer fra forfatningsmæssige myndigheder, der er taget til fange, eller som af fjenden er sat ud af funktion på anden måde, skal ikke adlydes.

Angrebne enheder eller enheder i nærheden af angrebne enheder sætter uden at afvente ordre omgående alle til rådighed stående midler ind i kampen. Isolerede styrker skal, under energiske forsøg på at sinke fjendens fremrykning mest muligt og tilføje ham størst mulige tab, søge forbindelse med andre kæmpende danske eller allierede enheder.

Kampen skal, selv om styrkerne kæmper isoleret, føres med største energi for herved at skaffe tid til at organisere styrker i eller uden for området.

Kampen skal fortsættes, selv om fjenden truer med repressalier for at bevæge vore styrker til overgivelse. Bliver det uomgængelig nødvendigt at opgive et landområde til fjenden, skal styrkerne gøre, hvad der er muligt for at nå frem til forsvarskampen på andre frontafsnit.

Chefer for enheder m. fl. træffer, når angreb er erkendt, alle foranstaltninger til at forøge deres enheders fredsstyrke i overensstemmelse med de gældende bestemmelser og søger snarest kampen vendt fra forsvar til angreb.

5. kolonnevirksomhed skal bekæmpes. Politiet vil på dette område bistå de militære myndigheder.

Våben og andet krigsmateriel må aldrig falde i fjendens hånd i brugbar stand.

Militært personel — hvadenten det er tjenstgørende, afskediget (men endnu mødepligtigt ved mobilisering), hjemkommanderet eller hjemsendt — skal, når angreb på Danmark erfares, ufortøvet og uden at afvente ordre om mobilisering give møde som befalede ved designeringskrivelse eller på den i soldaterbogen (orlogsbogen) indklæbte røde eller gule modebefaling.

Såfremt landet bliver delvis besat af angriberen, skal alle, der ikke kan nå frem til deres egen afdeling, tilslutte sig andre kæmpende danske eller allierede enheder.

Af det personel af værnene, der er overført til hjemmeværnet, skal de, der i fredstid er iklædt og udrustet, møde som bestemt ved „Hjemmeværnet på plads“. Det øvrige personel af værnene, der er overført til hjemmeværnet, skal derimod afvente nærmere ordre.

Givet på Amalienborg den 6. marts 1952.

Under Vor Kongelige Hånd og Segl.

Frederik R.

(L.S.)

Harald Petersen.

Her er gengivet den gældende forholdsordre. Påskekrisen i marts 1948 var bl.a. afledt af frygten for et kup. Udviklingen i Østeuropa gjorde, at man i dansk sikkerhedspolitik måtte tage højde for risikoen for kupforsøg, der ville gøre det umuligt for regeringen i tide at give forsvaret ordrer. Dette var en af grundene til udstedelsen af den kongelige forholdsordre, hvorved der ikke længere var tvivl om, at danske styrker skulle modsætte sig et angreb. (Forsvarskommandoen)

Et problemkompleks, der i lyset af den sikkerhedspolitiske situation trængte sig på, var udgivelse og ajourføring af bestemmelser vedrørende beredskabsforanstaltninger og rapporter samt udpegning og bevogtning af nøglepunkter. Sidstnævnte førte til etablering af en nøglepunktssektion, der indledningsvis var placeret uden for afdelingerne, men som blev underlagt operationsafdelingen i 1956 og overført til efterretningsafdelingen i 1958. Et andet udpræget værnssfælles område var sikkerhedsbestemmelser, herunder klassificering af dokumenter samt deres be-

handling og opbevaring. Et påtrængende problem var også udarbejdelse af en forholdsordre til forsvaret ved angreb på landet og under krig. En kongelig anordning blev udstedt i september 1951; men da formuleringen af en bestemmelse, der skulle sikre mod falske ordrer eller ordrer udstedt under tvang, gav anledning til politisk kritik, måtte en ændret anordning udstedes i marts 1952.⁵ Forsvarsstaben medvirkede også ved udarbejdelse af bestemmelser om afvisning af suverænitetskrænkelser samt adgangsbestemmelser for fremmede krigsskibe og militære luftfartøjer.

Ifølge loven var Forsvarschefen ansvarlig for ledelse af større fælles øvelser. I takt med udviklingen af NATO-samarbejdet omfattede sådanne øvelser også deltagelse af allierede styrker og havde til formål at indøve samarbejdet på forskellige niveauer, bidrage til udvikling af operative procedurer og afprøve forslag til organisatoriske nyskabelser. Den første øvelse af den art var Main Brace, der blev afholdt i september 1952 med deltagelse af danske styrker af alle tre værn samt norske, britiske og amerikanske flådestyrker. Sådanne øvelser med vekslende deltagelse af allierede styrker afholdtes derefter årligt og blev i stigende grad kombineret med afprøvning af beredskabsopbygning, herunder medvirken af det civile beredskab, samt uddannelse af genindkaldt og mønstret mandskab.

Stabsarbejdet var i stor udstrækning præget af koordinering af værnstabenes arbejde, enten ved udformning af retningslinjer, ved ledelse af arbejdsgrupper eller ved udarbejdelse af bestemmelser, notater, indstillinger m.v. på grundlag af værnskommandoernes specifikke forslag. Mere betydningsfulde sager blev som led i denne koordinering drøftet i forsvarsstyrelsen på grundlag af subsoplæg til Forsvarschefen og chefen for forsvarsstaben. Logistik- og materielplanlægning var et område, der krævede en sådan koordinering med værnstabene og drøftelse i forsvarsstyrelsen. Der skulle tages stilling til våbenhjælpstilbud og prioritering af nationale materielanskaffelser. Efter oprettelsen i 1958 af Forsvarets Logistikkomité under Forsvarsministeriet virkede forsynings- og transportafdelingen som sekretariat for denne. Bygge- og anlægsvirksomheden, omfattende såvel NATO-finansierede som nationalt finansierede anlæg, skulle behandles, koordineres og prioriteres. Fordeling af værnepligtige skulle foretages, en opgave som blev lettere, efterhånden som indkaldelsernes omfang begrænsedes, og værnepligtsårgangene voksede.

Den omstændighed, at forsvarsstaben var den eneste værnsfælles stab, medførte lejlighedsvis, at værnsfælles problemer, der

under den daværende forsvarsordning næppe kunne siges at falde ind under Forsvarschefens egentlige opgaver, af praktiske grunde blev pålagt forsvarsstaben. Et eksempel på en sådan sag var harmonisering af medlemslandenes militære grader. En sådan harmonisering havde bl.a. betydning for besættelse af stillinger i NATO-stabe med international bemanning. Fordeling af stillinger i NATO-stabe, herunder en vurdering af betydningen af dansk deltagelse, var et spørgsmål, som forsvarsstaben ofte havde de bedste muligheder for at tage stilling til. I de første år var der vanskeligheder i forbindelse med at besætte væsentlige stillinger som følge af et utilstrækkeligt antal officerer med den nødvendige baggrund og uddannelse. Senere blev det i højere grad et spørgsmål om begrænsning af personelforbruget i de internationale stabe.

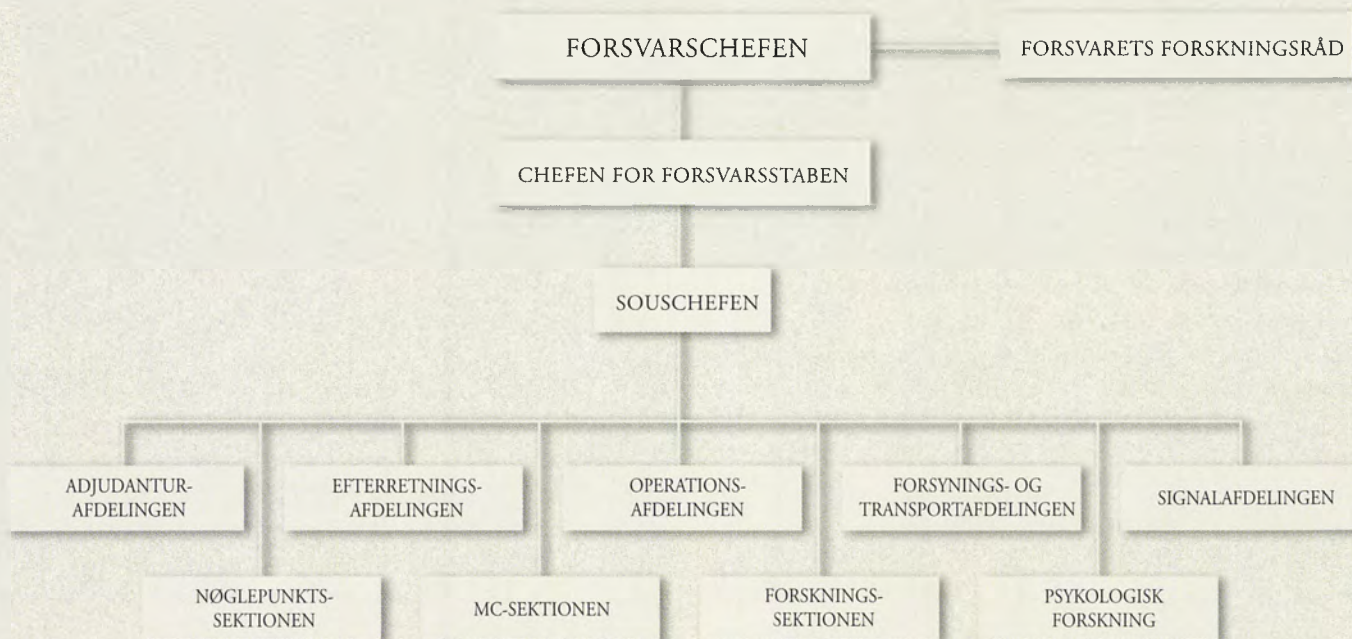
Som følge af Forsvarets Forskningsråds tilknytning til Forsvarschefen virkede forsvarsstaben som sekretariat for rådet, og i 1954 blev der oprettet en mindre forskningssektion i staben. Emner af mere perifer tilknytning til Forsvarschefens egentlige opgaver omfattede NATO-standardisering, gymnastik- og idrætsinspektion og psykologisk forsvar. Forsvarsstaben varetog i øvrigt bl.a. kommunikationen med det danske personel i udlandet. Indberetninger fra forsvarsattachéer og forbindelsesofficerer skulle behandles og videreføres, og skriftlige orienteringer om udviklingen i Danmark blev udarbejdet og udsendt. Modtagelse, registrering og fordeling af dokumenter, skrivelser m.v. fra NATO-myndigheder, der oprindeligt blev varetaget af Forsvarsministeriet, blev senere pålagt forsvarsstaben, og et særligt NATO-sekretariat blev oprettet.

Forsvarsstabens personel blev i en vis udstrækning involveret i undervisning på Forsvarsakademiet og værnernes officersskoler samt i foredragsvirksomhed, herunder medvirken ved orienteringsbesøg fra udenlandske stabe og skoler.

I takt med udvidelse af opgavernes omfang voksede forsvarsstabens bemanning. Ved oprettelsen i oktober 1950 blev der tilkommanderet ca. 20 officerer. I 1960 var der i den del af staben, der ikke omfattede efterretningsafdelingen, det dobbelte antal officerer og ca. 35 civilt ansatte medarbejdere. Forsvarets Telegrafforvaltning, der var blevet oprettet i 1952 som en faglig myndighed under Forsvarsministeriet med ansvar for forsvarets permanente telekommunikationsanlæg, blev nedlagt i 1962, og

Et vigtigt led i NATO-samarbejdet var og er træning af dette under øvelser, f.eks. øvelse Main Brace i september 1952. Et af øvelsens formål var at vise Sovjetunionen, at man rent faktisk var i stand til at komme medlemslandene til undsætning med troppeforstærkninger. Her er det styrker fra US Marine Corps under landgang på den jyske vestkyst. (Nordfoto)

FORSVARSCHEFEN OG FORSVARSSTABEN 1955

funktionerne blev overført til forsvarsstaben og værnskommandoerne. I den forbindelse blev ca. 20 civile medarbejdere overført til forsvarsstabens signalafdeling, men forblev for hovedpartens vedkommende i forvaltningens hidtidige lokaliteter på Borgmester Jensens Allé i København.

I det følgende er omtalt nogle af de forhold, som prægede arbejdet i forsvarsstaben og i forsvarsstyrelsen, et arbejde som i høj grad byggede på værnskommandoernes sagsbehandling.

Lissabonstyrkemålene

Efter NATO-rådets vedtagelse i december 1950 af opstilling af en fælles forsvarsstyrke i Europa udarbejdedes styrkemål for de enkelte medlemslande, som landene skulle forpligte sig til at søge at nå i løbet af de kommende tre år. Vurderingen af beho-

vet for NATO-styrker i Europa og dermed de enkelte NATO-landes styrkemål var præget dels af, at Sovjetunionen fortsat opretholdt omfattende styrker i Østeuropa, dels af at Koreakrigen havde afsløret atomvåbnenes begrænsning, således at behovet for konventionelle styrker ikke var formindsket. Det var derfor meget omfattende styrker, der indgik i styrkemålene. Således vurderede man behovet for landmilitære styrker i Europa til i alt 94 divisioner og behovet for kampfly alene i Nordregionen til 400.

På et rådsmøde i Lissabon i februar 1952 blev styrkemålene vedtaget. Selvom forsvarskommissionen, som omtalt i kapitel 3, under udarbejdelsen af forslaget til den i 1951 vedtagne lov om sammensætning af værnene, korpserne m.fl. havde søgt at tage hensyn til det forventede resultat for Danmarks vedkommende, afveg Lissabonstyrkemålene i nogen grad fra lovens styrkemål.

F-84G Thunderjet blev modtaget som våbenhjælp fra 1952. Der blev i alt modtaget 238 fly af denne type, og det er dermed den flytype, som forsvaret har haft flest af. Flyet var i tjeneste indtil 1962. (Flyvevåbnets Historiske Samling)

De danske landmilitære styrker skulle omfatte en dækningsstyrke af en divisions størrelse, dvs. ca. 18.000 mand, der skulle opstilles som en reduceret division med to reducerede infanteribrigadegrupper i hver af de to landsdele, samt en mobiliseringsstyrke, der bragte den samlede krigsstyrke op på en størrelse svarende til fire divisioner. En samlet krigsstyrke af denne størrelse svarede nogenlunde til 1951-lovens styrkeangivelse og ville kunne nås i løbet af de fem år, hvor loven var forudsat at skulle gælde uændret. En dækningstyrke på 18.000 mand ville imidlertid ikke kunne opstilles med en tjenestetid for værnepligtige på ca. 12 måneder, som var fastsat i personelloven fra 1951, men forudsatte en tjenestetid på 18 måneder. Regeringen havde derfor i december 1951 opnået Rigsdagens godkendelse af en forlængelse af tjenestetiden, der dog først kunne indføres for indkaldelserne i maj 1953 af hensyn til den nødvendige tilvejebringelse af indkvarteringsmuligheder og udrustning samt uddannelse af befalingsmænd.

Lissabonstyrkemålene for flådestyrkerne var ni fregatter, hvoraf fem skulle være udrustet i fredstid, ti korvetter, heraf to udrustet i fredstid, 24 motortorpedobåde, heraf 12 udrustet i fredstid, 54 minestrygere, heraf otte udrustet i fredstid, og fem undervandsbåde, heraf tre udrustet i fredstid. I loven var der angivet, hvilke skibstyper der skulle indgå i flåden, men ikke antallet. I forbindelse med tidligere opstillede skitser havde man imidlertid foretaget behovsvurderinger, som var væsentligt lavere end Lissabonstyrkemålene.

Målene for flystyrkerne afveg kun lidt fra de tal, der i bemærkningerne til lovforslaget var angivet som mål for opbygningen af flyvevåbnet, nemlig otte jagereskadriller, hvoraf den ene skulle være udstyret med natjagere; men det samlede antal kampfly var sat til 195, hvilket var en mindre forøgelse i forhold til den hidtidige planlægning.⁶

Der har nok både blandt politikere og militære planlæggere hersket nogen tvivl om, hvorvidt disse styrkemål ville kunne nås på tre år. De blev imidlertid godkendt uden andre forbehold end ovennævnte vedrørende tidspunktet for opnåelse af den angivne landmilitære dækningsstyrke. Styrkemålene var tænkt som en målsætning, der skulle være styrende for forsvarets opbygning i de følgende år, herunder også for våbenhjælpen og for den fortsatte NATO-planlægning. Hertil kom, at der ved en folketingsbeslutning kort forinden om yderligere at stille 2.600 mill. kr. til rådighed for materielanskaffelser i treårsperioden var demonstreret politisk vilje til at følge alliansens anbefalinger.⁷

Opstilling af dækningsstyrken

Forlængelsen af tjenestetiden fra 12 til 18 måneder blev gennemført for de værnepligtige, der var indkaldt i forsommeren 1953, men med så kort varsel, at det på flere tjenestestede gav anledning til mytteriagtige tilstande. Da forlængelsen som nævnt var begrundet i kravet til dækningsstyrkens størrelse og ikke i behov for en længerevarende militær uddannelse, blev der fra politisk hold fremsat ønske om, at en del af tjenestetiden blev anvendt på en civil uddannelse. Der blev derfor etableret undervisning af de værnepligtige i samfundsforhold og almene skolefag. Til at forestå denne undervisning oprettedes i 1953 en

institution under Forsvarsministeriet benævnt Forsvarets Civilundervisning.

Tjenestetidens længde blev imidlertid taget op til overvejelse igen i 1954 i forbindelse med en anbefaling fra NATO-myndigheder om gennemførelse af genindkaldelser i lovens fulde omfang, d.v.s. af to måneders varighed. På grund af utilstrækkelig uddannelses- og indkvarteringskapacitet kunne dette kun gennemføres, såfremt den første samlede tjenestetid blev nedsat til 16 måneder. For at bevare dækningsstyrkens størrelse blev

det foreslået at overføre de værnepligtige til dækningsstyrken to måneder tidligere, dvs. efter en rekrutuddannelse på kun fire måneder. Selvom det fra NATO's side blev anbefalet at bevare 18 måneders tjenestetid og udskyde genindkaldelserne, til den tilstrækkelige kapacitet var tilvejebragt, besluttede regeringen at nedsætte tjenestetiden til 16 måneder og gennemføre genindkaldelserne fra efteråret 1956. Genindkaldelser af denne varighed blev dog aldrig gennemført. I sin tale ved Folketingets åbning i oktober 1954 gjorde Statsminister Hans Hedtoft rede for denne beslutning, og under åbningsdebatten udtalte Forsvarsminister Rasmus Hansen, at beslutningen ikke havde militære årsager, men politiske, økonomiske samt finansielle og var en del af et økonomisk forlig indgået mellem regeringen og Det Radikale Venstre forud for Folketingets åbning.⁸

Forliget, der havde sin baggrund i et stærkt fald i valuta-beholdningen, omfattede en finanspolitisk stramning, bl.a. begrænsninger i statens udgifter, herunder den offentlige anlægsvirksomhed inklusive forsvarets byggeprogram. Dette medførte ikke alene beslutningen om tjenestetidens længde og udskydelse af genindkaldelserne, men også en reduktion i de årlige indkaldelser med 3.000 mand, hvorved hærens dækningsstyrke blev reduceret fra 18.000 til 16.000 mand.⁹

Norge havde ligesom Danmark i 1951 stillet sin besættelsesstyrke i Vesttyskland fra 1947, en forstærket infanteribrigade på ca. 4.500 mand, til rådighed for styrken i Slesvig-Holsten under kommando af COMLANDDENMARK. Denne brigade udgjorde hovedparten af styrken, der i øvrigt omfattede en britisk opklaringsbataljon på ca. 800 mand samt det danske kommando på ca. 1.400 mand, som den oprindelige brigade var blevet reduceret til i 1949.¹⁰ I 1953 trak Norge sin styrke tilbage for at opfylde kravene til dækningsstyrken under COMLANDNORWAY. Et forslag fra den borgerlige regering om at erstatte den norske styrke ved at forøge det danske kommando til ca. 4.000 mand fik ikke tilslutning fra oppositionen. Senere forsøgte

Den danske Brigade blev sendt til det krigshærgede Tyskland. De tyske byer - som her Wilhelmshafen i 1947 - bar i lang tid præg af de allieredes luftbombardementer. (Museet på Koldinghus)

SHAPE på dansk opfordring forgæves at få andre medlemslande til at erstatte den norske styrke. Opstillingen af en dækningsstyrke til det fremskudte jyske forsvar, der var blevet tillagt en væsentlig betydning i forbindelse med den danske tilslutning i 1950 til det integrerede europæiske forsvar, måtte derfor afventte opstilling af tyske styrker, jf. nedenfor. Konsekvensen heraf var, at forsaret af den sydlige adgangsvej til den jyske halvø var utilstrækkeligt i en periode på ca. fem år.

Overvejelser om stationering af allierede fly

Som nævnt blev styrkemålene for danske fly vedtaget i Lissabon som foreslået af Militærkomitéen, og tilsvarende gjaldt målene for norske fly. Imidlertid vurderede Militærkomitéen i en rapport, som blev forelagt på et rådsmøde i november 1951, at disse mål først ville kunne nås i slutningen af treårsperioden, således at der i de nærmest følgende år ville mangle op mod halvdelen af den tilsigtede styrke i Nordregionen. Inden for NATO drøftedes derfor nødvendigheden af at stationere ca. 150 amerikanske fly i regionen. Den norske regering havde allerede i forbindelse med tilslutningen til Atlantpagten officielt afvist stationering af allierede styrker i Norge i fredstid. Den danske regering stillede sig indledningsvis ikke afvisende over for tanken, som umiddelbart var på linje med det generelle ønske i de vesteuropæiske NATO-lande om stationering af amerikanske militære styrker, indtil landenes egne styrker var opbygget. Forsvarschefen anbefalede forslaget over for Forsvarsministeren i februar 1952, bl.a. under henvisning til betydningen af at have tilstrækkelige flystyrker til rådighed til øjeblikkelig indsats for at mindske fjendtlige flystyrkers mulighed for at vanskeliggøre mobilisering og forlægning af hær- og flådestyrker. I øvrigt var en sådan stationering forudsat i det program for en NATO-finansieret udbygning af medlemslandenes militære infrastruktur, som også blev vedtaget i Lissabon. I programmet var forudsat en udbygning af flyvestationerne Tirstrup og Vandel, således at der kunne stationeres tre eskadriller á 25 fly på hver. Det var dog blevet præciseret, at den danske tilslutning til det NATO-finansierede infrastrukturprogram ikke indebar en accept af stationeringen.

Spørgsmålet indgik i 1952 med stigende intensitet i den offentlige og politiske debat, ikke mindst fordi der fra sovjetisk

side blev lagt pres på den danske regering for at afstå fra en stationering, bl.a. med henvisning til noteudvekslingen i marts 1946 om danske styrkers overtagelse af forsaret af Bornholm. Efter at have fået tilslutning hertil i Det Udenrigspolitiske Nævn godkendte regeringen i september 1952 igangsættelsen af udbygningen af de to flyvestationer til samme standard som de øvrige NATO-finansierede flyvepladser, idet stillingtagen til en eventuel amerikansk finansieret videreudbygning til amerikansk standard blev udskudt.

Forhandlinger om en stationeringsaftale mellem de to regeringer blev indledt i København i slutningen af januar 1953. Det viste sig imidlertid, at afstanden mellem de to parter opfattelse var så stor, at forhandlingerne efter dansk ønske blev indstillet efter få dage. Den væsentligste uoverensstemmelse drejede sig om kommandoforholdene. USA ønskede de amerikanske fly underlagt SACEUR, således at de kunne indsættes også uden for Nordregionen og eventuelt deployeres i forbindelse med en krise et andet sted i Europa. Den danske regering anså det amerikanske krav for i højere grad at være et ønske om at få baser stillet til rådighed end en stationering til støtte for dansk forsvar. Man ønskede derfor flyene underlagt CINCNORTH, således at de først kunne indsættes i forbindelse med danske styrkers overgang til NATO's kommandosystem og kun deployeres med den danske regerings accept.¹¹

Medens der hidtil havde været enighed mellem de tre store forsvarsbærende partier i stationeringsspørgsmålet, skete der i foråret 1953 en ændring i Socialdemokratiets holdning formentlig især foranlediget af, at frygten for et kupagtigt sovjetisk angreb, som tidligere havde præget holdningen, var mindsket. I en tale på den socialdemokratiske partikongres i juni 1953 omtalte partiformanden Hans Hedtoft de nationale modsætninger, der var opstået i Island i forbindelse med stationering af allierede styrker, og den norske afvisning af stationering i fredstid. Han kædede spørgsmålet om stationering af fly sammen med de omtalte vanskeligheder med opstilling af en allieret dækningsstyrke i Slesvig-Holsten og anbefalede en dansk afvisning af det amerikanske tilbud. Om det senere kunne blive aktuelt, måtte afhænge af udviklingen i den internationale situation.¹²

Ved Folketingets åbning i oktober 1953 angav den nytiltrådte Statsminister Hans Hedtoft som regeringens holdning i sta-

tioneringsspørgsmålet, ”at det i den nuværende situation ikke vil være hensigtsmæssigt at modtage det givne tilbud”. Et officielt svar på det amerikanske tilbud blev afgivet i overensstemmelse hermed, og der blev truffet aftaler med vedkommende NATO-myndigheder om et modificeret byggeprogram for flyvestationerne Vandel og Tirstrup med henblik på en eventuel anvendelse som baser for allierede fly i krigstilfælde.¹³

Vesttyskland i NATO

Som tidligere nævnt var spørgsmålet om Forbundsrepublikken Tysklands deltagelse i Vesteuropas forsvar kommet på NATO's dagsorden allerede i 1950. I januar 1951 havde Frankrig taget initiativ til en konference om et særligt vesteuropæisk forsvarssamarbejde, hvilket i maj 1952 havde ført til undertegnelse af en traktat om Det europæiske Forsvarsfællesskab (European Defence Community, EDC), omfattende Frankrig, Vesttyskland, Italien, Holland, Belgien og Luxembourg. I traktaten var der fastsat grænser for oprustning og våbenproduktion samt bestemmelser for samarbejdet mellem deltagerlandenes væbnede styrker, et samarbejde der på længere sigt ville have ført til en fuldstændig integrering under en overstatslig ledelse. Herved ville det tyske forsvar være kommet under international kontrol også efter en ophævelse af besættelsesstatutten for Vesttyskland, hvorom der samtidig var indgået aftaler i Bonn, betinget af EDC-traktatens gennemførelse.¹⁴ Traktaten var imidlertid ikke trådt i kraft på grund af modstand mod en tysk oprustning, bl.a. i Frankrig.

I august 1954 blev traktaten endeligt forkastet i den franske nationalforsamling. På britisk foranledning blev spørgsmålet om Vesttysklands integrering i forsvarssamarbejdet genoptaget på en konference i London i september 1954. Resultatet heraf blev Italiens og Vesttysklands optagelse i Bruxelles-traktaten fra 1948 og indgåelse af aftaler med et indhold svarende til EDC-traktaten, herunder enighed om Vesttysklands optagelse i NATO.¹⁵ Bruxelles-traktaten blev suppleret med en række protokoller, der fastlagde de vilkår, som skulle gælde for medlemslandenes oprustning, og indførte et omfattende kontrolapparat, der skulle sikre bestemmelsernes overholdelse. Af stor betydning i denne forbindelse var også forbundskansler Konrad Adenauers (1876-1967) skriftlige erklæring om, at Forbundsrepublikken ikke ville

producere ABC-våben og en række tungere våbenplatforme på sit territorium. Den således reviderede Bruxelles-traktat blev grundlaget for optagelsen af Vesttyskland i Vestunionen, der ved samme lejlighed skiftede navn til Den Vesteuropæiske Union (WEU).

Hermed var også vejen banet for Vesttysklands optagelse i Atlantpagten, og NATO-rådet vedtog samtidig med konferencen i London en protokol om at opfordre Vesttyskland til at indtræde i Atlantpagten.¹⁶

I Danmark havde holdningen til Vesttysklands oprustning været præget af en vis skepsis, selv om man klart havde erkendt den betydning, som opstillingen af tyske styrker ville få for forsvaret af Danmark. Man havde undladt at tage stilling til tysk medlemskab af NATO i forbindelse med forhandlingerne i

Admiral Quistgaard ses her under en gennemgang af en øvelse. (Nordfoto)

1952 om EDC; men efter Londonkonferencen og vedtagelsen i NATO-rådet af protokollen om Vesttysklands optagelse i NATO blev spørgsmålet igen aktuelt. Blandt de socialdemokratiske politikere og politikerne i de to store borgerlige partier var der enighed om at godkende protokollen; men man var usikre på vælgeres holdning.

Imidlertid var et andet problem vedrørende det dansk-tyske forhold blevet aktuelt. Det danske mindretals parti havde ved landdagsvalget i Kiel ikke opnået repræsentation i Landdagen på grund af fem pct.-klausulen, som Forbundsdomstolen kort forinden havde fastslået som gældende også for nationale mindretal. Dette forhold blev sammenholdt med, at det tyske mindretal i Sønderjylland var repræsenteret i Folketinget med langt færre stemmer.¹⁷ Udenrigsminister H.C. Hansen (1906-1960), hvis holdning til Vesttysklands medlemskab af NATO var positiv, var næppe begejstret for at drage mindretalsproblematikken, der ikke var blevet afklaret i forbindelse med traktaterne fra 1922 som følge af Sønderjyllands genforening med Danmark, ind i debatten.¹⁸ Men han indså den betydning, som en løsning heraf kunne få for befolkningens holdning til Vesttyskland og til et samarbejde med tyske militære myndigheder.¹⁹ Resultatet blev, at der under dansk-tyske forhandlinger i Bonn i marts 1955 blev opnået en for begge parter tilfredsstillende løsning. I april godkendte Folketinget protokollen om Vesttysklands optagelse i NATO, og efter at protokollen i begyndelsen af maj var ratificeret af samtlige NATO-lande, blev Vesttyskland den 6. maj 1955 medlem af Atlantpagten.

NATO's atomstrategi i 1950'erne og dansk atompolitik

En af de grundlæggende tanker med Atlantpagten og etableringen af NATO's integrerede styrkestruktur havde været den amerikanske strategi, som havde til formål at inddæmme Sovjetunionen gennem indgåelse af forsvarsaftaler med lande omkring Sovjetunionen samt etablering af fly- og flådebaser for at standse den gradvise ekspansion, der fandt sted i slutningen af 1940'erne. Udvidelsen af NATO med Grækenland og Tyrkiet i februar 1952 var et udtryk for denne strategi. Imidlertid havde udviklingen afsløret, at Sovjetunionens stormagtsinteresser havde et mere globalt sigte end blot at opnå kontrol med nærområderne. Des-

uden havde Koreakrigen vist, at strategien forudsatte indsættelse af meget store styrker og derfor var yderst ressourcekrævende.

De forventninger, som Josef Stalins (1879-1953) død og Koreakrigens afslutning i 1953 skabte om en afspænding i forholdet mellem USA og Sovjetunionen, blev kun delvis indfriet. I Europa var forholdet mellem Øst og Vest fortsat spændt, ikke mindst på grund af det uløste spørgsmål om Tysklands forening og Berlins status. Som svar på Vesttysklands optagelse i NATO blev Warszawapagten oprettet i 1955, hvilket dog kun indebar etablering af en formel ramme om det eksisterende militære samarbejde mellem Sovjetunionen og de østeuropæiske stater under sovjetisk ledelse. Alligevel var der i 1955 tegn på en vis opblødning af den sovjetiske udenrigspolitik. Sovjetunionen accepterede en fredsaftale med Østrig, optog diplomatiske forbindelser med Vesttyskland og opgav Porkkala-basen i Finland. Højdepunktet af denne korte afspændingsperiode blev Genèvekonferencen samme år mellem regeringscheferne i USA, Storbritannien, Frankrig og Sovjetunionen, hvilket var det første topmøde mellem Øst og Vest siden Potsdamkonferencen i 1945.

Erfaringerne fra Koreakrigen kombineret med Kongressens ønske om at reducere forsvarsudgifterne førte til, at Præsident Eisenhower i begyndelsen af 1953 formulerede en ny strategi, der skulle gøre det muligt for USA at drage fordel af at være den førende atommagt og forhindre, at landet igen blev inddraget i en større konventionel krig. Denne strategi benævnt "New Look" eller "massiv gengældelse" indebar, at USA skulle være rede til – efter eget valg af tid og sted – at møde enhver sovjetisk militær aggression med anvendelse af atomvåben.²⁰ Strategien blev vedtaget i NATO og formuleret i en symbolik, der omtalte de konventionelle styrker i Europa som skjoldet, der skulle opfange og umiddelbart afbøde virkningerne af et sovjetisk konventionelt angreb, og de atomare styrker som sværdet, der skulle slå igen.

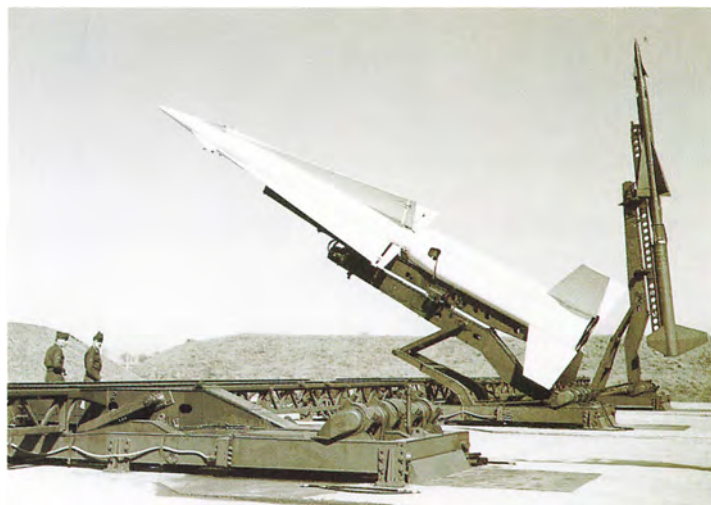
I 1950'erne opbyggede NATO derfor såvel de konventionelle styrker på det europæiske kontinent som de strategiske atomare styrker. Sidstnævnte styrker bestod indledningsvis af amerikanske fly med atombomber, senere også af britiske fly og amerikanske strategiske missiler, som kunne affyres såvel fra undervandsbåde som fra landjorden. Selvom Sovjetunionen efterhånden også fik strategiske atomvåben, bevarede NATO foreløbig sin overlegen-

hed på området. På det konventionelle (landmilitære) område var Sovjetunionen derimod fortsat NATO overlegen, og i USA udviklede man derfor såkaldte taktiske atomvåben med henblik på anvendelse på slagmarken. Den første artilleripjece, der kunne anvendes til såvel konventionelle granater som granater med atomladning, tilgik de amerikanske styrker i Europa i efteråret 1953, og i 1954 blev de første kortdistancemissiler med atomladning (Corporal og Matador) overført til disse styrker.²¹ Sovjetunionen udviklede imidlertid også taktiske atomvåben, således at det kunne forudses, at Sovjetunionen meget snart ville blive i stand til at anvende sådanne atomvåben i forbindelse med et angreb i Europa.

Fra midten af 1950'erne kom atomvåbnenes plads i forsvarsplanlægningen til udtryk i dokumentet MC 14 fra 1952 om NATO's atomstrategi og dokumentet MC 48 fra 1954 om strategiens gennemførelse. Der var imidlertid ikke umiddelbart tale om, at de europæiske styrker skulle udstyres med atomvåben, idet den amerikanske lovgivning ikke tillod, at USA stillede atomvåben til rådighed for andre lande. Man forestillede sig derimod, at amerikanske styrker i Europa i et vist omfang skulle udstyres med disse våben. Der blev endvidere givet adgang til, at NATO's civile og militære myndigheder kunne få kendskab til hidtil utilgængelige oplysninger om atomvåben af hensyn til planlægningen.²²

Atombevæbning af danske militære styrker indgik således ikke i NATO's overvejelser på dette tidspunkt og heller ikke i den danske militære planlægning. Men man forudsatte, at atomvåben kunne blive anvendt mod dansk område, og en tilpasning af de danske styrker til atomkrigsførelse fandt sted, bl.a. med henblik på beskyttelse af personel og materiel. Der blev iværksat teoretisk uddannelse og praktisk indøvelse af beskyttelsesforanstaltninger.

I marts 1957 fik en række NATO-lande, heriblandt Danmark, imidlertid som våbenhjælp tilbudt missilsystemer udviklet til atomammunition såvel som til konventionel ammunition. For Danmarks vedkommende drejede det sig om materiel til en afdeling Nike-luftværnsmissiler og en afdeling Honest John jord-til-jord-missiler, hver med fire batterier. Selvom det amerikanske tilbud til Danmark ikke omfattede atomammunition, gav det anledning til politiske overvejelser og offentlig debat om anvendelse af atomvåben i dansk forsvar, og emnet blev

I 1959 modtog luftværnsartilleriet raketter af typen Nike-Ajax, der ses bagerst, og Nike-Hercules, der ses forrest. Disse var som Honest John raketterne udviklet til også at kunne benytte atomammunition. Hærens raketluftforsvarsstyrker blev i 1962 overført til flyvevåbnet, mens hæren bibeholdt forskellige typer rørskyts til luftforsvar. (Forsvarskommandoen)

et tema i valgkampen forud for valget i maj 1957.²³ Socialdemokratiet, hvis stilling næppe havde været afklaret forud for valgkampen, tog under denne afstand fra atomvåben. I regeringsaftalen mellem Socialdemokratiet, De Radikale og Retsforbundet, der i slutningen af maj dannede regering med H.C. Hansen som Stats- og Udenrigsminister, blev på De Radikales foranledning indføjet en passus om, at et eventuelt tilbud om atomvåben burde afslås.²⁴ H.C. Hansen udtalte således i sin redegørelse i Folketinget for den nye regerings politik, at skulle et eventuelt tilbud om atomammunition til disse våbensystemer blive fremsat, ”er det ud fra de foreliggende forudsætninger regeringens opfattelse, at det ikke bør modtages”.²⁵

Da Norge havde taget et tilsvarende standpunkt, var de to nordiske NATO-lande herefter fælles om denne holdning på samme måde, som de efter den ovenfor omtalte danske stillingtagen fra oktober 1953 til stationering af udenlandske fly havde

været fælles om afvisning af stationering af fremmede militære styrker. Imidlertid havde disse holdninger endnu ikke fået det definitive præg, der senere blev tilfældet. Som det fremgår nedenfor, indgik såvel stationering som atombevæbning endnu i nogle år i de militære overvejelser, og de borgerlige partier var positive over for tanken.

Overvejelser om revision af forsvarsloven

I loven om sammensætningen af værnene og korpserne fra 1951 var det bestemt, at den skulle tages op til revision senest i rigsdagssamlingen 1954-55. I slutningen af maj 1955 nedsatte Forsvarsminister Rasmus Hansen et politisk forsvarsudvalg bestående ikke alene af repræsentanter for de tre partier, der hidtil havde været enige om sikkerheds- og forsvarspolitikken, men også for partierne Det Radikale Venstre og Danmarks Retsforbund, med hvilke den socialdemokratiske regering samarbejdede om den økonomiske politik og, som allerede nævnt, indgik i regeringssamarbejde med i maj 1957. Udvalget blev pålagt at overveje ændringer i forsvarsordningen og foretage en bedømmelse af tekniske og økonomiske spørgsmål ved overgangen til en ny ordning.

Forudsætningerne for udvalgets arbejde var ændret i forhold til 1951. Danmark havde på lige fod med andre europæiske NATO-lande økonomiske vanskeligheder med at nå de fastsatte styrkemål. Den våbentekniske udvikling havde som tidligere omtalt medført, at det nu var muligt at anvende atomvåben til direkte støtte i kampområderne. Vesttysklands forsvarsopbygning og optagelse i NATO havde på afgørende vis ændret situationen ikke alene i Centralregionen, men også ved Danmarks sydgrænse.

Disse forhold var beskrevet i SACEUR's såkaldte Capabilities Plan fra 1954. Med baggrund i denne plan samt det tidligere omtalte NATO-dokument MC 48 fra 1954 udarbejdede forsvarsstyrelsen et grundlag for de kommende politiske overvejelser. I januar 1956 forelå dette grundlag som Forsvarschefens *Langtidsplan for forsvaret*, der omfattede en vurdering af truslen mod dansk område, de deraf afledte opgaver for dansk forsvar og de til løsning heraf nødvendige militære styrker.²⁶ I planen blev det forudsat, at et eventuelt sovjetisk angreb ville blive

udført som et strategisk atomvåbenangreb mod NATO's atomvåbenkapacitet ledsaget af et angreb med konventionelle våben over en bred front i Europa, hvilket der ville være tilstrækkelige stående styrker i Østeuropa til at iværksætte næsten uden varsel. Det blev vurderet, at sovjetiske operationer i dansk område ville have til formål at sikre Østersøflådens forlængning fra Østersøen og opretholdelse af forbindelsen til værfterne i området, at fremskyde flybaser og berøve NATO flyvarslingsmuligheder, at fjerne truslen fra et flankangreb fra den jyske halvø samt at sikre Østersøen til søværts forsyningstrafik. Sådanne operationer ville formentlig blive iværksat straks ved det generelle angrebs begyndelse. På grund af forventningerne om, at det stærkere vesttyske forsvar ville virke som et fremskudt forsvar for Jylland, blev det danske bidrag hertil nedprioriteret, medens forsvaret af den sjællandske øgruppe blev tillagt større betydning på grund af de fordele, som en erobring af Sjælland i krigens indledende fase ville medføre for den sovjetiske Østersøflådes operationer. Den vesttyske flådeopbygning ville betyde, at den danske flåde kunne koncentreres om de østlige danske farvande. Flyvevåbnets væsentligste opgave ville – ud over bekæmpelse af fjendtlige flyoperationer i dansk luftrum – være deltagelse i det samlede NATO's kamp om luftherredømmet ved angreb på fjendtlige flybaser samt kontrol- og kommunikationsanlæg. Denne opgave blev tillagt så stor betydning, at den nødvendiggjorde en nedprioritering af den indledningsvise flystøtte til operationerne til lands og til søs.

I langtidsplanen blev dansk forsvars opgaver grupperet i hovedopgaver omfattende deltagelsen i kampen om luftherredømmet, forsvaret af den sjællandske øgruppe, sikringen af det jysk-fynske område og forsvaret af Bornholm, hvortil kom beskyttelse af skibstrafikken og opretholdelse af intern sikkerhed.²⁷ Med henblik på løsning af disse opgaver blev der i planen opstillet styrkemål for værnene, som lå betydeligt over det niveau, der var nået i 1956, og på nogle områder også over Lissabonstyrkemålene. Under forudsætning af fortsat våbenhjælp blev det hertil svarende forsvarsbudget beregnet til 30 pct. højere end forsvarsbudgettet på finansloven for 1955/56 på godt 900 mill. kr.

Efter de indledende forhandlinger i forsvarsudvalget pålagde Forsvarsminister Poul Hansen (1913-1966), der i maj 1956

havde efterfulgt Rasmus Hansen, i juli 1956 Forsvarschefen at udarbejde en skitse til en forsvarsordning inden for en budgetramme på ca. 900 mill. kr. justeret for prisudviklingen.²⁸ Skitsen skulle baseres på, at større materielanskaffelser såsom tungt materiel til hæren og kampfly fortsat ville blive leveret som våbenhjælp, at bygning af orlogsskibe kun i mindre grad skulle finansieres nationalt, samt at eventuelle reduktioner i styrkemålene ikke ville medføre tilbagelevering af allerede modtagne våbenhjælp. Den våbentekniske udvikling indicerede ikke en reduktion af danske styrker, ej heller at de danske styrkers udrustning var forældet. Tyngden i dansk forsvar kunne i takt med opbygning af vesttysk forsvar lægges på forsvaret af Sjælland. Kravene til stående styrker med højt beredskab umuliggjorde en nedsæt-

telse af tjenestetiden og medførte et behov for forøgelse af fastansat mandskab. Der ønskedes dog en vurdering af konsekvenserne for dækningsstyrken ved en nedsættelse af tjenestetiden til henholdsvis 14, 13 og 12 måneder. Genindkaldelser skulle finde sted af hensyn til mobiliseringsstyrkens kvalitet. Der skulle tages hensyn til, at der i den indledende fase kun var mulighed for at få støtte fra NATO i form af flåde- og flystyrker.

I 1957 modtog Sjællandske og Nørrejyske Artilleriregiment et antal 762 mm Honest John raketter, der kunne række over afstande på 35 km. Raketterne var af amerikansk fabrikat og udviklet til også at kunne bruge atomammunition. (Rigsarkivet, Forsvarets Arkiver)

Bortset fra budgetrammen var der god overensstemmelse mellem disse forudsætninger og langtidsplanens, og der herskede en vis optimisme i forsvarsstyrelsen med hensyn til en forøgelse af budgetrammen. Forsvarschefen udarbejdede derfor tre skitser inden for en budgetramme på henholdsvis 900, 998 og 1073 mill. kr. Disse skitser blev sendt til Forsvarsministeren i januar 1957.²⁹

I slutningen af 1957 blev Forsvarschefen pålagt at udarbejde en skitse inden for en budgetramme på 850 mill. kr., idet der skulle tages hensyn til de i NATO-dokumentet MC 70 opstillede styrkemål for udviklingen i den kommende femårsperiode.³⁰ MC 70, hvis engelske titel var *Minimum Essential Force Requirements 1958-63*, var resultatet af en i 1957 foretaget studie af mindstekravene til NATO-styrkerne i de kommende fem år. Dokumentet var i høj grad præget af de amerikanske tanker om etablering af en taktisk atomvåbenkapacitet i Europa, dels jord-til-jord-missilsystemer med kort rækkevidde, Little John og Honest John, dels luftværnsmissiler af typen Nike. Men der indgik også opstilling af langtrækkende jord-til-jord-missiler og atombevæbning til jagerbombefly til brug i kampen om luftherredømmet. Desuden forestillede man sig beholdninger af atommissiler under amerikansk kontrol. For Danmarks vedkommende var der i dokumentet nævnt en Honest John-, to Little John- og tre Nike-afdelinger samt en afdeling langtrækkende jord-til-jord-missiler og en eskadrille jagerbombefly, der kunne forsynes med atombevæbning. Dokumentet blev endeligt godkendt i Militærkomitéen i marts 1958. Danmark gik ind for strategien om anvendelse af taktiske atomvåben, men tog under henvisning til sin holdning til atomvåben forbehold for så vidt angik oplagring af atomammunition på dansk område.³¹

Opfyldelse af styrkemålene for det danske forsvar ville forudsætte et forsvarsbudget af størrelsesordenen 13-1400 mill. kr., og det blev da også anført i Forsvarsministeriets direktiv, at man af økonomiske grunde ikke betragtede disse mål som gennemførlige. Der skulle tages udgangspunkt i grundlaget fra juli 1956, men der kunne udarbejdes alternative forslag, såfremt det fandtes ønskeligt at fravige dette grundlag. Med MC 70 som baggrund reviderede forsvarsstyrelsen langtidsplanen fra 1956 og formulerede en revideret målsætning, som prioriterede varsling om forestående angreb og evnen til umiddelbar indsats

over for angreb, idet der blev sondret mellem en sådan umiddelbar indsats, som skulle hindre fjenden i at få fodfæste på dansk område, og en egentlig forsvarskamp. Derefter blev der udarbejdet to skitser på henholdsvis 940 og 850 mill. kr., der hver især angav, i hvilken grad løsning af forsvarsopgaverne måtte overdrages til allierede styrker, og at en fredstidsstationering kunne blive nødvendig. Skitserne blev fremsendt til Forsvarsministeren i marts 1958.³² Kort forinden havde Forsvarschefen over for Forsvarsministeren givet udtryk for forsvarsstyrelsens vurdering af behovet. Man fandt ikke, at der var behov for de to Little John-afdelinger, og mente at to Nike-afdelinger var tilstrækkeligt. Derimod var der efter forsvarsstyrelsens vurdering behov for afdelingen med langtrækkende jord-til-jord-missiler og jagereskadrillen med atomvåbenkapacitet.³³

Den danske holdning til atomvåben begrænsede ikke våbenhjælpstilbudene og påvirkede ikke relationerne til NATO i øvrigt. Danmark modtog i de følgende år som våbenhjælp det i marts 1957 tilbudte materiel til fire Honest John-batterier, som blev fordelt mellem en jysk og en sjællandsk artilleriafdeling, samt til fire Nike-batterier, der blev opstillet i Københavns luftforsvar og overført fra hæren til flyvevåbnet i 1962. Desuden blev der til af-

I 1955 fik feltartilleriet sin hidtil største pjec i form af 203 mm haubits M155. Denne pjec kunne ligesom Nike og Honest John benytte atomammunition, som imidlertid aldrig blev opbevaret i Danmark. Udfasning af pjecen påbegyndtes i 1999. (Hærens Artilleriskole)

løsning af flytypen F-84 modtaget tre eskadriller jagerbomberfly af typen F-100, som udgjorde ryggraden i de amerikanske taktiske flystyrker i Europa og kunne udstyres med atomvåben. Desuden kunne felthærens 203 mm haubitsbatterier affyre atomgranater. Hertil kom, at opbygningen af fredstidslagrene af atomammunition blev gennemført som store centrale lagre, hvoraf et blev placeret umiddelbart syd for den danske grænse. Der var således både fremføringsmidler og ammunition til rådighed, hvorved planlægningen i henhold til strategien kunne gennemføres og regeringen bevare handlefriheden, såfremt omstændighederne skulle ændre sig.³⁴

Forsvarsforlig og ny organisationslov i 1960

I oktober 1958 trådte Det Konservative Folkeparti og Venstre ud af forsvarsudvalget under henvisning til, at forsvarsforhandlingerne nu fortrinsvis førtes mellem regeringspartierne. Udvalget blev derfor ophævet, og overvejelserne om ændringer af forsvarsordningen fortsatte herefter alene mellem regeringspartierne.

Overvejelserne førte til, at Forsvarsministeren i marts 1959 fremsatte et lovforslag om forsvarets organisation til afløsning af loven om den øverste ledelse fra 1950 (som ændret i 1952) og loven om værnenes sammensætning m.v. fra 1951.³⁵

Af bemærkningerne til lovforslaget fremgik, at man antog, at udviklingen på det militære område ville nødvendiggøre stadige reguleringer og tilpasninger af forsvaret, hvorfor forslaget var udformet som en ramme- og bevillingslov, der tillagde Forsvarsministeren bemyndigelse til at fastsætte størrelse, sammensætning og organisation af værnene. Der blev foreslået nedsat et forsvarspolitisk udvalg som et stående folketingsudvalg, med hvilket Forsvarsministeren kunne rådføre sig, og som skulle orienteres om væsentlige ændringer, der påtænkte gennemført i henhold til denne bemyndigelse.

Bestemmelsen i § 3 om Forsvarschefens ansvar var i forslaget blevet ændret i forhold til tilsvarende bestemmelse i den gældende lov, idet Forsvarschefens ansvar for værnenes uddannelse og brugbarhed var udgået. Af bemærkningerne til lovforslaget fremgik, at dette var foreslået af Forsvarschefen og værnscheferne, da det måtte ”anses for mere rationelt, at dette ansvar påhviler værnscheferne”.³⁶

Der blev foreslået en økonomisk ramme for forsvaret på i alt 985 mill. kr., svarende til de aktuelle udgifter tillagt byggeudgifter til nye fiskeriinspektionsskibe. Budgettet skulle opdeles i to afsnit for henholdsvis civile og militære opgaver, og hvert af disse afsnit skulle inddeles i et egentligt driftsbudget og et investeringsbudget. Det militære driftsbudget på 830 mill. kr. årligt skulle reguleres for løn- og prisudviklingen, medens investeringsbudgettets størrelse skulle fastsættes årligt, afhængigt af behovet for materielanskaffelser m.v. i tilknytning til eller ud over, hvad der blev modtaget som våbenhjælp.

Fiskeriinspektionsskib af Hvidbjørnen-klassen. Skibene blev primært benyttet i Nordatlanten og var i tjeneste fra 1962 til 1992. (Søværnets Materielkommando)

Af bemærkningerne til lovforslaget fremgik, at hærens dækningsstyrke forventedes nedsat fra 16.000 til 13.000 mand, formeret i to brigadegrupper suppleret med enkelte andre enheder, medens mobiliseringsstyrken ville blive reduceret til, hvad der svarede til fire brigadegrupper. Antallet af orlogsfartøjer ville blive reduceret, men der blev regnet med en modernisering ved nybygninger. Antallet af fly forventedes reduceret til fire eller fem eskadriller, men luftforsvaret ville

blive styrket med den tidligere nævnte Nike-afdeling. Der påregnedes en gradvis reduktion af de samlede årlige indkaldelser fra 24.000 til 20.000. Værnepligtstiden skulle nedsættes fra 16 til 12 måneder; men af hensyn til opretholdelse af det stående beredskab skulle dette foregå i takt med ansættelse af frivilligt personel og i to tempi, således at tjenestetiden først skulle nedsættes til 14 måneder overalt, derefter til 12. Derfor skulle der træffes særlige foranstaltninger med henblik på indførelse af en ny ordning benævnt konstabel- eller stampersonelordningen, som skulle gøre frivillig tjeneste i forsvaret mere attraktiv, bl.a. ved at kombinere tjenesten med erhvervsbetonede uddannelser eller ved at tilbyde sådanne uddannelser efter tjenesteperiodens udløb samt ved forbedringer af indkvarteringsforholdene. For hærens vedkommende påregnedes indkaldt ca. 2.000 mand årligt som garnisonstropper med en tjenestetid på 10 måneder.³⁷

Da Folketingets behandling af forslaget ikke var afsluttet ved udgangen af folketingsåret, blev det genfremsat i den nye samling, dog i en ændret skikkelse, angiveligt for at imødekomme ønsker fremsat af oppositionen i den foregående samling.³⁸

Således var der indføjet mindstemål for værnenes styrker. Hærens stående styrke skulle være på mindst 13.000 mand og reserveenhederne inklusive lokalforsvarsenheder på mindst 55.000 mand (ændret til 65.000 under den efterfølgende behandling i Folketinget). Søværnet skulle efter endt udbygning omfatte mindst 8 større enheder, 12 (ændret til 18) motortorpedo-, motorkanon- eller motorraketskibe, 5 (ændret til 6) undervandsbåde, 8 minelæggere, 12 minestrygere og 9 bevogtningsfartøjer. Et antal kystforter skulle nedlægges. Antallet af kampeskadriller blev fastsat til 5 (ændret til 7).

I den gældende lov fra 1952 var angivet, at Forsvarschefen var Forsvarsministerens øverste militære rådgiver i operative

spørgsmål. Det blev nu foreslået, at begrænsningen af rådgivningspligten til kun at omfatte operative spørgsmål bortfaldt, og i bemærkningerne var dette begrundet med bestemmelsens uklarhed.³⁹ Formuleringen var i øvrigt uændret i forhold til forslaget fra marts, således at lovens bestemmelse om Forsvarschefens ansvar for værnenes uddannelse og brugbarhed heller ikke var medtaget i det nye forslag. Men det blev nu i bemærkningerne præciseret, at værnetscheferne ikke på dette område skulle være direkte ansvarlige over for Forsvarsministeren, idet den generelle bestemmelse om Forsvarschefens ansvar for det samlede militære forsvarsberedskab også omfattede ansvar for værnenes uddannelse og brugbarhed.⁴⁰

Som led i forhandlingerne i Folketinget om lovforslaget blev der mellem regeringspartierne og de borgerlige oppositionspartier indgået et forsvarsforlig den 15. januar 1960. Forliget angav grundlag og principper for lovens udformning, herunder de nævnte ændringer i mindstemålene for styrkeopstilling og bortfald af forslaget om et stående forsvarspolitisk udvalg. Den årlige budgetramme blev fastsat til godt 1.050 mill. kr., reguleret for løn- og prisstigninger. I udvalgsbetænkningen afgivet den 24. februar 1960 blev yderligere anført en række forudsætninger for det indgåede forlig.⁴¹

Infanteribrigadegrupperne skulle omdannes til panserinfanteribrigadegrupper under forudsætning af den nødvendige våbenhjælp. Forøgelsen af de sejlene enheder i forhold til lovforslaget forudsatte en aftale med USA om et forøget skibsbygningsprogram ud over den i 1959 indgåede femårige aftale. Stevnfort, Middelgrundfort og Langlandsfort forudsattes opretholdt, sidstnævnte dog kun så længe det var muligt inden for den økonomiske ramme. Medens der i lovforslaget var regnet med 86 kampfly, fordelt på fem eskadriller og tre flyvestationer, indgik der i aftalen 112 fly fordelt på syv eskadriller og fire flyvestationer, alt under forudsætning af våbenhjælp i hidtidigt omfang. Den samlede årlige indkaldelsesstyrke efter nedsættelsen af tjenestetiden fastsattes til ca. 23.000 mand.

Det fremgik af udvalgsbetænkningen, at styrkernes størrelse og sammensætning skulle tages op til drøftelse mellem partierne ved væsentlige ændringer i forudsætningerne. Der omtaltes også regeringens beslutning om etablering af krigsdepoter i Danmark til støtte for NATO-styrker (se nedenfor).

Selvom forsvarsudvalget var blevet gjort bekendt med forsvarsstyrelsens vurdering af de to missilsystemers effekt med og uden atomammunition, hvoraf det fremgik, at det ville være uhensigtsmæssigt og bekosteligt at anvende disse systemer uden atomladninger,⁴² fastholdt regeringspartierne beslutningen om, at Danmark under de nuværende forudsætninger ikke ønskede at modtage atomammunition, en beslutning som de borgerlige partier beklagede og forbeholdt sig ret til at tage op til fornyet drøftelse.⁴³

Loven blev vedtaget den 24. marts 1960 med de fem partiers stemmer. Herved var der igen tilvejebragt politisk enighed om forsvaret, denne gang med tilslutning også fra Det Radikale Venstre og Danmarks Retsforbund. De to partier havde dermed bekræftet deres tilslutning til sikkerhedspolitikens grunddele-

Generelt kræver det store lagre af ammunition og reservedele at være forberedt til en krigsindsats. Da Danmark fravalgte at have udenlandske tropper stationeret på dansk grund i fredstid, blev det meget vigtigt at opbygge depoter med forsyninger til de styrker, der skulle tilgå i forbindelse med en eventuel krig. Rundt om i Danmark ligger der derfor placeret en lang række NATO-depoter. På billedet ses ældre bunkeranlæg delvis skjult af skov, mens nyere ikke endnu er blevet dækket af vegetation. (Flyvevåbnets Historiske Samling)

ment, medlemsskabet af Atlantpagten og dens integrerede styrkestruktur, som de reelt havde givet ved indtræden i regeringen i 1957. Lovens mindstemål for de militære styrker var mindre end de af NATO anbefalede styrkemål, og der var ikke opnået den afbalancering af styrkerne, som forsvarsstyrelsen havde anbefalet.⁴⁴ Opfyldelsen af styrkemålene var betinget af usikre omstændigheder, såsom fortsat våbenhjælp, ansættelse af fast personel i tilstrækkeligt omfang og gennemførelse af rationaliseringer, der endnu ikke var nærmere belyst. I Folketingets betænkning over lovforslaget var endvidere anført, at der burde gennemføres en forenkling af kommandostrukturen, og at administrative opgaver burde placeres på lavest muligt niveau. Det fremgik endvidere af betænkningen, at der ved beregning af omkostningerne ved forsvarsordningen var indregnet et provenu af rationaliseringerne, og at udgiftsbesparelser ved yderligere rationaliseringer skulle anvendes i forsvaret.

Den faste, pris- og lønregulerede økonomiske ramme for driftsbudgettet og muligheden for omdisponeringer inden for rammen gav større mulighed for rationel planlægning og beslutningstagen, end forsvaret hidtil havde haft.

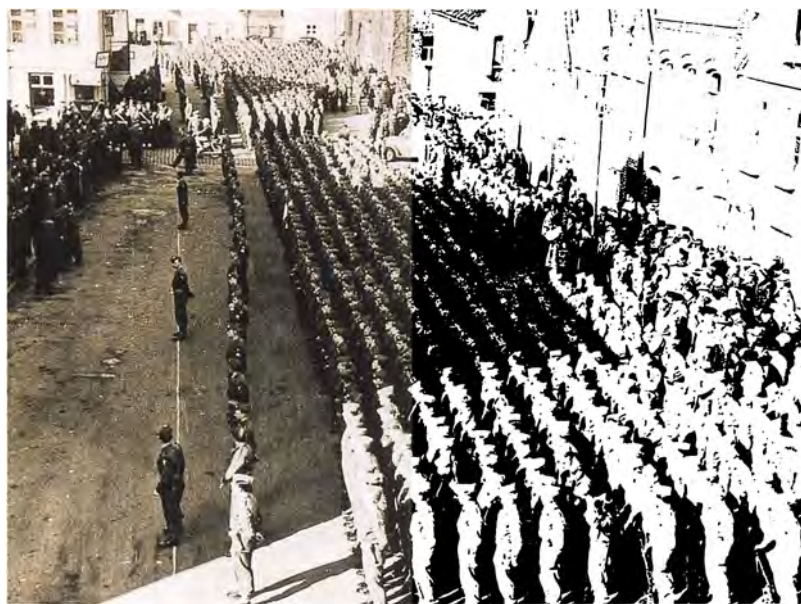
En ny personellov blev vedtaget i maj 1962. Den var en ajourføring af loven fra 1951 nødvendiggjort af stampersonelordningen og indeholdt ændrede bestemmelser for anvendelse og uddannelse af personel til frivillig tjeneste samt bestemmelser om kontraktforhold, herunder civiluddannelse og bonus for længerevarende ansættelse. Desuden indførtes betegnelserne konstabel, overkonstabel og seniorsergent (i 1989 blev graden chefsergent indført). Af hensyn til det internationale samarbejde blev der gennemført en tilpasning til alliancepartnernes grads- og distinktioneringssystem i hæren og flyvevåbnet, således at graden kaptajn blev ændret til major og graden kaptajnløjtnant til kaptajn.

Samtidig blev hjemmeværnsloven ajourført.

Enhedskommandoen for den sydlige del af Nordregionen – COMBALTAP

Forbundsrepublikken Tysklands opbygning af militære styrker og indtræden i Atlantpagten og dermed i NATO's integrerede forsvarsstruktur medførte ændringer i styrkesammensætningen,

ikke blot i Centralregionen, men også i Nordregionen. Den vestlige del af Østersøen blev nu under krigsforhold operationsområde for såvel danske flådestyrker under operativ ledelse af COMNAVNORTH i Nordregionen som tyske flådestyrker under chefen for de allierede flådestyrker i den nordlige del af Centralregionen, COMNAVNORCENT. Denne situation nødvendiggjorde et samarbejde allerede i fredstid, herunder etablering af en fælles ledelse under øvelser, et samarbejde der mest hensigtsmæssigt kunne finde sted i en myndighed i NATO's kommandosystem. Et forslag herom blev i begyndelsen af 1956 forelagt den danske regering af SACEUR i form af oprettelse af en allieret flådekommando i Nordregionen, benævnt BALTIC, som under krigsforhold skulle have operativ ledelse af danske og tyske flådestyrker i Østersøen og tilstødende danske farvande. Forslaget blev dog ændret til et forslag om at etablere en planlægningsgruppe, der skulle studere organisations- og kommandoforhold for NATO-forsvaret i Østersøen.

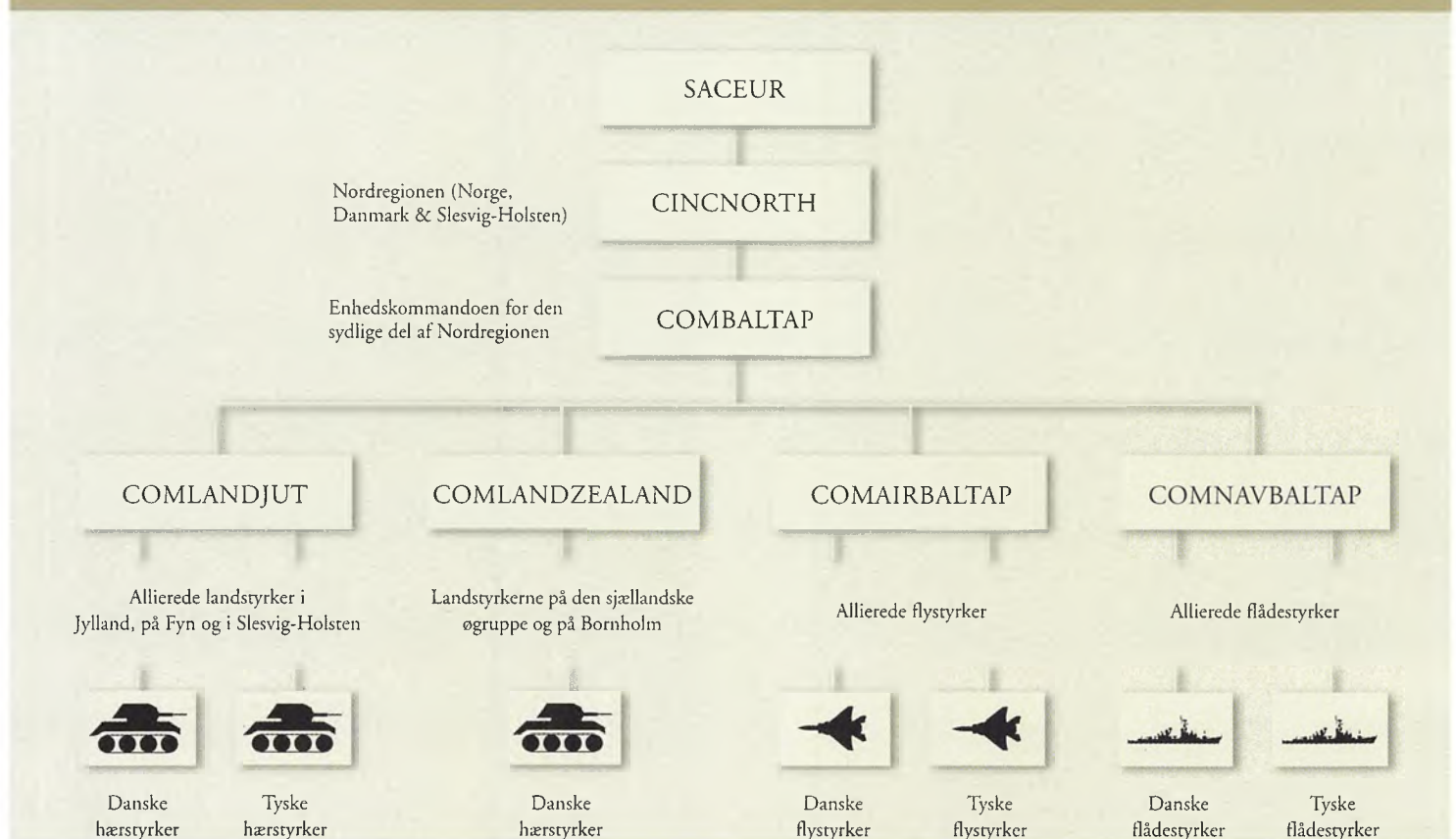

Det danske Kommando i Tyskland blev trukket tilbage i april 1958, hvilket blev markeret med en afskedsparade ved Rådhuset i Itzehoe. (Museet på Koldinghus)

I efteråret 1957 blev en sådan planlægningsgruppe etableret i Holtenau ved Kiel med den britiske kontreadmiral M.S. Townsend som chef og med deltagelse af danske, tyske og andre allierede officerer fra Centralregionen. Samtidig blev COMNAVNORCENT flyttet fra det hidtidige hovedkvarter i Mönchen-Gladbach til Holtenau. I august 1958 kunne planlægningsgruppens forslag fremlægges af SACEUR. Der skulle etableres et fælles flådehovedkvarter i Holtenau for danske og tyske flådestyrker i Østersøen under Nordregionen, indledningsvis med den britiske leder af planlægningsgruppen som chef, men derefter med alternerende dansk og tysk chef. Sam-

tidig skulle stillingen som chef for Nordregionens fælles flådestyrker nedlægges. Inden forslaget var blevet færdigbehandlet i de militære stabe, stillede SACEUR imidlertid sagen i bero, bl.a. på grund af udviklingen i forbindelse med landforsvaret af Slesvig-Holsten, der kunne tale for en ændring af kommandoforholdene også på det landmilitære område. SACEUR har næppe heller været upåvirket af en tiltagende offentlig debat i Vesttyskland om kommandoforholdene i Østersøen, herunder Danmarks regionale tilhørsforhold, og den uro dette vakte i Danmark så relativt kort efter 2. Verdenskrig, ikke mindst som følge af kraftige sovjetiske protester over for den danske regering.⁴⁵

BALTAP M.V. 1980

Forsvaret af Slesvig-Holsten var i april 1958 blevet overtaget af tyske styrker, efter at de britiske hær- og flystyrker i Tyskland var blevet væsentligt reduceret i 1957, og det danske kommando den 1. april 1958 var blevet trukket tilbage. Der blev oprettet et tysk hovedkvarter i Slesvig-Holsten, som indgik i NATO's kommandosystem under betegnelsen LANDSCHLESWIG. Der blev indledt dansk-tyske forhandlinger om etablering af depoter nord for grænsen, idet der var en fælles interesse i at sikre de tyske styrker forsyningsmæssige muligheder for at fastholde stillingen ved Elben og for i givet fald at kunne trække sig tilbage mod nord og derved fortsat udgøre en del af forsvaret af den jyske halvø. Disse forhandlinger blev afsluttet i NATO-regi i marts 1960, og aftalen om NATO-depoterne i Jylland kunne som allerede anført indgå i forsvarsforliget samme år. Samtidig var det blevet klart, at den tyske dækningsstyrke, der ville blive opstillet syd for grænsen, ville blive af mindre omfang, end man i Danmark hidtil havde regnet med, jf. tidligere om Forsvarschefens langtidspan fra 1956. Det kunne derfor blive nødvendigt at forlægge den danske dækningsstyrke til Slesvig-Holsten, hvilket talte for etableringen af en integreret dansk-tysk styrke og en allieret kommandomyndighed i stedet for den tyske LANDSCHLESWIG.⁴⁶

Tanken om en enhedskommando for den sydlige del af Nordregionen omfattende danske og tyske styrker af alle tre værn tog efterhånden form, og i januar 1961 fremlagde SACEUR et forslag herom. Området skulle benævnes Baltic Approaches og omfatte Danmark og Slesvig-Holsten med tilstødende farvande, dog skulle den dansk-tyske grænse fortsat udgøre afgrænsningen mellem Nordregionen og Centralregionen i luftforsvarsmæssig henseende. Der skulle etableres en enhedskommando, COMBALTAP, under en dansk chef med tysk stedfortrædende chef og fire underlagte kommandoer for henholdsvis hærstyrkerne vest for Storebælt inklusive Slesvig-Holsten, COMLANDJUT, hærstyrkerne øst for Storebælt, COMLANDZEALAND, tyske og danske flådestyrker i området, COMNAVBALTAP, samt flystyrkerne i samme område, COMAIRBALTAP. Samtlige danske styrker i Nordregionen skulle således indgå i enhedskommandoen sammen med den tyske flåde og de tyske styrker i Slesvig-Holsten. Hærstyrkerne vest for Storebælt skulle indledningsvis have dansk chef og flådestyrkerne indledningsvis tysk chef og

derefter alternerende danske og tyske chefer, medens hærstyrkerne øst for Storebælt og flystyrkerne permanent skulle have dansk chef. Forsvarschefen anbefalede forslaget, idet man dog ønskede en række tvivsspørgsmål gjort til genstand for forhandling.

Planerne om enhedskommandoens oprettelse blev af Sovjetunionen brugt til at lægge pres på Finland under den såkaldte notekrise i efteråret 1961. Den 30. oktober 1961 modtog Finland en note, hvori Sovjetunionen krævede militære konsultationer mellem de to lande i henhold til Venskabs-, Bistands- og Samarbejdsaftalen fra 1948. I noten opregnedes et antal eksempler på, hvorledes "revanchisterne i Bonn" var i færd med at opnå, hvad der ikke lykkedes for Hitler under 2. Verdenskrig, og der henvistes i denne forbindelse bl.a. til oprettelse af enhedskommandoen. Det lykkedes dog Finlands præsident Urho Kekkonen (1900-1986) under et møde med Nikita Khrushjov (1894-1971), der i 1957 var blevet Sovjetunionens leder, at få Sovjetunionen til at opgive konsultationskravet og dermed få krisen bragt til ophør.⁴⁷ Der blev ikke fra finsk side under krisen rettet henvendelse til Danmark om at opgive eller modificere planerne om oprettelse af en enhedskommando.⁴⁸

Under de videre forhandlinger ønskede man fra dansk side, at der i de underlagte kommandoer med alternerende danske og tyske chefer, skulle udpeges stedfortrædende chefer af norsk, britisk, amerikansk eller canadisk nationalitet, og at der skulle indgå allierede officerer i bemanningen af stabene i øvrigt. SACEUR kunne gå ind for tanken om allierede stabsofficerer, medens han ikke kunne imødekomme ønsket om stedfortrædere. Forsvarsstyrelsens godkendelse af forslaget forelå i maj, men indeholdt et forslag om at etablere et fælles hovedkvarter for samtlige hærstyrker i området med fem underlagte hovedkvarterer for henholdsvis et allieret korps i Sydjylland og Slesvig-Holsten, hærstyrkerne på Fyn, hærstyrkerne på Sjælland, hærstyrkerne på Bornholm og en mobiliseringsstyrke i Nordjylland.⁴⁹ Baggrunden herfor var utvivlsomt modviljen mod en tysk chef for samtlige danske hærstyrker vest for Storebælt. Formentlig for at undgå en tysk reaktion herimod ved at undlade at stille tyske fly til rådighed for enhedskommandoen foreslog forsvarsstyrelsen en alternerende dansk og tysk chef for flystyrkerne.⁵⁰

De afsluttende forhandlinger fandt sted i Nordregionens hovedkvarter i Oslo, og den 22. november 1961 kunne den

så kaldte Osloaftale underskrives. Man var enedes om SACEUR's forslag om de fire underlagte kommandoer under enhedskommandoens chef. I begyndelsen af december gav Folketinget tilllutning til enhedskommandoens oprettelse, og efter godkendelse i NATO-rådet kunne SACEUR den 8. december 1961 iværksætte ændringen. COMBALTAP blev etableret med en permanent dansk chef, en permanent tysk stedfortrædende chef og en permanent dansk stabschef. Hovedkvarteret blev oprettet på Flyvestation Karup. COMLANDJUT fik alternerende dansk og tysk chef og stabschef samt hovedkvarter i Rendsborg.

Generaløjtnant Tage Andersen var den første COMBALTAP – Commander Allied Forces Baltic Approaches. (Joint Headquarters Northeast)

COMLANDZEALAND fik hovedkvarter i København, senere i Ringsted, med ren dansk bemanning. COMNAVBALTAP fik alternerende dansk og tysk chef og stabschef; hovedkvarteret blev indledningsvis placeret i Holtenau og i 1976 flyttet til Karup. COMAIRBALTAP fik permanent dansk chef og stabschef (med mulighed for senere ændring) og hovedkvarter i Karup. Med undtagelse af COMLANDZEALAND blev bemanningen 40 pct. dansk, 40 pct. tysk og 20 pct. anden allieret nationalitet.

Denne organisationsudvikling bidrog sammen med NATO-medlemskabets generelle fordele til at højne standarden i det danske forsvar. Det blev muligt at drage nytte af andre medlemslandes erfaringer, at foretage kvalitetsmæssige sammenligninger og at udvikle en sund konkurrenceånd. Da NATO-medlemskabet samtidig virkede befordrende for rekrutteringen til bl.a. officerskorpset, indebar udviklingen, at dansk forsvar i midten af 1960'erne var placeret pænt i NATO-sammenhæng.

Deltagelse i FN's fredsbevarende operationer

I FN-pagtens kapitel 1, artikel 1 fastslås det, at et af verdensorganisationens hovedmål er at "opretholde den mellemfolkelige fred og sikkerhed." Det afgørende organ i så henseende er Sikkerhedsrådet. Kapitel 6 omhandler fredelig bilæggelse af tvister, medens kapitel 7 omhandler tvangsmæssige foranstaltninger, som Sikkerhedsrådet kan pålægge medlemslandene at gennemføre, herunder bidrag til militære sanktioner.

FN's første fredsbevarende mission, hvori også danske officerer deltog, blev en militær observatørmision, United Nations Truce Supervision Organisation (UNTSO), i 1948 til overvågning af våbenstilstanden efter den første Mellemøstenkrig. Tilsvarende missioner med dansk deltagelse blev etableret i Kashmir i 1949, i Libanon i 1958 og i Yemen i 1964.

På grund af modsætninger mellem stormagterne kom Sikkerhedsrådet ikke til at spille den rolle, som pagten forudsatte. Sikkerhedsrådets generalstabskomite bestående af de fem stormag-

Billedet viser amerikanske soldater under Koreakrigen (1950-1953). I juni 1950 blev Sydkorea angrebet af Nordkorea. Fem dage senere intervererede FN til fordel for Sydkorea. I efteråret 1950 lykkedes det for FN-styrken at presse nordkoreanerne tilbage og nå frem til den koreansk-kinesiske grænse. Derefter iværksatte kineserne massive modangreb. FN-styrken måtte trække sig tilbage under hårde kampe. Resultatet blev et fortsat opdelt Korea. Krigen skærpede modsætningerne mellem Øst og Vest. (Det Kongelige Bibliotek)

ters generalstabschefer, jf. FN-pagtens kapitel 7, artikel 46 og 47, havde ikke kunnet nå til enighed om retningslinjerne for arten og omfanget af de styrker, der i påkommende tilfælde skulle stilles til rådighed, og havde efter et års resultatløse drøftelser indstillet sit arbejde. Sikkerhedsrådet blev derfor aldrig udstyret med det tilsigtede militære sanktionsapparat.

Som følge af Sovjetunionens midlertidige boykot af Sikkerhedsrådet lykkedes det i juni 1950 at vedtage en resolution, der opfordrede medlemslandene til at yde militær bistand til Sydkorea efter Nordkoreas angreb, således at der under FN's auspicier kunne indsættes en større militær styrke under USA's ledelse. Danmark deltog med hospitalsskibet Jutlandia under Røde Kors' og FN's flag. Da en sådan situation næppe kunne påregnes at komme til at foreligge igen, vedtog FN's generalforsamling – imod de kommunistiske landes stemmer – i november samme år "Uniting for Peace"-resolutionen, der gav generalforsamlingen mulighed for at tage en sag op, hvis Sikkerhedsrådet på grund af uenighed mellem de fem faste medlemmer blev forhindret i at gribe ind over for en trussel mod eller et brud på freden. Resolutionen opfordrede også medlemslandene til at opstille militære enheder, der i givet fald kunne stilles til rådighed for FN, men selvom dette blev overvejet i mange lande, også i Danmark, førte det først på et senere tidspunkt til et resultat.⁵¹

I stedet oprettede FN i de følgende år fredsbevarende styrker, der ikke var direkte omtalt i pagten, men som havde hjemmel i bestemmelserne i kapitel 6 om fredelig bilæggelse af tvister. Den første fredsbevarende styrke skulle overvåge våbenhvilen i 1956 efter kampene i Suezområdet, hvor britiske og franske styrker i samarbejde med Israel havde forsøgt at genvinde kontrollen over Suezkanalen, som Ægypten havde nationaliseret. USA og

Sovjetunionen krævede, at de tre lande trak deres tropper tilbage fra ægyptisk territorium. Da Sikkerhedsrådet var blokeret af et britisk-fransk veto, blev generalforsamlingen indkaldt med grundlag i "Uniting for Peace"-resolutionen. Generalforsamlingen opfordrede generalsekretæren til i løbet af 48 timer at udarbejde en plan for en FN-styrke, der kunne overvåge kamphandlingernes indstilling og troppernes tilbagetrækning. To dage senere blev oprettelsen af United Nations Emergency Force (UNEF) godkendt.⁵²

I forbindelse med styrkens oprettelse blev der fastsat et antal principper, der blev retningsgivende for de følgende årtiers fredsbevarende operationer. Indsættelsen af styrken skulle ske med de stridende parters billigelse. Styrken skulle være multinational og

Berlingske Tidende

Telefon Central 75 75
208. aargang nr. 280

Tirsdag 30. oktober 1956
30 sider

Ny angst lægger sig over Ungarn

Landet svirrer med rygter om, at Sovjettropperne er begyndt at modtage forstærkninger

Regeringen i Budapest søger lilsyneladende at opfylde sine løfter, men situationen er stadig yderst uklar

En ny angst synes at lægge sig over Ungarn, fordi landet svirrer med rygter om, at de sovjetiske tropper i stedet for at drage bort er begyndt at modtage forstærkninger. Ministerpræsident Imre Nagy lovede i gaar, at de russiske tropper vil blive trukket tilbage.

Berlingske Tidende

Telefon Central 75 75
208. aargang nr. 282

Torsdag 1. november 1956
28 sider

SUEZ-AKTIONEN ER AABNET

Tolv timer efter udløbet af det britisk-franske ultimatum gik de to stormagters flaadere til søs og i luften til angreb

Stor landgang over bred front i ørkenen ventes i de nærmeste timer

Alle militære bevægelser endnu mørklagt

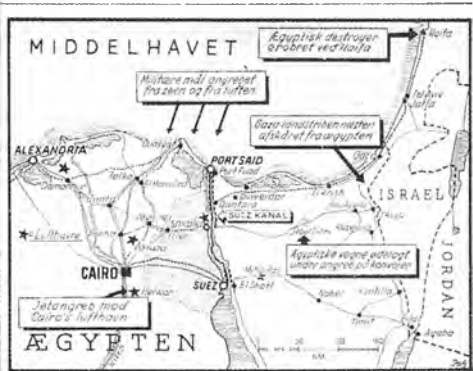
Store allierede bombestyrker angriber militære mål i Egypten. - Offensiven indledtes efter at det engelske luftministerium gennem radio og flyveblade indtrængende havde opfordret alle ægyptiske borgere til for deres egen sikkerheds skyld at holde sig borte fra Ægyptens lufthavne.

Det franske forsvarministerium meddeler, at kombinerede militære operationer indledtes klokken 17.40 dansk tid. Disse operationer, holder det omfatter luft- og flådetromaderne. Klokken 21 dansk tid meddeltes det fra officiel ægyptisk side, at de allerede bombeflådere har angrebet Cairo, Alexandria, Ismailia, Port Said og Suez. I Cairo drabtes syv personer, og der anrettedes betydelig materiel skade.

Vældig britisk plan
Militærapparatet saa stærkt udbygget, at det kan holde alle Mellemøstens lande stangen

Ægyptens luftstyrker lammes
De britisk-franske styrkers første mål — for at sikre

Et stort antal britiske og franske bombestyrker angriber militære mål i Egypten. De styrker angriber også lufthavne og kommunikationslinjer. De styrker angriber også lufthavne og kommunikationslinjer. De styrker angriber også lufthavne og kommunikationslinjer.

Map showing the Suez Canal region and military movements. Labels include: 'Militære mål angrebet fra søen og fra luften', 'Øger landstriben mellem Suez og Port Said', 'Egyptiske sømine nedlagt ved Port Said', and 'Jætagreb mod Cairo's lufthavn'.

Eisenhower om Suez-aktionen:

Ikke én lov for vore fjender og en anden for vore venner

Kun militære mål angrebet

Erklæring fra det britiske luftforsvarministerium

Avisoverskrifterne, som her fra Berlingske Tidende, viser det tidsmæssige sammenfald mellem Suez-krisen og opstanden i Ungarn. (Berlingske Tidende)

sammensat af mandskab fra stater, der ikke var permanente medlemmer af Sikkerhedsrådet. Styrken skulle være upartisk i den forstand, at den ikke måtte forsøge at påvirke den militære balance mellem de stridende parter eller kontrollere det landområde, hvori den var indsat, og den måtte kun bruge våbenmagt i forbindelse med selvforsvar.⁵³

Danmark blev anmodet om at deltage og accepterede sammen med de øvrige nordiske lande. Det danske bidrag udgjorde ca. 400 mand, der indledningsvis blev placeret ved Suezkanalen og senere sammen med en tilsvarende norsk styrke blev stationeret i området omkring Gaza, hvor de to styrker dannede en bataljon, DANOR. I 1967 blev DANOR trukket tilbage, efter at ca. 11.000 danske soldater gennem årene havde forrettet tjeneste ved bataljonen.

Oprettelsen af UNEF gav anledning til genoptagelse af overvejelserne om etablering af en permanent FN-styrke uden at dette førte til noget konkret resultat. Spørgsmålet blev også drøftet på et nordisk udenrigsministermøde i september 1958, der foranledigede en teknisk undersøgelse i FN af hele spørgsmålet. Generalsekretæren opstillede derpå en række vejledende principper for opstilling af en sådan permanent styrke og spurgte i juni 1959, om den danske regering ville være villig til at tage hensyn til disse principper i sin militære planlægning. Det blev indledning til et snævert nordisk samarbejde, der i 1963 førte til beslutning om i givet fald at opstille en nordisk FN-styrke på ca. 5.000 mand, der kunne stilles til rådighed for FN. Det danske bidrag hertil skulle omfatte en infanteribataljon på ca. 950 mand, tilvejebragt på frivillig basis blandt hjemsendt personel med rådighedskontrakt.

Urolighederne i Congo i forbindelse med selvstændigheden i 1960 førte til oprettelse af en ny fredsbevarende FN-styrke, der skulle yde regeringen bistand til opretholdelse af kontrol med landet og fordeling af nødhjælp. Danmark bidrog indtil 1964 til denne styrke med grupper af specialister, bl.a. militærpoliti, sanitetspersonel og medhjælpere til transporttjeneste.

Udsendelsen af den nordiske FN-styrke blev aktuel allerede i 1964, idet Sikkerhedsrådet i marts besluttede at indsætte en fredsbevarende styrke på Cypern for at forhindre, at kampene mellem den græske og den tyrkiske befolkningsgruppe skulle eskalere. De nordiske lande blev anmodet om at bidrage. Folketinget vedtog i april 1964 et beslutningsforslag om dansk delta-

I 1960 blev Congo uafhængigt af Belgien. Der opstod hurtigt en strid mellem forskellige stammer og områder i Congo, og Katangaprovincen med de rige kobberminer erklærede sig uafhængig. FN indsatte en fredsstyrke (ONUC), der efter modtagelsen af forstærkninger i vinteren 1962-1963 rykkede ind i de oprørske provinser Katanga og Kasai. Da styrkerne senere blev trukket ud, opstod der igen uro. Danmark sendte bl.a. et detachement militærpoliti til ONUC. I alt indsattes ca. 1.000 danske soldater i perioden 1960-1964. (Nordfoto)

gelse i opstilling af den nordiske styrke. Under debatten pointerede Udenrigsminister Per Hækkerup (1915-1979), at styrken skulle løse opgaver af den kategori, der omtales i FN-pagtens kapitel 6 om afværgning af truende konflikter, og ikke opgaver i henhold til kapitel 7 vedrørende imødegåelse af aggressioner. Efter at FN havde accepteret det danske tilbud om at stille styrken til rådighed for aktionen på Cypern, blev bataljonen opstillet i løbet af sommeren 1964 i den planlagte størrelse på ca. 950 mand, som dog i 1966 blev reduceret til 650 mand i forbindelse med en generel reduktion af den samlede FN-styrke på Cypern.⁵⁴

I oktober 1964 blev der i Jægersprislejren oprettet en FN-afdeling, som fik til opgave at rekruttere og give supplerende uddannelse til personel til deltagelse i FN-aktiviteter. Sådanne aktiviteter blev i den følgende tid en del af forsvarets hverdag.

Militære aktiviteter i Grønland

Forsvarets aktiviteter i Grønland blev varetaget af Grønlands Kommando, placeret på Marinestation Grønnedal, den tidligere amerikanske flådebase, som blev anlagt under 2. Verdenskrig. Den samlede bemanning var på ca. 125 mand. Grønlands Kommandos hovedopgave var fiskeriinspektion og farvandsovervågning, som indledningsvis i lange perioder blev løst af tre eller fire orlogskuttere med let bevæbning samt ved lejlighedsvis patruljering om sommeren med fregatter. I 1963 blev inspektionen og overvågningen væsentligt forstærket med helikopter-

Siriuspatruljen, der blev oprettet i 1950, har hovedbase i Daneborg i Nordøstgrønland. Patruljen har til opgave at håndhæve suveræniteten, at føre kontrol med ekspeditioner og fredningsbestemmelser i Nationalparken og ikke mindst at foretage en generel overvågning af hele området med civil politibemyndigelse. Det kolossale område, som patruljen opererer i, har en kyststrækning på mere end 16.000 kilometer. (Asger Fredslund)

I 1947 blev 6 brugte Catalinafly indkøbt i Canada, og i 1951 tilgik yderligere 2 amerikanske fly som våbenhjælp. Flytypen var velegnet til de barske forhold i Grønland og blev benyttet til mange forskellige opgaver, herunder eftersøgnings- og redningsopgaver. I 1957 blev 8 brugte amerikanske fly købt til afløsning af de første. Disse fly blev anvendt indtil 1970. (Flyvevåbnets Historiske Samling)

bærende inspektionsskibe. Grønlands Kommando blev støttet af udstationerede fly. Nordøstkysten af Grønland blev afpatruljeret af slædepatruljen Sirius på en halv snes mand. Den samlede danske militære tilstedeværelse udgjorde mindre end 300 mand og var således uden egentlig forsvarsmæssig betydning; men den tjente til hævvelse af dansk suverænitet i fredstid.

Den amerikanske militære tilstedeværelse var som tidligere omtalt fortsat, efter at traktaten fra 1941 var blevet fulgt af en ny traktat i 1951. Der blev i årene 1951-52 anlagt en større amerikansk flyvebase ved Thule i Nordvestgrønland og et par år senere en nødlandingsbane hertil, Station Nord, i Nordøstgrønland.

Thulebasens oprindelige formål var at tjene som støttepunkt for fly fra den amerikanske Strategic Air Command med hovedopgave fra omkring 1955 og indtil nedstyrtningen af et B-52 fly ved Thule i januar 1968 at være base for optankningsfly og nødlandingsplads for strategiske bombefly. I 1972 forlod amerikanerne Station Nord, der midlertidigt blev lukket, indtil det danske forsvar genetablerede den i 1975 som led i suverænitets-hævvelsen i Nordøstgrønland. I slutningen af 1950'erne blev der som en del af den amerikanske Distant Early Warning Line (DEW Line) til varsling af angreb med interkontinentale fly bygget fire varslingsstationer tværs over Sydgrønland. En af disse stationer lå på Kulusukøen i nærheden af Angmagssalik på sydøstkysten, hvor der også blev anlagt en flyveplads. Stationerne var forbindelsesled mellem det nordamerikanske radarnet og NATO's radarstationer i Europa samt indgik i NATO's radio-kæde (NARS). Søndre Strømfjord tjente primært som støttebase for DEW Line. I 1991 blev DEW Line nedlagt, og året efter rømmede amerikanerne også Søndre Strømfjord. Derefter var Thule den eneste tilbageværende amerikanske installation i Grønland.

I 1958-59 påbegyndte USA bygningen af en station i Ballistic Missile Early Warning System (BMEWS) i Thule med henblik på varsling af angreb med sovjetiske interkontinentale missiler mod det nordamerikanske fastland. Moderniseringen af denne radar i 1983-87 blev af Sovjetunionen betegnet som en overtrædelse af ABM-traktaten, se side 140, og førte til en vis politisk debat i Danmark og Grønland. Ligeledes begyndte USA i slutningen af 1950'erne at etablere satellitsporingsstationer i Thule og siden hen et system til kontrol med menneskeskabte objekter i rummet.

Våbenhjælpens ophør. Det "lille forsvarsforlig" i 1966

En af forudsætningerne for at nå de styrkemål, hvorom der var opnået enighed under Folketingets behandling af loven fra 1960, var en fortsat våbenhjælp til anskaffelse af nye våbensystemer, skibe og fly. Imidlertid ophørte sådanne våbenhjælps-tilbud i 1962, og i 1965 ophørte leverancerne stort set.

Danmark havde siden 1950 modtaget våbenhjælp til anslået 4,5 milliarder kr. i datidens priser, svarende til godt 45 milliarder i prisniveauet sidst i 1990'erne. Hertil kom en uddannelseshjælp af et betydeligt omfang, bl.a. uddannelse i betjening og vedligeholdelse af de leverede våbensystemer, pilotuddannelse samt stabsuddannelse på forskellige niveauer. Våbenhjælpen til hæren havde omfattet leverancer af materiellet til fire batterier luftforsvarsmissiler af typen Nike (overført til flyvevåbnet i 1962) og til fire batterier jord-til-jord-missiler af typen Honest John, ca. 350 kampvogne, ca. 360 kanoner og haubitsere, ca. 400 luftværnskanoner, ca. 6.500 køretøjer af forskellig art, ca. 60.000 geværer og maskingeværer samt kommunikationsudstyr og udrustning af næsten enhver art. Leveringen til søværnet, herunder afholdelse af halvdelen af udgifterne i forbindelse med skibsbygningsprogrammet iværksat i 1959, havde omfattet bl.a. en fregat, fire minelæggere, fire korvetter, ni mo-

tortorpedobåde, ti minestrygere og fire bevogningsfartøjer samt et stort antal luftværnskanoner til brug om bord og i land. Til flyvevåbnet var leveret fem jagerbomberskadriller af typen F-84 og tre altvejsjagereskadriller af typen F-86, senere erstattet af henholdsvis tre eskadriller F-100 og halvanden eskadrille F-104. Desuden fire luftforsvarsmissileskadriller af typen Hawk samt diverse jordudstyr, radio- og radarudstyr samt køretøjer.⁵⁵

Våbenhjælpens ophør bevirkede, at materielanskaffelser, som var blevet aftalt ved forliget i 1960, kun kunne gennemføres ved en forøgelse af materielbevillingerne. Da der samtidig opstod et ønske i regeringspartierne om at fremskynde den aftalte reduktion af tjenestetiden for værnepligtige, dvs. uden at afvente antagelse af det tilstrækkelige antal frivillige, blev der i juni 1965 nedsat et forsvarspolitisk udvalg af de fire partier bag forliget (Danmarks Retsforbund var ikke repræsenteret i Folketinget efter valget i november 1960). Udvalgets formand blev den socialde-

mokratiske Forsvarsminister Victor Gram (1910-1969), der havde efterfulgt Poul Hansen som forsvarsminister i november 1962.

Udvalget drøftede indgående spørgsmålet om længden af tjenestetiden for de værnepligtige, herunder et forslag om afholdelse af forsøg med en tjenestetid på kun otte måneder, som imidlertid ikke blev vedtaget. Regeringens udgangspunkt var en tjenestetid på 12 måneder med to måneders genindkaldelse. Efter forslag fra Hærkommandoen enedes man i udvalget om 14 måneder uden egentlige genindkaldelser, men med kortvarige mønstringer. I flyvevåbnet blev tjenestetiden dog nedsat til 12 måneder. Nedsættelsen betød, at der skulle indkaldes flere værnepligtige til hæren, hvorved dækningsstyrken kunne bevares på 13.000 mand. Dækningsstyrken blev omlagt, således at den nu skulle omfatte to panserinfanteribrigader i hver landsdel med en fredstidsbemanning på kun 60 pct.⁵⁶

I juni 1966 førte forhandlingerne til enighed om en forøgelse af driftsbudgettet med 55 mill. kr. og af den årlige materielanskaffelsesramme med op til 400 mill. kr. som kompensation for den ophørte våbenhjælp, hvorved de i 1960 aftalte styrkemål kunne fastholdes. Aftalen blev siden omtalt som det "lille forsvarsforlig".

Strukturrationaliseringer og organisationsændringer

Som led i gennemførelse af forsvarslovene fra 1950 og 1951 var der i 1953 blevet oprettet et rationaliseringsudvalg under Forsvarsministeriet, der skulle arbejde med opbygning af de værn-fælles faglige myndigheder, korps og institutioner. Udvalget skulle samarbejde med værnskommandoerne, de pågældende myndigheder og Finansministeriets Forvaltningsnævn. Det var i forsvarskommissionens betænkning forudsat, at opbygningen af myndighederne skulle foretages med henblik på betjening af alle tre værn og med en høj grad af decentralisering. Det havde imidlertid vist sig vanskeligt at gennemføre planerne fuldt ud,

Pansret mandskabsvogn M113 blev leveret til den danske hær fra 1964 som led i den amerikanske våbenhjælp. Der blev leveret mere end 600 stk., som fortsat anvendes i hæren. (Hærens Kampskole)

bl.a. på grund af værnsvisse forskelle og ønsket om at bevare den hidtidige direkte tilknytning mellem det enkelte værn og de faglige myndigheder. Forsvarsministeriets rationaliseringsudvalg blev nedlagt i 1959, og rationaliseringsopgaverne i forsvaret blev overført til Forvaltningsnævnet. Nævnet havde allerede iværksat en gennemgang af forsvarets producerende virksomheder med henblik på mulighederne for overførelse af fremstilling og reparation til civile virksomheder samt for en vis sammenlægning af værkstedstjenesterne. Opgaver, der blev taget op til overvejelse, var motorkøretøjstjenesten, forsyningstjenesten og stabenes administrative virksomhed med henblik på muligheden for værnsfælles regionale administrationsorganer.

Som anført var et vist rationaliseringsprovenu taget til indtægt i de økonomiske beregninger, der lå til grund for forsvarsforliget i 1960, og desuden var det forudsat, at yderligere rationaliseringsgevinster kunne anvendes inden for forligets bestemmelser uden konsekvenser for forsvarets bevillingsramme. Den detaljerede angivelse af forsvarets myndigheder, skoler, institutioner m.v. i lovene fra 1950 og 1951 havde vist sig uhensigtsmæssig. I den nye lov blev Forsvarsministeren derfor bemyndiget til at fastsætte de nærmere bestemmelser om størrelse, sammensætning og organisation af værnene samt af de i øvrigt under Forsvarsministeriet hørende organer.

I 1960 nedsatte Statsministeren et administrationsudvalg med den opgave at formulere generelle retningslinjer for udviklingen af den statslige forvaltning, herunder udskillelse af opgaver fra departementerne og placering af disse i generaldirektorer, fagdirektorer m.v. Endvidere nedsatte Finansministeriet i 1964 et udvalg til effektivisering af statsadministrationen, herunder opfølgning af den udvikling, der havde fundet sted efter Forvaltningsnævnets oprettelse i 1947. Et af dette udvalgs forslag var oprettelse af et Administrationsråd, der skulle erstatte Forvaltningsnævnet, men have væsentlig udvidet målsætning og større beføjelser, herunder bistand til rationaliseringsprojekter i hele statsadministrationen. Administrationsrådet blev oprettet i 1965 under Økonomiministeriet.

Arbejdet i disse to udvalg medførte en lang række undersøgelser af og efterfølgende ændringer på et stort antal af statens forvaltningsområder. Rationaliseringsundersøgelser i forsvaret i medfør af 1960-loven blev gennemført i et samarbejde mellem

Forsvarsministeriet, forsvarets myndigheder og Forvaltningsnævnet, senere Administrationsrådet. Efter nedsættelsen af det forsvarspolitiske udvalg i 1965 blev drøftelserne om rationaliseringer og tilpasninger i forsvaret intensiveret, og udvalget, som blev opretholdt indtil folketingsvalget i januar 1968, blev inddraget heri. For at koordinere arbejdet blev der i 1967 oprettet et rationaliseringsnævn under Forsvarsministeriet med Forsvarsministeriets departementschef som formand, og med chefen for forsvarsstaben, cheferne for værnsstabene, chefen for det nyoprettede Forvaltningsdirektorat under Forsvarsministeriet, se side 118, og chefen for Administrationsrådet som medlemmer.

Den oprindeligt påtænkte udvikling af værnsfælles faglige myndigheder og organer havde som nævnt vist sig vanskelig at gennemføre. I årene efter 1960-lovens vedtagelse blev der derfor gennemført en mere værnsorienteret struktur. Forsvarets Krigsmaterielforvaltning blev således nedlagt i 1960, og i stedet blev Hærens tekniske Korps oprettet, indledningsvis direkte under Forsvarsministeriet, men i 1965 placeret organisatorisk under Hærkommandoen. Forsvarets Telegrafforvaltning blev som allerede omtalt nedlagt i 1962, og opgaverne blev for hovedpartens vedkommende overført til værnskommandoerne.

Fra Statsministeriets og Finansministeriets side blev der på baggrund af de nævnte forvaltningsundersøgelser presset på for at få gennemført en delegering fra Forsvarsministeriet til underlagte myndigheder. Med overførelsen i 1964 af budget- og økonomiansvaret til værnskommandoerne blev der skabt grundlag for yderligere delegering af opgaver. Officers- og fenriksskolerne blev således henlagt under disses respektive værnskommandoer.

En tilsvarende udvikling fandt sted vedrørende de øvrige myndigheder under Forsvarsministeriet. Den Militære Brødfabrik blev nedlagt i 1961, og Tøjhusmuseet blev overført til Kulturministeriet samme år. Københavns Militærhospital blev overført til Rigshospitalet i 1962. Den producerende del af Forsvarets Materielintendantur blev overført til Den Militære Klædefabrik, og Krudtværket blev nedlagt i 1964. Dyrslægekorpset blev nedlagt i 1965. Forsvarets Logistikkomité blev nedlagt i 1968 og Forsvarets Gymnasium i 1969.

I 1967 blev hærens seks generalinspektorer nedlagt, inspektionsvirksomheden blev samlet i Hærinspektoratet og ledelsen af skolerne i Skolekommandoen, begge under Hærkommandoen,

HÆRKOMMANDOEN 1968

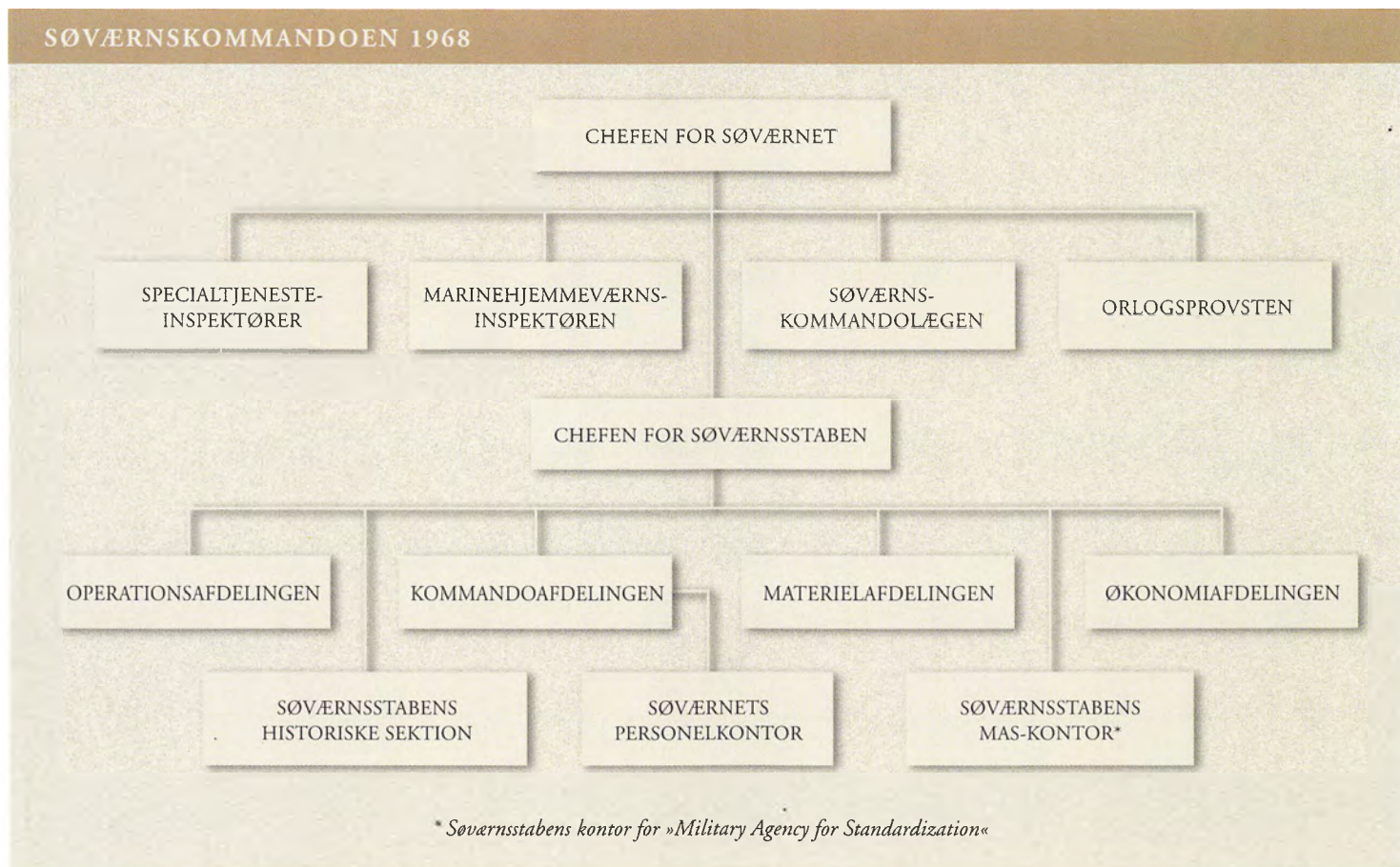

medens den personeladministrative virksomhed og virksomheden som tekniske og taktiske rådgivere vedrørende pågældende våbenart blev overført til hærstaben. Hærstabens bemanning omfattede herefter 120 officerer og 63 civilt ansatte. De tekniske tjenester blev samlet i Hærens Materielkommando med underlagte parkområder. Våbenarsenalet blev underlagt Hærens Materielkommando, indtil det blev nedlagt i 1970.

Søværnets Operative Kommando var blevet oprettet i 1961. I 1967 blev Søværnets Materielkommando etableret med henblik på en gradvis sammenlægning af de seks tekniske institutioner og centralisering af reparations-, vedligeholdelses- og lagervirksomheden. Der blev truffet beslutning om oprettelse

af en myndighed under Søværnskommando, benævnt Søværnets Inspektorat og Skolekommando, der skulle samle inspektionsvirksomheden og specialscolerne. Som senere omtalt blev dette dog ikke gennemført. Søværnsstabens bemanning omfattede ved udgangen af 1967 76 officerer og 75 civilt ansatte.

Flyvevåbnets to basiskommandoer var blevet nedlagt i 1955 samtidigt med, at Flyvertaktisk Kommando var blevet oprettet. Træningskommandoen var oprettet samme år med ansvar for rekrutuddannelse, befalingsmandsuddannelse, teknisk grunduddannelse og den indledende pilotuddannelse og med de pågældende skoler underlagt. Ansvar for den tekniske

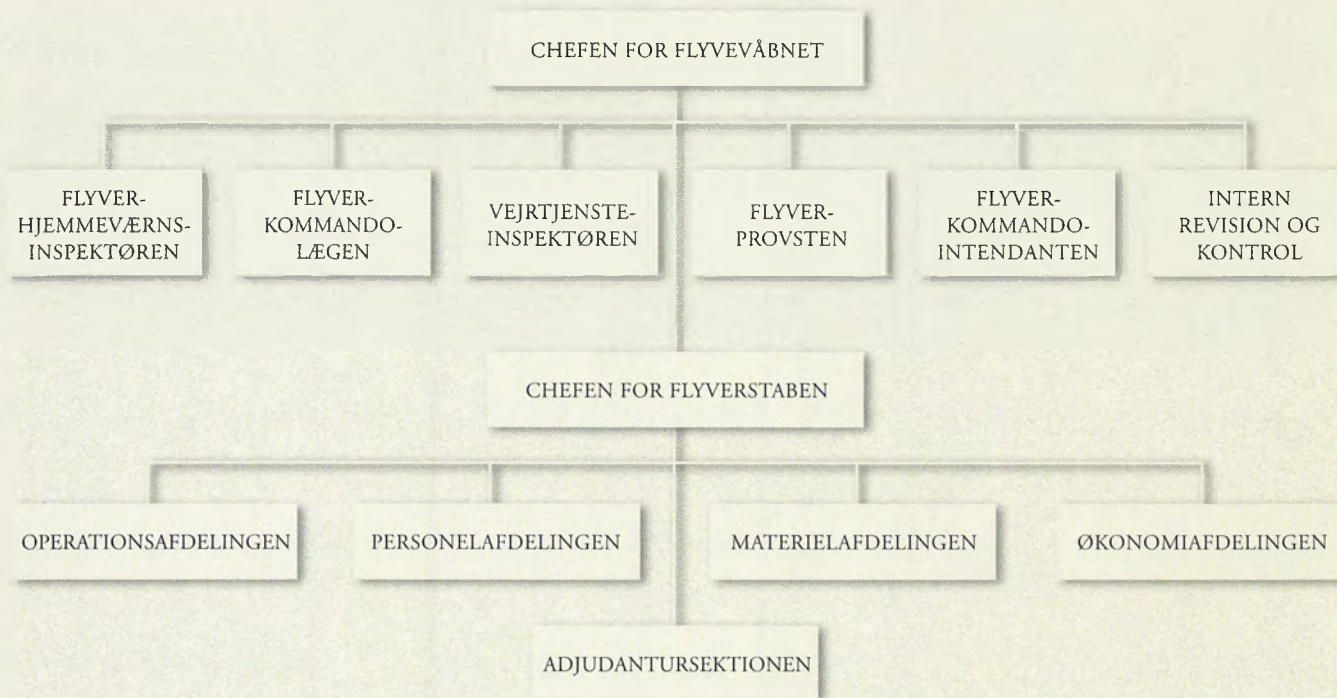
virksomhed var allerede i 1951 placeret under Flyvemateriel-tjenesten – fra 1961 benævnt Flyvematerielkommandoen. Der var derfor ikke behov for større organisationsændringer i 1960'erne. Flyverstabens bemanning omfattede ved udgangen af 1967 92 officerer, 30 stampersonel og 87 civilt ansatte.

Som anført fandt den forenkling af organisationen og delegering af opgaver fra Forsvarsministeriet til lavere niveauer, som var forudsat i loven fra 1960, i vid udstrækning sted i en værnsorienteret struktur. Den naturlige udvikling efter de af Statsministeriet og Finansministeriet fastlagte retningslinjer ville imidlertid have været en forøgelse af Forsvarschefens ansvarsområde. Herved ville der have været større mulighed for at opnå den for-

bedrede koordinering og styring af forsvarets samlede ressourcer, som forsvarsforligets faste økonomiske ramme, der blev reguleret for løn- og prisstigninger, samt de stigende driftsudgifter til personel og materiel stillede krav om. At udviklingen gik i modsat retning skyldtes dels værnskommandoernes interesse i at bevare og overtage flest mulige områder og funktioner uden om Forsvarschefen og med ansvar over for Forsvarsministeriet, dels ministeriets interesse i at bevare denne organisations- og ansvarsfordeling.

Samspillet mellem departementet og forsvarsstaben i de første mange år var præget af, at denne stab kun havde begrænset kapacitet, og at varetagelsen af de nye NATO-opgaver lagde beslag

FLYVERKOMMANDOEN 1968

på en væsentlig del heraf. Departementet, hvori der fortsat var et betydeligt antal officerer tjenestgørende, skulle frigøre sig fra en fortid med en organisation omfattende to militære ministerier samt forestå opbygningen af det nye Forsvarsministerium og de nye myndigheder. Samtidig var der i denne periode tale om en betydelig grad af centralisering af opgaver i departementet, bl. a. som følge af placeringen af et antal værnssfælles myndigheder direkte under Forsvarsministeriet.

Disse forhold førte til, at videreudviklingen af den nye organisation og delegeringen af de forvaltningsmæssige opgaver fandt sted i et samarbejde mellem Forsvarsministeriet og værnskommandoerne, og at koordineringen og styringen af den værnsvise udvikling blev forbedret.

I 1967 gennemførtes på denne baggrund en reorganisering af forsvarsdepartementet med henblik på at koncentrere virksomheden om styrende og alment kontrollerende funktioner, hvorved antallet af kontorer blev reduceret fra 12 til 7, og der skete yderligere delegering til værnskommandoer, korps og faglige myndigheder. Til varetagelse af visse værnssfælles forvaltningsområder blev Forsvarsministeriets Forvaltningsdirektorat oprettet.

Endnu et forhold må antages at have påvirket udviklingen. Forsvarschefsejns eksistens og forsvarsstyrelsens virke i de forløbne år har formentlig påvirket forsvarsdepartementet på en måde, som den amerikanske forsker Edward Luttwak udtrykker således i en analyse af den amerikanske komité af værnsschefer: "... når først en national forsvarsstab kan underkaste værnene

den disciplin, som en sammenhængende strategisk opfattelse indebærer, vil Forsvarsministeren også have mindre behov for at bygge på civile embedsmænd til at monitere og revurdere værnbeslutninger. Til rette tid kan dette resultere i en gradvis mindskelse af omfanget af Forsvarsministeriet – hvis vækst gennem årene hovedsageligt skyldtes The Joint Staff's manglende evne til at gøre sit arbejde.”⁵⁷

Udvikling i NATO's atomstrategi. Ny NATO-strategi

I 1955 var der som nævnt sket en kortvarig opblødning af den sovjetiske udenrigspolitik, En forværring indtraf imidlertid, da Sovjetunionen i 1956 nedkæmpede det reformvenlige styre i Ungarn, som havde opsagt medlemskabet af Warszawapagten og erklæret landet neutralt. Selvom Nikita Khrusjtjov havde gjort sig til talsmand for fredelig sameksistens, forblev Tysklandsspørgsmålet og Berlins status konfliktområder. Sovjetunionen truede med at indgå en separat fredsftale med Østtyskland, men på et møde i Camp David i USA mellem præsident Eisenhower og Khrusjtjov i 1959 enedes man om at søge Berlinproblemet løst gennem forhandling. Nedskydningen af et amerikanske U-2-fly over Sovjetunionen i 1960 blev imidlertid benyttet af Khrusjtjov til en dramatisk afbrydelse af et topmøde i Paris i maj 1960. I 1961 opførtes Berlinmuren, der i næsten 30 år ikke alene delte Berlin, men blev et symbol på det delte Tyskland og den kolde krig. Medens forholdet mellem Øst og Vest således igen blev forværret, fortsatte atomoprustningen.

Efter vedtagelsen af det tidligere omtalte NATO-dokument MC 70 i 1957 indførtes taktiske atomvåben i de fleste europæiske NATO-lande. I overensstemmelse med den nye amerikanske strategi besluttede NATO-rådet i 1954, som tidligere omtalt, at stationere taktiske atomvåben i Vesteuropa med det formål at kompensere for alliancens underlegenhed med hensyn til konventionelle styrker og fungere som en udløsningsmekanisme, der – sammen med de amerikanske styrker, som allerede var stationeret i Europa – automatisk ville sikre USA's fuldstændige engagement i tilfælde af angreb i Europa. Atomvåbnene blev tildelt såvel amerikanske som allierede styrker. Kontrollen over disse atomvåben blev fastlagt enten efter det såkaldte dobbelt nøglesystem (for de atomvåben, der var tildelt

Den sovjetiske leder N. Khrusjtjov og den amerikanske præsident J.F. Kennedy blev de centrale personer under Cuba-krisen. Khrusjtjov var i Vesten kendt for en ganske direkte måde at agere på, som her ved en pressekonference i 1960 med forsvarsminister marskal af Sovjetunionen R.Y. Malinovsky. Under Cuba-krisen var Khrusjtjovs personlighed med til at øge usikkerheden i Vesten med hensyn til de sovjetiske intentioner og reaktioner. (Nordfoto)

de allierede) eller – fra 1961 – efter de såkaldte Athenretningslinjer (for atomvåben tildelt amerikanske styrker). Under dobbelt nøglesystemet havde værtslandet kontrol med fremføringsmidlerne og amerikanerne med sprængladningerne. Efter Athenretningslinjerne havde amerikanerne kontrol over såvel fremføringsmidler som sprængladninger, men var forpligtede til at konsultere værtslandet inden brug af våbnene – forudsat tid og omstændigheder tillod det.⁵⁸

I Storbritannien, Italien og Tyrkiet blev der desuden opstillet mellemdistancemissiler af typerne Thor og Jupiter. Disse våbensystemer var ikke taktiske våben, men et supplement til de stra-

tegiske våben, indtil der var blevet produceret et tilstrækkeligt antal interkontinentale missiler og Polarissmissiler.⁵⁹

Sovjetunionen foretog i august 1957 et forsøg med et interkontinentalt missil, og senere på året blev den første satellit opsendt i kredsløb om jorden. Dette blev indledning til opbygning af et arsenal af strategiske atomvåben i Sovjetunionen, hvilket skabte frygt i USA for at blive distanceret af Sovjetunionen på det strategiske område. I sin valgkampagne i 1960 advarede Præsident John F. Kennedy (1917-1963) om, at der var opstået en raketkløft til fordel for Sovjetunionen. Dette viste sig dog siden ikke at være tilfældet.

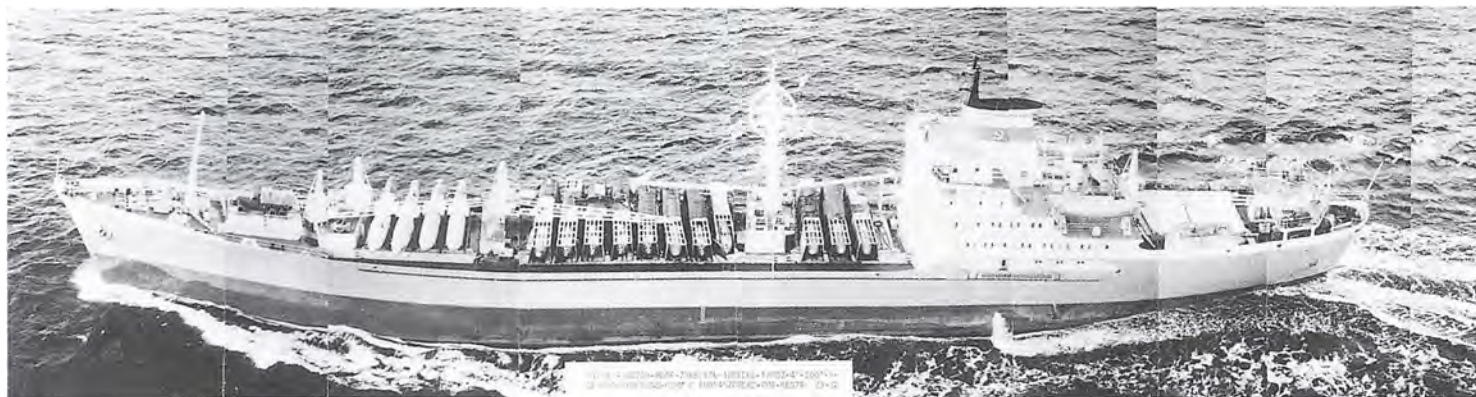
Denne udvikling medførte ikke desto mindre, at strategien om den massive gengældelse begyndte at miste sin troværdighed. En massiv anvendelse af strategiske atomvåben mod Sovjetunionen ville ikke kunne hindre denne i at rette et tilsvarende massivt angreb på USA. At USA skulle udsætte sig for dette for at imødegå enhver sovjetisk aggression i Europa forekom mindre sandsynligt, hvad der svækkede strategiens afskrækkelsesværdi. I USA styrkedes kritikken af strategien og kravet om, at præsidenten fik flere handlemuligheder i en krisesituation. Kennedyadministrationen formulerede derfor i 1961-62 strategien om det fleksible svar (flexible response). Denne strategi understregede på ny betydningen af konventionelle styrker og nødvendiggjorde udviklingen af et spektrum af militære instrumenter, der skulle kunne tilpasses enhver form for krig spændende fra guerillakrig til strategisk atomkrig. Med sådanne militære instrumenter til rådighed mente man, at USA ville være i

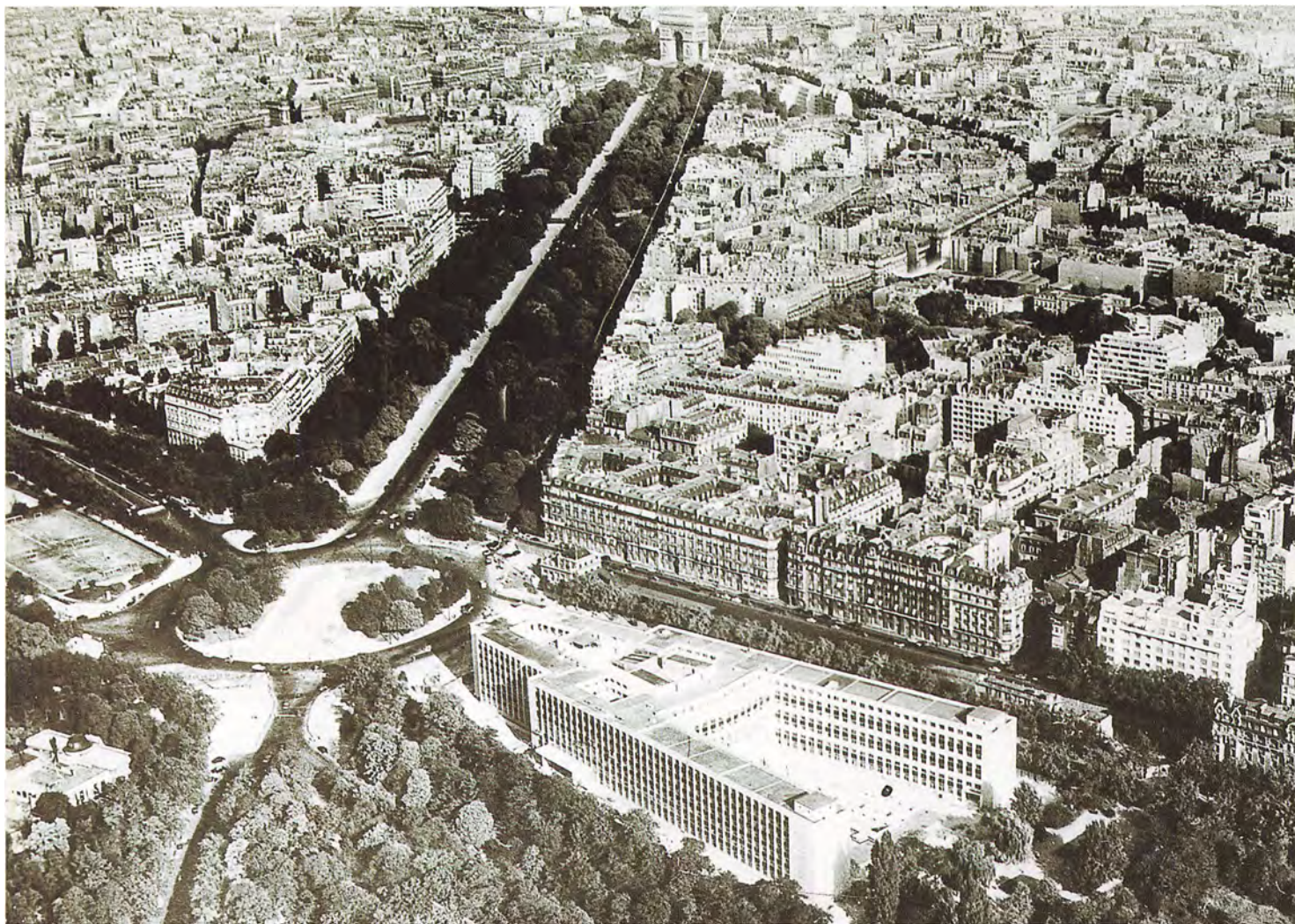
stand til at møde enhver militær udfordring med et efter omstændighederne tilpasset svar. Samtidig ville afskrækkelsens troværdighed øges gennem evnen til kontrolleret eskalation.⁶⁰

I Europa frygtede man, at en opgivelse af strategien om den massive gengældelse ville udhule den amerikanske atomvåbengaranti og skabe forøget risiko for omfattende ødelæggelser i Europa gennem en krig udkæmpet med konventionelle midler, eventuelt eskalerende til anvendelse af taktiske atomvåben. Tankerne om en ændret strategi fandt derfor ikke umiddelbart grobund i Europa. For at imødegå de europæiske betænkeligheder stillede USA forslag om oprettelse af en multilateral atomvåbenudrustet NATO-flådestyrke (MLF). Det forslag mødte dog så mange politiske betænkeligheder, at det måtte opgives; bl.a. syntes det at udgøre en hindring for vedtagelse af den ikke-spredningsaftale, som man havde arbejdet på siden en vedtagelse herom på FN's generalforsamling i 1961.⁶¹ Først i 1967, efter at Frankrig var trådt ud af alliansens integrerede militære samarbejde, blev flexible response officiel NATO-strategi, se senere.

I oktober 1962 opstod en sikkerhedspolitisk krise, der blev kulminationen på den kolde krig. Sovjetunionen var i færd med

Luffoto taget af det danske flyvevåben i 1962 af sovjetisk handelskib på vej til Cuba gennem Storebælt. Sovjetunionen fragtede missiler, fly og motortorpedobåde gennem bæltet på vej til Cuba. Skibene blev nøje fulgt af det danske forsvar, herunder Forsvarets Efterretningstjeneste, der holdt regering og NATO-partnerne underrettede. (Flyvevåbnet)

at opbygge baser til mellemdistancemissiler på Cuba, hvorfra store dele af USA kunne rammes. USA truede med flyangreb mod baserne, hvis de ikke blev nedlagt, og iværksatte en karantæne mod sovjetiske skibe på vej til Cuba med missiler. Samtidig lovede Præsident Kennedy i fortrolighed den sovjetiske leder Khrusjtjov at trække de omtalte mellemdistancemissiler tilbage fra Tyrkiet. Resultatet blev, at Sovjetunionen bøjede sig og trak missilerne tilbage fra Cuba.

NATO-hovedkvarteret, der havde form som et V ved Porte Dauphine op til Boulogne skoven ved Paris, blev indviet i december 1959. På en pressekonference i september 1965 meddelte den franske præsident Charles de Gaulle, at Frankrigs militære integration i NATO ville ophøre senest i 1969. Dette medførte, at NATO i oktober 1967 flyttede sit hovedkvarter til Bruxelles. (Nordfoto)

Afslutningen af Cubakrisen gav anledning til en periode med et relativt afspændt forhold mellem Øst og Vest. Der blev indledt forhandlinger mellem USA og Sovjetunionen om rustningskontrol. I 1963 blev der indgået en prøvestopaf tale, der forbød atomprøvesprængninger i atmosfæren, det ydre rum og under vandet, og i 1968 lykkedes det at indgå ikke-spredningsaftalen.

Afspændingen i anden halvdel af 1960'erne kom i 1967 til udtryk i NATO's Harmelrapport, opkaldt efter den daværende belgiske udenrigsminister Pierre Harmel (f. 1911).⁶² Heri for-

muleredes NATO's nye dobbelte målsætning om afskrækkelse gennem opretholdelse af et troværdigt forsvar og afspænding gennem bestræbelser for at skabe et stabilt og tillidsfuldt klima. I 1969 blev der indledt forhandlinger om begrænsning af antallet af strategiske atomvåben, de såkaldte Strategic Arms Limitation Talks (SALT), se nærmere herom i kapitel 5.

Trods afspændingstendenserne efter Cubakrisen fortsatte oprustningen. I Sovjetunionen blev Khrusjtjov i 1964 afsat som generalsekretær for kommunistpartiet og efterfulgt af Leonid Brezjnev (1906-1982), der i de følgende år gennemførte en force-

ret konventionel og atomar oprustning, hvorved Sovjetunionen i begyndelsen af 1970'erne opnåede strategisk paritet med USA.

I forbindelse med overvejelserne i NATO om accept af den nye strategi blev der fremsat et amerikansk forslag om at give medlemslandene medindflydelse på alliancens atomstrategi. På rådsmødet i december 1966 vedtog udenrigsministrene et forslag til alliancens fremtidige planlægnings- og konsultationsproces vedrørende atomforsvaret. Der blev nedsat en komité for atomforsvarsproblemer, Nuclear Defence Affairs Committee (NDAC), hvori alle medlemslandene kunne deltage, samt en planlægningsgruppe, Nuclear Planning Group (NPG), indledningsvis med fire faste medlemmer og tre på rotationsbasis, men senere udvidet til at alle lande kunne blive faste medlemmer. Luxembourg og Island deltog ikke i komitéens eller planlægningsgruppens arbejde, og Frankrig, som fra første færd havde været modstander af et specielt atomvåbensamarbejde i NATO, ønskede heller ikke at deltage.

Den danske regering, som havde været modstander af en fælles atomstyrke uden dog at ville lægge afgørende hindringer i vejen for en eventuel oprettelse, deltog i komitéens arbejde, og Danmark blev i 1968 medlem af planlægningsgruppen. Dette ændrede intet ved den i 1957 fastlagte principielle holdning til spørgsmålet om atomvåben på dansk territorium. Frankrig trådte i 1966 ud af det integrerede militære samarbejde, men forblev som medlem af alliancen. Som følge heraf blev alle NATO-myndigheder flyttet fra Frankrig, herunder NATO-rådet og NATO's hovedkvarter der i 1967 blev placeret i Bruxelles, og SHAPE som blev placeret i Mons i Belgien. NATO Defence College blev flyttet til Rom.

Efter Frankrigs udtræden af det militære samarbejde blev den nye strategi, kombineret med bestræbelser på at tilvejebringe et fremskudt forsvar i Europa og at forøge de konventionelle styr-

I 1967 skete der en vis samling af NATO's hovedkvarterer bl.a. på baggrund af Frankrigs udtræden af det integrerede militære samarbejde. I marts samme år indviedes det nye militære hovedkvarter for NATO's Europa Kommando (SHAPE) ved Casteau nær Mons i Belgien, som det ses på billedet. I oktober indviedes endvidere det nye NATO-hovedkvarter i Bruxelles. (Nordfoto)

ker, vedtaget i NATO i december 1967 i form af et nyt strategidokument benævnt MC 14/3.⁶³

For at styrke Europa inden for NATO blev der i 1968 indledt et samarbejde mellem de europæiske NATO-lande på en række områder uden for det egentlige NATO-samarbejde, såsom fælles uddannelses- og materielprojekter samt samarbejde om bemandingsproblemer og værnepligtsforhold. Samarbejdet blev formaliseret under betegnelsen EUROGROUP, der ikke var et egentligt NATO-organ, og som aldrig fik væsentlig betydning.

Forsvarschefsejdet begrænses.

Chefen for Forsvarets Operative Styrker

Graden af værnsfælles ledelse var også efter etablering af NATO et emne, som medførte overvejelser i mange af medlemslandene. I USA søgte præsident Eisenhower at styrke Joint Chiefs of Staff, hvilket resulterede i, at formanden herfor fik stemmeret i komitéen. Yderligere styrkelse stødte imidlertid på modstand i Kongressen. Men op gennem 1950'erne og 1960'erne udviklede formandens rolle sig til at være komitéens talsmand uanset eventuel uenighed i denne, hvilket blev accepteret af såvel politiske som militære myndigheder. Fra midten af 1960'erne indså værnscheferne, at enighed var påkrævet, og antallet af særudtalelser faldt markant.⁶⁴

I Danmark havde forsvarschefsejdet i den første halve snes år efter oprettelsen stort set blot ressourcer til at behandle visse overordnede strategiske forhold og nogle specifikke områder som efterretningstjeneste og signaltjeneste samt relationerne til NATO. Samarbejdet i NATO krævede en betydelig indsats fra Forsvarschefens side, dels fordi det var placeret i berøringsfladen mellem Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet og derfor i særlig grad påkaldte sig Forsvarsministerens opmærksomhed, dels på grund af at de store alliancepartnere kunne anvende langt større ressourcer til mødevirksomhed og sagsbehandling. Arbejdet i NATO's Militærkomité var bl.a. præget af gennemførelsen af NATO's strategi, herunder opbygning og udvikling af styrkestrukturen.

Forsvarschefsejdet situation var også præget af, at en række værnsfælles myndigheder var direkte underlagt Forsvarsministeriet, og at ministeriet på en række områder foretog detailsty-

ring, også efter de tidligere omtalte betydelige delegeringer til værnskommandoerne. Værnskmandoerne havde gennem årene styret den omfattende udvikling af værnene, herunder indpasning af de mange nye våbensystemer med store uddannelsesopgaver, ændrede ansættelsesformer for personellet, samarbejde med allierede styrker og modernisering af værnenes struktur.

Udviklingen havde imidlertid medført et behov for en samlet militær styring af forsvarets udvikling. Det tidligere omtalte ophør af våbenhjælpen understregede nødvendigheden af en overordnet prioritering i forbindelse med anskaffelse af nyt materiel. Den generelle våbentekniske udvikling medførte også større krav til løbende modernisering, vedligeholdelse og ud-

dannelse. Høj beskæftigelse og stigende lønninger nødvendiggjorde en stram personeløkonomi. Stigende driftsudgifter stillede krav om en afbalanceret aktivitetsstyring.

I oktober 1962 efterfulgte General Kurt Rudolph Ramberg (1908-1997) admiral Qvistgaard som Forsvarschef. I begyndelsen af 1964 tog han initiativet til overvejelser i forsvarsstyrelsen om forsvarschefembedets indhold med vægt på tre forhold. For

Forsvarschef general Ramberg ses her forlade sit daværende domicil på Kastellet. (Nordfoto)

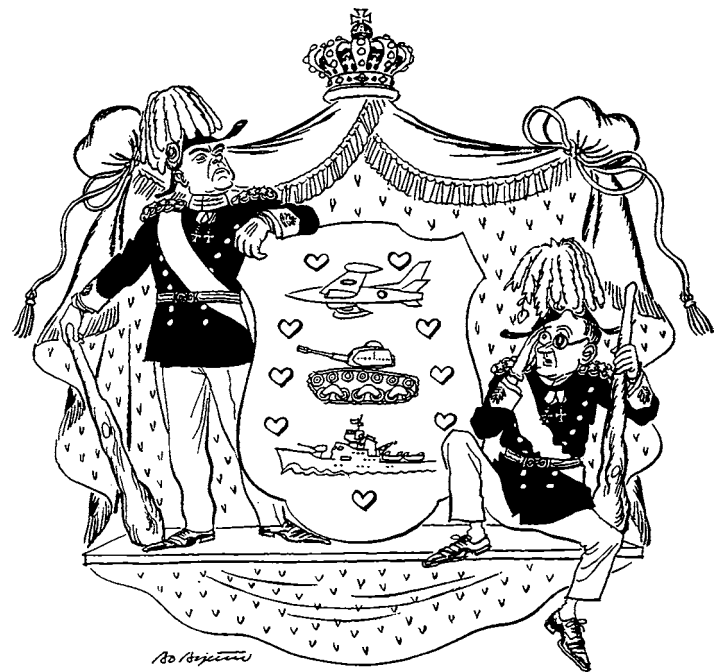
det første ønskede Forsvarschefen en styrkelse af sin rolle i den langsigtede forsvarsplanlægning med henblik på en overordnet målsætningsformulering og udviklingsplanlægning for de samlede militære styrker som grundlag for værnskommandoernes specifikke planlægning. Han anså betydningen af en sådan langsigtet planlægning for voksende som følge af våbenhjælpens ophør.

For det andet anså Forsvarschefen sine muligheder for at udøve den operative ledelse af de danske styrker forud for ikrafttrædelse af NATO's kommandosystem som begrænsede uden etablering af et omfattende system af føringsmidler. Denne begrænsning ville blive mere udtalt, såfremt de ovenfor omtalte overvejelser om fleksibel imødegåelse af et sovjetisk angreb ville resultere i en ændring af NATO's strategi, der kunne indebære, at Forsvarschefen i en spændingssituation skulle udøve operativ ledelse i en længere periode. Da et system af føringsmidler nu var etableret under COMBALTAP, kunne det overvejes at lade COMBALTAP i en national dansk rolle udøve denne funktion på Forsvarschefens vegne, hvilket tillige ville indebære en smidigere overgang til NATO's kommandosystem.

For det tredje anså Forsvarschefen en nærmere organisatorisk – eller i hvert fald fysisk – tilknytning mellem Forsvarsministeriet og forsvarsstaben som hensigtsmæssig med henblik på en mere direkte og mindre formel kommunikation, der ville virke fremmende på såvel overvejelser om langtidspanlægningen som krisestyring. Forsvarschefen henviste i denne forbindelse til den organisation af den øverste militære ledelse, der var indført eller var under indførelse i Norge og Sverige samt i de større NATO-lande.

I maj 1964 forelagde Forsvarschefen sine synspunkter for Forsvarsministeren og redegjorde for værnschefernes holdninger, der i forskellig grad afveg herfra.⁶⁵ I august pålagde Forsvarsministeren Forsvarschefen at arbejde videre med spørgsmålet om overdragelse af den operative ledelse til COMBALTAP. Derimod afviste ministeren, at der var behov for ændringer i forbindelse med de øvrige af Forsvarschefen rejste problemer. Ministeren henviste til overvejelser om en intern omlægning af varetagelsen af ministeriets opgaver i forbindelse med materiel- og logistikplanlægningen. Desuden anførte han under henvisning til en forudgående drøftelse med Forsvarschefen, at ministeriet senere ville vende tilbage til spørgsmålet om udvikling på

Vildmændene

Bo Bojesen illustrerede d. 6. februar 1960 drøftelserne i Forsvarets øverste militære ledelse således: "Der synes at herske en vis uoverenstemmelse mellem cheferne i de forskellige værn om forsvarsmillionernes fordeling". (Bo Bojesen, Politiken)

længere sigt i retning af et enhedsforsvar, idet Forsvarschefen dog blev anmodet om at påbegynde overvejelser herom.⁶⁶

Spørgsmålet om den operative ledelse blev nærmere belyst i en arbejdsgruppe under forsvarsstaben med deltagelse fra værnstabene.⁶⁷ Efterfølgende indgik emnet i det i 1965 nedsatte forsvarspolitiske udvalgs drøftelser om rationaliseringer i forsvarets ledelse. Langtidspanlægningen samt Forsvarschefens ansvarsområde i øvrigt blev ligeledes behandlet. I april 1966 forelå resultatet af udvalgets overvejelser. Det blev anført som

hovedprincip, at Forsvarschefen som formand for forsvarsstyrelsen og medlem af NATO's Militærkomité var Forsvarsministerens øverste militære rådgiver og ansvarlig for det samlede militære forsvarsberedskab, hvorfor forsvarsstaben skulle være i stand til at yde Forsvarschefen den fornødne bistand til varetagelse af disse funktioner. Da en række stabsfunktioner var forudsat at bortfalde, kunne forsvarsstaben reduceres til et sekretariat, der under ledelse af chefen for forsvarsstaben, men uden traditionel stabsopdeling, skulle repræsentere den nødvendige ekspertise til støtte for Forsvarschefen og forsvarsstyrelsen samt i øvrigt deltage i særlige arbejdsgrupper under forsvarsstyrelsen til behandling af værnssfælles problemer. Den øverste operative ledelse af danske styrker i en krisesituation skulle under Forsvarschefens ansvar udøves gennem COMBALTAP som chef for Forsvarets Operative Styrker, der skulle have et mindre stabs-element til rådighed. Den overordnede logistiske ledelse ville blive centraliseret i Forsvarsministeriet, idet afgørelser i videst mulig omfang skulle delegeres til værnskommandoerne, og værnssfælles spørgsmål koordineres i Forsvarets Logistikkomité.⁶⁸ Denne komité var oprettet under Forsvarsministeriet i 1958 med henblik på koordinering af materielindkøb. Den blev nedlagt i 1968.

Forsvarschefen blev på dette grundlag pålagt at udarbejde forslag til instruks for Forsvarschefen og for chefen for Forsvarets Operative Styrker samt til en reduktion af forsvarsstabens bemanning. Forsvarstabens signalafdeling skulle ikke omfattes af Forsvarschefens forslag, idet en reorganisering af forsvarrets overordnede signaltjeneste forventedes taget op til særlig overvejelse. Det blev endvidere oplyst, at efterretningsafdelingen og Forsvarets Forskningsråd kunne forventes henlagt under Forsvarsministeriet.

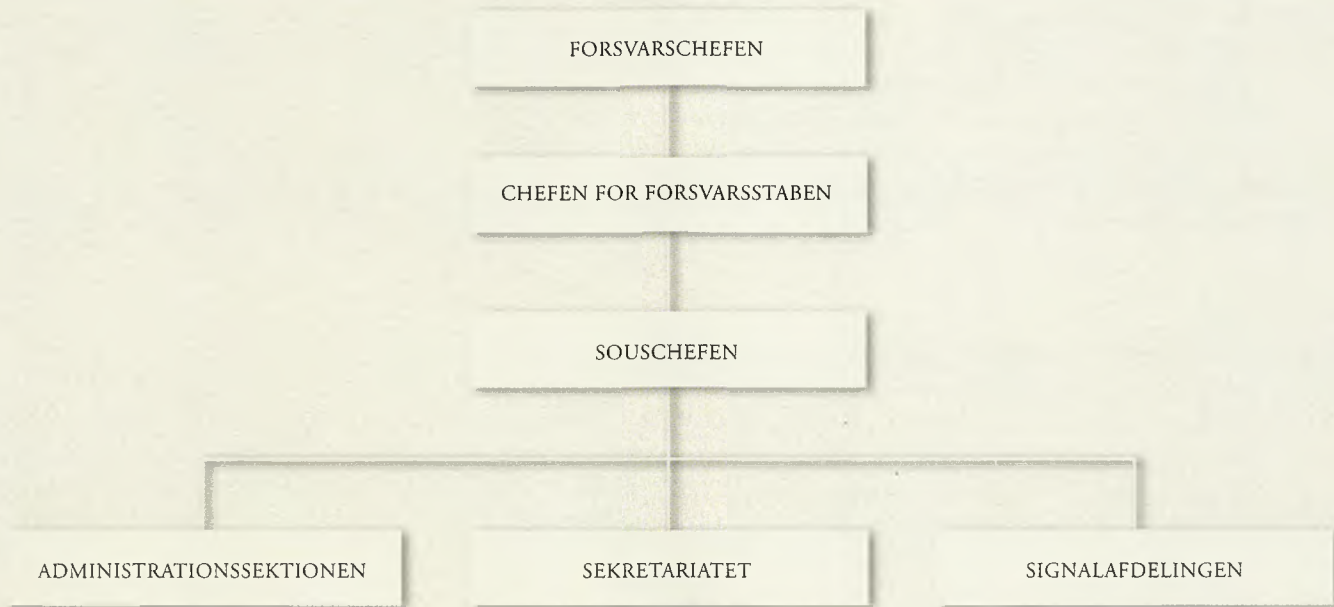
På Forsvarschefens foranledning⁶⁹ blev direktivet senere uddybet vedrørende placering af en række opgaver og funktioner, der ikke umiddelbart kunne henføres under begrebet sekretariatsvirksomhed for forsvarsstyrelsen eller for Forsvarschefens NATO-virksomhed, bl.a. beredskabsopbygning, totalforsvarsplanlægning og det fremtidige samarbejde med efterretningsstjenesten, herunder prioriteringen af tjenestens militære opgaver.⁷⁰ I januar 1967 forelå Forsvarschefens forslag til reorganiseringen,⁷¹ som Forsvarsministeren imidlertid ikke fandt tilstrækkeligt personbe-

Generalmajor Eigel Hilmar Wolff (1914-1983) blev den 1. oktober 1967 den første chef for Forsvarets Operative Styrker. (Joint Headquarters Northeast)

sparende, hvorefter det – efter Forsvarschefens ønske – blev forelagt Administrationsrådet. Rådets sekretariatschef foretog en gennemgang af forsvarsstabens sagsområde og foreslog en række mindre sagsområder af værnssfælles karakter, der i årenes løb var blevet placeret i forsvarsstaben uden egentlig sammenhæng med Forsvarschefens lovbestemte opgaver, henlagt under Forsvarsmi-

FORSVARSCHEFEN OG FORSVARSTABEN 1. OKTOBER 1967

nisteriet, værnstabene eller en faglig myndighed. Behovet for sagsbehandlere til den omtalte sekretariatsvirksomhed blev vurderet til 12 officerer, fire mindre end af Forsvarschefen foreslået. Der var i øvrigt i forsvarsstyrelsen opnået enighed om, at chefen for Forsvarets Operative Styrkers stabelement omfattende fem officerer og fem medhjælpere kunne overføres fra værnstabene. Efter drøftelse i forsvarsstyrelsen foreslog Forsvarschefen et kompromis, hvorefter endelig fastsættelse af bemanning skulle afventte erfaringer med den ændrede arbejdsform⁷².

Forsvarsministeren godkendte dette forslag i slutningen af september med ikrafttrædelse den 1. oktober 1967. Samme dato blev Forsvarets Efterretningstjeneste oprettet som en myndighed under Forsvarsministeriet, og Forsvarets Forskningsråd blev ligeledes placeret under Forsvarsministeriet.⁷³ Da NATO-myndighedernes accept af COMBALTAP's nationale funktion som chef for Forsvarets Operative Styrker samtidig forelå, kun-

ne også denne ændring iværksattes den 1. oktober 1967.⁷⁴ Denne nationale funktions placering hos NATO-chefen løste det problem for det dansk-tyske samarbejde, der var forårsaget af, at de tyske styrker måtte forventes at komme under NATO-kommando før de danske, hvorved COMBALTAP stod i fare for at blive "enarmet".

Med henblik på den bebudede rationaliseringsundersøgelse af forsvarstabens signalafdeling blev der i december 1967 nedsat en arbejdsgruppe med chefen for signalafdelingen som formand og med repræsentanter for Forsvarsministeriet, værnstabene og Administrationsrådets sekretariat samt tilforordnede fra berørte civile styrelser. Arbejdsgruppens undersøgelser var ikke afsluttet, da nye overvejelser om en reorganisation af forsvarets øverste ledelse påbegyndtes i foråret 1968, se senere, og arbejdsgruppen fortsatte derfor sit arbejde inden for rammerne af disse overvejelser.

Forsvarschefens ønske om en forbedring af den overordnede planlægning og det stigende behov for en samlet militær styring af forsvarets udvikling og aktiviteter var således ikke blevet imødekommet. Forsvarsstabens bemanning var blevet reduceret til ca. 70 personer, heraf ca. 20 i signalafdelingen, og antallet af officerer til varetagelse af den såkaldte sekretariatsvirksomhed for Forsvarschefen var reduceret til 16. En række af de tidligere opgaver blev fordelt mellem værnskommandoerne og Forsvarsministeriet efter ønske fra værnscheferne og de ledende embedsmænd i Forsvarsministeriet.

Klimaudvalget

På grund af visse tilfælde, hvor værnepligtige var blevet nedværdigende behandlet, var der i offentligheden opstået diskussioner om klimaet i forsaret og forholdet mellem de forskellige personelgrupper. Som følge heraf blev der i 1960 foretaget en undersøgelse af en gruppe sergenters forhold for at belyse denne personalekategoris marginale position, og de følgende år blev andre gruppers forhold undersøgt. Hærkommandoen nedsatte en pædagogisk arbejdsgruppe i 1961, og der blev i alle tre værn i de følgende år etableret lederuddannelse som efteruddannelse af officerer og øvrige befalingsmænd.

I december 1964 nedsatte Forsvarsministeren et udvalg til undersøgelse af befalingsmandsuddannelsen og arbejds klimaet i forsaret. Udvalget, der omtaltes som klimaudvalget eller Højbyudvalget efter formanden, undervisningsinspektør i Direktoratet for Gymnasieskolerne Sigurd Højby (1902-1997), blev meget bredt sammensat af ledende embedsmænd fra samfundets undervisningssektor og af repræsentanter fra erhvervslivets organisationer, fra Forsvarsministeriet og værnskommandoerne samt fra forsarets personelorganisationer. En række repræsentanter fra forsarets skoler og institutioner blev tilforordnet udvalget.

I årene 1966-70 afgav udvalget syv delbetænkninger med en lang række anbefalinger og forslag, der efterhånden blev gennemført.⁷⁵ Loven fra juni 1967 om samarbejdsregler i forsaret med bestemmelser vedrørende talsmænd, talsmandsudvalg og kontaktudvalg var således baseret på en af disse delbetænkninger. Oprettelsen i 1967 af Forsvarets Pædagogiske Råd var ligeledes en følge af et forslag fra udvalget. Skiftende forsvarschef

I forsaret arbejdede man fra 1960'ernes begyndelse med udviklingen af forsaret både pædagogisk og ledelsesmæssigt, hvilket bl.a. medførte en modernisering af mandskabsbehandlingen. Denne blev igangsat efter udgivelsen af "de grønne betænkninger". (Forsvarskommandoen)

fremmede udviklingen på det ledelsesmæssige område, primært gennem Forsvarets Kursusinstitution, der efter etablering i 1972 gennemførte uddannelse i ledelse og samarbejde, og som i 1980 fik udvidet sit virkefelt betydeligt som Forsvarets Center for Lederskab. Værnepligtsslønnen, der blev indført i 1976, var baseret på udvalgets forslag fra 1968. Udvalget bidrog desuden med kommentarer og vejledning til arbejdet med uddannelsesplaner m.v., der foregik i et i januar 1964 nedsat udvalg vedrørende uddannelse og anvendelse af officerer og faste befalingsmænd (14. januar-udvalget).

Klimaudvalgets arbejde fik i det hele taget stor betydning for udviklingen af forsaret til en moderne arbejdsplads og for de følgende års etablering af mellemlider- og lederuddannelse af høj kvalitet. Det må ligeledes anses for sandsynligt, at udvalgets arbejde og realiseringen af de mange forslag og idéer var medvirkende til, at forsaret ikke oplevede et "ungdomsoprør" i slutningen af 1960'erne.

Overvejelser om enhedsledelse. Forsvarsforliget brydes

I sin åbningstale i Folketinget i oktober 1967 bebudede Statsminister Jens Otto Krag (1914-1978), der havde været statsminister siden september 1962, nedsættelse af et udvalg til ”belysning af mulighederne for at samle de tre værn i et enhedsværn” uden dog at uddybe emnet nærmere.⁷⁶

Begrebet enhedsværn eller enhedsforsvar var den danske betegnelse for den forsvarsordning, som siden 1962 havde været under indførelse i Canada. Ordningen havde angiveligt til formål dels at forbedre planlægning og styring, dels at forhindre rivalisering mellem værnene, dels at reducere ressourceforbruget ved etablering af en fælles ledelse med underlagte opgave- og funktionsbestemte kommandoer, som for de flestes vedkommende omfattede styrker og personel af to eller alle tre værn. På længere sigt tilstræbtes det at udviske værnsidentiteten gennem fælles uddannelser i den udstrækning, som de enkelte våbensystemer og forskelligartede specialer gjorde dette muligt, samt ved fælles karrieresystem, fælles gradsbetegnelser og fælles uniformering, således at det samlede forsvar ville fremtræde som ét værn.⁷⁷ En sådan ordning blev i militære kredse betragtet med megen skepsis og blev da heller ikke efterlignet i andre lande. Mod idéen om enhedsværn talte flere forhold. De opgaver, som militære styrker skulle løse, krævede en høj grad af specialisering og professionalisme. Det var derfor under alle omstændigheder påkrævet med en vidtgående arbejdsdeling, et forhold der prægede organisering og uddannelse. Erfaringerne fra Canada har da også vist, at enhedsværn ikke var lønsomt, men at værnssælles strategisk opfattelse og ressourcestyring var hensigtsmæssig.

I Danmark havde den canadiske ordning imidlertid vakt nogen politisk interesse. Forsvarsminister Victor Gram havde således allerede som socialdemokratisk forsvarspolitisk ordfører under Folketingets behandling af personellovsforslaget i januar 1962 og senere ved forskellige lejligheder, bl.a. i en pjece fra 1966,⁷⁸ omtalt den som en udviklingstendens, der på længere sigt burde indgå i overvejelserne om en stærkere central koordinering af den samlede virksomhed i værnene. Som tidligere omtalt var Forsvarschefen i 1964 blevet anmodet om at påbegynde overvejelser herom; men substantielle overvejelser havde ikke fundet sted.

Historikeren Tage Kaarsted anfører da også i sin beskrivelse af de danske ministerier, at lanceringen af idéen i oktober 1967 ikke skete på Forsvarsminister Victor Grams initiativ, og at denne ikke havde gjort sig forestillinger om, hvordan idéen kunne gennemføres.⁷⁹ Victor Gram aflagde et officielt besøg i Canada for at orientere sig om ordningen; men det bebudede udvalg var endnu ikke nedsat, da der i begyndelsen af december blev udskrevet valg til Folketinget.⁸⁰

Efter folketingsvalget i januar 1968 dannede de tre borgerlige partier regering med Hilmar Baunsgård (1920-1989) som statsminister og Erik Ninn-Hansen (f. 1922) som forsvarsminister. Som led i regeringsaftalen mellem de tre partier blev forsvarsbudgettet for det kommende finansår reduceret med 125 mill. kr. Dette skabte bitterhed i Socialdemokratiet, der ikke havde været inddraget i forhandlinger herom. Bitterheden var vendt både mod regeringspartierne, som man beskyldte for at have brudt forligsaftalerne fra 1960 og 1966, og mod forsvarsstyrelsen, som over for Forsvarsministeren gav udtryk for forståelse for nødvendigheden af også at spare på forsvarsbudgettet. Socialdemokratiet erklærede sig løst fra forligsaftalerne, og da der dermed ikke mere forelå politiske aftaler om forsvarsbudgettets størrelse, blev der også de følgende år foretaget reduktioner af budgetrammen som led i regeringens bestræbelser for at begrænse de offentlige udgifter.⁸¹ Dette nødvendiggjorde betydelige reduktioner i aktiviteterne og af personelstyrken, samtidig med at planlagte materielanskaffelser måtte udskydes.

Der var i officerskredse og blandt det civile personel dyb frustration over reduktionerne og udviklingen i forsvaret. I overensstemmelse med et politisk ønske om at flytte arbejdspladser fra København til provinsen besluttede regeringen, at Hærens Materielkommando skulle placeres i Hjørring i stedet for som forudset i Brødskov i Nordsjælland. På et stort protestmøde i København med deltagelse af et betydeligt antal funktionærer og arbejdere bl.a. fra Hærens Materielkommando blev Forsvarsministerens embedsførelse i denne og andre sager udsat for stærk kritik. En tilsvarende kritik blev fremsat på et møde den 1. december 1969 med underafdelingschefer og højere chefer fra hæren – populært omtalt som ”ufreden i Roskilde”.

Efter regeringsskiftet fik forsvaret en fremtrædende rolle i den offentlige debat og blev en væsentlig del af den socialdemokrati-

ske oppositionspolitik. Varigheden af tjenestetiden for værnepligtige blev et af de centrale emner. NATO-rådets beslutning i 1967 om en afbalanceret gensidig styrkereduktion under bevarelse af den opnåede militære balance blev taget til indtægt for forslag om at overveje en ny forsvarsordning på et lavere styrkeniveau og dermed et lavere budget. Også indførelse af et enhedsværn, til tider modificeret til enhedsledelse, indgik i debatten.

I april 1968 iværksatte Forsvarsministeren et arbejde med henblik på at skitsere ordninger af forsvarets øverste ledelse, som kunne danne grundlag for overvejelser om forenklinger af uddannelse, opstilling, administration og forvaltning. Der skulle ikke foreslås ændringer i den eksisterende operative ledelse, og værnenes identitet skulle bevares. Arbejdet blev ledet af chefen for Forsvarsministeriets 1. afdeling, kommandør K.G. Konradsen (1912-1999), og deltagere uden for departementet var chefen for forsvarsstaben og stabscheferne i værnskommandoerne. Det blev pointeret, at sidstnævnte ikke deltog i arbejdet som repræsentanter for respektive myndigheder og derfor ikke forpligtede disse. I maj forelå tre skitser med forskellig grad af integrering af forsvarets øverste militære ledelse.⁸² Den første var en ordning meget lig den eksisterende, men med tilbageførelse til forsvarsstaben af de fleste af de sagsområder, som var flyttet i 1967, og oprettelse af forskellige koordineringsorganer under Forsvarsministeriet. Den anden skitse havde en række lighedspunkter med ordninger i flere andre lande, idet den indeholdt en Forsvarskommando med en forsvarsstab af betydeligt omfang og med ansvar for økonomi og logistik, medens værnscheferne var underlagt Forsvarskommandoen, men bevarede kommandoen over værnene. Den tredje skitse var den mest vidtgående med en fuldstændig integreret forsvarsstab, hvori de tre værnschefer og chefen for hjemmewærnet indgik alene med inspektionsopgaver. Der blev ikke foretaget en egentlig analyse eller sammenlignende vurdering af skitsernes konsekvenser.

Regeringen opfordrede Socialdemokratiet til at genoptage det afbrudte politiske samarbejde og medvirke til forberedelse af et forslag til ny forsvarslov, men fik afslag begrundet i, at regeringens forsvarspolitiske målsætning ikke var klart udformet. I stedet nedsatte regeringen et internt udvalg af politikere fra de tre regeringspartier,⁸³ der i løbet af sommeren udarbejdede et lovforslag, hovedsageligt med det formål at gennemføre en om-

Flyvevåbnets arbejdshest Douglas C-47 Dakota blev dels købt af SAS (to i 1953), dels modtaget som våbenhjælp (seks i 1956). Flyene blev anvendt til såvel fragt- som VIP-flyvninger m.v. De sidste fly udgik i 1982. Her vises flyet i tjeneste for Jægerkorpset. (Jægerkorpset)

fattende ændring af den øverste militære ledelse, som i væsentlig grad fulgte den mest vidtgående af de tre skitser. Chefen for hjemmewærnet bevarede dog sin hidtidige status.

At partierne i det forsvarspolitiske udvalg fra 1965 under Victor Grams ledelse havde været enige om en cementering af den hidtidige ordning og modsat sig en begrænset udvidelse af Forsvarschefens muligheder for at styre udviklingen i forsvaret, kort tid før en vidtgående ændring af den øverste ledelse blev foreslået, kan forekomme ejendommeligt, især da udvalget af forsvarsstyrelsen dengang var blevet orienteret om ordninger i andre NATO-lande, som var gået i modsat retning og havde styrket den værnssfælles dimension. Når der ikke på daværende tidspunkt blev taget skridt til yderligere overvejelser herom, kan det skyldes ønsket om at afslutte de igangværende rationaliseringsbestrebelse, som næppe kunne have været gennemført samtidig med omfattende organisatoriske ændringer af den

øverste ledelse, jf. det ovenfor anførte om Victor Grams udtalelser om den canadiske ordning som en langsigtet udviklingstendens.

Afgørende for, at Socialdemokratiet havde ændret holdning i efteråret 1967, og at spørgsmålet nu blev taget op af den borgerlige regering, har dog nok været erkendelsen af den eksisterende organisations største svaghed. Som Forsvarschefen allerede i 1964 havde påpeget, var den mindre egnet til at gennemføre integreret planlægning, prioritering og styring i det omfang, som våbenhjælpens bortfald havde nødvendiggjort, og som ville blive forstærket af den tekniske udviklings fordyrelse af materielanskaffelser. Organisationen var heller ikke egnet til en stram og afbalanceret aktivitetsstyring, nødvendiggjort af de stigende driftsudgifter som følge af den tekniske udviklings krav til specialuddannelse, vedligeholdelses- og opbevaringsfaciliteter, operative anlæg m.v. samt personel- og lønudviklingen. Der havde da også i politiske kredse dannet sig den opfattelse, at det ikke var muligt at frigøre ressourcer ved yderligere tiltag i den værnsoptdelte struktur, hvorfor en stærkere værnssfælles ledelse var påkrævet. At der blev valgt en løsning, som – i modsætning til hvordan de fleste andre NATO-lande på det tidspunkt havde organiseret den øverste militære ledelse – tilgodeså den værnssfælles dimension i nogen grad på bekostning af den værnsspecifikke, må således tillægges ønsket om at spare personelressourcer og undgå personelkrævende dobbeltbehandling.

Forsvarsloven af 1969 med oprettelse af Forsvarskommandoen

Regeringens lovforslag blev forelagt i Folketinget i november 1968. Styrkemålene blev i princippet foreslået uændret, men med en mindre grad af specifikation. Tjenestetiden for værnepligtige blev, i lighed med tidligere love, ikke fastsat i lovteksten, men det fremgik ved lovens forelæggelse, at regeringen påregnede tjenestetiden nedsat til 12 måneder.

Forslaget adskilte sig i øvrigt kun væsentligt fra loven fra 1960 på ét område, forslaget om en enhedsledelse. Forsvarschefen skulle have den fulde kommando over værnene, og der skulle etableres en Forsvarskommando bestående af Forsvarschefen, forsvarsstaben og de tre værnsschefer med stabe. Værns-

kommandoerne skulle nedlægges, og værnsschefernes ansvarsområde begrænses til at omfatte uddannelse i værnet og inspektion af værnets enheder og myndigheder, alt med ansvar over for Forsvarschefen, samt rådgivning i værnansliggender. Værnskommandoernes øvrige sagsområder skulle overføres til Forsvarsstaben, som således ville blive en værnssfælles stab bemandet med personel fra alle tre værn. Forsvarsstyrelsen blev foreslået nedlagt og erstattet af et forsvarsråd, der skulle yde bistand til Forsvarsministeren, og bestå af Forsvarschefen, chefen for forsvarsstaben, chefen for Forsvarets Operative Styrker og de tre værnsschefer. Stillingen som chef for Forsvarets Operative Styrker og Forsvarschefens mulighed for, efter bemyndigelse fra Forsvarsministeren, at overdrage den operative ledelse til denne blev foreslået angivet i loven.

Under udvalgsbehandlingen i Folketinget foreslog de socialdemokratiske medlemmer, at et hurtigt arbejdende ekspertudvalg skulle foretage en af de enkelte værn uafhængig, afbalanceret vurdering af de forskellige våbentyper, skibstyper, fly- og missiltyper m.v., på grundlag af hvilken der skulle udarbejdes styrkemål, som kunne opfyldes inden for de økonomiske muligheder. Disse styrkemål skulle derefter indarbejdes i lovforslaget, der kunne vedtages i den følgende samling.⁸⁴ Regeringspartierne modsatte sig dette, og foreslog i stedet nedsat en forsvarskommission efter lovens vedtagelse bl.a. med henblik på behandling af disse spørgsmål.

Folketingsudvalget drøftede også værnsschefernes ansvarsområde, bl.a. på grundlag af bemærkninger som forsvarsstyrelsen havde fremsat over for Forsvarsministeren forud for lovforslagets fremsættelse i Folketinget. Forsvarsstyrelsen var i princippet gået ind for oprettelse af en Forsvarskommando, omfattende også værnsscheferne, men havde påpeget, at en så omfattende ændring ikke burde gennemføres uden en forudgående tilbundsgående analyse. Man havde givet udtryk for, at den tilsigtede styrkelse af den centrale planlægnings- og koordineringsfunktion kunne opnås uden at gennemføre den foreslåede fuldstændige centralisering i forsvarsstaben af administration og forvaltning. I den forbindelse havde man foreslået, at værnsscheferne ud over uddannelse af personel og enheder også fik ansvaret for forvaltning af personel, materiel og etableringer samt de hertil afsatte midler.⁸⁵ Udvalgets flertal foreslog en ændring af

105 mm trukken haubits blev modtaget som våbenhjælp i et stort antal. Pjecen anvendes fortsat af enheder i kampgrupper og lokalforsvar. Pjecen blev besluttet udfaset i forbindelse med forsvarsaftalen for 2000-2004. (Hærens Artilleriskole)

lovforslaget, således at et enkelt forvaltningsområde, personelforvaltning, forblev et værnschefsanliggende, for hvilket værnscheferne var ansvarlige over for Forsvarsministeren – ikke over for Forsvarschefen som af forsvarsstyrelsen foreslået.

Med denne ændring vedrørende personelforvaltningen blev lovforslaget vedtaget medio juni 1969 med regeringspartierne stemmer, idet Socialdemokratiet undlod at stemme. Lovens ikrafttrædelse var fastsat til den 1. januar 1970 for at give tid til behandling af stabenes organisation og bemanning. Det var forudset, at overførelse af personel og sagsområder fra værnskommandoerne til Forsvarskommandoen måtte ske gradvis, så loven hjemlede mulighed for, at værnsstabene i en overgangsperiode fra den 1. januar 1970 varetog visse sagsområder med ansvar over for Forsvarschefen.

Der blev i øvrigt samtidig med organisationsloven vedtaget en ny personellov og en lov om ændring af hjemmeværnsloven,

begge hovedsageligt med henblik på ajourføring i overensstemmelse med organisationsloven. Personelloven indeholdt endvidere ændrede bestemmelser for officersgruppernes opdeling, gradsbetegnelse, aldersgrænser og pensionsforhold. Disse ændringer var baseret dels på betænkningen afgivet af det under Forsvarsministeriet den 14. januar 1964 nedsatte udvalg vedrørende uddannelse og anvendelse af officerer og faste befalingsmænd, dels på de nye tjenestemandsløve, der var en følge af tjenestemandreformen i 1969. Ved denne lovgivning opnåede forsvarets officerer en lønplacering svarende til den, som en række sammenlignelige personelgrupper havde opnået gennem 1960'erne i forbindelse med ændrede ansættelsesforhold.

I overensstemmelse med beslutningen i Folketinget nedsatte regeringen i juli 1969 en forsvarskommission, som afsluttede sit arbejde i 1972. Kommissionens arbejde og den afsluttende beretning vil blive behandlet i kapitel 5.

Medio august nedsatte Forsvarsministeriet en arbejdsgruppe, der udarbejdede forslag til Forsvarskommandoens organisation og bemanning på grundlag af lovens bestemmelser, suppleret med yderligere direktiver, herunder placering af Forsvarskommandoen i forsvarets bygningskompleks på Lyngbyvej i København. Kommandør Konradsen blev formand for arbejdsgruppen, som i øvrigt bestod af officerer, der var udpeget til de ledende stillinger i forsvarsstaben. Gruppens forslag til organisation og bemanning, der forelå medio december, blev lagt til grund for etableringen af Forsvarskommandoen fra 1. januar 1970 og vil blive omtalt i næste kapitel.

Udviklingen bl.a. i Norge

I udlandet var der udviklingstendenser, som – uden at gå så langt som tilfældet var i Canada – dog medførte en kraftig styrkelse af det værnsfælles element i den øverste militære ledelse.

I Norge blev den organisation, som var blevet indført efter 2. Verdenskrig, ændret i 1961. Forsvarschefseembedet blev genindført som en del af fredstidsorganisationen, og chefsnævnet blev ændret til et koordinerende råd.⁸⁶ Det var der flere grunde til. Chefsnævnet havde været præget af, at værnscheferne kun i begrænset omfang kunne enes om den økonomiske prioritering mellem værnene. Endvidere krævede det en stærk forsvarsmini-

ster at håndtere værnschefer, som både direkte og via chefsnævnet havde adgang til ministeren. Hertil kom, at der var politisk ønske om ”en sagkyndig militær instans ...som også i samarbejde med allierede myndigheder kan repræsentere hele forsvaret”. Endelig var der ønske om en slankere og mere effektiv topledelse.⁸⁷ Dette skulle bl.a. ses i lyset af nødvendigheden af personelbesparelser, som i 1962 førte til et forslag om en reduktion af det militære og civile personel i de norske militære stabe fra ca. 2.200 til 1.400.⁸⁸

Chefsnævnet blev nedlagt i 1968, og året efter blev forsvarrets overkommando genoprettet. Ansvar for forvaltningen blev overført fra værnscheferne til forsvarschefen.⁸⁹ Overkommandoen flyttede i 1970 sammen med forsvarsministeriet ind i et nybygget hovedkvarter i Huseby lidt uden for Oslo. Samplaceringen blev imidlertid af forsvarsministeriet anset for uhensigtsmæssig, hvorfor ministeriet i 1980'erne flyttede tilbage til Oslo.

Overkommandoen omfattede seks værnsfælles fagstabe: Personelstab, operationsstab, forsyningsstab, plan- og budgetstab, efterretningsstab og sikkerhedsstab, samt – til afløsning af de tre værnskommandoer og hjemmeværnets ledelse – fire specialstabe: Hærstab, søforsvarsstab, luftforsvarsstab og hjemmeværnsstab. Specialstabene blev ledet af generalinspektører.⁹⁰

Ved en sammenligning med den danske udvikling, herunder organiseringen af Forsvarskommandoen efter den nye lovs ikrafttrædelse den 1. januar 1970, er placeringen af efterretningsstaben og sikkerhedsstaben i overkommandoen en markant forskel. I Danmark var det opfattelsen, at Forsvarets Efterretningstjeneste skulle betjene en række myndigheder, civile såvel som militære, hvorfor tjenesten som tidligere omtalt var blevet placeret direkte under Forsvarsministeren i 1967. Forsvarschefen havde imidlertid ansvaret for prioriteringen af tjenestens militære opgaver, og i praksis eksisterede der det fornødne snævre samarbejde. Den militære sikkerhedstjeneste var i Danmark et chefsansvar, som Forsvarschefen udøvede gennem Forsvarets Efterretningstjeneste.

I NATO's ledende magt, USA, blev formanden for Joint Chiefs of Staff – ikke komitéen – efter afslutningen af Vietnamkrigen i 1975 rådgiver for den politiske ledelse, og operative værnsfælles kommandomyndigheder fik øget ansvar. I

komitéen indførtes i 1987 en viceformand, der blev den næsthøjeste amerikanske officersstilling. Komitéen var herefter sammensat af formanden, viceformanden, de tre værnschefer og chefen for Marinekorpset.⁹¹

Sammenfatning

Den nye organisationslovs ikrafttræden markerede afslutningen på en periode, hvori den militære ledelse omfattede et forsvarschefembede med begrænset kompetence, der gradvis blev indskrænket, og en forsvarsstyrelse med et væsentligt islæt af kollektiv ledelse. Intentionerne i forbindelse med oprettelsen af forsvarschefembedet i 1950 havde først og fremmest været at skabe en fælles operativ ledelse af værnene i krig og en enhedsledelse af forsvaret, der allerede i fredstid havde det overordnede ansvar for værnenes krigsduelighed, og som kunne give en værnsneutral rådgivning til regeringen.

Forsvarschefembedets indhold blev allerede begrænset i 1952, idet indførelsen af NATO's integrerede kommando- og styrkestruktur medførte, at den operative ledelse af danske styrker måtte forventes overført til NATO i tilfælde af krig.

I periodens første halvdel måtte hovedvægten lægges på en hurtig opbygning af værnene, samtidig med at den sikkerhedspolitiske situation krævede et højt beredskab. Betjening og vedligeholdelse af nyt materiel, rekruttering og uddannelse af personel samt indøvelse af operativt samarbejde med allierede styrker af samme værn stillede store krav til værnenes ledelse, og vægten blev derfor lagt på at skabe effektive værnskommandoer. Den overordnede planlægning af de militære styrkers sammensætning foregik hovedsageligt i NATO-regi på baggrund af våbenhjælpen samt forholdsvis rigelige økonomiske midler, og behovet for en stærk militær centralledelse var ikke udtalt.

Med oprettelsen af COMBALTAP i midten af perioden mindskedes Forsvarschefens og forsvarsstabens betydning i den operative planlægning. Personel- og materieludviklingen samt mere knappe økonomiske midler nødvendiggjorde omfattende rationaliseringer, der på dette tidspunkt naturligt blev styret af værnskommandoerne, hvilket sammen med delegeringen af forvaltningsopgaver fra Forsvarsministeriet, ikke mindst økonomiforvaltningen, øgede værnskommandoernes betydning.

På Forsvarschefens initiativ fik COMBALTAP i slutningen af perioden tildelt en national dansk rolle som chef for Forsvarets Operative Styrker, hvortil Forsvarschefen i en spændingssituation kunne afgive den operative ledelse af de danske styrker forud for ikrafttrædelse af NATO's kommandosystem. Herved kunne COMBALTAP's system af føringsmidler benyttes, og en smidigere overgang til NATO's kommandosystem opnås. Derimod blev Forsvarschefens forslag om en styrkelse af sin rolle i den langsigtede forsvarsplanlægning afvist af Forsvarsministeren, og forsvarschefembedet blev yderligere begrænset i en kortere periode.

Den indenrigspolitiske situation i sidste halvdel af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne skabte en vanskelig periode for forsvaret. Den socialdemokratiske regerings støtteparti i 1966 og 1967 var Socialistisk Folkeparti, som krævede betydelige reduktioner i forsvarsbudgettet. Regeringen søgte at opnå en bedre udnyttelse af forsvarets ressourcer gennem omfattende rationaliseringer og bebudede i oktober 1967 nedsættelse af et udvalg, der skulle overveje en forenkling af forsvarets organisation gennem skabelse af et enhedsværn. Inden et sådant udvalg var blevet nedsat, blev der dannet en borgerlig regering, som gennemførte besparelse på forsvarsbudgettet og fremsatte lovforslag om etablering af en integreret Forsvarskommando, hvori

værnscheferne skulle indgå med et betydeligt reduceret ansvarsområde. Dette betød en omfattende personelbesparelse i den samlede øverste ledelse.

Loven, der blev vedtaget i 1969, markerede en ændring af den politiske holdning til en integreret planlægning og styring. Forståelsen herfor var imidlertid begrænset i forsvaret, og der var betydelig skepsis over for den grad af integrering, som den nye ordning indebar. Årsagen hertil var frygt for, at den værnsekspertise, som var til stede i værnskommandoerne, ikke kunne bevares i Forsvarskommandoen, og at værnschefernes rolle ville blive af underordnet betydning. Hertil kom en forståelig skepsis over for en ordning, der ikke var grundigt analyseret og forberedt, og som var blevet tilvejebragt uden forsvarsstyrelsens medvirken og uden hensyntagen til forsvarsstyrelsens betænkeligheder. Også traditionsmæssige bindinger gjorde sig stærkt gældende.

Der var således en betydelig modstand mod etableringen af Forsvarskommandoen, en modstand, der ikke alene var følelig i arbejdet med udformning af Forsvarskommandoens organisation og bemanning, men også i en årrække efter dens oprettelse.

Som det vil blive nærmere omtalt i næste kapitel, skulle yderligere nogle forhold vise sig at skabe vanskeligheder i forbindelse med opbygning af Forsvarskommandoen.

Forsvarskommandoen opbygges og konsolideres

Perioden 1970–1990

Forsvarskommandoens etablering

Beslutningen om etablering af Forsvarskommandoen var skel-sættende for forsvarschefsembedets udvikling. Den første snes år efter etableringen blev karakteriseret ved, at der blev foretaget en række tilpasninger af den oprindelige organisation, uden at der blev gennemført fundamental ændring af denne. Samtidig blev planlægningssystemerne videreudviklet, og decentraliseringsbe-stræbelserne blev fortsat. Sikkerhedspolitik blev der tale om den sidste periode af den kolde krig.

Rammerne for opbygningen af den nye forsvarsstab frem til den 1. april 1970 blev fastlagt i en forsvarsstabsbefaling den 15. januar 1970.¹ De personelmæssige rammer var præget af, at Forsvarsministeren havde stillet krav om betydelige personelbesparelser ved indførelse af den nye ledelsesstruktur. Bemandingen af forsvarsstaben og de tre værnstabe med godt 650 personer var således en reduktion på ca. 100 i forhold til bemandingen af de stabe og myndigheder, der hidtil havde varetaget de pågældende funktioner.

Der var imidlertid fortsat uafklarede forhold, bl.a. vedrøren-de værnstabenes organisatoriske placering. I den skitse fra maj 1968, der havde ligget til grund for lovforslaget fra november 1968, havde man forudsat ganske små værnstabe blot omfat-tende det for værnstabschefernes overordnede styring af inspektion og uddannelse nødvendige personel. Den stabsmæssige ledelse af denne virksomhed var tænkt varetaget af henholdsvis de ny-oprettede myndigheder Hærinspektoratet og Skolekommando-en i hæren, den endnu ikke etablerede myndighed Søværnets Inspektorat og Skolekommando samt Træningskommandoen i flyvevåbnet. Med den ændrede placering af personelforvaltning-

gen, der blev en følge af udvalgsbehandlingen i Folketinget, havde Forsvarsministeren imidlertid givet som retningslinje, at de nævnte myndigheder skulle nedlægges (for søværnets ved-kommende ikke oprettes) og deres virksomhed indgå i værnst-abene, der således blev af betydeligt større omfang end forud-sat i lovforslaget fra 1968. Desuden var det blevet bestemt, at værnstabile, der først på længere sigt forventedes samplaceret med Forsvarskommandoen, ikke skulle indgå i, men være underlagt denne. Bestemmelsen i loven om placeringen af værnstabscheferne med deres stabe i Forsvarskommandoen skulle derfor efter ministerens direktiv fortolkes således, at det drejede sig om værnstabscheferne personligt, hver med en personlig stab på nogle få personer.² Efter beslutningen om at opføre en ny byg-ning til Forsvarskommandoen i Vedbæk, hvor også værnstabe-ne skulle placeres, se nedenfor, blev denne fortolkning ændret, således at værnstabscheferne og værnstabile skulle indgå i Forsvarskommandoen sideordnet med forsvarsstaben.³

Den medio august nedsatte arbejdsgruppe havde foreslået, at den nye forsvarsstab skulle omfatte tre fagstabe, nemlig en ope-rationsstab, en materielstab og en økonomistab, opdelt i afde-linger og sektioner, samt en personelafdeling, ligeledes sektions-opdelt, og en planlægningsgruppe, der direkte underlagt chefen for forsvarsstaben skulle varetage den meget langsigtede plan-lægning. Desuden skulle Generallægen, Søværnskommando-lægen, Flyverkommandolægen og Forsvarets Lægekorps' stab indgå i forsvarsstaben som et stabselement uden for fagstabile.

Arbejdsgruppens forslag blev fulgt, dog med visse begræn-sninger i antallet af sektioner og med ændring af visse sektions-betegnelser. Placeringen af den lægelige sektor blev først gen-

nemført i sommeren 1973. Samtidig hermed blev Forsvarets Lægekorps nedlagt som faglig myndighed.

Bemandingen af forsvarsstaben skulle fortrinsvis ske ved overførelse af personel fra de tidligere værnskommandoer, og det blev bestemt, at fordelingen af chefsstillinger i forsvarsstaben mellem de tre værn skulle være i forholdet tre til hæren og to til hvert af de to andre værn. Da officerer fra hæren imidlertid besatte et uforholdsmæssigt stort antal sagsbehandlerstillinger, anså hærens officerer denne fordeling af avancementsstillingerne som uretfærdig.

Som grundlag for forslaget til i hvilken takt Forsvarskommandoen skulle opbygges, havde arbejdsgruppen, som allerede anført, forudsat en placering af Forsvarskommandoen i bygningskomplekset på Lyngbyvej nr. 100. Dette kompleks var opført omkring 1940 som hjemsted for Forsvarets Materielintendantur og dele af Den Militære Klædefabrik m.m., og her var Forsvarsministeriets Forvaltningsdirektorat blevet placeret i 1967. Denne placering af Forsvarskommandoen gav imidlertid anledning til kritik under henvisning til det uhensigtsmæssige i at placere et væsentligt militært hovedkvarter, som man betragtede som et potentielt angrebsmål, i umiddelbar nærhed af et hospital og et større boligkvarter. Samtidig var det i strid med bestræbelserne for at nedlægge militære etableringer i de større byer og at udflytte statsinstitutioner fra hovedstaden. Det

blev derfor besluttet, at der i stedet skulle opføres en bygning til Forsvarskommandoen i Vedbæk på det område, hvor Flyverkommandoen havde været placeret siden 1951. Dette medførte en væsentlig forsinkelse i etableringen af Forsvarskommandoen, men også at værnstaberne kunne samplaceres med forsvarsstaben, når byggeriet var afsluttet. Det blev i denne forbindelse overvejet at placere Forsvarsministeriet i Vedbæk sammen med den øverste militære ledelse i lighed med, hvad der skete i andre lande, bl.a. i Norge, men tanken blev opgivet.

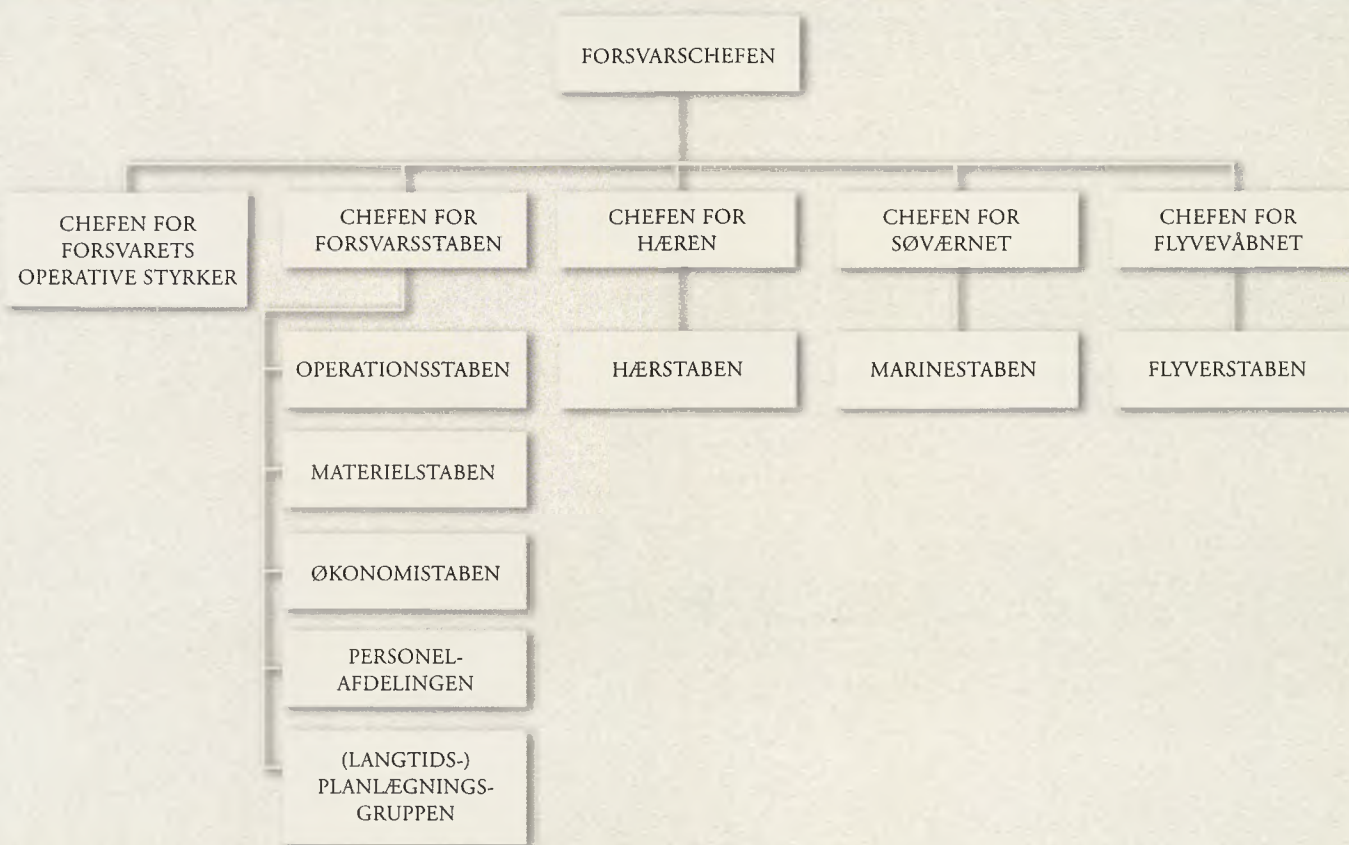
Forsvarschefen og chefen for forsvarsstaben forblev midlertidigt i Kastellet, hvortil der også blev overført personel fra værnstabenes operationsafdelinger med henblik på at opbygge den nye operationsstab. Økonomistaben, der skulle overtage den samlede økonomiforvaltning ved finansårets begyndelse den 1. april 1970, blev etableret på Lyngbyvej i forbindelse med nedlæggelse af Forsvarsministeriets Forvaltningsdirektorat; men en del af personellet fra værnstabenes økonomiafdelinger måtte midlertidigt forblive i værnstaberne. Forvaltningsdirektoratets 1. og 2. kontor blev overført til økonomistaben, 3. kontor, værnepligtskontoret, til forsvarsstabens personelafdeling, foreløbigt dog fortsat placeret på Lyngbyvej, og 4. kontor, lønningskontoret, blev tilbageført til Forsvarsministeriet. Materielstabens ene afdeling, materielafdelingen, blev placeret i Kastellet og den anden, logistikafdelingen, på Lyngbyvej, og personellet fra værnskommandoernes materielafdelinger blev efterhånden overført til disse afdelinger. Forsvarsstabens personelafdeling og planlægningsgruppen blev ligeledes placeret på Lyngbyvej, sidstnævnte i øvrigt under betegnelsen langtidsplanlægningsgruppen for dermed at adskille dens funktionsområde fra planlægningsfunktionerne i fagstaberne.

Opførelsen af Forsvarskommandoen nye bygning i Vedbæk blev påbegyndt i efteråret 1970. Med henblik på at samle forsvarsstaben så hurtigt som muligt blev flyverstaben i 1970 flyttet fra den tidligere hovedbygning, Henriksholm, til nogle nylyt opførte indkvarteringsbygninger, således at størstedelen af

Forsvarskommandoen nye bygning i Vedbæk var færdig i 1972. (Forsvarskommandoen)

FORSVARSKOMMANDOEN 1970

forsvarsstaben den 1. oktober 1970 kunne samles på Henriks-
holm med tilhørende kontorpavilloner. Signalafdelingen, der i
henhold til arbejdsgruppens forslag skulle indgå i operationssta-
ben, forblev dog i lokalerne på Borgmester Jensens Allé, hvor af-
delingen var blevet samlet i løbet af 1970. Værnepligtssektio-
nen samt langtidsplanlægningsgruppen forblev på Lyngbyvej.
Samtidig afsluttedes overførelsen af personel fra værnsstabene
til forsvarsstaben, således at forsvarsstabens praktiske mulighe-
der for at udvikle stabsprocedurer m.v. for samarbejdet mellem
de enkelte stabsselementer blev betydeligt forbedret. Det føltes

dog som et savn, ikke mindst for de højeste niveauer i Forsvars-
kommandoen, at den fysiske kontakt til Forsvarets Efterret-
ningstjeneste, der var upåvirket af den organisatoriske adskillel-
se i 1967, nu blev besværliggjort, idet tjenesten forblev i
Kastellet. På dette tidspunkt omfattede forsvarsstabens beman-
ning ca. 290 personer.

I 1970 blev værnsstabenes tilpasning til de opstillede forud-
sætninger, se side 135, ligeledes afsluttet. Hærstabens beman-
ning omfattede derefter ca. 125, marinestabens ca. 110 og fly-
verstabens ca. 115 personer.

De fire Hawk-eskadriller blev oprettet i 1964. Materiellet blev modtaget som våbenhjælp. Systemet er et jordbaseret luftforsvarsmissilsystem, der har gennemgået en række moderniseringer og fortsat er i brug. Systemet anvendes til at bekæmpe fly i lav og mellemstor højde. I 1980'erne blev der oprettet yderligere fire eskadriller med lejet materiel. Dette materiel blev købt i 1994. (Forsvarskommandoen)

Den nye bygning stod færdig med udgangen af 1972, og den 1. april 1973 var indflytningen tilendebragt. Henriksholm blev dog fortsat benyttet til dele af forsvarsstaben, herunder Forsvarskommandolægen med stabselement, der som allerede nævnt indgik i forsvarsstaben i sommeren 1973. Forsvarskommandoen omfattende Forsvarschefen, forsvarsstaben og de tre værnstabe var dermed samlet i Vedbæk. De fysiske betingelser for det tætte samarbejde i forsvarrets øverste militære ledelse, som var tilstræbt med loven fra 1969, var hermed skabt.

Forsvarskommandoens samlede personel omfattede derefter i alt ca. 410 officerer og ca. 245 civile, hvilket var en reduktion på ca. 40 officerer og ca. 60 civile i forhold til personelforbruget i de myndigheder eller funktioner, der var blevet nedlagt eller overført til Forsvarskommandoen.

En problemfyldt begyndelse

Forsvarskommandoens samling i 1973 afsluttede de vanskeligheder, som den spredte placering havde indebåret. Forskellighederne mellem værnene ikke alene i organisationsform, men også i procedurer og traditioner krævede fortsat tilpasning og koordinering, der dog blev lettet ved, at det var tilstræbt i videst muligt omfang at give forsvarsstabens organisatoriske elementer værnssfælles sagsområder og bemanning. Medvirkende hertil var også, at udviklingen gennem 1960'erne havde skabt større ensartethed mellem værnenes organisation, bl.a. ved etablering af materielkommandoer i alle tre værn.

Samtidig var der i den nye Forsvarskommando en udbredt uvilje, stedvis grænsende til direkte modvilje, mod nyordningen. Personellet i den hidtidige forsvarsstab var mindre positivt

indstillet, fordi man ikke følte sig inddraget i de forudgående overvejelser i fornødent omfang. Værnscheferne følte, at de havde løst de hidtidige opgaver godt og derfor ikke burde have indskrænket deres beføjelser. En række af de officerer, der blev beordret til at indgå i den nye forsvarsstab, manglede erfaring fra virke i et værnssfælles miljø og havde ingen værnssfælles uddannelse – en sådan blev først oprettet på Forsvarsakademiet i 1977. Hertil kom, at loven af 1969 og dermed ændringen af

forsvarets øverste ledelse, som tidligere anført, var præget af kompromiser, hvorfor den ramme, i hvilken ledelsen skulle virke, ikke blev fuldt hensigtsmæssig.

De vanskeligheder, der generelt prægede denne indledende fase, var særligt følelige på personelområdet. Arbejdsgruppen vedrørende forsvarsstabens organisation havde fremhævet, at dette områdes arbejdsopgaver var vanskelige at afgrænse præcist mellem værnstabile, forsvarsstaben og Forsvarsministeriet. Man havde forudsat, at forsvarsstaben skulle have et sådant overblik over forsvarets personelforhold og den overordnede personelplanlægning, at manglende oplysninger på disse områder ikke ville virke hæmmende på stabens øvrige virksomhed,⁴ et forhold der var væsentligt i betragtning af, at en betydelig del af forsvarets udgifter var personelrelaterede. Man havde derfor foreslået, at personelafdelingen ud over værnepligtssektionen, overført fra Forvaltningsdirektoratet, og en adjutantursektion skulle omfatte en personelsektion og en uddannelsessektion.

Personelsektionen skulle have ansvar for udvikling af personelstrukturen, herunder bestemmelser for personalekategoriernes anvendelsesområder, ansættelsesforhold og generelle tjenestebestemmelser, samt for udarbejdelse af personelrapporter og -prognoser samt bidrag til finanslov og anden lovgivning. Desuden var det foreslået, at personelsektionen skulle fastsætte overordnede bestemmelser for og foretage den nødvendige koordinering af værnstabilenes personelforvaltning. Sektionen blev imidlertid ikke oprettet som foreslået, og de fleste af de anførte opgaver blev indledningsvis placeret i adjutantursektionen.

Uddannelsessektionen skulle have ansvaret for generelle uddannelsesbestemmelser såsom pædagogiske retningslinjer, uddannelsens indhold af ikke værnsspecifik karakter, optagelseskriterier m.v., samt stabsarbejdet vedrørende uddannelsen på værnsfælles skoler. Denne sektion blev oprettet som foreslået.

Der var i værnstabilene et forståeligt, men problematisk ønske om at bevare den hidtidige uafhængighed på personelområdet, også på områder der var styret af personelplanlægningen, og den direkte reference til Forsvarsministeriet i personelforvaltningssager blev opfattet som en legitimering af en helt uændret praksis.

Værnschefernes stilling i øvrigt var heller ikke veldefineret. Værnscheferne lagde naturligt nok vægt på den del af deres ansvarsområde, der omfattede rådgivning i værnansliggender, og som de frygtede ville blive vanskelig at udøve alene på grundlag af inspektionsvirksomhed og et begrænset forvaltningsansvar. Værnscheferne og deres nærmeste medarbejdere havde i denne forbindelse svært ved at acceptere den ændrede rolle i planlægningen og styringen. Fundamenter for den overordnede planlægning og styring, herunder også medvirken i den politiske beslutningsproces, havde hidtil været stabsarbejde i værnskommandoerne, som derefter var blevet afstemt og koordineret i forsvarsstyrelsen gennem en personlig indsats fra værnsschefernes side. Herved havde værnsscheferne kunnet sikre, at synspunkter og holdninger, der var baseret på fundamentale forskelle i værnernes virkemåde, våbeneffekt og tradition, ofte benævnt værnkultur,⁵ blev inddraget i beslutningsprocessen. I den nye organisation blev disse fundamentale forskelle afbalanceret og koordineret i forbindelse med sagsbehandlingen i

Triton-klassemens fire italienskbyggede korvetter blev modtaget som våbenhjælp fra 1955. De sidste udgik af flådens tal i 1981. (Søværnets Materielkommando)

forsvarsstaben, hvis nøgternhed og værnsneutralitet værnscheferne fortsat var skeptiske overfor.

Efter Forsvarschefens ønske søgte fagstaben at inddrage værnscheferne i sagsbehandlingen på et tidligt tidspunkt; men dette betød lejlighedsvis, at værnsstaben blev involveret i sagsbehandling, som lå uden for deres faglige kompetence, og som derfor ofte var af mere formel end reel værdi. Som det vil fremgå af det følgende, blev personelforvaltningens placering efter få år gjort til genstand for lovgivningsmæssige ændringer, hvilket reducerede problemerne betragteligt. Senere blev også værnschefernes stilling ændret ved lov. Men det lykkedes aldrig at ændre ved det forhold, at værnscheferne var placeret i en udpræget marginalposition i Forsvarskommandoen.

Grundlæggende var det også en ulempe i denne vanskelige overgangsperiode, at visse af de ledende chefer i Forsvarskommandoen syntes at være udvalgt uden hensyntagen til deres evne til indbyrdes samarbejde. Hertil kom, at værnschefer undertiden gav direktiver direkte til fagstabenes sektionschefer og sagsbehandlere fra eget værn – uden om kommandostrukturen i forsvarsstaben. Dette fænomen var måske mere udbredt i andre lande. Eksempelvis kan nævnes, hvad Edward N. Luttwak anfører vedrørende de amerikanske Joint Chiefs of Staff: "... de officerer, som tjener i deres Joint Staff, er blot værnsrepræsentanter, hvis karriere afhænger af, hvor godt de tjener det enkelte værns særinteresser."⁶ I forbindelse med den senere omtale af personel- og uddannelsesstrukturen m.v. er der gjort rede for, hvorledes denne tendens efterhånden blev imødegået i dansk forsvar.

Fortsatte afspændingsbestræbelser i begyndelsen af 1970'erne

Den afspænding mellem Øst og Vest, der var indledt efter Cuba-krisen i 1962, fortsatte ind i 1970'erne. USA's engagement i Vietnam, som udviklede sig voldsomt i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne, forhindrede ikke denne udvikling. I sidste halvdel af 1970'erne kom afspændingen imidlertid ud for et stigende pres. Afspændingspolitikken fulgte to spor, et bilateralt amerikansk-sovjetisk og et europæisk, der ikke forløb helt parallelt.

Afspændingen mellem USA og Sovjetunionen kom primært til udtryk i forhandlinger og aftaler om rustningskontrol med

En amerikansk patrulje har stoppet en vietnamesisk båd for at søge efter våben og udrustning. Efter at Frankrig i 1954 havde trukket sig ud af Indokina (Vietnam), øgedes det amerikanske engagement gradvist. I 1961 var der således i Sydvietnam omkring 1.000 amerikanske militærrådgivere, mens der i 1965 var 75.000 soldater og i 1968 var ca. 540.000 soldater. Vietnamkrigen blev den første krig, der kunne følges på TV. Dette influerede i høj grad på amerikanernes og europæernes holdning til krigen. Krigen kom til at påvirke amerikansk engagement i årtier frem. (Nordfoto)

atomvåben. I 1972 indgik de to supermagter den såkaldte SALT I-aftale (Strategic Arms Limitation Talks), der lagde loft over antallet af strategiske atomvåben, og ABM-aftalen (Anti-Ballistic Missile), der stærkt begrænsede antallet af forsvarssystemer mod ballistiske missiler. SALT I-aftalens lofter var imidlertid så høje, at oprustningen med strategiske atomvåben fortsatte, og aftalen forhindrede ikke udbygningen af atomvåben med en rækkevidde under 6.000 km. Heller ikke de fort-

satte forhandlinger om en SALT II-aftale omfattede sådanne mellemdistancevåben. For de europæiske NATO-lande var det et problem, at de sovjetiske mellemdistancevåben, der var beregnet til angreb mod mål i Vesteuropa og derfor også omtaltes som eurostrategiske våben eller Theatre Nuclear Forces (TNF), således ikke var omfattet af begrænsningerne.

I slutningen af 1970'erne løb afspændingen mellem USA og Sovjetunionen ind i problemer. Efter amerikansk opfattelse brød Sovjetunionen afspændingens forudsætninger gennem fortsat oprustning på de områder, der ikke var blevet aftalereguleret, og gennem sin direkte og indirekte rolle i konflikter i den tredje verden. Dertil kom, at USA under præsident Jimmy Carter (f. 1924) intensiverede kritikken af menneskerettighedskrænkelser i Sovjetunionen, de østeuropæiske lande og andre totalitære stater.

I Europa kom afspændingen først og fremmest til udtryk i den vesttyske østpolitik og i afholdelse af Konferencen om Sikkerhed og Samarbejde i Europa (CSCE). Forbundskansler Willy Brandt (1913-1992) indledte en ny, aktiv fase i Østpolitikken, der i årene 1970-73 førte til en række aftaler med Sovjetunionen og de østeuropæiske lande, inklusive Østtyskland, som skridt mod en normalisering. Forholdet mellem de to tyske stater blev forbedret, og begge blev optaget i FN. I 1971 blev der indgået en firemagtsaftale om Berlin. Samtidig var der dog fortsat en betydelig østlig militær aktivitet i Østersøområdet.

Afholdelse af en europæisk sikkerhedskonference var oprindeligt et sovjetisk forslag fra begyndelsen af 1960'erne. De fleste NATO-lande havde været skeptiske over for forslaget, som de anså for et forsøg på at drive en kile ind mellem alliancens partnere. Men da det viste sig, at Sovjetunionen var så interesseret i en sådan konference, at den accepterede det vestlige krav om USA's og Canadas deltagelse, og da der samtidig blev indledt forhandlinger om gensidigt afbalancerede styrkereduktioner mellem NATO og Warszawapagten, Mutually Balanced Force Reductions (MBFR), kom konferencen i stand. CSCE blev indledt i Helsinki i 1973 og førte i 1975 til Helsinkiakten, som blev det europæiske højdepunkt i afspændingsperioden. Derimod førte MBFR-forhandlingerne ikke umiddelbart til et resultat og gik i stå, da den sikkerhedspolitiske situation ændredes i slutningen af 1970'erne, bl. a. som følge af den sovjetiske invasion af Afghanistan og NATO's dobbeltbeslutning om mellemdistanceraketter, se herom senere. Da der i slutningen af 1980'erne igen blev indledt nedrustningsforhandlinger, blev de omfattende og detaljerede oplysninger om parternes militære styrker, der var blevet tilvejebragt under MBFR-forhandlingerne, imidlertid anvendt.

Forsvarskommissionen af 1969

Den i juli 1969 nedsatte forsvarskommission fik som hovedopgave at drøfte, om overvejelserne i det sagkyndige udvalg (benævnt Seidenfadenuddvalget efter formanden, ambassadør Gunnar Seidenfaden, f. 1908) under regeringsudvalget vedrørende Danmarks sikkerhedspolitik kunne give anledning til ændringer i den fremtidige målsætning for det danske forsvar. Kommissionen skulle foranledige, at der blev foretaget en af

I 1970'erne gennemførtes en række aftaler mellem de to blokke om begrænsninger i forskellige missiltyper. Det lykkedes imidlertid ikke at gennemføre tilsvarende aftaler om kampvogne og artilleri i 1970'erne. På dette område skete der først en bevægelse i slutningen af 1980'erne, således at NATO i en lang årrække fortsat stod over for muligheden for et massivt kampvognsangreb fra Warszawapagten. (Hærens Specialskole)

værnstilhørsforhold uafhængig analyse af forsvarets våbenmæssige sammensætning. I tilslutning hertil skulle der foretages en vurdering af styrkeforhold samt våbenteknisk udvikling i lande af betydning for forsvaret af Danmark, og på grundlag heraf skulle det vurderes, hvilke typer materiel og hvilke skibstyper der burde indgå i forsvaret. Specielt skulle balancen mellem fly og missiler i luftforsvaret vurderes. Spørgsmålet om værnepligtige eller hvervet personel skulle behandles, og kommissionen skulle følge det iværksatte rationaliseringsarbejde og arbejdet vedrørende effektivisering af mandskabsuddannelsen samt eventuelt stille forslag i tilknytning hertil.

Forsvarsministeriets departementschef blev formand for kommissionen, der fik 20 medlemmer. Blandt medlemmerne var repræsentanter for Folketingets partier, chefen for forsvarsstaben, værnscheferne, formanden for det tidligere omtalte klimaudvalg, andre personer med pædagogisk og teknisk indsigt samt en repræsentant for de værnepligtige menige. Der var ingen medlemmer med særlig sikkerhedspolitisk ekspertise, formentlig fordi kommissionen ikke skulle foretage sikkerhedspolitiske overvejelser, men blot basere sine overvejelser om forsvarets målsætning på Seidenfadenunderudvalgets drøftelser.

Kommissionen drøftede indledningsvis mulighederne for at gennemføre analysen af den våbenmæssige sammensætning med Forsvarets Forskningsråd. Det var Forskningsrådets opfattelse, at en operationsanalytisk behandling for det første ville forudsætte en konkretisering af forsvarets formål med angivelse af opgavernes omfang og alternative muligheder for deres løsning. For det andet ville en kvantitativ operationsanalyse blive meget omfattende og tidskrævende samt forudsætte adgang til maskinel databehandlingskapacitet i betydeligt omfang, selv om man begrænsede sig til de væsentligste problemer. Skulle kommissionen nå til et resultat inden for en rimelig tid, måtte man derfor foretage en mere kvalitativ analyse på baggrund af sagkyndige vurderinger. Kommissionen anmodede derfor i januar 1970 Forsvarschefen om en redegørelse for baggrunden for de nuværende styrkemål og fordelingen mellem værnene samt for værnenes opbygning, tilstand og investeringsplaner. I april forelå Forsvarskommandoens besvarelser⁷, og i maj forelå et detaljeret forslag til arbejdsgrundlag for undersøgelsen af den våbenmæssige sammensætning. Man forudså, at resultatet af

undersøgelsen, hvori også skulle indgå resultatet af den igangsatte langtidspanlægning, tidligst kunne foreligge efter et par års forløb. Samtidig forelå Seidenfadenunderudvalgets redegørelse, som kommissionen drøftede med udvalgets formand. Derefter kunne kommissionen konkludere, at redegørelsen ikke gav anledning til ændring i forsvarets målsætning som anført i lovbetænkningen fra maj 1969.⁸

Da Forsvarsministeren ønskede kommissionens arbejde fremmet, således at det kunne afsluttes i første halvdel af 1972, anmodede kommissionen Forsvarschefen om at udarbejde analysen uden at afvente resultatet af den iværksatte langtidspanlægning. I oktober 1971 forelå en analyse af den eksisterende styrke- og våbenmæssige sammensætning baseret på et økonomisk grundlag svarende til finanslovsstillingerne for finansåret 1971-72 og budgetoverslagene for de følgende tre år. Analysen, der var udarbejdet i forsvarsstaben, indeholdt en omfattende gennemgang af truslen mod dansk område, opgavekomplekset og mulighederne for løsning af de enkelte opgaver. Selvom Forsvarschefen i sin fremsendelsesskrivelse konkluderede, at der ikke var grundlag for en ændring af styrkesammensætningen, blev der påpeget en række områder, specielt vedrørende tekniske forbedringer, som burde gøres til genstand for nærmere overvejelser, samt enkelte muligheder for reduktioner i strukturen.⁹ Specielt vedrørende den ønskede vurdering af balancen mellem luftforsvarsfly og –missiler henviste Forsvarschefen til, at Forsvarets Forskningstjeneste, der var blevet oprettet i 1970, havde iværksat en operationsanalyse, som forventedes afsluttet ved årets udgang. Chefen for søværnet erklærede sig i kommissionen enig i Forsvarschefens konklusion, men fremførte kritiske bemærkninger til analysens behandling af søværnets problemer, der indeholdt synspunkter, som efter hans opfattelse ikke var holdbare over for en bedømmelse af sømilitær sagkundskab.¹⁰

I april 1970, dvs. inden Seidenfadenunderudvalgets redegørelse forelå, og inden undersøgelsen af styrkesammensætningen var påbegyndt, modtog kommissionens medlemmer et af den socialdemokratiske folketingsgruppes sekretariat udarbejdet forslag til en ændret forsvarsordning.¹¹ Forslaget indebar en omlægning af de landmilitære styrker til en mindre, professionel felthær og en større mobiliseringsstyrke af lokalforsvarsheder samt en reduktion af flyvevåbnets enheder. Et af Venstres

landsorganisation i september 1970 udarbejdet debatoplæg om sikkerhedspolitik og forsvar i det kommende tiår blev forelagt for kommissionen, og i februar 1972 fremlagde de konservative medlemmer af kommissionen et forslag til modernisering af forsvaret. Alle tre forslag blev af kommissionen forelagt Forsvarskommandoen og chefen for Nordregionen til udtalelse. Forslagene og de indhentede udtalelser indgik som bilag i kommissionens beretning fra maj 1972.¹²

Hovedsynspunkterne i det socialdemokratiske forslag blev i november 1970 forelagt i Folketinget i form af et såkaldt privat forslag til lov om ændring af forsvarslovene fra 1969.¹³ Forslaget blev ikke færdigbehandlet i den pågældende samling, og blev derfor genfremsat i december 1971 – i en lidt ændret form – som et regeringsforslag af Forsvarsminister Kjeld Olesen (f. 1932) i den socialdemokratiske regering, der med J.O. Krag som Statsminister var dannet efter folketingsvalget i september 1971.¹⁴ Dette medførte i en vis udstrækning en parallel behandling af forsvarsspørgsmål i kommissionen og i Folketinget, og kommissionen foreslog da også, at de to andre forslag med de modtagne kommentarer skulle indgå i drøftelserne i Folketinget. Kommissionen stillede ikke forslag til ændringer i forsvarets organisation og styrkemæssige sammensætning, men anbefalede, at arbejdet med den mere langsigtede planlægning i forsvaret fortsatte, og at der blev opstillet operationsanalytiske modeller som grundlag for fremtidige overvejelser om dansk forsvar.¹⁵

Kommissionen fulgte samme procedure i forbindelse med en rapport fra april 1972 vedrørende et forsøg med ni måneders værnepligt, som kommissionen havde iværksat i januar 1971. To panserinfanterikompagnier og to middeltunge artilleribatterier deltog i forsøget. Der var ikke fuld enighed i kommissionen om berettigelsen af et sådant forsøg eller om tilrettelæggelsen af forsøget. Der blev da også både under og efter forsøget rejst kritik deraf, bl.a. af chefen for hæren, som pointerede over for kommissionen, at forsøget ikke blev gennemført som af ham foreslået, idet såvel kommissionen som Forsvarsministeriet havde grebet ind i forsøget. Rapporten, der indgik i kommissionens beretning, blev oversendt til folketingsudvalget.¹⁶

Kommissionen fandt ikke anledning til at foreslå yderligere tiltag vedrørende effektiviseringen af mandskabsuddannelsen eller yderligere rationaliseringsforslag.

Kommissionen fik kun begrænset betydning for forsvaret og forsvarslovgivningen, formentlig fordi de politiske betingelser ikke var til stede. Beslutningen om kommissionens nedsættelse var som tidligere anført blevet truffet efter anbefaling af regeringspartierne repræsenteret i folketingsudvalget under behandling af lovforslaget fra november 1968 og skulle vel dække over en vis uenighed blandt regeringspartierne, især efter at Socialdemokratiet havde foreslået en undersøgelse af styrkesammensætningen forud for færdigbehandlingen af lovforslaget. Socialdemokratiet deltog ganske vist i kommissionens arbejde og fremsatte her sit forslag til ændringer i forsvarsordningen; men den omstændighed, at man ikke afventede kommissionens færdigbehandling af dette, før man fremsatte det i Folketinget, tydede ikke på nogen egentlig interesse for kommissionens arbejde.¹⁷ At kommissionen afsluttede sit arbejde med en beretning og ikke med en betænkning med forslag i henhold til kommissoriet, var vel også kendetegnende for situationen.

Forsvarsforlig og lovændring i 1973

Behandlingen af Kjeld Olesens forslag til lovændring blev heller ikke afsluttet i folketingsåret 1971-72, og lovforslagene blev fremsat for tredje gang i oktober 1972.¹⁸

Ændringsforslagene til organisationsloven vedrørte alene styrkemålene. For hærens vedkommende var der tale om en ændring af dækningsstyrken, som i henhold til loven fra 1969 omfattede ca. 13.000 mand. Ifølge ændringsforslaget skulle dækningsstyrken fremtidigt bestå af en egentlig stående styrke på 7.000 mand, udelukkende frivilligt personel, suppleret dels med visse støtteenheder, dels med en hjemsendt supplementsstyrke, der hurtigt kunne mobiliseres. Størrelsen af den samlede dækningsstyrke fremgik ikke af lovforslaget eller af bemærkningerne hertil; men det var anført, at værnepligtstiden forventedes nedsat til ca. seks måneder med to genindkaldelser på hver 14 dage i løbet af de første fire år efter hjemsendelsen. En forudsætning for en nedsættelse af værnepligtstiden måtte være en mere målrettet uddannelse og bedre udnyttelse af tjenestetiden alene til ud-

dannelse. I forbindelse hermed blev det foreslået, at civilundervisningen af værnepligtige ophørte, og at civiluddannelsesmulighederne for det kontraktansatte personel blev forøget. Det blev foreslået, at antallet af orlogsskibe ikke skulle fastsættes i loven. I bemærkningerne var anført, at regeringen forestillede sig Peder Skram-klassen erstattet af mindre skibe, således at antallet måtte afhænge af den valgte type. Kystforterne påtænkte nedlagt på længere sigt og deres opgaver overtaget af mobile kystraketbatterier. Antallet af operative enheder i flyvevåbnet, omfattende syv flyvende eskadriller, en Nike-afdeling og en Hawk-afdeling, blev foreslået reduceret med tre flyvende eskadriller, idet man forestillede sig en standardisering af flytype. Antallet af fly blev ikke anført.

Fregatten Peder Skram blev som sit søsterskib Herluf Trolle søsat i 1965 og udgik af flådens tal i 1990. Fregatterne var de sidste, der blev bygget som led i det dansk-amerikanske cost-sharing program. (Søværnets Taktik- og Våbenskole)

I forbindelse med forelæggelsen af lovforslagene pointerede Forsvarsministeren, at udformningen gav mulighed for at forhandle detaljer vedrørende såvel styrkesammensætning som budgetrammer.

Udvalgsbehandlingen i Folketinget blev indledningsvis baseret på det i den foregående samling forelagte materiale, herunder materiale modtaget fra Forsvarskommandoen om værnenes styrkemæssige og personelmæssige sammensætning. Desuden indgik i udvalgsbehandlingen tre notater udarbejdet af værnscheferne om respektive værns opgaver, sammensætning og udvikling, de såkaldte værnschefsskitser. Chefen for søværnet udarbejdede sit notat i juni 1972 som en ajourføring af et notat fra februar 1972 til brug for forsvarskommissionens behandling af forsvarrets styrkesammensætning. Ajourføringen var foretaget bl.a. på grundlag af et af chefen for søværnet sammen med cheferne for Søværnets Operative Kommando og Søværnets Materielkommando udarbejdet memorandum fra marts 1972 vedrørende en flådeplan 1982.¹⁹ De to andre værnschefer blev derefter anmodet om at udarbejde tilsvarende notater, som forelå i december 1972.²⁰ På grundlag af direktiver fra Forsvarsmi-

nisteren modificerede Forsvarskommandoen de tre værnschefskits'er, som derefter kom til at danne grundlag for et forsvarsforlig, der blev indgået den 14. februar 1973 mellem Socialdemokratiet og de borgerlige partier,²¹ samt for forsvarsudvalgets afsluttende forhandlinger.²²

I forliget, der var forudsat at skulle gælde i fire år, indgik hærens dækningsstyrke på ca. 13.000 mand, sammensat af en stående styrke på ca. 8.500 mand og en hjemsendt supplementstyrke på 4.500. Den stående styrke skulle omfatte enheder til fem panserinfanteribrigadestrukturer m.v. bemandet med fast personel, i alt 7.000 mand, samt førings- og støtteenheder, i alt 1.500. Den hjemsendte supplementstyrke skulle omfatte værnepligtige af de senest hjemsendte årgange, som skulle uddannes målrettet til at udfylde brigadestrukturerne. Øvrigt hjemsendt personel skulle indgå i reserveenheder til felthæren, ca. 41.000 mand, og i lokalforsvarsenheder, ca. 24.000 mand. Antallet af egentlige krigsskibe blev sat til 52, hvilket svarede til det antal, der indgik i den ovenfor omtalte flådeplan 1982, men var en reduktion i forhold til 1960-lovens styrkemål på ca. 60. Antallet af kampfly blev sat til 116 fly i seks eskadriller, idet dagjagereskadrillen med Hunterfly skulle udgå. Der regnedes fortsat med en Nike- og en Hawk-afdeling.

Tjenestetiden for værnepligtige blev nedsat til 9 mdr. Der blev givet adgang til at søge frivillig tjeneste efter værnepligtstiden og samtidig indført en overgangsordning i tre år, der gav mulighed for at forlænge den pligtige tjeneste til 12 måneder mod en særlig aflønning for at tilvejebringe det nødvendige mandskab til hærens stående styrke, hvortil der indledningsvis ville mangle ca. 4.500 frivillige.

I forliget blev det desuden fastsat, hvor mange personer af de forskellige personalekategorier, der skulle være i hvert af værne- ne. De organisatoriske ændringer og sammenlægninger, der var gennemført i sidste halvdel af 1960'erne, og budgetreduktionerne under den borgerlige regering fra januar 1968 havde nødvendiggjort personelreduktioner i et omfang, der ikke kunne

opnås alene ved naturlig afgang, ansættelsesbegrænsninger og ansættelsesstop for særlige kategorier. For officerernes vedkommende var der desuden opstået et særligt problem. Det næsten automatiske advancement til og med graderne major- og orlogskaptajn havde skabt et overskud især af disse kategorier, den såkaldte majorpukkel. Da udnævnelse til højere grader næsten var gået i stå som følge af nedlæggelse af advancementsstillinger i forbindelse med de organisatoriske ændringer, blev det nødvendigt med ekstraordinære foranstaltninger i forbindelse med gennemførelse af forligets personeltal, der havde karakter af personellofter.

I de følgende år måtte der ud over den naturlige afgang afskediges mere end 1.000 personer. Nyansættelser og rekruttering blev underkastet en meget stram styring. Som konsekvens heraf blev personelsammensætningen i en række enheder mindre hensigtsmæssig med nedsat effektivitet til følge.

Forsvarets budgetramme blev fastsat for fire år med finanslovsforslaget for finansåret 1973-74 som grundlag, nemlig ca. 3,2 milliarder kroner, stigende til 3,4 milliarder i finansåret 1976-77 (løn- og prisniveau april 1972). Forligspartierne blev enige om at nedsætte et udvalg bestående af to repræsentanter for hvert af de fire partier med henblik på løbende at sikre forligets gennemførelse. Efter udvalgets nedsættelse blev det benævnt 8-mandsgruppen.

General Blixenkron-Møller ses her som chef for hæren deltage i Forsvarsrådets første møde 5. januar 1970 (under forsæde af Forsvarsminister Ninn-Hansen). Til venstre for Blixenkron-Møller ses chefen for søværnet viceadmiral Thostrup og til højre chefen for Forsvarets Operative Styrker viceadmiral Helms. (Nordfoto)

Den 1. december 1972 efterfulgte general Otto Blixenkrone-Møller (f. 1912) general K. Ramberg som Forsvarschef. Han fremsatte over for Forsvarsministeren forsvarsrådets beklagelse af, at forsvaret ikke havde fået den økonomiske ramme på 3,51 milliarder kr., som Forsvarskommandoen havde fundet nødvendig for at gennemføre de ovenfor nævnte modificerede værnschefsskitser, der i sig selv indeholdt en reduktion af de behov, som værnscheferne havde opgjort. Til trods for den reduktion i ressourcetildelingen, herunder de alvorlige personelreduktioner samt de begrænsede materielinvesteringer i perioden, som forliget medførte, fandt forsvarsrådet dog, at forliget indebar visse fordele fremfor en fortsat udhuling af den hidtidige forsvarsordning.

Under udvalgsbehandlingen blev der opnået enighed om et forslag, som Forsvarsministeren havde stillet om ændring i organisationslovens § 3, således at værnscheferne alene skulle have ansvar for inspektion inden for respektive værn og for uddannelse af værnets personel og enheder. Dette indebar, at værnschefernes ansvar for personelforvaltningen og dermed direkte relationer til Forsvarsministeren ophørte, idet personelforvaltningsopgaverne overførtes til forsvarsstaben, således som det oprindeligt var angivet i lovforslaget fra 1968. Der blev dog samtidig stillet forslag om en overgangsbestemmelse, således at værnscheferne i to år fra lovens ikrafttræden skulle have ansvaret over for Forsvarschefen for den daglige personelforvaltning. Begrundelsen for lovændringen blev i udvalgsbetænkningen anført som "vanskeligheder med at få gennemført tilstrækkelig styring og koordinering af det samlede forsvars personelressourcer", medens overgangsbestemmelsen begrundedes med "de omfattende personelændringer, der er en følge af lovforslaget".²³ Ændringslovene blev vedtaget den 26. april 1973. Ændringerne vedrørende organisationsloven trådte i kraft den 1. juni 1973 og ændringerne vedrørende personelloven den 1. januar 1974. På dette tidspunkt var Orla Møller (1916-1979) blevet Forsvarsminister, idet han i september 1973 havde efterfulgt Kjeld Olesen

Gennemførelsen af forligets forudsætninger om personelreduktioner forløb i øvrigt betydeligt bedre og hurtigere end forventet. Finansministeriet godkendte en række fordelagtige fratrædelsesordninger omfattende bl.a. efterløn og førtidspension. En medvirkende årsag var også den gode beskæftigelsessituation

Den 1. oktober 1975 havde forsvarsstaben 25 års jubilæum. I den anledning blev Hendes Majestæt Dronningen, Hans Kongelige Højhed Prins Henrik og Hendes Majestæt Dronning Ingrid inviteret til at overvære afsløringen af en buste af Frederik IX. Den meget veltillignende buste er placeret foran den store indgangsdør til bygning 37. Busten er skabt af billedhuggeren Svend Lindhardt, som bl.a. også har udført statuen af soldaten i britisk uniform i Kastellet. Busten er doneret af veteranforeningen De Allieredes Danske Våbenfæller. Derfor er der hvert år på våbenstilstandsdagen den 11. november en højtidelighed med kransenedlæggelse ved busten. (Nordfoto)

på det private arbejdsmarked samt etableringen af et samarbejde mellem erhvervslivet og forsvaret gennem oprettelse af organisationen Mars og Merkur, som bl.a. havde til formål at formidle officerers overgang til beskæftigelse i erhvervslivet. Dette samarbejde er senere udvidet til andre områder.

Den 1. juni 1975 gennemførtes overflytningen af den daglige personelforvaltning fra værnsstabene til forsvarsstaben, idet

værnsstabenes personelafdelinger overførtes under betegnelsen personelforvaltningsafdelinger til en nyoprettet personelstab, der desuden omfattede en personelplanlægnings- og uddannelsesafdeling samt forvaltningssektioner for korpspersonel, civilt personel og værnepligtige samt en adjutantursektion.

Planlægning og styring

Under Robert S. McNamaras (f. 1916) ledelse af det amerikanske forsvarsministerium fra 1961 til 1969 var der blevet udviklet nye metoder til budgettering og planlægning, der efterhånden fandt almindelig anvendelse i amerikansk offentlig forvaltning, ikke mindst i forbindelse med fordeling af ressourcer til forskellige formål. Også de planlægnings- og styringsmetoder, som udvikledes i de enkelte NATO-landes forsvar, blev påvirket heraf, ikke mindst fordi NATO gennem 1960'erne og 1970'erne afholdt et årligt seminar (NATO Defence Planning Workshop) om dette emne. De amerikanske metoder, der almindeligvis omtales som Planning, Programming and Budgeting (PPB), havde til formål at sammenkoble planlægning, budgettering og styring ved at planlægge forsvarets aktiviteter og udvikling i formålsorienterede programmer og budgettere de årlige udgifter i et programopdelt budget i stedet for et budget opdelt på udgiftsarter, hvis formål hovedsageligt var kontrol med udgifterne. Budgetteringsdelen blev derved et af de væsentligste aspekter af PPB, idet den tjente såvel planlægnings- som bevillingsformål.

I slutningen af 1960'erne havde Hærkommandoen påbegyndt udvikling af et edb-system til beregning af omkostningerne forbundet med driften af de enkelte enhedstyper i hæren. Systemet blev indledningsvis omtalt som PPB-systemet, men senere mere beskrivende som enhedsomkostningssystemet. I 1970 blev arbejdet udvidet til at omfatte alle tre værn under ledelse af forsvarsstabens økonomistab.

Langtidsplanlægningsgruppen, der som tidligere omtalt var en af nyskabelserne i forbindelse med oprettelse af Forsvarskommandoen i 1970, indledte sit arbejde med at overveje hensigtsmæssige og systematiske planlægningsmetoder og -procedurer, der kunne anvendes såvel internt i forsvarret som i den politiske beslutningsproces. Man studerede planlægningssystemer udviklet til brug for forsvarret i andre lande, herunder speci-

elt det tyske og det svenske forsvars planlægningssystem, der begge var en videreudvikling af det amerikanske PPB-system, og som i øvrigt havde store indbyrdes lighedspunkter. Det svenske system, der bl.a. var beskrevet i en offentlig udredning fra 1969²⁴, dannede forbillede for det planlægningssystem, som i 1972 blev principgodkendt som grundlag for Forsvarskommandoens mere langsigtede planlægning.²⁵ Dette system omfattede tre principielt forskellige typer af planer, nemlig perspektivplan, femårsplan og systemplan.

Perspektivplanen skulle med en tidshorisont på 15-20 år belyse forsvarrets udviklingsbehov og -muligheder. Planen skulle indeholde analyser af udviklingen på bl.a. de sikkerhedspolitiske, tekniske og økonomiske områder og dermed beskrive det miljø, herunder også dets indenrigspolitiske aspekter, som forsvarret skulle virke i, og den eller de trusler, som forsvarret skulle kunne indsættes imod. På dette grundlag skulle der i planen opstilles alternative forsvarsstrukturer med angivelse af problemområder og fastsættelse af tidspunkter for rettidige beslutninger. En sådan perspektivplanlægning ville kræve medvirken af eksperter uden for forsvarret og måtte i øvrigt baseres på tilsvarende overvejelser i andre sektorer af samfundet. Desuden var politisk medvirken en nødvendighed bl.a. for at sikre, at arbejdet kom til at foregå på realistiske forudsætninger. Man forestillede sig en gentagelse af perspektivplanlægningen hvert femte år.

Femårsplanen skulle på grundlag af kendte faktorer beskrive forsvarrets udvikling i perioden, herunder anvendelsen af midler til drift og investering, gennemførelse af beslutninger om ændringer og nyanskaffelser, samt sikre en sammenhæng mellem mål, ressourcer og aktiviteter. Femårsplanen skulle revideres hvert år, idet der blev lagt et nyt år til perioden hver gang. Herved kunne femårsplanen løbende anvendes som grundlag for de enkelte års aktiviteter på alle områder, således som de kom til udtryk f.eks. i bidrag til finanslovsforslag, herunder budgetoverslag, og den dertil hørende redegørelse, materielanskaffelsesplan og bygge- og anlægsplan samt eventuelle andre faglige planer, som man forestillede sig udarbejdet som styringsredskaber.

Det tredje element var systemplaner. Dette begreb dækkede specifikke planer for større organisationsbestemmende og investeringskrævende materielssystemer. Sådanne planer skulle sigte mod tilvejebringelse af valg mellem alternative løsninger med

155 mm selvkørende haubits M1109 blev modtaget i 1965 og ses her under skudafgivelse. Pjecen indgår fortsat i hærens artilleri efter en række moderniseringer bl.a. forlængelse af røret og dermed forøget skudvidde. (Hærens Artilleriskole)

tilhørende beskrivelser af økonomiske, personelmæssige, organisatoriske og operative konsekvenser. Efter valg mellem alternativerne ville planen skifte karakter og blive styringsredskab til iværksættelse og styring af det valgte projekt og derved blive en del af femårsplanen.

Det er værd at bemærke, at planlægningssystemet i og for sig ikke indeholdt nye og ukendte elementer. Det nye var tanken om at systematisere planlægningen gennem etablering af procedurer og samarbejdsformer samt at udvikle hjælpemidler såsom operationsanalyse og databehandling. I øvrigt var der tale om et ambitiøst og ressourcetrævende projekt. Der blev i foråret 1973 etableret en projektorganisation i Forsvarskommandoen med henblik på at udvikle planlægningsmetoder og udarbejde de pågældende planer. I denne projektorganisation, som virkede indtil 1977, indgik foruden et stort antal repræsentanter for Forsvarskommandoens basisorganisation også repræsentanter

for Forsvarsministeriet, Forsvarets Forskningstjeneste og Forsvarets Efterretningstjeneste. Udenrigsministeriet deltog i studiearbejde med sikkerhedspolitiske aspekter, og specialister fra militære og civile myndigheder blev inddraget i arbejdet. Den tidligere omtalte arbejdsgruppe vedrørende enhedsomkostningssystemet indgik i projektorganisationen.

Det første resultat af dette arbejde forelå i 1977 i form af en perspektivplanredegørelse.²⁶ Derimod lykkedes det først i 1982 at udarbejde en femårsplan.²⁷ Det relativt ustabile politiske klima i 1970-erne med skiftende regeringer, økonomiske kriser og manglende konsensus om forsvarspolitikken medførte voksende uoverensstemmelser mellem mål og midler, der gjorde en konkret planlægning på en længere tidshorizont end to til tre år umulig. De ofte meget langvarige politiske forhandlinger om ændringer af styrkemål og ressourcefordeling, jf. nedenfor, lagde beslag på planlægningsressourcerne og gjorde det umuligt at etablere det samspil mellem politikerne, Forsvarsministeriet og Forsvarskommandoen, som det skitserede planlægningssystem forudsatte. Forsvarsministeriets daværende departementschef P.V. Christiansen skriver bl.a., at årsagen "...også (skulle) findes i manglende muligheder og forståelse hos politikerne for at medvirke i et planlægningsarbejde af denne art på de tidspunkter og under de vilkår, som processen forudsatte". Og senere tilføjer han: "Det hensyn, som politikere må tage til den almindelige politiske situation, vil erfaringsmæssigt, ofte uforudseeligt og afgørende, bryde igennem enhver planlægning."²⁸ Det må i denne forbindelse tages i betragtning, at planlægningssystemet var baseret på erfaringer og idéer fra Sverige og Vesttyskland, der i 1960'erne og 1970'erne havde mere stabile regeringsflertal og større politisk enighed om forsvaret, end tilfældet var i Danmark, og hvor der var andre traditioner for planlægning og samvirke mellem embedsværket og politikerne. I øvrigt har disse lande senere ændret deres systemer.

NATO-planlægningen

I NATO var der siden 1950 skabt en planlægningsprocedure med henblik på at koordinere medlemslandenes nationale styrkemålsplanlægning med alliansens behov. Planlægningsprocesse-omfattede udarbejdelse af en vejledning (Ministerial Guidance)

Foran NATO's hovedkvarter i Bruxelles vajer flagene fra alle alliancens medlemslande. (NATO Photo)

til medlemslandenes forsvarsministre, gennemførelse af en proces med henblik på fastsættelse af styrkemål (Force Goals) for de enkelte lande samt en vurdering (Force Review) af medlemslandenes planer og mulighed for at nå disse mål. Planlægningen gav mulighed for militærpolitisk koordinering.

Ministerial Guidance skulle udarbejdes hvert andet år (lige år) af Forsvarsplanlægningskomiteen, (Defence Planning Com-

mittee, DPC) med henblik på fastsættelse af NATO's overordnede mål for en seksårsperiode. Grundlaget skulle være operative, tekniske og økonomiske vurderinger udarbejdet i NATO's forskellige komitéer. Hensigten var at give de enkelte lande et grundlag for en tilsvarende national planlægning.

Styrkemålsprocessen skulle iværksættes hvert andet år (ulige år) baseret på SACEUR's og SACLANC's vurdering af behovet inden for deres respektive områder. De skulle opstille såkaldte Force Proposals omfattende forslag vedrørende de styrker, som kunne stilles til rådighed for dem af medlemslandene. Forslagene skulle derefter behandles i International Military Staff og International Staff inden Militærkomitéens afsluttende be-

handling og den efterfølgende vedtagelse i NATO-rådet som Force Goals.

Det tredje element, Force Review, skulle finde sted hvert år som en kollektiv vurdering af hvert medlemslands planlægning og muligheder for at nå de opstillede styrkemål. Udgangspunktet skulle være medlemslandenes besvarelser af et omfattende spørgeskema, Defence Planning Questionnaire (DPQ), med henblik på tilvejebringelse af alle relevante oplysninger om det enkelte lands styrker og ressourcemæssige muligheder. I NATO's hovedkvarter i Bruxelles skulle der derefter udarbejdes en kritisk vurdering af det enkelte medlemslands forsvarsindsats og evne til at opfylde styrkemålene med påpegning af svagheder og mangler. Et udkast til denne vurdering skulle derefter drøftes mellem International Staff, den relevante NATO-kommando og det pågældende land, betegnet som Trilateral Examination, med henblik på at opnå enighed om vurderingen. Efter gennemgangen af alle medlemslandene skulle en samlet drøftelse finde sted, inden den endelige rapport blev udarbejdet med henblik på anvendelse som grundlag for den kommende Ministerial Guidance.

Allerede i 1952 indledtes et samarbejde mellem NATO-landene om opbygning af den militære infrastruktur på basis af fællesfinansiering. Udgifterne blev fordelt mellem medlemslandene efter en fordelingsnøgle fastsat på grundlag af en vurdering af landenes økonomiske muligheder. I samarbejde med de enkelte lande blev der opstillet en plan over infrastrukturarbejder, som kunne godkendes til fællesfinansiering. Planen omfattede fem år, således at der hvert år blev tilføjet et nyt år. Større projekter, der strakte sig ud over planens fem år, blev dog beskrevet i hele forløbet. Det fremgik af planen, hvad der skulle gennemføres det enkelte år.

I Danmark var der i 1950'erne blevet gennemført fællesfinansierede infrastrukturprojekter i forbindelse med etablering af flådestationer i Korsør og Frederikshavn, udbygning af de jyske flyvestationer, etablering af et brændstofanlæg med pumpestationer, rørledninger og depoter, anlæg af radarstationer, kommunikations- og kontrolanlæg m.v. samt anlæg til Nike-enhederne. I 1960'erne og 1970'erne fællesfinansieredes en modernisering af kontrol- og varslingsystemet og anlæg til Hawk-enheder. Den fællesfinansierede anlægsvirksomhed kulminerede for Danmarks

vedkommende med opførelse af betonhangarer på flyvestationerne i slutningen af 1980'erne. Afspændingen og nedrustningsaftalerne sidst i 1980'erne bevirkede en reduktion af infrastrukturprogrammet, hvilket for Danmarks vedkommende betød afbrydelse af planlægning af et omfattende fællesfinansieret modtageområde i Nordjylland for amerikanske og canadiske forstærkninger.

Infrastrukturplanlægningen blev behandlet i NATO's Militærkomité. Som tilfældet var med en række andre emner af militær og militærpolitisk art, blev behandlingen heraf et tilbagevendende punkt på komitéens dagsorden. I øvrigt behandlede Militærkomitéen i første halvdel af 1970'erne bl.a. emner som NATO's og Warszawapagtens militære styrkepotentiel, gensidige og afbalancerede styrkereduktioner, ny styrkestruktur i Forbundsrepublikken Tyskland, rationalisering og specialisering, NATO's integrerede kommunikationsudstyr, balancen mellem stående styrker og mobiliseringsstyrker, reorganisering af flystyrker i Centralregionen, erfaringer fra Yom Kippur-krigen i 1973, koncepter for elektronisk krigsførelse samt anti-minekrigsførelse. Et andet tilbagevendende emne var "Rules of Engagement", dvs. forholdsordrer der beskrev, under hvilke forudsætninger forskellige typer af magtanvendelse var tilladt. Herved tilstræbtes det at mindske risikoen for utilsigtet eskalering.

Rationalisering

I kapitel 4 er omtalt de omfattende rationaliseringer, der blev gennemført i løbet af 1960'erne, fortrinsvis i hæren og søværnet, hvor en traditionel støttestruktur skulle tilpasses et moderne forsvar. Rationaliseringsprojekter blev i slutningen af 1960'erne behandlet i Forsvarsministeriets rationaliseringsnævn, der var blevet oprettet i 1967, og i det forsvarspolitiske udvalg, som Forsvarsminister Gram havde etableret forud for indgåelse af det "lille forsvarsforlig" i 1966. Forsvarskommissionen af 1969 havde fået til opgave at vurdere de iværksatte rationaliseringsbestræbelser og stille forslag om yderligere rationaliseringsprojekter, men afstod herfra som tidligere anført.

I 1972 blev sammensætningen af Forsvarsministeriets rationaliseringsnævn ændret med henblik på at give det større gennemslagskraft. Forsvarsministeren blev formand og foruden

departementschefen i Forsvarsministeriet blev også chefen for Administrationsdepartementet medlem. Fra forsvaret indtrådte chefen for forsvarsstaben og værnscheferne. Desuden blev Forsvarsministeriet repræsenteret af afdelingschefen for en nyoprettet rationaliseringsafdeling og chefen for det ligeledes nyoprettede koordinerende organ for den tekniske virksomhed, der indtil nedlæggelsen i 1977 havde som opgave at undersøge mulighederne for rationalisering af materielforvaltningen efter nærmere direktiver fra rationaliseringsnævnet. Forsvarsministeriets rationaliseringsafdeling blev placeret i Vedbæk med henblik på en undersøgelse af Forsvarskommandoens organisation efter etableringen i Vedbæk. Derefter gennemførte afdelingen en række rationaliseringsundersøgelser af hærens struktur, herunder en særlig undersøgelse af regimenternes forvaltning, flyvevåbnets struktur, signaltjenesten, forsvarets skolestruktur og forsvarets biblioteker. Der blev tilkommanderet personel fra værnene til at bistå i disse undersøgelser. Samtidig ydede sagsbehandlere i Forsvarskommandoen støtte i betydeligt omfang.

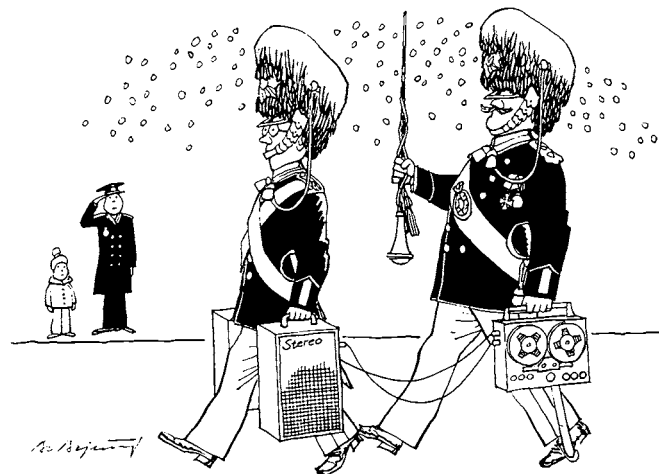
I efteråret 1973 ændredes rationaliseringsnævnets sammensætning endnu en gang.²⁹ Forsvarschefen blev medlem, og bl.a. chefen for rationaliseringsafdelingen udtrådte. Ansvar for de igangsatte undersøgelser blev overført til Forsvarskommandoen. Samtidig blev Forsvarschefen pålagt ansvaret for løbende at undersøge mulighederne for rationalisering og for gennemførelsen heraf. Det blev præciseret, at rationaliseringsarbejder normalt skulle udvikles og gennemføres inden for den eksisterende organisations rammer. Den 1. september 1974 blev Forsvarsministeriets rationaliseringsafdeling nedlagt efter afslutningen af de påbegyndte rationaliseringsundersøgelser. Lovændringen fra 1973 havde forudsat, at der skulle iværksættes undersøgelser af hærens struktur, og i folketingsudvalgets betænkning var der anført principper for en eventuel omstrukturering. Undersøgelserne skulle omfatte regiments-, brigade- og regionsstabe, uddannelsesvirksomhed og uddannelsescentre samt opstillings- og forvaltningsstabe, hvori ledelsesfunktionerne fra de eksisterende opstillende myndigheder skulle koncentreres. Endvidere var der foreslået undersøgelser af en række bygningsmæssige ændringer, sammenlægninger og udflytning fra byområder. I de følgende år blev der foretaget en række undersøgelser, der imidlertid ikke

førte til et beslutningsgrundlag på de nævnte områder. Der blev derfor ikke opnået den forudsatte frigørelse af økonomiske midler, hvorfor antallet af værnepligtige i hæren måtte nedsættes, og der måtte udvises tilbageholdenhed med antagelse af stampersonel i det antal, der var forudsat.

I Forsvarskommandoen blev der oprettet et mindre stabselement i operationsstabens planlægningsafdeling med henblik på iværksættelse af rationaliseringsovervejelser. Det blev senere placeret direkte under chefen for forsvarsstaben og i 1986 erstattet af en analysesektion, ligeledes uden for fagstabile. En væsentlig del af rationaliseringsarbejdet i Forsvarskommandoen kom i øvrigt til at bestå af udvikling af projekter, der var udformet med henblik på eller var resultat af forsvarsforlig eller lovændringer.

Der blev i 1980'erne etableret et særligt samarbejde på rationaliseringsområdet mellem Danmark, Norge og Sverige. Medens rationaliseringsarbejdet i Danmark var blevet placeret i Forsvarskommandoen, var det i de to andre lande placeret i rationaliseringsinstitutter under de respektive forsvarsministerier.

Med fuld musik

Bo Bojesens illustration den 25. januar 1980 i Politiken: "I regeringens oplæg til en ny forsvarsordning foreslås en større fleksibilitet, så forsvaret kan klare de nødvendige opgaver, selv om styrkerne skæres ned". (Bo Bojesen, Politiken)

RATIONALISERINGSFORSLAG FRA ENKELTPERSONER

ÅR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
MODTAGNE FORSLAG	128	175	187	181	219	147	119	108	110	119	104
PRÆMIEREDE FORSLAG	75	121	143	134	155	105	82	66	62	64	70
PRÆMIESUM I ALT KR.	321.475	259.000	301.900	276.200	353.550	339.500	447.615	350.100	332.865	320.084	340.700

Forslag fremsættes, når man føler sikkerhed for, at de får en grundig behandling. Forslag, der finder praktisk anvendelse, bliver belønnet. (Forsvarskommandoen)

Gennem det etablerede samarbejde blev der udvekslet erfaringer, idéer og forslag, herunder også om forsvarrets øverste ledelse. En svaghed ved ordningerne i Norge og Sverige var den organisatoriske placering og de deraf følgende kompetenceproblemer. Ved samarbejdets begyndelse var de to lande foran Danmark med hensyn til rationalisering og modernisering, og Danmark kunne lære af deres erfaringer. Men i sidste halvdel af 1980'erne var Danmark kommet foran, og de nævnte kompetenceproblemer i Norge og Sverige samt ressourceforbruget førte til, at de særlige institutter blev nedlagt og opgaverne overført til de respektive forsvarschefers ansvarsområder.

Et særligt aspekt af rationaliseringen var de foranstaltninger, der blev truffet for at ansøre personellet til at fremsætte rationaliseringsforslag. I 1968 gav Forsvarsministeriet retningslinjer for en præmieringsordning for rationaliseringsforslag vedrørende enhedernes tekniske, økonomiske og forvaltningsmæssige virksomhed, herunder bestemmelser for behandling af ansøgninger om udbetaling af præmier, bl.a. i enhedernes samarbejdsudvalg.³⁰ Bestemmelserne var baseret på et cirkulære fra Økonomiministeriet, men allerede i 1956 havde Finansministeriet åbnet mulighed for en sådan ordning.³¹ Efter at Forsvarschefen i

1973 var blevet pålagt ansvaret for rationaliseringsvirksomheden i forsaret, herunder også behandling af rationaliseringsforslag fra enkeltpersoner, fastsatte Forsvarskommandoen bestemmelser for vurdering af de enkelte forslag, præmiernes størrelse og procedurer for behandling i samarbejdsudvalgene.

I de følgende år steg antallet af rationaliseringsforslag fra enkeltpersoner, og den samlede årlige præmiesum beløb sig til mellem 300.000 og 500.000 kr. De største årlige enkeltpræmier har varieret mellem 10.000 og 90.000 kr.

Forsvarschefsskitse 1975. Forlængelse af 1973-forliget

Ved Folketingets åbning i oktober 1975 bebudede Statsminister Anker Jørgensen (f. 1922) som i februar samme år havde dannet sit andet ministerium med Orla Møller som Forsvarsminister, at der i folketingssamlingen 1975-76 ville blive indledt forhandlinger om rammerne for forsaret efter forligsperiodens udløb i 1977. Forsvarskommandoen havde allerede på dette tidspunkt påbegyndt overvejelser om et oplæg til de kommende politiske forhandlinger, og i december 1975 forelå et sådant oplæg benævnt *Forsvarschefsskitse 1975*.

Betegnelsen forsvarschefsskitse må ses som en parallel til de værnsschefsskitser, der blev udarbejdet i forbindelse med de politiske forhandlinger forud for forliget i 1973, dog med pointering af, at det tilkom Forsvarschefen at forestå et sådant arbejde. Samtidig var betegnelsen udtryk for en oprindelig hensigt om at skitsere et egentligt forslag til mål og ressourcerammer for et nyt

Ved NATO ministermøde den 22. maj 1975 i Bruxelles ses Forsvarschef, general Blixenkron-Møller til venstre sammen med Forsvarsminister Orla Møller i midten og Ambassadør Svart til højre. (NATO Photo)

forsvarsforlig. Forsvarschefsskitsen indeholdt imidlertid ikke et konkret forslag til et nyt forlig. Det blev i skitsen angivet, at formålet var at skabe overblik over forsvarets situation og – på grundlag af erfaringerne fra perioden siden forliget i 1973 – at uddrage en række konklusioner vedrørende sådanne justeringer af forligets ressourceniveau, som skønnedes nødvendige for at opfylde og fastholde det reelle indhold af forligets styrkemål. Forudsætningen for forvarschefsskitsen var således, at styrkemålene skulle fastholdes, uanset at disse efter forsvarsrådets opfattelse var utilstrækkelige til løsning af forsvarets opgaver. I skitsen blev påpeget nødvendigheden af et langsigtet materielanskaffelsesprogram på mindst det hidtidige niveau for dels at dække efterslæbet, dels at gennemføre erstatningsanskaffelser for materiel, som ville blive forældet eller nedslidt i de kommende år. Der blev fremhævet visse anskaffelsesbehov, som det endnu ikke var lykkedes at indpasse i de givne rammer for materielanskaffelser. Der blev ligeledes understreget et behov for en forøgelse af personelrammerne på områder, hvor behovet

havde vist sig større end forudset, da rammerne blev fastsat i 1973, og der blev argumenteret for en større fleksibilitet inden for den samlede ramme.

Det var også hensigten med forvarschefsskitsen at give offentligheden et indblik i de forhold, som forsvaret skulle virke under, og de problemer som forsvaret stod overfor. Forsvarets forhold var almindeligvis kun kendt gennem de enkeltproblemer, som lejlighedsvis blev genstand for offentlig debat. Der var derfor lagt vægt på at fremstille problemerne i sammenhæng, idet der blev gjort rede for lovmæssigt grundlag, formålsformulering, opgaver, styrkemål, fredstidsvirksomhed og personelforbrug.

Allied Command Europe Mobile Force (AMF) havde som indsatsområde i nord Danmark og Norge samt i syd Italien, Grækenland og Tyrkiet. Den multinationale styrke består af i forvejen udpegede enheder, der gennem øvelser med landene i indsatsområderne er forberedt på en hurtig indsats. Hærdelen havde på baggrund af sin begrænsede styrke og lette udrustning primært symbolsk værdi. På billedet ses COMBALTAP, viceadmiral Helms, med den italienske generalmajor Li Gobbi (til højre) under en AMF-øvelse i 1971. (Bent Funder Andersen)

Skitsen indeholdt tillige en oversigt over de foreliggende muligheder for forstærkning til BALTAP-området i form af eksterne NATO-styrker og de hertil knyttede modtagelsesforanstaltninger. Som et særligt element i alliancens krisestyling blev omtalt Allied Command Europe Mobile Force (AMF) omfattende en let brigade med flystøtte, der havde til formål at demonstrere medlemslandenes solidaritet og vilje til sammenhold. En multinational flådestyrke benævnt Standing Naval Force Atlantic (STANAVFORLANT) med et tilsvarende formål omfattede fra seks til otte destroyere og fregatter. Denne styrke var permanent etableret og havde lejlighedsvis et dansk skib tildelt. Den opererede i Atlanterhavet, men kunne også operere i Nordsøen og Østersøen. Styrken skulle anvendes i en lokal krisesituation og kunne umiddelbart indsættes, hvis en krise udviklede sig. Ved et større angreb på NATO ville styrken blive opløst, og enhederne ville overgå til deres planlagte krigstidsfunktion. Af egentlige krigstidsforstærkninger omtales en britisk mobil styrke bestående af en brigade med flystøtte, en canadisk udrykningsstyrke af brigadestørrelse og en amfibiestyrke under SACLANT, bestående af amerikanske, britiske og hollandske landstyrker med et betragteligt antal kampfly, transportfly og helikoptere, samt kampflyeskadriller fra USA og Canada samt fra hangarskibe under SACLANT's kommando. Indsættelsestiden for disse styrker var af varierende længde, og fælles for dem alle var, at de principielt kunne indsættes overalt i Europa. Først på et senere tidspunkt blev der udarbejdet planer for øremærkning af forstærkninger til de enkelte regioner og områder i Europa, herunder til Danmark, se side 171. Med henblik på modtagelse af forstærkningerne skulle havne- og flyvepladsfaciliteter forberedes, brændstof og ammunition være tilgængelig og et omfattende system af danske støttefunktioner til landstyrkerne etableres. Under hver af landskommandoerne var der således etableret støtteenheder, primært til AMF, der skulle varetage en lang række logistiske funktioner, som brigaden ikke var udstyret til at varetage.

Forsvarschefsskitsen indeholdt efter Forsvarsministerens direktiv ikke en samlet omkostningsvurdering af forsvarsordningens videreførelse. Den havde en betydelig værdi som informationsmateriale og blev trykt i 10.000 eksemplarer.

De politiske forhandlinger om et nyt forsvarsforlig foregik indledningsvis i Folketingets forsvarsudvalg, der siden 1972

havde været et af de stående udvalg. Men fra foråret 1976 førtes forhandlingerne i den tidligere omtalte 8-mandsgruppe, der blev udvidet til 12 medlemmer, efter at Centrumdemokraterne og Kristeligt Folkeparti havde tilsluttet sig forsvarsforliget fra 1973. Forsvarsministeren tilstræbte et forlig af seks års varighed med en budgetreduktion de første tre år i overensstemmelse med regeringens generelle begrænsninger af de offentlige udgifter – der bl. a. kom til udtryk i et toårigt økonomisk forlig i august 1976 – og derefter en tilsvarende stigning de følgende år. Ministeren forudsatte, at styrkemålene kunne fastholdes ved udskydelse af materielanskaffelser og midlertidige begrænsninger i aktiviteter i periodens første tre år. De fire borgerlige partier kunne tilslutte sig Forsvarsministerens forslag, men krævede, at forsvaret i de sidste tre år af forligsperioden også fik kompensation for de reduktioner i materielanskaffelsesrammen, som ville blive en følge af budgetreduktionen i de første tre år. De Radikale ønskede principielt et forsvarsforlig af samme varighed som det økonomiske forlig og kunne kun gå med til et forlig af længere varighed, såfremt der blev indføjet en klausul, som kunne sikre en genoptagelse af forhandlingerne med henblik på reduktion af forsvarets budgetramme, hvis der skulle foretages yderligere reduktioner i de offentlige udgifter.³²

Efter folketingsvalget i februar 1977 trak De Radikale sig ud af forhandlingerne, og i marts blev der opnået enighed mellem de øvrige fem partier om fire års forlængelse af ordningen fra 1973. Forsvarets budgetramme blev fastholdt på niveauet fra finansåret 1976-77, dog med en forøgelse på 32 mill. kr. til hjemmeværnet og med de merudgifter, som ville blive en følge af den gradvise indførelse af værnepligtslønnen fra 1976. Den særlige kontaktgruppe mellem de deltagende partier blev ikke opretholdt. Forliget blev forelagt i Folketinget som et beslutningsforslag, der blev vedtaget den 25. marts 1977 med de i forhandlingerne deltagende partiers og Fremskridtspartiets stemmer.³³

Planlægningen i sidste del af 1970'erne

Den 1. maj 1977 tiltrådte general Knud Jørgensen (1919-1990) som Forsvarschef. Han havde været chef for forsvarsstaben siden 1972, og hans efterfølger i denne stilling blev den tidligere chef for Forsvarsministeriets 1. kontor, oberstløjtnant G. K.

Kristensen (f. 1928), som samtidig blev udnævnt til generalløjtnant. Kristensens udnævnelse var overraskende, ikke mindst for forswarets øverste lag, og må ses som Forsvarsminister Orla Møllers ønske om at fremskynde rationaliseringsprocessen, som 1. kontor havde arbejdet med siden vedtagelsen af lovændringen i 1973.

Forsvarsministeren tog initiativ til drøftelser med Forsvarschefen om forberedelse af oplæg til fremtidige politiske forhandlinger om forsaret. Hensigten var at fastsætte en procedure, der på basis af principperne i det tidligere omtalte planlægningssystem – men i bedre overensstemmelse med politisk praksis – kunne tilvejebringe et konsolideret, værnssfælles planlægningsgrundlag for politiske forhandlinger. Der blev opnået enighed om for en periode at koncentrere den overordnede ledelse af forswarets langtidspanlægning i Forsvarsministeriet i overensstemmelse med den såkaldte gule betænkning fra 1975 om planlægning i centraladministrationen. Heri var angivet, at sigtet med departementernes planlægning burde være at ”forberede beslutninger om ny eller ændret politik inden for ressortområdet gennem tilvejebringelse af et beslutningsgrundlag, udarbejdelse af løsningsforslag og systematisk belysning af disses konsekvenser”.³⁴

Til styring og koordinering af det egentlige planlægningsarbejde, som fortsat skulle udføres i Forsvarskommandoen, blev der pr. 1. oktober 1977 oprettet en projektledelse med Forsvarsministeriets departementschef som formand og i øvrigt bestående af chefen for forsvarsstaben, chefen for forswarets operative styrker og chefen for hjemmeværnet. Projektledelsen fik et sekretariat bestående af Forsvarsministeriets planlægningsenhed, der var oprettet i april 1976 som et kontaktorgan for koordinering af departementets planlægningsopgaver, samt chefen for Forsvarskommandoens langtidspanlægningsgruppe og sektionschefer i operationsstabens planlægningsafdeling. Samtidig blev den tidligere omtalte projektorganisation fra april 1973 vedrørende Forsvarskommandoens planlægningssystem nedlagt.

Planlægningsarbejdet skulle sigte mod udarbejdelse af et mindre antal alternative forslag til en ny forsvarsordning efter udløbet af forligsperioden i 1981. De udarbejdede forslag skulle være egnede som grundlag for politiske forhandlinger, og planlægningen skulle tilrettelægges således, at eventuelle politiske ønsker om indflydelse på arbejdet, f.eks. fastsættelse af økonomiske planlægningsrammer og andre kriterier for udarbejdelse af alternativer, kunne indpasses.³⁵ Arbejdet blev delt i fire faser. Indledningsvis foretog Forsvarskommandoen en vurdering af forswarets forventede situation ved forligsperiodens udløb for så vidt angik gældende mål og normer for styrker, aktiviteter og opgaveløsning. Vurderingen viste, at der i 1981 ville være væsentlige materielmangler i et omfang svarende til godt to års normale materielanskaffelser, herunder moderne kampvogne til de sjællandske brigader, pansrede mandskabsvogne, torpedobåde og flådehelikoptere. Der ville endvidere være et efterslæb i bygge- og anlægsvirksomheden svarende til ca. 200 mill. kr. og et udækket behov på godt 2.000 personer i fredsstyrken.

Forsvarschef general Knud Jørgensen fløj i bagsædet med den første F-16 til Danmark, og ses her til venstre ved ankomsten til Danmark den 18. januar 1980. Flyet blev ført af eskadrillechefen major Christian Hvidt, den senere Forsvarschef. (Forsvarskommandoen)

Dernæst foretog Forsvarskommandoen en vurdering af de omkostnings- og effektmæssige konsekvenser af at fastholde og opfylde den gældende ordnings mål og normer med de nødvendige justeringer indtil udgangen af 1989. Vurderingen forudsatte en kvantitativ opfyldelse af alle styrkemål samt gennemførelse af de tekniske moderniseringer og kvalitative forbedringer i perioden, som var indeholdt i NATO's langtidsprogram for udvikling af det fælles forsvar, Long Term Defence Programme fra 1977, eller som var under udvikling i NATO, og hvortil Danmark havde givet sin principielle tilslutning. Analysen viste, at forsvarsbudgettet skulle forøges med ca. ti pct. hvert år, hvis forsvarsordningen under disse omstændigheder skulle videreføres. Dette var en betydelig større forøgelse end den af NATO anbefalede årlige forøgelse på tre pct., og det blev påpeget, at en sådan fuldstændig kvantitativ og kvalitativ opfyldelse af alle målsætninger ikke var relevant som grundlag for det videre planlægningsarbejde.³⁶ Forsvarskommandoen vurderede i øvrigt senere, at en videreførelse af 1973-ordningen med det kvalitetsniveau, der blev anvendt i de senere faser af planlægningen, ville medføre en gennemsnitlig årlig budgetstigning på omkring fem pct.

Den tredje fase, der var den centrale del af processen, blev påbegyndt i 1978 på grundlag af et udførligt direktiv fra Forsvarsministeriet. Arbejdet blev gennemført i en projektorganisation i Forsvarskommandoen med deltagelse fra alle fagstabe og værnsstabe og i et snævert samarbejde med Forsvarsministeriet.

Torpedomissilbådene af Willemoes-klassen blev søsat i perioden 1976-1978. Med forsvarsaftalen for 2000-2004 blev det besluttet, at de skulle udgå af flådens tal. (Søværnets Materielkommando)

På tre økonomiske niveauer, uændret budget, en årlig realvækst på halvanden pct. og en årlig realvækst på tre pct., blev der opstillet to alternative styrkestrukturer, benævnt A- og B-strukturer. A-strukturerne lagde større vægt på overvågning i en spændingsperiode og på forsvaret af Sjælland, medens B-strukturerne prioriterede forsvaret af Jylland højere, bl.a. med henblik på modtagelse af allierede forstærkninger. Denne sondring var ikke udtryk for principielt forskellige definitioner af opgaverne, idet strukturerne stort set var sammenfaldende på det højeste økonomiske niveau. I august 1979 afsluttedes fase 3 med en redegørelse for arbejdet.

Sidste fase i arbejdet var Forsvarsministeriets udarbejdelse af oplæg til de politiske forhandlinger. Der var imidlertid en vis skepsis i Forsvarsministeriet med hensyn til anvendeligheden af de opstillede strukturer som grundlag for de politiske drøftelser. Forsvarsminister Poul Søgaard (f.1923), der i 1977 havde efterfulgt Orla Møller på denne post, mente ikke, at strukturerne var egentlige alternativer til den gældende forsvarsordning, men blot varianter af den gældende ordning på forskellige økonomiske niveauer.³⁷ I løbet af efteråret blev der i Forsvarsministeriet udarbejdet en ny struktur, benævnt C-strukturen, på uændret økonomisk niveau. Denne struktur afveg dog ikke meget fra B-strukturen på samme niveau, men lagde mere vægt på de varslingsgivende elementer. Til denne struktur blev defineret såkaldte byggeklodser, dvs. økonomi- og effektberegnedes forbedringer, der var egnet som grundlag for politiske forhandlinger. Der skulle dog gå mere end et år, inden sådanne forhandlinger blev indledt.

Nyt forsvarsforlig i 1981 og nye forsvarslove i 1982

Det var Forsvarsminister Poul Søgaards hensigt at forelægge et forslag til ny organisationslov i december 1979 og derefter føre drøftelser med de politiske partier i Folketingets forsvarsud-

valg.³⁸ Ministeren forventede, at der kunne opnås enighed mellem de to regeringspartier, Socialdemokratiet og Venstre, som havde haft regeringsmagten siden august 1978, om en vis forøgelse af forsvarsbudgettet, dog næppe svarende til de tre pct. årligt, som NATO havde anbefalet og regeringen Anker Jørgensen tiltrådt.³⁹ Efter valget i oktober 1979 og dannelsen af en socialdemokratisk mindretalsregering ændredes den politiske situation imidlertid. Der var i det nye folketing en mere udtalt modstand mod en forøgelse af forsvarsbudgettet, også i den socialdemokratiske folketingsgruppe, ikke mindst på grund af den forværrede økonomiske situation, som i slutningen af året førte til flere kriseindgreb. Forsvarsbudgettet for 1980 blev i forbindelse hermed reduceret med 100 mill. kr. I denne situation opgav regeringen at fremlægge lovforslag om forsvaret, og flere forsøg i løbet af 1980 på at gennemføre forhandlinger inden forligets udløb strandede på grund af afstanden mellem de borgerlige partiers og regeringens holdning til en budgetforøgelse. Da der således ikke forelå et nyt forlig som grundlag for finanslovsforslaget for 1981, valgte regeringen samme økonomiske niveau som oprindeligt fastsat for 1980, hvorved reduktionen på de 100 mill. kr. blev tilbageført til rammen og således kun fik gyldighed for året 1980. Desuden blev budgettet tilført 12 mill. kr. til hjemmeværnet. De fire borgerlige partier stillede forslag om en forøgelse på 200 mill. kr., ca. to pct., men det blev ikke vedtaget.⁴⁰

I marts 1981 lykkedes det at optage egentlige forhandlinger mellem partierne bag forliget fra 1977 og De Radikale. Forsvarsministeren fremlagde et oplæg, der forudsatte en årlig forøgelse af budgetrammen på ca. 44 mill. kr. indtil udgangen af 1984. Selvom De Radikale ikke ville acceptere en forøgelse, deltog de i forhandlingerne, men var ikke med i det forlig, der blev indgået i august 1981 gældende for årene 1982, 1983 og 1984.

Forligets økonomiske udgangspunkt var budgetoverslaget for 1982, således som det var angivet i finansloven for 1981, nemlig 8.056 mill. kr. Hertil blev for 1982 lagt 84 mill. kr., for 1983 yderligere 37 mill. kr. og for 1984 yderligere 43 mill. kr. I en særlig projektoversigt blev anført, hvortil budgetfor-

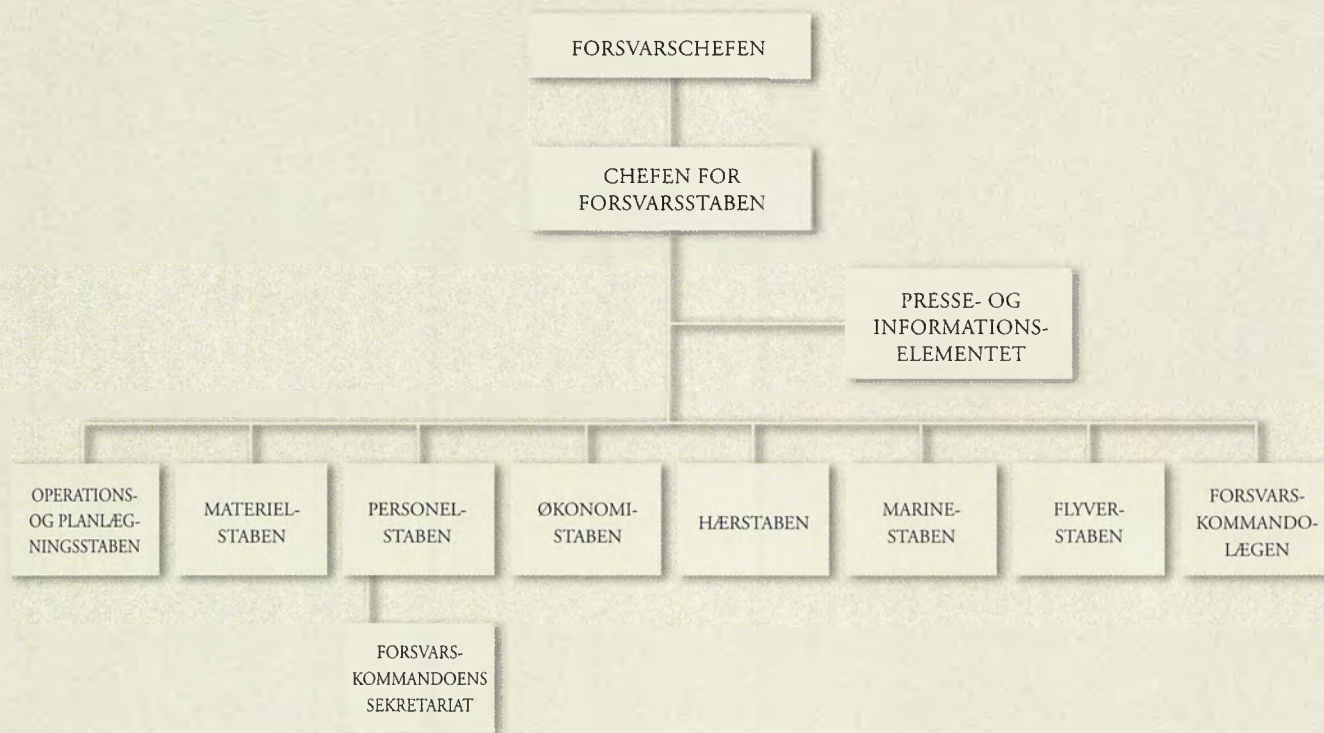
øgelsen skulle anvendes år for år ud over, hvad der allerede var planlagt. Konsekvenserne heraf var, at i alt 25 underafdelinger i hæren blev nedlagt, bl.a. skulle de sjællandske felthærsenheder reduceres med tre afdelinger, men udrustes bedre med tungt materiel. Desuden skulle en undervandsbåd og en minelægger udgå, og antallet af kampfly skulle reduceres med 12 i forbindelse med tilgang af nye fly. Nike-systemet, der var teknisk forældet og vanskeligt at vedligeholde, var under afvikling, idet to eskadriller netop var blevet nedlagt. I forliget blev fastsat, at de to sidste eskadriller også skulle nedlægges og erstattes af to lejede Hawk-eskadriller.

Der var desuden enighed om fremsættelse af nye love om forsvarets organisation, forsvarets personel og hjemmeværnet. Der blev nedsat en kontaktgruppe bestående af 11 medlemmer, tre fra Socialdemokratiet og to fra hvert af de fire øvrige partier, hvori forhold i forbindelse med forligets gennemførelse kunne drøftes.

I januar 1982 fremsatte regeringen de aftalte lovforslag. Lovene var udformet som rammelove uden angivelse af styrkemål, personeltal eller længden af værnepligtstiden. Forslaget til organisationsloven ændrede værnschefernes betegnelse til værnsspektører med organisatorisk placering i forsvarsstaben, som derefter ville bestå af fire fagstabe og tre værnstabe. Betegnelsen værnsspektør i stedet for værnscchef blev i bemærkningerne til lovforslaget begrundet med en større overensstemmelse med stillingens indhold, medens den ændrede organisatoriske placering under chefen for forsvarsstaben begrundedes med uklarhed om ansvarsfordelingen i den gældende organisation.⁴¹

Bemærkningerne til personellovsforslaget indeholdt en kort beskrivelse af den personel- og uddannelsesstruktur, som var blevet foreslået i en betænkning fra 1980⁴² efter et omfattende udredningsarbejde under ledelse af en af Forsvarsministeriet i 1973 nedsat styringsgruppe vedrørende nyordning af forsvarets personelforhold. Af Folketingets forsvarsudvalgs betænkning fra april 1982 over de tre lovforslag fremgik det, at styringsgruppens betænkning burde danne grundlag for administration af personelloven.⁴³ Personel- og uddannelsesstrukturen, der i daglig tale omtales som P83, er behandlet senere.

FORSVARSKOMMANDOEN 15. FEBRUAR 1984

I lovforslaget om hjemmeværnet var den gældende lovs omtale af kvindekorpserne som tilhørende de tre hjemmeværnsgrene udgået. Af bemærkningerne til lovforslaget fremgik, at man på baggrund af loven om ligebehandling af mænd og kvinder med hensyn til beskæftigelse forventede en udvikling i forsvaret, der på længere sigt ville føre til overvejelser om kvindekorpsernes opretholdelse. Man havde derfor fundet det hensigtsmæssigt at undlade at omtale kvindekorpserne i loven. Af betænkningen over lovforslagene fremgik det, at der ikke forelå planer for kvindekorpsernes nedlæggelse, og at eventuelle senere ændringer ville blive drøftet med forsvarsudvalget.⁴⁴

Organisationsloven trådte i kraft den 1. juli 1982 og personelloven samt hjemmeværnsloven den 1. januar 1983. Ned-

læggelse af kvindekorpserne fandt i øvrigt sted i 1989 i forbindelse med oprettelse af Tjenestestedskorpset.

Personel- og uddannelsesstrukturen

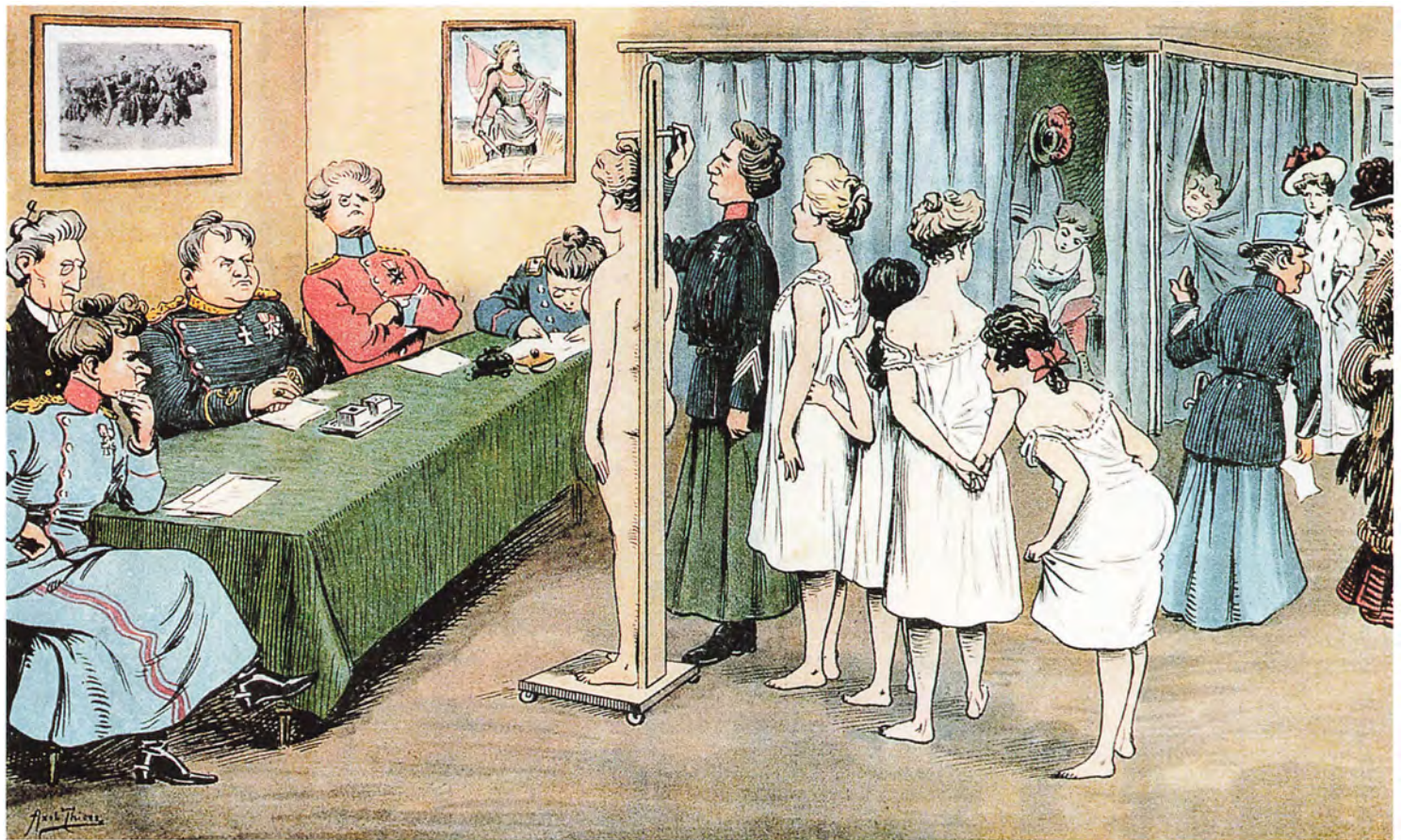
Det var i tjenestemandsløvgivningen fra 1969 forudsat, at der blev tilvejebragt en bedre overensstemmelse mellem stillingsbetegnelser, arbejdsopgaver, ansvar, uddannelse og lønplacering. I 1970 blev der foretaget en vurdering af forsvarets militære og civile stillinger i lønrammerne 35-40 (på dette tidspunkt de seks øverste lønrammer), og en placering af stillinger i forsvaret på samme lønniveau som sammenlignelige stillinger inden for andre statsområder blev gennemført. En tilsvarende vurdering af

stillinger under lønramme 35 viste sig vanskelig, bl.a. fordi den hidtidige lønplacering og stillings- eller gradsbetegnelse i stor udstrækning var bestemt af anciennitet.

Den eksisterende personelstruktur var blevet til ved hyppige ændringer af personelloven suppleret med administrative be-

Hvad der i Blæksprutten i 1907 nærmest blev anset for en utopi, blev senere en realitet i det moderne Danmark. (Axel Thiess – Det Kongelige Bibliotek)

stemmelser foranlediget af skiftende behov. Herved var opstået forskellige personalekategorier med afvigende ansættelses-, aflønnings- og advancementsforhold samt afskedigelsesalder, således at en enkelt gradsbetegnelse kunne dække over adskillige reelt forskellige kategorier. Generelt var der utilstrækkelige rammer for, hvilke stillingsområder de enkelte kategorier skulle bestride. For hovedparten af officererne var aflønningen alene bestemt af anciennitet, og karriereforløbet var tidsbestemt til og med graden major, henholdsvis orlogskaptajn. Udvidelsen af antallet af stampersonel, der særligt efter 1973 fandt sted i alle

Fra Kvindernes Deltagelse i Forsvarsbevægelsen.
Paa Session

tre værn, nødvendiggjorde en mere hensigtsmæssig indpasning af denne personelkategori i den samlede struktur. Der havde ikke været foretaget en egentlig vurdering af, hvorvidt de enkelte funktioner og stillinger skulle besættes med civilt eller militært personel, og der var derfor stillinger, som kunne besættes med begge kategorier. Der var fastsat varierende afskedigelsesaldrer på grundlag af forhold, som ikke længere var fuldt relevante.

Disse forhold forårsagede arbejdsklima- og rekrutteringsvanskeligheder, men medvirkede samtidig til en forvaltningsmæssig fleksibilitet. Det var derfor en del af opgaven at sikre en smidig ordning, der løbende kunne tilpasses samfundsudviklingen samt organisations- og aktivitetsændringer i forsvaret.

Styringsgruppen fra 1973, som var sammensat af repræsentanter fra Forsvarsministeriet, Forsvarskommandoen og personelorganisationerne, nedsatte indledningsvis tre arbejdsgrupper, der skulle vurdere henholdsvis samtlige funktioner og tjenestestillinger i forsvaret (AGT), det hertil knyttede behov for uddannelse (AGU) og de fremtidige ansættelsesformer (AGA). Resultatet af arbejdet forelå i 1980 i Betænkning nr. 902/1980 angående forsvarets fremtidige personel- og uddannelsesstruktur samt personellovgivning, der skabte sammenhæng mellem stilling, uddannelse og grad. Efter indgåelse i juni 1984 af den politiske aftale om forsvaret i 1985, 1986 og 1987 blev styringsgruppen anmodet om at nedsætte en arbejdsgruppe vedrørende de værnepligtiges anvendelse i forsvaret (AGV).

Samtlige stillinger i forsvaret, såvel i fredsstrukturen som i mobiliseringsstyrken, blev karakteriseret som enten civile eller militære på grundlag af den enkelte stillings indhold, idet der dog også blev taget hensyn til uddannelses- og mobiliseringsbehovet for militært personel. Bl.a. af hensyn til uddannelsesplanlægning og personeldisponering blev de militære stillinger henført til tre forskellige tjenesteområder, operation, teknik og forvaltning. Som følge af de fysiske krav til en række stillinger i tjenesteområderne operation og teknik skulle personellet fortrinsvis anvendes i disse i de yngre år for derefter successivt at overgå til de mindre fysisk krævende stillinger i forvaltningsområdet.

I personelloven var anført, at fastsættelse af det militære personels aldersgrænser var et såkaldt aftalespørgsmål, dvs. at der skulle indgås aftale mellem Forsvarsministeriet og personelorganisationerne herom. I en sådan aftale blev der fastsat en generel

aldersgrænse på 60 år, dog således at kortidsansættelse højst kunne finde sted til det 35. år.

Samtlige stillinger blev endvidere henført til enten manuelt niveau, mellemederniveau, lederniveau eller chefsniveau. De militære stillinger på mellemeder- og lederniveau blev igen inddelt i tre funktionsniveauer. Denne niveauinddeling dannede grundlaget for grads- og lønstrukturen. For de militære stillinger skulle det manuelle niveau besættes med personel af konstabelgruppen og værnepligtige menige, mellemederniveauet med personel af sergentgruppen, lederniveauet med officerer indtil major/orlogskaptajnsgraden og chefsniveauet med officerer af højere grader.

Gennemførelsen af nyordningen forudsatte konvertering af et stort antal stillinger overalt i forsvaret i de følgende år. I Forsvarskommandoen blev et antal stillinger ændret fra militære til civile. Denne konverteringsproces blev afsluttet i 1987, hvorefter man arbejdede med en reduktion af forsvarsstabens samlede bemanning dels af hensyn til det almindelige ønske om reduktion af driftsudgifterne, dels for at undgå at forsvarsstaben fremtrådte som en undtagelse fra den generelle personelreduktion, der var pålagt forsvaret. Det var imidlertid et problem for forsvarsstaben som i øvrigt for andre stabe og for skolerne, at arbejdsmængden kun blev reduceret marginalt ved reduktion af antallet af enheder af samme type og ved formindskelse af elevantallet i de enkelte klasser på skolerne.

Også uddannelsesstrukturen blev baseret på stillingsstrukturen. Den militære uddannelse blev defineret som grunduddannelse, videreuddannelse eller efteruddannelse. Grunduddannelse skulle kvalificere til stillinger på laveste funktionsniveau inden for det manuelle niveau, mellemederniveauet og lederniveauet. Videreuddannelse skulle kvalificere til et højere funktionsniveau inden for henholdsvis mellemeder- og lederniveauet. Efteruddannelse blev den samlede betegnelse for enhver uddannelse, der vedligeholder, ajourfører, supplerer og forbedrer tidligere erhvervet uddannelse på samme niveau. På denne måde blev det sikret, at grads- og lønavancement blev betinget af såvel uddannelsesmæssig baggrund for at bestride en mere krævende stilling som en faktisk placering i en sådan.

I løbet af 1980'erne blev uddannelsen i forsvaret tilpasset den fastsatte uddannelsesstruktur. Det var en del af målsætningen, at

Forsvarsakademiet lå i mange år på Østerbrogades Kaserne, indtil den blev solgt i 1991 og akademiet flyttet til Svanemøllens Kaserne. (Forsvarskommandoen)

uddannelsen i muligt omfang skulle være ens i de tre værn, således at uddannelserne på samme uddannelsesstrin skulle omfatte så mange fælles emner, som forskellighederne i stillingernes indhold tillod. Det blev i den forbindelse overvejet, i hvilken udstrækning værnsfælles uddannelsesinstitutioner skulle etableres. Således blev der i 1986 hovedsageligt som følge af en forventning i visse politiske kredse – baseret på en beretning fra Rigsrevisionen – om store rationaliseringsgevinster foretaget en omfattende undersøgelse under medvirken af et konsulentfirma af, hvorvidt det var hensigtsmæssigt at sammenlægge de grundlæggende officersuddannelser på en fælles officersskole. Overvejelserne førte til, at de værnsspecifikke officersskoler blev opretholdt, bl.a. fordi omkostningerne ved en fysisk sammenlægning i en årrække ville overstige de opnåelige besparelser, og fordi undervisningen på en fælles officersskole af funktionelle grunde alligevel måtte opdeles i værnsspecifikke klasser.

Officersgrunduddannelsen blev derfor placeret på de eksisterende officersskoler, hvor der samtidig blev etableret særlige overgangskurser for officerer, som overførtes til den nye struktur. De videregående officersuddannelser blev derimod delt i en værnsfælles del på Forsvarsakademiet, henholdsvis stabskursus 1 og 2, samt forskellige specialmoduler alt efter tjenesteområder.

Tilsvarende uddannelsessystem blev gennemført for mellemlederniveauet.

Uddannelsen af piloter i flyvevåbnet, der hidtil havde fundet sted før gennemgang af officersskolen, blev nu tilrettelagt således, at en væsentlig del af officersgrunduddannelsen blev gennemført før pilotuddannelsen, og at piloterne først tiltrådte eskadriljetjeneste efter endt officersgrunduddannelse. Hensigten hermed var ikke alene at skabe den størst mulige tilpasning til den nye personel- og uddannelsesstruktur, men også at skabe et bedre grundlag for et karriereforløb i flyvevåbnet og derved modvirke afgang af piloter til civile flyselskaber.

Afgangen af piloter havde gennem årene udgjort et problem i takt med udviklingen i den civile luftfart. Der var truffet en række foranstaltninger for at fastholde piloterne, bl.a. forlængelse af initialkontrakter, særlige løntillæg og forbedrede ansættelsesvilkår. I slutningen af 1970'erne havde der været overvejelser om en uddannelse af erhvervspiloter, men en sådan uddannelse blev først etableret i 1986. I 1980'erne fik afgang af piloter et sådant omfang, at de flyvende enheder, især jagereskadrillerne, var utilstrækkeligt bemandede. Den årlige uddannelseskvote blev fordoblet, og i 1988 blev der indgået en aftale med det amerikanske flyvevåben om for en periode at stille instruktører til rådighed for piloternes operative videreuddannelse på F-16-flyene. I sidste halvdel af 1990'erne opstod på ny problemer med for stor afgang. Uddannelsen af erhvervspiloter ophørte i 1997 bl.a. på grund af ændrede tilskud fra staten. I 1998 blev der indført en forsøgsordning med højere løn og bonusordning for forsvarets piloter. Der er i 2000 iværksat et arbejde med henblik på at vurdere mulighederne for yderligere ekstraordinære tiltag på området.

Med henblik på etablering af en ordning for kirkelig betjening af forsvarets personel i fred, krise og krig blev i 1954 designeret en provst til hvert værn (hærprovst, orlogsprovst og flyverprovst). I 1992 bestemte Forsvarskommandoen, at Forsvarschefens gejstlige rådgiver i krise og krig normalt var provsten fra det værn, som Forsvarschefen var udgået af. I 1956 påbegyndtes designering af præster til enheder i værnene. De er uniformerede, men står uden for den militære rækkefølge. Til identifikation bæres et kors på uniformen.⁴⁵

I den ovenfor beskrevne struktur er ikke omtalt et væsentligt aspekt af sammenhængen mellem uddannelse, stilling, grad og løn, nemlig udvælgelse og bedømmelse af egnethed. I 1970'erne udvikledes de tidligere værnsvise regler og bestemmelser om fremmelsesbedømmelser til et værnsfælles regelsæt på baggrund

af såvel den indlysende nødvendighed af at kunne besætte en given stilling med en egnet person som ønsket om at give de ansatte mulighed for at udvikles i overensstemmelse med deres evner og ønsker. Dette regelsæt blev benævnt Forsvarets personeludviklings- og bedømmelsessystem (FORPUBS). Forsvarschefen fastsatte retningslinjer for en chefs afholdelse af personsamtaler med den enkelte ansatte, hvorunder den pågældendes stærke og svage sider skulle belyses samtidig med, at han eller hun skulle vejledes om sine udviklingsmuligheder og have lejlighed til at fremsætte egne ønsker. Til brug for chefens vurdering af en ansats evner og andre væsentlige egenskaber, herunder egnethed til at bestride stillinger på et højere niveau, blev anvendt et bedømmelseskema.

Systemet omfattede også et antal bedømmelsesråd, dels et værnsfælles råd, der skulle vurdere forfremmelseegnetheden af ledere på højeste funktionsniveau (majorer og orlogskaptajner) samt af oberstløjtnanter og kommandørkaptajner, dels værnsvise råd for henholdsvis officerer af lavere grader og mellemledere. Formændene for bedømmelsesrådene for officerer blev udpeget af Forsvarsministeren, medens formændene for de øvrige råd blev udpeget af Forsvarschefen. Baggrunden for det værnsfælles bedømmelsesråd var den omstændighed, at et stort antal stillinger for de pågældende grader var stillinger i Forsvarskommandoen, Forsvarsministeriet og værnsfælles skoler samt NATO-stabe. Sammen med den værnsvise uddannelse af officerer medvirkede det værnsvise bedømmelsesråd og lejlighedsvis tjeneste ved værnsvise myndigheder til at løse de tidligere omtalte problemer i forbindelse med besættelse af stillinger i Forsvarskommandoen.

PERSONELBEDØMMESE			
1. Almindelige oplysninger			
1.1 Personnr.: Håndbogant:	1.2 Grad:	1.3 Efternavn, fornavn(e):	1.4 Udnævnelse i graden:
1.5 Værn/Korps: Personellov, myndighed:	1.6 Tjenestegren/uddannelsesretning (Speciale)/tjenestefelt:	1.7 Enhed, tjenestested:	
1.8 Bedømmelsesperiode:	1.9 Bedømmelse afgivet i anledning af:		
2. Tjenesteområde			
2.1 Tjenestestilling:		Institnummer:	
Tjenesteområde: ☐ O ☐ T ☐ F ☐ M ☐		2.2 Øvrige funktioner:	
Funktionsniveau: Løveste (1) ☐ Højere (2) ☐ Højeste (3) ☐			
3. Medarbejderens ønsker/Afholdte personsamtaler			
3.1 Om uddannelse:			

Op gennem 1970'erne udvikledes et værnsvise regelsæt for udvikling og bedømmelse af personellet. Dette regelsæt blev benævnt forsvarets personeludviklings- og bedømmelsessystem (FORPUBS). Systemet indeholder krav om personsamtaler, hvorunder stærke såvel som svage sider skal belyses, samtidigt med at den enkelte kan fremsætte sine ønsker om egen udvikling. (Forsvarskommandoen)

Samarbejdsordning

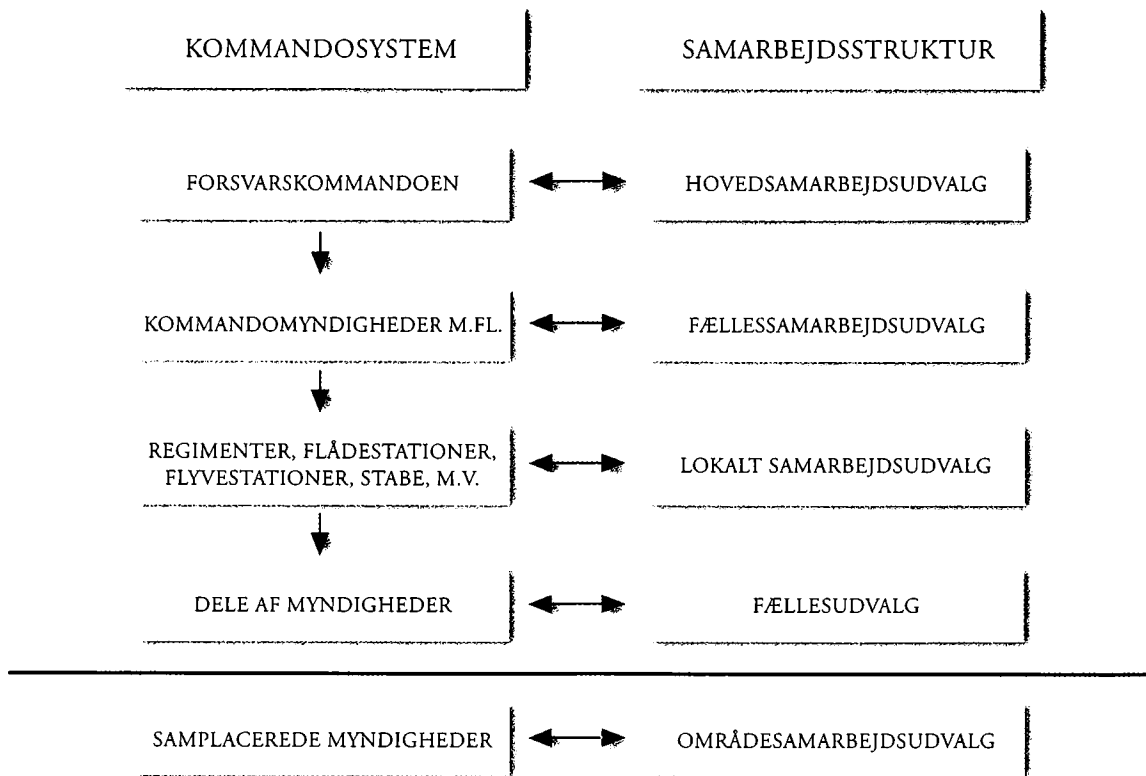
Samarbejdsordninger har været kendt i statsstyrelsen siden 1942 gennem et finansministerielt reglement. I forsvaret blev der ved særlig lovgivning etableret samarbejdsordning og talsmandsordning især for værnepligtige menige. Denne lovgivning blev senest ændret i juni 1967 som resultat af klimaudvalgets arbejde og gav mulighed for oprettelse af samarbejdsudvalg ved alle myndigheder og tjenestesteder i forsvaret. På grundlag af et betænkingsarbejde udsendte Økonomi- og Budgetmini-

steriet i 1972 et cirkulære om samarbejde og samarbejdsudvalg i statens virksomheder og institutioner. De nye regler, der var udarbejdet i samarbejde med personellens hovedorganisationer, forudsatte oprettelse af et centralt råd under Økonomi- og Budgetministeriet samt hoved- og lokaludvalg i alle statens virksomheder og institutioner. Cirkulæret fastsatte udvalgenes opgaver og de områder, hvorpå udvalgene henholdsvis var medbestemmende, skulle have medindflydelse ved samråd og skulle gives information. Ansættelses- og lønforhold blev ikke henlagt til udvalgene, men skulle fortsat varetages af de forhandlingsberettigede personelorganisationer.

En samordning af de to for forsvaret gældende ordninger blev forsøgt, men de værnepligtige talsmænd ønskede at bevare deres

særlige ordning, som omfattede kontakt- og talsmandsudvalg på tjenestestedsniveau og ved underafdelinger, skibe og eskadriller m.v. Der blev herefter oprettet hovedudvalg i Forsvarskommandoen og lokaludvalg på alle tjenestesteder. Udvalgene blev sammensat af medlemmer valgt af henholdsvis ledelsen og personellens organisationer. De værnepligtige valgte observatører til udvalgene, og deres samarbejdsordning på tjenestestederne blev videreført. Denne ordning blev udviklet gennem 1970'erne og 1980'erne og fik stigende betydning i forbindelse med rationali-

Samarbejdsordningen giver på hvert niveau i kommandosystemet et tilsvarende udvalg i samarbejdsstrukturen. (Forsvarskommandoen)

seringerne og de store organisationsændringer i denne periode samt den delegering og decentralisering, der fandt sted i 1980'erne, se senere. Ordningens struktur blev løbende tilpasset den organisatoriske udvikling, bl.a. med oprettelse af fællessamarbejdsudvalg ved kommandomyndighederne og lokaludvalg på de enkelte tjenestesteder. Ordningen blev ligeledes udbygget med nedsættelse af permanente eller midlertidige underudvalg til behandling af særlige områder eller emner.

Hovedudvalget i Forsvarskommandoen blev oprettet i 1972 med Forsvarschefen som formand. Ledelsesrepræsentanterne var værnscheferne (fra 1983 til 1990 værnsinspektørerne), fagstabscheferne og forsvarskommandolægen, medens personalerepræsentanterne var formændene for de militære og civile hovedorganisationer med repræsentanter for forretningsudvalgene for henholdsvis værnepligtige befalingsmænd og værnepligtige menige som observatører. Der blev oprettet et kontaktudvalg med repræsentanter for alle personelorganisationer inden for Forsvarskommandoens område. Under hovedudvalget er der efterhånden blevet oprettet underudvalg vedrørende samarbejdsvirksomheden i forsvaret (USAM), rationalisering og teknologi (URT), arbejdsmiljø i forsvaret (UVA), økonomiske forhold i forsvaret (UVØ), ligebehandling i forsvaret (ULIB) samt forsvarets rådgivning om omstilling (UFRO).

Referaterne fra møderne i hovedudvalget er meget udførlige og velegnede som orienteringsmateriale. Referaterne fordeles bl.a. til de lokale samarbejdsudvalg, hvorved såvel ledelsen som personellet ved samtlige myndigheder og enheder i forsvaret bliver orienteret. Desuden modtager organisationerne i kontaktudvalget og den ældste danske officer ved hver af de allierede stabe m.v. referaterne.

Forsvarets cafeteriavirksomhed blev et særligt område for samarbejdsudvalgene. Som led i tilpasningen af de værnepligtiges forhold, herunder værnepligtsløn, blev der i medfør af den lovbestemte samarbejdsordning etableret cafeteriaudvalg ved alle de cafeteriaforvaltende myndigheder, og et udvalg for hele forsvaret med repræsentanter for såvel de værnepligtige som de øvrige personelkategorier blev etableret i Forsvarskommandoen, hvortil cafeteriaområdet i 1972 blev delegeret fra Forsvarsministeriet. Fra 1981 gennemførte Forsvarskommandoen en etapevis delegering af virksomheden til de lokale myndigheder, og fra

1988 var disse ansvarlige for cafeteriavirksomheden, herunder budget og resultatopnåelse. Som følge heraf blev cafeteriaernes fælles samarbejdsudvalg konverteret til et underudvalg under Forsvarskommandoens hovedudvalg. I 1991 blev dette underudvalg imidlertid nedlagt og opgaverne overført til underudvalget vedrørende økonomiske forhold.

Allerede den 1. januar 1967 blev der på grundlag af det da foreliggende lovforslag om samarbejdsordning og talsmandsudvalg oprettet et samarbejdsudvalg i forsvarsstaben med chefen for forsvarsstaben som formand og med repræsentanter for ledelsen og de forskellige personalegrupper. Udvalget har repræsentation fra ledelsen ved en afdelingschef fra hver fagstab, og medarbejderne er repræsenteret ved deres fagorganisationer. Udvalget er gennem årene blevet tilpasset den stedfundne udvikling, og de emner, der drøftes, er bl.a. konsekvenserne af større rationaliserings- og omstillingsprojekter samt projekter vedrørende ny og ændret teknologi. Der drøftes endvidere forhold vedrørende kontorteknik, økonomi, uddannelse, arbejdsmiljø og arbejdets tilrettelæggelse. Ligeledes drøftes forsvarsstabens budget og finanslovsbidrag samt principperne bag bevillingernes anvendelse.

NATO's dobbeltbeslutning i 1979.

Det alternative sikkerhedspolitiske flertal i 1980'erne

I anden halvdel af 1970'erne brød de forudgående godt ti års afspænding gradvist sammen. Set med amerikanske øjne var den sovjetiske invasion af Afghanistan i julen 1979 det definitive brud med afspændingspolitikken. Sovjetunionen daterede derimod bruddet til NATO's dobbeltbeslutning to uger tidligere. Præsident Carter opgav forsøget på at få ratificeret SALT II-aftalen om strategiske atomvåben, der gennem længere tid havde været genstand for kritik i det amerikanske sikkerhedspolitiske miljø.

Siden slutningen af 1950'erne havde Sovjetunionen haft et større antal mellemdistancemissiler af typer, som i Vesten blev betegnet SS-4 og SS-5, opstillet i den vestlige del af Sovjetunionen. Fra omkring midten af 1970'erne indledte Sovjetunionen en omfattende udbygning af sine atomare mellemdistancevåben. Det første sovjetiske mellemdistancebombefly (i Vesten

Fra 1976 opstillede Sovjetunionen en ny type mellemdistancemissil benævnt SS-20. Indfasningen af disse missiler betød en forrykkelse af balancen mellem de to blokke. I 1979 besluttede NATO at påbegynde opstillingen af nye missiler, og samtidig besluttede man at tilbyde Sovjetunionen forhandlinger om våbenkontrol. De sovjetiske SS-20 missiler blev i februar 1988 for første gang på nært hold vist frem for vestlige journalister. (Nordfoto)

benævnt Backfire) blev operationsklart i 1974, og i 1976 begyndte Sovjetunionen opstillingen af et nyt mellemdistancemissil, benævnt SS-20, der var mobilt, havde tre selvstændigt styrbare atomladninger, meget høj træfsikkerhed og en rækkevidde, der gjorde det i stand til at ramme mål i hele Vesteuropa.

I NATO fremlagde USA i 1977 et af den amerikanske regering udarbejdet langtidsprogram for udviklingen af det fælles forsvar, Long Term Defence Programme. Efter den endelige vedtagelse af programmet i maj 1978 blev der nedsat ni arbejdsgrupper til behandling af programmets enkelte emner. På baggrund af den fortsatte sovjetiske atomoprustning blev der på foranledning af Vesttyskland og Storbritannien tilføjet endnu et emne om behovet for en analyse af styrkestrukturen på atomvåbenområdet. Det førte til nedsættelse af en 10. arbejdsgrup-

pe, som skulle behandle spørgsmålet om en modernisering af de tidligere omtalte Theatre Nuclear Forces, der ikke var behandlet i SALT-sammenhæng.

Resultatet af arbejdsgruppernes analyser og drøftelser i en High Level Group med repræsentanter fra de 11 lande i atomplanlægningsgruppen (NPG), blev dobbeltbeslutningen i december 1979. Den bestod dels af en beslutning om opstilling af 572 nye amerikanske mellemdistancevåben (108 Pershing II og 464 landbaserede krydsermissiler) i Vesteuropa, dels af et tilbud til Sovjetunionen om forhandlinger om gensidige reduktioner af antallet af mellemdistancevåben i Europa. Desuden blev det besluttet at foretage en betydelig ensidig reduktion af antallet af kontrækkende atomvåben (de såkaldte slagmarksvåben).

Det afgørende argument for opstillingen af amerikanske mellemdistancevåben i Vesteuropa var ikke militært, men politisk. De nye våben skulle sikre en strategisk "kobling" mellem USA og Vesteuropa. Mellemdistancevåben stationeret i Vesteuropa, men under amerikansk kontrol og i stand til at nå Sovjetunionen, skulle sikre, at en eventuel atomvåbenkrig ikke ville kunne begrænses til Europa. Ved hjælp af disse våben ville forsvaret af Vesteuropa blive knyttet til den strategiske balance mellem USA og Sovjetunionen og derigennem afskrække et sovjetisk angreb på Vesteuropa.

Det var en kompliceret argumentation, og i den politiske debat blev beslutningen for det meste begrundet med behovet for at afbalancere de sovjetiske mellemdistancevåben. Det var imidlertid en begrundelse, der stødte på modstand i brede kredse i Vesteuropa. Kritikerne udlagde beslutningen som et led i en påstået amerikansk "førsteslagsstrategi", og mange så den ikke blot som et nyt træk i rustningskapløbet, men på grund af de nye våbens egenskaber som en forøgelse af den strategiske ustabilitet, der i sig selv kunne føre til atomvåbenkrig i Europa.⁴⁶

Som medlem af NPG havde Danmark deltaget i udarbejdelsen af planerne for realiseringen af TNF-moderniseringen, herunder opstillingen af Pershingmissilerne i Vesttyskland og fordelingen af krydsermissilerne mellem Storbritannien, Belgien, Holland og Italien.⁴⁷ Forsvarsministeren havde i maj 1979 orienteret såvel Folketinget som offentligheden om overvejelserne vedrørende TNF-moderniseringen, uden at dette havde givet anledning til nogen større debat. Placering af TNF-missiler i

Danmark indgik ikke i overvejelserne, så der opstod ingen konflikt med Danmarks principielle holdning til atomvåben. Forslaget om reduktionsforhandlinger, der udgjorde den anden halvdel af NATO's dobbeltbeslutning, var i overensstemmelse med den vægt, som i den danske debat blev lagt på nedrustning. Men da beslutningstidspunktet nærmede sig i efteråret 1979 voksede debatten i omfang, og der opstod ikke alene blandt partierne på venstrefløjen, men også i dele af Socialdemokratiet en stærk modstand mod opstillingen af missilerne. Dette blev bestyrket af tilsvarende kritiske holdninger i de øvrige NATO-lande. Resultatet blev, at Danmark på mødet i NATO-rådet foreslog en udskydelse af den endelige beslutning i op til seks måneder for at afprøve Sovjetunionens forhandlingsvilje.

Regeringerne i de øvrige NATO-lande var modstandere af en udskydelse, idet de frygtede, at dette ville give Sovjetunionen indtryk af manglende handlekraft hos NATO, hvilket kunne få den modsatte virkning. Den danske regering ønskede ikke at stå stejlt på sin holdning og tilsluttede sig forslaget, som derefter blev vedtaget på mødet i december 1979.⁴⁸

Sovjetunionen tog skarpt afstand fra dobbeltbeslutningen og afviste at forhandle om reduktioner. I november 1981 foreslog præsident Ronald Reagan (f. 1911), der i 1981 havde efterfulgt Carter som amerikansk præsident, en "nulløsning", dvs. en fuldstændig afskaffelse af alle landbaserede mellemdistancevåben. Det blev imidlertid straks afvist af Sovjetunionen, og oppositionen mod dobbeltbeslutningen i Europa tog til. Da NATO i slutningen af 1983 indledte opstillingen af de nye missiler, forlod Sovjetunionen forhandlingerne om rustningskontrol med atomvåben i Genève.

Forinden havde præsident Reagan i marts 1983 taget initiativ til et omfattende amerikansk forsknings- og udviklingsprogram for rumbaserede forsvarssystemer mod ballistiske missiler, Strategic Defense Initiative (SDI). Også dette tog Sovjetunionen skarpt afstand fra og så det – ligesom flere vesteuropæiske lande – som et potentielt brud på ABM-traktaten. USA på sin side kritiserede Sovjetunionen for i hemmelighed at udvikle et missilforsvarssystem og for med en ny radar i Krasnojarsk i Sibirien at bryde ABM-traktaten, mens Sovjetunionen betegnede bygningen af en amerikansk radar i Storbritannien og moderniseringen af radaren i Thule som brud på traktaten.

Forholdet mellem supermagterne blev først forbedret, efter at Mikhael Gorbatjov (f. 1931) havde overtaget posten som generalsekretær for Sovjetunionens Kommunistiske Parti i marts 1985 og dermed var blevet Sovjetunionens leder. På et topmøde i Genève i november 1985 blev der indledt en ny dialog mellem den amerikanske og den sovjetiske leder. Selvom et følgende topmøde i Reykjavik i oktober 1986 ikke umiddelbart blev anset for at være en succes, skulle det dog vise sig at blive vendepunktet i forholdet mellem de to supermagter. I begyndelsen af 1987 accepterede Sovjetunionen nulløsningen, og i december 1987 underskrev Reagan og Gorbatjov en aftale i Washington om destruktion over en treårsperiode af alle amerikanske og sovjetiske landbaserede atommissiler med en rækkevidde mellem 500 og 5.500 km.⁴⁹

Den danske debat om missilerne – som nu almindeligvis blev omtalt som Intermediate-range Nuclear Forces (INF) og i den danske debat blev benævnt mellemdistanceraketter – ophørte ikke med vedtagelsen af dobbeltbeslutningen i december 1979. Debatten fortsatte her som i andre NATO-lande i den følgende tid. Der opstod såvel i Folketinget som i visse kredse af befolkningen voksende modstand mod atomvåben, der især efter dan-

Fra 1958 fik flyvevåbnet som våbenhjælp leveret 58 F-100 D/F Super Sabre jagerbombere. Der blev senere anskaffet 14 brugte fly – heraf dette fly. Disse flyvevåbnets første overlydsfly var i tjeneste indtil 1982. (Flyvevåbnets Fototjeneste)

nelsen af den borgerlige ”firkløver”-regering med Poul Schlüter (f. 1929) som statsminister i september 1982 gav sig udtryk i hyppige sikkerhedspolitiske debatter i Folketinget og konfrontation mellem regeringspartierne og Socialdemokratiet. Der dannedes et alternativt sikkerhedspolitisk flertal, bestående af venstrefløjspartierne, de Radikale og Socialdemokratiet, som gennem vedtagelse af dagsordensforslag tvang regeringen til mod sit ønske at indtage særstandpunkter i NATO. Som Bo Lidegaard har udtrykt det, fik Danmark to udenrigspolitikker: Regeringens og Folketingets, med alt hvad deraf fulgte af uklarhed om landets egentlige vilje.⁵⁰

Særstandpunkt blev første gang indtaget i december 1982 under en debat i Folketinget om det danske bidrag til NATO’s infrastrukturprogram vedrørende opstillingen af mellemdistanceraketterne i de lande, der var villige til at modtage dem. Et beløb hertil på 75 mill. kr. var godkendt af finansudvalget under den tidligere regering; men debatten resulterede i en folketingsbeslutning, der pålagde regeringen at stille udbetalingen af det endnu ikke anvendte beløb på 48 mill. kr. i bero.⁵¹ Siden fulgte vedtagelse af andre dagsordensforslag i forbindelse med opstilling af mellemdistanceraketterne, herunder et forslag om helt at trække ovennævnte beløb ud af infrastrukturprogrammet, hvilket bragte Danmark i den ubehagelige situation at måtte bryde et givet tilsagn. Dette aftalebrud vakte negativ opmærksomhed hos de andre medlemslande.

Der blev også vedtaget dagsordensforslag vedrørende etablering af en atomvåbenfri zone i Norden, stop for atomprøvesprængninger og modstand mod de amerikanske SDI-planer. Fælles for disse dagsordensforslag og efterfølgende forbehold i NATO var, at de anfægtede atomvåbenelementet i NATO’s strategi. Denne politik, der blev omtalt som fodnotepolitikken, idet Danmarks forbehold blev anført som fodnoter i NATO-kommunikéer, medførte et anstrengt forhold til NATO og belastede solidariteten inden for alliancen. I sin redegørelse for dansk udenrigspolitik i 1983 skrev Udenrigsministeriets direktør, ambassadør Otto E. Møller: ”Vilkårene for at føre dansk udenrigspolitik, både de ydre og de hjemlige, blev ikke mindre komplicerede i 1983, end de var i 1982. Dilemmaet for regeringen bestod i, at den på visse områder fik pålagt at føre en udenrigspolitik, som den kun ugerne ønskede at føre, og som

den havde stemt imod eller undladt at stemme for i Folketinget.”⁵² Denne uklare situation skabte også vanskeligheder i NATO’s samarbejdsfora, hvor danske forslag ofte blev mødt med undren eller direkte afvisning. Problemet var, som det senere blev beskrevet i den nedenfor omtalte Dyvigrapport om Danmarks sikkerhedspolitiske situation i 1980’erne: ”I kraft af Danmarks NATO-medlemskab må det være en central betragtning, at Danmark, når det ønsker særordninger, opnår dem gennem drøftelser i NATO og med vore allierede, således at eventuelle negative virkninger på forsvarssamarbejdet inden for alliancen ikke opstår. Det er et hensyn, som hænger nøje sammen med de forudsætninger om solidaritet, som er det centrale i en alliance.”⁵³

Selvom det alternative sikkerhedspolitiske flertal således manifesterede sig stærkt i 1980’erne, lykkedes det i øvrigt stort set at opretholde den traditionelle konsensus om NATO-medlemskabet og om forsvarspolitikken. Der var også i det store og hele enighed om NATO’s konceptramme, som den blev fastlagt medio 1980’erne, med angivelse af syv hovedopgaver, der skulle kunne løses for at opretholde en troværdig afskrækkelse: Bekæmpelse af første angrebsbølge, bekæmpelse og forsinkelse af opfølgende styrker, kontrol med havområder, opretholdelse af en gunstig luftsituation, beskyttelse af allieret sejlads, sikring af baglandet samt maritim støtte til land- og luftoperationer.⁵⁴ Dog blev indgåelse af et forsvarsforlig for perioden efter 1984 besværliggjort, som det fremgår af det følgende.

Den tiltagende offentlige sikkerhedspolitiske debat ikke mindst om atomvåben førte i efteråret 1980 til, at regeringen med virkning fra 1. januar 1981 nedsatte Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg (SNU) med det formål at ”følge den internationale udvikling med henblik på at vurdere Danmarks sikkerhedspolitiske situation og problemer omkring dansk sikkerhedspolitik i en bred politisk og økonomisk sammenhæng.” Udvalget skulle være opmærksom på de ”muligheder, der måtte være for, at Danmark fremsætter forslag i forbindelse med internationale afspændings- og nedrustningsbestræbelser” samt ”stimulere forskning og bidrage til informationsvirksomhed omkring sikkerheds- og nedrustningspolitiske spørgsmål for herigennem at styrke grundlaget for meningsdannelse og offentlig debat.”⁵⁵

Udvalget bestod af repræsentanter for de politiske partier, administrationen, forsvaret, Det økonomiske Råd, forskningen og (i den første periode) pressen. Dets arbejde blev ledet af et formandskab på (oprindelig) seks personer fra administrationen, forsvaret og forskningen. Aktiviteterne blev finansieret via forsvarsbudgettet. Udvalgets første rapport, der omhandlede forslagene om Norden som atomvåbenfri zone, konkluderede, at en sådan zone kun gav mening og kun lod sig realisere som led i en mere omfattende sikkerhedspolitisk ordning i Europa.⁵⁶ Frem til sammenlægningen med Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI) i 1995 udsendte udvalget godt 100 bøger og hæfter samt ydede økonomisk støtte til forskning, konferencer og adskillige udgivelser.

Der blev gjort bestræbelser på at genskabe den sikkerhedspolitiske konsensus mellem Socialdemokratiet og regeringspartierne. Inspireret af et sikkerhedspolitisk kompromis i Norge nedsatte regeringen i 1984 et embedsmandsudvalg under ledelse af departementschef Peter Dyvig (f. 1923), Udenrigsministeriet, med opgave at udarbejde en bred ekspertredegørelse om Danmarks sikkerhedspolitiske situation i 1980'erne med henblik på efterfølgende politisk behandling og vurdering i Folketinget. I november 1984 afleverede udvalget sin redegørelse, og et særlig folketingsudvalg blev nedsat til behandling heraf, men afsluttede ikke sit arbejde inden den internationale udvikling ændrede problemets karakter.⁵⁷

Antallet af spørgsmål til Forsvarsministeren i Folketinget samt antallet af forespørgsler og samrådsspørgsmål steg kraftigt i denne periode. I folketingsåret 1984-85 blev der således stillet 173 spørgsmål i Folketinget og 120 spørgsmål fra forsvarsudvalget. Desuden besvarede ministeren 10 samrådsspørgsmål. Forsvarskommandoen bidrog til besvarelse af hovedparten af disse spørgsmål.

Materielanskaffelser

Med ophøret af den omfattende amerikanske våbenhjælp til de europæiske NATO-lande i midten af 1960'erne fik de nationale materielanskaffelser større vægt i medlemslandenes planlægning og budgettering. For Danmarks vedkommende betød det en stigning af materielanskaffelsernes andel af forsvarsbudgettet fra nog-

le få procent i 1950'erne til ca. 15 procent i 1970'erne. Dette gav grobund for et samarbejde i NATO-regi med henblik på standardisering og rationalisering af materieludvikling og materielanskaffelse. I 1969 indledtes et formaliseret samarbejde mellem medlemslandenes forsvarsministerier ledet af NATO's internationale stab. Ledende embedsmænd i ministerierne med materialanskaffelser som arbejdsområde skulle mødes to gange årligt i Conference of National Armaments Directors (CNAD). Under CNAD etableredes værnsvise og værnssfælles grupper, der efter direktiver fra CNAD skulle iværksætte udvikling af koncepter samt opstille operative og tekniske krav til materiel.

Der udvikledes også et samarbejde mellem de europæiske NATO-lande under betegnelsen Independent European Programme Group (IEPG) med henblik på fælles udvikling og produktion af forsvarsmateriel og fælles anskaffelser. Gruppen dannedes i 1976 som en uformel organisation uden en permanent ledelse. Formålet var at koordinere landenes anskaffelse af forsvarsmateriel med henblik på en fælles og dermed billigere produktion samt at inddrage landenes industri i udvikling og produktion af forsvarsmateriel.

Fra foråret 1953 fik hæren, som et led i våbenhjælpen, 216 Centurion-kampvogne. Kampvognene blev løbende moderniseret med bl.a. større kanon og midler til kamp i mørke. Udfasning af de sidste af disse kampvogne påbegyndtes i 1999. (Hærens Kampskole)

I Forsvarskommandoen udvikledes i 1970'erne og 1980'erne en procedure for planlægning og gennemførelse af materielanskaffelser. Anskaffelse af materiel skulle planlægges for en seksårsperiode og indgå i en løbende 6-årig materielanskaffelsesplan som et led i Forsvarskommandoens samlede 6-årsplan, se side 174. Forud for anskaffelse af et materielsystem eller en større materielgenstand blev der udarbejdet en delkoncept med en horisont på 12-15 år. En sådan delkoncept omfattede en analyse af de opgaver, der skulle løses, det forventede operative miljø, den tekniske udvikling på det pågældende område samt de bindinger og begrænsende faktorer, der ville gøre sig gældende. Derefter blev der opstillet grundlæggende militære krav til materielsystemet og udformet det grundlag, hvorpå den pågældende materielkommando kunne påbegynde en markedsundersøgelse. Markedsundersøgelsen skulle konkludere i en indstilling til Forsvarskommandoen, som efter godkendelse skulle forelægge anskaffelsen for Forsvarsministeriet med henblik på behandling i Forsvarets Materielnævn og godkendelse i finansudvalget.

I løbet af 1970'erne og 1980'erne blev der iværksat et antal større materielanskaffelser, hvoraf tre skal omtales.

Omkring 1970 undersøgte mulighederne for anskaffelse af en moderne kampvognstype til begyndende erstatning for de aldrende britiske kampvogne af typen Centurion. Indledningsvis undersøgte man fem typer fra henholdsvis USA, Storbritannien, Frankrig, Tyskland og Sverige, men snart kom valget til at stå mellem den britiske Chieftain, som bl.a. indgik i den britiske Rhinhær, og den tyske Leopard, som den 6. tyske division umiddelbart syd for den danske grænse var udstyret med. I 1974 blev Leopardkampvognen valgt, bl.a. på grund af det operative og logistiske samarbejde mellem den tyske division og de jyske enheder, som i første omgang skulle udstyres med nye kampvogne. For Leopardkampvognen talte også den omstændighed, at den var udstyret med samme kanon som Centurion, der forventedes fortsat at blive anvendt i en årrække fremover. I juni 1974 blev der indgået kontrakt om køb af 120 kampvogne til et beløb på 518 mill. kr. Der var opnået kompensationskøb hos den tyske producent på 125 pct., hvilket indebar, at producenten skulle give danske firmaer lejlighed til at give tilbud på arbejder svarende til mere end 600 mill. kr. Samtidig blev der givet forkøbsret til køb af yderligere 80 kampvogne med hen-

blik på en eventuel senere udskiftning af de sjællandske kampvogne. De 120 kampvogne blev leveret i løbet af 1976.

I midten af 1970'erne blev der efter en omfattende forudgående projektbehandling foretaget en anskaffelse af 58 jagerfly af typen F-16, som var under udvikling i USA. Flyene skulle erstatte jagerbombeflyene F-100, som ville være operativt og teknisk forældet omkring 1980. Markedsundersøgelsen gav indledningsvis til resultat, at fire forskellige flytyper ville kunne opfylde de stillede grundlæggende militære krav. Da Norge, Holland og Belgien også overvejede udskiftning af fly omkring dette tidspunkt, blev der i maj 1974 indledt forhandlinger mellem de fire landes forsvarsministre om en fælles anskaffelse. Efter at valget var truffet, og USA også havde besluttet at anskaffe F-16-fly, blev der i juni 1975 indgået en hovedaftale mellem de fem køberlande om produktion af 998 fly, hvoraf de 348 skulle leveres til de fire europæiske lande. Det amerikanske flyevåben skulle stå som køber af alle flyene og for videresalg til de europæiske lande. Der blev indgået aftale om europæisk medproduktion svarende til 58 pct. af købsværdien. Aftalen omfattede for Danmarks vedkommende 58 fly til et beløb på 2,4 milliarder kr. Flyene blev leveret i perioden 1980-1985. I 1988 og 1989 blev der anskaffet yderligere 12 fly på tilsvarende betingelser om medproduktion samt yderligere kompensationskøb på 22 pct. af købsværdien.

I begyndelsen af 1980-erne blev der i Søværnets Materielkommando udviklet en særlig skibskonstruktion benævnt Standard Flex-300. Konstruktionen skulle gøre det muligt at anvende samme skibstype til en række opgaver, hvortil der hidtil var anvendt forskellige skibstyper, bl.a. fordi materiel- og våbensystemer var forskellige. Den nye skibstype blev en standardenhed på ca. 300 tons bygget i glasfiberarmeret plastic og konstrueret med fire containerpositioner, hvori der kunne monteres forskellige materiel- og våbensystemer. Disse systemer blev helt eller delvist indbygget i containere og kombineret som et antal opgavebestemte moduler. Kommando-, kontrol- og kommunikationssystemerne samt en række hjælpesystemer blev faste bestanddele af typens grundudrustning. Der blev indledningsvis udviklet moduler til kamp – omfattende Harpoonmissiler, ka-

Flyvefisken-klassen omfatter Standard Flex-300 enheder, der under anvendelse af et modul-system inden for 24 timer kan skifte rolle fra f.eks. farvandsovervågning til kamp. Enheden Skaden ses her i rollen som kampenhed affyrende et Blast Test Vehicle, som anvendes ved øvelsesskydninger. Den første enhed af denne klasse indgik i flådens tal i 1989. (Søværnets Materielkommando)

noner, torpedoer og Sea Sparrow-missiler – samt moduler til bekæmpelse af undervandsbåde og til minerydning. Senere blev der udviklet moduler til søopmåling, forureningsbekæmpelse og oceanografi.

Prototypen, der blev påbegyndt i 1985, blev bygget i et samarbejde mellem et dansk og et svensk værft, men derefter foregik byggeriet, herunder udvikling af modulerne, på det danske værft i samarbejde med Søværnets Materielkommando. Der er bygget i alt 14 enheder af skibstypen, og fire kampmoduler er modtaget, mens yderligere seks vil blive leveret inden udgangen

af 2003. Levering af fire antiubådsmoduler forventes afsluttet i 2001. Tre minerydningsmoduler er anskaffet, og yderligere to vil blive leveret i 2001. Endvidere er der anskaffet et søopmålingsmodul og to moduler til forureningsbekæmpelse. Yderligere to moduler til forureningsbekæmpelse og oceanografi er under levering.

Mod en ny forsvarsaftale

Efter afslutningen af planlægningsarbejdet forud for forligsforhandlingerne i 1981 pålagde Forsvarsministeren ved et direktiv i juli 1980 Forsvarskommandoen at gennemføre det fremtidige planlægningsarbejde med en perspektivplanlægning på en 20-årig horisont, en udviklingsplan på 10-årig horisont, løbende 5-årsplaner som oprindeligt beskrevet i planlægningssystemet fra 1972 samt årsplaner, dvs. årlige aktivitetsplaner, anskaffelsesplaner m.v.⁵⁸ Det var tanken, at perspektivplanen skulle danne grundlag for en offentlig debat om forsvarets fremtid, som kun-

ne lede til et direktiv om retningslinjerne for den mere konkrete udviklingsplan. Direktivet måtte således ses som en justering af planlægningssystemet fra 1972 med henblik på at gøre det mere anvendeligt i den politiske beslutningsproces.

Ifølge direktivet skulle perspektivplanlægningen omfatte alternative styrkestrukturer baseret på variable forudsætninger om økonomisk ramme (nulvækst og halvanden pct. årlig stigning), om varslingstidens længde og om graden af fremskudt tyngde i forsvaret. I sommeren 1982 forelå resultatet benævnt *Forsvaret år 2000. Perspektivplan 1. del*.⁵⁹ Heri var behandlet tre økonomiske niveauer, idet Forsvarskommandoen på eget initiativ havde tilføjet et alternativ med en økonomisk ramme med årlig stigning på tre pct. Vægten på fremskudt forsvar var blevet opgivet som variabel parameter, og alle strukturer var således i overensstemmelse med gældende strategi i NATO baseret på et fremskudt forsvar såvel på den jyske halvø som i Østersøen. Forsvarskommandoen havde indledningsvis arbejdet med en fjerde variabel parameter, nemlig spørgsmålet om allierede forstærkninger tilstedeværelse. Denne parameter blev imidlertid opgivet, da et forsvar uden forstærkninger blev anset for mindre realistisk. Samtlige strukturer var derfor baseret på rettidig ankomst af allierede forstærkninger.⁶⁰

Der var realitetsbaggrund for denne forudsætning. En plan for forstærkning af NATO-forsvaret af Europa blev efter flere års arbejde godkendt i 1982 af bl.a. de lande, som havde speciel interesse i en forstærkning af BALTAP-området: Danmark, Vesttyskland, Storbritannien og USA. Flyforstærkninger, der generelt kunne tilføres hurtigt, omfattede syv britiske og amerikanske eskadriller á 12-24 fly som regionale forstærkninger og desuden forventelig mindst en eskadrille af SACEUR's strategiske reserve. Forstærkningerne af landstyrker omfattede en britisk infanteribrigade, United Kingdom Mobile Force (UKMF). Desuden fik en amerikansk infanteridivision fra SACEUR's strategiske reserve senere i 1980'erne indsættelse i Nordregionen som første prioritet. Det måtte dog påregnes, at det ville tage fra to til tre måneder, før denne division, der var garnisoneret på USA's vestkyst, kunne være fuldt deployeret til Europa. I tilslutning til forstærkningsplanen blev der truffet foranstaltninger til dansk logistisk støtte til den britiske brigade og til flyforstærkningerne, bl.a. oplagring af ammunition og sikring af brændstoffor-

syninger. Som tidligere omtalt var der i 1970'erne etableret et logistisk støttesystem til Allied Command Europe Mobile Force (AMF). AMF kunne som krisestyringsinstrument ikke betragtes som egentlig forstærkning i krig, men støttesystemet blev tilpasset, således at det også kunne anvendes til støtte for den britiske brigade. I øvrigt blev der også arbejdet på at få en britisk-hollandsk enhed under SACLANT af en brigades størrelse, UK/NL Amphibious Force, samt dele af det amerikanske marinekorps som mulighed, hvilket lykkedes senere i 1980'erne.

I Militærkomitéen behandledes forstærkningsplanlægningen under forsvarshefernes møder i første halvdel af 1980'erne. I øvrigt drøftedes emner såsom langtidsprogrammet for det fælles forsvar (hovedopgaver, koordinering og styrkebehov m.v.), atomvåbenproblematikken, NATO's og Warszawapagtens kampvogns- og panserværnsstyrker, beskyttelse af maritime styrker samt oplægning af materiel og forsyninger til forsvaret af Vesteuropa.

Det var Forsvarskommandoens hensigt at fortsætte planlægningsarbejdet med 2. del af perspektivplanen, som skulle indeholde udviklingsplanen på 10-årshorisont, baseret på Forsvarsministerens valg af struktur. Hverken Forsvarsminister Poul Søgaard eller hans efterfølger i den borgerlige regering, Forsvarsminister Hans Engell (f. 1948), ønskede imidlertid en generel politisk debat om forsvaret på dette tidspunkt. Perspektivplanens 1. del blev derfor ikke gjort til genstand for politiske overvejelser. Dette bevirkede, at Forsvarskommandoen måtte udarbejde 2. del uden politiske retningslinjer, end ikke for valg mellem de opstillede alternativer. Forsvarskommandoen valgte da, i overensstemmelse med efterretningstjenestens vurdering og gældende trusselsvurdering i NATO, at basere arbejdet på en forudsætning om en noget længere varslingsstid end hidtil antaget. Da den økonomiske ramme heller ikke var fastsat, fik planen karakter af et debatoplæg om forskellige strukturer afhængig af budgettrammens størrelse, ikke ulig den tidligere omtalte rapport om 3. fase af planlægningsarbejdet i slutningen af 1970'erne. Resultatet forelå i foråret 1983 som *Forsvarets udvikling 1985-1994. Perspektivplan 2. del*.⁶¹ Heller ikke denne plan blev gjort til genstand for politisk debat.

Baggrunden for ikke at åbne debatten om forsvarsordningen som oprindeligt planlagt må søges i den indenrigspolitiske situation i slutningen af 1982 og i 1983, der gav Forsvarsminister

DET SOLIDARISKE NATO-FORSVAR

Hovedkvarteret for
Enhedskommandoen i Nord-Norge
(NON)

Hovedkvarteret for
de Allierede Styrker i Nordeuropa
(AFNORTH)

Hovedkvarteret for
Enhedskommandoen i
Syd-Norge
(SONOR)

Hovedkvarteret for
Enhedskommandoen i Danmark
og Slesvig-Holsten
(BALTAP)

Hovedkvarteret for
de Allierede Styrker i Centraleuropa
(AFCENT)

Sektorer i det danske og
tyske område angiver
korpsovråder

DA = Danmark

GE = Tyskland

NL = Holland

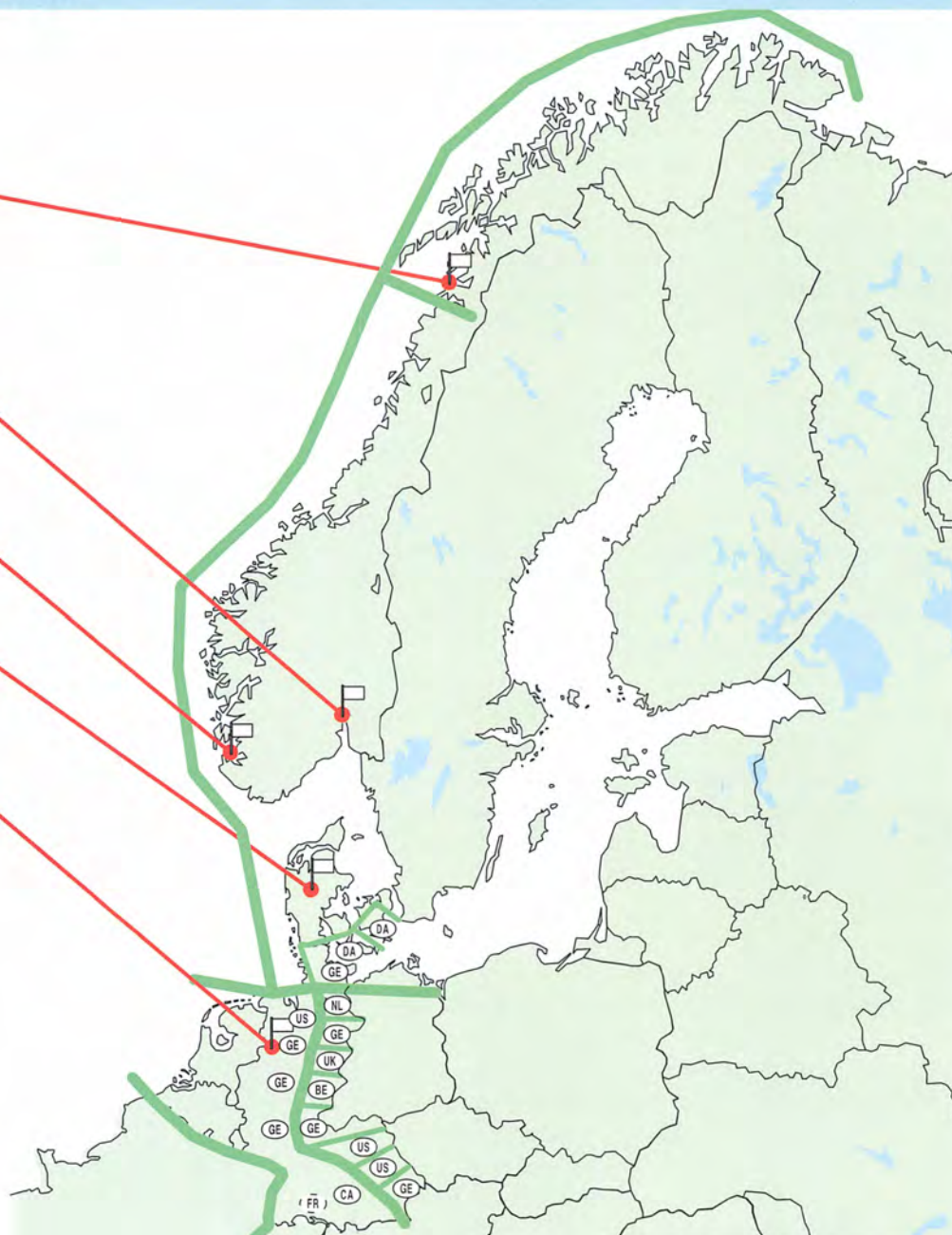
UK = Storbritannien

BE = Belgien

US = Amerika

CA = Canada

FR = Frankrig

Hans Engell betydelige vanskeligheder.⁶² Den generelle økonomiske afmatning havde medført arbejdsløshed og inflation, som regeringen søgte at modvirke gennem en stramning af pengepolitikken og økonomiske indgreb. Således havde den socialdemokratiske regering før sin afgang i september 1982 overvejet alvorlige indgreb i forsvarsbudgettet som led i reduktionen af de offentlige udgifter. Efter regeringsskiftet fremsatte Socialdemokratiet forslag om reduktion i forsvarsbudgettet for 1983 og 1984 på i alt 600 mill. kr. Den borgerlige regering, der også ønskede reduktioner af de offentlige udgifter, optog forhandlinger med Socialdemokratiet med henblik på at opnå enighed om et indgreb, som kunne gennemføres uden et formelt brud på forsvarsforliget fra august 1981. Man enedes om reduktioner af forsvarsbudgettet for 1983 og 1984 på henholdsvis 140 og 180 mill. kr., hvorved de i forliget fra 1981 opnåede budgetforøgelser i disse to år blev elimineret. Fordelingen af reduktionerne blev forhandlet i 11-mandsgruppen, efter at Forsvarsministeren havde modtaget Forsvarskommandoens forslag hertil.⁶³

Et andet spørgsmål, som efter regeringsskiftet var blevet aktuelt i den socialdemokratiske oppositionspolitik, var spørgsmålet om erstatningsanskaffelser for tre af undervandsbådene, hvorom der i henhold til grundlaget for forliget i 1981 skulle kontraheres i 1984. Medens den tidligere socialdemokratiske Forsvarsminister Poul Søgaard havde betragtet undervandsbåde som en væsentlig bestanddel af dansk forsvar, opstod der efter regeringsskiftet en modstand i dele af partiet mod den aftalte anskaffelse, idet man mente, at de danske undervandsbådes opgaver kunne løses af den vesttyske Østersøflåde, samt at undervandsbåde i fremskudt position kunne opfattes som en provokation.⁶⁴

Endelig var den allerede omtalte sikkerhedspolitiske konfrontation mellem regeringspartierne og Socialdemokratiet i forbindelse med opstilling af INF-missilerne også medvirkende til, at man ikke ønskede en offentlig debat om forsvarsordningen.

På et møde med Forsvarschefen i februar 1983 gav Forsvarsministeren udtryk for sine synspunkter vedrørende et nyt forlig. Han lagde vægt på at styrke værnepligtselementet i forsvaret og at prioritere materielanskaffelserne på bekostning af det stående beredskab. Han betragtede det hidtidige perspektivplanarbejde som en del af grundlaget for en 10-årsplan, hvilken han ønske-

Undervandsbåd af Tumleren-klassen under deltagelse i Standing Naval Force Atlantic. Klassen var oprindeligt bygget i 1960'erne i Vesttyskland til Norge. Tre brugte enheder af klassen tilgik forsvaret i 1989-1991 som erstatning for tre ældre. (Søværnets Taktik- og Våbenskole)

de udarbejdet i en sådan form, at den kunne anvendes i forbindelse med et oplæg til de kommende forligsforhandlinger.⁶⁵

Medens perspektivplanens to dele var blevet udarbejdet i den uden for fagstabene placerede langtidspanlægningsgruppe, blev arbejdet nu gennemført i operationsstabens planlægningsafdeling. Først søgte man at skitsere en udvikling med ca. 20 pct. af en i princippet uændret budgetramme anvendt til materielanskaffelser, hvilket svarede til en forøgelse på fire til fem pct. i forhold til den dagældende fordeling. Den hertil svarende reduktion af driftsbudgettet viste sig at føre til en helt uacceptabel reduktion af beredskabs- og aktivitetsniveauet som følge af personelreduktioner samt begrænsning af udgifterne til uddannelse og øvelser. En tilsvarende gennemregning på grundlag af en videreførelse af den gældende ordning med bevarelse af styrkestruktur og aktivitet førte til uoverskuelige problemer for den nødvendige materiefornyelse. Da det ydermere viste sig, at der med den i 1973 indførte ordning vedrørende hærens værnepligtige var opstået problemer med fornyelsen eller "friskningen" af mobiliseringsstyrken, blev forøgelser af indkaldelsesstyr-

ken og værnepligtstiden inddraget i overvejelserne i henhold til Forsvarsministerens ovenfor anførte tilkendegivelser. Efter et par orienteringer af Forsvarsministeren i efteråret 1983 om forsvarets situation blev Forsvarskommandoen anmodet om at fremsende materiale til brug for udarbejdelse af oplæg til politiske forhandlinger. Dette materiale forelå medio december 1983 indeholdende Forsvarskommandoens vurdering af mulighederne for at videreføre forsvarsordningen med bevarelse af krigsstrukturen i videst muligt omfang, en beskeden forøgelse af materielanskaffelserne og en forøgelse af værnepligtsstyrken.⁶⁶ Samtidig blev der imidlertid udskrevet folketingsvalg.

At udarbejdelse af 10-årsplanen blev pålagt operationsstabens planlægningsafdeling og ikke langtidspanlægningsgruppen, hvor et forarbejde var gjort i form af perspektivplanens 2. del, skal ses i lyset af overvejelser om en organisationsændring i forsvarsstaben med henblik på at etablere en planlægningsstab på niveau med fagstabene og værnstabsene. En sådan planlægningsstab skulle sikre en større sammenhæng i Forsvarskommandoens planlægningsproces og omfatte såvel den nationale planlægning som NATO-planlægningen. Under udarbejdelsen af lovforslaget fra 1982 var tanken blevet drøftet med Forsvarsministeriet i forbindelse med ændringen af værnstabsenes status, men derefter stillet i bero.⁶⁷ I 1984 blev Forsvarskommandoens planlægningsarbejde imidlertid samlet ved nedlæggelse af langtidspanlægningsgruppen og placering af det langsigtede analysearbejde i planlægningsafdelingen i operationsstaben, som blev benævnt operations- og planlægningsstaben. Samtidig blev forsvarets planlægningsssystem tilpasset NATO's, og omfattede derefter årsprogram, løbende 6-årsplan, udviklingsskitse med en 12-års horisont samt specialstudier på områder af betydning for forsvarets udvikling på længere sigt og delkoncepter vedrørende de militære styrkers anvendelse, organisation og materiel.

I 1984 blev i øvrigt også Forsvarsministeriets planlægningsenhed nedlagt. Dette må muligvis bl.a. ses i lyset af den generelle holdning til planlægning, hvorom professor Grønegaard Christensen anfører, at 1970'ernes pludselige stærke interesse for politisk-økonomisk planlægning blev en "forbigående dille".⁶⁸

Efter folketingsvalget i januar 1984 gav ministeren Forsvarskommandoen direktiv om udarbejdelse af en skitse til en fem-

årig forsvarsordning som grundlag for ministerens forhandlingsoplæg til en ny forsvarsaftale baseret på uændret budgetramme, men med udgiftsberegne forbedringsforslag.

Forsvarschefens skitse til perioden 1985-89. Forsvarsaftalen af juni 1984

På grundlag af ovennævnte materiale fra december 1983 udarbejdede Forsvarskommandoen *Forsvarschefens skitse til forsvarets udvikling 1985-1989*, som i februar 1984 blev fremsendt til Forsvarsministeren.⁶⁹ Skitsen var baseret på et uændret budget med beskrivelse af forbedringsforslag svarende til en kumulativ årlig stigning på ca. halvanden pct. Men der blev også argumenteret for en årlig realstigning på tre pct. i overensstemmelse med NATO's målsætning.

Materielanskaffelserne var i skitsen forøget gennem perioden fra 15,4 pct. til 16,9 pct. af budgetrammen, således at udskiftningen af de sjællandske Centurion-kampvogne kunne påbegyndes, et moderne nærluftforsvarssystem til hærens enheder kunne anskaffes, den planlagte anskaffelse af nye undervandsbåde til erstatning for Delfinen-klassen kunne opretholdes, et byggeprogram for den tidligere omtalte standardiserede skibstype, Standard Flex, til afløsning af de mindre skibstyper kunne forberedes, en udskiftning af også luftforsvarsflyene F-104 med F-16 kunne påbegyndes, og yderligere to Hawk-eskadriller kunne anskaffes, hvilket ville bringe det samlede antal op på otte. En omfattende ændring af den hidtidige ordning var en omlægning af hærens stående styrke og værnepligtsstyrke. Der blev foreslået en forlængelse af tjenestetiden fra 9 til 12 måneder for værnepligtige i kamptropperne og ingeniørtropperne samt mulighed for indgåelse af kontrakter af to til tre års varighed i forlængelse af værnepligtstiden. Herved ville værnepligtige igen kunne indgå i den stående styrke, hvilket dels forbedrede mobiliseringsstyrken gennem en højere uddannelsesstandard, dels reducerede behovet for stampersonel.

De politiske forhandlinger blev indledt i 11-mandsgruppen i slutningen af marts 1984, idet Forsvarsministeren forelagde et i Forsvarsministeriet udarbejdet oplæg til en femårig aftale, baseret på Forsvarschefens skitse, dog med visse ændringer der bl. a. medførte en mindre forøgelse af materielinvesteringerne end foreslået i skitsen.⁷⁰ Oplægget omfattede en tilbageførelse til budgetrammen af reduktionerne i 1983 og 84 samt en forøgelse af den årlige ramme med 170 mill. kr., hvorimod forsvarschefsskitsens samlede forbedringsforslag svarede til en gennemsnitlig forøgelse af rammen med ca. 450 mill. kr.

Den 29. juni 1984 blev der indgået en treårig aftale om forsvaret i perioden 1985-87. Den økonomiske ramme blev kun forøget med ganske små beløb, mellem 65 og 80 mill. kr., i forhold til budgettet for 1984, beregnet til hjemmevernens drift samt til opbygning af krigsbeholdninger af ammunition for at forøge den tid, som enhederne ville være i stand til at kæmpe (holdetid). Desuden skulle forøgelsen også dække visse anskaffelser på den civile del af budgettet. Socialdemokratiet havde under forhandlingerne stået stejlt på ønsket om uændret budget og havde yderligere krævet, at det loft på to pct. for løn- og pristigningsreguleringer, som netop var blevet indført for statens øvrige områder, i princippet også skulle gælde for forsvarsbudgettet. Den hidtidige reguleringsmetode blev dog fastholdt for de væsentligste dele af forsvarsbudgettet, nemlig løn-, materiel- og brændstofudgifter, og blev udvidet med regulering for ændringer af valutakurser. Der var imidlertid en usikkerhed om budgetrammen på et enkelt område. Det danske bidrag til det fælles infrastrukturprogram, der hidtil havde været reguleret på grundlag af de faktiske afholdte udgifter, blev i forliget låst fast på 225 mill. kr. årligt, således at en eventuel forøgelse i aftaleperioden måtte modsvares af tilsvarende reduktioner på andre områder inden for forsvarsbudgettet.

Ifølge aftalen skulle tjenestetiden forøges til 12 måneder for værnepligtige i kamptropperne, men forøgelsen skulle i videst muligt omfang ske på frivillig basis. Der skulle iværksættes en undersøgelse af de værnepligtiges forhold, herunder

mulighederne for kontraktansættelse i de sidste seks måneder. Desuden skulle omfanget af de årlige indkaldelser til hæren forøges fra godt 6.650 til 8.050, og antallet af stampersonel i løbet af perioden nedsættes fra 8.350 til 6.000, men fordelingen kunne justeres til fordel for stampersonelantallet afhængig af resultatet af ovennævnte undersøgelse. Personeludgifterne var imidlertid beregnet på grundlag af den anførte fordeling, og de i forliget aftalte materielanskaffelser, som omfattede en meget begrænset forøgelse i forhold til hidtidigt niveau, var afhængig af den beregnede reduktion i personeludgifterne. Undersøgelsen af de værnepligtiges forhold blev foretaget af AGV-arbejdsgruppen under styringsgruppen vedrørende forsvarets personel fra 1973.

Det planlagte køb af tre undervandsbåde blev ændret til indgåelse af et lejemål indtil midten af 1990. Denne beslutning blev dog ændret ved en tillægsaftale i august 1985, idet man bestemte sig til anskaffelse af tre norske undervandsbåde af Kobben-klassen. Anskaffelse af flådehelikoptere bl.a. til måludpegning for de større enheders Harpoon-missiler ændredes til beslutning om at udstyre fire Lynx inspektionshelikoptere med begrænset måludpegningsudstyr. I 1985 skulle en anskaffelse af i alt 12 F-16-fly påbegyndes med henblik på at etablere yderligere en F-16-eskadrille på Flyvestation Aalborg. Forhandlinger om køb af de to Hawk-eskadriller kunne indledes.

Under forligsforhandlingerne spillede spørgsmålet om fremskudt forsvar en væsentlig rolle. Medens regeringspartierne var på linje med opfattelsen i NATO og i Forsvarskommandoen af fremskudt forsvar som en væsentlig del af forsvaret i BALTAP-området, var der som anført delte meninger herom i Socialdemokratiet. Denne modstand mod et fremskudt forsvar var allerede i 1970 kommet til udtryk i det forslag til forsvarsordning, som den socialdemokratiske folketingsgruppes sekretariat havde udarbejdet og fremlagt til drøftelse i forsvarskommissionen af 1969. Dette forslag havde lagt vægt på det nære forsvar af dansk territorium. Disse tanker havde ikke dengang vundet almindelig tilslutning i partiet, men prægede fortsat dele af parti-

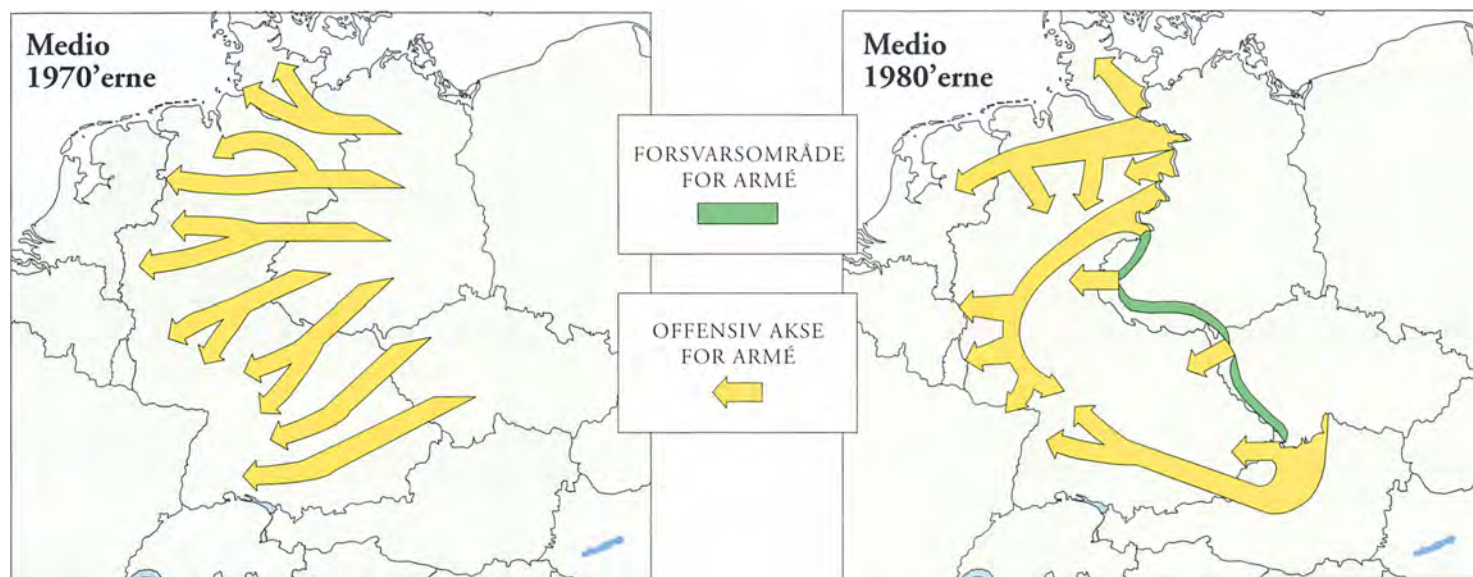
et. Den socialdemokratiske forsvarsordfører Knud Damgaard (f. 1917) var således talsmand for det synspunkt, at det danske søværn ikke burde deltage i det fremskudte forsvar i Østersøen, og mente derfor, at såvel fregatter som undervandsbåde kunne erstattes af fly og landbaserede sømålsmissiler. Disse synspunkter kom i et vist omfang til at præge forliget.

Det indgik i forliget, at Forsvarsministeren skulle nedsætte en rådgivnings- og analysegruppe, der uafhængigt af Forsvarskommandoen skulle følge den våbentekniske udvikling og omsætte denne i konkrete forsvarsmæssige sammenhænge. Gruppen blev nedsat i februar 1985 med chefen for Forsvarets Forskningstjeneste som formand og med seks akademisk uddannede medlemmer, heraf tre med militær baggrund, samt repræsentanter for Forsvarsministeriet, Forsvarskommandoen, Forsvarets Forskningsråd og Forsvarets Forskningstjeneste.⁷¹ Blandt de første opgaver, som gruppen blev pålagt, var netop en analyse af behovet for danske undervandsbåde, mulig anvendelse af landbaserede sømålsmissiler og anvendelse af F-16-fly til overvågningsopgaver. Desuden blev gruppen på-

lagt at analysere to af de af Forsvarskommandoen og Forsvarsministeren foreslåede anskaffelser, som ikke blev omfattet af forliget, nemlig flådehelikoptere og nye kampvogne til Sjælland.⁷²

I NATO var det opfattelsen, at Warszawapagten i en væbnet konflikt med NATO ville udnytte sin landmilitære overlegenhed til at gennemføre offensive operationer. Under Forsvarschefens besøg i Polen efter ophøret af den kolde krig kunne det konstateres, at den polske forsvarschef, som tidligere havde været regimentschef i den polske sølandsætningsdivision, havde et indgående kendskab til området omkring Fakse og Køge

Warszawapagten ændrede i 1980'erne sin planlægning for operationer i det centrale Europa. I 1970'erne opererede man med fremstød over en bred front, mens man i 1980'erne opererede med omringning af NATO styrkerne via massive kileformede panserfremstød støttet af fly og artilleri.⁷³

Bugt, og at hans afløser som forsvarschef – tidligere chef for en polsk armé – havde et udmærket kendskab til det midtjyske område. Adgang til østlige arkiver har i øvrigt i 1990'erne bekræftet den vestlige opfattelse af Warszawapagtens planer, så vidt som disse har kunnet udledes af øvelsesscenarier m.v. Såvel Sjælland som den jyske halvø indgik som mål i denne sammenhæng. En tidlig og omfattende brug af atomvåben var forudset.

Gennemførelsen af forsvarsaftalen af 1984

Forsvarsaftalen af 29. juni 1984 blev modarbejdet i visse kredse. Knud Damgaards synspunkter vedrørende det fremskudte forsvar i Østersøen havde ikke vundet genklang i partiet, og hans opfattelse af undervandsbådernes uegnethed i Østersøen havde Forsvarskommandoen betegnet som ukorrekt. Han søgte at modarbejde gennemførelsen af aftalen og var dermed på linje med Hærens Konstabel- og Korporalforening, der var modstander af aftalens forøgelse af antallet af hærens værnepligtige på bekostning af det menige stampersonel. Foreningens medlemstal stod i fare for at komme under grænsen for selvstændige arbejdsløsheds-kasser. Damgaard støttede foreningens bestræbelser for gennem LO at få aftalen ændret.⁷¹

Damgård havde i øvrigt indledt et samarbejde med oberst G.K. Kristensen, der efter seks års tjeneste i stillingen som chef for forsvarsstaben ikke havde fået sin åremålsansættelse fornyet i 1983. Han havde rejst en klagesag mod sin efterfølger viceadmiral Sven Egil Thiede (f. 1924). Denne sag var ikke afsluttet, da der skulle udnævnes en Forsvarschef ved general K. Jørgensens afgang i september 1984. Regeringen valgte chefen for Enhedskommandoen, generalløjtnant Otto Katharus Lind (f. 1920), der skulle afgå på grund af alder året efter, hvorved der blev skabt tid til en afklaring af klagesagen, som i øvrigt blev afvist.

Generalløjtnant O.K. Lind blev udnævnt til general og ansat som Forsvarschef den 1. oktober 1984. Den 1. december 1985 blev han efterfulgt af admiral S. E. Thiede.

De ovenfor omtalte bestræbelser for at ændre reduktionen af menigt stampersonel i hæren lykkedes, idet der ved tillægsaftale i august 1985 blev foretaget en fastfrysning af antallet på det daværende niveau på 4.900 mand. Dette tal omfattede ikke konstabelelever i de første seks måneder af tjenesten, ca. 700, idet

disse fremtidigt skulle være omfattet af antallet af værnepligtige, som fastsattes til 6.800. Den i 1984 besluttede forøgelse af de årlige indkaldelser til hæren til 8.050 mand (ud over konstabeleleverne) blev udsat til 1988 og 1989, dvs. til efter aftalens udløb.

Det forhold, at 1984-aftalen ikke fastsatte størrelsen af hærens freds- og krigsstrukturer, førte til kritik af Forsvarskommandoen fra underlagte myndigheder. Efter forhandling i 11-mandsgruppen under inddragelse af chefen for forsvarsstaben blev disse størrelser imidlertid fastlagt i maj 1986. Dermed afsluttedes den årelange proces med reduktionen af krigsstyrken fra 78.000 til 72.000 mand, som var en del af forsvarsforliget fra august 1981. Den indledningsvise geografiske fordeling af hærens krigsstyrke i en krisesituation blev nu i overensstemmelse med trusselsbilledet og NATO's planlægning fastsat således: 21.000 i Slesvig-Holsten, 14.500 i Jylland, 3.000 på Fyn, 28.000 på Sjælland og 3.500 på Bornholm samt 2.000 til Hærens Materielkommandos krigstidsfunktioner.

General Lind var Forsvarschef i 1984-1985. Han ses her i 1984 til et NATO-møde med Forsvarsminister Hans Engell og ambassadør Otto Borch set fra venstre mod højre. (NATO Photo)

Hærens fredsstruktur fik imidlertid ikke en størrelse, der muliggjorde en hensigtsmæssig gennemsnitsalder i mobiliseringsstyrken, eller en sammensætning, som var hensigtsmæssig for uddannelsen. Det første forhold ville der dog kunne rådes bod på, såfremt tillægsaftalens "løfteparagraf" om forøgelse af værnepligtsstyrken med ca. 1.900 indkaldelser i 1988 og 1989 ville blive indfriet. Det andet forhold skyldtes kravet om, at der i hver af felthærens brigader skulle være et vist antal underafde-

Admiral Thiede var Forsvarschef 1985 - 1989. (Forsvarskommandoen)

linger bemanded med stampersonel, bl.a. for at holde materiellet i brugbar stand, selv om det bevirkede, at enhederne reelt blev for tyndt bemandede til at virke realistisk under øvelser.

Arbejdet i den omtalte AGV tog imidlertid i efteråret 1986 en sådan drejning, at den fastsatte hærstruktur kunne blive kompromitteret. I maj 1986 blev der indført konstabelkontrakter af to til tre års varighed med henblik på opstilling og uddannelse af underenheder, der efter uddannelsen kunne indgå i stående styrke i nogle år og derefter overføres til mobiliseringsstyrken som veltrænede enheder. Hærens Konstabel- og Korporalforening var modstander af denne ordning, der ville begrænse tilgangen af konstabler med tidsbestemte kontrakter og dermed reducere foreningens medlemstal. Kontrakttegning fandt i øvrigt ikke sted i fornødent omfang, og ordningen blev bl.a. af den grund opgivet. På den baggrund blev der i AGV udarbejdet et forslag om indførelse af en reserveordning for konstabler i den stående styrkes pansrede enheder, ifølge hvilken de pågældende efter 18 måneders træning skulle overføres til mobiliseringsreserven på såkaldte beredskabskontrakter af 4 1/2 års varighed under bevarelse af deres medlemskab af foreningen. I AGV-rapporten, der forelå i marts 1987, tog Forsvarskommandoens repræsentanter afstand fra bl.a. dette forslag, som ville reducere kvaliteten af de pansrede enheder og umuliggøre det øvelsesmæssige samarbejde i brigaderne. Forslaget nød da heller ikke politisk fremme og blev ikke implementeret.

Det lykkedes ikke i forligsperioden at gennemføre anskaffelsen af nærluftforsvar til hærens enheder. Efter grundige overvejelser og gennemgang af tilbud med hvert enkelt af fire konkurrerende firmaer pegede Forsvarskommandoen på det amerikanske missilsystem Stinger. Den politiske situation var imidlertid så fastlåst, at projektet måtte udskydes i en årrække. Debatten i den forbindelse var præget af mangel på seriøsitet; det blev således af Knud Damgaard hævdet, at Stinger-systemet ville være for vanskeligt at betjene for danske soldater, selv om f.eks. de afghanske modstandsstyrker med succes havde anvendt systemet mod de sovjetiske invasionsstyrker! Hertil kom, at visse afvigende synspunkter fremsat af officerer på forskellige niveauer blev anvendt af oppositionen i den politiske debat, når dette skønnes bekvemt. I denne sammenhæng skal nævnes Forsvarskommandoens holdning til forhold af denne karakter, at enhver frit kan

udtale sig om forhold, som han eller hun har faglig indsigt i, og at misbrug af denne ret aldrig helt kan undgås.

Udskydelsen af Stingeranskaffelsen betød, at en påtrængende forbedring af hærenhedernes forsvarsevne ikke kunne gennemføres på dette tidspunkt. Da politisk accept senere forelå blev tilsvarende anskaffelser til søværnets og flyvevåbnets enheder gennemført.

Det håndbårne jord-til-luft missil Stinger introduceredes på krigskuepladser over hele verden i løbet af 1980'erne. Systemet søgtes indført i Danmark i forbindelse med forsvarsaftalen for 1985-1987, men blev først anskaffet i 1993. Her ses en afghansk partisan med Stinger i midten af 1980'erne. (Nordfoto)

Det viste sig vanskeligt at bemane flådens skibe som forudsat i forsvarsaftalen, selvom fregatterne fra 1986 skulle oplægges med nøglebesætning. Det var umiddelbart indlysende, at en sådan oplægning kun ville have beredskabsmæssig betydning i kortere tid. Chefen for Søværnets Operative Kommando foreslog derfor Forsvarschefen at søge aftalen ændret, således at den ene fregat kunne bemandedes, idet de hertil nødvendige ressourcer kunne tilvejebringes på bekostning af undervandsbådene og minelæggerne. Forsvarschefen fastholdt imidlertid den hidtidige planlægning og prioritering, idet han ikke ønskede at give anledning til fornyet debat om søværnets styrkemål, hvilket kunne kompromittere Standard Flex-programmet.

Forsvarschefens Sikkerhedspolitiske Kursus

Den skærpede sikkerhedspolitiske debat i 1980'erne og dermed frygten for, at uenigheden om atompolitikken skulle brede sig til andre dele af forsvars- og sikkerhedspolitikken, førte til en række initiativer til styrkelse af forståelsen for sikkerhedspolitiske spørgsmål uden for det ret begrænsede miljø, der hidtil havde beskæftiget sig med disse emner. Et af disse initiativer førte til etablering af et sikkerhedspolitisk kursus. Flere forskellige idéer lå bag dette initiativ, bl.a. et forslag fra tidligere Forsvarsminister Poul Søgaard om oprettelse af en "Forsvarshøjskole" med det formål at øge forståelsen for sikkerheds- og forsvarspolitiske spørgsmål samt at udbygge kontakten mellem forsvaret og det øvrige samfund. Idéen vakte interesse i Forsvarskommandoen, og resultatet blev oprettelsen af Forsvarschefens Sikkerhedspolitiske Kursus i 1987. Som den første kursusleder udpegedes den tidligere danske næstkommanderende ved NATO Defence College, Peter Ilsøe (f. 1923). Kursusledelsen blev placeret på Forsvarsakademiet.

Kurset blev afholdt som et internatkursus af to ugers varighed på forsvarets kursusejendom Gurrehus. Der blev gennemført ekskursioner til NATO's hovedkvarter og EU's hovedsæde i Bruxelles samt til danske stabe og militære enheder. Som forelæsere søgte man at få de bedste danske og udenlandske eksperter. Kursets konkrete emner og indhold har ændret sig i årenes løb i takt med den internationale udvikling. Skiftende forsvarschef har lagt stor vægt på selv at være til stede under kurset i

Siden 1987 har Forsvarschefens Sikkerhedspolitiske Kursus været afholdt årligt. Kurset giver meningsdannere et indblik i forsvarets arbejde. Billedet viser et gruppearbejde på Gurrehus, hvor Forsvarsminister Knud Enggaard er på besøg. (Sikkerhedspolitisk Kursus)

muligt omfang. Deltagerne har været ledere og meningsdannere fra erhvervslivet, interesseorganisationerne, frivillige organisationer med tilknytning til forsvaret, statsadministrationen (herunder repræsentanter for Stats-, Udenrigs- og Forsvarsministerierne samt Politiet og Beredskabsstyrelsen), uddannelsessektoren og medierne samt fra forsvaret. På hvert kursus har der været to til tre deltagere fra de øvrige nordiske lande. Ledende officerer har normalt udgjort ca. en fjerdedel af hvert kursus. Kurset har siden oprettelsen i 1987 været afholdt årligt, og ca. 300 personer i alt har deltaget. Kurset er blevet velrenommeret, og det har ikke

været vanskeligt at skaffe deltagere på chefsniveau. Interessen for at fastholde og udbygge de kontakter, der blev skabt på kurset, førte i 1990 til supplerung af kurset med et årligt todages seminar for tidligere deltagere.⁷⁵

Decentralisering og organisationsudvikling

Ved Forsvarskommandoens etablering i 1970 var næsten alle forsvarets myndigheder blevet samlet under Forsvarskommandoen, og et antal sagsområder blev delegeret fra Forsvarsministeriet til Forsvarskommandoen. Denne udvikling fortsatte gennem 1970'erne og 1980'erne. Forsvarsakademiet blev overført fra Forsvarsministeriet i 1970 og Forsvarets Intendanturkorps i 1973. Ammunitionsarsenalet blev henlagt under Hærens Materielkommando i 1972, og Orlogsværftet under Søværnets Materielkommando i 1976. Forsvarets Civilundervisning blev overført til Forsvarskommandoen i 1973. Som tidligere nævnt blev Forsvarets Center for Lederskab oprettet under Forsvarskommandoen i 1980 som en videreudvikling af Forsvarets Kursusinstitution, og bl.a. Militærpsykologisk Tjeneste blev henlagt under centrets ansvarsområde.

Under Forsvarsministeriets myndighedsområde blev der foretaget yderligere ændringer. Farvandsdirektoratet blev oprettet i 1973 ved en sammenlægning af Fyr- og Vagervæsenet, Lods-væsenet, Redningsvæsenet og Søkortarkivet; i 1988 blev betegnelsen ændret til Farvandsvæsenet. Meteorologisk Institut blev overført til Ministeriet for offentlige arbejder i 1986, og i 1988 blev Geodætisk Institut og dele af Søkortarkivet overført til Boligministeriet og sammenlagt med Matrikeldirektoratet under betegnelsen Kort- og Matrikelstyrelsen. Den Militære Klædefabrik ændrede i 1982 betegnelse til Statens Konfektion og blev i 1992 omdannet til aktieselskab, men kom senere under konkursbehandling. Forsvarets Fabrikstyrelse blev nedlagt i 1990 og de resterende opgaver overført til Forsvarsministeriet.

Det var hensigten, at Forsvarskommandoen ligeledes skulle foretage en delegering af egnede sagsområder til underlagte myndigheder, og i slutningen af 1970'erne blev der iværksat overvejelser om delegering af den udøvende og udførende myndighed til lavest muligt niveau på grundlag af Forsvarskommandoens planlæggende, direktivgivende og kontrollerende

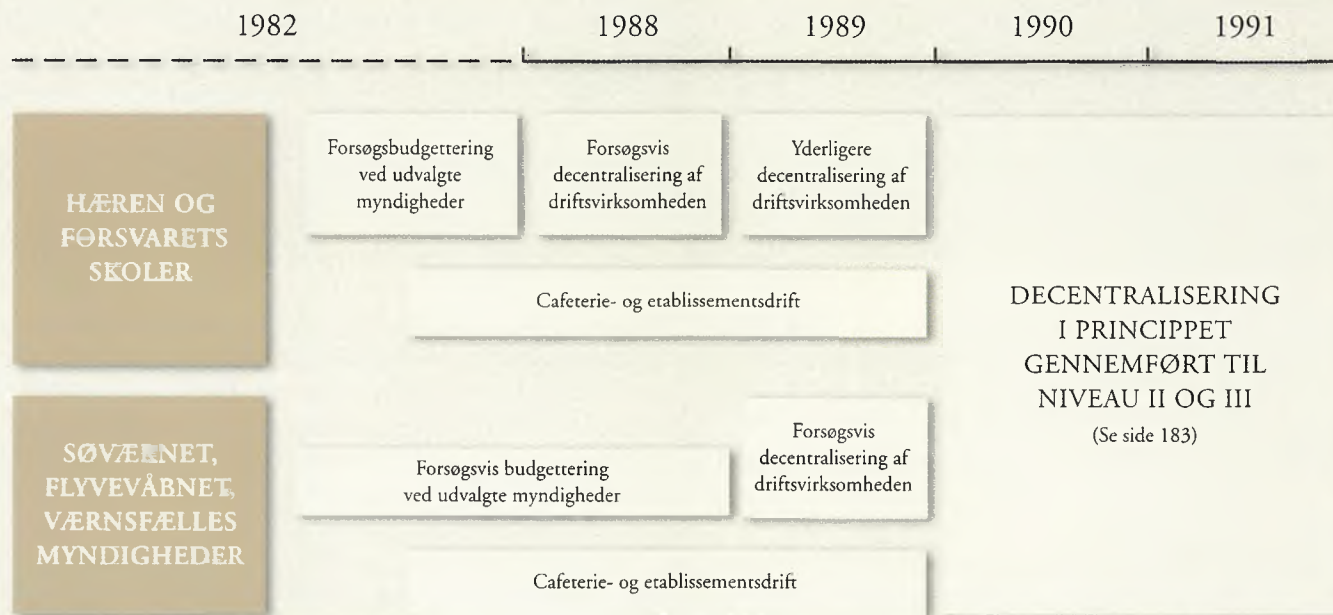
virksomhed. Der blev i juni 1978 nedsat en intern arbejdsgruppe, der skulle undersøge mulighederne for en sådan delegering. I 1979 blev spørgsmålet forhandlet med Forsvarsministeriet og Forsvarsministeriets rationaliseringsnævn, og delegering på en række mindre områder blev godkendt.

Gennem 1980'erne arbejdede Forsvarskommandoen videre mod en større grad af decentralisering af beslutningsprocessen. Man søgte at fremme en udvikling, hvor regel- og detailstyring kunne erstattes af mål- og rammestyring ved at opstille mål, som underlagte enheder skulle nå, og tildele enhederne de for opnåelse af de ønskede resultater nødvendige ressourcer. På en række enkeltområder kunne en sådan decentralisering forholdsvis hurtigt gennemføres, f.eks. cafeteriedriften i 1982-1984 og etableringsdriften i 1983-1986. En afgørende hindring for umiddelbart at gennemføre decentraliseringen på alle områder

var den komplicerede forvaltningsstruktur, der var et resultat af den tidligere centrale forvaltning i ministeriet og faglige myndigheder, og som gav store koordineringsproblemer, ikke mindst som følge af forskellene mellem de enkelte forvaltningsområder. Også de principielle forskelle mellem værnene og hærens opdeling i landsdelskommandoer komplicerede arbejdet.

De mange forskellige aktiviteter og deres indbyrdes afhængighed gjorde det vanskeligt entydigt at placere ansvaret for at nå et givet mål og – ikke mindst – at beregne omfanget af de nødvendige ressourcer. Som tidligere omtalt udviklede Forsvarskommandoen i 1970'erne et edb-system til beregning og registrering af omkostningerne forbundet med driften af de enkelte enheder i forsvaret. Dette system blev i løbet af 1980'erne videreudviklet til et system benævnt "Forsvarets økonomi- og regnskabssystem" (FØRST). Hensigten var at tilvejebringe oplys-

MÅLSTYRING GENNEM DECENTRALISERING

Forsvarschef gennem 25 år ved en sammenkomst i Forsvarskommandoen den 27. august 1987. Her ses den daværende Forsvarschef admiral Thiede til højre med de foregående fire Forsvarschefer. Fra venstre ses generalerne Ramberg, Blixenkrone-Møller, Jørgensen og Lind. (Forsvarskommandoen)

ninger om driftsudgifternes fordeling på de forskellige aktiviteter, hvilket var en forudsætning for enhedernes mulighed for at foretage budgettering og forbrugskontrol. I 1983 udvidede man registreringen af afholdte driftsudgifter til – ud over den traditionelle registrering på tid, udgiftsart og regnskabspligtig myn-

dighed – også at omfatte registrering på underenheder og tilsvarende organisatoriske elementer samt på aktiviteter. Der blev listet ca. 1.400 forskellige organisatoriske elementer inden for Forsvarschefens ansvarsområde og ca. 800 forskellige aktiviteter, som de enkelte omkostninger skulle henføres til. I de følgende år blev der foretaget forsøg med udvalgte myndigheder for derved at indhente erfaring og videreudvikle systemet.

Med henblik på at samordne forsvarsstabens forberedelse og gennemførelse af decentraliseringen blev der i begyndelsen af 1987 nedsat en koordineringsgruppe med arbejdsgrupper vedrørende henholdsvis de tre værn og skoleområdet. Arbejdsgrupperne skulle stille forslag om en hensigtsmæssig forvaltnings-

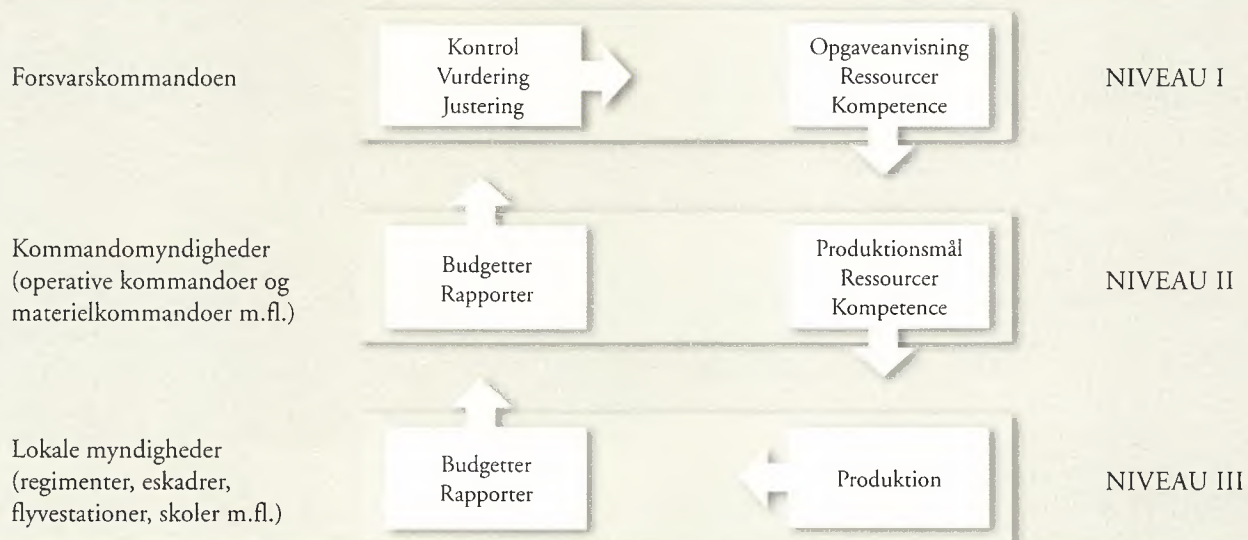
struktur og om produktionsmål for kommandomyndighederne og lokale myndigheder samt redegøre for de datamæssige og bestemmelsesmæssige forudsætninger for decentraliseringen. Samtidig skulle forsvarsstabens økonomistab udarbejde den nødvendige vejledning for en decentral budgetlægning. Chefen for økonomistaben blev udpeget som formand for koordineringsgruppen, som i øvrigt blev sammensat af sektionschefer i forsvarsstabens. På grundlag af de i august 1987 foreliggende foreløbige resultater af arbejdet fastsatte Forsvarskommandoen en tidsplan for gennemførelse af decentraliseringen, idet der sigtedes mod, at væsentlige dele af decentraliseringen blev gennemført i 1989.⁷⁶

Forsvarets Materielintendanturs opgaver var blev reduceret væsentligt ved decentraliseringen af cafeterialedelsen og etableringsledelsen, og en overførelse af de resterende opgaver til Hærens Materielkommando medførte en nedlæggelse med udgangen af 1990.

Overvejelserne i forbindelse med decentraliseringen førte til, at chefen for forsvarsstabens i slutningen af 1987 iværksatte et

organisationsudviklingsarbejde, der skulle føre til en mere hensigtsmæssig organisation og ansvarsplacering i Forsvarskommandoen og værnens øverste ledelsesniveauer. Det stod klart, at det var nødvendigt at operere med en hierarkisk opbygget struktur i forbindelse med decentralisering af det økonomiske ansvar. En "flad" organisationsstruktur, hvor alle organisatoriske elementer refererer direkte til den øverste ledelse, egner sig bedst til virksomheder med en ensartet aktivitet og en rolig udvikling. Disse kriterier er netop ikke karakteristiske for et moderne forsvar med en varieret sammensætning af våbensystemer og enheder i et omskifteligt ydre miljø. At lade Forsvarskommandoen styre regiment, flådestation og flyvestation m.v. direkte ville kræve en betydelig udvidelse af forsvarsstabens samtidig med, at antallet af myndigheder direkte underlagt Forsvarskommandoen ville blive uhensigtsmæssigt stort. Det forekom derfor nærliggende at anvende kommandostrukturen i forbindelse med decentraliseringen, således at der etableredes tre niveauer: Forsvarskommandoen som niveau I, værnens operative kommandoer og materielkommandoer som niveau II og de un-

MÅL- OG RAMMESTYRING

der disse kommandoer hørende enheder m.v. som niveau III. Under forudsætning af, at der gennemførtes visse organisatoriske ændringer, bl.a. oprettelse af en operativ kommando for samtlige enheder i hæren i stedet for opdelingen i landsdelskommandoer, ville det således være muligt at samle den egentlige værnsekspertise på niveau II og dermed løse et problem, der hidrørte fra den organisation af forsvarrets øverste militære ledelse, der var blevet fastsat i 1970.

Etablering af en operativ kommando i hæren på linje med Søværnets Operative Kommando og Flyvertaktisk Kommando kunne opnås ved at omdanne Vestre Landsdelskommando til en sådan kommando og reducere de administrative opgaver i Østre Landsdelskommando, der skulle ændres til Østre Landkommando. Endvidere ville det forudsætte nedlæggelse af de særlige værnselementer, dvs. værninspektørerne og værnstabe, i Forsvarskommandoen og placering af de værnsspecifikke skoler under de operative kommandoer.

Ved at decentralisere til de myndigheder, hvor forsvarseffekten produceres, ville det være muligt at opnå den optimale forsvarseffekt. Derved kunne Forsvarskommandoen koncentrere kræfterne om tre hovedopgaver: Overordnet planlægning, overordnet styring af driften og kontrol af den decentrale organisations målopfyldelse. Hertil kom styring af en række værnssfælles komponenter. På baggrund af indhøstede erfaringer og yderligere vurderinger i 1988 drog forsvarsstaben den slutning, at en intern organisation svarende til disse hovedfunktioner, der er "kronologisk" adskilte, måtte være mest hensigtsmæssig. Man overvejede derfor en ændring af forsvarsstaben, hvorefter der burde være en fagstab, som beskæftigede sig med fremtiden, dvs. planlægning, en fagstab, der beskæftigede sig med nutiden, dvs. operation og drift, og en fagstab, som beskæftigede sig med fortiden, dvs. kontrol og analyse af opnåede resultater. Desuden ville der fortsat være behov for to fagstabe, som beskæftigede sig med ressourcerne personel og materiel, hvortil der krævedes en særlig ekspertise.

Tanken om en planlægningsstab var ikke ny. Allerede i begyndelsen af 1970'erne havde Forsvarsministeriets rationaliseringsafdeling foreslået en sådan. Og som tidligere nævnt havde det været forsøgt i forbindelse med loven i 1982, men var strandet på Forsvarsministeriets modstand mod en udvidelse af an-

tallet af fagstabe. Derimod var idéen om en operations- og driftsstab opstået i forbindelse med overvejelserne om decentralisering, som gjorde det naturligt at placere behandlingen af underlagte myndigheders og enheders økonomi sammen med stabsbehandlingen af aktiviteterne.

Chefen for forsvarsstaben, generalløjtnant Jørgen Lyng (f. 1934), blev den 1. december 1989 udnævnt til general og ansat som Forsvarschef efter admiral Thiedes pensionering. Han gav på en tjenestestedschefskonference senere i samme måned ud-

General Lyng var Forsvarschef i perioden 1989-1996. Han ses her sammen med den russiske Forsvarsminister armégeneral Pavel Gratjov. (Forsvarskommandoen)

tryk for de synspunkter, der lå bag tankerne om en særlig stab til kontrol og resultatanalyse. Han sagde ved den lejlighed, at kontrolproblematikken bliver influeret af, at det ikke i forsvaret er muligt at opgøre årsresultatet ved hjælp af en økonomisk fællesnævner i form af et udbytte. Det usminkede årsregnskab udgør den ultimative kontrolfaktor i en privat virksomhed, når udbyttet skal vurderes. Anderledes er det i forsvaret og i andre offentlige virksomheder. I forsvaret produceres en stor mængde forskellige "produkter" i form af uddannelse, beredskab, suverænitetshævdelse, materiefornyelse og -vedligeholdelse, FN-indsats og meget mere. Resultaterne på så forskelligartede områder kan ikke kvantificeres på en hensigtsmæssig måde og sammenlægges i et årsregnskab. Forsvaret er tvunget til at måle sine resultater på usammenlignelige felter. Dette understreger behovet for kontrol, ikke mindst når man decentraliserer.

Forsvarskommandoens informationsvirksomhed

Forud for oprettelsen af Forsvarskommandoen havde en organiseret informationsvirksomhed i forsvaret været varetaget af Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste under Forsvarsministeriet. Tjenesten var oprettet i 1963 ved en udvidelse af den da eksisterende Forsvarets Velfærdstjeneste og udgav bl.a. en række temahæfter under fællestitlen *Forsvaret i Samfundet*. Desuden påhvilede det forsvarets tjenestesteder at udpege en presseofficer, der kunne være nyhedsmedierne behjælpelig med informationer. Også Forsvarskommandoen havde en presseofficer.

I løbet af 1970'erne opstod der i Forsvarskommandoen et behov for en mere aktiv informationsvirksomhed med henblik på at give såvel forsvarets egne ansatte som offentligheden kendskab til forsvarets forhold og forståelse for forsvarets problemer. Udgivelsen af den tidligere omtalte *Forsvarschefsskitse 1975* var et udtryk herfor. I 1977 udgav Forsvarskommandoen en publikation benævnt *Dansk forsvar af i dag* med faktuelle oplysninger om opgaver, organisation, enheder, materiel og personel m.v. Sådanne oplysninger blev derefter udsendt, når der var behov for ajourføring, i en publikation i A6-format under titlen *Fakta om forsvaret*. Denne publikation udkommer nu én gang årligt. En tilsvarende engelsksproget udgave, *Facts about Denmark*, i A4-format udkommer ligeledes én gang årligt.

I slutningen af 1970'erne blev der i forsvarsstaben oprettet en presse- og informationstjeneste, indledningsvis placeret direkte under chefen for forsvarsstaben. Tjenesten skulle bl.a. varetage kontakten til pressen, herunder udsendelse af pressemeddelelser. Desuden skulle der etableres en nyhedsformidling til tjenestestederne og udgives et internt personaleblad. Til tjenestestederne blev fordelt oplysninger under betegnelsen *FKO Bulletin*, senere *FKO Kontakt*. I 1982 påbegyndtes udgivelsen af tidskriftet *Værnskontakt*, der udkommer fem gange årligt. Tidskriftet bliver fordelt til tjenestestederne samt til pressen og en række enkeltpersoner uden for forsvaret, herunder medlemmer af Folketinget. Det interne personaleblad benævnt *Kort og Godt* udgives som et ugentligt nyhedsbrev, der fordeles til alle ansatte i Forsvarskommandoen.

Med henblik på at skabe bredest mulig forståelse for forsvarets rolle og for, at midlerne til forsvaret måtte afstemmes med de fastsatte mål, udgav Forsvarskommandoen i begyndelsen af

Danmark deltog i FN-styrken på Cypern (UNFICYP) i perioden 1964 til 1994. Det danske bidrag blev på i alt ca. 22.600 personer fordelt over hele perioden. Her ses en observationspost i sommeren 1986. (Lasse Harkjær)

1987 en publikation i moderne design benævnt *Forsvarets Rolle*, der i løbet af året blev trykt i 30.000 eksemplarer. I marts 1996 udgav Forsvarskommandoen publikationen *Et forsvar for fremtiden – på vej mod år 2000*. Oplaget blev hurtigt opbrugt. Blandt de seneste udgivelser kan nævnes *Forsvarskommandoens virksomhedsregnskab*, der første gang blev udgivet i maj 1998 og *Forsvarskommandoens årsberetning*, der påregnes udsendt i maj 2000.

I forbindelse med organisationsændringen i Forsvarskommandoen primo 1991 blev presse- og informationstjenesten ændret til en sektion, der på vegne af Forsvarschefen og chefen for forsvarsstaben varetager Forsvarskommandoens informationsvirksomhed.

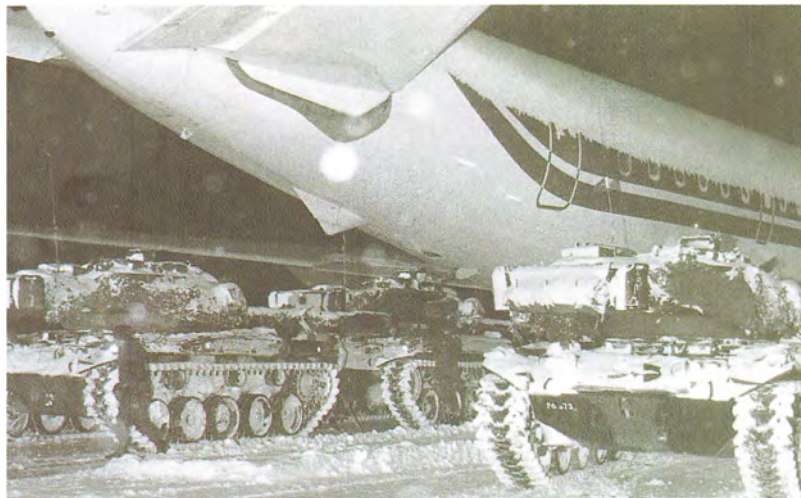
Afslutning af seks års sikkerhedspolitisk uenighed

Med henblik på at nå til en ny aftale om forsvaret inden udløbet af den treårige aftale fra juni 1984 forelagde Forsvarsministeren i april 1987 et forslag til en ny aftale for perioden 1988-1992. Forslaget, der havde titlen *Dansk forsvar i udvikling*. Regeringens forslag til en forsvarsordning omfattede en forøgelse af budgetrammen på 400 mill. kr. i 1988 stigende til 800 mill. kr. i 1992. Regeringsforslaget byggede på Forsvarskommandoens beregninger af udgifterne forbundet med en fastholdelse af styr-

kemålene, herunder gennemførelse af nødvendige materielanskaffelser og forøgelse af antallet af indkaldte værnepligtige med henblik på friskningen af hærens mobiliseringstyrke. Disse beregninger havde vist, at forøgelsen af budgetrammen burde være 800 mill. kr. i alle fem år. Under udarbejdelsen af Forsvarsministerens forslag var der løbende kontakt mellem Forsvarskommandoen og Forsvarsministeriet.

Selvom det alternative sikkerhedspolitiske flertal netop i foråret 1987 ikke havde stillet sikkerhedspolitiske dagsordensforslag, og der ikke efter december 1986 havde været fodnoter i forbindelse med forhandlinger i NATO,⁷⁷ var det politiske klima stadig ikke befordrende for forhandlinger mellem regeringen og oppositionen, og såvel Socialdemokratiet som de Radikale afviste Forsvarsministerens forslag som grundlag for egentlige forligsforhandlinger.⁷⁸ Regeringen måtte opgive at få en ny forsvarsaftale i stand inden årets udgang, og forsvarsbudgettet for 1988 blev derfor behandlet i forbindelse med finanslovsforhandlingerne og vedtaget på finansloven med samme budgetramme som i 1987, reguleret som fastsat i aftalen fra 1984.

Under en forespørgselsdebat i april 1988 vedtog Folketinget et socialdemokratisk dagsordensforslag om, at regeringen i forbindelse med fremmede orlogsskibes anløb af danske havne skulle henlede skibschefens opmærksomhed på Danmarks holdning til atomvåben på dansk område. Det var det 23. sikkerhedspolitiske dagsordensforslag vedtaget mod regeringens ønske siden december 1982, da regeringen led sit første dagsordensnederlag uden at betragte dette som et kabinetspørgsmål. Regeringen ønskede imidlertid ikke at tage også denne dagsordensvedtagelse til efterretning og udskrev valg, idet regeringen var af den opfattelse, at de forstærkningsaftaler, som forsvaret af Danmark var afhængig af, ville blive bragt i fare. I øvrigt blev

Forsvarets hjælp til den civile sektor kan tage mange former. Her trækker fire lette M/41 kampvogne fra Bornholms Værn et DC-8 fly fra Sterling Airways tilbage på landingsbanen i Rønne Lufthavn den 6. januar 1986. Flyet var kørt af landingsbanen på grund af det kraftige snevejr, men som resultat af den gennemførte bjærgning kunne flyet efter få dage indsættes i luftfart igen. De lette M/41 kampvogne udgik i 1999. (Preben Rasmussen)

der af politiske ledere i en række NATO-lande samt af NATO's generalsekretær givet udtryk for, at der ville blive tale om alvorlige konsekvenser i tilfælde af en vedtagelse.⁷⁹

Efter valget blev der i begyndelsen af juni 1988 dannet en ny borgerlig regering af Det Konservative Folkeparti, Venstre og Det Radikale Venstre. Hermed ophørte det alternative sikkerhedspolitiske flertal, og der blev efterfølgende gradvist etableret en sikkerhedspolitisk enighed mellem regeringen, Socialdemokratiet, Centrumdemokraterne og Kristeligt Folkeparti. Forudsætningen for indgåelse af en ny forsvarsaftale var dermed tilvejebragt.

I forbindelse med regeringsdannelsen var det den almindelige opfattelse, at det ikke var muligt at fastholde forsvarrets struktur med en uændret budgetramme, men også at der ikke kunne opnås flertal for en forøgelse af budgetrammen. De Radikale krævede, at der skulle nedsættes en forsvarskommission til behandling af forsvarrets formål, opgaver og struktur set i lyset af den seneste internationale udvikling. I regeringserklæringen den 7. juni 1988 hed det, at den nye regering agtede at nedsætte en forsvarskommission, der skulle fremlægge et forslag til forsvarrets indretning fra 1990. Under åbningsdebatten i Folketinget kritiserede socialdemokraterne regeringen for at ville begrave uenighed mellem regeringspartierne i et langvarigt kommissionsarbejde, som den borgerlige regering under Hilmar Baunsgaards ledelse efter deres mening havde gjort med forsvarskommissionen af 1969. Socialdemokratiet fremsatte derfor et forslag til folketingsbeslutning om at pålægge regeringen inden udgangen af oktober 1988 at give Folketinget en redegørelse for regeringens politik for løsning af forsvarrets opgaver i de nærmeste år og at nedsætte en forsvarskommission, der skulle afslutte sit arbejde inden udgangen af 1989. Regeringens redegørelse skulle indeholde forslag til bevillingsrammer, styrkemål, strukturændringer, rationaliseringer og materielanskaffelser for årene 1989, 1990 og 1991 samt danne grundlag for en forsvarsaftale for disse år. Kommissionen skulle kulegrave forsvarrets opgaver i lyset af den teknologiske udvikling og forholdet mellem Øst og Vest, herunder de stedfindende nedrustningsforhandlinger, og kommissionens redegørelse skulle danne grundlag for en eventuel genforhandling af aftalens bestemmelser vedrørende 1991 samt en aftale for de følgende år.

Beslutningsforslaget blev vedtaget med stort flertal ved anden behandling den 30. juni 1988.⁸⁰

Den 1. november fremlagde Forsvarsminister Knud Enggaard (f. 1929), der var tiltrådt som Forsvarsminister ved regeringsdannelsen i juni, den ønskede redegørelse i Folketinget.⁸¹ Bevillingsrammen blev foreslået uændret i forhold til 1988, hvilket allerede fremgik af forslaget til finanslov for 1989 og budgetoverslagene for de følgende år, dog med tillæg for bygning af fire inspektionsskibe. En sådan anskaffelse havde finansudvalget godkendt i december 1987 efter indstilling af daværende Forsvarsminister Bernt Johan Collet (f. 1941), der i 1987 havde efterfulgt Hans Engell som Forsvarsminister. Regulering af budgetrammen var forudsat uændret i forhold til aftalen fra 1984, dog bebudede regeringen, at spørgsmålet om stigninger i Danmarks bidrag til NATO's infrastrukturprogram, som i henhold til aftalen fra 1984 skulle afholdes inden for rammen, ville blive taget op til overvejelse, når forsvarskommissionens behandling af dette problem var afsluttet. Endvidere var der forslag om i begrænset omfang at kunne overføre ubrugte bevillinger til det følgende år.

Krigsstrukturen blev foreslået uændret. Materielanskaffelsesprojekter, som var godkendt i den forrige aftaleperiode, blev derfor foreslået gennemført i overensstemmelse med hidtidig planlægning, og det var forudsat, at nye anskaffelser, der ville blive nødvendige i de tre år, og som ikke kunne afvente afslutningen af forsvarskommissionens arbejde, kunne gøres til genstand for forhandling. I denne forbindelse omtaltes bl.a. anskaffelse og modifikation af brugte kampvogne samt anskaffelse af yderligere Standard Flex-300 enheder.

Der blev foreslået yderligere differentiering af tjenestetiden for værnepligtige, således at uddannelseskravene inden for de enkelte enhedstyper og tjenesteområder var afgørende. Endvidere blev det foreslået at forøge indkaldelserne til hæren med ca. 2.000 mandår og at reducere antallet af stampersonel med ca. 1.000 mand. Den hermed forbundne stigning i personeludgifterne blev foreslået dækket ved en reduktion af værnepligtslønnen i de første fire måneder i lighed med den ordning, der var gældende i Norge og Sverige.

Med henblik på at frigøre de nødvendige midler til at opretholde krigsstrukturen og gennemføre materielanskaffelserne

Kongeskibet Dannebrog i bøje ved Flådestation København. Billedet er malet i 1935 af Sergius Frost, som afjente sin værnepligt på kongeskibet. (Billedet udlånt af Harald R. Joensen.)

forudså regeringen en omfattende reduktion af støttestrukturen. Ved sammenlægning af regimentet og nedlæggelse af kaserer forventede man at kunne reducere de årlige driftsudgifter med ca. 50 mill. kr. Flådestation København skulle reduceres til anløbshavn i forbindelse med flytning af eskadrer og visse værker til flådestationerne Frederikshavn og Korsør. Antallet af søværnets skoler skulle reduceret fra syv til fire. Omstrukturen var forudsat gennemført i løbet af 10 år, og man påregtede en årlig driftsreduktion på ca. 100 mill. kr. ved fuld gennemførelse.

Regeringen foreslog endvidere, at der skulle gennemføres en organisationsudvikling med henblik på størst mulig decentralisering gennem mål- og rammestyrt (jf. det tidligere omtalte arbejde i forsvarsstaben) og i forbindelse hermed skulle en kon-

cernledelse for forsvaret oprettes. Samtidig skulle organisatoriske og bemandingsmæssige ændringer med henblik på overførelse af flest mulige ressourcer til de kampafgørende enheder gennemføres. Endelig bebudedes overvejelser om privatisering af eftersyns-, reparations- og vedligeholdelsesarbejde.

Debatten om redegørelsen fandt sted den 23. november 1988.⁸² I fortsættelse heraf fulgte en forespørgselsdebat anmeldt af den socialdemokratiske forsvarsordfører Hans Hækkerup

(f. 1945) vedrørende regeringens syn på mulighederne for at indgå et forsvarsforlig.⁸³ Forsvarsministeren erklærede sig rede til straks at indlede forhandlinger herom, og de tidligere forligspartier gav tilsagn om deltagelse.

Forsvarsaftalen af 1989

Den 14. marts 1989 blev der indgået en aftale mellem Socialdemokratiet, Det Konservative Folkeparti, Venstre, Det Radikale Venstre og Kristeligt Folkeparti om forsvarets ordning i perioden 1989-91.⁸⁴ Den økonomiske ramme blev i overensstemmelse med regeringens ovennævnte forslag fastsat uændret i forhold til finansloven for 1989. Den hidtidige regulering af rammen blev bibeholdt. Bevillingerne til det danske bidrag til infrastrukturprogrammet skulle reguleres med tre pct. årligt i overensstemmelse med den af NATO forudsatte pris- og lønudvikling. Indtægter ved salg af arealer og ejendomme i forbindelse med rationalisering og tilpasning kunne anvendes til nødvendige investeringer i samme forbindelse. Mer- og mindreforbrug af bevillinger indtil to pct. af rammen kunne overføres til efterfølgende finansår, idet bevillinger vedrørende mønstringer dog kunne overføres frit i hele perioden.

De større materielanskaffelser blev listet i aftalen, stort set i overensstemmelse med den hidtidige planlægning. Kampvognsprojektet som anført i regeringens oplæg skulle iværksættes i 1989. 2. serie på fire Standard Flex-300 enheder skulle iværksættes i 1990 og fregatterne udgå senest i 1991. Som noget nyt skulle to landbaserede sømålsmissilbatterier opstilles i 1990. Levetidsforlængelse af de to undervandsbåde af Narhvalen-klassen skulle påbegyndes i 1991. Et projekt til modernisering og nyanskaffelse af luft-til-luftmissiler skulle iværksættes i 1990.

Forøgelsen af antallet af værnepligtige i hæren blev fastsat til ca. 1.750 mandår, og reduktionen af stampersonel til ca. 600 i hæren og ca. 550 i søværnet. Hærens krigsstyrke på ca. 72.000 mand forblev uændret, medens fredsstyrken blev forøget med ca. 1.150. Denne forøgelse skulle anvendes til op-

stilling af yderligere enheder af kamptropperne med henblik på en hurtigere friskning af mobiliseringsstyrken og en mere hensigtsmæssig bemanning af de enkelte underafdelinger. En kampgruppe skulle overføres fra Sjælland til Jylland.

Tjenestetiden for værnepligtige blev yderligere differentieret efter enhedskategorier og funktioner. For menige skulle den variere fra 4 måneder i søværnets sanitetstjeneste til 12 måneder i primært Livgarden, medens den for befalingsmænd skulle variere mellem 18 og 24 måneder. Dermed var det tidligere omtalte arbejde i AGV med de af Forsvarskommandoen påpegede justeringer udmøntet i en smidig og ressourcebevidst løsning.

Værnepligtslønnen blev omlagt, således at den de første fire måneder af tjenestetiden blev halveret, idet dog en væsentlig del heraf var skattefri kostpenge.

Et forhold, der under forligsforhandlingerne voldte vanskelighed, var regeringens foreslag om omfattende regiments- og garnisoneringsændring i hæren. Oplægget byggede på næsten en snes modeller opstillet af Forsvarskommandoen. Slesvigske Fodregiment, Kongens Jyske Fodregiment og Fynske Livregiment skulle sammenlægges og garnisoneres i Haderslev. De to telegrafregimenter skulle sammenlægges i Fredericia, dog skulle 1. Telegrafbataljon i Høvelte flyttes til Antvorskov ved Slagelse. Sergentskolen skulle flyttes fra Sønderborg til Odense. Forsvarets Forvaltningsskole skulle flyttes fra Kastellet til Høvelte. De derved overflødiggjorte arealer og bygninger i Århus og Sønderborg skulle rømmes og forsøges afhændet. Telegrafkasernen i Høvelte skulle nedrives. I Kastellet skulle Forvaltningsskolens bygning og den bygning, hvor Forsvarschefen og forsvarsstaben havde været placeret indtil flytningen til Vedbæk, også nedrives. Disse ændringer var forudsat tilendebragt i 1994 og forventedes at medføre en årlig driftsbesparelse på 50 mill. kr. fra 1995. Garnisoneringsplanen skulle forelægges de berørte amtsråd, og en eventuel justering som følge heraf skulle drøftes mellem forligspartierne.

Regeringens forslag om at ændre Flådestation København til anløbshavn, som byggede på Forsvarskomman-

VOL 22 NO 12 24 SEPTEMBER 1994

Jane's

DEFENCE WEEKLY

Denmark attacks coastal threat with Harpoon

Indførelsen af de danske landbaserede sømålsbatterier med Harpoon missiler vakte international interesse. Her er batteriet på forsiden af det anerkendte militærtidsskrift Jane's Defence Weekly. Disse batterier er tilknyttet Den Mobile Base (MOBA) og skal kunne bekæmpe overflademål på havet mere end 60 sømil fra kysten. Missilerne kom fra fregatter af Peder Skramklassen, der var udgået af flådens tal. En række af søværnets sejlene enheder anvender fortsat Harpoon missilsystemet. (Jane's Defence Weekly)

doens indstilling herom i efteråret 1987, indgik i aftalen. Eskadrer, skibe og Orlogsværftets specialværksteder skulle flyttes til Frederikshavn og Korsør. Orlogsværftets vedligeholdelsesarbejder ud over specialværkstedernes skulle udbydes til civile værfter. Der var således tale om en omfattende udflytning af aktiviteterne fra Holmen. Søværnets skolestruktur skulle fremtidigt omfatte fire skoler: Søværnets Officersskole på Holmen, Søværnets Sergent- og Reserveofficersskole i Frederikshavn, Søværnets Grundskole i Auderød og Søværnets Specialskole med afdelinger på Holmen, i Auderød og i Frederikshavn. Antallet af skoler blev senere ændret til fem.

Det blev fastsat, at eventuelle yderligere ændringer i aftaleperioden, som måtte blive foreslået af forsvarskommissionen, skulle drøftes mellem forligspartierne.

Aftalen blev senere justeret ved tillægsaftaler. I januar 1990 enedes aftalepartierne om en plan for ændring af søværnets støtstruktur i forbindelse med udflytningen fra Holmen og lukning af Orlogsværftet. Der blev nedsat en styringsgruppe, som skulle lede dette meget omfattende projekt, der bl.a. indebar nedlæggelse af 1.150 arbejdspladser på Holmen og udflytning af 1.650 arbejdspladser til provinsen. Styringsgruppens arbejde kom til at danne model for fremtidige større ændringer i forsvaret af samme karakter.

Som led i en reduktion af de offentlige udgifter i 1990 blev der i august samme år indgået en tillægsaftale om reduktion af forsvarets udgifter med 70 mill. kr.

Forsvarskommissionen af 1988

Forsvarskommissionen blev nedsat den 12. juli 1988 med departementschef i Forsvarsministeriet Michael Christiansen (f. 1945) som formand. Folketingets partier blev repræsenteret med et medlem fra hvert parti, Socialdemokratiet dog med to medlemmer. Forsvaret blev repræsenteret af chefen for forsvarsstaben, cheferne for Forsvarets Operative Styrker, Søværnets Operative Kommando og Forsvarets Efterretningstjeneste samt

stabschefen i Hjemmeværnskommandoen og en bataljonschef. Desuden blev der udpeget syv medlemmer som særligt sagkyndige med tilknytning til udenrigstjenesten, forsvaret, universitetsmiljøet og erhvervslivet.

Ifølge kommissoriet skulle kommissionen overveje den fremtidige målsætning for og sammensætning af det danske forsvar. Overvejelserne skulle baseres på forudsætningen om fortsat medlemskab af NATO samt på sagkyndige analyser af dansk sikkerhedspolitik, de øst-vestlige nedrustningsbestræbelser og igangværende overvejelser om atomvåbenfrie zoner. Kommissionen skulle overveje byrdefordelingen i NATO, herunder fordelingen af infrastrukturbidragene og muligheden for øget national specialisering. Den våbenteknologiske udviklings indflydelse på dansk forsvars opgaver og struktur skulle analyseres, og fordelingen af forsvarsbudgettet mellem personel- og materieludgifter samt mellem værnene indbyrdes skulle vurderes. Mulighederne for fortsatte rationaliseringer og omprioriteringer med henblik på forøgelse af de egentlige kampstyrker skulle undersøges. Kommissionen kunne tilkalde sagkyndig bistand og afgive delindstillinger, hvis det fandtes hensigtsmæssigt. Desuden skulle faglige organisationer gives lejlighed til at fremsætte synspunkter, der kunne indgå i kommissionens overvejelser. Arbejdet i kommissionen skulle påbegyndes i august 1988 og afsluttes inden udgangen af 1989.

De fleste af kommissoriets emner var gengangere fra forsvarskommissionen af 1969 eller emner, der løbende havde været behandlet i forbindelse med forsvarsforhandlinger m.v. Byrdefordelingen i NATO var et emne af nyere dato. Der var i USA blevet iværksat en massiv kampagne i 1987 for en ændret byrdefordeling i retning af større europæiske bidrag til NATO, og emnet blev centralt på NATO-rådsmødet i marts 1988. De enkelte medlemslandes bidrag til det fælles forsvar blev behandlet i en rapport, som var kritisk over for Danmark. Problemet var yderligere blevet sat i relief af de stigende udgifter til NATO's infrastrukturprogram, der som tidligere omtalt havde skabt politiske vanskeligheder i forbindelse med pris- og lønreguleringen af forsvarets budgetramme.

Kommissionen nedsatte tre udredningsgrupper til behandling af henholdsvis sikkerheds- og nedrustningspolitik, byrdefordelings- og infrastrukturproblematikken samt rationaliserings-

muligheder. Sidstnævnte gruppe behandlede bl.a. Forsvarskommandoens organisation med bistand af et konsulentfirma. Forsvarsforliget fra marts 1989 fik stor betydning for kommissionens arbejde, idet forligets indhold udgjorde en væsentlig del af forudsætningerne for udviklingen af forsvaret i 1990'erne. Kommissionens arbejdsplan måtte som følge deraf tilpasses forligsforhandlingerne, dels fordi disse belastede bl.a. Forsvarskommandoens arbejdsmæssigt samtidig med kommissionens arbejde, der også forudsatte et omfattende militært stabsarbejde, dels fordi resultatet af forligsforhandlingerne forelå senere end forventet.

Et andet forhold, der besværliggjorde kommissionsarbejdet og medførte justeringer helt til arbejdets slutfase, var de dramatiske ændringer i Øst-Vestforholdet, som fulgte i kølvandet på liberaliseringen i Central- og Østeuropa, der var indledt med Gorbatsjovs reformprogram i Sovjetunionen. Mange begivenheder prægede den sikkerhedspolitiske udvikling i denne periode, herunder flerpartistalget i Polen i juni 1989, det ungarske kommunistpartis omdannelse til et socialistisk parti i oktober 1989, afsættelsen af den mangeårige østtyske leder Erich Honecker (1912-94) i samme måned, åbningen af grænsen mellem de to Tyskland i november 1989 og den spontane – og af de østtyske myndigheder uhindrede – nedbrydning af muren mellem Øst- og Vestberlin, der siden 1961 havde stået som symbol på den kolde krig. Senere samme måned faldt det kommunistiske styre i Tjekkosllovakiet og i december det rumænske styre under

STYRKEFORHOLDET I EUROPA 1990, ATLANTEN TIL URAL

	NATO*	Sovjetunionen	Warszawapagten
Kampvogne	22.000	37.000	51.000**
Artilleri	17.000	33.000	43.000
Panserede mandskabsvogne	48.000	64.000	93.000

* NATO's tal var inkl. materiel i depoter

** Heraf var ca. 10.000 taget ud af tjeneste, men kun i begrænset omfang destrueret

Nicolae Ceausescu (1918-1989). Også udviklingen på det konventionelle våbenområde udgjorde et usikkerhedsmoment. I december 1988 bebudede Gorbatsjov i FN en ensidig reduktion af Sovjetunionens militære styrker med en halv million mand, og på grundlag af et udspil fra den nye amerikanske præsident, George Bush (f. 1924) blev der i foråret 1989 optaget forhandlinger om en reduktion af de konventionelle styrker i Europa (CFE), som på et lavere styrkeniveau skulle skabe balance mellem NATO's og Warszawapagten konventionelle styrker i området mellem Atlanterhavet og Ural, hvor især Warszawapagten landmilitære overlegenhed var udpræget, jf. oversigten.⁸⁵

Kommissionen afsluttede sit arbejde i december 1989, og kommissionsberetningen forelå i begyndelsen af januar 1990 i tre bind under titlen *Forsvaret i 90'erne*.⁸⁶ Bind 1 omfattede kommissionens fremstilling, delt i to dele under overskrifterne: Præmisser for dansk forsvar og Udviklingen af dansk forsvar. Bind 2 og 3 indeholdt de talrige og omfattende udredninger og notater, som kommissionen havde foranlediget udarbejdet, for en stor dels vedkommende i Forsvarskommandoens.

Kommissionsberetningens behandling af den fremtidige sikkerhedspolitiske udvikling var som nævnt præget af begivenhederne i efteråret 1989 med Berlinmurens fald som den mest markante. I beretningen opstilledes to yderpunkter af en vifte af udviklingsmuligheder, nemlig et "bedstefalds"- og et "værstefalds"-scenario. Førstnævnte blev beskrevet som en rolig udvikling, hvori Sovjetunionen og de østeuropæiske lande i en stabil udvikling nærmede sig den vesteuropæiske samfundsmodel gennem politiske og økonomiske reformer og fortsatte den igangværende afspændings- og nedrustningspolitik. Det andet yderpunkt blev beskrevet som en turbulent udvikling med politisk opløsning af Østblokken og tilbagevenden til historiske modsætningsforhold med risiko for, at nedrustningsbestræbelserne ville blive modvirket af nye nationale ambitioner, og at Vesteuropa ville blive inddraget i væbnede konflikter. Kommissionen forudsatte, at dansk forsvar skulle kunne omstilles til at virke i situationer under begge yderpunkter.

Kommissionens konklusion var, at den ensidige styrkereduktion, som var bebudet af Sovjetunionen, nok ville mindske ubalancen i styrkeforholdet mellem de to pagter og give Vesten en længere varslingsstid, men styrkeforholdet ville fortsat være i

Warszawapagtens favør, og situationen ville ikke give grundlag for en reduktion af det danske forsvarsbudget. Anderledes ville det være, hvis CFE-forhandlingerne førte til den tilstræbte balance i antallet af våbensystemer, og reduktionen gennemførtes efter de forventede retningslinjer for fordeling af styrkenedskæringerne. I denne sammenhæng ville andre forhold skulle tages i betragtning, såsom Danmarks beliggenhed og strategiske betydning, forstærkningsplanlægningen og det øvrige integrerede forsvarssamarbejde. Også byrdefordelingen i NATO, herunder fordelingen af verificeringsopgaver, dvs. opgaver i forbindelse med kontrol af gennemførelsen af de aftalte styrkereduktioner, kunne blive inddraget i denne problematik. Indgåelse af en CFE-

Siden 2. Verdenskrigs ophør havde Tyskland og resten af Europa været delt i to blokke symboliseret i Berlinmuren, som blev bygget fra den 13. august 1961. I 1989 gik der en strøm af reformer over Central- og Østeuropa, og de gamle kommunistiske styre faldt – der skete det, som ingen havde troet muligt bare få år før. Den 9. november 1989 åbnede DDR for fri udrejse til Vesttyskland, og tyskere i tusindvis strømmede på gaden på begge sider af muren, der her ses med soldater på toppen. I løbet af de næste dage påbegyndtes en nedrivning af muren. Dette blev symbolet på den nye verdensorden. (Nordfoto)

aftale kunne således muliggøre en reduktion af forsvarsbudgettet i takt med aftalens gennemførelse.⁸⁷

På grundlag af de foretagne undersøgelser og vurderinger stillede kommissionen en række forslag og anbefalinger vedrørende organisationsændringer, rationaliseringer og yderligere undersøgelser samt opstillede en trefaset handlingsplan til gennemførelse heraf.

I foråret 1990 skulle der træffes beslutning om gennemførelse af organisationsændringer i Forsvarskommandoen og værnenes operative stabe m.v. samt i Forsvarets Bygningstjeneste. De hertil nødvendige ændringer af organisationsloven skulle forelægges i Folketinget. Der skulle iværksættes en rationaliseringsundersøgelse af hjemmevernet og træffes principbeslutning om og forberedes strukturændringer i flyvevåbnet, bl.a. med baggrund i reduktion af antallet af fly. Desuden skulle fremskyndelse af enkelte materielprojekter overvejes,

Næste fase skulle omfatte foranstaltninger til gennemførelse af de styrkereduktioner og strukturtilpasninger, som måtte følge

Nedrivning af den tidligere forsvarschefsbygning og Forsvarets Forvaltningsskoles bygning i Kastellet blev afsluttet i december 1993 som en del af reetableringen af Kastellet i dets oprindelige form. (Jørgen Lyng)

af indgåelse af CFE-aftalen formentlig ultimo 1990 eller primo 1991. Aftalen, der blev underskrevet i november 1990, er omtalt i kapitel 6. I samme fase skulle forsvarrets udvikling i perioden 1992-1995 fastlægges med henblik på en politisk forsvarsaftale herom.

I en tredje fase efter 1991 skulle tages stilling til forsvarrets udvikling efter 1995 på grundlag af en samlet vurdering af den sikkerhedspolitiske udvikling på længere sigt.

Tilpasning af forsvarrets øverste militære ledelse

Forsvarskommissionens forslag til organisatoriske ændringer i Forsvarskommandoen var baseret dels på de tidligere omtalte overvejelser i forsvarsstaben om decentralisering gennem mål- og rammestyrt, der ville medføre ændringer såvel i Forsvarskommandoen som i myndigheder på niveauet umiddelbart under, niveau II, dels på den nævnte konsulentundersøgelse. Undersøgelsen havde afdækket en række svagheder i forsvarstabens arbejdsform, i væsentlig grad hidrørende fra en i mange henseender uhensigtsmæssig opdeling i fagstabe og værnstabe.⁸⁸ Struktureringen af niveauet under Forsvarskommandoen blev vurderet som uhensigtsmæssig med tanke på delegering. For det første skyldtes dette forskellen i værnenes operative struktur, som bevirkede, at der var flere operative niveau II-myndigheder i hæren end i de to andre værn, nemlig de to landsdelskommandoer og Bornholms Region, en vurdering der i det store og hele svarede til de nævnte overvejelser i forsvarsstaben. For det andet bevirkede de værnsspecifikke skolers organisatoriske relationer til værnstaberne, at disse i Forsvarskommandoen placerede stabe varetog niveau II-opgaver for sådanne skoler, hvilket ikke var i overensstemmelse med principperne for ressortfordelingen mellem niveauerne.⁸⁹

Forsvarskommissionens forslag omfattede derfor etablering af en operativ kommando i hæren, de værnsspecifikke skolers placering under værnenes operative kommandoer samt en sammenlægning af de værnssælles skoler og Forsvarets Forskningstjeneste under en fælles myndighed. Forsvarsstaben blev foreslået reorganiseret i fem fagstabe, ligeledes i overensstemmelse med forsvarstabens overvejelser. Som følge heraf blev værnstaberne foreslået nedlagt og deres funktioner hovedsageligt over-

FORSVARSKOMMANDOEN 1991

ført til de operative kommandoer, hvorved stillingerne som værnsinspektører kunne bortfalde. Denne organisation vurderedes at ville give mere hensigtsmæssige afgrænsninger såvel mellem fagstabenes sagsområder som mellem Forsvarskommandoen og underlagte myndigheder. Samtidig muliggjorde den personelbesparelser og lettede en delegering fra Forsvarskommandoen til de underlagte myndigheder.

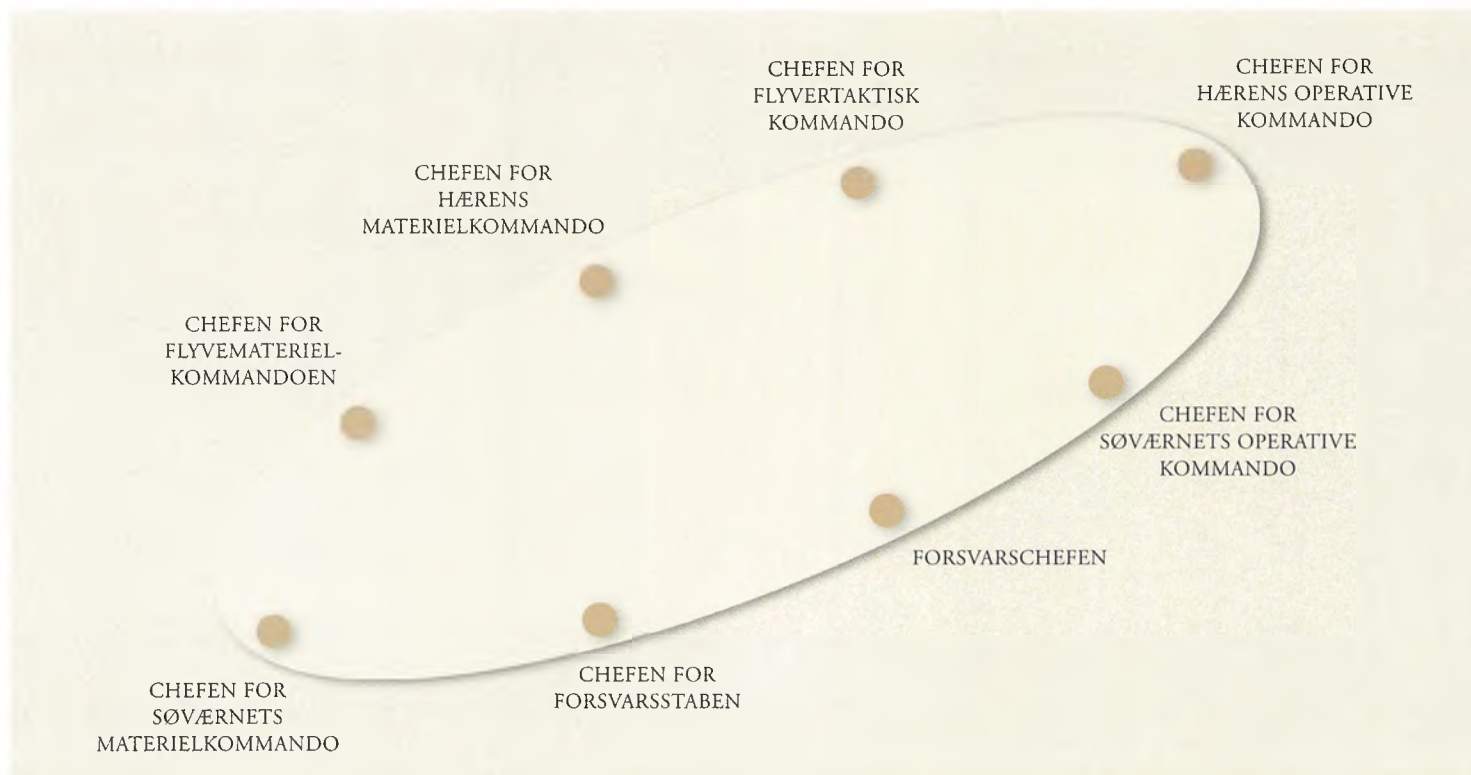
Forsvarskommandolægen blev foreslået placeret under Forsvarskommandoen som chef for niveau II-myndigheden Forsvarets Sundhedstjeneste.

Forsvarsrådet, som kun havde holdt egentlige rådsmøder ganske få gange siden 1978, senest i 1984, blev foreslået nedlagt. Der blev foreslået oprettet en koncernledelse bestående af Forsvarschefen, chefen for forsvarsstaben og cheferne for værnens operative kommandoer og materielkommandoer.⁹⁰

Forsvarskommissionen havde foretaget en undersøgelse af Forsvarets Bygningstjeneste og foreslået, at bygningsvedligeholdelsen blev placeret på de enkelte etableringer. Dette havde ført til overvejelser om at ændre den derved stærkt reducerede myndigheds status som direktorat under Forsvarsministeriet til en niveau II-myndighed under Forsvarskommandoen på linje med materielkommandoerne. Chefen for forsvarsstaben havde i

denne forbindelse anført, at en placering under Forsvarskommandoen ville belaste Forsvarschefens i forvejen betydelige myndighedsområde, og at en række af bygningstjenestens opgaver var politisk følsomme, hvilket talte for at bevare en nærmere tilknytning til Forsvarsministeriet. Kommissionens endelige forslag anbefalede da også bygningstjenestens forbliven under Forsvarsministeriet, men med reducerede opgaver efter overførelse af ansvaret for bygningsvedligeholdelsen til militære myndigheder.

Belært af erfaringerne fra organisationsændringen af den øverste ledelse i 1970 var det den almindelige opfattelse, at gennemførelsen af de forestående organisationsændringer skulle forberedes i detaljer inden iværksættelse. Herunder skulle sags- og personelfordelingen mellem Forsvarskommandoen og underlagte myndigheder samt fordelingen internt i såvel forsvarsstaben som i de underlagte myndigheders stabe fastsættes. Efter godkendelse af kommissionens anbefalinger blev et lovforslag om ændring af organisationsloven fra 1982 udarbejdet med efterfølgende vedtagelse af Folketinget den 3. april 1990. Den 22. april nedsatte Forsvarsministeren en styringsgruppe med henblik på udarbejdelse af en detaljeret plan for gennemførelsen. Departementschefen i Forsvarsministeriet blev formand, og yderligere to embedsmænd på chefsniveau fra Forsvarsministe-

Forsvarschefens concernledning mødes månedligt med denne deltagerkreds. (Forsvarskommandoen)

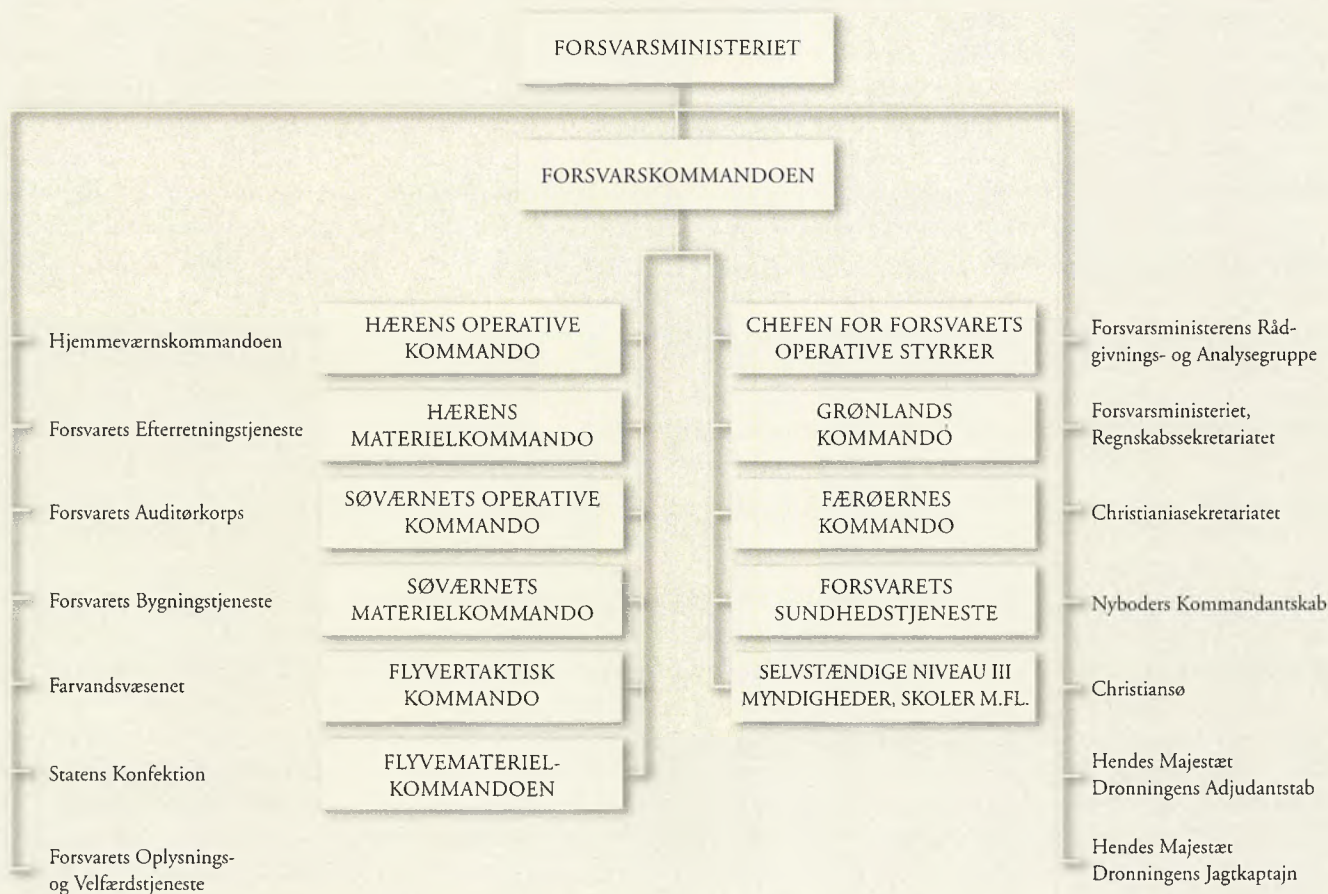
riet blev medlemmer. Forsvarskommandoen blev repræsenteret af chefen for forsvarsstaben og inspektøren for hæren. Øvrige medlemmer blev cheferne for værnenes operative kommandoer (for hærens vedkommende Vestre Landsdelskommando, der var udset til at skulle udbygges til den nye Hærens Operative Kommando) samt direktøren for Forsvarets Bygningstjeneste og formændene for de tre militære personelorganisationer.

Styringsgruppens rapport forelå i juni måned. Forslaget til Forsvarskommandoens organisation omfattede – i overensstemmelse med kommissionens forslag – fem stabe i forsvarsstaben: Planlægningsstaben, operations- og driftsstaben, personelstaben samt materielstaben, alle med to afdelinger, og kontrolsta-

ben med fire afdelinger. Uden for fagstabene skulle placeres et ledelsessekretariat og en presse- og informationssektion. Bemandingen af den samlede Forsvarskommando skulle være på 410 personer, hvilket var en reduktion på 170 i forhold til eksisterende bemanding. Af denne reduktion ville ca. halvdelen blive overført til de tre operative kommandoer i forbindelse med overførelse af opgaver, først og fremmest værnstabenes uddannelsesopgaver, medens resten blev foreslået anvendt til styrkelse af operative og uddannelsesmæssige funktioner ved enheder og skoler. Rapporten fulgte også kommissionens forslag vedrørende ændringerne i hærens organisation og etablering af Forsvarets Sundhedstjeneste.

Forsvarskommandoens ønske om en sammenlægning af Forsvarsakademiet, Forsvarets Center for Lederskab og Forsvarets Forskningstjeneste m.v. blev ikke fremmet politisk på dette tidspunkt.

FORSVARSMINISTERIET OG UNDERLAGTE MYNDIGHEDER 1991

De i rapporten foreslåede organisationsændringer m.m. blev fastsat til gennemførelse den 1. januar 1991, således at der var tid til at forberede gennemførelsen af organisationsændringerne i hæren og overførelsen af opgaver fra værnstabe til de operative kommandoer samt beordre de nødvendige personelforflytninger. Det blev herunder besluttet, at kontrolstaben skulle organiseres i to afdelinger, idet det blev fundet hensigtsmæssigt at sammenlægge de oprindeligt foreslåede tre værnsvise inspektionsafdelin-

ger i forbindelse med placering af dele af inspektionsfunktionerne hos myndighederne på niveau II.

Sammenfatning

Med udgangen af 1990 kunne den nye organisation af forsvarrets øverste militære ledelse træde i kraft efter ca. tre års grundigt forarbejde, som havde omfattet overvejelser i forsvarssta-

ben, kommissionsarbejde og lovændringer samt detaljerede gennemførelsesforberedelser. Ved omlægning af Forsvarskommandoens interne organisation samt ved organisatoriske ændringer og tilpasninger på underlagte niveauer var skabt en organisation af forsvarrets øverste militære ledelse, der genetablerede en værnsvis styring af værnenes enkeltaktiviteter og en samling af værnsekspertisen på niveau II, samtidig med at den overordnede planlægning, styring og kontrol blev bevaret i Forsvarskommandoen i en styrket form.

Denne organisation var udviklet som resultat af de forløbne 20 års erfaringer med en samlet militær ledelse. Ved oprettelsen af Forsvarskommandoen i 1970 var der etableret en central myndighed med henblik på en samlet styring og koordinering af forsvarrets virksomhed samt mulighed for gennem delegering og decentralisering at gennemføre en bedre udnyttelse af ressourcerne. Imidlertid viste det sig meget snart, at der for at bevare den da eksisterende værnsvis ekspertise var blevet skabt u hensigtsmæssige kompetenceforhold, som modvirkede en realisering af en samlet styring og koordinering og gjorde det vanskeligt at skabe forståelse herfor. Gennem gradvise ændringer af ledelsesniveauet i Forsvarskommandoen, der forudsatte lovændringer, og gennem en voksende forståelse for nødvendigheden af at pålægge underlagte myndigheder et større ansvar for den samlede virksomhed inden for den enkelte myndigheds område blev forudsætningerne for en hensigtsmæssig udvikling skabt. Udviklingsprocessen tog sin begyndelse i slutningen af 1970'erne, og fortsatte i 1980'erne, bl.a. fremskyndet af moderniseringen af den offentlige sektor, som regeringen indledte i midten af 1980'erne.

Praksis med at besætte forsvarsministerposten med en civil minister, som blev indledt ved postens oprettelse i 1905, havde virket fremmede for en opdeling mellem det forsvarspolitiske og det militærfaglige aspekt af den øverste ledelse. Denne opdeling var blevet understreget med oprettelsen af Forsvarsministeriet og forsvarschefembedet i 1950. Samtidig var der blevet indledt en udvikling i retning af forholdsvis færre officerer i Forsvarsministeriet og placering af et stigende antal militærfaglige opgaver i værnskommandoerne og, senere, i Forsvarskommandoen. Af hensyn til effektiv ressourceudnyttelse blev denne udvikling fulgt af en delegering af forvaltningsmæssige opgaver.

Den internationale situation udviklede sig drastisk i periodens slutning. Den kolde krig blev bragt til afslutning, og man stod over for en stort set uforudsigelig sikkerhedspolitisk udvikling. Det var den almindelige opfattelse, at NATO ville ændre karakter, uden at dette ville påvirke Danmarks tilknytning til alliancen. Forsvarets opgaver og udvikling ville blive tilpasset den internationale udvikling. Dels som et resultat af CFE-aftalen mellem medlemsstaterne i NATO og Warszawapagten, der forventedes at ville medføre styrketilpasninger i forsvaret i de nærmeste følgende år. Dels på lidt længere sigt som følge af de muligheder for et forbedret kollektivt sikkerhedssystem i Europa, som den nye situation syntes at give løfter om.

Forsvarskommandoens nye organisation og de forbedrede styringsmuligheder efter tilpasningen af niveau II betegnede en hensigtsmæssig udvikling også i en usikker fremtid.

Forsvaret efter den kolde krig

Perioden 1991-2000

Den nye verdensorden

Den sikkerhedspolitiske situation ændredes som omtalt i kapitel 5 drastisk i årene efter 1985, hvor Gorbatsjov var blevet Sovjetunionens leder. Topmøder mellem Gorbatsjov og den amerikanske præsident Ronald Reagan førte i 1987 til underskrift af INF-aftalen om afskaffelse af mellemdistanceraketterne. Gorbatsjov bebudede i december 1988 en ensidig reduktion af Sovjetunionens væbnede styrker med en halv million mand. På NATO's topmøde i maj 1989 fremlagde præsident George Bush et forslag til reduktioner af de konventionelle styrker i Europa. Det resulterede i forhandlinger herom og førte i november 1990 til indgåelse af CFE-aftalen mellem medlemsstaterne i NATO og Warszawapagten om betydelige reduktioner af tungt militært materiel med henblik på at skabe numerisk ligevægt mellem de to pagters militære styrker i området mellem Atlanterhavet og Uralbjergene.

Gorbatsjovs reformpolitik i Sovjetunionen bredte sig til de andre østeuropæiske lande og satte gang i en udvikling, der kulminerede med Berlinmurens fald i november 1989 og efterfulgtes af yderligere to historiske begivenheder i 1990: Den tyske forening i oktober efter aftale mellem de fire tidligere besættelsesmagter fra tiden efter 2. Verdenskrig og de to tyske stater samt underskrivelse på et møde i Paris i november mellem stats- og regeringscheferne fra CSCE-landene af en fælleserklæring om, at medlemmerne af NATO og Warszawapagten ikke længere var modstandere og afstod fra at anvende vold eller trusler herom mod hinanden. Samtidig blev CFE-aftalen som nævnt underskrevet. Den 1. juli 1991 blev Warszawapagten opløst, og i december 1991 fulgte opløsningen af Sovjetunionen og opret-

telsen af en løsere sammenslutning af tidligere sovjetrepublikker, benævnt Sæmmenslutningen af uafhængige Stater (SNG). Den tidligere Russiske Sovjetrepublik, nu benævnt Den Russiske Føderation eller blot Rusland, forblev dog den dominerende stat i sæmmenslutningen. De tre baltiske stater, der var blevet selvstændige i 1991, ønskede ikke at være medlemmer og søgte som de øvrige central- og østeuropæiske lande tilnærmelse til Vesteuropa. På topmødet i Paris blev de første skridt taget til en institutionalisering af CSCE, og i 1994 blev navnet ændret til OSCE (Organisation i stedet for Conference).

Efter næsten 10 års forhandlinger undertegnede præsident Bush og Gorbatsjov i juli 1991 START-aftalen om reduktion af de strategiske atomvåben med ca. 30 pct. Aftalen trådte i kraft i december 1994, efter at Ukraine, Hviderusland og Kasakhstan havde tiltrådt ikke-spredningsaftalen som atomvåbenfrie stater og accepteret, at de tidligere sovjetiske atomvåben, der var stationeret på deres territorium, blev overdraget til Rusland.

Ovennævnte begivenheder skabte en stemning af optimisme såvel i Østeuropa som i Vesten. Kommunismen med dens totalitære politiske systemer og centralstyrede økonomier var brudt sammen. De vestlige værdier som demokrati, markedsøkonomi og respekt for menneskerettighederne stod stærkt. De central- og østeuropæiske lande fik nye regeringer udgået af demokratisk valgte parlamenter, og udenrigspolitisk betonedede de ønsket om igen at blive en del af Europa. Præsident Bush proklamerede i efteråret 1990, at den kolde krig var blevet afløst af en "ny verdensorden", som han beskrev som en udvikling mod fred, stabilitet, retfærdighed og velstand. Den danske samtidshistoriker David Gress beskrev senere, hvorledes man i begyndelsen af

1990'erne gjorde sig forestillinger om konsensus vedrørende de "store ting", således at man fremover kunne koncentrere sig om befolkninger, miljø og sociale forhold.¹

Selvom Sovjetunionens opløsning ikke skete uden dramatiske begivenheder såsom kupforsøget mod Gorbatsjov i august 1991 og et væbnet opgør i oktober 1993 mellem Ruslands første præsident Boris Jeltsin (f. 1931) og det russiske parlament, var der endnu ikke tegn på voldsomme indenrigspolitiske konflikter, og den økonomiske liberalisering, som var indledt af Gorbatsjov, fortsatte under Jeltsin. Også den udenrigspolitiske linje, der blev ført i begyndelsen af 1990'erne, var klart vestligt orienteret.

Trods disse positive tendenser i den generelle udvikling var der også foruroligende træk. Både i den tidligere Sovjetunion og i flere central- og østeuropæiske lande viste det sig snart, at udviklingen mod demokrati, markedsøkonomi og respekt for menneskerettighederne ikke var en nem vej at betræde. Flere af landene fik store politiske og økonomiske problemer, som bevirkede tilbageslag i reformprocessen. Der skulle også snart vise sig problemer affødt af nationalistiske strømninger samt religiøse og etniske modsætninger, hvilket forsvarskommissionen af 1988 havde forudset som en mulighed i forbindelse med en opløsning af Østblokken; men det var i Jugoslavien uden for den egentlige Østblok, at disse problemer skulle udvikle sig i katastrofal retning i forbindelse med en opblussen af latente modsætninger på Balkan.

Den nye sikkerhedspolitiske situations mest markante træk var ophøret af den hidtidige bipolaritet med to supermagter. USA var nu den eneste supermagt, men der herskede indledningsvis tvivl om, hvorvidt USA ville forvalte denne rolle ved at stille sig i spidsen for et unipolært sikkerhedssystem, eller om der ville blive udviklet et multipolært internationalt system med flere, indbyrdes konkurrerende stormagter. Imidlertid viste begivenhederne i Mellemøsten efter Iraks besættelse og annektering af nabolandet Kuwait i august 1990, at USA med præsident Bush i spidsen ønskede at spille en ledende rolle. Irak havde formentlig forestillet sig, at der i den nye sikkerhedspolitiske situation ikke ville blive tale om en stormagtsindgriben i en begrænset konflikt uden for stormagternes umiddelbare interesseområde.² Verdenssamfundets næsten totale opslutning omkring den amerikanske fordømmelse af Iraks handling og den amerikansk ledede militære

alliance mod Irak blev et overbevisende eksempel på den nye unipolære sikkerhedspolitiske situation.

Forsvarsdimensionen i de europæiske samarbejdsbestræbelser

En følge af udviklingen i Central- og Østeuropa var som nævnt disse landes tilnærmelse til Vesteuropa. Flere af landene gav udtryk for ønske om tilknytning til eller medlemskab af NATO samt økonomisk og kulturelt samarbejde med de vesteuropæiske lande. På et topmøde i NATO-rådet i november 1991 i Rom tog NATO-landene initiativ til oprettelse af Det Nordatlantiske Samarbejdsråd (NACC), som skulle omfatte NATO-landene og de tidligere medlemmer af Warszawapagten, inklusive de tidligere sovjetrepublikker, der havde udgjort Sovjetunionen. Dette blev indledningen til et samarbejde, som gennem 1990'erne udviklede sig såvel på multilateral som på bilateral basis, og hvori Danmark spillede en aktiv rolle.

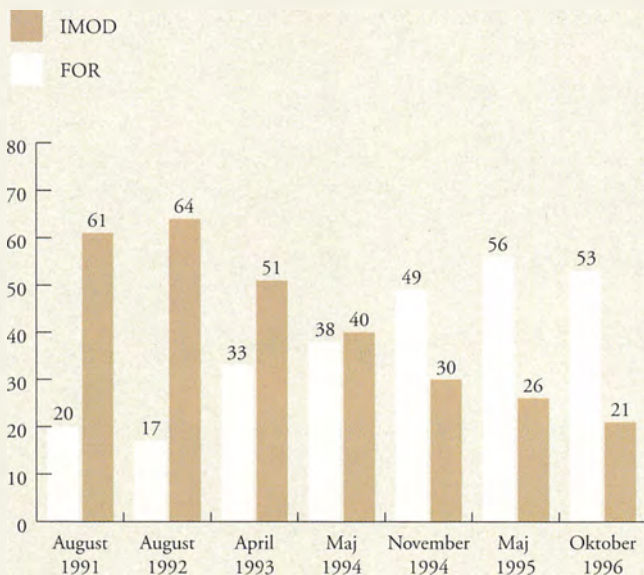
Et andet aspekt af samarbejdet i Europa var bestræbelserne på at udvide det økonomiske samarbejde i EF til et mere omfattende politisk samarbejde, som bl.a. skulle skabe, hvad man omtalte som en "europæisk sikkerheds- og forsvarsidentitet" (ESDI). Debatten herom fik en central placering i såvel NATO som EF, og begge organisationers relationer til Den Vesteuropæiske Union blev et element i denne debat.

Som tidligere omtalt var Vestunionen i 1954 blevet ændret til Den Vesteuropæiske Union (WEU) som led i bestræbelserne for at inddrage Vesttyskland i det vestlige militære samarbejde. Bortset fra at tjene som rammen om Vesttysklands optagelse i NATO og kontrol med landets genoprustning havde WEU i de følgende år dog stået helt i skyggen af det politiske og militære samarbejde i NATO. Frankrigs ønske om at styrke WEU som modvægt mod USA's indflydelse i Europa var stødt på modstand ikke mindst fra Storbritannien. Årene frem til WEU's revitalisering i midten af 1980'erne blev derfor betegnet som organisationens "lange søvn". I 1988 var Spanien og Portugal blevet optaget i WEU.³

Debatten om udbygning af det europæiske politiske samarbejde i tilknytning til det økonomiske samarbejde i EF havde med mellemrum givet anledning til tanker om en integrering af

HOLDNINGEN TIL MEDLEMSSKAB AF WEU 1991-1996 (%)

(Svarprocent for "ved ikke" er ikke medtaget)

Den danske holdning til medlemsskab af WEU gennemgik en markant forandring i første del af 1990'erne. (Gallup for DUPI)

WEU i dette samarbejde. I midten af 1980'erne var der som nævnt sket en genoplivning af WEU som følge af ønsket om en øget europæisering af NATO, stærkt støttet af Frankrig og tilskyndet af en europæisk skepsis over for den politiske udvikling i USA under præsident Reagan, bl.a. fordi SDI-projektet og topmødet i Reykjavik i 1986 var iværksat uden forudgående forhandling med de europæiske alliancepartnere. Den fornyede dialog mellem supermagterne efter 1986 havde dog til en vis grad ændret denne tendens, og i 1987 var WEU's opgaver blevet redefineret og tydeliggjort. Den første WEU-ledede militære aktion blev gennemført i 1987 som en minerydningsoperation i Den Persiske Golf i forbindelse med krigen mellem Iran

og Irak. Operationer ledet af WEU har dog været af begrænset omfang.

På NATO's udenrigsministermøde i København i juni 1991 blev en erklæring om NATO's kernefunktioner i det nye Europa vedtaget som et kompromis mellem de forskellige opfattelser af relationerne mellem NATO, EF og WEU. I denne sammenhæng inddrog man også CSCE som endnu et permanent europæisk samarbejdsorgan. Ifølge erklæringen skulle NATO udgøre en del af grundlaget for et stabilt sikkerhedspolitisk miljø i Europa, udgøre et transatlantisk forum for konsultationer, yde afskrækkelse og forsvar mod trusler mod medlemslandene samt bevare den strategiske balance i Europa. Videre hed det, at andre institutioner som EF, WEU og CSCE også havde en rolle at spille, og at skabelsen af en europæisk sikkerheds- og forsvarsidentitet ville bidrage til at styrke den atlantiske solidaritet.⁴ I kommunikéet fra mødet hed det, at man ville sikre "den nødvendige gennemskuellighed og komplementaritet" mellem udviklingen af den europæiske sikkerheds- og forsvarsidentitet og alliancen.⁵

Denne enighed om en overordnet definition af forholdet mellem NATO og bestræbelserne på at udvikle et sikkerhedspolitisk samarbejde mellem medlemmerne af EF indgik som baggrund for Maastrichttraktaten om Den Europæiske Union, EU, der blev underskrevet i januar 1992. Dermed blev et forsvarspolitisk samarbejde knyttet til det politiske og økonomiske samarbejde. En målsætning om fælles aktioner og en fælles forsvarspolitik, som med tiden kunne føre til et fælles forsvar, blev opstillet. Forsvarssamarbejdet forblev dog foreløbig henvist til gennemførelse i WEU, der således skulle virke som EU's sikkerhedspolitiske instrument. Ved folkeafstemningen i juni 1992 blev dansk tilslutning til EU forkastet, hvilket førte til indgåelse af en sær aftale, som muliggjorde en tilslutning med fire forbehold, hvoraf det ene vedrørte den fælles forsvarspolitik. På denne baggrund blev en ny folkeafstemning afholdt i maj 1993, hvorefter Danmark kunne ratificere Maastrichttraktaten, der trådte i kraft den 1. november 1993. Som en konsekvens af det danske forbehold på forsvarsområdet blev Danmark i 1992 ikke fuldt medlem af, men blot observatør i WEU. For Forsvarschefen betød dette, at han formelt ikke havde taleret på møder i WEU, hvilket dog blev ændret i 1996, da observatørstaterne i WEU fik taleret, herunder ret til at fremsætte forslag.

Den oprindelige tanke var, at ESDI bl.a. skulle skabe mulighed for WEU-ledelse af såkaldte "Petersberg-operationer", formuleret på WEU's ministermøde på Petersberg ved Bonn i juni 1992. Her blev det besluttet, at militære enheder under bemyndigelse fra WEU skulle kunne anvendes i krisestyring, i fredsbevarende og humanitære operationer samt i evakueringsoperationer. Også anvendelse i fredsskabende operationer blev nævnt, om end WEU's muligheder for at gennemføre sådanne operationer ikke umiddelbart var til stede.

På NATO-topmødet i Bruxelles i januar 1993 nåede man til enighed om retningslinjer for den videre udvikling af ESDI. NATO-landenes stats- og regeringschefer erklærede, at de var rede til i visse situationer at stille alliancens fælles aktiver til rådighed for WEU-operationer udført af NATO's europæiske medlemslande. Retningslinjerne herfor blev videreudviklet i dokumenter fra en række møder i NATO, WEU og EU. Det afgørende var, at ESDI skulle udvikles inden for rammerne af NATO.

Nye perspektiver i dansk sikkerhedspolitik

Den ovenfor beskrevne udvikling gav anledning til ændringer i dansk sikkerhedspolitik. I en rapport fra SNU i foråret 1993 hed det, at der for første gang siden 1920'erne ikke var en direkte trussel mod Danmark.⁶ Denne formulering blev gentaget af Udenrigsministeriet i en redegørelse nogle måneder senere.⁷

Den umiddelbare betydning for forsvaret af Danmark var ændringen i nærområdet. Under den kolde krig havde Danmark haft en strategisk udsat position ved forbindelsesvejene mellem Østersøen og Atlanterhavet samt en fremskudt position i forhold til Warszawapagtens væbnede styrker. Selvom der stadig var usikkerhed om udviklingen i den østlige del af Østersøen, og Ruslands traditionelle strategiske interesse i de danske stræder måtte tages i betragtning, var der nu kun venligtsindede stater i Danmarks nærområde, og en eventuel konfrontationslinje var rykket flere hundrede kilometer mod øst. Som følge af Nordatlantens formindskede strategiske betydning efter afslutningen af den kolde krig var også Grønlands og Færøernes strategiske betydning aftaget.

Denne situation gav Danmark en langt større grad af sikkerhedspolitisk handlefrihed. Såvel den borgerlige regering som de

I de første år efter indflytningen i Vedbæk gik man hovedsagelig i civil påklædning, bortset fra personel i flyverstaben. I begyndelsen af 70'erne var der ikke mange officerer, som brød sig om at færdes i uniform i den kollektive trafik. I flyverstaben havde alt militært personel imidlertid altid båret uniform i tjenesten, og da general Knud Jørgensen fra flyvevåbnet i 1977 blev Forsvarschef, blev det bl.a. af hensyn til samarbejdet med NATO-besøgende og underlagte myndigheder besluttet at bære uniform i den daglige tjeneste. Tiltaleformen har fulgt med udviklingen i samfundet. I 1990'erne i general Jørgen Lyngs tid som Forsvarschef blev det kotume, at alle i Forsvarskommandoen er dus. Hverdagen i Forsvarskommandoen præges bl.a. af de mange besøg med tilhørende besøgsprogram og orienteringer. En sektion under personelstaben varetager stort set hver eneste dag et eller andet besøgsprogram, f.eks. i forbindelse med besøg af udenlandske forsvarschef eller diverse delegationer fra NATO og Pff-lande. (Nordfoto)

efter januar 1993 følgende socialdemokratisk ledede regeringer lagde stor vægt på samarbejdet med de central- og østeuropæiske lande, især landene ved Østersøen, for at sikre stabiliteten i nærområdet. Da medlemskab af såvel NATO som EU blev en realistisk mulighed for de central- og østeuropæiske lande i løbet af 1990'erne, blev Danmark en ihærdig fortalere for Polens og de baltiske staters optagelse.

Tysklands forening i 1991 markerede en foreløbig kulmination på Tysklands voksende indflydelse i Europa. Medens forholdet til Tyskland havde udgjort Danmarks største sikkerhedspolitiske problem fra midten af forrige århundrede til afslutningen af 2. Verdenskrig, var Vesttyskland i takt med sin voksende indflydelse blevet Danmarks mest betydningsfulde samarbejdspartner i Europa – politisk, økonomisk og militært. Før 2. Verdenskrig havde forholdet været et bilateralt og asymmetrisk forhold mellem en lille stat og dens store, dominerende

nabo; men efter krigen var forholdet karakteriseret af et samarbejde i multinational ramme mellem stater af varierende størrelse og styret af formelle samarbejdsregler. Med tiden var der opstået en konvergens mellem dansk og tysk politik, der ikke mindst i den sidste del af den kolde krig gav sig udtryk i synet på Sovjetunionen og de østeuropæiske stater samt på NATO's og CSCE's fremtidige rolle. En vigtig undtagelse herfra var dog synet på den politiske integration i Europa.

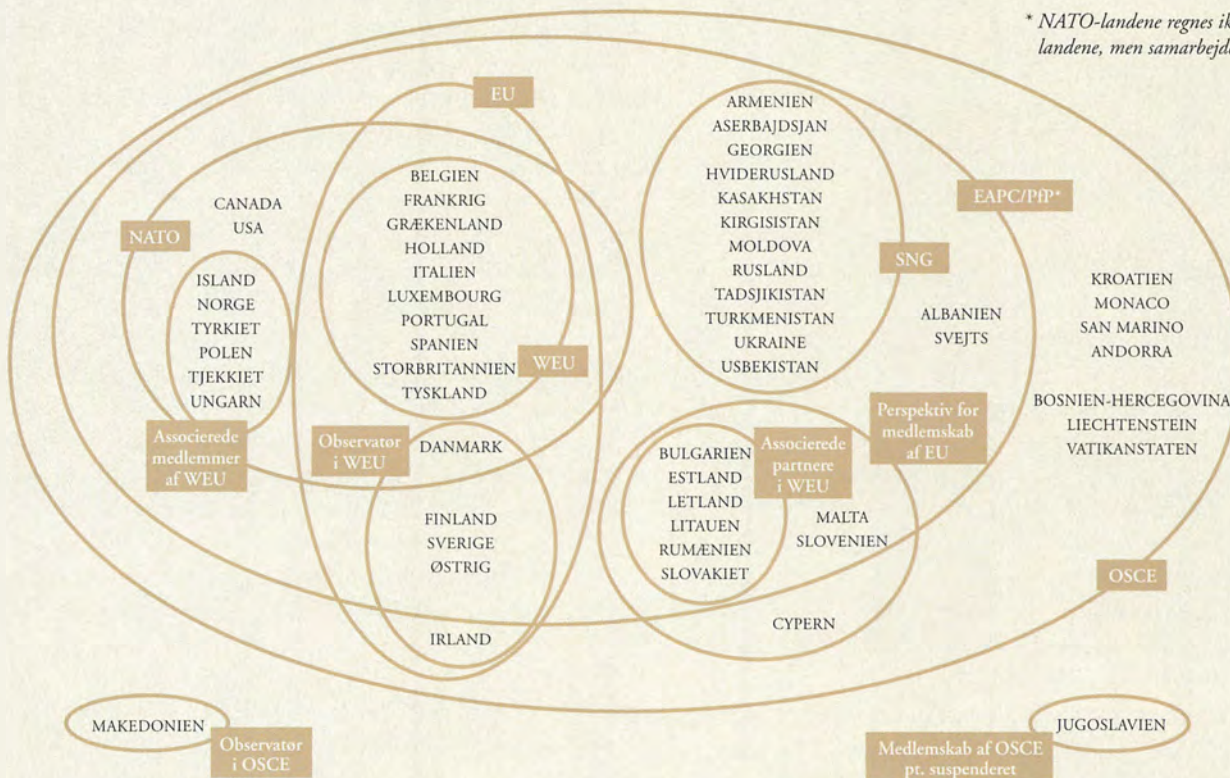
Problemet, som den tyske forening rejste for Danmark, var i mindre grad foranlediget af, at et større Tyskland ville få øget vægt i europæisk politik, men mere af usikkerheden med hensyn til den politik, et stærkere Tyskland ville føre. Med elimineringen af truslen fra øst og med foreningen med Østtyskland kunne den hidtidige moderate udenrigspolitik blive opgivet til fordel for en mere selvbevidst politik, der ville forfølge rent tyske interesser. Det var derfor vigtigt for Danmark, at Tyskland fortsat i så høj grad som muligt blev integreret i det europæiske samarbejde, ikke alene i NATO og CSCE, men også i EU.⁸ Dette skabte et dilemma i dansk politik som følge af Danmarks egen tøvende holdning til udviklingen i EU, men i NATO-sammenhæng kunne der fra dansk side arbejdes for at fremme integrationen inden for NATO's kommando- og styrkestruktur.

NATO's tilpasning til den nye sikkerhedspolitiske situation

Udviklingen i Central- og Østeuropa gav også anledning til overvejelser om ændringer i den 40 år gamle NATO-alliance. Allerede i juli 1990 havde NATO-landenes stats- og regeringschefer på et møde i London besluttet at tilpasse NATO's strategi til den nye udvikling, og en arbejdsgruppe, Strategic Review Group, blev nedsat. Frankrig, der havde forladt den integrerede kommando- og styrkestruktur i 1966 og aldrig formelt havde tilsluttet sig strategien om fleksibelt svar fra 1967, deltog i arbejdet fra marts 1991, men tilsluttede sig ikke de dele, der vedrørte den kollektive militære planlægning.⁹

Den nye strategiske koncept blev vedtaget på et NATO-topmøde i Rom i november 1991. Dokumentet, der beskrev den sikkerhedspolitiske situation, fastlagde de politiske rammer for samarbejdet i alliancen og for forholdet til staterne i Øst samt

DEN EUROPÆISKE SIKKERHEDSARKITEKTUR DE INTERNATIONALE ORGANISATIONER OG DERES MEDLEMSLANDE

Den europæiske sikkerhedsarkitektur som den så ud efter optagelsen af Polen, Tjekkiet og Ungarn i NATO i foråret 1999. (Forsvarskommandoen)

udstak generelle principper for alliancens strategi. De militære myndigheder, d.v.s. medlemslandenes forsvarshefer og NATO's regionale kommandoer, havde på dette grundlag udarbejdet forslag til omfattende ændringer af operative koncepter m.v., som blev behandlet i Militærkomitéen. På dennes møde medio april

1991 drøftede forsvarsheferne således såvel revision af strategien som ændring af styrkesammensætning og kommandostruktur. I den forbindelse viste der sig atter spændinger i det græsk-tyrkiske forhold. Desuden blev afholdelse af krisestyringsøvelser drøftet med henblik på fastlæggelse af procedurer for behandling af internationale kriser under de nye sikkerhedspolitiske forhold.

Grundlaget for den nye koncept var det forhold, at der ikke eksisterede en umiddelbar militær trussel mod alliancens medlemmer, men bl.a. at der på baggrund af økonomiske, sociale og politiske vanskeligheder i den tidligere Østblok kunne opstå en ustabilitet, som kunne true medlemstaternes sikkerhed. Kon-

fliktforebyggelse og krisestyring ville derfor blive vigtige opgaver for NATO, og et middel hertil ville være dialog og samarbejde med de central- og østeuropæiske lande som f.eks. det allerede nævnte initiativ til oprettelse af NACC. Det ville fortsat være nødvendigt at opretholde egentlige militære styrker i en integreret kommandostruktur, men styrkernes antal skulle begrænses og sammensætningen ændres. Det skulle fortsat være muligt under central ledelse og udrustet med moderne våben med stor ildkraft at føre forsvarskamp mod større fjendtlige styrker, men alliancen skulle også med kort varsel kunne indsætte styrker i mindre operationer i vanskeligt tilgængeligt terræn. Atombevæbnede styrker skulle fortsat spille en rolle som krigsforebyggende middel; men styrkerne skulle opretholdes på det lavest mulige niveau med henblik på anvendelse som en absolut sidste udvej.¹⁰

Reduktion af styrkestrukturen var den umiddelbart mest håndgribelige del af den nye strategiske koncept. CFE-aftalen fra november 1990 fastsatte antallet af kampfly, kamphelikoptere, kampvogne, pansrede kampkøretøjer og artilleripjecer i området fra Atlanterhavet til Uralbjergene. Desuden fastsatte aftalen visse regler for den geografiske fordeling af disse våbensystemer med henblik på særlige begrænsninger i Centraleuropa, det naturlige opmarchområde for et storangreb i Europa, og i flankeområderne i Nord (Norge og Leningrad Militærdistrikt) og i Syd (omkring Sortehavet). I sommeren 1992 blev der indgået en tilsvarende aftale, benævnt CFE 1A, som fastsatte lofter for de enkelte landes troppestyrker i samme områder. Af betydning for planlægning af styrkestrukturen var også USA's beslutning om at trække to divisioner tilbage fra Tyskland og at nedlægge et betydeligt antal militære installationer i Europa, først og fremmest i Tyskland, samt det fastsatte personelloft for det forenede Tysklands væbnede styrker i fredstid.

Kravene til styrkernes uddannelse og beredskab skulle ændres. Styrkerne skulle være yderst mobile og alsidige i sammensætning og bevæbning, således at alliancens beslutningstagere ville få størst mulig handlefrihed i forbindelse med krisestyring. Samtidig måtte evnen til i givet fald at opstille større styrker ikke blive kompromitteret. Da styrkereduktionen og tilbagetrækningen af amerikanske styrker fra Europa kunne medføre en svækkelse af den militære integration i alliancen og på læn-

gere sigt måske forringe det politiske sammenhold, skulle den nye styrkestruktur så vidt muligt baseres på multinationale styrker som f.eks. det dansk-tyske korps LANDJUT bestående af en division fra hvert af de to lande.

I maj 1991 godkendte NATO-landenes forsvarsministre retningslinjerne for den nye styrkestruktur. Alliancens styrker skulle fremtidigt omfatte tre kategorier: Reaktionsstyrker, hovedforsvarsstyrker og tillægsstyrker. Reaktionsstyrkerne blev opdelt i umiddelbare reaktionsstyrker, Immediate Reaction Forces (IRF), som skulle kunne indsættes med få dages varsel, og hurtige reaktionsstyrker, Rapid Reaction Forces (RRF), der skulle kunne indsættes med få ugers varsel. Hovedforsvarsstyrkerne, der omfattede hovedparten af medlemslandenes styrker, skulle kunne klagøres i løbet af et par måneder og dermed bringe NATO op på fuld krigsstyrke. Tillægsstyrkerne var hovedsageligt amerikanske forstærkninger med en lang opbygnings- og transporttid. Styrkestrukturen ville give mulighed for indsættelse af reaktionsstyrker, hvor og hvornår der opstod behov herfor. Samtidig indebar den, at der ikke længere skulle indgå indsættelse af forud udpegede forstærkninger i NATO's regionale og nationale planlægning; men at forstærkning fremtidigt bl.a. skulle kunne foretages ved anvendelse af hovedforsvarsstyrker fra ikke truede dele af alliancens område.

Den ændrede styrkestruktur og ønsket om at reducere omkostningerne forbundet med at opretholde den eksisterende kommandostruktur med dens mange stabe på forskellige niveauer gav anledning til langvarige og besværlige forhandlinger om en forenkling af kommandostrukturen. Det øverste niveau i strukturen, Major NATO Commanders (MNC), havde siden begyndelsen af 1950'erne omfattet SACEUR, SACLANT og CINCHAN. Man enedes hurtigt om, at sidstnævnte som den mindst betydningsfulde burde sammenlægges med Europakommandoen. Det næste niveau, Major Subordinate Commanders (MSC), omfattede – i Europakommandoen – Nordregionen, Centralregionen og Sydregionen samt det britiske luftrum (CINCUKAIR). En forenkling på dette område berørte direkte danske interesser, idet grænsen mellem Nordregionen og Centralregionen i sin tid var lagt ved Elben dels som en imødekommelse af det politisk betingede danske ønske om at tilhøre samme region som Norge, dels i erkendelse af den militære sam-

menhæng i landforsvaret af hele den jyske halvø. Vesttyskland havde som tidligere omtalt bøjet sig for disse hensyn i forbindelse med oprettelsen i 1962 af COMBALTAP som en såkaldt Principal Subordinate Commander (PSC) under Nordregionen. Det blev imidlertid nu et tysk hovedkrav til den nye struktur, at hele Tyskland skulle indgå i samme region. Regionsgrænsens flytning mod nord eller eventuelle bortfald blev derfor gjort til genstand for overvejelser. Den militære begrundelse for at fastholde en samlet planlægning og organisering af forsvaret i Enhedskommandoens område var uændret, og der var fra såvel dansk som tysk side ønske om at bevare dette samarbejde.¹¹

Under forhandlingerne foreslog Danmark på grundlag af stabsarbejde i Forsvarskommandoen en sammenlægning af Nordregionen og Centralregionen, hvorved såvel danske som tyske politiske ønsker kunne imødekommes, og de militære hensyn ville blive tilgodeset. Forslaget fik imidlertid ikke tilstrækkelig støtte hos de involverede lande, bl.a. ville en sådan struktur i forbindelse med Kanalkommandoens sammenlægning med Europakommandoen begrænse den britiske indflydelse i NATO. Et forslag om en regionsgrænse i Skagerrak mellem Centralregionen og en ny Nordvestregion omfattende Storbritannien, Norge og Nordsøen blev indledningsvis vedtaget i Militærkomitéen; men da Norge senere tog afstand herfra, blev der under NATO-mødet i Taormina på Sicilien medio december 1991 forhandlet intenst om en løsning, der kunne tilfredsstille alle synspunkter.¹² Den danske holdning var, at Enhedskommandoen skulle bevares som en multinational, værnssfælles kommando, og at Danmarks placering i kommandostrukturen skulle være således, at udviklingen i Central- og Østeuropa kunne påvirkes på en for Danmark hensigtsmæssig måde. Der blev opnået enighed mellem de berørte parter om et kompromis, som i nogen grad imødekom de danske ønsker, men var mindre tilfredsstillende end Militærkomitéens oprindelige forslag.

Den nye kommandostruktur blev vedtaget af NATO's forsvarsministre i maj 1992. Kanalkommandoen skulle som allerede nævnt sammenlægges med Europakommandoen. Nordregionen med hovedkvarter i Kolsås i Norge skulle nedlægges, og i stedet skulle oprettes en Nordvestregion, (AFNORTHWEST) med hovedkvarter i Storbritannien omfattende Storbritannien og Norge samt flådestyrker fra en række lande omkring Nordsøen,

herunder også danske. Danmark og Slesvig-Holsten skulle sammen med det øvrige Tyskland, Holland, Belgien og Luxembourg indgå i Centralregionen (AFCENT) med hovedkvarter som hidtil i Brunssum i Holland. COMBALTAP skulle opretholdes, men overføres til Centralregionen som PSC. Hær- og flystyrker skulle underlægges Centralregionen, mens danske flådestyrker skulle underlægges Nordvestregionen. COMBALTAP skulle bevare ansvaret for alle operationer i sit ansvarsområde og fortsat have kommando over alle danske militære styrker efter overdragelse af kommandoen til NATO.¹³ COMBALTAP's overførelse blev effektueret den 1. januar 1994. Under COMBALTAP placeredes fem Sub-PSC: COMLANDJUT og COMLANDZEALAND, der var uændret fra den hidtidige struktur, ADMIRALDANFLEET og CINCGERFLEET, som omfattede henholdsvis danske og tyske flådestyrker i COMBALTAP's område, samt et såkaldt Interim Combined Air Operations Centre, (ICAOC 1), der omfattede danske og allierede flystyrker i dette område.¹⁴

Denne konstruktion var ikke særlig hensigtsmæssig for COMBALTAP, der fik en tostrengt kommandovej opad, idet maritime operationer i BALTAP's operationsområde skulle koordineres med Nordvestregionen, medens øvrige operationer skulle koordineres med Centralregionen. Kommandostrukturen blev da også i 1999 ændret i retning af det oprindelige danske forslag.

Øget engagement i internationale konflikter indtil primo 1993.

Den danske deltagelse i FN's fredsbevarende operationer i perioden fra slutningen af 1940'erne til 1970 er omtalt i kapitel 4. Nogle af de nævnte observatørmissioner synes at have fået en varig karakter, og dansk deltagelse finder fortsat sted. Dette gælder også senere oprettede observatørmissioner i Golanhøjderne i 1974 og i Libanon i 1978. Den fredsbevarende mission på Cypern fortsætter ligeledes, men det danske kontingent blev trukket hjem i 1993. Danske observatører deltog i fredsmissioner i Afghanistan i årene 1988-89 og i Pakistan i årene 1989-92 samt i missionen til overvågning af våbenhvilen efter afslutningen af den 8 år lange krig mellem Irak og Iran i 1988. I 1993 blev der yderligere etableret observatørmissioner med dansk

Korvetten Olfert Fischer passerer igennem Suez-kanalen på vej til den Persiske Golf i september 1990 for at medvirke i blokaden af Irak. (Søværnets Operative Kommando)

deltagelse i de to tidligere sovjetrepublikker Georgien og Tadsjikistan.

FN's bestræbelser for at etablere en selvstændig stat i det tidligere mandatområde i Sydvestafrika resulterede i afholdelse af valg til en forfatningsgivende forsamling i 1989 og staten Namibias oprettelse i 1990. Med henblik på gennemførelsen heraf blev der indsat en FN-styrke, hvortil Danmark bidrog i en begrænset periode med et troppekontingent af et kompagni størrelse.

I august 1990 invaderede Irak nabostaten Kuwait. FN's Sikkerhedsråd vedtog iværksættelse af økonomiske sanktioner mod Irak, herunder en handelsembargo, for at gennemtvinge en tilbagetrækning. Kort efter vedtog Sikkerhedsrådet etablering af en multinational flådestyrke, der gennem en blokade i Den Persiske Golf skulle sikre embargoens gennemførelse og forhindre levering af våben til Irak. Et forgæves forsøg på at løse konflikten inden for rammerne af Den Arabiske Liga førte til

etableringen af en fælles arabisk militærstyrke i Saudi-Arabien, hvortil også USA og andre vestlige lande sluttede sig. Sikkerhedsrådet besluttede enstemmigt i november 1990, at denne internationale styrke, som USA havde fået ledelsen af, måtte benytte militære midler for at få Irak til at trække sig tilbage fra Kuwait, og i januar 1991 indledte amerikanske, britiske, franske og saudi-arabiske fly massive luftangreb mod Irak. Efter fem ugers luftangreb foretog koalitionen et angreb med landmilitære styrker, og efter få dages kamp kapitulerede Irak.

Allerede i august 1990 var der på regeringens initiativ indledt overvejelser i Danmark om udrustning af et hospitalsskib, som kunne indsættes i området i tilfælde af krigshandlinger, men da situationen syntes at udvikle sig hurtigere, end et sådant skib kunne anskaffes, udrustes og forlægges, blev tanken ikke realiseret. På initiativ af Udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen (f. 1941) blev korvetten Olfert Fischer afsendt i september med henblik på at medvirke i blokaden. Korvetten blev støttet af det norske kystvagtfartøj Andenes, der virkede som forsyningskib.

I 1975 anskaffede det danske forsvar 3 stk. Lockheed C-130 Hercules. Flyet bruges til transport af såvel tropper som materiel og har været indsat i en række FN- og NATO-operationer. På baggrund af flyenes indsat ved Sarajevo, blev de i 1990'erne forsynet med bl.a. missilvarslingsystem til selvbeskyttelse, ligesom der blev gennemført en armering af flyets besætningsæder. (Flyvevåbnets Historiske Samling)

Rederiet A.P. Møller stillede faciliteter og ekspertise til rådighed i området. I forbindelse med Folketingets beslutning om udsendelse af korvetten blev det bestemt, at den skulle forblive under national kommando under udstationeringen, og at der kun måtte anvendes våbenmagt i selvforsvar og mod angreb på det norske forsyningskib.¹⁵ Korvettens luftforsvar var inden udsendelsen blevet suppleret med Stingermissiler lånt i Holland. Den dansk-norske deltagelse i blokademissionen ophørte i september 1991.

Da krigshandlingerne indledtes, blev der endvidere udsendt et dansk sanitetshold omfattende læger og sygeplejesker til Saudi-Arabien samt indrettet et militærhospital på kasernen i Holstebro, som kunne anvendes i påkommende tilfælde, og udrustet et transportfly til transport af sårede. Desuden blev der ydet materielstøtte til Tyrkiet.

Den mest omfattende og komplicerede fredsbevarende operation, det internationale samfund til dato har iværksat, blev indsatsen for at afbøde de katastrofale konsekvenser for befolkningerne af Jugoslaviens opløsning. En yderligere motiverende faktor var utvivlsomt risikoen for spredning af den lokale konflikt. Den svejtsiske sociolog Dieter Ruloff har belyst det forhold, at nogle af de mest omfattende europæiske krige var begyndt som lokale konflikter. Efter at have studeret 150 krigsudbrud var han i 1989 kommet til det resultat, at kun de færreste krige havde været planlagte og tilsigtede. Han påviste mange eksempler på, at konfrontationskriser havde udviklet sig ukontrollabelt og medført krige, der hverken i forløb, omfang eller omkostninger svarede til de forventninger, de krisestyrende beslutningstagere nærrede.¹⁶ Operationen i det tidligere Jugoslavien blev samtidig en væsentlig faktor for den politiske og militære udvikling i Europa og dermed også for Danmark som aktiv deltager i operationen.

Med delstaterne Sloveniens og Kroatiens selvstændighedserklæringer i sommeren 1991 indledtes opløsningen af Jugoslavien. Det internationale samfunds anerkendelse af de to delstaters selvstændighed i januar 1992 efterfulgtes af Bosniens og Makedoniens løsrivelse i april samme år, således at Jugoslavien derefter kun bestod af delstaterne Serbien og Montenegro. De serbisk kontrollerede jugoslaviske regeringsstyrker blev straks efter løsrivelsen indsat mod Slovenien og Kroatien. I Slovenien

Tegneren Peter Blay har malet en række akvareller fra FN's fredsbevarende indsættelser i Eks-Jugoslavien, hvor de danske FN-soldaters hverdag skildres. Her rækker en af vore soldater et barn en hjælpende hånd. (Peter Blay)

lykkedes det territorialstyrkerne efter få ugers kamp at standse det jugoslaviske angreb, og ved EF's mellemkomst blev Sloveniens selvstændighed anerkendt af Jugoslavien, hvorefter en våbenhvile kom i stand. I Kroatien, som havde et stort serbisk mindretal, udbrød der borgerkrig i de serbisk dominerede områder, som ønskede en tilslutning til Serbien og blev støttet heri af jugoslaviske regeringsstyrker. Også i Bosnien, hvis befolkning bestod af ca. 40 pct. muslimer og store mindretal af serbere og

kroatere, udbrød der borgerkrig, idet størsteparten af serberne og kroaterne ønskede en deling af Bosnien efter etniske retningslinjer og støttedes heri af henholdsvis Serbien og Kroatien.

Til overvågning af den jugoslaviske hærs tilbagetrækning fra Slovenien etablerede EF i juli 1991 en observatørmision, hvori danske officerer deltog. I januar 1992 var tilbagetrækningen afsluttet, og missionen fik til opgave at overvåge våbenstilstanden, der blev indgået mellem Kroatien og Jugoslavien.¹⁷ Urolighederne i Kroatiens serbiske områder fortsatte imidlertid, og FN's Sikkerhedsråd vedtog i februar at indsætte en fredsbevarende styrke benævnt United Nations Protection Force (UNPROFOR). Styrken fik til opgave at sikre tilbagetrækning af jugoslaviske styrker fra Kroatien og demilitarisering af tre serbisk dominerede områder, Østslavonien, Krajina, og et mindre område i Vestslavonien. Disse områder blev betegnet som FN-beskyttede områder, hvortil flygtninge kunne vende tilbage.¹⁸ Danmark blev opfordret til at stille tropper, og i april 1992 blev en dansk bataljon på ca. 940 mand afsendt til denne fredsbevarende styrke. Bataljonen blev placeret i Krajina på grænsen mellem Kroatien og Bosnien med hovedkvarter i Kostajnica.

Den 6. marts 1992 modtog Danmark officielt anmodningen om at yde bidrag til UNPROFOR-styrken. Allerede den 12. marts var et forkommando klar i Kroatien. Det var ikke mindst muligt, fordi man opbyggede staben omkring en allerede eksisterende brigadestab (1. Jyske Brigade) i hærens stående operative struktur. Staben blev udvidet i forbindelse med opgaven og ses her foran indgangen til Camp Bülow i Kostajnica i Kroatien. Dette var første gang, men langt fra sidste, at en brigadestab eller dele af en regimentsstab måtte træde til, når udsendelse i international sammenhæng skulle gennemføres. Denne fleksibilitet har været en forudsætning for evnen til at honorere meget varierende krav inden for samme tidsperiode samt for rotation inden for visse funktioner, som skulle bestrides i et antal år.

FN havde allerede i september 1991 vedtaget en våbenembargo mod hele det tidligere Jugoslavien, og i november havde både Kroatien og Serbien givet samtykke til indsættelse af en FN-styrke. Udviklingen kunne således forudses, og Hærens Operative Kommando indledte efter aftale med Forsvarskommandoen forberedelser til en udstationering.

Det ville ifølge hidtidig praksis have været naturligt at overlade forberedelsen til FN-afdelingen eller i hvert fald inddrage den; men betydelige begrænsninger i FN-afdelingens virkemuligheder talte mod en sådan løsning. Den indledende planlægning blev derfor gennemført i Hærens Operative Kommando, og i december 1991 blev en brigadestab inddraget til at foretage den foreløbige detailplanlægning. I forbindelse med planlægningen opstillede Forsvarschefen fire modeller for ændring af uddannelse og forvaltning af FN-styrker. Baggrunden herfor var nødvendigheden af generelt at inddrage hærens myndigheder i den omfattende produktion til det internationale engagement bl.a. af hensyn til uddannelsen, rekrutteringen samt fleksibiliteten i udsendelse af fast personel. Da Folketinget i marts

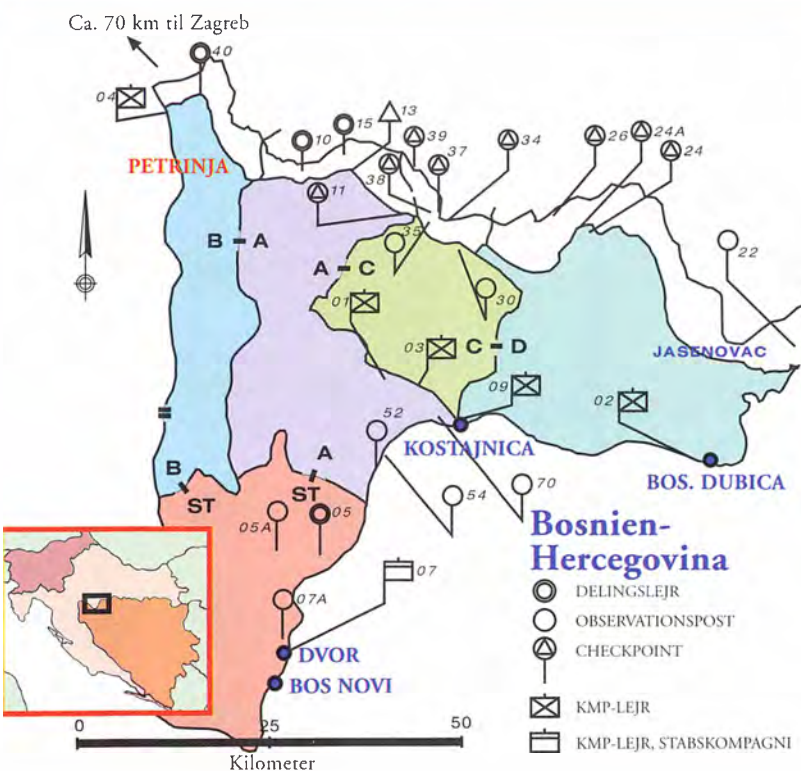
1992 traf beslutning om dansk deltagelse i UNPROFOR, gjorde disse forberedelser det muligt meget hurtigt at tilpasse den foreløbige plan til FN's mandat, hvorfor Danmark som det første land kunne sende en bataljon af sted.

Efter at Bosniens selvstændighed var blevet en kendsgerning, blev de jugoslaviske tropper trukket tilbage i maj 1992. De overlod imidlertid våben og andet militært materiel til de bosniske serbere, som Serbien fortsat støttede. I juni 1992 fik FN mandat til at udvide UNPROFOR's aktiviteter til Bosnien, og FN-styrken blev forøget. Danmark blev igen opfordret til at deltage, og i september godkendte Folketinget udsendelsen af et hovedkvarterkompagni. Folketinget drøftede bl.a. indførelse af et frivillighedsprincip ved udsendelse af det faste personel, og regeringen blev pålagt at føre forhandlinger om fastsættelse af klare retningslinjer for fremtidig deltagelse i FN-missioner.¹⁹ Hovedkvarteret for den nye UNPROFOR-styrke blev oprettet i Kiseljak 30 km nordvest for Sarajevo, hvor det danske kompagni på ca. 150 mand suppleret med norske og hollandske specialister blev placeret.

I oktober 1992 havde dansk forsvar udstationeret 1.593 mand i international tjeneste – ud over personel i NATO-stabe og tilsvarende tjenstgørende personel. Tjenesten blev forrettet i ca. 15 lande, men hovedparten var placeret i Kroatien (884), på Cypern (349) og i Bosnien (171). Desuden blev der udført transportflyvninger bl.a. til Sarajevo med C-130- og Gulfstreamfly.

Som situationen udvikle sig på Balkan, blev det i januar 1993 besluttet at etablere en FN-styrke i Makedonien for at observere og rapportere om situationen i grænseområderne til Albanien og Serbien, der kunne udgøre en fare for stabiliteten i Makedonien. Styrken blev underlagt UNPROFOR. Danmark bidrog med soldater til et multinationalt kompagni i en nordisk bataljon. USA bidrog også med en bataljon, og de to bataljoner kom ved oprettelsen under en dansk chef. Det var i øvrigt første

DANBAT – DE FEM KOMPAGNIOMRÅDER

Den danske bataljons (DANBAT) placering i det overvejende serbiske Krajina i Kroatien på et tidspunkt under den FN-ledede operation. (Forsvarskommandoen)

gang, at USA havde styrker underlagt fremmed kommando i FN-sammenhæng.

Den danske militære tilstedeværelse på Cypern havde været i næsten 30 år, da den i 1993 – som tidligere nævnt – ophørte. Kontingentet havde gjort en god indsats, men den sidste del af perioden var meget rutinepræget og ikke specielt udfordrende militært set. Udenrigspolitisk syntes der at være større behov for dansk militær tilstedeværelse på Balkan.

Situationen i Kroatien eskalerede, da kroatiske styrker i januar 1993 angreb de FN-beskyttede områder i Krajina. Kroaterne gengældte den tidligere serbiske udrensning, og de stridende parter pålagde FN-styrken begrænsninger, bl.a. i bevægelsesfrihed, og dens stilling blev problematisk. FN opfordrede de deltagende lande til at øge styrkens sikkerhed. Det danske kontingent i Kroatien fik forøget ildkraft med mortersektioner og en pansret panserværnsdeling. Styrken i Bosnien fik forøget sanitetskapacitet, og begge styrkers transportkapacitet blev forøget bl.a. med yderligere pansrede køretøjer. Situationen var imidlertid stadig vanskelig for det danske kontingent i Kroatien, og personalet var udsat for betydelig belastning.

Det fortsatte internationale engagement medio 1990'erne

I april 1993 bemyndigede Sikkerhedsrådet NATO og WEU til at håndhæve våbenembargoen mod det tidligere Jugoslavien, og NATO indsatte enheder fra den stående Atlanterhavslåde, der på dette tidspunkt opererede i Middelhavet, i operationen, som fik betegnelsen Sharp Guard. I juni gav Folketinget bemyndigelse til, at den danske korvet Niels Juel, der var afgivet til Atlanterhavslåden, deltog i missionen.²⁰ I modsætning til situationen ved indsættelsen af Olfert Fischer i Golfen tre år tidligere omfattede bemyndigelsen brug af magtmidler til at håndhæve embargoen. Niels Juel blev i august 1993 afløst af korvetten Peter Tordenskiold, og periodisk dansk deltagelse i embargoen fortsatte indtil 1997 med i gennemsnit ca. 135 mand årligt.

Også i Bosnien blev situationen forværret i løbet af 1993. I april fik NATO overdraget at håndhæve, eventuelt med våbenmagt, et FN-forbud mod, at de stridende parter anvendte fly. I takt med den forværrede situation vedtog Sikkerhedsrådet i peri-

Danske korvetter deltog i forskellige perioder som del af STANAVFOR-LANT i NATO/WEU-operationen Sharp Guard i Adriaterhavet i perioden 1993-1996 med en vekselvis indsættelse i operationsområderne Montenegro og Otranto. Formålet var en maritim embargo af Eks-Jugoslavien. (Forsvarskommandoen)

oden fra april 1992 til oktober 1993 47 resolutioner, og formanden for Sikkerhedsrådet udstedte 42 erklæringer vedrørende Bosnien. På intet tidspunkt i FN's historie var der blevet vedtaget så mange resolutioner og udstedt så mange formandserklæringer om en enkelt konflikt. Enigheden i Sikkerhedsrådet om, hvad der kunne og burde gøres, var imidlertid begrænset. Resolutionerne henviste i stigende grad til FN-pagtens kapitel 7 om tvangsmæssige foranstaltninger, men uden at gøre det klart, hvad dette betød for UNPROFOR. Mandaterne blev retorisk mere robuste end styrkerne, som det ganske rammende hedder i en rapport fra Generalsekretæren, der i 1999 analyserede forløbet.²¹

På trods af advarsler fra FN's Højkommissær for Flygtninge og fra chefen for UNPROFOR og uden nærmere analyse af begrebet og dets implikationer vedtog Sikkerhedsrådet i begyndelsen af april 1993 resolution nr. 819 om at gøre Srebrenica til et såkaldt sikkert område og i begyndelsen af maj resolution nr. 824, der udvidede begrebet til også at omfatte Tuzla, Zepa, Goradze og Bihac. Chefen for UNPROFOR vurderede, at ud over et klart mandat ville en gennemførelse af resolutionerne formentlig kræve en styrke på 32.000 mand. Hverken sikkerhedsrådets medlemmer eller FN's øvrige medlemslande var imidlertid rede til at stille dette antal eller sikre den nødvendige finansiering. Heller ikke Generalsekretærens minimumsoption på 7.200 mand lod sig realisere. Kun ca. 5.000 blev indsat til beskyttelse af de "sikre områder."

Efter gentagne bosnisk-serbiske angreb på områderne blev UNPROFOR's mandat i juni 1994 med resolution nr. 836 udvidet med muligheden for at anvende alle nødvendige midler, herunder flyangreb, for at afskrække eller standse angreb på de "sikre områder" samt at forhindre obstruktion af UNPROFOR og nødhjælpskolonnernes bevægelsesfrihed. Ikke desto mindre indtog bosnisk-serbiske styrker Srebrenica i begyndelsen af juli 1995 og Zepa ved månedsskiftet juli/august med massakre på civilbefolkningen til følge.

I sin omfattende rapport om Srebrenicas fald skrev Generalsekretæren i konklusionen bl.a.: "Fredsbevarende styrker må aldrig igen blive deployeret i et område, hvor der ikke er nogen våbenhvile eller fredsftale. Fredsbevarende styrker må aldrig igen få besked på at bruge deres fredsbevarende instrumenter – let bevæbnede soldater i spredte positioner – til med militære

midler at gennemtvunge det internationale samfunds uklart definerede ønsker over for en eller flere krigsførende parter. Hvis de nødvendige ressourcer ikke er til rådighed – og de nødvendige militære og moralske vurderinger ikke er gennemført – kan opgaven ganske enkelt ikke løses."²²

Forsvarets Center for Lederskab foretog en undersøgelse af en række forhold ved den danske bataljon (DANBAT) i Krajina og nåede bl.a. til følgende resultat:

STRESSFYLDTE OPLEVELSER UNDER MISSION

Spørgsmål	Antal i % af den samlede styrke der har oplevet det beskrevne
Blev truet med våben	65
Været i krydsild	38
Set kammerater blive truet	58
Er blevet beskudt	44
Har selv skudt	25

Kilde: *Danske FN-soldater. Oplevelser og stressreaktioner* af Marianne Bache og Birgitte Hommelgaard, Forsvarets Center for Lederskab, 1994.

Dette havde betydning for Forsvarskommandoens videre overvejelser vedrørende styrkesammensætning og udrustning af udsendte enheder.

Danmark deltog sammen med de øvrige nordiske lande i udvidelsen af UNPROFOR, idet der blev opstillet endnu en nordisk bataljon bestående af tre svenske panserinfanterikompagnier, en dansk kampvogneskadron med 10 Leopard-kampvogne samt et stabskompagni sammensat af danske, svenske og norske elementer, bl.a. et dansk flystøttekoordineringshold. Bataljonschefen var en svensk oberst. Den nordiske bataljon blev stationeret i Tuzla, et af de fem "sikre områder".

Indsættelsen af kampvogne i en fredsbevarende FN-styrke var noget nyt; men på grundlag af forslag fra Forsvarschefen og

efter indgående overvejelser under inddragelse af denne besluttede regeringen med tilslutning fra Folketinget og accept fra FN at sende en kampvognseskadron til Bosnien. Ved afgangspara-den den 30. september 1993 understregede Forsvarschefen bl.a., at der måtte udvises forståelse for medmenneskelige forhold og findes den rette balance mellem handlekraft og tålmodighed. Tålmodighed blev der brug for allerede i forbindelse med forlægningen til Tuzla, idet der skulle gå fem måneder, inden eskadronen ankom til Tuzla, og handlekraft blev der brug for i Tuzla, hvor eskadronen flere gange kom i regulær ildkamp med bosnisk-serbiske enheder.

FN havde anbefalet en marchrute via Tyskland, Østrig, Ungarn og Serbien til Bosnien; men Serbien søgte at sinke afgangen, hvorfor eskadronen først kom af sted den 11. oktober. FN overtog ansvaret fra passage af den ungarsk-serbiske grænse. Serbien forlangte indledningsvis et meget stort beløb for passage gennem landet, men senere blev kravet reduceret til knap en halv mill. kr. Styrken fik imidlertid ikke tilladelse til at fortsætte til Bosnien og måtte vente i nærheden af Beograd. Efter to måneders politisk og militær forhandlingsaktivitet måtte ruten ændres, og eskadronen returnerede til Ungarn, hvorfra den via Italien kom til havnebyen Split på den kroatisk Adriaterhavskyst. Her blev eskadronen igen opholdt, fordi chefen for FN-kontingentet beordrede den til at forblive i Split. Dette kan forekomme mærkeligt på baggrund af, at den nordiske bataljon i Tuzla i oktober havde givet udtryk for, at der var behov for kampvogne. Den direkte årsag hertil var, at svenske FN-soldater havde måttet trække sig ud af landsbyen Varres syd for Tuzla og overlade 2-300 mishandlede muslimske fanger til deres skæbne. Imidlertid vurderede chefen for FN-kontingentet i Bosnien, at der måtte tages et vist hensyn til de bosniske serbere i en situation, hvor de blev truet med angreb fra luften i Sarajevo-området. En tilsvarende holdning gjorde sig gældende, da en hol-

landsk bataljon i januar 1994 blev nægtet at medtage tunge våben under indrykning i Srebrenica gennem bosnisk-serbisk kontrolle-ret område. Da de bosniske serbere i sommeren 1995 angreb Srebrenica, fik hollænderne heller ikke flystøtte, og de måtte derfor se magtesløse til, da dette "sikre område" blev erobret.

Medio februar 1994 fik kampvognseskadronen ordre til at afgå til Tuzla, men undervejs opstod der igen problemer, idet UNPROFOR-chefen, den britiske general Sir Michael Rose, der var tiltrådt i begyndelsen af måneden, ønskede den indsat i Sarajevo for at bidrage til at sikre en netop indgået lokal våbenhvile, ifølge hvilken de kæmpende parter skulle trække deres tunge våben, herunder kampvogne, væk fra byens umiddelbare nærhed.²³ En sådan anvendelse af eskadronen ville imidlertid være i strid med de politiske forudsætninger for indsættelse af den nordiske bataljon. Forsvarskommandoen søgte derfor at få indsættelsen i Tuzla fastholdt, og efter danske og svenske politiske henstillinger til FN lykkedes dette.

Denne situation illustrerede en forskel mellem NATO og FN i forbindelse med tildeling af styrker. NATO's integrerede kommandostruktur, herunder det snævre multinationale samarbejde mellem det øverste politiske og militære niveau, gør det muligt for den nationale forsvarschef at overvåge og sikre, at regeringsbeslutninger efterleves. Dette gælder ikke styrker, som er stillet

Danske Leopard-kampvogne blev i foråret 1994 indsat som et værdifuldt bidrag til FN's styrke i Bosnien-Hercegovina. Kampvognene, der her ses passere et vandløb, overgik i 1996 til IFOR og senere til SFOR. Den hvide FN-bemaling medførte, at kampvognene fik kalenavnet "Sneleoparder". (S. Oxfeldt)

til rådighed for FN, idet disse i princippet er koblet fra nationale myndigheder – selvom det bl.a. logistisk er umuligt i praksis (og de første to måneder er logistikken normalt fuldt ud et nationalt ansvar). Tilvejebringelse af informationer om planlagt anvendelse af danske FN-styrkebidrag vanskeliggøres herved – også i de tilfælde, hvor politisk beslutning er baseret på bestemte indsættelsesmæssige forudsætninger. Ved at have danske officerer tjenstgørende i relevante FN-stabe forbedres mulighederne for, at rettidige informationer kan tilflyde danske myndigheder.

Situationen udviklede sig til regulære krigshandlinger, hvilket en episode i Tuzla i slutningen af april 1994 var et eksempel på. En observationspost bemanded med ca. 10 svenske og norske soldater blev udsat for så kraftig beskydning af bosniske serbere, at den var i fare for at blive nedkæmpet. Bataljonen indsatte kampvogne med henblik på, at deres blotte tilstedeværelse ville standse beskydningen. Da de bosniske serbere imidlertid anvendte artilleri, morterer og panserværnsmissiler direkte mod kampvognene, åbnede disse ild i overensstemmelse med FN's regler om selvforsvar. Der fulgte en ildkamp af ca. 45 minutters varighed, hvorunder de danske kampvogne affyrede 72 granater. Den nordiske bataljon havde ingen tab, mens de bosniske

serberes tab officielt blev opgjort til 9 dræbte og 15 sårede; uofficielt dog anslået højere, bl.a. fordi et serbisk ammunitionsdepot ved artilleristillingen blev ramt, hvilket forårsagede en kraftig eksplosion. Bataljonens danske næstkommanderende, der deltog i træfningen, betegnede episoden som et led i en række provokationer, der formentlig havde til hensigt at få bataljonen til at trække sig tilbage fra Tuzla.²⁴ Ved en tilsvarende situation i oktober 1994 blev en kampvogn ramt på frontpanseret uden dog at tage nævneværdig skade.

Kampvogne var som nævnt et nyt middel i fredsbevarende operationer og fik betydning for den videre udvikling i det tidligere Jugoslavien. General Rose udtalte senere, at de danske kampvogne for altid ændrede måden at løse større fredsbevarende opgaver på, og anvendelsen blev en model for den senere NATO-styrke i Bosnien.²⁵ For Forsvarskommandoen var indsættelse af kampvogne som tidligere anført et led i bestræbelserne for at opnå størst mulig sikkerhed for det udsendte personel. Der blev i det hele taget udført et omfattende arbejde i Forsvarskommandoen og underlagte myndigheder for at opnå bedre personelbeskyttelse. Der blev indført beskyttelsesveste, bedre hjelme og ekstra pansring af de pansrede mandskabsvogne. De anvendte transportfly fik forbedret varslingsudstyr og midler mod elektronisk jamming. Sådanne foranstaltninger og mindre forbedringer af de anvendte våben som f.eks. kikkertsigte til geværer kunne umiddelbart gennemføres, medens større våbensystemer krævede FN's godkendelse og politisk accept. De udsendte styrker måtte i øvrigt på forhånd være udrustet med henblik på en alvorligere situation end den ved udsendelsen foreliggende, fordi forsendelse og fordeling, ofte gennem områder med negativt indstillede lokale myndigheder, der lagde transporterne hindringer i vejen, kunne være en langvarig proces. På trods af sådanne bestræbelser har udsendelse af dansk personel dog kostet menneskeliv, se kapitel 7.

Kronprins Frederik besøgte i juli 1994 den nordiske bataljon i Tuzla området i Bosnien. Kronprinsen ses her med Forsvarschef general Lyng, begge iført fragmentationsvest, samt chefen for kampvogneskadronen, major O.G. Krabbe. (Forsvarskommandoen)

Det stærkt øgede internationale engagement i begyndelsen af 1990'erne gav et forøget erfaringsgrundlag, der blev anvendt ved efterfølgende engagementer. En vigtig forudsætning for en hensigtsmæssig planlægning var fastsættelse af et klart mål for en given operation. Planlægningsarbejdet skulle være grundigt og påbegyndes så tidligt som muligt, således at en tilpasning hurtigt kunne finde sted, når den endelige beslutning forelå.

Ved fastsættelse af varigheden af den enkelte udsendelse tilstræbte Forsvarskommandoen at opnå en balance mellem på den ene side at undgå for langvarig udsendelse og på den anden side at tilgodese behovet for kontinuitet også i forhold til den lokale befolkning. Forsvarskommandoen var opmærksom på, at såvel udenlandske erfaringer som betragtninger fra Forsvarets Center for Lederskabs side pegede på, at der generelt burde være større mellemrum mellem udsendelserne, hvis hyppigheden af disse forøgedes. I modsat fald ville det blive vanskeligt for personalet efter hjemkomst til Danmark igen at indgå som samfundsborgere og familiemennesker. Hertil kom, at det blev vanskeligt at bevare den nødvendige tålmodighed over for den lokale befolkning, hvis FN-personellet var nedslidt.

Overvejelser vedrørende internationale operationer blev af Forsvarskommandoen foretaget i et snævert samarbejde med Forsvarets Efterretningstjeneste. Dette samarbejde fandt bl.a. sted i det improviserede situationsrum, der blev oprettet i Forsvarskommandoens fredstidshovedkvarter for løbende at følge situationen ved de danske styrker, som var udsendt i internationale operationer.

Forsvarsaftaler i begyndelsen af 1990'erne

I løbet af sommeren 1990 blev der iværksat generelle besparelser på en halv pct. af de offentlige udgifter. I den forbindelse indgik partierne bag forsvarsaftalen fra 1989 som tidligere omtalt en tillægsaftale i august om en reduktion af forsvarsbudgettet for 1990 på 70 mill. kr.

Bl.a. den vanskelige økonomiske situation og de mange ændringer, der skulle gennemføres som følge af forsvarsaftalen, nødvendiggjorde afholdelse af 15 møder i Forsvarschefens koncernledelse i 1991. Seks af disse møder blev afholdt som værns-specifikke møder, hvor Forsvarschefen og chefen for forsvarssta-

Forsvarschefen overværede 6. september 1993 åbningen af en udstilling på Frederiksborgmuseet omhandlende det 20. århundrede. Der var nogle udmærkede motiver, men der savnedes en fremstilling af den omfattende danske militære FN-indsats. Den 9. september blev der taget kontakt til Danske Soldaterforeningers Landsråd, som var positiv over for ideen, men ikke kunne rejse de nødvendige midler. Forsvarschefen kontaktede derefter den amerikanske ambassadør Edward E. Elson, som tilvejebragte det nødvendige beløb og 15. juni 1998, i overværelse af Hendes Majestæt Dronningen, overrakte Frederiksborgmuseet maleriet, der er malet af Thomas Kluge. (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød)

ben rejste til en operativ kommando eller materielkommando for at behandle spørgsmål, der i alt overvejende grad var af relevans for det enkelte værn.

Forsvarskommissionen af 1988 havde foreslået, at der, når CFE-aftalen ville være indgået og styrkereduktionerne endeligt fastsat, formentlig ultimo 1990 eller primo 1991, skulle optages

politiske forhandlinger om en forsvarsaftale for perioden 1992-1995. Selvom CFE-aftalen blev underskrevet i november 1990, var den internationale situation fortsat under forandring og dermed for uklar til at danne grundlag for en mere omfattende strukturændring af det danske forsvar. Der blev derfor i april 1991 indgået endnu en tillægsaftale til aftalen af marts 1989, der forlængede denne til udgangen af 1992 med visse ændringer, som umiddelbart kunne gennemføres som følge af CFE-aftalens styrkereduktioner og det ændrede trusselsbillede.

En kampvogneskadron i fredsstyrken og en af Drakeneskadrillaerne skulle nedlægges. Der skulle som anbefalet af forsvarskommissionen iværksættes en undersøgelse af mulighederne for at overgå til kun at anvende én type jagerfly og i forbindelse hermed at gennemføre en modernisering af F-16 flyene og foretage ændringer i flyvevåbnets støttestruktur. Beredskabs- og uddannelsesniveauer skulle formindskes, og personelstyrken skulle reduceres med ca. 950 mand. Forsvarets budgetramme blev reduceret med 100 mil. kr. i 1991 og 300 mil.kr. i 1992.

Det indgik endvidere i tillægsaftalen, at der skulle nedsættes et embedsmandsudvalg, bl.a. med deltagelse af Forsvarschefen, til vurdering af forsvarets fremtidige størrelse og struktur m.v. med henblik på at give forsvaret den størst mulige fleksibilitet, således at en tilpasning til den internationale udvikling i 1990'erne hurtigst muligt kunne finde sted. Udvalget blev nedsat i april 1991 og afgav rapport i marts 1992. Rapporten tog udgangspunkt i kommissionsberetningen fra 1989 og fastslog, at det tidligere modsætningsforhold mellem Øst og Vest ikke længere var relevant for de sikkerhedspolitiske problemer i Europa. Udvalget anså stort set risikoen for en europæisk storkonflikt, hvori Danmark umiddelbart kunne blive inddraget, for bortfaldet, hvorfor Danmark ikke længere stod over for en veldefineret trussel, og varslingstiden for et angreb på Danmark derfor var væsentligt forøget. Udvalget var endvidere af den opfattelse, at sikkerheden i Europa måtte baseres på stabilitet, og at forsvarets udvikling og virke i sti-

gende grad ville blive præget af etablering af et internationalt beredskab, multinational krisestyring og ikke-krigsmæssige opgaver inden for rammerne af eksisterende og nye sikkerhedsstrukturer i Europa.

Udvalget fandt også, at NATO var en afgørende stabiliserende faktor og hovedhjørnestenen i opbygning af nye europæiske sikkerhedsstrukturer, hvorfor der fortsat ikke var noget alternativ til NATO som europæisk og transatlantisk forsvarsalliance. Den integrerede militære struktur med deltagelse af nordamerikanske styrker stationeret i Europa var af afgørende betydning for alliansens fremtid, og det danske forsvar måtte derfor struktureres således, at det ligeværdigt kunne indgå i alliansens samarbejde. I rapporten omtales NATO's nye forstærkningskoncept baseret på det enkelte medlemslands evne og vilje til at indsætte egne styrker på et andet medlemslands territorium som led i NATO's konfliktforebyggelse, krisestyring eller egentlige forsvarskamp. Udvalget forudså også muligheden for anvendelse af forsvaret i humanitære og fredsbevarende operationer i FN-regi eller i andet regi uden for NATO, og foreslog en ændret formåls- og opgaveformulering med vægt på NATO's kollektive konfliktforebyggelse og krisestyring, på fredsbevarende, fredsskabende og humanitære opgaver samt på opgaver i forbindelse med kontrol og verificering af våbenkontrol- og nedrustningsaftaler.

På dette grundlag stillede udvalget en række forslag til tilpasning af forsvaret såsom en reduktion af de første samlede uddannelse med en måned for hovedparten af de indkaldte som følge af det lange varsel, reduktion af hærens krigsstyrke med 6.000 mand til ca. 66.000 og i hærens fredsstruktur med ca. 1.000 mand samt undersøgelse af mulighederne for regiments-sammenlægninger. Udvalget forudsatte gennemførelse af allerede besluttede ændringer i søværnet og flyvevåbnet. Desuden forudsatte udvalget en fortsat modernisering af våbensystemer og pegede i den forbindelse på en række konkrete materielansættelser.

Udvalgets rapport dannede grundlaget for forhandlinger om en ny forsvarsaftale, som blev indgået i november 1992. Forinden var der imidlertid truffet politiske aftaler vedrørende nogle hidtil uafklarede forhold.

De nævnte overvejelser vedrørende flytype resulterede i maj 1992 i en tillægsaftale om at lade Drakenflyene udgå og alene anvende F-16 fly placeret i Aalborg og Skrydstrup. Flyvestation Karup skulle derefter anvendes som deployeringsbase for jagerfly og som hjemsted for Flyveskolen, hvorved Flyvestation Avnø kunne afhændes. Desuden skulle Hærens Operative Kommando flyttes fra Århus til Karup. Den forudsete samlede driftsbesparelse ved disse omlægninger, der påregnedes afsluttet i 1995, var på ca. 300 mill. kr.

I forbindelse med finansloven for 1992 blev der truffet aftale om anskaffelse af nærluftforsvarssystemet Stinger, som allerede havde været på tale i midten af 1980'erne, men som var udskudt på grund af politisk uenighed. Anskaffelsen omfattede hæren og søværnet, og aftalen forudsatte anskaffelse til flyvevåbnet i 1997.

I 1986 viste en af Draken-eskadrillerne sin glæde over det danske fodboldlandsholds sejr over Uruguay under verdensmesterskaberne ved at male et fly om, hvilket vakte en del opsigt. Flyet overfløj Danmark med kaldenavnet "Dynamite 6-1". Flytypen havde været i tjeneste siden 1970. (Flyvevåbnets Fototjeneste)

Den nye forsvarsaftale mellem Socialdemokratiet, Det Konservative Folkeparti, Venstre, Det Radikale Venstre, Centrumdemokraterne og Kristeligt Folkeparti gjaldt for årene 1993 og 1994. Hovedsigtet med aftalen var dels at afslutte de ændringer og tilpasninger, der fulgte af aftalen fra 1989 og de supplerende aftaler, dels at fastsætte sådanne omstruktureringer af forsvaret, som udviklingen siden da havde gjort hensigtsmæssige. Aftalen baserede sig på embedsmandsudvalgets ovenfor anførte vurdering af den sikkerhedspolitiske ramme, hvori forsvaret skulle virke, og de deraf følgende fremtidige opgaver for forsvaret. Der blev lagt vægt på, at forsvaret skulle kunne bidrage såvel til NATO's krisestyring som til fredsbevarende, fredsskabende og humanitære operationer i FN-, CSCE- eller NATO-regi. Forsvaret skulle tilpasses NATO's nye strategi og styrkestruktur, herunder deltage i NATO's reaktionsstyrker. Der skulle etableres en enhed på ca. 4.500 mand, der med hele eller dele af styrken kunne indsættes i operationer under FN og CSCE, og som samtidig som en brigade kunne stilles til rådighed for NATO, primært for alliancens hurtige reaktionsstyrker. Merudgifterne i forbindelse hermed var beregnet til 40 mill. kr. i 1993 og 140 i 1994.

I aftalen blev fastsat, hvilke enheder der skulle indgå i NATO's reaktionsstyrker ud over brigaden, nemlig en F-16 eskadrille, en korvet og en undervandsbåd i de umiddelbare reaktionsstyrker og yderligere to minerydningskibe, et elektronisk opklaringskompagni og patruljer fra Jægerkorpset i de hurtige reaktionsstyrker

Hærens krigsstyrke skulle reduceres med 12.000 mand til 60.000, hvilket var det dobbelte af den af embedsmandsudvalgets anbefalede reduktion. Reduktionen, der ville medføre nedlæggelse af en række enheder i den stående styrke, skulle være tilendebragt i 1996. Den første samlede uddannelse skulle nedsættes en måned for hovedparten af de værnepligtige, som foreslået af udvalget. Der skulle anskaffes yderligere en enhed af Standard Flex-typen, således at det samlede antal af denne type i forligsperioden ville komme op på 14 af de 16, der var forudset i forbindelse med forsvarsaftalen i 1984. Forliget bekræftede beslutningen om en kampflystyr-

ke på fire eskadriller F-16, og det blev besluttet at anskaffe tre brugte fly, således at hver eskadrille fik 15 fly.

Den samlede personelstyrke i fredstid skulle reduceres fra ca. 38.400 til ca. 35.200 i løbet af de to år. Budgetrammen blev reduceret med ca. 360 mill. kr. i 1993 og ca. 820 mill. kr. i 1994. Udgifter forbundet med deltagelse i fredsstøttende operationer skulle afholdes uden for budgetrammen.

Sammenlægning af de to ingeniørregimenter og af de to træregimenter skulle analyseres.

Forsvarsministerens Rådgivnings- og Analysegruppe, der var oprettet i 1985 efter beslutning i forbindelse med forsvarsforliget i 1984, skulle nedlægges. Gruppen var blevet oprettet for at imødekomme et politisk ønske om at skabe et organ, der uafhængigt af Forsvarskommandoen kunne foretage militære analyser og stille forslag, eventuelt som alternativer til Forsvarskommandoens forslag. Gruppen havde de første år udarbejdet en række teknisk betonedede rapporter, der imidlertid ikke adskilte sig væsentligt fra det i Forsvarskommandoen fremstillede materiale. Gruppen bestod oprindeligt af repræsentanter fra Forsvarsministeriet, Forsvarskommandoen, Forsvarets Forskningsråd og Forsvarets Forskningsstjeneste; men senere blev den udvidet med civile forskere i håb om at styrke dens muligheder for bredere behandling af opgaverne. Selvom en større bredde i gruppens arbejde blev opnået, hvilket bl.a. viste sig i behandlingen af formuleringen af forsvarets formål og opgaver, se side 223, afveg gruppens resultater imidlertid stadig ikke væsentligt fra den militære ekspertises vurderinger, reelt fordi mange af de pålagte opgaver ikke kunne løses uden dennes medvirken. Gruppens nedlæggelse skyldtes formentlig erkendelsen af, at der i et land af Danmarks størrelse næppe var kapacitet til at opbygge alternative militærfaglige centre, hvorfor den politiske interesse for gruppen efterhånden var ophørt.

Den måned, hvormed tjenestetiden for værnepligtige blev nedsat, var forudsat afholdt i tilslutning til ekstraordinær indkaldelse eller mobilisering. Efter indgående vurderinger var det

erkendt, at det ikke ville være realistisk at foretage yderligere reduktioner af den første samlede tjenestetid.

Opstilling af Den Danske Internationale Brigade.

En af beslutningerne i aftalen var som anført oprettelse af en enhed af brigadestørrelse, der skulle danne grundlag for danske bidrag til internationale fredsstøttende styrker, og som skulle indgå som en brigade i NATO's reaktionsstyrker. Beslutningen var baseret på et forslag, som Forsvarschefen i august 1992 havde forelagt Forsvarsministeren som en konkretisering af de tanker, det i april 1991 nedsatte embedsmandsudvalg havde gjort sig om forsvarets tilpasning til den europæiske udvikling i retning af etablering af et internationalt beredskab, multinational krisestyring og ikke-krigsmæssige opgaver. Tanken om en sådan bredt anvendelig enhed med et højt beredskab samt den relevante uddannelse og udrustning havde vundet tilslutning i de politiske partier og de berørte personelorganisationer og var i overensstemmelse med de synspunkter, der var fremsat under folketingsdebatten i forbindelse med beslutningen om dansk deltagelse i UNPROFOR-styrken i Bosnien.

I Forsvarskommandoens overvejelser var indgået erfaringer fra de seneste års internationale engagement. En betydelig del af især hærens personel havde været indsat i kriseområder og havde under forhold, der afveg fra normalt uddannelsesforløb og øvelser, fået lejlighed til at afprøve egne færdigheder og materiellets egnethed, herunder dets holdbarhed under krigslignende omstændigheder. Indtil slutningen af 1980'erne hidrørte såvel personellet som myndighedernes erfaringer stort set fra relativt rutinemæssige opgaver i Gaza og på Cypern. Der var derfor behov for omfattende ændringer. Hertil kom, at de mange nye internationale opgaver og uventet hyppige udstationeringer havde vist sig at være en belastning for personellet og de pårørende.

I Forsvarschefens forslag var det forudsat, at den internationale enhed skulle bestå af såvel fast personel som værnepligtige, der havde gennemgået den første samlede uddannelse, (dvs. i princippet hjemsendte) med hovedvægten lagt på sidstnævnte kategori. De værnepligtige skulle indgå en tidsbestemt kontrakt om at være til rådighed for brigaden efter hjemsendelsen. An-

vendelse af sådanne værnepligtige i styrken ville muliggøre, at det faste personel kunne veksle mellem normal tjeneste hjemme og udstationering, hvorved belastningen ved tjeneste under vanskelige vilkår ville kunne begrænses. Byrden på dele af officerskorpset og på visse specialister skulle dog vise sig i praksis at blive betragtelig.

Efter indgåelsen af forsvarsaftalen i november 1992 nedsatte Forsvarsministeriet en styringsgruppe sammensat af repræsentanter for Forsvarsministeriet, Udenrigsministeriet, Forsvarskommandoen og underlagte myndigheder samt et antal repræsentanter fra de berørte personelorganisationer. Styringsgruppen skulle koordinere udarbejdelse af forslag til den internationale

Hendes Majestæt Dronningen inspicerede oprettelsesparaden for Den Danske Internationale Brigade (DIB). (Forsvarskommandoen)

enheds sammensætning, udrustning, opstilling og uddannelse. Der skulle opstilles en tidsplan for opbygning af styrken og udarbejdes indstillinger, som kunne forelægges aftalepartierne, herunder eventuelle forslag til behandling i Folketinget.

Styringsgruppens rapport forelå i juli 1993. Man foreslog en styrke på ca. 4.500 mand, der skulle organiseres, udrustes og

uddannes, således at den enten samlet kunne indsættes som en brigade eller kunne udskille en eller flere mindre styrker, f.eks. af bataljonsstørrelser med en opgavebestemt sammensætning og udrustning. Enheden skulle være i stand til at løse et bredt spektrum af internationale opgaver varierende fra humanitære og fredsbevarende operationer til egentlige kampopgaver. Den skulle med kort varsel kunne afgive styrker til internationale operationer og uden væsentlige geografiske begrænsninger udsende observatører eller specialenheder. En udsendelse af mere end et halvt års varighed skulle medføre udskiftning af det udsendte personel.

Brigaden skulle principielt organiseres og uddannes som en panserinfanteribrigade og deltage i såvel nationale øvelser som NATO-øvelser. Af hensyn til det brede indsættelsesspektrum skulle den normale brigadestruktur suppleres på en række områder, bl.a. med et felthospital.

Af de ca. 4.500 mand, der ifølge forslaget skulle indgå i brigaden, skulle 20 pct. være fastansat personel, medens 80 pct. skulle være hjemsendt personel med rådighedskontrakt.²⁶ I praksis viste fordelingen under udsendelse sig snarere at blive ca. 30 og 70 pct. En bred rekruttering fra alle hærens regimenter ville blive nødvendig. Officerer og øvrige befalingsmænd af reserven var forudsat at indgå, således at belastningen af officerer af linjen og stampersonel af sergentgruppen kunne mindskes.

De tilpasninger af dansk forsvar, som blev foretaget eller var under realitetsovervejelse, gik ikke upåagtet hen i omverdenen. F.eks. skrev den israelske forsvarsattaché, kommandør Melamer Lemkow i august 1992 om den danske organisationsudvikling m.v.: "Det danske forsvar er nok det mest effektive i Norden". Og chefen for det dansk-tyske NATO-korps COMLANDJUT, den tyske generalløjtnant B. Klug skrev i september 1993: "Takket være sin struktur med en blanding af regimenter og brigader har Danmark en udmærket og fleksibel fredstidsorganisation, som fortjener efterligning".²⁷

Det intensiverede engagement, og de stærkt øgede risici kom i nogen grad bag på personellet og muligvis i endnu højere grad bag på personellens familier. Der blev derfor i december 1993 vedtaget en ændring til personelloven fra 1982, hvorved Forsvarsministerens beordringskompetence blev fastsat således: "Personellet har efter forsvarsministerens nærmere bestemmel-

Den 21. september 1992 bragtes denne tegning i Berlingske Tidende med teksten "Der er nu indgået politisk forlig om dansk FN-deltagelse i den jugoslaviske borgerkrig – KRIG og FRED". (Jens Hage, Berlingske Tidende)

ser pligt til at forrette tjeneste uden for landets grænser, herunder tjeneste i forbindelse med opgaver, der udføres efter anmodning fra internationale organisationer m.v."²⁸ Der blev i den forbindelse fastsat en overgangsperiode, hvorved der frem til 1. februar 1994 blev mulighed for at melde fra til fremtidig tjeneste i fredsskabende operationer, hvor magtanvendelse ud over selvforsvar kunne komme på tale. Det blev samtidigt meddelt

dem, som ønskede at framelde, at dette "ikke ville få konsekvenser for eksisterende ansættelsesforhold, men ville begrænse vedkommendes anvendelighed, jf. forsvarets formål og opgaver".²⁹ Cirka fem pct. af personalet benyttede sig heraf.³⁰

Brigadens administration og logistik skulle varetages af Danske Livregiment og den overordnede operative planlægning af Hærens Operative Kommando. I konsekvens af oprettelsen blev 2. Sjællandske Brigade nedlagt. FN-afdelingen var allerede blevet nedlagt i 1993 i forbindelse med tilbagetrækningen af det danske bidrag til FN-styrken på Cypern.

Den 1. juli 1994 blev brigaden officielt oprettet ved en parade i Vordingborg under overværelse af Hendes Majestæt Dronningen og vicegeneralsekretær for FN's fredsbevarende operationer (senere FN's generalsekretær) Kofi Annan (f. 1938).

Den Danske Internationale Brigade blev tilmeldt NATO's hurtige reaktionsstyrker og indgik i den forbindelse i 1. Britiske

Forsvarschef general Lyng og den britiske Field Marshal Sir Peter Inge ved underskrivelsen af "Letter of Intent over affiliation between The Danish Reaction Brigade and 1. (UK) Armoured Division" 13. december 1994. (NATO Photo)

Panserdivision, som brigaden fra begyndelsen af 1995 deltog i øvelser sammen med. Brigaden kunne i givet fald suppleres med panserværnshelikoptere, observationshelikoptere, målopklaringsbatteri, flerskudsrocketkastere, droner, patruljer fra Jægerkorpset og logistiske komponenter.

Kvindeligt militært personel

Overvejelserne om oprettelsen af Den Danske Internationale Brigade gav anledning til et nyt tiltag i bestræbelserne for at forøge antallet af kvindeligt militært personel. Der blev givet mulighed for, at kvinder, der ikke var militært uddannet, kunne modtage en uddannelse med henblik på at indgå en kontrakt om tjeneste i brigaden på lige fod med hjemsendt værnepligtigt mandskab.

I personelloven fra 1962 var det blevet fastsat, at såvel mænd som kvinder kunne ansættes som stampersonel. Indtil da havde det kun været muligt at ansætte kvinder i civile stillinger, dog med mulighed for uniformering gennem tilknytning til hjemmestyrkernes kvindelige korps. De første kvindelige konstabelevere var imidlertid først blevet antaget i hæren og flyvevåbnet i november 1971 og i søværnet i april 1972. Anvendelsen af kvindeligt stampersonel var blevet begrænset til stillinger uden for enheder, der kunne blive indsat i kamphandlinger. Kvinder kunne således ikke indgå i kamptropper og kampstøtetropper, dvs. artilleri- og ingeniørenheder, gøre tjeneste ombord i orlogsskibe, blive piloter eller indgå i flyvestationernes nærforsvarsenheder. Disse begrænsninger, som også var blevet gjort gældende, da der i 1974 var åbnet mulighed for officersuddannelse af kvindeligt personel, var i overensstemmelse med international praksis, efter at Israel på grundlag af erfaringerne fra krigen i 1948 var ophørt med at anvende kvinder til direkte kamphandlinger.

Da vedtagelsen af loven om ligebehandling i 1978 havde givet anledning til krav om, at kvindeligt personel generelt skulle kunne anvendes på lige fod med mandligt personel i forsvaret, var der efter forhandling med ligestillingsrådet blevet gennemført en række forsøg med kvindeligt personel i enheder i de nævnte kategorier. Forsøgene var faldet heldigt ud, og begrænsningerne var blevet ophævet i begyndelsen af 1980'erne. Anvendelse af kvin-

Fra 1962 blev det muligt for kvinder at blive ansat i militære stillinger i stabsfunktioner m.v. samt inden for uddannelsesområdet. I 1974 blev der åbnet for muligheden for, at kvinder kunne optages på officersuddannelsen, dog fortsat kun til stabs- og uddannelsesmæssige funktioner. I forbindelse med ligestillingsloven i 1978 blev der rejst en diskussion om kvinders adgang til kampenheder. Som følge deraf blev der i perioden 1981-1987 etableret forsøgsordninger i de tre værn. Disse forløb alle med et så tilfredsstillende resultat, at det fra juni 1988 blev muligt for kvinder at gøre tjeneste i kampenheder. Her en kvindelig overkonstabel af første grad til tjeneste ved den danske kampvogneskadron i KFOR, se side 255. (Jørgen Kølle)

der i sejlende tjeneste var dog først blevet påbegyndt i 1986, og først efter afslutning af internationale flyvemedicinske undersøgelser i 1992 blev der åbnet mulighed for uddannelse af kvindelige jagerpiloter.

Den nævnte mulighed for antagelse og uddannelse af kvinder til Den Danske Internationale Brigade på lige fod med hjemsendt værnepligtigt mandskab førte i begyndelsen af 1998 til vedtagelsen af en ændring til personelloven, hvorved der blev

givet generel mulighed for antagelse af kvinder på værnepligt-lignende vilkår, dog med ret til at afslutte tjenesten i utide.³¹

Selvom mulighederne for fuld ligestilling for mænd og kvinder således er til stede i forbindelse med alle former for frivillig tjeneste i forsvaret, er der fortsat stor forskel i antallet af de to køn. Kvinderne udgør primo 2000 ca. 40 pct. af det civilt ansatte personel, men kun mellem fem og seks pct. af det militære personel. Over 100 kvinder har gennemgået officersuddannelse, heraf er ca. 75 tjenstgørende, og i 1999 blev den første udnævnt til chefsgruppen og ansat som sektionschef i Forsvarskommandoen.

Den beskrevne udvikling svarer til udviklingen, der har fundet sted på andre samfundsområder og i de fleste NATO-landes forsvar. Den må betegnes som positiv for forsvaret. De forhold, som gav anledning til betænkeligheder især i 1970'erne, har ikke givet problemer. På grund af kulturelt betingede holdninger i visse områder må kvindelig deltagelse i internationale opgaver imidlertid overvejes i hvert enkelt tilfælde i samarbejde med den pågældende internationale myndighed. Det er den almindelige opfattelse i Forsvarskommandoen, at antagelse af kvinder bør fremmes mest muligt ikke alene som følge af den kommende tids små ungdomsårgange og de store, personelkrævende internationale forpligtelser, som Danmark har påtaget sig, men også for yderligere at fremme ligestillingen.

Forsvarets formål og opgaver

Allerede i beretningen fra forsvarskommissionen af 1988 var der stillet forslag til ændring af forsvarets formål og opgaver som følge af den ændrede sikkerhedspolitiske udvikling. På grundlag af embedsmandsudvalgets rapport fra begyndelsen af 1992 blev det i forsvarsaftalen fra november 1992 bestemt, at der skulle foretages en præcisering og lovfæstelse af opgaverne i overensstemmelse med den seneste udvikling, herunder NATO-alliancens rolle i konfliktforebyggelse og krisestyring samt planerne om opstilling af den internationale brigade.

Forslaget til en ny organisationslov med betegnelsen "Lov om forsvarets formål, opgaver og organisation m.v." blev fremsat i Folketinget i oktober 1993 og vedtaget i december. Formål og opgaver var formuleret således:³²

§ 1. Det militære forsvar skal bidrage til at fremme fred og sikkerhed.

Stk. 2. Forsvaret udgør et væsentligt sikkerhedspolitisk middel og har til formål

- 1) at forebygge konflikter og krig,
- 2) at hævde Danmarks suverænitet og sikre landets fortsatte eksistens og integritet og
- 3) at fremme en fredelig udvikling i verden med respekt for menneskerettighederne.

Stk. 3. Dansk forsvar skal på mandat af FN og CSCE med militære midler, direkte eller stillet til rådighed gennem NATO, kunne bidrage til en løsning af konfliktforebyggende, fredsbevarende, fredsskabende, humanitære og andre lignende opgaver.

Stk. 4. Forsvaret skal som en integreret del af NATO

- 1) kunne løse konfliktforebyggende opgaver og krisestyringsopgaver samt yde effektiv modstand mod angreb på dansk område og gennemføre egentligt forsvar af Danmark og tilstødende nærområder i samarbejde med allierede styrker, herunder rettidigt kunne modtage, støtte og gennemføre operationer med allierede styrker indsat i forstærkningsøjemed, samt
- 2) kunne deltage i konfliktforebyggelse, krisestyring samt forsvar inden for NATO's område, herunder demonstration af solidaritet ved indsættelse af reaktionsstyrker, i overensstemmelse med Alliancens strategi.

Stk. 5. Forsvaret skal råde over styrker af alle tre værn, hvis størrelse, kampkraft, udholdenhed, mobilitet og fleksibilitet gør det muligt at løse de i stk. 3 og 4 nævnte opgaver.

Det var første gang, en egentlig formålsparagraf indgik i en forsvarslov. Hidtil havde forsvarrets formål og opgaver været anført i bemærkninger til lovforslag som baggrund for det pågældende lovforslag.

Krigshandlingerne i forbindelse med opløsningen af Jugoslavien medførte store menneskelige lidelser. Bl.a. blev tusinder og atter tusinder fordrevet fra deres hjem med de få ejendele, de kunne få med på ryggen, i biler eller som her på hestevogne. De store flygtningestrømme og den menneskelige lidelse, som nyhedsmedierne viste for omverden, var blandt de udløsende faktorer for bl.a. FN- og senere NATO-indsatsen i området. (Nordfoto)

I bemærkningerne til lovforslaget fra 1993 var det anført, at bortfaldet af den umiddelbare militære trussel samt NATO's ændrede strategi og styrkestruktur betød, at forberedelse af det direkte forsvar af dansk territorium i samarbejde med allierede forstærkninger under de nuværende omstændigheder kunne tillægges relativt mindre betydning til fordel for deltagelse i internationale operationer og NATO's reaktionsstyrker. At det direkte forsvar af territoriet fortsat var hovedopgaven blev udtrykt således i bemærkningerne: "Løsning af krigsopgaver i forbindel-

se med forsvaret af territoriet og nærområdet i samarbejde med NATO-allierede, herunder uddannelse og opstilling af styrker, vil altid være hovedopgaven for dansk forsvar. Løsning af andre opgaver må ikke kunne hindre forsvaret i effektivt og rettidigt at sikre nationens eksistens, integritet og suverænitet.”³³

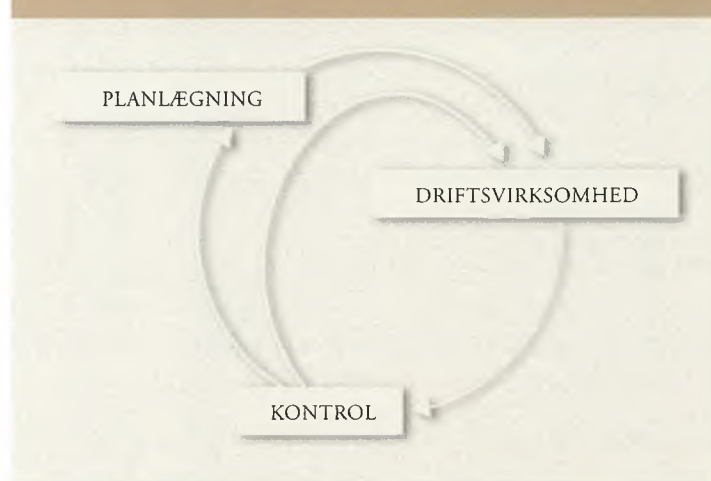
Vedtagelsen af denne lov markerede afslutningen af den sikkerheds- og forsvarspolitiske overgangsperiode efter den kolde krig. Forsvarets rolle i forbindelse med det udvidede sikkerhedsbegreb, der var opstået efter den kolde krigs afslutning, havde allerede manifesteret sig, ikke mindst ved den omfattende indsats i det tidligere Jugoslavien; men var nu blevet fastlagt ved forsvarslovens formålsformulering og ved ændringerne i forsvarets struktur og beredskab.

Til løsning af de således fastsatte opgaver samt på baggrund af lovgivning i øvrigt og andre politiske beslutninger fastsætter Forsvarskommandoen det ansvar, som påhviler myndighederne under Forsvarschefens ansvarsområde, og de opgaver disse myndigheder skal løse. Desuden fastsætter Forsvarskommandoen forvaltningsbestemmelser og andre bestemmelser for forsvarets myndigheder og enheder. Dette fandt gennem 1970'erne og 1980'erne sted i form af et omfattende sæt direktiver, instrukser og bestemmelser kaldet ”den grå mur” efter farven på og antallet af de A5-ringbind, hvori de blev indsat. Decentraliseringen i slutningen af 1980'erne samt ændringerne i opgaver, organisation og struktur i begyndelsen af 1990'erne af fødte en omfattende ajourføring og sanering af komplekset, der derved blev af mindre omfang og derefter benævnt ”den hvide mur”. Forsvarskommandoens bestræbelser på regelsanering og øget overskuelighed skal bl.a. ses på baggrund af, at regeldannelsen i samfundet i en årrække voksede enormt. Eksempelvis omfattede Karnovs lovsamling i 1955 to bind a 1.000 – 1.300 sider, mens den i 2000 bestod af seks bind a 6.000 – 8.000 sider.³⁴

Bestemmelserne er udtryk for, at selv i et decentralt system med vidtgående beføjelser til underlagte myndigheder findes der områder, hvor der sættes rammer og begrænsninger for myndigheders samt enkeltpersoners virksomhed gennem love, forsvarsministerielle bestemmelser, overenskomstmæssige aftaler, sikkerhedsmæssige krav m.v. samt behov for overordnet operativ og forvaltningsmæssig sammenhæng.

Direktiverne angiver rammer og retningslinjer for underlagte myndigheders virksomhed, og er dermed et værktøj, hvorved Forsvarschefen angiver sine hensigter og giver anvisninger vedrørende løsning af opgaverne. I 1990 udsendte Forsvarskommandoen fem overordnede direktiver med baggrund i decentraliseringen samt den forestående reorganisering af forsvarsstaben og myndighederne på niveau II. Direktivet *Styring i forsvaret* har til formål at sikre, at forsvarets formål kan opfyldes. Dette direktiv udgør sammen med direktivet *Ledelse i forsvaret* grundlaget for hovedaktiviteterne overordnet planlægning, driftsvirksomhed og kontrol. Retningslinjer for disse tre hovedaktiviteter er fastsat i direktiverne *Overordnet planlægning i forsvaret*, *Driftsvirksomhed i forsvaret* og *Kontrol i forsvaret*. Til disse overordnede direktiver føjedes i 1996 direktivet *Den militære sikkerhedstjeneste*.

LEDELSE OG STYRING I FORSVARET HOVEDAKTIVITETERNE

Gennem planlægning etableres overensstemmelse mellem fastsættelse og prioritering af mål samt ressourcefordeling. Gennem driftsvirksomheden løses forsvarets hovedopgaver i fredstid ved anvendelse af de tildelte ressourcer. Gennem kontrollen vurderes de opnåede resultater, idet de herunder sammenholdes med ressourceforbruget, samt efterlevelsen af gældende love, bestemmelser og lignende.

I 1993 blev der udsendt et direktiv for hjemmeværnets operative anvendelse, hvori bl.a. ansvarsfordeling og kommando-forhold under henholdsvis fredsberedskab, forhøjet beredskab og krig blev fastsat. Dette direktiv var udarbejdet sammen med Hjemmeværnskommandoen.

I 1994 og 1995 blev der udsendt 25 instrukser for chefer direkte underlagt Forsvarschefen, dvs. chefer for niveau II-myndigheder m.fl. og for personer eller forbindelsesgrupper, der skulle repræsentere forsvarschefsejdet ved forskellige

Soldaterne slog slipsedrengene

Forsvarskommandoen bedst i virksomhedsspillet EMS

Af Nanna Wendt
Selvstøtten

Generalmajor Jens Johansen fra Forsvarskommandoen i Vedbæk førte sin stab til suveræn sejr i virksomhedsspillet EMS. De distancerede virksomheds- og bankfolk kunne bare klappe og se til, da de seks militærfolk fik diplom for mesterskabet. Og det er ikke første gang, den militæriske præcision og beslutningsdygtighed trækker tænder ud hos civilisterne i det komplicerede managementspil.

Der var tydelig skuffelse at spore på 2. pladsen hos det sammenbragte Junior

igennemført i Danmark. Spillet gennemføres sideløbende over det meste af Europa, og de danske mestre går videre til EM i Portugal i oktober. Spillet udvikles løbende af Dansk Management Forum, der også er primus motor, når spillet afvikles i et samarbejde med ICL Data og Politiken.

EMS er ikke et spil på liv og død, men det er sandelig heller ikke for sjov, når topchefer, mellemledere og direktorspiret her får mulighed for at vise, om de duer til at træffe afgørende managementbeslutninger under tidspress. Og der var vilt

at optimere - få det mest mulige ud af alt, hvad man gør. Jeg tror langt hen ad vejen vores styrke er vores klare metodik. Vi har forberedt os som til enhver anden operation. Arbejds- og ansvarsfordeling er helt klar, og vi har medbragt eob-programmer, der støtter os i bearbejdningen af tallene og i fremskrivningen af konsekvenserne af vores beslutninger. På den måde får vi mest mulig tid til selve det kreative strategiarbejde, forklarer oberstløjtnant Ib Bager, der bestrøet posten som stabschef i virksomhedsspillet. Erfaringerne i at lede slagets gang har han ikke mindst

jog som stabschef træffer, bliver ført ud i livet, før generalen har givet sit samtykke. Og når beslutningen er truffet, er der ingen, der drager den i tvivl. Sådan er vi skolet, og det virker. Disciplin og tillid. Ib Bager er glad for sejren. Tilfreds med, at metodikken bar igennem og endnu engang beviste, at den militære skoling kvalificerer langt ud over de militære rammer. Tydeligt glad, skønt det selv med et glas champagne i hånden kun vises i det formelle og små.

Mere end ret og rør

- Jeg synes, det er en fornøjelse at repræsentere

myndigheder under krise og krig - for norges vedkommende etableret allerede i fredstid. Sådanne repræsentationer omfattede forbindelsesgrupper til regeringen og til BALTAP samt repræsentationer i Militærkomitéen, SHAPE, SACLANT, AFCENT, AFNORTHWEST, LANDCENT, AIRCENT, NAVNORTHWEST og NALLA/Danmark (National Long Lines Agency).

Forsvarskommandoens udvikling af den virksomhedsstyring, der er nødvendig for fredstidsaktiviteterne, fandt i 1980'erne og 1990'erne sted i samarbejde med Forsvarsministeriet og Finansministeriet samt de øvrige større statslige myndigheder og virksomheder. Samarbejdet blev udvidet til også at omfatte større erhvervs- virksomheder og organisationer gennem Dansk Management Forum samt deltagelse i konferencer og managementspil. Dansk Management Forum er en uafhængig netværksorganisation med tilslutning af mere end 900 private og offentlige virksomheder.

Sikkerhed, miljø m.v.

Størst mulig sikkerhed i omgangen med materiel er en opgave, der påhviler alle myndigheder og enheder i forsvaret, og udarbejdelse af sikkerhedsbestemmelser er et led i indførelse af nye våbensystemer og nyt materiel. Undersøgelse af årsager til havarier er en væsentlig faktor i forbedring af sikkerheden. Af hensyn til sikkerheden til søs og flyvesikkerheden blev der i søværnet og flyvevåbnet i 1950'erne etableret havarikommissioner, sammensat af personel med teknisk og operativ ekspertise suppleret med personel med særligt kendskab til det materiel, der måtte være involveret i det enkelte havari. I 1997 blev Forsvarets Færdselskommission oprettet med tilsvarende formål for så vidt angår trafikulykker med forsvarets køretøjer. Førstnævnte kommissioner blev i 1999 benævnt Forsvarets Skibshavarikommission og Forsvarets Flyvehavarikommission.

De tre kommissioner, der refererer direkte til Forsvarschefen, har som opgave at undersøge omstændighederne i forbindelse med havarier og klarlægge årsagerne hertil. Kommissionerne vurderer, om et havari helt eller delvist beror på menneskelige fejl, eller om sådanne indgår i hændelsesforløbet, men tager ikke stilling til, om der skal gøres strafferetligt ansvar gældende. Kommissionernes arbejde skal ses som et væsentligt led i den

I midten af 1990'erne deltog konkurrencehold fra Forsvarskommandoen i Dansk Management Forums virksomhedskonkurrence "European Management Simulation", som gav deltagerne lejlighed til at kombinere militære kvalifikationer med erhvervsøkonomiske aspekter, et forhold som passede godt ind i Forsvarskommandoens bestræbelser for at lede "koncernen forsvaret" optimalt. Således hjemførte kommandoens hold i årene 1993-1997 - de første år under ledelse af senere Forsvarschef, general Hvidt, og de to sidste år ledet af generalmajor Jens Johansen - 4 danske og 3 europæiske mesterskaber samt et uofficielt verdensmesterskab. At forsvaret også i håndteringen af sit personale havde bragt sig på forkant, illustreres af at Forsvarskommandoen i 1997 modtog Dansk Management Forums "Human Resources Management Prize". (Politiken, 6. juni 1996)

forebyggende virksomhed vedrørende færdselssikkerhed, sikkerhed til søs og flyvesikkerhed. Betragtelige ressourcer bliver anvendt i Forsvarskommandoen på at analysere og vurdere kommissionernes rapporter, således at direktiver, bestemmelser og materiel kan tilpasses og konkrete sikkerhedsfremmende tiltag iværksættes. Kommissionernes vigtigste arbejde er således fremadrettet. For at fremme processen samt at undgå inhabilitet i forhold til implicerede myndigheder søges formændene for kommissionerne udpeget blandt officerer tjenstgørende i Forsvarskommandoen.

Med baggrund i miljøbeskyttelsesloven og naturbeskyttelsesloven fra efteråret 1991 blev der udarbejdet en miljøstrategi for forsvaret. Det var Forsvarskommandoens holdning, at strategien skulle være aktiv og fremstå som sådan, bl.a. under hensyntagen til et politisk ønske om en hurtig indsats og til miljøbeskyttelseslovens krav om, at særligt miljøbelastende virksomheder – for forsvarets vedkommende bl.a. flyvestationer og skydebaner – skulle miljøgodkendes inden for en kort tidshorison. Forsvarets evne til at løse sine opgaver måtte imidlertid ikke kompromitteres, og målsætningen for konkrete miljøforbedringer skulle være opnåelig inden for en uændret budgetramme. Miljøstrategien blev introduceret i 1993, og i forbindelse hermed gav Forsvarsministeren udtryk for, at miljøindsatsen i løbet af nogle år ville medføre ekstraomkostninger på 200 mill. kr. årligt, der skulle afholdes inden for budgetrammen. Miljøstrategien fastsatte otte indsatsområder, for hvilke der skulle opstilles konkrete mål og handlingsplaner bl.a. gennem etablering af overblik over miljøbelastningen i den daglige drift. Disse områder var jord- og grundvandsforurening, støj og vibrationer, affaldshåndtering, anskaffelses- og anlægsvirksomhed, luftforurening, energiforbrug, vandforbrug samt naturbeskyttelse. Der blev iværksat udannelse af tjenestestedscheferne og af miljøledere, der skulle forstå det daglige arbejde.

Der blev i de følgende år etableret et samarbejde mellem de enkelte tjenestesteder og Miljøministeriet samt dets styrelser. I 1998 var de i 1993 opstillede mål nået, hvorefter Forsvarsministeriet fastsatte en revideret miljøstrategi. Udgifterne til gennemførelsen af miljøvirksomheden i årene 1996-1999 fremgår af hosstående oversigt.

UDGIFTER TIL MILJØVIRKSOMHEDEN I MILLIONER KRONER

1996	1997	1998	1999
ca. 258	ca. 343	ca. 266	ca. 244

(Forsvarskommandoen)

I begyndelsen af 1990 iværksatte Forsvarschefen en undersøgelse af de tre materielkommandoers organisation med henblik på at afdække mulighederne for at opnå rationaliseringsgevinster. Undersøgelsen var baseret på det grundprincip, at den logistiske støttestruktur alene skulle være dimensioneret efter behovet i krig, således at kapacitet, der tjente formål herudover, skulle nedlægges. Samtidig hermed skulle optimal udnyttelse i fredstid af denne struktur sikres bl.a. ved værnfsælles udnyttelse af eksisterende kapacitet og maksimal anvendelse af størstebrugerprincippet inden for forsvaret som helhed. Undersøgelsens resultater skulle anvendes i forbindelse med den tilpasning af forsvaret, der var en følge af anbefalinger fra forsvarskommissionen af 1988, specielt vedrørende flyvevåbnets logistiske støttestruktur, og af forsvarsforliget fra marts 1989 samt eventuelle senere tilpasninger som følge af styrkereduktioner i CFE-regi. Undersøgelsen omfattede også en vurdering af to alternative modeller til den eksisterende placering af materielkommandoerne i forsvarets overordnede struktur. Det ene alternativ omfattede en værnfsælles overbygning over de tre materielkommandoer til varretagelse af en række ensartede stabsfunktioner samt styring af fælles udnyttelse af den logistiske kapacitet. Det andet alternativ forudsatte materielkommandoernes placering under de operative kommandoer. En samlet vurdering af fordele og ulemper resulterede i en fastholdelse af den eksisterende struktur. Der blev imidlertid gennemført ændringer i materielkommandoernes centralledelser i de følgende år.

Forsvarschefen iværksatte også en undersøgelse af forsvarets skoler med henblik på at effektivisere skolevirksomheden for at

opnå en permanent ressourcebesparelse. Undersøgelsen blev indledt i august 1991. En forundersøgelse af fire udvalgte skoler blev udført af et managementfirma, som udviklede en analysemodel, der kunne anvendes i efterfølgende undersøgelser af de øvrige skoler. I januar 1992 blev der iværksat en organisationsudvikling af den samlede skolestruktur, som i de følgende år resulterede i en række sammenlægninger og flytninger af skoler, såvel inden for det enkelte værn som mellem værnene. En projektgruppe nedsat af Forsvarskommandoen medio 1991 udarbejdede et forslag til justering af officersgrunduddannelserne. Forslaget sigtede mod at tilvejebringe en uddannelsesmæssig sammenhæng især inden for de værnssælles fagområder statskundskab, ressourcestyring og stabsmetodik samt i de taktiske fag i hæren. Desuden indeholdt forslaget uddannelsesøkonomiske rationaliseringer, herunder justering af uddannelsens varighed. Efter behandling i styringsgruppen vedrørende forsvarets personel blev ændringerne iværksat i løbet af 1993.

Den omfattende deltagelse i internationale aktiviteter i Eks-Jugoslavien skabte behov for at kunne hædre en særlig fortjenstfuld indsats i forbindelse med en udstationering. I 1994 ønskede Forsvarschefen at tildele en sergent (et barnebarn af den i kapitel 5 omtalte folketingsmand Knud Damgaard) en sådan særlig belønning for en ekstraordinær modig indsats. Da der ikke

i forsvarret var indstiftet en medalje, som var relevant i denne situation, måtte Forsvarschefen tildele sergenten den kongelige fortjenstmedalje. Der var ganske vist på Udenrigsminister Ellemann-Jensens foranledning i 1991 indstiftet en medalje benævnt forsvarrets medalje, som kan tildeles forsvarrets militære og civile som anerkendelse for en fortjenstfuld indsats udført efter den 12. september 1990 under tjeneste i krigszoner og risikofyldte områder uden for Kongeriget Danmarks grænser, normalt i en periode af mindst 30 dage. Men denne medalje tildeles kun personel fra forsvarret udsendt i fredsstøttende operationer under – eller stillet til rådighed for – Udenrigsministeriet, Dansk Flygtningehjælp og Dansk Røde Kors og ikke personel udsendt i FN-tjeneste, NATO-tjeneste, som EU-observatør eller som tjenestgørende i permanente stabe og repræsentationer.

Forsvarschefen tog derfor initiativ til indstiftelse af yderligere to medaljer: Forsvarets Medalje for Tapperhed og Forsvarets Medalje for Faldne og Sårede i Tjeneste. Førstnævnte kan tildeles som anerkendelse til personel fra forsvarret, der efter den 12. marts 1992 under kamphandlinger eller handlinger som følge af terrorvirksomhed har ydet en helt modig og tapper indsats. Den anden kan tildeles som anerkendelse til personel fra forsvarret, der efter den 12. marts 1992 er faldet, blevet alvorligt såret eller blevet invalideret som følge af våbenvirkning, inklusive miner, i kamphandlinger eller som følge af terrorvirksomhed.

FORSVARETS MEDALJE

Indstiftet 27. november 1991

FORSVARETS MEDALJE FOR TAPPERHED

Indstiftet 30. oktober 1996

FORSVARETS MEDALJE FOR FALDNE OG SÅREDE I TJENESTE

Indstiftet 30. oktober 1996

Begge medaljerne tildeles militært og civilt personel fra forsvarret, der har deltaget i forsvaret af Danmark, har været udsendt i fredsstøttende operationer eller stillet til rådighed for Udenrigsministeriet, Dansk Flygtningehjælp eller Dansk Røde Kors. Forsvarets medalje for tapperhed blev første gang overrakt den 13. maj 1997 ved en parade i Kastellet. Syv personer har indtil 1999 fået tildelt medaljen, heraf en posthumt for heltemodig og tapper indsats i det tidligere Jugoslavien.

Med baggrund i Danmarks folkeretlige forpligtelser oprettedes i 1997 den militære juridiske rådgiverordning for det danske forsvar. I dag er der designeret militære jurister til alle stabe på brigadeniveau og højere. Hovedopgaven er at rådgive militære chefer om folkerettens konsekvenser for den militære beslutningsproces i fredstid, fredsstøttende operationer samt væbnet konflikt. Dette personel, der ikke indgår i Forsvarets Auditørkorps, er ansat som militært personel, men er uden for den militære rækkefølge. De er afmærket med særlig distinktion, dog er militære jurister med officersbaggrund afmærket med deres militære grad. Alle bærer et ærmemærke med teksten "Legal Advisor".

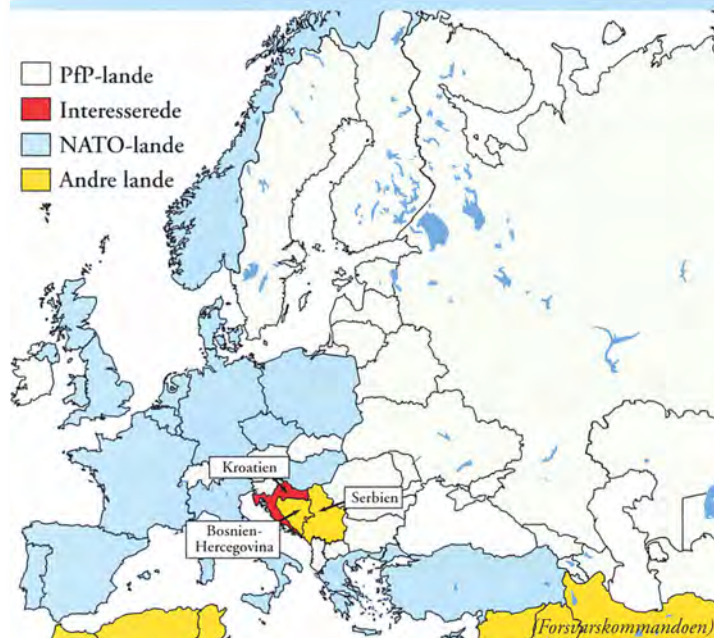
Partnerskab for fred. Østsamarbejdet

Som tidligere nævnt blev Det Nordatlantiske Samarbejdsråd (NACC) oprettet i 1991 som et formaliseret samarbejdsforum for NATO-landene, de tidligere Warszawapagtlande og de hidtidige alliancefrie europæiske lande. I januar 1994 tog NATO et nyt initiativ for at styrke stabiliteten i Europa gennem skabelsen af en ny sikkerhedsstruktur ved at invitere samtlige NACC- og CSCE-lande til at indgå i et særligt samarbejdsforum benævnt partnerskab for fred – engelsk betegnelse "Partnership for Peace" (Pfp). Formålet hermed var, at de deltagende lande skulle samarbejde med NATO-landene om at skabe større gennemskuelighed i forsvarsplanlægningen og -budgetlægningen, at sikre demokratisk kontrol med forsvaret samt at tilvejebringe kapacitet til at bidrage til operationer ledet af FN og CSCE. Desuden skulle partnerskabet fremme militære forbindelser med NATO med henblik på fælles planlægning, uddannelse og øvelser for derigennem at forøge evnen til at deltage i fredsbevarende operationer, redningsoperationer og humanitære ope-

rationer samt på længere sigt udvikle styrker, der kunne operere sammen med NATO-styrker. Det enkelte land kunne inden for de givne rammer selv bestemme omfanget af sit samarbejde med NATO. I alt 27 europæiske lande tilsluttede sig partnerskabet.³⁵ Det er værd at notere, at Svejts er medlem af Pfp, men endnu ikke fuldt medlem af FN. Indledningsvis foregik samarbejdet mellem NATO-hovedkvartererne og de lande, der tilsluttede sig partnerskabet, men det blev hurtigt suppleret med bilaterale samarbejdsaftaler om informationsudveksling, uddannelse, øvelser m.v.

Under indtryk af udviklingen i Eks-Jugoslavien i 1993 og begyndelsen af 1994, se senere, indledte NATO overvejelser om en koncept vedrørende opstilling af multinationale værnssælles indsatsstyrker, Combined Joint Task Forces (CJTF), med henblik på militær indsats i konflikter og krisesituationer, herunder fredsbevarende operationer i bred forstand og evt. uden for NATO's område. Koncepten var i foråret 2000 endnu ikke endeligt vedtaget,

TILSLUTNINGEN TIL PARTNERSKAB FOR FRED, 2000

men anvendtes i NATO som planlægningsgrundlag. Pfp-landene blev opfordret til at deltage i sådanne CJTF-styrker. I den militære styrke, der under NATO's ledelse blev opstillet i Bosnien, deltog således 12 ikke-NATO-lande, hvoraf hovedparten var Pfp-lande.³⁶ Koncepten gav også mulighed for anvendelse af styrker fra de europæiske NATO-lande i europæisk regi, f.eks. WEU, i tilfælde, hvor USA og Canada ikke ønskede at deltage.

Pfp-samarbejdet blev styrket ved en ændring af NATO's infrastrukturprogram i 1994. Programmet fik betegnelsen NATO Security Investment Programme (NSIP) og blev nu i højere grad rettet mod investeringer, der støttede de nye opgaver som krisestyring og konfliktforebyggelse samt projekter i forbindelse med Pfp-samarbejdet og en kommende udvidelse af NATO. Principielt ville kun projekter, der rakte ud over det enkelte medlemslands eget nationale behov, blive fællesfinansieret.

Som tidligere nævnt blev det danske samarbejde med de tidligere Østlande koncentreret om landene ved Østersøen. Samarbejdet var både bilateralt og multilateralt og havde til formål at fremme stabilitet i området ved at bidrage til udviklingen af de pågældende landes forsvar i overensstemmelse med målsætningen for Pfp.

Samarbejdet med Polen blev baseret på en aftale i oktober 1993 og blev fastsat i årlige samarbejdsprogrammer, der efterhånden udviklede sig til at omfatte en lang række enkeltaktiviteter. Tyskland blev også inddraget, hvorved Danmark bidrog til at fremme et samarbejde, der byggede bro over historiske modsætninger og var medvirkende til Polens optagelse i NATO i 1999.

Danmark fik allerede i forbindelse med de baltiske stater selvstændighed specielle relationer til disse lande, et forhold som politisk blev fremhævet med udgangspunkt i, at Danmark ikke anerkendte indlemmelsen i Sovjetunionen i 1940 og derfor meget hurtigt genoptog diplomatiske forbindelser med dem. Det politiske samarbejde med de baltiske stater havde som overordnet formål at bidrage til landenes bestræbelser for at konsolidere deres uafhængighed. Efter aftale med de øvrige nordiske landes forsvarschefer blev vægten af det danske forsvars samarbejde i begyndelsesfasen lagt på Litauen. Senere, da det politiske ønske om ligelig vægt på samarbejdet med de baltiske stater formuleredes, ændredes vægten i overensstemmelse hermed. Det militære samarbejde havde til formål at hjælpe landene med opbygning af et

Partnerskab for Fred vinterøvelse i 1995 i Tyskland med danske, tyske og polske styrker. (Forsvarskommandoen)

nationalt, demokratisk kontrolleret forsvar. I 1994 blev der indgået bilaterale samarbejdsaftaler med de tre baltiske lande. Indsatsen samledes først om uddannelse af yngre officerer med henblik på disses uddannelse af værnepligtige, og baltiske officerer gjorde i forbindelse hermed tjeneste ved danske enheder og gennemgik danske skoler. Der blev iværksat et udvekslingsprogram i hjemmeværnsregi med henblik på at formidle erfaringer med en frivillig og demokratisk forsvarsorganisation. Specielt havde Luftmeldekorpsset interesse i forbindelse med opbygning af en varslingsorganisation med få og simple midler.

Et særligt samarbejdsprojekt mellem de nordiske lande og de baltiske stater blev indledt i 1994 med beslutningen om opstil-

ling af den baltiske fredsbevarende bataljon, BALTBAT, der med det danske forsvar som koordinator skulle uddanne baltiske soldater til deltagelse i fredsbevarende operationer. Bataljonen var færdigopstillet i 1998; men inden da deltog dele af bataljonen efter uddannelse i Danmark i fredsbevarende operationer som del af danske kontingenter. Pfp-samarbejdet, herunder samarbejdet i Østersøområdet, gennemgik i anden halvdel af 1990'erne en kraftig udvikling, se side 236.

Åbningen mod øst i form af såvel nationale danske som NATO's tiltag medførte mange nye arbejdsopgaver for Forsvarskommandoen, hovedsageligt afledt af de omfattende og gentagne ændringer i NATO's strategi, øvelsesmønstre, kommando- og styrkestruktur, af etablering af Pfp-samarbejdet samt af forøget arbejdspress som følge af opløsningen af det tidligere Jugoslavien. Denne situation influerede også på Forsvarschefens rejseaktiviteter, der i 1990'erne årligt omfattede ca. 25 møder m.v. i udlandet, især i Belgien, Tyskland, Eks-Jugoslavien og de baltiske stater. Sammen med besøg og møder ved forsvarrets myndigheder i Danmark bevirkede det, at Forsvarschefen var væk fra Forsvarskommandoen i Vedbæk ca. 125 dage om året. Takket være effektive kommunikationsmidler lykkedes det dog at opretholde en snæver kontakt med forsvarsstaben.

NATO i Eks-Jugoslavien

Situationen i Bosnien var i løbet af 1993 blevet uholdbar for FN og for de deltagende styrker, bl.a. fordi der ikke var overensstemmelse mellem mandatets mål og midler. Et eksempel herpå var de såkaldte sikre områder, hvoraf reelt kun Tuzla-området efter indsættelsen af de danske kampvogne kunne betegnes som nogenlunde sikkert.³⁷ Et af de alvorligste problemer var den uklare og politisk prægede kommandostruktur, der bevirkede, at beslutninger tog for lang tid eller slet ikke blev truffet, f.eks. i forbindelse med rekvirition af flystøtte, hvorved FN-tropperne blev udsat for forøget risiko.³⁸ FN var i 1994 i virkeligheden ved at miste kontrollen med situationen i Bosnien, og en tilbagetrækning af FN-styrken kunne blive nødvendig. Den franske præsident Francois Mitterrand (1916-1999) udtalte om denne situation, at en tilbagetrækning ville være en tragedie, og en forbliven kunne blive en katastrofe.

I NATO og i medlemslandenes nationale hovedkvarterer, herunder Forsvarskommandoen, blev der arbejdet med to hovedmuligheder, enten en tilbagetrækning af FN-styrken under medvirken af NATO eller en forøgelse af styrkens effektivitet, hvilket reelt kun kunne opnås, såfremt NATO påtog sig opgaven. Alliances muligheder herfor var væsentlig bedre end FN's i den foreliggende, vanskelige situation. Dette ændrede imidlertid ikke ved den kendsgerning, at FN-engagementet i Eks-Jugoslavien utvivlsomt havde reddet tusindvis af menneskeliv. FN-organisationen behøvede imidlertid en aflastning efter de mange indsættelser af militære styrker rundt om i Verden. Fra 1992 til 1993 steg antallet af FN-styrker således fra i alt ca. 23.000 til ca. 84.000, og alene i Kroatien og Bosnien var der i 1994 25.500 mand.³⁹

Som allerede nævnt var det blandt andet i dette lys, at NATO's udvikling af CJTF-koncepten i foråret 1994 skulle ses. Hvis NATO skulle have mulighed for reagere uden for Atlantpagtens artikel 5, måtte der opstilles en policy for styrker, som skulle løse fredsbevarende og fredsskabende opgaver. Overvejelserne i NATO var mange, inden man tilbød FN at gribe ind i Bosnien. Problemet for NATO var, at medlemslandene havde forskellige holdninger til omfanget og arten af en NATO-indsats. I USA pressede det republikanske flertal præsident Bill Clinton (f. 1945) til ikke at sende landmilitære styrker til Eks-Jugoslavien, men alene at anvende fly mod serbiske stillinger. Situationen i Eks-Jugoslavien var i 1994 den, at amerikanske NATO-styrker foretog fredsskabende flyoperationer samtidigt med, at bl.a. nordiske, franske og britiske landstyrker udførte FN-fredsbevarende operationer. De i almindelighed svagt udrustede FN-styrker blev i nogle tilfælde taget som gidsler af serberne, hvilket bidrog til at bringe luftangrebene til ophør. Først i løbet af 1995 opnåede man enighed i NATO om indsatsen i Eks-Jugoslavien, og der blev forberedt en policy for indsættelse af fredsbevarende og fredsskabende styrker.⁴⁰

Forberedelse af mulige indsættelser af yderligere styrker medførte ikke alene stabsarbejde og inddragelse af militære chefer på højt niveau, men også beredskabskrav til de enheder, der kunne blive anvendt i den aktuelle situation. I forbindelse med forberedelsen af eventuelle danske styrkebidrag til støtte for UNPROFOR's eventuelle tilbagetrækning blev et antal enheder

10. August 1995

- Domineret af kroater og muslimer
- Domineret af serbere
- Kroatien

I første halvdel af august 1995 angreb kroatiske styrker ind i Krajina bl.a. gennem den danske bataljons sektor (DANBAT) og opnåede fuld kontrol med området. Store dele af den serbiske befolkning flygtede. Medio september fortsatte kroaterne angrebet ind i Bosnien-Hercegovina. For de danske FN-styrker betød dette, at de en overgang var placeret mellem de stridende parter. Den 10. august blev den hidtil værste dag for den danske FN-styrke, idet 2 danske soldater blev dræbt og 8 såret under bevidst beskydning af FN-enheder. (Forsvarskommandoen)

i begyndelsen af 1995 holdt i beredskab. En korvet kunne således gøres klar på fire døgn, Jægerkorpset og et trænelement på fem døgn, en F-16-eskadille og et C-130-fly på to uger samt hovedparten af panserværnshelikopterkompagniet på en måned.

I slutningen af august foretog en hurtig reaktionsstyrke sammensat af franske, britiske og hollandske styrker støttet af fly et angreb på serbiske stillinger i Bosnien. Denne NATO-indsats og det øgede internationale pres førte til amerikansk ledede forhandlinger i Dayton i USA med Jugoslavien, Kroatien, Bosnien og ledelsen af de bosniske serbere om ophør af kampene, og i oktober 1995 blev Dayton-aftalen underskrevet i Paris. Parallelt med forhandlingerne i Dayton blev der udarbejdet planer for indsættelse af en fredsbevarende NATO-styrke til afløsning af FN-styrken. NATO-rådet godkendte i slutningen af november 1995 SACEUR's operationsplan Joint Endeavour vedrørende indsættelse af en NATO-ledet styrke på ca. 66.000 mand, der skulle sikre gennemførelsen af Dayton-aftalen.

Det danske bidrag til denne implementeringsstyrke (IFOR) udgjorde ca. 800 mand, der blev indsat i januar 1996. Ud over et stabskompani med et flystøttekoordineringshold indgik en reduceret bataljon med stab og stabskompani (inklusive en spejderdeling med letpansrede hjulkøretøjer), en kampvogns-eskadron, et panserinfanterikompani (inklusive en pansret maskinkanonsektion) og et logistikkompani forstærket med en ingeniørdeling og en sanitetsdeling. Herudover blev der etableret en logistikbase, der havde til opgave at modtage, opbevare og viderefordre forsyninger og materiel samt sørge for personelbevægelser til og fra området. De nordiske lande ønskede at fortsætte det allerede velfungerende samarbejde i UN-PROFOR og forblive i Tuzla-området, hvor man dels havde et nøje lokalkendskab, dels havde opbygget lejre og infrastruktur. Det nordiske samarbejde, der blev udvidet, således at det nu omfattede styrker fra Norge, Sverige, Finland, Polen og Danmark, blev godkendt i NATO. Styrken blev benævnt Nordic Polish Brigade, i daglig tale NORDPOL-brigaden.

NATO overtog i slutningen af december 1995 kontrollen med de militære operationer i Bosnien. SACEUR fik ledelsen af operationen, der var den første landoperation i Alliancens historie. Adskillige lande uden for NATO, heriblandt Rusland, deltog med styrker under SACEUR's kommando.

Ifølge Dayton-aftalen skulle der føres forhandlinger mellem parterne, således at der kunne indgås en fredsftale efter et års forløb. Det lykkedes at opretholde våbenhvilen; men en række af aftalens øvrige bestemmelser, herunder flygtingenes tilbagevenden, blev ikke gennemført, og en fredsftale blev ikke indgået. Den internationale styrke, som oprindeligt – mindre realistisk – var forudset at skulle trækkes tilbage efter et år, blev derfor opretholdt som en stabiliseringsstyrke (SFOR). Denne styrke på ca. 35.000 mand overtog ansvaret i december 1996 under kommando af AFSOUTH. Det danske bidrag var 775 mand.

Forsvarsaftalen i 1995

Regeringen nedsatte i juni 1993 et tværministerielt udvalg, der skulle analysere forsvarets økonomi med henblik på overvejelser om et nyt forsvarsforlig efter udløbet i 1994 af forsvarsaftalen fra november 1992. Analysen skulle omfatte såvel drifts- som anlægsudgifter, herunder anskaffelser over driftsbudgettet. Endvidere skulle analysen afdække de bindinger, der rakte ud over 1994, herunder kontraktmæssige bindinger og økonomiske forpligtelser som led i Danmarks medlemskab af NATO, FN m.v. I udvalget indgik repræsentanter fra Finansministeriet, Økonomiministeriet, Forsvarsministeriet og Forsvarskommandoen. Den meget omfattende analyse forelå i april 1994.⁴¹

Der blev imidlertid ikke indgået en ny aftale i 1994, og forsvarsbudgettet for 1995 blev indledningsvis fastsat i finansloven for 1995 i overensstemmelse med budgetoverslaget. Egentlige forhandlinger blev påbegyndt i marts 1995 på grundlag af en række redegørelser fra Forsvarskommandoen. Forhandlingerne blev afsluttet i forbindelse med et finanslovsforlig mellem regeringspartierne (Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre og Centrumdemokraterne) samt Det Konservative Folkeparti. I begyndelsen af december 1995 indgik disse partier en forsvarsaftale for perioden 1995-1999, som Venstre tilsluttede sig i foråret 1996.

Forsvarsaftalen var et udtryk for, at der var sket en vis afklaring af, hvorledes det sikkerhedspolitiske billede ville tegne sig i de kommende år, men at det fortsat var usikkert, om udviklingen ville fortsætte.

Aftalen indebar en mindre reduktion af forsvarsbudgettet. Hertil kom, at udgifterne til internationalt engagement fremtidigt skulle afholdes inden for budgetrammen. Dette gjaldt deltagelse i løsning af opgaver i FN-, OSCE- og NATO-regi, hvortil der årligt blev afsat et nettobeløb på 530 mill. kr. svarende til udsendelse af ca. 1.500 mand i FN-tjeneste. Tilsvarende gjaldt for aktiviteter i forbindelse med støtten til de central- og østeuropæiske stater, hvortil der i 1996 blev afsat 50 mill. kr.; disse aktiviteter blev påregnet intensiveret bl.a. inden for rammerne af PffP.

Til større materielanskaffelser blev i femårsperioden afsat 10,8 milliarder kr. bl.a. til 50 brugte Leopard 2 kampvogne til erstatning af de sidste Centurion-kampvogne, flerskuds-raketkastere (Multiple Launch Rocket System, MLRS) til erstatning af et stort antal artilleripjecer, flere moduler til Standard Flex-300-programmet, levetidsforlængelse af de tre korvetter og Lynxhelikopterne, præcisionsvåben og sigteudstyr til F-16-flyene som led i et såkaldt Mid Life Update, videreførelse af opdateringen af Hawksystemet samt kuttere til hjemmeværnet.

Jyske Division blev ændret til Danske Division, hvori indgik to jyske og en sjællandsk brigade, medens en jysk brigade blev nedlagt. Hærens krigsstyrke blev reduceret med 2.000 mand til ca. 58.000. Aftalen forudsatte om-lægninger af støttestrukturen. I den forbindelse blev de to ingeniørregimenter sammenlagt, og det samme skete for de to træningregimenter. Randers og Odense kaserner skulle søges afhændet. En del af Søgaardlejren overgik til hjemmeværnet, medens resten ligeledes skulle afhændes. Udrustningsniveauet i en mindre del af flåden blev reduceret. Luftværnsartillerisystemet L/60 (40 mm kanon) udgik. Deployeringsflyvestationerne Tirstrup og Vandel skulle nedlægges, idet dog Hærens Flyvetjeneste forblev på Vandel. Antallet af værnepligtige i fredsstrukturen skulle reduceres med ca. 1.000 mand. Et stabskompagni og stabsofficerer fra Den Danske Internationale Brigade skulle tilmeldes som et foreløbigt bidrag til FN's Stand-by Forces.⁴²

Med forsvarsaftalen for 1995-1999 anskaffedes flerskuds-raketkastere kaldet MLRS (Multiple Launch Rocket System). Denne nye type skyts skulle afløse en række ældre røartillerienheder. (Hærens Artilleriskole)

Som følge af lokalpolitisk modstand var beslutningen i 1989 om en etapevis flytning af Kamptroppernes Sergentskole fra Sønderborg til Odense kun blevet delvist gennemført, således at skolens aktiviteter var blevet delt mellem de to lokaliteter. Spørgsmålet var derefter blevet behandlet af en arbejdsgruppe, som i marts 1995 havde foreslået skolen samlet i Varde. Det blev nu bestemt, at skolen under navnet Hærens Sergentskole igen skulle samles i Sønderborg, hvorved kasernen i Odense kunne afhændes. Denne sag er et ubehageligt eksempel på, hvorledes budgetterede besparelser ikke blev opnået på grund af politiske forhold. I anledning af en forespørgsel fra Rigsrevisionen i begyndelsen af 1994 beregnede Forsvarskommandoen, at nettoudgifterne som følge af, at den oprindelige plan om flytning af skolen til Odense ikke var blevet fuldt gennemført pr. 1. november 1993, herefter ville blive ca. 13 mill. kr. årligt.⁴³

Som en del af forliget blev det efter radikalt ønske besluttet at nedsætte en forsvarskommission, der skulle overveje, hvilke ændringer den sikkerhedspolitiske udvikling måtte nødvendiggøre i loven fra 1993 om forsvarets formål, opgaver og organisation. Forinden skulle der imidlertid nedsættes et udvalg, som med

baggrund i forsvarets materielsituation og den i aftalen besluttede udvikling skulle foretage en vurdering af levetiden af forsvarets, herunder hjemmeværnets, våbensystemer og hovedmaterielgenstande. Vurderingen skulle baseres på materiellets anvendelse og nedslidning såvel som på den økonomiske levetid. Desuden skulle udvalget vurdere den teknologiske udvikling og på baggrund heraf stille forslag til anskaffelser. Udvalget skulle afslutte sit arbejde så betids, at det kunne indgå i forsvarskommissionens arbejde.⁴⁴

Materieludvalget blev nedsat i april 1996 med chefen for forsvarsstabens materielstab som formand og med repræsentanter for Forsvarsministeriet, Forsvarskommandoen, Hjemmeværnskommandoen, materielkommandoerne, Forsvarets Forsknings-

teneste og Forsvarets Informatiktjeneste som medlemmer. Udvalget afgav rapport til Forsvarsministeren i efteråret 1997.⁴⁵ Forsvarskommissionen blev nedsat i januar 1997, og afgav beretning i december 1998. Kommissionens beretning omtales senere.

Den internationale udvikling i anden halvdel af 1990'erne

Den optimisme, der prægede udviklingen i begyndelsen af 1990'erne, holdt ikke. Overgangen til demokrati og markedsøkonomi viste sig i flere lande at byde på langt større problemer end forventet. De central- og østeuropæiske landes tilpasning til den vesteuropæiske standard for markedsøkonomi, demokratiske institutioner, mindretalsrettigheder m.v. forløb langsomt, og selvom EU allerede i begyndelsen af 1990'erne indgik associeringsaftaler med en række af disse lande, stod det efterhånden klart, at forhandlinger om optagelse i EU ville blive langvarige og først kunne afsluttes efter år 2000.

Mest skræmmende var imidlertid nationalismen, der iblandt religiøse og kulturelle modsætninger fortsat udløste etniske konflikter på Balkan og i Kaukasus med konsekvenser i et omfang, som gav mindelser om 2. Verdenskrig. Det internationale samfunds muligheder for effektivt at forebygge og løse disse konflikter var begrænsede. Hovedparten af de instrumenter og procedurer, der i de forudgående årtier var blevet udviklet i FN og CSCE med henblik på krisestyring og konfliktløsning, tog udgangspunkt i mellemstatslige konflikter og ikke i den nye tids interne konflikter.

Samtidigt mindskedes den forståelse, der havde hersket mellem USA og Rusland i begyndelsen af 1990'erne. Efter en kort periode, hvor FN's Sikkerhedsråd havde været i stand til at spille den rolle, der var forudsat i pagten, blev rådet igen delvis lammet af Kinas og Ruslands uvilje mod internationale indgreb i interne konflikter og selv omfattende krænkelse af menneskerettighederne. Denne uvilje skyldtes bl.a. de to landes interne problemer, for Kinas vedkommende først og fremmest i Tibet. I Rusland havde Kaukasusrepublikken Tjetjenien, der indgik i Den Russiske Føderation, allerede i 1991 erklæret sig for selvstændig, og i 1994 kom det til regulær krig mellem Rusland og Tjetjenien. Krigen varede i næsten to år og fik omfattende kon-

Ved forsvarsaftalen for 1995-1999 fik forsvaret overdraget maritim miljøovervågning og istjeneste. Isbryderne er bemandet med officerer og mandskab fra søværnet. (Forsvarskommandoen)

sekvenser for civilbefolkningen, idet op mod 80.000 civile mistede livet, og omkring 340.000 måtte flygte ud af republikken. Krigen afsluttedes i august 1996 med en våbenhvile og tilbagestrækning af de russiske styrker, men en egentlig løsning af konflikten blev ikke tilvejebragt. Rusland affandt sig med Tjetjeniens de facto selvstændighed, indtil en gruppe radikale islamiske fundamentalister fra Tjetjenien i 1999 med våbenmagt intervererede til støtte for islamiske oprørere i naborepublikken Dagestan. Efter at have nedkæmpet oprøret i Dagestan blev de russiske væbnede styrker sat ind mod Tjetjenien i et forsøg på at bekæmpe den udbredte kriminalitet og tvinge republikken tilbage i Den Russiske Føderation. De omfattende fly- og artilleriangreb på hovedstaden Groznyj samt byer og landsbyer kostede igen mange civile livet og sendte mere end 250.000 på flugt, hovedsageligt til naborepublikken Ingusjetien. Fra vestlig side blev de russiske brud på den humanitære folkeret kritiseret skarpt samtidig med, at man erklærede sin støtte til Ruslands territoriale integritet og nødvendigheden af at bekæmpe terrorisme.⁴⁶ I begyndelsen af februar 2000 indtog de russiske styrker Groznyj, men kampene fortsatte.

Det var imidlertid udviklingen i det tidligere Jugoslavien, der især kom til at præge europæisk sikkerhedspolitik i anden halvdel af 1990'erne. USA's indledningsvise tilbageholdenhed over for indgreb i Eks-Jugoslavien havde ført til en erkendelse af, at de europæiske lande i højere grad burde påtage sig et sikkerhedsmæssigt ansvar i Europa. Dette var bl.a. kommet til udtryk i udviklingen af ESDI. At USA senere tog aktiv del i FN-operationen i Bosnien med indsættelse af fly og derefter tog initiativet til Dayton-forhandlingerne ændrede ikke denne europæiske holdning.

Under indtryk af Kosovokrisens udvikling fra efteråret 1998, se side 254, gjorde den britiske premierminister Tony Blair (f. 1953) det klart i oktober 1998, at Storbritannien ikke længere

ville modsætte sig et europæisk forsvarssamarbejde inden for rammerne af EU, når det blot ikke undergravede den transatlantiske solidaritet. Blairs initiativ førte til en britisk-fransk fælleserklæring i december 1998, den såkaldte Saint Malo-deklaration, der dannede baggrunden for beslutninger på EU's topmøde i Köln i juni 1999. Kölndeklarationen understregede EU's behov for en "autonom" militær kapacitet. Denne formulering, som gik længere end erklæringen fra NATO's topmøde i Washington i april samme år, gav anledning til betænkelighed i USA.⁴⁷

Det forhold, at vægten nu blev lagt på udviklingen af EU's kapacitet på forsvarsområdet, betød, at WEU's funktioner ville blive overført til EU, dog således at den reviderede Bruxelles-traktat (WEU-traktaten) skulle opretholdes af hensyn til den gensidige forsvarsforpligtelse. EU's nye "Høje Repræsentant" med ansvar for den fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik, NATO's tidligere generalsekretær Javier Solana (f. 1942), blev valgt til Generalsekretær for WEU. Endelig blev det på EU-top-

Det forøgede internationale engagement har i 1990'erne betydet en forøget uddannelse til indsættelse i internationale operationer. Til brug for denne uddannelse er der flere steder i de militære øvelsesterræner opført uddannelsesfaciliteter som denne, der findes ved Garderkasernen i Høvelte. (Forsvarskommandoen)

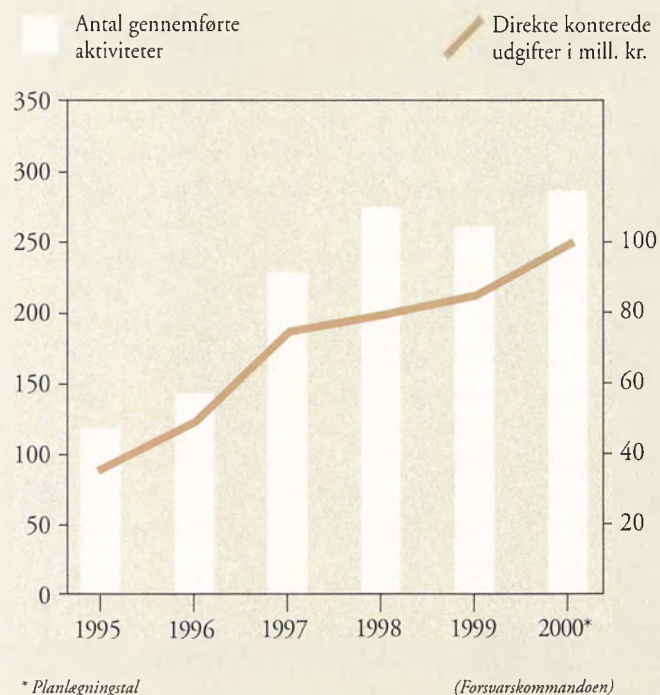
mødet i Helsinki i december 1999 besluttet at oprette en sikkerhedspolitisk komité og en militærkomité samt en militær stab i EU. For Danmark rejste denne udvikling spørgsmål vedrørende rækkevidden af det danske forbehold over for forsvarssamarbejdet i EU og WEU samt om en eventuel folkeafstemning om ophævelse af forbeholdet.

I 1997 blev Pfp-samarbejdet udbygget med oprettelsen af Det Euro-Atlantiske Partnerskabsråd (EAPC) til afløsning af NACC. Partnerskabsrådet skulle virke som Pfp-samarbejdets politiske overbygning, hvori alle emner, der ikke vedrørte NATO's kollektive forsvar, kunne behandles ligesom beslutninger kunne træffes. Pfp-samarbejdet skulle styrkes gennem politiske konsultationer, og Pfp-landene skulle i højere grad inddrages i beslutningstagning og planlægning. Desuden skulle Pfp-samarbejdet tildeles en mere operativ rolle.

På topmødet i Washington i april 1999 blev der truffet beslutning om et forstærket og mere operationelt Pfp-program, Enhanced and More Operational Pfp (EMOP). Det omfattede bl.a. retningslinjer for Pfp-landenes deltagelse i politiske konsultationer og beslutningstagen samt i den operative planlægning af NATO-ledede Pfp-operationer. Desuden blev der fastsat procedurer for udvikling af parternes operative samarbejde og optimering af uddannelse og træning.

Pfp-samarbejdet i Østersøområdet blev yderligere udviklet. Foruden den tidligere omtalte baltiske fredsbevarende bataljon (BALTBAT) blev en baltisk minerydningsstyrke (BALTRON) etableret under tysk ledelse og med dansk medvirken. Danmark deltog også i etableringen af et system (BALNET) til overvågning af luftrummet i de baltiske lande i et samarbejde mellem civile og militære myndigheder efter samme retningslinjer som i NATO-landene. Norge blev koordinator for den multinationale støtte til projektet, og Litauen blev værtsnation.⁴⁸ Danmark var initiativtager til etablering af et fælles forsvarsakademi for Estland, Letland og Litauen. Akademiet, der fik dansk chef, blev indviet i Estland i begyndelsen af 1999. Fra kun at omfatte ganske få aktiviteter i 1994 udviklede det danske samarbejde med de central- og østeuropæiske lande sig til i 1999 at omfatte godt 260 forskellige aktiviteter, omfattende såvel bilaterale som fælles aktiviteter med Polen, Estland, Letland og Litauen, trilaterale aktiviteter med Tyskland og Polen, aktiviteter i forbin-

ØSTSAMARBEJDSAKTIVITETER

delse med ovennævnte projekter samt en række aktiviteter med deltagelse af bl.a. Rusland.

Overvejelserne om optagelse af central- og østeuropæiske lande i NATO fortsatte, og det stod efterhånden klart, at optagelse af alle ansøgerlande samtidig ikke ville være realistisk. Det var bl.a. væsentligt for NATO at opnå Ruslands accept af en udvidelse. Som et led i bestræbelserne på at fastholde dialogen mellem Rusland og NATO blev der i maj 1997 i Paris indgået en aftale benævnt "Den grundlæggende akt vedrørende gensidige relationer, samarbejde og sikkerhed mellem NATO og Rusland" eller blot "NATO/Rusland grundlæggende akt". Et af de vigtigste punkter i aftalen var oprettelsen af et permanent NATO/Rusland Fællesråd, hvori konsultationer og koordinations mellem parterne kunne finde sted, principielt uden be-

grænsninger af emner, som dog skulle godkendes af begge parter. Aftalen skulle fungere som en platform, der kunne fjerne Ruslands mistillid til NATO-alliancens hensigter med udvidelse af NATO og frygt for at blive isoleret.⁴⁹ På trods af ønsker fra russisk side, fik ingen af parterne vetoret over for den anden parts beslutninger, f.eks. om udvidelse af NATO.

På NATO's topmøde i Madrid i juli 1997 blev det besluttet at give mulighed for optagelse af Polen, Tjekkiet og Ungarn i NATO. Det blev pointeret, at disse 3 lande skulle være de første i en række af nye medlemslande. Det synspunkt blev bl.a. understreget af den danske regering dels af hensyn til de baltiske lande, som frygtede, at deres optagelse i NATO kunne blive usikker på grund af Ruslands modstand, dels på baggrund af en frygt for at der på ny skulle opstå skillelinjer i Europa.⁵⁰ Polens, Tjekkiets og Ungarns optagelse fandt sted i marts 1999 få uger før NATO's 50-års jubilæum.

Den omfattende internationale fredsbevarende og fredsskabende indsats fortsatte i anden halvdel af 1990'erne. Udvidelsen af NATO's indsats i Eks-Jugoslavien i slutningen af 1998 til at omfatte en regulær krigsindsats i forbindelse med udviklingen i den serbiske provins Kosovo og den danske deltagelse heri er omtalt senere. OSCE foranstaltede civile missioner med henblik på overvågning af humanitære, økonomiske og miljømæssige forhold i en række lande fra den tidligere Sovjetunion, herunder de baltiske lande. Det danske forsvar deltog med enkeltpersoner i sådanne missioner i Estland i 1993, i Letland fra 1993 til 1997, i Georgien fra 1994 til 1998 og i Nagorno-Karabakh fra 1995 til 1998. OSCE var også aktiv i Eks-Jugoslavien og Albanien med varierende dansk deltagelse.

I forbindelse med indre uro og ustabilitet i Albanien i foråret 1997 blev der under italiensk ledelse oprettet en international militær styrke på ca. 7.000 mand, hvis formål var at stabilisere landet. I denne mission, kaldet Operation Alba, deltog Danmark med en opklaringsenhed på 60 mand fra Bornholms Værn, tilmeldt NATO's umiddelbare reaktionsstyrker, og et logistikelement. Efter gennemgang af en missionsorienteret uddannelse og tildeling af nye køretøjer, bl.a. lette pansrede Eagle-køretøjer, som havde vist sig velegnede i Eks-Jugoslavien, blev det danske kontingent i begyndelsen af maj 1997 indsat i Albanien. De danske styrker var under fransk kommando, hvilket

påkaldte sig fransk politisk opmærksomhed. Det lykkedes den internationale styrke at standse urolighederne og sikre afholdelse af parlamentsvalg, hvorefter operationen kunne afsluttes i begyndelsen af august samme år.

Et problem opstod i forbindelse med FN-operationerne i 1990'erne i tilfælde af, at en enheds opgaver blev ændret efter udsendelsen, f.eks. fra fredsbevarende til fredsskabende indsats. En sådan ændret opgave kunne være umulig at løse på grund af afgørende forskelle i krav til styrkens sammensætning, uddannelse og udrustning. Et andet tilbagevendende problem var tidsforløbet fra vedtagelsen af en sikkerhedsrådsresolution (ofte efter tidskrævende politiske overvejelser og forhandlinger) til en operativ styrke kunne indsættes i et kriseram område. Bl.a. for at reducere tidsforløbet opbyggede FN et register over styrker i et højt beredskab, UN Stand-by Arrangements System. Hermed skabtes overblik over, hvad landene i givet fald ville kunne stille til rådighed for fredsbevarende og humanitære operationer.

Den danske Forsvarsminister Hans Hækkerup (f. 1945), som i 1993 var blevet Forsvarsminister i den socialdemokratisk-radikale regering under ledelse af Statsminister Poul Nyrup Rasmussen (f. 1943) og havde været aktiv i bestræbelserne på at placere Danmark hensigtsmæssigt i den nye internationale situation, tog i 1994 initiativ til yderligere at reducere forberedelsestiden i forbindelse med opstilling af en FN-styrke. Der blev efter et internationalt arbejdsgrupperarbejde i 1997 påbegyndt opstilling af en hurtig udrykningsbrigade, Multinational United Nations Stand-by Forces High Readiness Brigade, SHIRBRIG, som på et fælles grundlag af procedurer, træning og planlægning skulle kunne operere snarest efter samling i et operationsområde. Der blev tilvejebragt en pulje af enheder, hvoraf der kunne sammensættes en infanteribrigade, suppleret med opklaringsenheder, ingeniørenheder, logistiske enheder, felthospital og helikoptere. I alt 13 lande bidrog med styrker, og repræsentanter fra disse lande indgår i en styringskomité, hvorunder der er oprettet et fast planlægningselement, bestående af officerer fra delta-gerlandene. Af hensyn til fleksibilitet i udpegning af deltagende enheder og mulighed for, at det enkelte lande kan fravælge deltagelse, blev antallet af enheder i puljen baseret på en dublering af enhedstyper. Danmark bidrog med et stabskompagni, en let

opklaringseskadron og ledelsen af et militærpolitikompagni. Desuden har Danmark påtaget sig værtskabet for planlægnings-elementet (i realiteten SHIRBRIG's hovedkvarter), som er placeret på Garderkasernen i Høvelte. Planlægnings-elementet fik indledningsvis dansk chef. SHIRBRIG blev operationsklar i marts 2000.

FN's generalsekretær Kofi Annan deltog ved oprettelsen af det permanente stabselement i SHIRBRIG på Garderkasernen i Høvelte den 2. september 1997. Til venstre sidder Forsvarsminister Hans Hækkerup og til højre sidder brigadegeneral Særmærk-Thomsen, den danske chef for styrken. (Forsvarskommandoen)

Våbenkontrol og inspektion

I 1990'erne fandt der i Europa en udvikling sted inden for nedrustning og våbenkontrol, herunder en stadig mere omfattende international inspektionsvirksomhed. Det første forsøg på at gennemføre europæiske nedrustninger, MBFR-forhandlingerne i 1970'erne mellem NATO og Warszawapagten om gensidigt af-

balancerede reduktioner af de konventionelle styrker i Central-europa, var som omtalt i kapitel 5 endt resultatløse. Den samtidig hermed iværksatte løbende forhandlingsproces om sikkerhed og samarbejde i Europa havde heller ikke ført til egentlige nedrustningsinitiativer, men havde medvirket til at skabe et bedre forhandlingsklima. Først i slutningen af 1980'erne var det lykkedes at opnå resultater af nedrustningsforhandlinger. I 1987 var aftalen om i løbet af tre år at afskaffe mellemdistanceraketterne i Europa blevet indgået, og i 1990 var CFE-aftalen om begrænsninger af konventionelle styrker i Europa blevet underskrevet. Sidstnævnte aftale og et supplement hertil fra 1992 benævnt CFE 1A fastsatte som tidligere beskrevet begrænsninger i NATO- og Warszawapagtlændenes våbensystemer og større materielgenstande samt lofter for troppestyrkerne i det europæiske område fra Uralbjergene til Atlanterhavet.

I 1986 havde CSCE-forhandlingerne på et møde i Stockholm ført til enighed om gennemførelse af sikkerheds- og tillidsskabende foranstaltninger. En egentlig aftale om sådanne foranstaltninger forelå i 1990 som det såkaldte Wiendokument, der blev underskrevet af samtlige CSCE-medlemslande samtidigt med, at CFE aftalen blev underskrevet af NATO- og Warszawa-pagtmedlemmerne. Wiendokumentet og senere udgaver heraf fra 1992 og 1994 havde til formål at reducere risikoen for kriser gennem tillidsskabende foranstaltninger såsom gensidige diplomatiske kontakter, besøgsprogrammer landene imellem, observation af visse større militære aktiviteter og udveksling af oplysninger om landenes forsvarsplanlægning og styrketal m.v. Fælles for de to aftaler var informationsudveksling samt gennemførelse af inspektioner og andre former for verificering af givne oplysninger.

I 1996 blev der indledt forhandlinger om tilpasning af CFE-aftalen og Wiendokumentet til den seneste europæiske udvikling, herunder ændring af CFE-aftalens oprindelig blokstruktur, således at begrænsningerne skulle lægges på de enkelte af de i alt 30 deltagerlandes væbnede styrker. De ændrede aftaler blev vedtaget på topmødet i Istanbul i december 1999; men den ændrede CFE-aftale var i foråret 2000 endnu ikke ratificeret af alle deltagende lande og derfor ikke trådt i kraft.

USA's præsident George Bush og Ruslands præsident Boris Jeltsin undertegnede i juni 1992 START II-aftalen om yderli-

gere halvering af de strategiske styrker. Der gik dog næsten otte år, inden det i april 2000 lykkedes den nyvalgte russiske præsident Vladimir Putin (f. 1952) at få aftalen ratificeret i det russiske parlaments to kamre, der i øvrigt gjorde ratifikationen betinget af, at USA ikke brød ABM-aftalen fra 1972 om begrænsning af forsvarssystemer mod ballistiske missiler.

En tidligere amerikansk idé om gensidige luftinspektioner som en tillidsskabende foranstaltning mellem Øst og Vest var i 1989 blevet genoptaget af præsident Bush. Forhandlinger herom førte i 1992 til indgåelse af den såkaldte Open Skies-aftale mellem NATO-landene, de tidligere østeuropæiske Warszawa-pagtlande samt Rusland, Hviderusland, Ukraine og Georgien om inspektion fra luften af de deltagende landes militære installationer og aktiviteter som et supplement til CFE-aftalens informationsudveksling og verificeringsordninger. Der opstod imidlertid problemer i forbindelse med ratificering og implementering af ordningen, som derfor befinder sig på forsøgsstadiet. Flere lande har dog anskaffet materiel til at foretage observationsflyvninger. Danmark planlægger derimod at chartre fly med særlig udrustning.

Den danske deltagelse i forhandlingerne om udvikling af de nævnte aftaler skete i snævert samarbejde mellem Udenrigsministeriet, Forsvarsministeriet, Forsvarskommandoen og Forsvarets Efterretningstjeneste. I Forsvarskommandoen blev der i 1991 oprettet en særlig sektion i planlægningsstabens udviklingsafdeling til varetagelse af sagsbehandlingen. Medens mange af de andre lande opbyggede særlige organisationer af inspektører, tolke og andre eksperter, er der i Danmark – bl.a. af hensyn til optimal udnyttelse af personellet – uddannet en særlig pulje af personer tjenstgørende i forskellige stillinger i forsvaret, hvorfra deltagere til de enkelte opgaver bliver udvalgt. Denne pulje, der bliver administreret af Forsvarskommandoen, omfatter ca. 80 personer, som har modtaget en særlig, delvis NATO-baseret, uddannelse, herunder sproguddannelse.

Dayton-fredsftalen fra 1995 indeholdt bestemmelser om reduktioner af de stridende parters væbnede styrker i Eks-Jugoslavien. CFE-aftalen blev anvendt som skabelon for kontrol med disse reduktioners gennemførelse i løbet af den fastsatte periode på to år.

Der har i perioden fra medio 1992 til primo 2000 været dansk deltagelse i 225 multinationale CFE-inspektioner, og danske inspektionshold har selv udført 39 inspektioner i tidligere Warszawa-pagtlande. Der er blevet gennemført 28 CFE-inspektioner i Danmark, eskorteret og støttet af dansk personel. Aktiviteter i udlandet i medfør af Wiendokumentet har siden begyndelsen af 1991 omfattet dansk deltagelse i 40 besøg på militære etableringer, overværelse af militære aktiviteter i 13 tilfælde og ca. 25 besøg i øvrigt. Tilsvarende har der været 14 besøg i Danmark. Med henblik på kontrol af destruktion af våbensystemer og verificering af tilladte beholdninger i Eks-Jugoslavien blev der indtil november 1997 foretaget 185 inspektioner parterne imellem, alle med assistance fra OSCE-landene. Derefter blev sådanne inspektioner stort set begrænset til verificering af beholdninger, og antallet blev derfor betydeligt mindre i de følgende år. Der har siden 1995 været dansk deltagelse i godt 20 inspektioner i Eks-Jugoslavien.

Forbedrede styringsystemer

I september 1992 blev informatikstaben oprettet som en ny fagstab i forsvarsstaben. Den nye fagstab skulle styre udviklingen af forsvarets informationssystemer, herunder opbygning af et internt datanet, Forsvarets Integreerede Informatiknetværk (FIIN), og anskaffelse af elektronisk udstyr hertil. Informatikstaben er af betydeligt mindre omfang end de øvrige fagstabe og bliver ledet af en civil ansat direktør.

Som et led i en reorganisering af forsvarets informatikvirksomhed oprettedes 1. januar 1995 Forsvarets Informatiktjeneste som en værnssælles niveau III-myndighed under Forsvarskommandoen. Tjenesten var en delvis videreførelse af Forsvarets Datatjeneste, der var blevet oprettet i 1973. Tjenesten blev udpeget som forsvarets centrale informatikfaglige myndighed med ansvar for forsvarets fælles informatiksystemer og informations-teknologiske infrastruktur. Tjenesten blev endvidere pålagt at følge den teknologiske udvikling på området med henblik på rådgivning af og bistand til forsvarets myndigheder og enheder. I 1995 blev der primært arbejdet med det landsdækkende integrerede informatiknetværk, hvori samtlige niveau II- og III-myndigheder skulle indgå. Der blev herved skabt baggrund for im-

plementeringen af en række nye informatiksystemer såsom Forsvarets Materiefaglige Informatiksystem (FORMAT), Forsvarets Personeladministrative Informatiksystem (FORPAI), Etablissementsforvaltningssystemet (EFOS) og Forsvarets Stabsstøttesystemer (SSS) samt videreudvikling af økonomisystemet (FØRST).

I maj 1995 godkendte Forsvarschefen et forslag til modernisering og forbedring af økonomistyringen. Baggrunden var et ønske om at tilvejebringe en mere synlig økonomisk sammenhæng mellem løsningen af forsvarrets overordnede opgaver og den hermed forbundne øvrige virksomhed. Forslaget skulle forbedre mulighederne for at opfylde Finansministeriets krav til offentlig økonomistyring, herunder udfærdigelse af virksomhedsoversigter og -regnskaber. Styringssystemet skulle således opfylde såvel en række formelle krav stillt af Finansministeriet som Forsvarskommandoens behov for relevante økonomiske data til en optimal styring af forsvarret.⁵³ Til implementering af systemet blev der i august 1995 nedsat en styringsgruppe under ledelse af chefen for forsvarsstabens operations- og driftsstab. Der var tale om en langsigtet proces, som blev indledt i begyndelsen af 1996 i forbindelse med udarbejdelsen af foreløbigt årsprogram 1997 og direktiv for seksårsplan 1998-2003.⁵⁴ Arbejdet førte til udviklingen af Dansk Forsvars Managementprojekt, forkortet DeMap ("Map" også symboliserende vejen der skal følges).

DeMap skulle omfatte hele planlægnings-, drifts- og kontrolvirksomheden og opbygges således, at det kunne give et samlet overblik over f.eks. omkostninger ved anskaffelse og anvendelse af nyt materiel samt de totale omkostninger forbundet med at løse en given opgave, f.eks. indsættelse af en styrke i internationalt regi. DeMap består af en række enkeltprojekter, hvoraf skal nævnes: Beskrivelse af grundlaget for forsvarrets styring og styringsopgaver; funktionel beskrivelse af forsvarrets virksomhed; opgørelse af behovet for information til støtte for forsvarrets styring og forvaltning; tilpasning af planer og rapporter til brug for styringen; indførelse af et nyt integreret informatiksystem (Dansk Forsvars Managementprojekt- og Ressourcestyringssystem, forkortet DeMars) samt tilpasning af forvaltning og ud-dannelse.

Et af de grundlæggende problemer var det manglende overblik, der bl.a. skyldtes en mangfoldighed af edb-systemer. Rigs-

revisionen gav i en rapport vedrørende forsvarrets forsyningstjeneste i februar 1999 udtryk for, at DeMars ville afhjælpe denne mangel og forbedre den økonomiske styring.⁵⁵ Rigsrevisionen understregede i øvrigt også, at forsvarrets forsyningsforvaltning hidtil rent faktisk uden nævneværdige problemer havde leveret de forsyninger, der blev rekvireret.

Udviklingen af DeMars blev godkendt i februar 1998. Det skulle baseres på et tysk virksomhedssystem, der omfatter moduler til styring og forvaltning af personel, materiel, økonomi og struktur samt behandling af ledelsesinformation. På baggrund af en EU-licitation blev der i maj 1998 indgået en kontrakt med IBM Danmark om levering af DeMars med en implementeringstid på fem år.

I 1999 nærmede enkeltprojekterne i DeMap sig deres færdiggørelse. Samtidig indebar udviklingen af DeMars stadig mere komplekse opgaver i forbindelse med iværksættelsen. Forsvarskommandoen ændrede derfor primo år 2000 den i 1997 etablerede implementeringsorganisation. Ud over en styringsgruppe med ansvar for koordinering af det samlede projekt omfatter organisationen en følgegruppe, der skal sikre det nødvendige kendskab til projektet, en koncernkoordineringsgruppe, der på chefsniveau skal skabe koordinering mellem Forsvarskommandoen og deltagende myndigheder uden for Forsvarschefens myndighedsområde, en implementeringsgruppe i forsvarsstaben samt en projektgruppe vedrørende DeMars, der skal sikre igangsættelsen, herunder gennemføre en samlet anskaffelse.

Informatikstaben er projektansvarlig myndighed for DeMars, medens chefen for operations- og driftsstaben er ansvarlig for den afsluttende udvikling af enkeltprojekterne i DeMap. Der sker en løbende implementering af det omfattende projekt. DeMars forudses fuldt implementeret og i drift i 2004 og DeMap endeligt implementeret i 2005.

Krisestyringsorganisation

Udviklingen af den internationale indsats fra fredsbevarende til fredsskabende aktiviteter med et stadigt stigende antal episoder, hvori dansk militært personel blev involveret i kamphandlinger, medførte et ønske om en bedre mulighed for at skaffe oplysning

om udviklingen og for at kunne reagere uden at skulle aktivere Forsvarschefens krigshovedkvarter. Det kroatiske angreb gennem den danske bataljons sektor i Krajinaområdet i august 1995 blev den direkte årsag til, at Forsvarschefen tog initiativet til at etablere et krisestyringselement i Forsvarskommandoen. I november 1995 blev der nedsat en projektgruppe i forsvarsstaben med deltagelse af Forsvarets Efterretningstjeneste, som udarbejdede forslag til et situationscenter i Forsvarskommandoen med situationsrum, kommunikationsrum, briefingrum og faciliteter til at virke i døgn drift. Centret skulle kunne virke uden at influere væsentligt på det daglige arbejde i Forsvarskommandoen. Bl.a. derfor skulle det placeres i Forsvarskommandoens hovedbygning. Efter gennemførelse af de nødvendige bygningsmæssige foranstaltninger kunne centret tages i brug i juli 1997. Det blev primært bemandedet med personel fra operations- og driftsstaben, men i særlige situationer deltog bl.a. også Forsvarets Efterretningstjeneste i bemanningen, f.eks. under Kosovokrisen. I øvrigt afholdtes der en ugentlig efterretningsorientering for situationscentrets personel.

I situationscentret er det muligt at etablere kontakt med styrker udsendt i NATO-, FN- og OSCE-regi, samt endvidere med regeringen, chefen for Forsvarets Operative Styrker, de operative kommandoer og materielkommandoerne, Forsvarets Efterretningstjeneste, NATO's Militærkomité samt relevante NATO-myndigheder. Situationscentret, der er under fortsat udvikling, har vist sin berettigelse i forbindelse med håndteringen af større og mindre kriser, senest Kosovokonflikten, hvorunder det var aktiveret og døgnbemandet i perioden fra marts til juni 1999 og havde udvidet bemanning frem til september.

Situationscentret forbedrede Forsvarschefens og forsvarsstabens muligheder for at medvirke i regeringens krisestyringsorganisation bestående af totalforsvarets myndigheder på to niveauer, regeringens sikkerhedsudvalg og et embedsmandsudvalg. Statsministeren er formand for sikkerhedsudvalget, der i øvrigt omfatter Udenrigsministeren, Forsvarsministeren, Justitsmini-

Udsnit af Forsvarskommandoens situationscenter. (Forsvarskommandoen)

steren og Indenrigsministeren samt andre, der deltager ad hoc, f.eks. Forsvarschefen. Emdsmandsudvalget har departementschefen i Statsministeriet som formand og består i øvrigt af Udenrigsministeriets direktør, departementscheferne i Justitsministeriet og Forsvarsministeriet, samt chefen for Forsvarets Efterretningstjeneste og chefen for Politiets Efterretningstjeneste.

Der er ikke fastsat formelle procedurer for aktivering af krisestyringsorganisationen, idet beslutningen herom antages at udspringe af en samstemmende situationsbedømmelse blandt de relevante myndigheder. Det var således oplysninger om eskaleringen af krisen i Kosovo, som Forsvarschefen gennem virksomheden i Forsvarskommandoens situationscenter kunne formidle til regeringen, der bevirkede aktivering af krisestyringsorganisationen i 1999. På daglige møder blev den samlede danske militære og humanitære indsats på Balkan herefter koordineret.

I april 1999 nedsatte Udenrigsministeriet en koordinationsgruppe med henblik på at samordne danske humanitære tiltag i Kosovo. Deltagerne i denne gruppe var repræsentanter fra Udenrigsministeriet, Forsvarsministeriet, Forsvarskommandoen, Beredskabsstyrelsen og forskellige officielle og private hjælpeorganisationer. Forsvarskommandoens repræsentation i gruppen var foranlediget af forsvarrets omfattende indsats i hjælpearbejdet i forbindelse med flytransport til og personelstøtte m.v. i konfliktområderne.

Forsvarskommissionen af 1997

Forsvarskommissionen af 1997 blev som tidligere anført nedsat i januar 1997 som led i forsvarsaftalen fra december 1995. I kommissoriet blev angivet, at kommissionen skulle overveje, hvilke ændringer til loven fra 1993 om forsvarrets formål, opgaver og organisation den sikkerhedspolitiske udvikling måtte give anledning til. I forbindelse hermed skulle udarbejdes en trusselvurdering. Kommissionens overvejelser skulle baseres på forudsætningen om et fortsat aktivt dansk medlemskab af FN, OSCE og NATO som grundlag for dansk forsvars- og sikkerhedspolitik. Overvejelserne skulle bl.a. omfatte en afvejning af forsvaret af nærområdet i forhold til den internationale indsats. Desuden skulle kommissionen vurdere indstillingen fra det i april 1996 af Forsvarsministeren nedsatte udvalg vedrørende

forsvarets materiel, som i henhold til forsvarsaftalen skulle stille forslag om fremtidige anskaffelser. Kommissionens redegørelse skulle kunne danne grundlag for politiske forhandlinger om et forsvarsforlig for en periode efter 1999.

Tidligere minister Knud Heinesen (f. 1932) blev udpeget som formand for kommissionen, og Forsvarsministeren og Forsvarsministeriets departementschef Anders Troldborg (f. 1941) blev medlemmer. Folketingets partier blev alle repræsenteret. Den militære repræsentation omfattede Forsvarschefen, chefen for forsvarsstaben, chefen for Hjemmeværnet, chefen for Forsvarets Efterretningstjeneste og chefen for forsvarsstabens planlægningsstab. Endvidere indtrådte et antal særligt sagkyndige.

Forsvarschefen var general Christian Hvidt (f. 1942), der i august 1996 havde efterfulgt admiral Hans Garde (1939-1996), som var omkommet ved et flystyrt med et af forsvarrets Gulf-

Forsvarschef admiral Garde ses her med tre fagstabschefer: Generalmajor J.C. Frandsen (chef for materielstaben) til venstre og generalmajor K.L. Axelsen (chef for operations- og driftsstaben) samt kontreadmiral P. Schriver (chef for personelstaben) til højre. Oberst O. Jørgensen (chef for ledelsessekretariatet), yderst til højre, var blandt dem, som sammen med admiral Garde omkom ved flyulykken på Færøerne. (Forsvarskommandoen)

Efter det tragiske flystyrt på Færøerne blev de omkomnes kister ført til Holmen ombord på inspektionsskibet Vædderen. Her blev der ved ankomsten afgivet sørgesalut fra Batteriet Sixtus, hvorefter kisterne af en æresvagt blev båret fra borde. Der blev holdt korte taler af chefen for Forsvarsstaben generalløjtnant Hvidt, af Forsvarsminister Hans Hækkerup og af orlogsprovst C. Harms, inden kisterne, fulgt af de pårørende, blev ført til rustvognene. (Forsvarskommandoen)

streamfly under indflyvning til flyvepladsen på Færøerne. Admiral Garde havde kun været Forsvarschef i få måneder, idet han havde efterfulgt general Lyng i april samme år. Ud over admiral Garde og hustru omkom syv personer. Flyulykken var den alvorligste ulykke i forsvaret siden eksplosionsulykken på Holmen i 1951.

Kommissionen afgav beretning, *Fremtidens Forsvar*, i december 1998. Kommissionen antog, at USA i 10 til 15 år frem ville være den eneste supermagt, og at verden således fortsat ville være unipolær, om end en udvikling i retning af en vis multipolaritet dog også var mulig. Dette ville ifølge kommissionen få afgørende indflydelse på den fremtidige danske sikkerhedspolitik. I beretningen blev der på baggrund af denne antagelse opstillet tre mulige scenarier for den globale udvikling.⁵¹

I det første scenario, omtalt som global, samarbejdende orden, blev USA anset for at være centrum for et omfattende stormagtssamarbejde med vægt på økonomiske målsætninger. Lokale konflikter ville fortsat kunne opstå. Sikkerhedspolitiske trusler på regionalt plan kunne hidrøre fra mindre stater, eventuelt som statsterrorisme udøvet af stater på tærsklen til besiddelse af atomvåben; men som følge af USA's og dets nærmeste allieredes teknologiske overlegenhed ville der ikke på en tidshorisont på 10-15 år opstå militære trusler på globalt plan. Masseødelæggelsesvåben ville blive imødegået ved en videreudvikling af kontrolsystemer med indbyggede sanktionsmuligheder. Det internationale samarbejde om sikkerhed ville i stigende grad dreje sig om miljøødelæggelser, flygtningestrømme og organiseret international kriminalitet. NATO ville på disse præmisser udgøre den centrale samarbejdsorganisation for den europæiske sikkerhedspolitik, og samarbejdet mellem USA og EU ville betinge, at en opgradering af det militære aspekt af an-

dre europæiske organisationer som EU og WEU kun ville finde sted i begrænset omfang. Muligheden for bipolaritet med Kina som den anden pol indgik i scenariet, men blev anset for lidet sandsynlig inden for tidshorisonten.

I scenario 2 forestillede kommissionen sig en multipolaritet af mere traditionel karakter med et antal stormagter som regionale centre. Samarbejde mellem stormagterne ville blive mindre institutionelt og mere ad hoc præget end i scenario 1. EU ville i en sådan multipolær orden blive en magtfaktor i stærk konkurrence på det teknologisk-økonomiske område med USA og Japan, senere måske også Kina og muligvis Rusland, afhængig af landets økonomiske udvikling. Et svagt eller samarbejdende Rusland ville styrke EU's position som stormagtsfaktor; men kommissionen fandt det mere sandsynligt, at Rusland i dette scenario ville udvikle sig som et magtcenter og hovedaktør i SNG-området, dog uden et egentligt brud med EU. NATO's rolle som sikkerhedspolitisk faktor i Europa kunne blive svækket, alt efter graden af det transatlantiske sammenhold i den givne situation, medens EU og WEU ville blive en hovedfaktor i Vest-, Central- og Sydøsteuropa. Fredsbevarende operationer i FN-regi ville fortsat finde sted, men deltagelse af lande uden for den pågældende region ville blive mindre sandsynlig.

Som et 3. scenario forestillede kommissionen sig et Europa, der var vendt tilbage til multipolariteten fra før den kolde krig

med rivalisering mellem stormagterne. Udviklingen ville blive præget af forholdet mellem de europæiske stormagter, herunder indbyrdes konflikter og alliancer, mens småstaterne ville manøvrere mellem disse. EU kunne forudses reduceret til et økonomisk samarbejde. Krisestyring ville kunne finde sted i NATO-, OSCE- eller FN-regi, men ud fra nationale motiver.

Kommissionen anså scenario 1 for den mest sandsynlige udvikling og scenario 2 som en mulighed, mens scenario 3 blev anset for at være mindre sandsynlig. På baggrund af dette konkluderede kommissionen, at der ikke i de næste 10 år ville være nogen direkte trussel mod Danmarks sikkerhed. Denne høje grad af direkte sikkerhed ville tillade en prioritering af ressourcer, som var nødvendige for at kunne bidrage til den indirekte sikkerhed inden for rammerne af scenario 1 og 2. Det blev imidlertid pointeret, at den sikkerhedspolitiske udvikling burde følges nøje, således at der så tidligt som muligt kunne reageres på en udvikling i retning af scenario 3. Det var derfor kommissionens samlede opfattelse, at "det bør sikres, at de nødvendige grundlæggende militære strukturer og kapaciteter er til stede eller kan tilvejebringes. Det må her indgå, at eksistensen af fungerende, duelige strukturer og kapaciteter til løsning af opgaver forbundet med den direkte sikkerhed typisk er nødvendige forudsætninger for at kunne påtage sig at bidrage til de med den indirekte sikkerhed forbundne opgaver, herunder blandt andet i forbindelse med internationale fredsstøttende operationer samt i samarbejdet med landene i Central- og Østeuropa."⁵²

Forsvarskommissionens konklusion om, at der ikke i de næste 10 år ville være nogen direkte trussel mod Danmarks sikkerhed, har som en væsentlig forudsætning, at NATO-landene fortsat vil udvise indbyrdes solidaritet og opretholde en troværdig militær kapacitet. At søge at fremsætte forudsigelser på en 10-års horisont er vel ikke unaturligt, når de baseres på visse forudsætninger. Alligevel maner historiske erfaringer til eftertænksomhed.

Forsvarschef general Hvidt ses her midt i billedet (med skråhue) sammen med forsvarsheferne fra Letland (oberst R. Graube yderst til venstre) og Litauen (brigadegeneral J. Kronkaitis til venstre) under besøg den 20. og 21. januar 2000 ved de danske og baltiske enheder i Bosnien. (Carsten Svensson)

Det er nok, som Bismarck sagde, svært at se længere end ca. fem år frem i tiden, når det drejer sig om international politik. Kommissionens pointering af behovet for at have de nødvendige grundlæggende strukturer i tilfælde af, at udviklingen ændredes i negativ retning, understreges af erfaringerne med den i kapitel 2 omtalte britiske 10-årsregel i mellemkrigstiden.

Kommissionen inddelte forsvarets fremtidige opgaver i fem kategorier således: Suverænitets- og myndighedsopgaver, krisestyrings- og kollektive forsvaropgaver, tillidskabende og stabilitetsfremmende opgaver (primært Østsamarbejdet), fredsstøttende opgaver samt andre opgaver, herunder civilt prægede samfundsopgaver. Det blev anført, at denne listning af opgaverne ikke angav en prioritering. Man påpegede, at opgaverne var indbyrdes forbundne og skulle ses i sammenhæng, bl.a. fordi de skulle kunne løses ud fra samme grundstruktur. I denne forbindelse hedder det: "Den militære troværdighed, der er forbundet med, at forsvarets enheder og personel er krigsbrugbare, er også den kvalitet, der sætter enhederne i stand til at løse de øvrige opgaver."⁵³

Kommissionen fandt, at forsvarsloven af 1993 i det store og hele fortsat var i overensstemmelse med de sikkerhedspolitiske forhold, men anbefalede en justering af beskrivelsen og vægtingen af opgavekomplekset, idet kommissionen bemærkede,

at vægtningen af opgaverne ikke indgik i 1993-loven, men var behandlet i bemærkninger til lovforslaget. Med henvisning til en rigsrevisionsrapport fra 1996 om forsvarets aktiviteter i Nordatlanten anbefalede kommissionen også, at der i forsvarsloven blev givet lovhjemmel for varetagelse af civilt prægede opgaver af væsentligt omfang.⁵⁴

Kommissionen baserede sine vurderinger af behovet for nyan-skaffelser af materiel til forsvaret på rapporten fra det tidligere omtalte udvalg om forsvarets materiel. Denne rapports konklusion var, at der i perioden indtil 2011 årligt skulle anvendes mindst 2,4 milliarder kr. (1997-niveau), svarende til ca. 15 pct. af forsvarsbudgettet i 1997, hvis der ikke skulle ske forringelser af materielniveauet. Udvalget anbefalede imidlertid, at der blev anvendt et større beløb, da en del materiel inden for den belyste tidshorison ikke længere ville være tidssvarende eller økonomisk rentabelt.⁵⁵

Det var kommissionens opfattelse, at hærens hovedforsvarsstyrke fortsat skulle være Danske Division, der i NATO's fremtidige styrkestruktur var forudsat at skulle indgå i et dansk-tysk-polsk korps (Multinational Corps Northeast), se senere. Hjemmeværnet skulle i højere grad deltage i det territoriale forsvar, hvorfor kommissionen foreslog en yderligere reduktion af hærens krigsstyrke fra ca. 58.000 til ca. 49.000 mand. Det blev forudsat, at mobiliseringsstyrken fremtidig blev frisket med seks års mellemrum. Kommissionen foreslog, at hæren bibeholdt sin kapacitet til internationalt engagement. En yderligere reduktion af antallet af regimente og kaserne blev foreslået.

Kommissionen havde drøftet, hvorvidt den almindelige værnepligt kunne suspenderes og erstattes af en ordning baseret på frivillighed. Et flertal i kommissionen havde imidlertid afvist dette, bl.a. fordi de værnepligtige udgjorde et væsentligt grundlag for rekruttering til de internationale opgaver og til fast ansættelse.⁵⁶ Samtidig forudså man, at en fuldt professionel hær ville medføre væsentligt forøgede driftsudgifter.⁵⁷ Det Radikale Venstres medlem af forsvarskommissionen afgang en mindretals-udtalelse om bl.a. dette forhold.⁵⁸

Under kommissionens arbejde blev der ført en offentlig debat om netop dette spørgsmål. Daværende oberstløjtnant Lars R. Møller, der havde været næstkommanderende i den nordiske bataljon i Bosnien og ledet den alvorligste indsættelse af den danske kampvogneskadron mod bosniske serbere, gav i 1998

denne generelle kommentar til personelkvaliteten hos udsendte styrker sammensat af såvel stampersonel som personel, der efter endt værnepligtsuddannelse havde tegnet kontrakt: "Det var en fornøjelse at have selvstændigt tænkende, ansvarsfulde soldater med på en sådan action-tur i Bosnien". Han anførte endvidere, at når nogle herhjemme så ønsker at overgå til et system med udelukkende fast personel, måtte reaktionen efter tjenesten i Bosnien være, at det "kan man kun more sig over."⁵⁹

Kommissionen foreslog, at der blev oprettet en ny underafdeling i hæren, der skulle kunne løse såvel opklarings- som kampopgaver i forbindelse med indsættelse i internationale opgaver med kort varsel. Den Danske Internationale Brigade skulle opretholdes på sit nuværende niveau. Kommissionen foreslog endvidere nedlæggelse af Østre Landkommando og overførelse af opgaverne til Hærens Operative Kommando.⁶⁰

Kommissionen anbefalede anskaffelse af to kommandostøtteskibe og to patruljeskibe i takt med, at minelæggerne af Falsterklassen, missilbådene af Willemoes-klassen og de tre korvetter udgik af flådens tal som følge af forældelse. Det blev anført, at det endelige antal patruljeskibe – hvoraf materieludvalget havde foreslået fire – først kunne fastsættes, når de økonomiske muligheder og den internationale udvikling havde manifesteret sig tydeligere. Kommissionen anbefalede, at undervandsbåde blev bevaret, eventuelt ved dansk deltagelse i det nordiske undervandsbådsprojekt Viking. Bidraget til NATO's reaktionsstyrker blev foreslået justeret, således at der kunne indgå en selvstændig Task Group i hver styrkekategori. Stevnfort samt kystbatterierne Dragør og Grønsund blev foreslået nedlagt og antallet af marinedistrikter reduceret.⁶¹

Til international tjeneste blev foreslået anskaffelse af et eller to transportfly og helikoptere til taktisk transport og redningstjeneste i indsættelsesområder. Ledelsesmæssig sammenlægning af de tre værns helikoptere og nedlæggelse af Flyvestation Vandel blev anbefalet. Desuden foreslog kommissionen nedlæggelse af to Hawkeskadrillaer, reduktion af kontrol- og varslingsystemet samt sammenlægning af Luftværnsgruppen med Kontrol- og Varslingsgruppen.⁶²

Sikorsky S-61 Sea King har siden 1965 indgået i redningseskadrille 722. Enheden har høstet megen ros i tidens løb i forbindelse med redningsoperationer. Med forsvarsaftalen for 2000-2004 er besluttet en udskiftning af de otte redningshelikoptere. (Flyvevåbnets Historiske Samling)

Som allerede nævnt anbefalede kommissionen, at hjemmevernets opgaver blev udvidet til i højere grad at bestå i kampopgaver, herunder patruljevirkosomhed og bevogtningsopgaver samt kampstøtteopgaver. Der blev foreslået en reduktion af antallet af regioner og distrikter samt sammenlægning af hjemmevernsregionerne og militærregionerne, således at hjemmevernets enheder og lokalforsvarsstyrkerne kunne indgå i en integreret regionsstruktur.⁶³

Der var ikke enighed i kommissionen om alle synspunkter og anbefalinger, og der blev afgivet 6 særudtalelser til beretningen.⁶⁴ Men alt i alt var der bred støtte til beretningen fra 25 af de 28 medlemmer.

Forsvarsaftalen af 1999

I 1990'erne blev et af diskussionsemnerne begrebet fredsdividende. Der var politiske fortalere for at lade fredsdividenden udmønte i store besparelser på forsvarsbudgettet; men der var også i Danmark en del, der var enig med den franske Forsvarsminister Francois Léotard (f. 1942) som i 1994 gav udtryk for, at fredsdividende var noget, man fik ved at investere i forsvaret, og ikke noget forsvaret skulle betale, fordi det havde bidraget til, at vor del af verden for tiden var blevet fredeligere. Begrebet fredsdividende optrådte imidlertid hyppigt i slutningen af 1990'erne med stærke ønsker om yderligere og markante nedskæringer i det danske forsvar, et forhold der klart kom til udtryk ved indledningen af forhandlingerne om en forsvarsaftale for perioden 2000-2004.

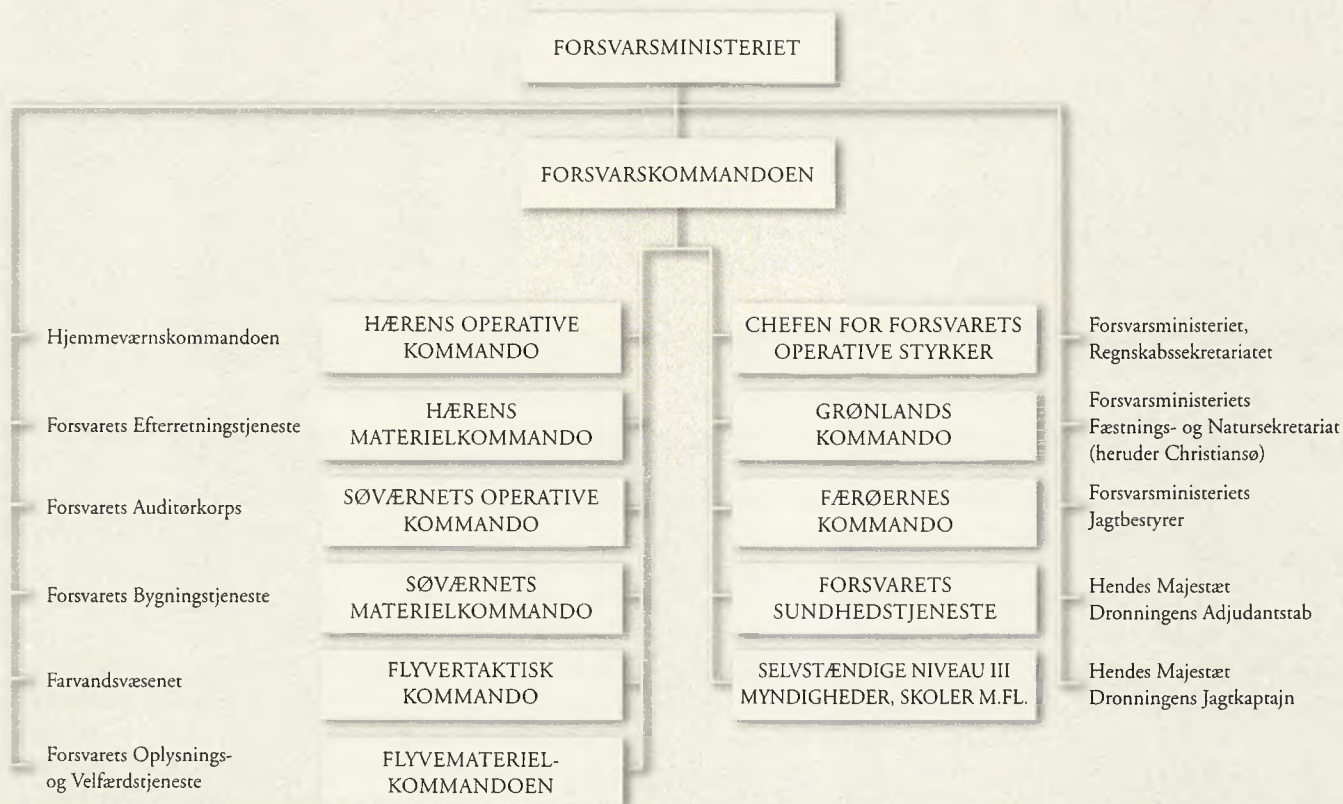
I Forsvarskommandoen var opfattelsen, at Danmark forud for afslutningen af den kolde krig havde haft ret lave forsvarsudgifter og dermed havde et mindre favorabelt udgangspunkt for reduktioner i forsvarsbudgettet. Sidst i 1980'erne anvendte NATO-landene i gennemsnit 4,3 pct. af bruttonationalproduktet til forsvarsformål, de europæiske NATO-lande anvendte 2,9 pct. og Danmark 2,0 pct., hvilket i 1999 var faldet for Danmarks vedkommende til 1,6 pct. (NATO-opgørelse) og for NATO samlet til 2,7 pct. Andelen af bruttonationalproduktet er vel ikke en ideel målestok, men den hyppigst anvendte, og der findes ikke et bedre alternativ. Det kan dog nævnes, at Danmark i slutningen af 1990'erne var blandt de lande i NATO,

som anvendte det største beløb om året pr. indbygger til forsvar, idet der hermed ikke er taget hensyn til løn- og prisniveau og skatter. Forsvarskommandoen havde i øvrigt den opfattelse, at visse reduktioner måtte være mulige i lyset af den for Danmark forbedrede sikkerhedspolitiske situation. Sådanne reduktioner måtte imidlertid foretages bl.a. under hensyntagen til de øgede udgifter til det internationale engagement og til gennemførelse af de nødvendige tiltag i forbindelse med afskedigelser. I alt væsentligt blev der indtil medio 1990'erne taget et sådant politisk hensyn, hvilket muliggjorde videreførelse af et forsvar

med ganske god strukturmæssig sammenhæng. Der opstod dog i sidste del af 1990'erne et vist misforhold mellem mål og midler, hvilket medførte en vanskelig hverdag for betydelige dele af forsvaret.

Der opstod i perioden 1995-1999 et økonomisk efterslæb på grund af en række foranstaltninger og begivenheder m.v., som ikke var forudsat i forsvarsaftalen af 1995. Der var primært tale om to hovedområder: Dels en række ekstra omkostninger såsom nye miljøafgifter, udgifter til bygningsvedligeholdelse og til rømmede etableringer, merudgifter til ammunitionstryd-

FORSVARSMINISTERIET OG UNDERLAGTE MYNDIGHEDER 1999

ning og destruktion af personelminer samt øgede udgifter til Østsamarbejdet. Dels merudgifter i forbindelse med forsvarets øgede internationale engagement og virksomhed. I forsvarsaftalen var det fastsat, at der til international virksomhed kunne anvendes et årligt gennemsnitsbeløb på 530 mill. kr. (pris- og lønniveau 1996) inden for budgetrammen. Hertil kom merudgifter bl.a. til specifikke materielanskaffelser samt omkostninger til ekstraordinær materielslitage som følge af det internationale engagement. Dette blev anslået til ca. 80 mill. kr. årligt.

På baggrund af de anførte merudgifter var det Forsvarskommandoens vurdering i forbindelse med indgangen til en ny forligsperiode fra år 2000, at en videreførelse af forsvarets struktur og opgaver kun var mulig ved tilførsel af eller strukturelle tilpasninger svarende til 500 mill. kr. årligt fra år 2000, hvilket blev en del af grundlaget for forsvarsforliget for perioden 2000-2004.

Yderligere var det i perioden 1995-1999 nødvendigt at foretage interne prioriteringer og omdisponeringer med henblik på finansiering af udvikling og igangsættelse af det nye ressourcestyringssystem (DeMars).

I februar 1999 fremlagde Forsvarsministeren regeringens oplæg til politiske forhandlinger om en forsvarsaftale for perioden 2000-2003. Oplægget var generelt baseret på kommissionsberetningen og omfattede i vid udstrækning kommissionens forslag til ændringer; men indeholdt herudover bl.a. en for rationel anvendelse af værnepligtige og uddannelse af kadreder ødelæggende nedsættelse af værnepligtstiden, yderligere reduktion af hærens krigsstyrke, omfattende begrænsning af søværnets nybygningsprogram samt nedlæggelse af Flyvestation Værløse som operativ base. På baggrund af forsvarskommissionens vurdering, at der de næste 10 år ikke ville opstå en direkte militær trussel mod Danmark, blev angivet reduktion af forsvarsbudgettet på ca. 870 mill. kr. i år 2000, stigende til 980 mill. kr. år 2003.

Medens kommissionen havde foreslået reduktioner af værnens krigsstyrke med 9.000 mand i hæren, ca. 800 mand i søværnet og ca. 2.350 i flyvevåbnet, indeholdt regeringens oplæg reduktion på henholdsvis 14.000, 1.100 og 3.200. Kommissionen havde tilsluttet sig materieludvalgets vurdering af et umiddelbart behov for større materielanskaffelser på mindst 2,4 milliarder kr., medens regeringens oplæg indeholdt anskaffelser til godt 2,2 milliarder kr. årligt.

Forhandlinger førte den 25. maj 1999 til en aftale mellem Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Venstre, Det Konservative Folkeparti, Centrumdemokraterne og Kristeligt Folkeparti om forsvarets ordning i perioden 2000-2004. Aftalen var baseret på en lang række af forsvarskommissionens anbefalinger, herunder betydelige materielanskaffelser og strukturændringer i såvel freds- som krigsstrukturen, men omfattede reduktioner af strukturen i større omfang.

Hærens krigsstyrke skulle reduceres med ca. 12.000 mand til 46.000. Hærens styrkebidrag til de umiddelbare reaktionsstyrker udvides fra en let opklaringsdeling til en underafdeling. En kampgruppe nedlægges og antallet af kampbataljoner i det territoriale forsvar reduceres fra 19 til 11. Militærregionerne omstruktureres, hvilket indebærer sammenlægning af Militærregion I og II, sammenlægning af Militærregion III og IV samt sammenlægning af hjemmeværnsregionerne med militærregionerne. Østre Landkommando nedlægges. Antallet af regimenter i kamptropperne reduceres fra ni til fem ved sammenlægning af Danske Livregiment og Sjællandske Livregiment med Gardehusarregimentet samt sammenlægning af Slesvigske Fodregiment og Dronningens Livregiment med Prinsens Livregiment. De to jyske artilleriregimenter sammenlægges på Varde Kaserne. Kaserneerne i Farum, Ringsted, Næstved, Nørre Uttrup, Viborg og Tønder nedlægges, og Ingeniørregimentet samt Hærens Ingeniør- og ABC-skole flyttes til Skive Kaserne. 3. Jyske Brigade kadrebemandes. Der opstilles en opklaringsbataljon fra Gardehusarregimentet med to opklaringseskadroner på Bornholm, og Bornholms Værn nedlægges som regiment, men navnet videreføres som lokalforsvarsregion. Der skulle anskaffes helikoptere, morterer og infanterikampkøretøjer til Den Danske Internationale Brigade, og brigadens kampvogne opdateres. Desuden anskaffes kommunikationsmateriel, minerydningsmateriel og spejderkøretøjer.

Søværnets krigsstyrke skulle reduceres fra ca. 8.400 til ca. 7.300. To af de fem undervandsbåde henlægges. Mis-

silbådene af Willemoes-klassen, to minelæggere af Falster-klassen samt et inspektionsskib udgår. Der anskaffes to større og fleksible støtteskibe opbygget efter Standard Flex-konceptet og patruljeskib projekteres. Sundets Marinestrikt, Stevnsfort og sødefensionsafsnittene nedlægges. Der anskaffes kommunikationsudstyr, kystradarmateriel, to standardfartøjer og to inspektionsfartøjer. En fortsat dansk deltagelse i udviklingen af en nordisk undervandsbåd sikres. Sikringsenheder til krigstidsbevogtning og nærforsvar tilvejebringes af de nye regioner.

Flyvevåbnets krigsstyrke skulle reduceres med 3.200 mand til 11.600. Den ene F-16-eskadrille i Aalborg nedlægges og F-16-flyene fordeles på tre eskadriller, idet antallet af fly forbliver 60. To af Hawkeskadrillerne nedlægges og Stingermissilsystemet indgår i de resterende seks. Flyvestation Værløse nedlægges som flyoperativ flyvestation, og Flyvestation Vandel bliver helt nedlagt med henblik på afhændelse. Forsvarets forskellige helikoptertjenester samles under Flyvertaktisk Kommando. Kontrol- og Varslingsgruppen sammenlægges med Luftværnsgruppen og placeres på Flyvestation Skalstrup. Der skulle anskaffes erstatning for Gulfstreamflyene og for redningshelikopterne samt anskaffes yderligere fire transportfly til afløsning af de tre C-130-fly.

Forsvarets Center for Lederskab, Forsvarets Forvaltningsskole, Forsvarets Forskningstjeneste, Forsvarets Brevskole, Forsvarets Gymnastikskole og Hærens Specialskole skulle indgå i Forsvarsakademiet, hvorefter Forsvarsakademiet tillægges status som myndighed på niveau II. Kursejendommen Gurrehus afhændes.

Den statslige maritime miljøovervågning og forureningsbekæmpelse til søs skulle overføres til forsvaret.

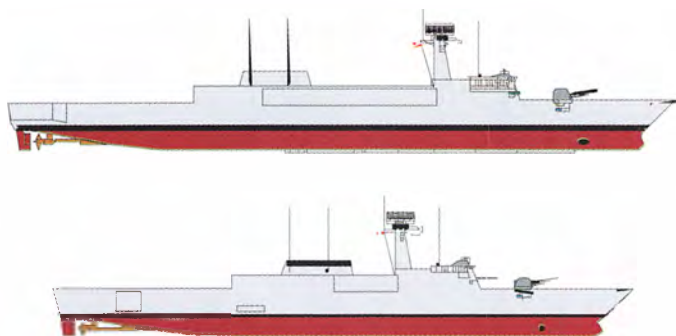
Ca. 3.000 mand i hjemmeværnet med mindst 24 timers årlig tjeneste skulle uddannes til at løse opgaver, der hidtil var blevet varetaget af lokalforsvarshederne under militærregionerne. Syv af marinehjemmeværnets flotiller med skibe nedlægges. Hjemmeværnets fastansatte officerer skulle fremtidigt ligestilles med værnenes officerer og omfattes af personelloven.

– "Rid længere bort, du! Vi er jo et helt Regiment." Fritz Jürgensens tegning fra det 19. århundrede kan anvendes som illustration af situationen efter den hårde nedskæring af antallet af regimenter. (Fritz Jürgensen)

Det samlede antal årsværksforbrug blev reduceret med ca. 14 pct. fra ca. 35.000 i 1999 til ca. 30.100 i 2004. Antallet af værnepligtige skulle reduceres fra ca. 7.700 årsværk i 1999 til ca. 6.700 i 2003 og 2004, idet der dog indledningsvis skulle reduceres til ca. 5.000. Personel af reserven skulle fortsat have stor betydning for forsvarets opgaveløsning, herunder deltagelse i internationale operationer. Budgetrammen ville blive reduceret ekstraordinært i år 2000 for derefter at holdes på et nogenlunde konstant niveau og ende på 16,98 milliarder kr. i 2004, hvilket svarede til en reduktion på to - tre pct. i forhold til det tidligere forlig, se side 259. Det internationale engagement skulle afholdes for ca. 570 mill. kr. årligt inden for budgetrammen. Gennemsnitligt skulle der anskaffes materiel for 2,4 milliarder kr. årligt.

Til at styre gennemførelsen af aftalen blev der oprettet en implementeringsorganisation med deltagelse af de berørte myndigheder og enheder.

Ved forsvarsaftalen for 2000-2004 blev det besluttet at bygge to fleksible støtteskibe og gennemføre projektering af patruljeskibe. Ovenstående er et indledende designudkast til sådanne skibe. Øverst et støtteskib der påregnes at få en længde på ca. 130 meter og en fart på ca. 23 knob. Det vil f.eks. kunne transportere et forkommando eller en opklaringsenhed med op til ca. 45 køretøjer. Nederst et patruljeskib, der forudses at blive noget mindre, men med mere kamppotentiale og en fart på ca. 26 knob. (Søværnets Materielkommando)

Ny strategisk koncept og kommandostruktur i NATO

Den markante sikkerhedspolitiske udvikling, specielt i Europa, i løbet af 1990'erne førte til et ønske om at ændre NATO's strategiske koncept fra 1991. Der skulle lægges vægt på overordnede temaer som fredsfrømme og konfliktforebyggelse, også uden for NATO's eget geografiske område. Hertil kom krisestyring, partnerskab med lande uden for NATO og optagelse af nye medlemslande. Over for de ni central- og østeuropæiske lande, der havde søgt om optagelse i alliancen, gentog NATO, at alliancens "dør er åben", og tilbød ansøgerlandene en medlemskabshandlingsplan, som omfattede en række samarbejdsprogrammer med henblik på at forberede de pågældende land til et eventuelt fremtidigt medlemskab. Endelig bekræftede alliancen støtten til udviklingen af den europæiske sikkerheds- og forsvarsidentitet, herunder viljen til at stille NATO-aktiver til rådighed for EU-ledede krisestyringsoperationer.

Den nye koncept, der blev vedtaget på NATO's jubilæumstopmøde i Washington i april 1999, fastslog, at NATO's primære

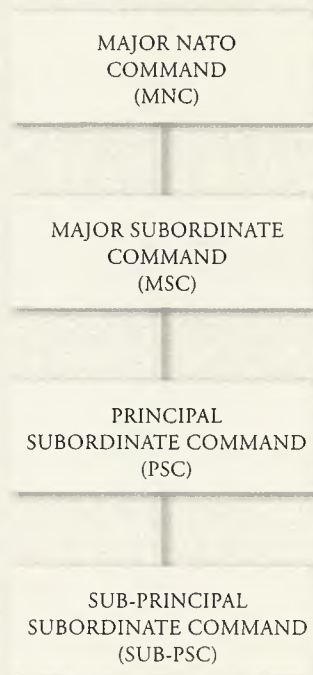
rolle fortsat var den fælles forsvarsforpligtelse i henhold til pagtens artikel 5 og opretholdelse af det kollektive forsvar. Opretholdelse af alliancens militære kapacitet og bevarelse af forbindelsen mellem Europa og Nordamerika var derfor af central betydning. Våbenkontrol, nedrustning og ikke-spredning af atomvåben ville ligeledes fortsat være vigtige opgaver. Imidlertid ville præventiv indsats i form af fredsstøttende operationer blive en voksende opgave for alliancens væbnede styrker, og samarbejde med partnerlandene om sådanne opgaver skulle tillægges væsentlig betydning. Dette medførte yderligere krav om fleksibilitet og høj mobilitet i alliancens militære styrker, som kunne påregnes i endnu højere grad at blive indsat i værnssælles internationale operationer i et samarbejde med styrker fra partnerlandene. Et af de vigtige punkter blev derfor ændringer i styrkestrukturen.⁶⁵

Overvejelser om ændringer i NATO's kommandostruktur blev påbegyndt allerede i juni 1996, og i slutningen af 1997 var den nye struktur i princippet udformet. Der skulle være tre kommandoniveauer, et strategisk, et regionalt og et subregionalt niveau. Kommandoerne på de to højeste niveauer skulle benævnes Strategic Command (SC) og Regional Command (RC), medens det tredje niveau kunne være enten en værnssælles Joint Sub-Regional Command (JSRC) eller en værnsspecifik Component Command (CC). Kommandoerne på disse tre niveauer skulle alle være multinationale. De subregionale kommandoer skulle ikke have faste ansvarsområder eller enheder permanent underlagt, men kunne afhængig af operationens karakter få pålagt opgaver og blive tildelt de nødvendige styrker. Lavere hovedkvarterer skulle betragtes som en del af styrkestrukturen og skulle være et nationalt ansvar eller, når der indgik styrker fra flere lande i styrkestrukturen, disses fælles ansvar. For Danmarks vedkommende ville det således betyde, at ADMIRALDANFLEET ville ændre status til dansk hovedkvarter.

I den nye kommandostruktur ville antallet af NATO-hovedkvarterer blive reduceret fra 63 til 20. Til CJTF-operationer skulle der kunne opstilles mobile hovedkvarterer omkring en kernestab udskilt fra et i forvejen udpeget hovedkvarter i kommandostrukturen. Til denne kernestab skulle tilføjes stabsmoduler og personel fra andre NATO-hovedkvarterer, fra NATO-landene eller fra deltagende partnerskabslande. Enhederne til en given operation skulle i første omgang udpeges blandt

NATO-KOMMANDOSTRUKTUR

1992-2000

EFTER 2000

NATO's reaktionsstyrker, som det blev tilfældet under Kosovo-krisen. Ved en senere afløsning af disse styrker ville der også kunne anvendes enheder fra NATO's hovedforsvarsstyrker.⁶⁶

Den nye kommandostruktur blev godkendt i marts 1999 og endelig gennemført i marts 2000. Det øverste niveau forblev uændret med SACEUR og SACLANT som betegnelse for cheferne for de to strategiske kommandoer, ACE og ACLANT.

Europa blev delt i to regionale kommandoer: Nordregionen (RC NORTH) i Brunssum og Sydregionen (RC SOUTH) i Napoli med Alperne som skillelinje, hvilket svarede til det tidligere danske forslag. Nordregionen blev delt i fem subregionale kommandoer. To af disse blev værnsspecifikke, CC NAV-

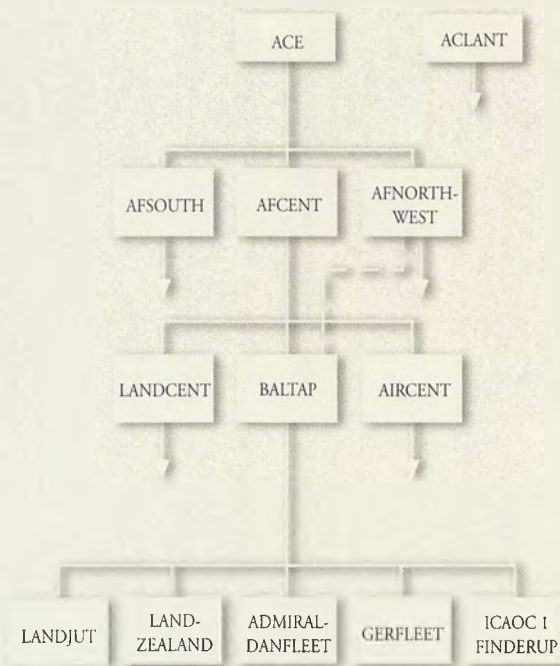
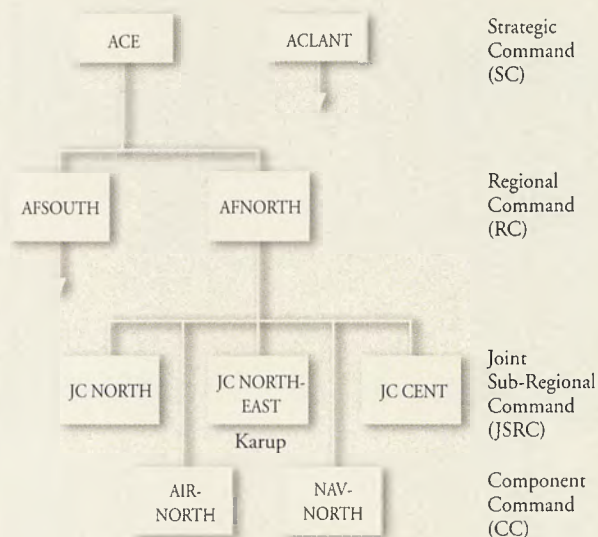
NORTH i Northwood og CC AIRNORTH i Ramstein, medens der blev tre værnssfælles, JC NORTH i Stavanger, JC NORTH-EAST i Karup (det tidligere COMBALTAP) og JC CENT i Heidelberg. Sydregionen blev delt i to værnsspecifikke og fire værnssfælles subregionale kommandoer.

I Atlantområdet blev der tre regionale kommandoer: RC WESTLANT i Norfolk, Virginia, RC SOUTHLANT i Lissabon og RC EASTLANT i Northwood. Der blev ingen opdeling i subregionale kommandoer; men to specifikke kommandoer, STRIKFLTLANT og SUBACLANT blev på grund af udstrækningen af deres operationsområde placeret på niveau med de tre regionale kommandoer.

NATO-KOMMANDOSTRUKTUR

1992-2000

EFTER 2000

Major
Nato
Command
(MNC)Major
Subordinate
Command
(MSC)Principal
Subordinate
Command
(PSC)Sub-Principal
Subordinate
Command
(Sub-PSC)Strategic
Command
(SC)Regional
Command
(RC)Joint
Sub-Regional
Command
(JSRC)Component
Command
(CC)

Sub-PSC niveauer, eksempelvis Multinational Corps Northeast, ADMIRALDANFLEET og ICAOC 1 (Finderup), er overgået til styrkestrukturen

JC NORTHEAST fik ikke tildelt et fast geografisk område, men udgør som følge af sin geografiske ekspertise CINC-NORTH's primære førings- og rådgivningskapacitet i Østersøområdet. I fredstid har JC NORTHEAST bl.a. pålagt opgaver i forbindelse med tillidsskabende og stabilitetsfremmende aktiviteter som led i Pfp-samarbejdet i Østersøområdet, som omfatter seks Pfp-lande og tre NATO-lande. Kommandoen har tillige en rolle i integreringen af Polen i NATO. I tilfælde af krise eller krig vil CINC-NORTH tildele et værnssælles opera-

tionsområde. Dette kan eksempelvis være identisk med hele eller dele af COMBALTAP's tidligere ansvarsområde; men der kan også blive tale om et område længere mod syd eller mere centralt i Europa. JC NORTHEAST vil også kunne blive tildelt opgaver i forbindelse med CJTF-koncepten.

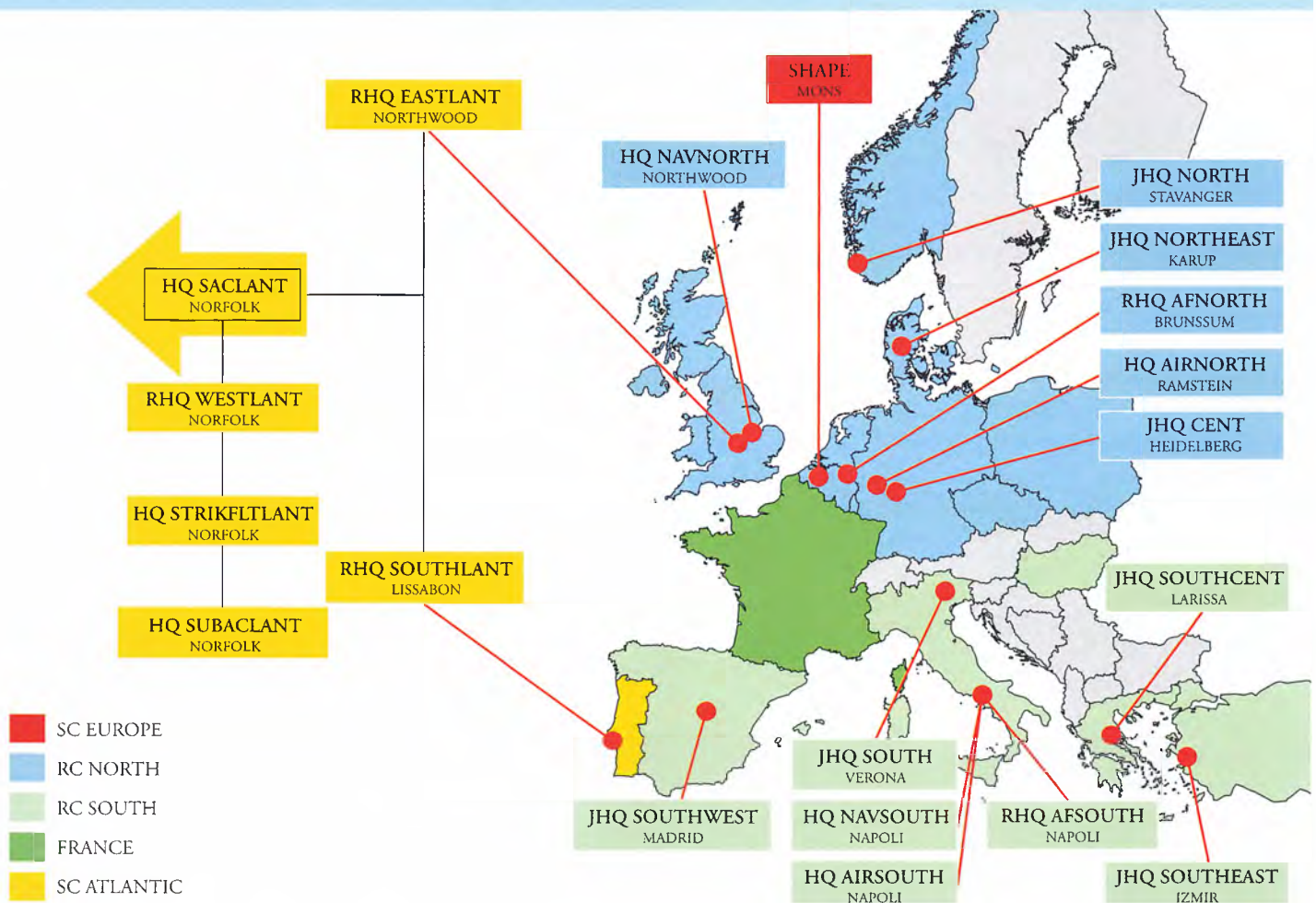
Også chefen for JC NORTHEAST-kommandoen, der i lighed med COMBALTAP er dansk officer, har funktionen som chef for Forsvarets Operative Styrker. Herved kan hans kommando-, kontrol- og kommunikationsudstyr udnyttes i operativ

ledelse, og samtidig har det den fordel, at der fra dansk side fortsat er en yderligere indgangsmulighed til NATO's kommandosystem.

Efter Polens indtræden i NATO i foråret 1999 blev der oprettet et dansk-tysk-polsk korps (Multinational Corps Northeast). Korpsets hovedkvarter i Szczecin i Polen blev indviet i september 1999. Korpset afløste det dansk-tyske korps LAND-

JUT i Rendsborg og omfatter Danske Division, 14. Tyske Division og 12. Polske Division. Korpset er i styrkestrukturen tilknyttet JC NORTHEAST i Karup som en del af NATO's hovedforsvarsstyrker, og hovedkvarteret er bemanded med stabspersonel fra alle tre lande. Korpsets hovedkvarter skal desuden kunne fungere som et såkaldt "Land Component Command"-hovedkvarter i forbindelse med NATO's CJTF-opera-

DEN NYE MILITÆRE KOMMANDOSTRUKTUR I NATO

tioner og bistå, evt. indsættes, i forbindelse med humanitære operationer o.l. Samarbejdet er baseret på en traktat indgået mellem de tre landes regeringer i efteråret 1998.⁶⁷

ADMIRALDANFLEET blev tilknyttet NAVNORTH, og ICAOC-1 i FINDERUP blev underlagt AIRNORTH.

Kosovo

Det internationale samfunds vanskeligheder med at håndtere interne konflikter, der var betydelige i Bosnien, blev på dramatisk vis illustreret under konflikten i Kosovo. Denne serbiske hovedsageligt albansk befolkede provins havde i 1974 fået udvidet selvstyre, så den i praksis var ligestillet med republikkerne i Jugoslavien; men i 1989 blev provinsen frataget denne status, og en serbisk undertrykkelse af den albanske befolkning blev indledt. Den albanske befolknings indledningsvis ikke-voldelige modstand udviklede sig på grund af voksende serbisk undertrykkelse efterhånden til væbnet modstand. FN krævede dels kampene indstillet, dels forhandlinger om autonomi for Kosovo inden for Den Jugoslaviske Føderation. I marts 1998 vedtog FN's Sikkerhedsråd økonomiske sanktioner mod Rest-Jugoslavien. Kampene fortsatte imidlertid, og serberne påbegyndte en etnisk udrensning i visse områder af Kosovo.

Da en beslutning om militær indgriben i Kosovo ikke kunne forventes vedtaget i FN's Sikkerhedsråd som følge af Kinas og Ruslands modstand mod indgreb i medlemslandenes interne anliggender, opstod der en intens debat i NATO om indgriben uden en eksplicit autorisation fra FN. Den franske ærkebiskop Jaques Delaporte betegnede dette dilemma som et valg "mellem en juridisk korrekt passivitet og en etisk nødvendig handling."⁶⁸ NATO valgte det sidste ud fra den betragtning, som FN's generalsekretær Kofi Annan gav udtryk for, da han påpegede, at masse mordere og de, som bedriver etnisk udrensning, ikke må kunne søge tilflugt i FN-pagten.⁶⁹

I oktober 1998 besluttede NATO-rådet at lægge militært pres på Serbien gennem opbygning af en større flystyrke omfattende ca. 400 kampfly. Under betegnelsen operation Allied Force blev der udarbejdet en operationsplan opdelt i en række faser med voksende intensitet i flyangreb mod mål i Kosovo og Serbien. Folketinget godkendte en dansk deltagelse med fire F-16 fly

samt to reservefly og støttepersonel, i alt 120 mand, der blev stationeret i Italien på flyvebasen Grazzanise lidt nord for Napoli.

Med dette som pressionsmiddel overtalte den amerikanske udsending, Richard Holbrook, den serbiske præsident til en våbenhvile i Kosovo. OSCE påbegyndte i november 1998 en overvågning af våbenhvilen, hvortil Danmark bidrog med 50 mand, heraf 25 fra forsvaret. Partisanstyrker, der på dette tidspunkt kontrollerede op mod en tredjedel af Kosovo, fortsatte imidlertid angrebene på de serbiske styrker, formentlig for at provokere serberne, således at NATO ville blive inddraget. De serbiske tropper indledte en modoffensiv og iværksatte en omfattende etnisk udrensning.

Efter resultatløse fredsforhandlinger i Rambouillet i Frankrig påbegyndte NATO luftangrebene den 24. marts 1999. For at forstærke det militære pres på Milosevic blev den allierede flystyrke udvidet. I april godkendte Folketinget afsendelse af yderligere fire F-16 fly til Italien. Under resten af den væbnede konflikt deltog i øvrigt otte F-16 og et reservefly fra Eskadrille 730, som var tilmeldt NATO's reaktionsstyrker. Op mod 140 teknikere og andet støttepersonel fortrinsvis fra eskadrillen og Flyve-

Et dansk F-16 kampfly over den italienske Grazzanise-base, hvor de danske fly var stationeret under Kosovokonflikten, og hvorfra de deltog i NATO's operation Allied Force mod Rest-Jugoslavien. Primo 2000 var der fortsat tre fly i Italien som led i sikringen af aftalen vedrørende Kosovo. (Jørgen Kølle)

station Skrydstrup var udstationeret på den italienske base. De danske fly deltog i såvel offensive som defensive missioner. Defensive missioner omfattede patruljeflyvning i et luftområde og eskorte af andre fly med angrebsopgaver. For at holde F-16-flyene i luften i længere tidsrum blev der foretaget lufttankning i sikkert område. Hen imod slutningen af konflikten deltog de danske fly i et begrænset antal offensive operationer omfattende angreb på militære mål på jorden såsom brændstofdepoter og kommandocentre i Kosovo.⁷⁰

I begyndelsen af juni gik serberne ind på NATO's krav om tilbagetrækning af alle serbiske styrker, og den 12. juni ankom de første kontingenter af en international styrke på ca. 50.000 mand, benævnt Kosovo Force (KFOR), som under NATO's ledelse bl.a. skulle sikre den kosovoalbanske befolknings tilbagevenden. Danmark deltog i denne styrke med en ren dansk bataljon sammensat af to panserinfanterikompagnier, en kampvogneskadron, et stabskompagni og et logistisk kompagni, i alt 850 mand. Bataljonen indgik i en fransk brigade på ca. 7.000 mand. Den danske bataljon var operationsklar i sit område i det nordvestlige Kosovo den 10. august 1999.

NATO havde forventet, at serberne efter kort tids flyangreb ville gå ind på NATO's krav. Der synes ikke at være tvivl om, at lederne i NATO-landene havde undervurderet Milosevics udholdenhed og styrken af serbernes historisk betingede nationale bindinger til Kosovo. Hertil kom imidlertid, at den gradvise optrapning af flyangrebene gav mulighed for en vis psykologisk tilvænnning hos serberne, hvilket bl.a. den tidligere formand for NATO's Militærkomité, general Klaus Naumann har peget på. Samtidig havde man fra politisk side stillet Milosevic stærkere ved på forhånd at udelukke en landmilitær operation, selv om en sådan havde været mulig at gennemføre, efter at flyangrebene havde svækket det serbiske militærapparat. I USA var såvel politikere som befolkningen imod en landkrig, medens der i Europa generelt havde været tilkendegivet en større villighed hertil. Dette gjaldt også den danske politiske ledelse, der havde erklæret sig villig til at støtte sådanne nødvendige tiltag, som kunne samle enighed i NATO. Ifølge en undersøgelse foretaget af analyseinstituttet Sonar i april 1999 støttede 74 pct. af den danske befolkning indsættelsen af landtropper, og denne støtte gik på tværs af partiskel.⁷¹

Ved udelukkende at anvende fly i Kosovo var det vanskeligt for NATO at bekæmpe de serbiske hærstyrker, fordi fly ikke kunne tvinge dem frem fra placeringer i skjul og blandt civilbefolkningen. De albanske partisanstyrker kom dog til slut i nogen grad til at præstere denne indsats.

NATO's hensigt med operationen havde været at standse den etniske udrensning for at forhindre en humanitær katastrofe samt at fjerne eller svække Milosevic, således at Kosovo kunne opnå sin tidligere selvstyrestatus. Den etniske udrensning blev intensiveret under flyoperationerne, således at yderligere mere end en halv million blev fordrevet under luftoffensiven. Luftoffensiven demonstrerede NATO's overlegne teknologi og resulterede i, at Milosevic mistede kontrollen over Kosovo. Han fortsatte imidlertid som præsident i Serbien med en nogenlunde intakt hær at støtte sig til.

Den etniske udrensning i Kosovo skabte et voldsomt flygtningepres ved grænserne til Makedonien og Albanien. FN-styrken i Makedonien, som bl.a. havde haft til opgave at gribe ind til beskyttelse af OSCE-observatørerne i Kosovo, blev indsat til beskyttelse af flygtninge, der søgte ind i Makedonien. Efter anmodning fra den albanske regering blev en NATO-styrke på næsten 10.000 mand etableret i Albanien i foråret 1999. Styrken, som fik betegnelsen Albanian Force (AFOR), skulle beskytte flygtninge fra Kosovo og sikre det omfattende internationale nødhjælpsarbejde. Danmark deltog med en styrke på ca. 150 mand omfattende en opklaringseskadron fra Bornholm samt et forsyningselement fra Trænregimentet i Aalborg. Den danske styrke indgik i en større fransk styrke. I august 1999 blev den danske styrke trukket hjem.

Efter at luftkrigen var ophørt, indledte NATO den 12. juni en oprydningssaktion benævnt Allied Harvest i Adriaterhavet, hvor de allierede fly havde nedkastet ubenyttede bomber og missiler på vej tilbage til baserne i Italien. Aktionen blev gennemført af NATO's særlige minerydningsstyrke, hvori Standard Flex-enheden Makrelen indgik. Makrelen var udrustet med et minerydningsmodul, hvormed den nedkastede ammunition kunne spores og tilintetgøres ved hjælp af fjernstyrede droner. Makrelen deltog i aktionen indtil den 11. juli, og i den forløbne tid bortsprængte den 25 bomber, svarende til mere end en tredjedel af styrkens samlede resultat på dette tidspunkt. Kabel-

minelæggeren Lindormen, som ligeledes er tilknyttet NATO's minerydningsstyrke, blev derefter stillet til rådighed som kommandoskib indtil aktionens ophør den 24. august 1999.

Under hele Kosovokonflikten var transporteskadrillen involveret i transport til og fra konfliktområdet med militært personel og forsyninger, herudover også transport af nødhjælp til Albanien og Makedonien. I 1999 blev der fløjet ca. 1.000 timer med eskadrillens fly og tilbagelagt ca. 600.000 km i anledning af konflikten.⁷²

KFOR's tilstedeværelse bragte den systematiske etniske udrensning til ophør og skabte det mindstemål af orden, der var en forudsætning for flygtningenes tilbagevenden og en begyndende genopbygning i Kosovo. Målet var at skabe "et fredeligt, multietnisk og demokratisk Kosovo" med "omfattende selvstyre inden for Forbundsrepublikken Jugoslavien", som det hed i den særlige erklæring om Kosovo fra NATO's topmøde i Washington i april 1999.

En politisk løsning på konflikten var der imidlertid ingen umiddelbare tegn på. Der var ingen internationale forhandlinger om Kosovos fremtid inden for Forbundsrepublikken Jugoslavien, hvilket i øvrigt også var en løsning, der blev afvist af de kosovoalbanske ledere, som krævede fuld selvstændighed for Kosovo. Dertil kom, at modsætningsforholdet mellem serbere og albanere førte til væbnede sammenstød mellem de to befolkningsgrupper og fik et stort antal serbere til at flygte til Serbien. Et af de mest konfliktfyldte områder var byen Mitrovica i det nordlige Kosovo, hvor det danske kontingent sammen med andre KFOR-styrker blev sat ind for at forhindre voldelige sammenstød mellem serbere og albanere. Alt tydede i foråret 2000 således på, at der ville blive behov for en langvarig og omfattende international – civil såvel som militær – indsats i Kosovo.

Forsvarskommandoen år 2000

Bortset fra den tidligere omtalte oprettelse af informatikstaben i september 1992 forblev Forsvarskommandoens organisation stort set uændret efter den 1. januar 1991. Forsvarskommandoen var således i begyndelsen af år 2000 organiseret i seks fagstabe, nemlig planlægningsstaben, operations- og driftsstaben og kontrolstaben repræsenterende en kronologisk cyklus, suppleret med to ressourcestabe, materielstaben og personelstaben samt

en mindre informatikstab. Med hjemmel i rigsrevisorlovens § 9 om etablering af selvstændige interne revisioner inden for myndighedsområderne blev Forsvarets Interne Revision oprettet den 1. januar 1992 med en bemanning på knap 20 personer som en del af kontrolstaben. Herudover blev der i 1990'erne foretaget mindre forøgelser, bl.a. til behandling af forsikrings- og erstatningssager samt i forbindelse med overførelsen af ressortansvaret for den maritime miljøovervågning og forureningsbekæmpelse. Overførsel fra Forsvarets Efterretningstjeneste af opgaver vedrørende våbenkontrol har ligeledes medført en mindre forøgelse af forsvarsstabens bemanning, medens overvejelser om overførsel af opgaver i forbindelse med tjenestens nøglepunktsvirksomhed endnu ikke var afsluttet i begyndelsen af 2000. På dette tidspunkt omfattede Forsvarskommandoens bemanning 433 personer. I 1997 blev Nyboder Kommandantskab overført til Forsvarskommandoens område.

Cheferne for fagstabile er generalmajorer eller kontreadmiraler med undtagelse af informatikstaben, hvis chef er en civil direktør. Alle fagstabschefer refererer til chefen for forsvarsstaben, der er generaløjtnant eller viceadmiral. Til støtte for Forsvarschefen og chefen for forsvarsstaben er et ledelsessekretariat samt en presse- og informationssektion placeret uden for fagstabile.

Medio 2000 påbegyndtes en tilpasning af Forsvarskommandoens organisation som følge af det i forsvarsaftalen af 1999 pålagte besparelseskra på 10 pct. samt den generelle udvikling, herunder udviklingen i forsvarets opgavekompleks og informationsteknologi. Den grundlæggende organisationsstruktur med seks fagstabe bevares. Hovedkomponenterne i samt tankesættet bag den nuværende organisation, hvor styringen af forsvaret sker gennem hovedområderne planlægning, driftsvirksomhed og kontrol, jævnfør illustrationen på side 224, vil således også i den tilpassede organisation være bærende.

Forsvarschefens ansvarsområder fastsættes af Forsvarsministeren, senest i et cirkulære fra januar 1991, jf. tillæg A. Forsvarsstabens virkefelt fremgår bl.a. af de opgaver, der påhviler fagstabe m.v. Der er derfor i tillæg B givet en kortfattet beskrivelse af disse opgaver, som de forelå i begyndelsen af år 2000.

Den fortsatte udvikling i Norge

I begyndelsen af 2000 blev norsk forsvars øverste militære ledelse og forsvarsministeren i den regering, som efterfølgende (i april samme år) afgik, enige om en række ændringer i norsk forsvar, der ikke havde gennemgået en omfattende forandringsproces i lighed med det danske forsvar. I den forbindelse udtalte den norske forsvarsminister: ”Vi erkjenner at det ikke er opnået væsentlige resultater i omstillingen af Forsvaret de sidste ti år”. Der skulle bl.a. foretages samplacering (ikke sammenlægning) af forsvarsministeriet og den øverste militære ledelse i Huseby, hvortil ministeriet således på ny skulle flyttes. Disse to myndigheder omfattede primo 2000 ca. 1.200 ansatte, hvorfor

Forsvarschefens koncernledelse fotograferet på Kirkepladsen i Kastellet i forbindelse med møde den 9. februar 2000. Yderst til venstre ses kommandør K.B. Jensen (chef for ledelsessekretariatet), der virker som sekretær. Derpå ses koncernledelsen med generalmajor J.C. Frandsen (chef for Hærens Materielkommando), kontreadmiral K.H. Winther (chef for Søværnets Operative Kommando), generalmajor K.E. Rosgaard (chef for Flyvertaktisk Kommando), generallojtnant O.H.-G. Hoff (chef for forsvarsstaben), general C. Hvidt (Forsvarschef), kontreadmiral P.B. Sørensen (chef for Søværnets Materielkommando), generalmajor L.C. Fynbo (chef for Flyvematerielkommandoen) og generalmajor H.J. Helsø (chef for Hærens Operative Kommando). H.J. Helsø afløste den 1. marts 2000 O.H.-G. Hoff som chef for forsvarsstaben. (Forsvarskommandoen)

personelbesparelser blev påregnet. Samtidig forudsås hurtigere sagsbehandling. Forsvaret havde i løbet af 1990'erne foretaget ca. 2000 udredningsarbejder, men beslutninger og besparelser var i hovedsagen udeblevet.⁷³

Ved organisationsændringen af den militære ledelse forudsås bl.a. fagstabe organiseret efter samme "kronologiske" princip som i Danmark (planlægning, operation og drift, kontrol).⁷⁴ Den norske organisation udviklede sig således på en række områder på samme måde som den danske og anderledes end den svenske. Selvom værnscheferne også blev afskaffet i Sverige, var der i dette land valgt en anden organisationsform bl.a. på grund af den væsentlige forskel, at Sverige ikke er medlem af NATO.

Sammenfatning

Den organisation af forsvarrets øverste militære ledelse, som var blevet iværksat den 1. januar 1991, viste sig velegnet til løsning af de opgaver, som kom til at foreligge i 1990'erne, og kun mindre organisatoriske ændringer blev gennemført i perioden.

Udviklingen i 1990'erne var præget af den ændrede sikkerhedspolitiske situation efter afslutningen af den kolde krig. Sammenbruddet af de kommunistiske regimer i Østeuropa og på Balkan gav i periodens begyndelse løfte om en udvikling i retning af et samarbejde omfattende hele Europa, baseret på en udbygning af de eksisterende samarbejdsorganer. NATO introducerede et samarbejde under betegnelsen "partnerskab for fred" med deltagelse af tidligere medlemmer af Warszawapagten og de tidligere neutrale lande. Danmark deltog aktivt i dette partnerskab og etablerede et omfattende militært samarbejde med Østersølandene Estland, Letland, Litauen og Polen. Også Rusland var indledningsvis positiv over for samarbejde med Vesten, men var kritisk over for en udvidelse af NATO med tidligere Warszawapagtlande, hvilket flere af disse lande ønskede, og som blev en realitet for Polens, Tjekkiets og Ungarns vedkommende i 1999. Samarbejdet i EF blev i 1993 udvidet til en union, EU, som Danmark tilsluttede sig med forbehold på en række områder, herunder det forsvarspolitiske samarbejde. En række af de østeuropæiske lande fik associeringsaftaler med EU, og optagelsesforhandlinger blev indledt med en del af disse.

Udviklingen mod demokrati, markedsøkonomi og overholdelse af menneskerettigheder viste sig vanskelig at gennemføre, og i flere af de nye demokratier skete der tilbageslag, ikke mindst i Rusland, hvor også nationale forhold voldte problemer. Der opstod løsrivelsestendenser i Nordkavkasus, som førte til borgerkrige, specielt i Tjetjenien.

Opløsningen af Jugoslavien kom imidlertid mere end noget andet til at præge udviklingen i 1990'erne. Republikkerne Slovenien og Kroatien blev selvstændige i 1991, og året efter fulgte Bosnien og Makedonien, således at Jugoslavien derefter kun omfattede den hidtil dominerende republik Serbien samt Montenegro. Serbiens modstand mod opløsningen samt den blandede befolkning i Kroatien og i Bosnien førte til borgerkrig i disse stater. Store befolkningsgrupper blev fordrevet fra deres hjemegn, og forsyningssituationen udviklede sig katastrofalt. FN indsatte fredsbevarende styrker for at beskytte de mange flygtninge og sikre deres forsyninger. Hermed indledtes det internationale samfunds hidtil mest komplicerede operation. I Krajina blev en dansk bataljon indsat i et område, som var udsat for kamphandlinger fra begge de stridende parter. Forudsætningerne for en fredsbevarende operation i traditionel forstand ændredes, idet borgerkrigens parter forhindrede FN-styrken i at løse de pålagte opgaver. FN-styrkerne blev bemyndiget til at bruge våbenmagt, og NATO blev anmodet om at indsætte fly. Yderligere pres fra NATO's side i 1995 førte til en fredsaftale i Dayton om en opdeling af Bosnien i etniske områder og etablering af en forbundsstat i Bosnien. En NATO-styrke blev indsat for at sikre gennemførelsen af Daytonaftalen.

Danmark havde i oktober 1992 ca. 1050 mand i Bosnien og Kroatien. I forbindelse med en udvidelse af FN-styrken i Bosnien i 1993 indsatte Danmark som et nyt middel i fredsbevarende sammenhæng en kampvognseskadron, der i 1994 kom i kamp med bosniske serbere i Tuzla. Danmark deltog også i en FN-styrke, der i 1993 blev indsat i Makedonien for at forhindre, at denne republik blev inddraget. Fra samme år indtil 1997 var der periodisk dansk deltagelse i håndhævelse af embargoen i Adriaterhavet.

Den serbiske provins Kosovo med overvejende albansk befolkning søgte at genvinde sin tidligere status som delvist selvstyrende område eller at opnå selvstændighed, hvilket i 1998

førte til omfattende serbiske overgreb og etnisk udrensning i de områder, hvori kosovoalbanske partisaner opererede. Efter forøgves forsøg på ved forhandling at standse de serbiske overgreb, der udviklede sig til en katastrofe for den albanske befolkning, indledte NATO i 1999 luftangreb mod Serbien, som efter ca. 2 1/2 måned førte til serbisk tilbagetrækning fra Kosovo. Danske fly deltog i luftoperationerne. Internationale styrker under NATO's ledelse blev indsat i Albanien for at beskytte flygtninge fra Kosovo og det internationale hjælpearbejde, samt i Kosovo bl.a. for at sikre flygtningenes tilbagevenden. Også denne styrke havde dansk deltagelse. Danske skibe blev indsat i en ammunitionsrydningsaktion i Adriaterhavet. Forholdene i Kosovo var endnu i foråret 2000 ikke stabile, og NATO's indsats fortsætter.

NATO's strategiske koncept samt kommando- og styrkestruktur gennemgik omfattende ændringer i perioden. Antallet af hovedkvarterer blev reduceret betydeligt, og Central- og Nordregionen blev lagt sammen. Enhedskommandoen blev opretholdt med betegnelsen JC NORTH-EAST i stedet for COM-BALTAP. Indsættelse af NATO-styrker i fredsbevarende eller fredsskabende operationer også uden for NATO-landenes områder fik en mere fremtrædende plads i den strategiske koncept, og der blev lagt vægt på forøgelse af reaktionsstyrker, som også kunne indsættes i FN- eller OSCE-operationer. Udvikling af multinationale enheder, der kunne indsættes i sådanne operationer, skulle fremmes. Et dansk-tysk-polsk korps blev således opstillet i slutningen af perioden.

Det danske forsvar blev tilpasset udviklingen i Europa. En ny lov om forsvarets formål, opgaver og organisation blev vedtaget allerede i 1993. Heri blev en egentlig formålsparagraf for første gang lovfæstet. Opgaverne blev formuleret i overensstemmelse med det udvidede sikkerhedsbegreb og forsvarets rolle heri.

Den politiske forsvarsaftale fra november 1992 omfattede opstilling af Den danske Internationale Brigade, som skulle danne grundlag for danske bidrag til fredsbevarende styrker og indgå i NATO's reaktionsstyrker. Brigaden, der blev opbygget og bemandet på baggrund af indhøstede erfaringer på Balkan, blev oprettet i 1994.

Med henblik på en hurtigere opstilling og indsættelse af fredsbevarende og humanitære styrker etablerede FN et register over styrker i højt beredskab, som medlemslandene i givet fald kunne stille til rådighed. På dansk politisk initiativ blev der i 1997 sammensat en international pulje af enheder fra i alt 13 FN-lande, hvoraf der kunne opstilles en udrykningsbrigade (SHIRBRIG). Danmark påtog sig værtsskabet for det planlægningslement, som med dansk chef skulle organisere etableringen. Brigaden blev operationsklar primo 2000.

Spørgsmålet om reduktioner af forsvarsbudgettet i den nye internationale situation blev aktuelt i 1990'erne, og i femårsperioden 1990-1994 blev der i gennemsnit reduceret med 488 mill. kr.⁷⁵ I forsvarsaftalen af december 1995, som dækkede perioden til og med 1999, blev der kun tale om lidt øgede reduktioner; men til gengæld blev udgifterne til den omfattende internationale indsats inkluderet i budgetrammen. Det kan derfor siges, at den såkaldte fredsdividende ikke alene omfattede direkte budgetreduktioner, men også udgifter til det voksende internationale engagement, først og fremmest indsættelse i FN- og NATO-regi samt Østsamarbejdet. Ved forsvarsaftalen af 1999 blev de direkte reduktioner forøget, således at der i perioden 2000-2004 vil være tale om en gennemsnitlig årlig reduktion på 497 mill. kr. i forhold til 1999, hvor der imidlertid var en række ekstraordinære udgifter, bl. a. vedrørende provenu-finansieringsordningen, som er bortfaldet efter 1999. Ses bort fra disse, svarer reduktionen til 377 mill. kr. pr. år.

Forsvarschefens ansvarsområde

(jf. cirkulære af 18. januar 1991)

Kommandoforhold m.v.

§ 1. Forsvarschefen har under ansvar over for Forsvarsministeren kommandoen (fuld kommando) over hærens, søværnets og flyvevåbnets myndigheder samt myndigheder til støtte for disse.

§ 2. Forsvarschefen har over for Forsvarsministeren ansvaret for, at de militære enheder opstilles, uddannes og udrustes, således at de er brugbare til løsning af forsvarets fredstids- og krigsopgaver.

§ 3. Forsvarschefen har over for Forsvarsministeren ansvaret for den overordnede planlægning af forsvarets udvikling og virksomhed, herunder anvendelsen af de rådige ressourcer. Resultatet heraf forelægges Forsvarsministeriet til godkendelse i form af planer, bidrag til finanslovsforslag m.v.

§ 4. Forsvarschefen skal holde Forsvarsministeren underrettet om tilstanden i forsvaret, herunder hændelser, der skønnes at have Forsvarsministerens interesse.

§ 5. Forsvarschefen bistås ved løsningen af de ham påhvilende opgaver af forsvarsstaben m.fl.

§ 6. Chefen for forsvarsstaben er stedfortræder for Forsvarschefen. Chefen for forsvarsstaben er over for Forsvarschefen ansvarlig for, at de til forsvaret anviste ressourcer udnyttes bedst muligt gennem en tilstrækkelig styring, koordinering og kontrol, idet størst mulig delegering af ledelsesfunktionerne gennemføres.

Operative forhold

§ 7. Forsvarschefen kan efter bemyndigelse fra Forsvarsministeren overdrage den operative ledelse af (operative kommando over) danske styrker til chefen for Forsvarets Operative Styrker.

§ 8. Efter overdragelsen af den operative ledelse (operative kommando) til chefen for Forsvarets Operative Styrker og efter at det allierede militære kommandosystem har overtaget den operative ledelse af (operative kommando over) danske styrker, skal Forsvarschefen følge og vurdere den militære situation for fortsat at kunne orientere Forsvarsministeren. Forsvarschefen varetager i givet fald fortsat det nationale ansvar for logistiske forhold.

Beredskab og mobilisering

§ 9. Forsvarschefen har over for Forsvarsministeren ansvaret for det militære beredskab, herunder logistiske forhold. Forinden udsendelse af beredskabsbestemmelser orienteres Forsvarsministeren om disses indhold.

Stk. 2. Iværksættelsen af disse bestemmelser skal forelægges Forsvarsministeren.

§ 10. Forsvarschefen fastsætter og koordinerer bestemmelser for forsvarets overvågningstjeneste samt træffer generelle aftaler med politiet, toldvæsenet og andre offentlige myndigheder om gensidig bistand ved overvågningstjenestens tilrettelæggelse og gennemførelse.

§ 11. Forsvarschefen varetager den militærfaglige behandling af sager vedrørende totalforsvaret og fører de herfor fornødne forhandlinger om koordination og samarbejde med vedkommende civile myndigheder.

Efterretnings- og sikkerhedstjeneste

§ 12. Forsvarschefen prioriterer Forsvarets Efterretningstjenestes militære opgaver efter forhandling med Forsvarets Efterretningstjeneste.

§ 13. Forsvarschefen har ansvaret for den militære sikkerhedstjeneste inden for forsvaret samt ved de øvrige institutioner mv. under Forsvarsministeriet og udfører denne gennem Forsvarets Efterretningstjeneste inden for rammerne af Forsvarsministeriets direktiv for Forsvarets Efterretningstjenestes virksomhed.

Personel

§ 14. Forsvarschefen har over for Forsvarsministeren ansvaret for personelplanlægningen og personelforvaltningen i forsvaret.

Økonomi

§ 15. Forsvarschefen har over for Forsvarsministeren ansvaret for anvendelsen af de midler, der bevilges til Forsvarskommandoens og underlagte myndigheders m.fl. virksomhed, samt for den hermed forbundne regnskabsaflæggelse.

Anskaffelses- og anlægsvirksomhed.

Forvaltning af materiel, bygninger m.v.

§ 16. Forsvarschefen har over for Forsvarsministeren ansvaret for planlægning og gennemførelse af forsvarets materielanskaffelser samt forvaltning, drift og vedligeholdelse af materiel.

Stk. 2. Forsvarschefen har endvidere over for Forsvarsministeren ansvaret for planlægning af forsvarets anlægsvirksomhed,

for drift og vedligeholdelse af ibrugværende etableringer og tekniske anlæg samt for dele af ejendomsforvaltningen.

Øvelsesvirksomhed

§ 17. Forsvarschefen indstiller om godkendelse af øvelsesvirksomhed omfattende NATO-øvelser med dansk deltagelse, bilaterale øvelser og udenlandsk deltagelse i nationale øvelser samt danske enheders deltagelse i øvelser i udlandet.

Andre opgaver

§ 18. Forsvarschefen er dansk medlem af NATO's Militærkomite og repræsenterer forsvaret i internationale råd og forsamlinger, hvor Danmark skal repræsenteres ved ledende militær sagkyndig.

Stk. 2. Forsvarschefen holder Forsvarsministeren løbende orienteret om alle væsentlige spørgsmål, der behandles i NATO's Militærkomite og i relevante NATO-kommandoer. Forsvarschefen drager omsorg for, at dokumenter, aftaler m.v. af større økonomisk betydning og af politisk interesse forelægges Forsvarsministeren forinden godkendelse.

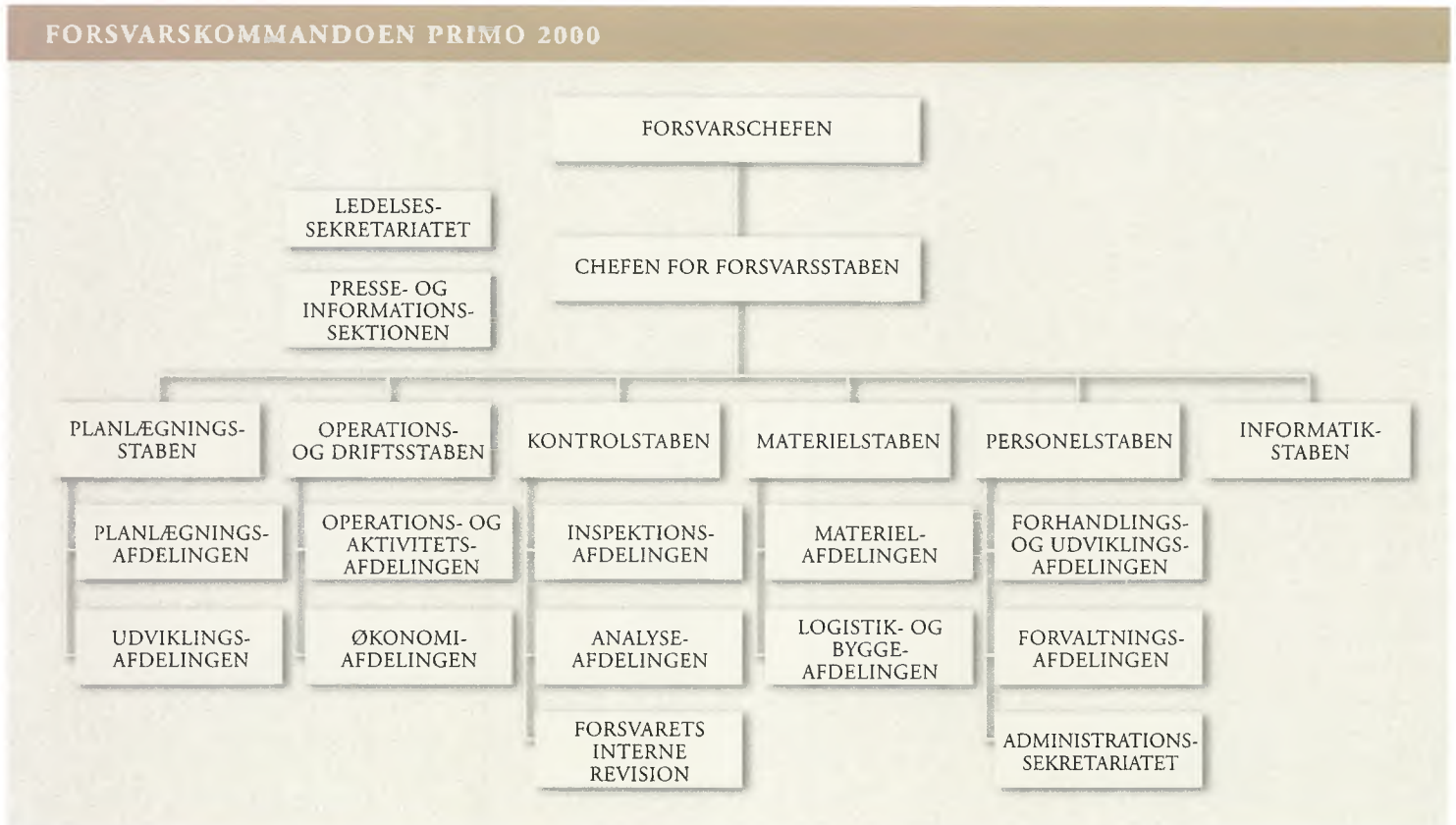
Stk. 3. Forsvarschefen godkender allierede forsvarsplaner, der vedrører danske forhold, idet disse forinden godkendelse i fornødent omfang forelægges Forsvarsministeren.

§ 19. Forsvarschefen varetager efter nærmere direktiv fra Forsvarsministeren den militærfaglige behandling af Danmarks forpligtelser i forbindelse med våbenkontrol, og nedrustningsaftaler og de dertil knyttede forhandlinger.

§ 20. Forsvarschefen kan lade foretage organisatoriske justeringer i forsvarsstaben og i øvrige underlagte myndigheder og enheder inden for de til enhver tid af lovgivningen, bevillinger, bestemmelser m.v. og af Forsvarsministeren i øvrigt afstukne rammer.

Tillæg B

Fagstabenes opgaver

Nedenfor er angivet en række af de opgaver, som påhviler fagstabe m.fl. primo 2000.

Planlægningsstaben

Planlægningsstaben har til opgave at varetage forsvarets overordnede udvikling, langsigtede planlægning og ressourcestyling samt organisationsudvikling. Fagstaben er opdelt i en planlægningsafdeling og en udviklingsafdeling.

Planlægningsafdelingen arbejder med en tidshorisont på op til 6 år. Afdelingen foretager stabsmæssig koordinering og udarbejdelse af oplæg til politiske forhandlinger om forsvaret og af materiale til brug for forsvarskommissioner m.v. Afdelingen forestår udarbejdelse af 6-årsplaner med opgaveformulering, ressourcefordeling og fastsættelse af rammer i øvrigt for forsvarets virksomhed samt udarbejdelse af de herfor nødvendige økonomiske prognoser og statistikker. Afdelingen forestår i tilslutning hertil organisationsudvikling af krigs- og fredsstrukturen. Til

afdelingens opgaver hører endvidere samarbejdet med hjemmevernet og de øvrige dele af totalforsvaret.

Udviklingsafdelingen arbejder med en tidshorisont på op til 15 år. Afdelingen forestår forsvarrets overordnede og langsigtede udvikling samt sikkerheds- og forsvarspolitiske forhold. Til afdelingens ressort hører NATO-forhold, herunder styrkemålsplanlægning og operativ planlægning, samt overordnet koordinering af danske bidrag til planlægning af virksomheden i NATO. Under afdelingen sorterer ligeledes FN- og OSCE-relateret virksomhed samt udviklingen af policy for Østsamarbejdet og PFP. Til afdelingens opgaver hører endvidere udvikling af forsvarskoncept og doktriner samt studievirksomhed i bredeste forstand, hvilket indebærer, at afdelingen følger den internationale udvikling på disse områder. Under afdelingen hører ligeledes sagsbehandlingen vedrørende våbenkontrol og nedrustning.

Operations- og driftsstaben

På baggrund af planlægningsstabens langsigtede planlægning varetager operations- og driftsstaben den løbende styring af forsvarrets operationer og aktiviteter i øvrigt, herunder økonomisk styring. Fagstaben er opdelt i en operations- og aktivitetsafdeling samt en økonomiafdeling. Koordineringssekretariatet vedrørende Dansk Forsvars Management Projekt (DeMap) er placeret i operations- og driftsstaben.

Operations- og aktivitetsafdelingen forestår udarbejdelse af årsprogrammer, hvori tildelingen af ressourcer til gennemførelse af den beordrede virksomhed fastsættes. Afdelingen følger afviklingen af årsprogrammet og fremsætter forslag til nødvendige justeringer af mål og rammer. Afdelingen har ansvaret for udarbejdelse af direktiver og iværksættelsesordrer for udsendelse af danske styrker i internationalt regi og følger igangværende operationer gennem kontakt til såvel udsendte enheder som hjemlige myndigheder, hvorfra enhederne er udsendt. Afdelingen varetager den daglige ledelse af Forsvarskommandoens situationscenter. Afdelingen monitorer den efterretningsmæssige situation og forestår det daglige samarbejde med Forsvarets Efterretningstjeneste. Under afdelingen hører den overordnede koordinering af hjælp til civile myndigheder, bl.a. politiet. Afdelingen har endvidere forsvarrets beredskab samt øvelsesvirksomhed som arbejdsopgaver.

Økonomiafdelingen udarbejder bidrag til finanslovsforslag og forslag til tillægsbevillingslov samt regnskab. Afdelingen er ansvarlig for udarbejdelsen af regelsæt for økonomistyring i forsvaret og for ajourføring af økonomi- og regnskabsystemer. Til løbende styring af økonomien udarbejdes blandt andet likviditets- og driftsøkonomiske opgørelser. Afdelingen forestår udarbejdelse af overordnede bestemmelser for kasse- og regnskabs-tjenestens tilrettelæggelse og udførelse samt sagsbehandling vedrørende refusioner m.v. angående NATO, FN og forsvarrets assistancedydelser. Afdelingen har det overordnede stabsmæssige ansvar for efterlevelse af bestemmelserne i told-, afgifts- og skattelovgivning samt for driftsaftalerne med offentlige styrelser og civile virksomheder.

Kontrolstaben

Kontrolstaben kontrollerer gennemførelsen af de i årsprogrammer og direktiver fastsatte aktiviteter og vurderer målopfyldelse, efterlevelse af planer, overholdelse af rammer og gennemførelse af organisations- og ledelsesudvikling. Dette gennemføres ved inspektioner og ved analyser af indrapporteret materiale m.v. Fagstaben er opdelt i en inspektionsafdeling og en analyseafdeling. Herudover er Forsvarets Interne Revision organisatorisk tilknyttet kontrolstaben.

Inspektionsafdelingen forestår forberedelse, gennemførelse og opfølgning af nationale inspektioner, omfattende såvel forvaltningen i stabe m.fl. som produktionen ved forsvarrets enheder. Afdelingen deltager endvidere i inspektioner m.v. i NATO-regi. Inspektionsafdelingen forestår den overordnede koordinering af den samlede inspektionsvirksomhed i forsvaret. Endvidere indhenter og bearbejder afdelingen erfaringer fra internationale operationer. Afdelingen forestår gennemførelse og opfølgning af specifikke undersøgelser. Afdelingen varetager direktivgivning for færdselssikkerhed, sikkerhed til søs og flyvesikkerhed i forsvaret.

Analyseafdelingen forestår den overordnede kontrol med virkeliggørelse af det politiske grundlag for forsvarrets virksomhed m.v., herunder evaluering af strukturtilpasningsprojekter. Desuden gennemfører afdelingen evaluering af større driftseffektiviseringsprojekter og den samlede rationaliseringsvirksomhed i forsvaret. Afdelingen forestår den overordnede kontrol af målopfyldelse og

ressourceforbrug inden for forsvarets driftsvirksomhed, herunder udarbejdelse af periodiske driftsstatusrapporter bl.a. på baggrund af analyser af inspektionsrapporter, samt udarbejdelse af særlige driftsanalyser inden for styringsinteressante områder. Afdelingen forestår evaluering af forsvarets forvaltningspraksis, herunder efterlevelse af gældende love og bestemmelser, samt koordinerer sagsbehandlingen i forbindelse med revisionssager fra bl.a. Rigsrevisionen og Forsvarets Interne Revision. Afdelingen foretager sagsbehandling og analyse af statsrevisorernes beretninger og forestår forsvarets kontraktrevision.

Forsvarets Interne Revisions arbejdsområde omfatter foruden Forsvarskommandoen og underlagte myndigheder tillige Forsvarets Bygningstjeneste, hjemmevernet, Farvandsvæsenet og Lodsreguleringsfonden. Inden for Forsvarskommandoens område udøves den interne revision på Forsvarschefens vegne, og Forsvarschefen modtager halvårlige rapporter om revisionens aktiviteter. Det endelige revisionsansvar over for Folketinget påhviler Rigsrevisionen, der ved tilsynsrevision følger Forsvarets Interne Revisions løbende aktiviteter.

Materielstaben

Materielstaben varetager den overordnede prioritering og koordinering af forsvarets materielanskaffelser, materieldrift, materielstandardisering, bygge- og anlægsvirksomhed, etablisementsforvaltning samt logistisk planlægning. Fagstaben er opdelt i en materielafdeling samt en logistik- og byggeafdeling.

Materielafdelingen udarbejder overordnede planer for materielanskaffelser og styrer værnsfælles anskaffelser. Den følger i samarbejde med de tre materielkommandoer og de operative kommandoer værnsvis anskaffelser samt drift og vedligeholdelse af materiellet. Afdelingen foretager stabsarbejdet vedrørende standardisering af materiel såvel mellem de tre værn som med de øvrige NATO-lande. Afdelingen har koordineringsfunktionen angående bilaterale samarbejdsaftaler samt internationalt samarbejde på materielområdet, følger udviklingen i dansk og udenlandsk forsvarsindustri samt fastlægge rammerne for forsvarets samarbejde med industrien. Afdelingen varetager den værnsfælles overordnede materielkodificering, fastsætter retningslinjer for merkantile forhold vedrørende forsvarets

købs- og salgsvirksomhed samt koordinerer behandling vedrørende kvalitetssikring og -godkendelse (certificering).

Logistik- og byggeafdelingen prioriterer og forestår logistisk planlægning og koordinering i forsvaret, herunder principper for forsvarets beholdningsmål. Afdelingen udarbejder principperne for logistisk støtte til allierede forstærkninger og til danske enheder indsat uden for Danmark, ligesom den varetager forsvarets udnyttelse af samfundets logistiske ressourcer i totalforsvarsregi. Afdelingen forestår koordinering af sagsbehandling af forslag til fællesfinansierede projekter og forestår gennemførelsen af fællesfinansierede projekter i Danmark. I afdelingens opgaver indgår prioritering, planlægning og styring af forsvarets samlede bygge- og anlægsvirksomhed samt den overordnede koordinering af forsvarets etablisementsforvaltning. Som en del af afdelingens opgaver indgår endvidere overordnet direktivgivning for miljøledelse og arbejdsmiljøvirksomhed i forsvaret.

Personelstaben

Personelstaben varetager overordnet planlægning og styring af forsvarets personel, udvikling af forsvarets personel- og uddannelsesstruktur, forhandlinger og aftaler vedrørende personelforhold samt generel og overordnet personelforvaltning. Fagstaben er opdelt i en forhandlings- og udviklingsafdeling samt en forvaltningsafdeling. Herudover indgår et administrationssekretariat, der varetager Forsvarskommandoens administrations- og sekretariatsvirksomhed samt adjutanturtjeneste.

Forhandlings- og udviklingsafdelingen fastlægger bemandingsprincipper og personelnormeringer i krigs- og fredsstrukturen samt udarbejder bemandingsreglementer. Afdelingen forestår sagsbehandling vedrørende forsvarets personelpolitik, personelstruktur, uddannelse samt behandling af ligestillings-spørgsmål. Afdelingen behandler juridiske spørgsmål, herunder blandt andet sager vedrørende arbejdsskader, erstatningssager, ligestilling m.v. Afdelingen forestår endvidere behandling af sager vedrørende den militære straffe- og retsplejelov, forvaltningsloven og offentlighedsloven. Under afdelingen hører forhandlinger om og indgåelse af aftaler vedrørende løn- og andre ansættelsesmæssige forhold, herunder arbejdstid og ydelser. Afdelingens opgaver omfatter oprettelse, nedlæggelse og klassifice-

ring af stillinger. Afdelingen udfører sekretariatsfunktionen for forsvarrets personelsamarbejde med den civile sektor.

Forvaltningsafdelingen forestår overordnet personelforvaltning, herunder udgivelse af overordnede forvaltningsbestemmelser for alt militært og civilt personel. Afdelingen forestår forvaltning af officerer på chefsniveau og på højeste lederniveau – herunder udvikling af dette personel gennem rotation mellem tjenestestillinger – samt forvaltning af civilt personel på leder- og chefsniveau. Forvaltningsafdelingen forestår kontakten til foretningsudvalgene for værnepligtige, forvaltning i relation til det lovbestemte samarbejde samt forvaltning af ankesager. Som en del af afdelingens øvrige arbejdsopgaver indgår dekoreringer, tildeling af fortjenstegn, udarbejdelse af aldersordenslister og behandling af ankesager m.v.

Administrationssekretariatet varetager Forsvarskommandoens interne personelforvaltning og har ansvaret for personel-, dokument- og materielsikkerhed samt elektronisk informationssikkerhed. Sekretariatet varetager intern drift af forsvarsstabens kontorautomation. Sekretariatet forestår forvaltning af og sagsbehandling vedrørende den aftalebestemte samarbejdsvirksomhed i forsaret, herunder forsvarrets hovedsamarbejdsudvalg. Sekretariatet forestår praktiske opgaver i forbindelse med besøgs-, konference- og mødevirksomhed samt ceremoniel og protokol. Sekretariatet yder desuden generel service- og støttetjeneste til personalet i Forsvarskommandoen.

ORGANISATION INDEBÆRER I SIG SELV EN RÆKKE
BALANCER. BLANDT ANDET MÅ DER SKABES EN
BALANCE MELLEM BEHOVET FOR KONTROL FRA
OVEN OG FOR INITIATIV FRA NEDEN.

van Creveld, 1983²⁶

Informatikstaben

Informatikstaben varetager den overordnede styring af forsvarrets informatikvirksomhed, herunder koordinering på såvel na-

tionalt som internationalt plan. Fagtaben udvikler strategier og koncepter på informatikområdet og udarbejder oplæg til økonomiske rammer for forsvarrets informatiksystemer. Informatikstaben forestår udviklingen af dansk forsvars management- og ressourcestyringssystem (DeMars) samt etableringen af en koncernfælles informationsteknisk driftsstruktur til at varetage driften af forsvarrets fælles netværk og applikationer.

Ledelsessekretariatet

Ledelsessekretariatets primære funktion er at støtte Forsvarschefen og chefen for forsvarsstaben. De overordnede arbejdsopgaver har karakter af koordinering i relation til forsvarsstabens virke. Ledelsessekretariatets koordinerende stabsfunktion udmøntes blandt andet i behandlingen af sager af politisk karakter, aktindsigtssager efter offentlighedsloven, foredrag m.v. samt i varetagelse og koordinering af mødeaktiviteter med deltagelse af Forsvarschefen eller chefen for forsvarsstaben. Ledelsessekretariatets virksomhed kan i udstrakt grad sidestilles med direktionssekretariater i større koncerner.

Presse- og informationssektionen

Sektionen planlægger og gennemfører informationsvirksomheden inden for Forsvarskommandoens ansvarsområde. Informationsaktiviteterne koordineres med Forsvarsministeriet, hjemmevernet, Forsvarets Efterretningstjeneste, Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste samt øvrige komponenter i totalforsvaret. Sektionen rådgiver forsvarrets øverste ledelse inden for sit virkefelt og står for Forsvarskommandoens kontakt til pressen. Ud over disse opgaver udarbejdes retningslinier for forsvarrets informationsvirksomhed. Endvidere gennemfører sektionen uddannelse af informationspersonel i forsaret bl.a. omfattende presseofficerer samt redaktører af tjenestestedsblade og hjemmesider på internettet. Som en del af pressekontakten forestår sektionen i samarbejde med Jægerkorpset uddannelse i egenbeskyttelse af journalister, der står over for udsendelse til krise- og krigsområder.

*25-året for indflytningen i
Forsvarskommandobygningen
markeredes ved en "trappeseance".
(Forsvarskommandoen)*

Afslutning

Forsvarets rolle i samfundet

Militært forsvar og suverænitetshævdelse hører til blandt statsmagtens klassiske hovedopgaver. Forsvaret er, som kardinal Richelieu (1585-1642) i sin tid lod indstøbe i de franske kanoner, "Ultima ratio regum" – kongernes sidste argument.

Forsvaret er også i dag et afgørende udtryk for statens vilje til at hævde sin suverænitet og forsvare sin eksistens. Gennem sin organisation, uddannelse og udrustning skal forsvaret – alene eller sammen med allierede – kunne afskrække potentielle fjender og, hvis afskrækkelsen svigter, kunne gennemføre en effektiv forsvarskamp.

Suverænitetshævdelse er også i fredstid en opgave for forsvaret, der kræver opretholdelse af et 24-timers beredskab. Dertil kommer, at forsvaret i kraft af organisation, uddannelse og materiel er i stand til at løse en række andre samfundsopgaver. Forsvaret er således i tidens løb blevet pålagt et stigende antal civile opgaver, der i ikke ringe grad præger forsvarets daglige arbejde i fredstid, som f.eks. bistand til politiet og andre offentlige myndigheder (herunder bomberydning), eftersøgnings- og redningstjeneste, fiskeriinspektion, isbrydning, miljøovervågning og sygetransport.

Endelig har forsvaret en politisk-diplomatisk rolle. Omfanget og kvaliteten af det danske bidrag til NATO er således af afgørende betydning for Danmarks rolle i alliancen og evne til at påvirke dens udvikling og politik. På tilsvarende måde er Danmarks evne til at stille militære observatører og eksperter samt militære enheder til rådighed for FN og OSCE et væsentligt udenrigspolitisk virkemiddel. Efter afslutningen af den kolde krig er forsvaret i endnu højere grad end tidligere blevet anvendt som et udenrigspolitisk instrument. For som NATO's ge-

neralsekretær Manfred Wörner (1934-1994) udtrykte det i januar 1994 på baggrund af problemerne i Eks-Jugoslavien: Politiske løsninger og diplomatiske anstrengelser vil kun virke, hvis de bakkes op af den nødvendige styrke og troværdige besluttsomhed om brug af denne.

Udenrigspolitikken og forsvaret

Landets overordnede udenrigs- og sikkerhedspolitik har naturligvis altid været en afgørende parameter for forsvarets opgaver og opbygning. Den mest afgørende ændring i så henseende i det 20. århundrede var bruddet med neutralitetspolitikken og Danmarks medlemskab af NATO i 1949, men også afslutningen af den kolde krig og de følgende års mere aktive udenrigs- og sikkerhedspolitik fik vidtrækkende betydning for forsvaret.

Med NATO-medlemskabet fulgte en række nye opgaver for forsvaret. Som medlem af NATO's Militærkomité blev Forsvarschefen Danmarks øverste militære repræsentant i alliancen. De deraf følgende opgaver øgede forsvarschefembedets betydning og behovet for en værnsfælles ledelse. Også danske officerers tjeneste ved NATO-stabe bidrog til forståelsen for og udviklingen i retning af en højere grad af værnsfælles stabsarbejde i Danmark.

På andre punkter medførte medlemskabet af NATO en ændring i og begrænsning af de opgaver, der med 1950-loven var tiltænkt Forsvarschefen. Med opbygningen af NATO's integrerede kommandostruktur afgav Forsvarschefen, som omtalt i kapitel 4, således den operative ledelse af de danske styrker, men skulle overvåge, at denne foregik i overensstemmelse med de politisk fastsatte retningslinjer.

Under den kolde krig var en af de faktorer, som bidrog til Vestens ængstelse, at Warszawapagtens øvelsesmønster var præget af en meget offensiv tankegang. På grundlag af studier af det materiale, som er blevet tilgængeligt efter ophøret af den kolde krig, har professor Carl-Axel Gemzell i 1996 anført, at der i Warszawapagtens og DDR's øvelser indgik forestillinger om, at det var nødvendigt at erobre Danmark gennem angreb både til lands og over søen, med eller uden brug af atomvåben. Der blev opereret med erobring af Jylland og Fyn over land efter gennembrud af NATO-forsvaret i Slesvig-Holsten og sø- og luftlandsætninger på Falster, Lolland, Møn, Sjælland og Bornholm. Gennem en lang årrække (fra begyndelsen af 1960'erne til midten af 1980'erne) blev der gennemført uddannelse og øvelsesvirksomhed af yderst detaljeret karakter med henblik herpå. I hvilket omfang, der blev udarbejdet politisk godkendte planer herfor, er endnu ukendt.¹

Tiden efter den kolde krigs afslutning blev ikke mindst i Europa præget af de mest omfattende internationale ændringer siden 2. Verdenskrig. Faren for en storkrig i Europa forsvandt – i det mindste midlertidigt – fra den politiske horisont. Til gengæld opstod der en række nye problemer, der anfægtede den sikkerhedspolitiske stabilitet i Europa, og som i det tidligere Jugoslavien og i Kaukasus førte til krig.

Denne fundamentalt ændrede situation gav på den ene side Danmark langt større udenrigs- og sikkerhedspolitisk handlefrihed end tidligere, men stillede på den anden side Danmark over for en række nye udfordringer. Danmarks stærkt forbedrede sikkerhedspolitiske situation har gjort det muligt for landet at bidrage aktivt til krisestyring samt til fremme af politisk stabilitet og udvikling primært i Central- og Østeuropa. Det er sket dels gennem en betydelig indsats i fredsstøttende operationer først og fremmest på Balkan; dels gennem deltagelse i det multilaterale PfP-samarbejde og de omfattende bilaterale samarbejdsprogrammer med ikke mindst de baltiske lande. Dermed har forsvaret fået en række nye opgaver, der i høj grad har præget det daglige arbejde på alle niveauer.

Der tales nu ikke længere om trusler, men om sikkerhedspolitiske risici. Varslet forud for en krig, der direkte kan berøre Danmark, vil være betydeligt. Selvom dette givetvis er velovervejede vurderinger, bør der knyttes i hvert fald to bemærkninger hertil.

For det første bygger vurderingerne på en forudsætning om, at NATO vil blive bevaret med fornødent politisk sammenhold

og tilstrækkelig militær kapacitet. For det andet er det et problem, at opbygning eller større ændringer af forsvarsstrukturer er tidskrævende, hvorfor der ikke blot kan bygges på den dagsaktuelle udenrigspolitik og den i øjeblikket foreliggende sikkerhedspolitiske situation, men der må anvendes scenarier, som er behæftet med usikkerhed.

Ved 2. Verdenskrigs begyndelse henviste den norske regering således til usandsynligheden af et væbnet angreb, idet Tyskland ikke mentes at ville kunne gennemføre et sådant på grund af den overlegne britiske flåde.² Og efter at Falklandskrigen i 1982 var endt, erklærede en af de britiske chefer, at mottoet for krigen var: "Man kan aldrig vide". Efter hans opfattelse blev Storbritannien "for hundrede gang i sin historie" erindret om, at der altid er en uventet militær trussel, som forsvarsplanlægningen må være fleksibel nok til at kunne imødegå.³

Chefen for det nyoprettede Multinational Corps Northeast, den danske generaløjntant Henrik H. Ekmann, modtog korpsets fane af Polens præsident ved en oprettelsesceremoni i Szczecin den 18. september 1999. (Multinational Corps Northeast)

DELTAGELSE I INTERNATIONALE OPERATIONER (CA. PERSONTAL)

	1948-1989	1990'erne	I alt
Hæren	34.100	17.700	51.800
Søværnet	0	1.200	1.200
Flyvevåbenet	0	500	500
Total	34.100	19.400	53.500

(Forsvarskommandoen)

Sir Michael Howard har peget på, at få krige – om overhovedet nogen – er begyndt på en måde, som var forudset.⁴ Hvis dette udsagn er blot tilnærmelsesvis korrekt, understreger det usikkerheden ved at basere sig på et enkelt scenario ved udformningen af forsvarrets struktur. Derfor er samspillet mellem den politiske og den militære ledelse også vigtig i denne sammenhæng. For kun herved kan der etableres en hensigtsmæssig balance mellem det principielt ønskelige i en meget fleksibel forsvarsstruktur og de økonomiske og personel mæssige ressourcer, der er politisk vilje til at afsætte til forsvarsformål.

Samarbejdet inden for NATO er i høj grad medvirkende til, at det internationale engagement kan tilgodeses på en militært

effektiv måde. Det gælder såvel NATO's integrerede kommandostruktur og NATO-standarder samt doktriner som den styrkestruktur, der binder NATO-landene sammen. Eksempler herpå er bl.a. det dansk-tysk-polske korps (Multinational Corps North East), Den Danske Internationale Brigades placering i 1. Britiske Panserdivision som led i NATO's hurtige reaktionsstyrker samt tilmeldingen af bl.a. korvetter, Standard Flex-300 enheder, støtteskib, undervandsbåde og inspektionsskibe samt F-16 fly, Hawk-eskadriller, patruljefly og transportfly til reaktionsstyrkerne. Inden for de politisk givne rammer varetager Forsvarskommandoen den hertil hørende øvelsesvirksomhed, rotationen til internationale stabsstillinger og gennemførelsen af stabsdrøftelser med samarbejdspartnere.

Nordisk militært samarbejde, som hverken i 1864, i årene mellem de to verdenskrige eller lige efter 2. Verdenskrig kunne realiseres, var især i 1990'erne med succes – om end i begrænset målestok – foregået i forbindelse med de internationale operationer. Den danske indsats i internationale operationer har i perioden 1948-1989 pr. årti gennemsnitlig omfattet ca. 8.300 mand, medens der i 1990'erne har været tale om to til tre gange mere, jf. oversigten øverst til venstre.

Uddannelsesansvarlige myndigheder, materielkommandoer, øvrige logistiske komponenter og transportflyeskadrillen har i perioder præsteret en betydelig indsats i forbindelse med udsendelse og opretholdelse af styrker indsat uden for Danmark.

MILITÆRT PERSONEL I DE NORDISKE LANDES KRIGSTYRKER

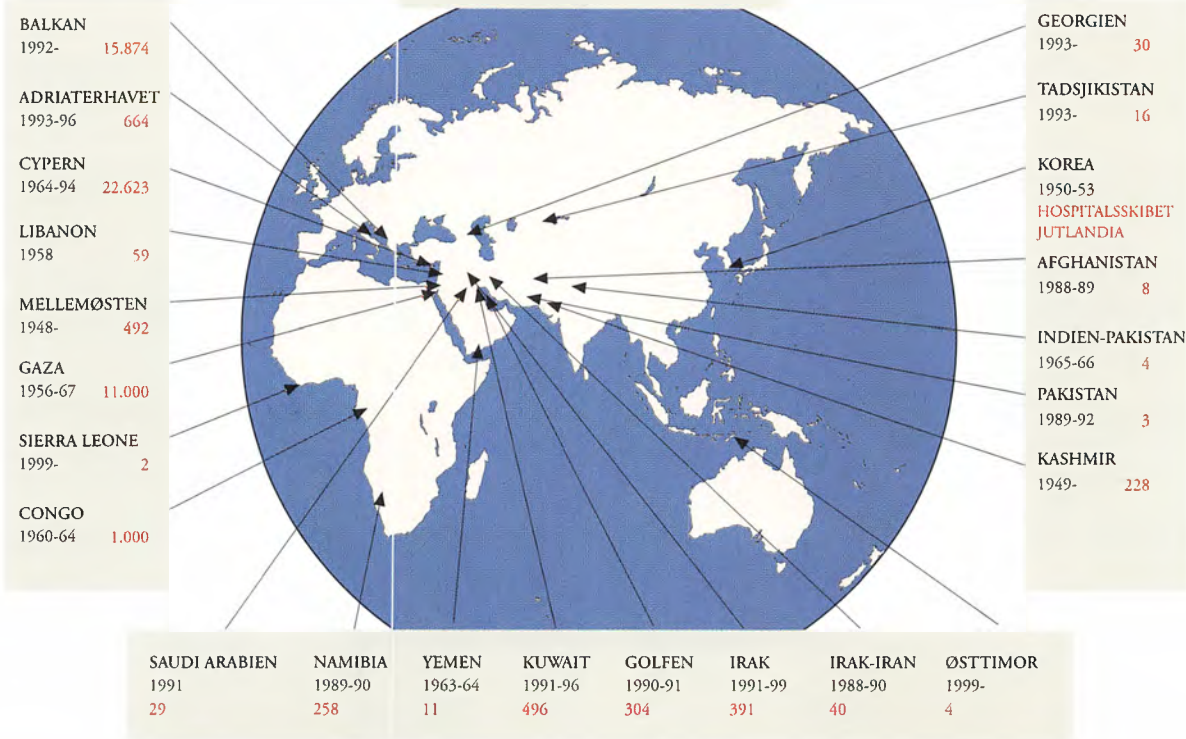
	Finland 1999	Sverige 1999	Norge 1999	Danmark 1999	Danmark 2004
Hæren	420.000	250.000	89.000	58.000	46.000
Søværnet	30.000	45.000	21.000	8.400	7.300
Flyvevåbnet	35.000	70.000	25.000	14.800	11.600
Total	485.000*	365.000	135.000	81.200	64.900

* Hertil kommer 23.000 grænsevagter.

(Forsvarskommandoen)

DANSKE MILITÆRE BIDRAG TIL INTERNATIONALE OPERATIONER (FN, NATO, OSCE OG EU) 1948-1999

TOTAL: CA. 53.500

(Forsvarskommandoen)

Efter den kolde krigs ophør har deltagelse i internationale operationer medført, at mere end 50 af hærens personel er blevet alvorligt såret eller dræbt, 35 på grund af kamphandlinger, heraf tre dræbte, og 18 som følge af miner, heraf to dræbte. Endvidere har der været ca. 50 færdselsuheld med personskade til følge, heraf to med dødelig udgang, bl.a. som følge af dårligt vejnet i indsættelsesområderne. Herudover har der været et antal psykiske skader.

Hovedparten af de internationale operationer har været udført i FN-sammenhæng. Denne organisation har en række for-

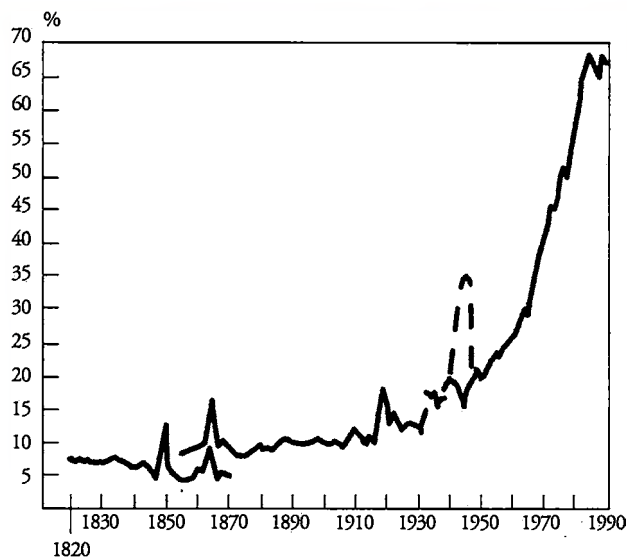
dele i kraft af sin omfattende og alsidige sammensætning, men indebærer også ulemper. Der kan blive handlingslammelse, når – som chefredaktør Tøger Seidenfaden udtrykte det i 1991 – både skurke og helte puttes ind i samme kollektive organisation. Og FN råder ikke over et militært stabsapparat, der er velegnet til at løse mere komplicerede militære opgaver, selvom der er sket en række fremskridt i løbet af 1990'erne. Forsvarskommandoens arbejde har været påvirket af såvel fordelene som ulemperne ved FN-organisationen. Omstillingen af dansk forsvar fra et i forvejen beskedent udgangspunkt har bl.a. medført

en lille personelstyrke, især i krigstyrken, som det ses på oversigten nederst side 269.

Indenrigspolitikken og forsvaret

Forsvaret afspejler det samfund, hvori det virker, og dets udvikling er præget af den almindelige samfundsudvikling – nationalt såvel som internationalt. I demokratiske samfund er forsvaret ikke ”en stat i staten”, men en integreret del af samfundet, specielt hvor der er tale om værnepligt. Det er forsvaret i kraft af såvel sin demokratisk-politiske ledelse som sin rekruttering og uddannelse. Af væsentlig betydning for denne forbindelse mellem forsvaret og det øvrige samfund er bl.a. den almindeli-

DE SAMLEDE OFFENTLIGE UDGIFTERS ANDEL AF BRUTTONATIONALPRODUKTET REGNET I FAKTORPRISER 1820-1990²

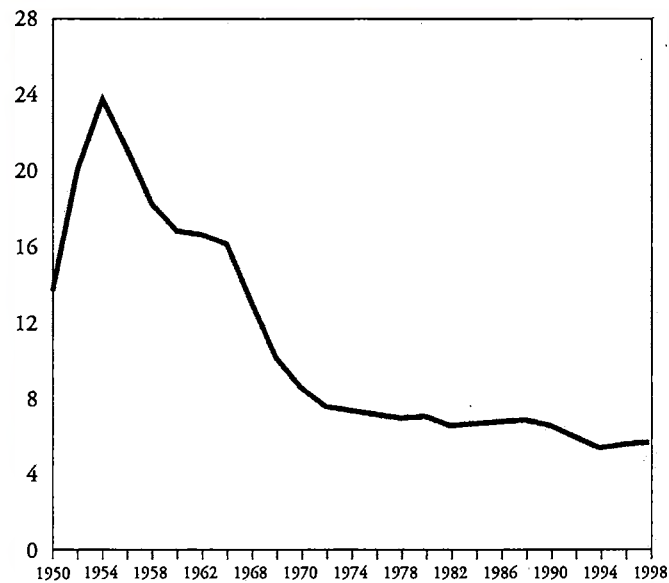

Forskelligheder og opholdene i kurvens forløb skyldes anvendelse af flere uafhængige kilder. Den stiplede kurve efter 1940 angiver den tyske besættelsesmagts træk på Nationalbanken. Faktorpriser er markedspriser fratrukket skatter og tilskud.

ge værnepligt og hjemmeværnet. Såvel det politiske flertal som forsvaret har derfor ønsket at bibeholde værnepligten, som ud over ovennævnte betydning for den tætte forbindelse mellem forsvaret og samfundet også sikrer, at officerskorpset og sergentgruppen samt det øvrige stampersonel har det bredest mulige rekrutteringsgrundlag. De værnepligtige soldater er herudover afgørende for at kunne rekruttere det for Den Danske Internationale Brigade nødvendige antal soldater, hvilket er af stor betydning for det danske internationale engagement. Når forsvaret gennem den almindelige værnepligt er baseret på alle grene af samfundet, vil overvejelser om dets anvendelse være bedst muligt forankret i befolkningen og den politiske beslutningsproces.⁵ På tilsvarende måde bidrager hjemmeværnet til den folkelige forankring af landets forsvar.

Forsvarsudgifterne var tidligere en af de dominerende poster på statsbudgettet. I takt med opbygningen af den moderne stat

FORSVARSDUGIFTERNE I PCT. AF STATENS SAMLEDE UDGIFTER

(Forsvarskommandoen)

fik statsmagten gradvis flere og flere opgaver. Denne udvikling tog yderligere fart med den fortsatte udbygning af velfærdsstaten i årene efter 2. Verdenskrig. Ikke mindst social- og sundhedsvæsenet samt uddannelsessektoren kom til at udgøre en stadigt stigende del af det offentlige udgifter. I takt hermed faldt forsvarsbudgettets relative andel af de offentlige udgifter. Fra at udgøre ca. 23 pct. af statens udgifter i midten af 1950'erne faldt forsvarrets til godt 7 pct. i midten af 1970'erne. Forsvarets andel af de samlede offentlige udgifter (dvs. inklusive de kommunale og amtskommunale) var i 1980 på 3,9 pct. I 1997 var forsvarrets andel af statens udgifter faldet til 5,4 pct. og andelen af de samlede offentlige udgifter til 3,4 pct.⁷

Forsvarsbudgettet steg fra godt en milliard kroner i 1960 til godt 18 milliarder i 1999 målt i løbende priser. Målt som procent af bruttonationalproduktet var der imidlertid i den samme periode tale om et fald fra 2,40 pct. til 1,51 pct. (dansk opgørelse). Forsvarets udgifter målt i dollars pr. indbygger har været høje i en årrække.

På grund af den historiske udvikling – først og fremmest nederlaget i 1864 og forfatningskampen i slutningen af det 19. århundrede – blev forsaret og forsvarspolitikken genstand for stærke politiske modsætninger. Under forfatningskampen blev spørgsmålet om Københavns befæstning den konkrete sag, hvorom kampen om parlamentarismen blev ført. Det skabte politiske skel og en stærkere politisering af forsvarspolitikken, end det f.eks. var tilfældet i Norge og Sverige.

Besættelsen under 2. verdenskrig lagde grunden til den ændring af dansk sikkerhedspolitik, der efter skærpelsen af modsætningerne mellem Øst og Vest i anden halvdel af 1940'erne førte til Danmarks medlemskab af Den Nordatlantiske Alliance. Alliancemedlemskabet blev vedtaget af Socialdemokratiet, Venstre og Det Konservative Folkeparti, og det blev i de følgende år de tre partier, som udgjorde det parlamentariske grundlag for dansk sikkerheds- og forsvarspolitik, i perioder suppleret med andre partier. Det Radikale Venstre, der siden oprettelsen i 1905 havde været bærer af den forsvarskritiske tradition i dansk politik og var gået imod alliancemedlemskabet i 1949 samt forsvarslovene af 1950 og 1952, modificerede i de følgende år sine standpunkter og accepterede med regeringsdeltagelse i 1957-1964 og 1968-1971 alliancemedlemskabet som grundlaget for dansk sikkerhedspoli-

tik. Til gengæld fik Folketinget med dannelsen af Socialistisk Folkeparti i 1958 et nyt alliance- og forsvarskritisk parti.

Den historisk betingede uenighed om dansk sikkerheds- og forsvarspolitik blev i lange perioder i efterkrigsårene modificeret gennem det, der er blevet betegnet som den traditionelle konsensus om dansk sikkerhedspolitik mellem primært Socialdemokratiet, Venstre og Det Konservative Folkeparti. Den byggede ikke på fuldstændig identitet i de pågældende partiers sikkerhedspolitiske synspunkter, men på erkendelse af, at behovet for at optræde i enighed udadtil forudsætter konsensus, og – måske i nok så høj grad – på ønske om at undgå en politisering, som det kunne være vanskeligt at håndtere. De mest markante udtryk for denne traditionelle konsensus på forsvarrets område har været viljen til – baseret på kompromiser – at indgå flerårige forsvarsforlig. Disse forlig betød, at spørgsmål om forsvarrets organisation og bevillinger normalt blev afpolitiseret i forligsperioderne. Det var og er bl.a. af væsentlig betydning for forsvarrets mulighed for at planlægge såvel organisations- og personeludvikling som materielanskaffelser.

Det har i øvrigt været karakteristisk, at de tre partier, der stemte for NATO-medlemskabet i 1949, har stået bag samtlige forsvarsforlig, som er indgået siden. Det samme gælder for forsvarslovgivningen med undtagelse af organisationsloven fra 1969, som Socialdemokratiet, der var i opposition, ikke stemte for, fordi partiet havde ønsket styrkemålene ændret.

Den sikkerhedspolitiske strid i 1980'erne mellem regeringen og det såkaldte "alternative flertal" skabte en vanskelig situation både indenrigspolitisk og i forholdet til alliancen og de allierede, hvilket også mærkedes i Forsvarskommandoens arbejde. Den internationalt anerkendte britiske professor Lawrence Freedman skrev i 1988 i avisen *The Independent*: "I de kommende måneder og år vil Danmark nøje blive fulgt med henblik på, om landet tager sit eget forsvar og sine medlemsforpligtelser alvorligt og ikke blot er tilfreds med at nyde alliancemedlemskabets fordele, mens andre tager sig af udgifter og risici... Sagen om de allierede skibes havneanløb var blot et symptom på en langt mere omfattende dårlighed. Her drejer det sig ikke om almindelig høflighed mellem allierede, men om hvorvidt Storbritannien fortsat kan afsætte en 13.500 mand stor, mobil styrke til Danmark, hvis Storbritannien ikke kan bruge sine egne orlogs-

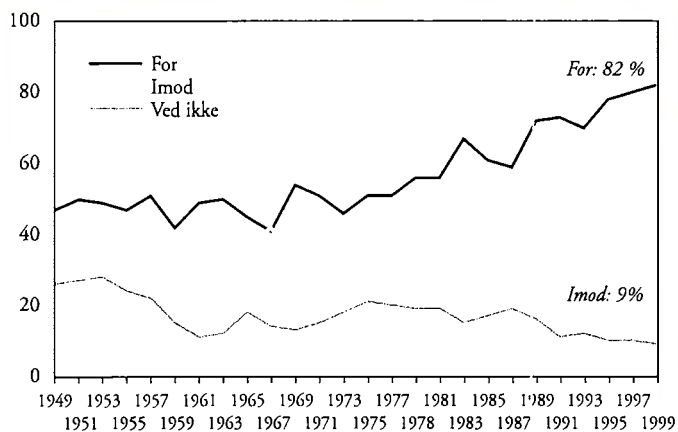
FORSVARSAFTALER I PERIODEN 1950-2000

Dato for lovgivningens vedtagelse eller aftalens indgåelse	Aftalens varighed m.v	Dato for lovgivningens vedtagelse eller aftalens indgåelse	Aftalens varighed m.v
27. maj 1950	Ved lovgivningen i 1950-1951 blev rammerne for forsvaret fastlagt. Den økonomiske ramme blev op gennem 1950'erne fastlagt over de årlige finanslove.	29. juni 1984 <i>fortsat fra forrige kolonne</i>	Tillægsaftale af 27. august 1985 om bl.a. antallet af menigt stampersonel og værnepligtige i hæren samt leje af 3 undervandsbåde. For 1988 videreførtes rammerne for forsvaret over bevillingerne på finansloven.
15. januar 1960	Rammerne for forsvaret og den økonomiske ramme blev fastsat i forliget og den senere lovgivning. Regulering af driftsbudgettet for udviklingen i lønninger og priser blev gennemført. Denne økonomiske ramme blev i 1960'erne forøget ved »det lille forsvarsforlig« i juni 1966, samt ved enkeltbevillinger over de årlige finanslove bl.a. som følge af våbenhjælpens ophør.	14. marts 1989	Politisk aftale om forsvarets ordning i perioden 1989-1991. Tillægsaftale af 26. januar 1990 om bl.a. sammenlægning af regimenter i hæren og oprettelse af sergentskolen på Fyn, en ændring af søværnets støttestruktur, herunder udflytning fra Holmen og lukning af Orlogsværftet, samt tillægsaftale af 13. august 1990 om reduktion af forsvarsbudgettet i 1990. Tillægsaftale af 3. april 1991 om bl.a. forlængelse af aftalen til udgangen af 1992 og budgetreduktioner i 1991 og 1992, samt tillægsaftale af 14. maj 1992 om bl.a. at lade Drakenflyene udgå og Flyvestation Karup overgå til deployeringsbase samt flytning af Hærens Operative Kommando til Karup. I forbindelse med finansloven for 1992 blev der endvidere 17. juni 1992 indgået aftale om anskaffelse af nærluftforsvarssystem Stinger.
18. juni 1969	Lov om forsvarets organisation m.v. Den økonomiske ramme for forsvaret blev i perioden 1968-1972 fastsat på de årlige bevillingslove, idet der ikke forelå et bredt forlig om forsvarets rammer.	13. november 1992	Politisk aftale om forsvarets ordning for perioden 1993-1994.
14. februar 1973	Forlig om en nyordning af forsvaret for perioden 1973-1977.	8. december 1995	Politisk aftale om forsvarets ordning for perioden 1995-1999.
25. marts 1977	Folketingsbeslutning om forsvarsordningens videreførelse frem til den 31. marts 1981. For 1981 videreførtes rammerne for forsvaret over bevillingerne på finansloven.	25. maj 1999	Politisk aftale om forsvarets ordning for perioden 2000-2004.
12. august 1981	Politisk aftale om forsvarets ordning i perioden 1982-1984.		
29. juni 1984 <i>fortsættes næste kolonne</i>	Politisk aftale om forsvarets ordning i perioden 1985-1987. Reguleringen af driftsbudgettet blev suppleret med en regulering af investeringsbudgettet for pris- og kursudvilingen.		

fartøjer i forstærkningsøvelser – og Danmark kan ikke forsvares uden forstærkninger.”⁸

Den begyndende afspænding mellem Øst og Vest i anden halvdel af 1980'erne, undertegnelsen af INF-aftalen om mellemdistancevåben mellem USA og Sovjetunionen i december 1987 og det danske sikkerhedspolitiske opgør, der førte til folketingsvalget i foråret 1988 og den efterfølgende regeringsdannelse, bragte denne problemfyldte periode i dansk politik til afslutning.

HOLDNINGEN TIL DANSK MEDLEMSSKAB AF NATO/ATLANTPAGTEN

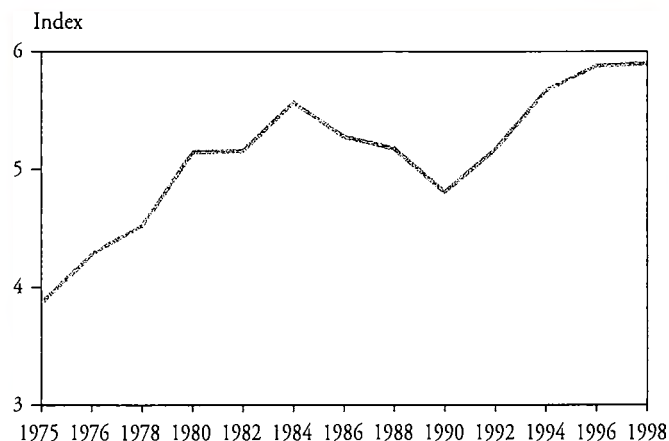

Kilde: Gallup Institutet 1999

Det danske alliancemedlemskab har, som det fremgår af ovenstående diagram, siden 1949 haft en klar og stigende tilslutning i befolkningen. Nogle af de mere markante stigninger fandt sted, efter at sovjetisk ledede styrker fra Warszawapagten i 1956 og 1968 havde intervenseret mod de reformvenlige kræfter, der var kommet til magten i henholdsvis Ungarn og Tjekkosllovakiet. Der har gennemgående været en støt stigning i tilslutningen, der synes upåvirket af den indenrigspolitiske strid om sikkerhedspolitikken i 1980'erne. I 1999 nåede tilslutningen sit hidtil højeste niveau med 82 pct. tilhængere og kun 9 pct. modstandere.

Forsvarets Center for Lederskab har siden 1975 gennemført målinger af befolkningens forsvarsvilje. Som det illustreres nedenfor, har der, med undtagelse af en nedadgående tendens i årene 1984-90, været tale om en klart stigende tendens fra knap fire til knap seks på en skala fra nul til ti. Særlig bemærkelsesværdig er stigningen fra 1990 til 1998.

FORSVARSVILJE

Kilde: Forsvarets Center for Lederskab

Den nye, aktive udenrigspolitik i 1990'erne med omfattende deltagelse i fredsstøttende operationer og udstrakt brug af forsvaret i udbygningen af samarbejdet med de central- og østeuropæiske lande har bred politisk og folkelig tilslutning. I en undersøgelse gennemført af Gallup i marts 1999 for Berlingske Tidende blev et repræsentativt udsnit af befolkningen stillet følgende spørgsmål: "Skal Danmark efter Deres opfattelse deltage mere eller mindre i internationale militære aktioner eller skal Danmark deltage i samme omfang som nu?" 67 pct. svarede "samme omfang", 13 pct. svarede "mere", 15 pct. svarede "mindre" og 5 pct. svarede "ved ikke".⁹

Der kan næppe være tvivl om, at denne brede accept af dansk militært engagement uden for NATO's område, som det kom

til udtryk gennem først udsendelsen af korvetten Olfert Fischer til Den Persiske Golf og siden det store engagement i det tidligere Jugoslavien, skal ses i sammenhæng med danske holdninger til FN og den lange tradition for deltagelse i FN's fredsbevarende operationer samt den klare danske tilslutning til respekt for menneskerettighederne. FN-operationen i det tidligere Jugoslavien blev den både politisk og militært mest komplicerede operation, som verdensorganisationen hidtil havde været involveret i. Det blev nødvendigt med en mere "robust" anvendelse af fredsbevarende styrker, end det traditionelt havde været tilfældet. Men da også det viste sig utilstrækkeligt, måtte NATO inddrages. Det var givetvis denne NATO-støtte til en vanskelig FN-operation, der i Danmark bidrog til at ændre holdningen til alliansens rolle uden for NATO-området ("out-of-area"). Da Dayton-aftalen i 1995 førte til indsættelse af den NATO-lede-

de IFOR-styrke, gav den danske deltagelse heri derfor ikke anledning til indenrigspolitiske problemer.

Sammenhængen mellem mål og midler er af stor betydning for Forsvarskommandoens mulighed for at optimere anvendelsen af de personel-mæssige og økonomiske ressourcer, der bliver tildelt. Såvel politisk som militært kan der være tendenser, som modvirker en sådan sammenhæng. Politisk kan det i forbindelse med indgåelse af forsvarsforlig være fristende med kompromiser, hvor den ene part får prestigeladede projekter inkluderet, medens den anden part til trods herfor stort set undgår ændring af forsvarsbudgettet.

Dette har imidlertid vist sig kun at være et marginalt problem i dansk sammenhæng – og da ikke mindst, når de senere forsvarsforlig betragtes. Derimod må det konstateres, og det gælder også så sene forlig som 1989- og 1995-aftalerne, at der i

SAMMENLIGNING 1989 OG 2004

		Reaktionsstyrker		Hovedforsvarsstyrker til internationale opgaver		Hovedforsvarsstyrker til lokalt forsvar	
		1989	2004	1989	2004	1989	2004
HÆREN	Kampvogneskadroner	0	5	17	19	16	0
	Artilleribatterier (skydende)	0	3	20	18	39	6
	MLRS-batterier	–	0	–	1-2	0	0-1
SØVERNET	Fleksibelt Støtteskib	–	1	–	0	–	0
	Korvetter/fregatter	0	2	5	1	0	0
	Standard Flex-300 enheder	–	5	–	9	0	0
	Minelægger	0	1	4	1	0	0
FLYVEVÅBNET	Undervandsbåde	0	1	5	2	0	0
	Kampfly (F-16/F-35) (org.)	0	16	0	44	89	0
	Hawk-eskadriller	0	1	0	2-4	8	2-4
	Transportfly	0	2	0	4	6	0
	Transporthelikopter	–	6	–	0	–	0

(Forsvarskommandoen)

forligsperioden foretages en vis udhuling af forsvarsbudgettets købekraft f.eks. gennem politisk-administrative ændringer i pris- og valutakursreguleringen, øgede miljøudgifter eller annullering af forudsat skoleflytning og kasernenedlæggelse.

Militært kan der ikke ses bort fra, at der i 1970'erne og en del af 1980'erne var en tendens til at beholde større struktur og flere faciliteter, end forsvarrets økonomiske situation og de rådige personelressourcer tillod. Dette skyldtes, at den militære ledelse frygtede, at det som en gang var nedlagt, aldrig ville blive genetableret – heller ikke selvom der forelå klart behov derfor. Hertil kom, at forandringer som nævnt er tidskrævende og ofte først på længere sigt giver besparelser, hvorfor det især i korte forligsperioder ikke er specielt tillokkende at iværksætte sådanne tiltag.

Om ovennævnte problemstilling sagde den norske forsvarsminister Johan Jørgen Holst under en øvelse i SACEUR's hovedkvarter i januar 1992, at forsvarret har krav på, at der er sammenhæng og konsekvens mellem opgaver, ressourcer og handlefrihed til at løse opgaverne. Produktionen i forsvarret er en sammensat proces. Værdiskabelsen sker på mange trin i en stor organisation og ender med et slutprodukt, som vi kender som kampkraft.

Betragtes perioden efter den kolde krigs ophør, må det siges, at der såvel politisk som militært har været stor vilje og evne til omstilling. Dette kan eksempelvis anskueliggøres ved at betragte udviklingen i udvalgte enhedstypers og våbensystemers relative mulighed for at agere uden for dansk område, jf. oversigten på forrige side.

Det skal fremhæves, at selvom en stor del af værnens personel kan indsættes internationalt, må en betydelig del af forsvarrets styrker, myndigheder og logistiske komponenter nødvendigvis forblive i det lokale (nationale) område. Dette skyldes ikke alene hensynet til suverænitetshævdelse, militær skolevirksomhed og meget andet, men også at disse elementer danner grundlag for militær ledelse af det internationale engagement samt for uddannelse hertil, for friskning af udsendte kontingenter og for anskaffelse og vedligeholdelse af det relevante materiel samt for forsyningstjeneste til de udsendte styrker.

I fredsstrukturen ændredes gennem årene antallet af regimenter fra 25 i 1950'erne til 9 ifølge forsvarsaftalen af 1999, medens antallet af flådestationer blev ændret fra tre under den kolde krig til to derefter. Og antallet af operative flyvestationer

blev ændret fra seks til to. Disse nedskæringer er kraftigere end den kvantitative reduktion i freds- og krigsstyrkens størrelse, men skyldes bl.a. behovet for besparelser samt den kraftigt mindskede værnepligtsstyrke og det forandrede behov for flyforstærkninger. Arbejdet i Forsvarskommandoen har gennem årene i høj grad været præget af arbejdet med sådanne strukturelle ændringer og af det øgede internationale engagement. Det internationale engagement har omfattet deltagelse i operationer i FN-, NATO og OSCE-sammenhæng samt i NATO's integrerede kommandostruktur, i Østsamarbejdet generelt, i PFP-samarbejdet og i NATO-udvidelsen samt i våbenkontrolltiltag.

Strukturudviklingen

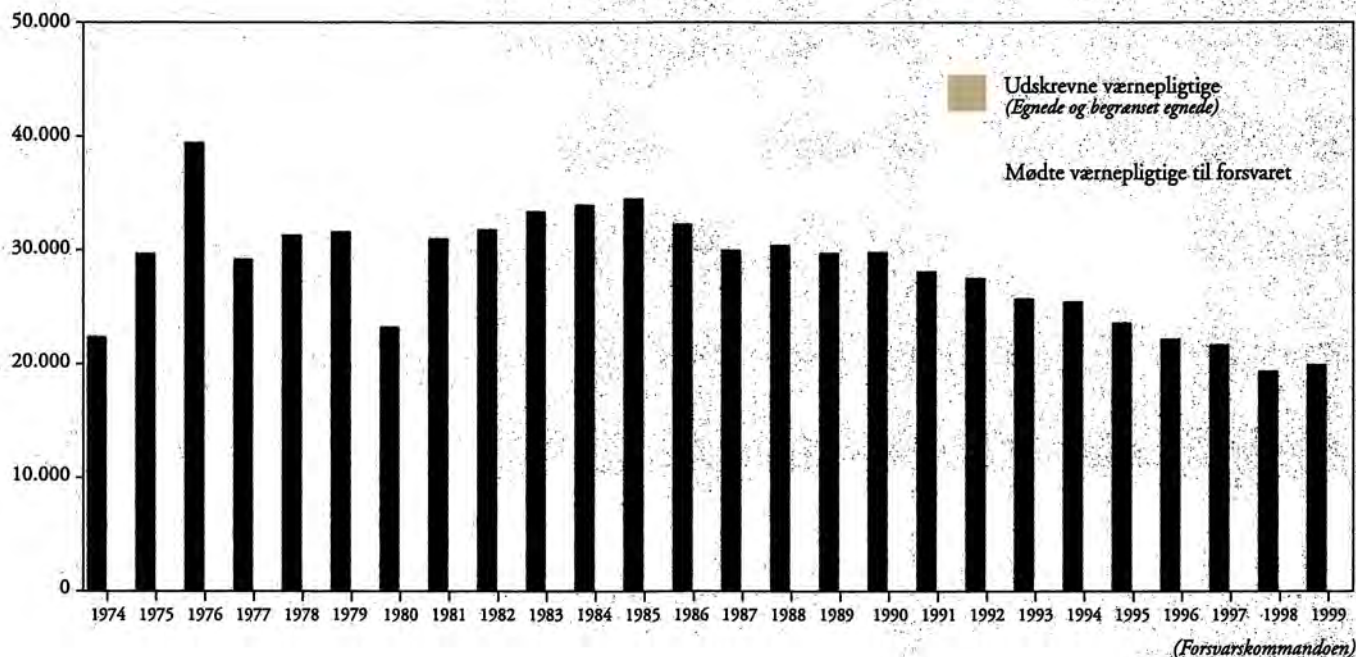
Det har været karakteristisk, at de efter 2. Verdenskrig indgåede forlig om forsvarret normalt gav en økonomisk ramme, der skulle dække udgifterne til personel, materiel og aktiviteter. Dette, sammenholdt med at forligene også indeholdt personelmæssige rammer og ganske detaljerede angivelser af, hvilket materiel der skulle anskaffes, gjorde gennemførelsen af forligene til en kompliceret proces og indebar ofte, at Forsvarskommandoen måtte udmønte forligene i detaljerede ordrer og direktiver.

Fra Forsvarschefens side blev gennem årene tilstræbt en balance mellem personel, materiel og aktiviteter, som sikrede den bedst mulige kvalitet af de operative enheder. Det var imidlertid ofte vanskeligt at afsætte tilstrækkelige beløb til materielanskaffelser. I 1990'erne blev det et problem at tilgodese de øgede krav til personel og aktiviteter, som det stigende internationale engagement medførte. Denne problematik blev skærpet i takt med politiske krav om, at "fredsdividenden" ikke alene skulle udmøntes i øget evne til at underbygge dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik gennem deltagelse i internationale operationer, men også i reduktioner af forsvarrets budgetramme.

I den første del af perioden efter 2. Verdenskrig omfattede personellet et stort antal værnepligtige og et beskedent antal fast tjenstgørende officerer og officianter. Sidstnævnte kategori ændredes i øvrigt til specialofficerer og derpå til B-officerer for til slut at indgå som officerer i et enhedsofficerskorps.

Forsvarret indkaldte i årene 1950 til 1971 næsten alle egnede værnepligtige og havde i denne periode kun få professionelle

UDSKREVNE OG INDKALDTE VÆRNEPLIGTIGE I PERIODEN 1974-1999

menige soldater (den gang benævnt mather). I 1949 indkaldtes således ca. 27.300 mand med 11 måneders tjenestetid, stigende i forbindelse med Koreakrigen i begyndelsen af 1950'erne til ca. 28.300 med 16-18 måneders tjenestetid og faldende igen til ca. 26.000 med 9 måneders tjenestetid i 1972. For at tilgodese beredskabskrav og betjening af det mere komplicerede materiel blev der i 1973 truffet politisk beslutning om i betydeligt omfang at anvende stampersonel i stedet for værnepligtige. Midt i 1980'erne var antallet af indkaldte værnepligtige faldet til ca. 10.000, medens stampersonelstyrken (personel af sergentgruppen samt konstabler – senere for deles vedkommende betegnet som specialister) var steget fra ca. 9.700 i 1974 til ca. 15.600 midt i 1980'erne. Det var således et mindretal af de værnepligtige, der blev indkaldt og dermed belastet i form af forsinket uddannelse eller senere tilknytning til arbejdsmarkedet med deraf følgende manglende indtjening. For i nogen grad at udligne denne ulige belastning indførtes en værnepligtsløn nogen-

lunde svarende til lønnen for en ufaglært arbejder. Samtidig med værnepligtslønnens indførelse skulle de værnepligtige betale for kost og logi.

Den procentdel af udskrevne værnepligtige, som indkaldtes, steg fra 1980'erne til 1990'erne:

PROCENTDEL AF UDSKREVNE EGNEDE OG BEGRÆNSET EGNEDE VÆRNEPLIGTIGE, SOM INDKALDTES TIL FORSVARET

1980-1989	1990-1999	1999
ca. 36 %	ca. 41%	ca. 49%

I 1989 blev der – afhængig af enhedstype – indført en stærkt differentieret tjenestetid på 4-12 måneder for værnepligtige baseret på uddannelseskrav. Den sikkerhedspolitiske udvikling, der gjorde en længere varselstid sandsynlig og derfor også ville give længere tid til supplementsuddannelse i forbindelse med en mobilisering, bevirkede i 1993 en nedsættelse af tjenestetiden med 1 måned for næsten alle kategorier. Herved var værnepligtstiden reduceret til det minimale under hensyn til muligheden for gennemførelse af såvel individuel uddannelse som enhedsuddannelse. I den forbindelse er det af betydning, at officerer og øvrige befalingsmænd samt menigt nøglepersonel ikke vil kunne virke og instruere i den supplerende uddannelse i en kriseperiode uden på forhånd at have gennemført den fornødne enhedsuddannelse.

I 1999 var værnepligtsantallet ca. 7.700 og stampersoneltallet ca. 13.000. Ifølge forsvarsaftalen af maj 1999 påregnes værnepligtsantallet i 2004 at blive 6.700 årsværk svarende til et noget større antal indkaldte, og stampersoneltallet ca. 11.200.

Konverteringer af militære stillinger til civile på grundlag af personelloven af 1982 medførte, at antallet af civilt ansatte i forsvaret steg fra knapt 7.000 i 1980 til ca. 9.300 i 1989. Dette skal bl.a. ses i sammenhæng med, at en række værkstedsfunktioner skulle udføres i faste installationer i Danmark, og at der kun i meget begrænset omfang var krav om fleksibel indsættelse uden for Danmark. Udviklingen i 1990'erne med NATO's krav om større smidighed og det øgede antal internationale operationer talte for en forholdsvis større vægt på det militære personel. Imidlertid forblev antallet af civilt ansatte næsten uforandret. I 1990 var det ca. 9.200 og i 1999 ca. 9.100. Ulemperne herved blev søgt mindsket bl.a. ved at sikre, at et ikke ubetydeligt antal af de civilt ansatte erklærede sig indforstået med i påkommende tilfælde at forrette tjeneste uden for landets grænser med samme folkeretslige rettigheder som militært personel. I 2004 forudses antallet af civilt ansatte reduceret til ca. 8.000.

Reduktionen af den militære krigsstyrke fra den senere fase af den kolde krig til den fastsatte målsætning for 2004 blev som vist øverst i næste spalte.

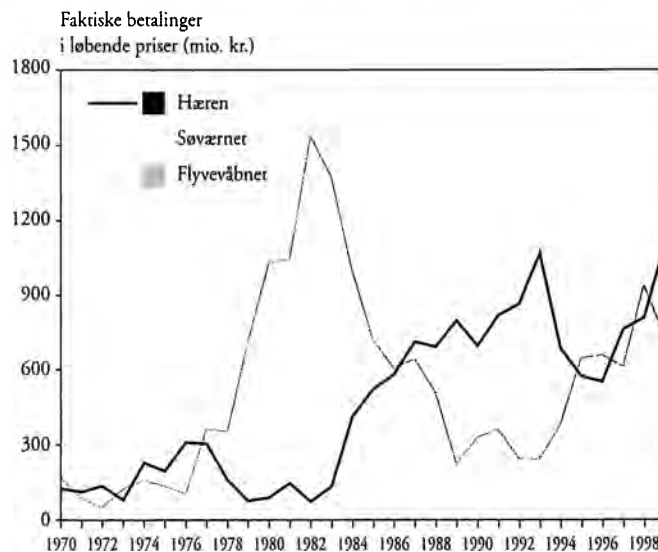
Efter at Danmark havde tilsluttet sig NATO, modtog det danske forsvar våbenhjælp fra USA, hvilket betød, at det danske

MILITÆRT PERSONEL I KRIGSSTYRKEN

	1980	2004	Reduktion, ca.
Hæren	78.000	46.000	41%
Søværnet	9.600	7.300	24%
Flyvevåbenet	16.000	11.600	28%
Total	103.600	64.900	37%

forsvar var ganske velforsynet med materiel. Da våbenhjælpen ophørte, blev der fra politisk side i begrænset omfang bevilliget øgede midler til materielanskaffelser, medens den militære ledelse i øvrigt måtte øge materielanskaffelserne bl.a. ved personelmæssige reduktioner. Dette nødvendiggjorde omhyggelig

BETALINGER PÅ STØRRE MATERIEL-ANSKAFSELSE I PERIODEN 1970-1999

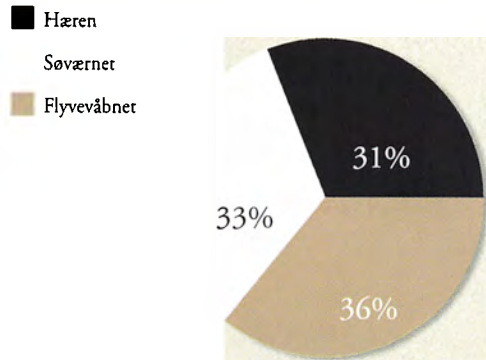

(Forsvarskommandoen)

prioritering blandt de mange påtrængende anskaffelser og medførte periodevis betydelige udskydelser af anskaffelser til et eller flere værn. Fordelingen af materielanskaffelsesbeløb på værnene fremgår af grafikken nederst på forrige side.

De årlige materielanskaffelser blev ikke fordelt mellem værnene i et fast forhold, hvilket bl.a. skyldtes, at mange anskaffelsesprojekter var meget omfattende og kunne strække sig over flere år, hvorved det enkelte værns andel kunne blive relativt stort i en årrække. Eksempler herpå er anskaffelsen af kampvogne i årene 1971 og 1972, korvetter m.m. i årene 1973 til 1975 og F-16-fly i årene 1979 til 1985. En sådan fordeling forudsatte en værnsfælles langsigtet planlægning og prioritering, som netop var en væsentlig årsag til etableringen af den integrerede Forsvarskommando i 1970.

FORDELING MELLEML VÆRNE AF MIDLERNE TIL MATERIEL 1970 TIL 1999

(Forsvarskommandoen)

Forsvarets aktiviteter spænder over et vidt spektrum fra på den ene side uddannelse af enkeltmand og enheder til lands, til søs og i luften samt afholdelse af større øvelser til på den anden side vedligeholdelse, opvarmning, rengøring og belysning m.m. af kaserner, lejre og operative anlæg. Herudover omfatter aktiviteterne udsendelse af styrker i internationalt regi med henblik på fredsbevarende og fredsskabende operationer. I 1950'erne og 1960'erne var aktiviteten meget høj, dels fordi våbenhjælpen

bevirkede, at materielanskaffelserne beslaglagde en relativt mindre del af forsvarsbudgettet, dels fordi personalet ikke var aflønnet i overensstemmelse med arbejdstiden. I forbindelse med øvelser og sejlads var bl.a. ekstraydelser derfor uden væsentlig betydning. Efterhånden som personalet har fået forhold, der er sammenlignelige med samfundets som helhed, påvirkedes uddannelses- og øvelsesaktiviteten i betydelig grad af personelbetingede udgifter. I den forbindelse kan nævnes søværnets inspektionstjeneste i Nordatlanten.

Når overholdelse af bestemte personelantal og materielanskaffelser er en normal del af de indgåede forsvarsforlig, har forsvaret primært mulighed for at regulere økonomien gennem aktiviteterne. Dette har gennem årene betydet, at forsvaret lejlighedsvis har måttet aflyse mønstringer, indskrænke kørsel, sejlads, flyvning og skydninger samt begrænse almindelig øvelsesvirksomhed, ikke mindst i anledning af uforudsete budgetreduktioner. Sådanne foranstaltninger har haft uheldige konsekvenser for enhedernes brugbarhed og for arbejdsklimaet. For at opnå den bedste udnyttelse af midlerne har Forsvarskommandoen gennem stram centraliseret kontrol og direktivgivning delegeret det daglige aktivitetsforbrug til de enheder, der iværksætter aktiviteterne, således at den myndighed, som beordrer en aktivitet udført, også er ansvarlig for de økonomiske konsekvenser.

Udviklingen efter 1989 har i øvrigt medført, at Forsvarskommandoen ud over nationale og alliancemæssige opgaver har skullet løse opgaver relateret til Østsamarbejdet, til det øgede internationale engagement i bl.a. FN-sammenhæng samt til inspektionsvirksomheden i forbindelse med nedrustnings- og våbenkontrolaftaler. Reduktionen i antallet af enheder har ikke betydet en reduktion i omfanget af stabsopgaver i et tilsvarende omfang.

Organisationsudviklingen

Når udviklingen af forsvarets øverste militære ledelse i tiden efter oprettelsen af Forsvarskommandoen betragtes, kan kommandoen siges at have et Janushoved: På den ene side tætte relationer til Forsvarsministeriet og på den anden side uløseligt forbundet med underlagte kommandomyndigheder.

Forsvarskommandoens organisation, som den har udviklet sig i det 20. århundrede og overvejes justeret i begyndelsen af det 21. århundrede, bygger bl.a. på præmisser, der opstilles af krav fra politisk side, af hensyn til underlagte myndigheder, af samarbejdet i NATO og af deltagelse i internationale operationer samt af den personelmæssige og teknologiske udvikling.

Det har vist sig at være af væsentlig betydning at have en – også i detaljer – hensigtsmæssig opdeling af ansvarsområder og arbejdsopgaver mellem på den ene side Forsvarskommandoen og på den anden side såvel Forsvarsministeriet som de underlagte kommandomyndigheder. Hertil kommer, at det personlige samspil mellem Forsvarsministeren og Forsvarschefen er af stor vigtighed.

Også de generelle relationer mellem Forsvarsministeriet og Forsvarskommandoen er af betydning. Et tæt samarbejde er nødvendigt ikke alene ved udarbejdelse af lov- og beslutningsforslag eller i forbindelse med politiske forhandlinger om forsvaret, men i den almindelige sagsbehandling i de to myndigheder. Forsvarskommandoen spiller således en ikke uvæsentlig rolle i forbindelse med Forsvarsministerens orientering af Folketinget om forhold vedrørende forsvaret. Spørgsmål fra Folketinget til Forsvarsministeren i medfør af § 20 i Folketingets forretningsorden, forespørgsler til ministeren og ministerens besvarelse af spørgsmål under samråd med forsvarsudvalget er en del af den parlamentariske praksis. Forsvarskommandoen bidrog med forslag og baggrundsmateriale til hovedparten af ministerens svar på i alt 690 spørgsmål, 16 forespørgsler og 31

samrådsspørgsmål i perioden fra den 1. september 1982 til den 1. oktober 1988. I folketingsårene oktober 1990 til oktober 1999 var de tilsvarende tal 502, 24 og 36. Hertil kommer samarbejdet om besvarelser af henvendelser fra pressen, organisationer, enkeltpersoner m.fl.

På grundlag af indhøstede erfaringer er det tilstræbt at undgå etablering af samme militære ekspertise på det værnssfælles niveau (Forsvarskommandoen) og ved de værnsspecifikke underlagte kommandomyndigheder (operative kommandoer og materielkommandoer). Herved undgås dobbeltarbejde og -behandling. Indtil værnsspektørerne blev nedlagt i 1990, var værnseksperisen dels placeret i Forsvarskommandoen, dels ved kommandomyndighederne. I forbindelse med nedlæggelsen blev de opgaver, som naturligt henhørte ved de operative kommandoer, flyttet fra Forsvarskommandoen til disse, bl.a. ansvaret for værnsspecifikke skoler. Samtidig blev behovet for snævert samarbejde mellem Forsvarskommandoen og kommandomyndighederne accentueret.

Under nedennævnte kommandomyndigheder (niveau II) er der som niveau III-myndigheder placeret følgende antal regimenter, eskadrer, flådestationer, flyvestationer, skoler m.fl.: Hæren 45, søværnet 22, flyvevåbnet 20 og Forsvarets Sundhedstjeneste 2. Hertil kommer direkte under Forsvarskommandoen 16. I alt 105.

Antallet påregnes i 2004 at være: Hæren 28, søværnet 20, flyvevåbnet 15 og Forsvarets Sundhedstjeneste 2. Hertil under Forsvarskommandoen 5, i alt 70.

FORSVARSKOMMANDOEN OG UNDERLAGTE MYNDIGHEDER PRIMO 2000

FORSVARSKOMMANDOEN

HÆRENS
OPERATIVE
KOMMANDO

HÆRENS
MATERIEL-
KOMMANDO

SØVÆRNETS
OPERATIVE
KOMMANDO

SØVÆRNETS
MATERIEL-
KOMMANDO

FLYVER-
TAKTISK
KOMMANDO

FLYVE-
MATERIEL-
KOMMANDOEN

GRØNLANDS
KOMMANDO

FÆRØERNES
KOMMANDO

FORSVARETS
SUNDHEDS-
TJENESTE

Gennem fornøden tilpasning af ikke mindst hærens organisation og ud fra en decentraliseringsfilosofi blev der på grundlag af et forsøgs- og udviklingsarbejde i 1980'erne skabt afbalancerede ressortområder for myndigheder placeret på de to forvaltningsniveauer under Forsvarskommandoen. Herved blev en bedre planlægning og ressourceudnyttelse opnået.

Tiltagene betød et endeligt brud med bl.a. den opfattelse, som den britiske Air Chief Marshal Saunders (1894-1987) gav udtryk for, da han i 1954 var blevet hentet til Danmark for at give vejledning vedrørende organisationsændringer i det nyoprettede flyvevåben efter en række flyhavarier med tab af piloter til følge. Saunders foreslog bl.a. en ændret opdeling af det under Flyverkommandoen placerede kommandoniveau, således at der blev foretaget en henføring af de operative, logistiske og uddannelsesmæssige områder til hver sin kommando. Den operative kommando, Flyvertaktisk Kommando, skulle herved frigøres for de almindelige administrations- og langsigtede planlægningsopgaver for at kunne koncentrere sig om den daglige øvelsesaktivitet. Saunders forslag blev realiseret og bidrog i en årrække til at sikre en god udvikling.⁹ Dette organisationsprincip, der i en vis udstrækning blev indført i hæren og søværnet i 1960'erne, var imidlertid ikke i overensstemmelse med forudsætningerne om enhedsledelse i lovgivningen fra 1950 og 1951.

I forbindelse med overvejelserne om enhedsledelse i 1968 blev placeringen af det uddannelsesmæssige område i en særlig myndighed ikke mere anset for hensigtsmæssig. Træningskommandoen, som varetog uddannelsesområdet i flyvevåbnet, samt Skolekommandoen og Hærinspektoratet, der i 1967 havde erstattet hærens generalinspektører, blev derfor efterfølgende nedlagt. I søværnet nåede en planlagt uddannelsesansvarlig myndighed – Søværnets Inspektorat og Skolekommando – aldrig at blive oprettet. Uddannelses- og inspektionsopgaverne blev overtaget af værnstabene, der fra 1970 blev placeret i Forsvarskommandoen. Ved nedlæggelsen af disse stabe ved udgangen af 1990 blev de fleste af opgaverne overført fra Forsvarskommandoen til de tre operative kommandoer, hvorved der skabtes mere afbalancerede ansvarsområder.

På baggrund af erfaringerne med udviklingen af forsvarets øverste militære ledelse i det sidste halve århundrede kan det konstateres, at gennemførelsen af større ændringer af denne or-

ÆNDRINGER I FORSVARETS ØVERSTE MILITÆRE LEDELSE I PERIODEN 1950-2000

Dato for ændringerne	Ændringernes omfang
1. oktober 1950	Forsvarschefembedet og forsvarsstaben oprettes. Hærkommandoen (Generalkommandoen) og Søværnskommandoen reorganiseres. Flyverkommandoen oprettes. Et antal korps, faglige myndigheder m.v. oprettes direkte under Forsvarsministeriet.
I 1950'erne	Flyvertaktisk Kommando og Flyvematerielkommandoen oprettes.
I 1960'erne	Søværnets Operative Kommando, Hærens Materielkommando og Søværnets Materielkommando oprettes. Nedlæggelse og sammenlægning af faglige myndigheder m.v. Delegering af visse opgaver fra Forsvarsministeriet til værnskommandoer og korps.
1. januar 1970	Forsvarskommandoen oprettes. Værnskommandoerne nedlægges, og værnstaberne underlægges Forsvarschefen. Opgaver overføres fra værnskommandoerne til forsvarsstaben.
1. juni 1975	Personelområdet overføres fra værnstaberne til forsvarsstaben.
1. juli 1982	Værnstaberne ændres til værninspektører, og værnstaberne indgår i forsvarsstaben.
I 1980'erne	Delegering af visse opgaver fra Forsvarsministeriet til Forsvarskommandoen, og fra Forsvarskommandoen til underlagte myndigheder.
1. januar 1991	Forsvarskommandoen reorganiseres. Værnsinspektørerne og værnstaberne nedlægges. Hærens Operative Kommando oprettes og de to landsdelskommandoer nedlægges. Øvrige operative kommandoer reorganiseres. Driftsstruktur med niveau I, niveau II og niveau III etableres, idet delegeringen videreføres.
Medio 2000	Justering af Forsvarskommandoen påbegyndes.

ganisation er tidskrævende, og at der i perioder opstår nedsat effektivitet. Dette skyldes ikke blot, at de formelle kanaler og arbejds gange ændres – det kan i nogen grad afbødes gennem forudgående vurderinger og direktiver m.v. – men også, at uformelle, men ganske vigtige kanaler ændres, samt at snitflader mellem ressortområder først gennem indhøstede erfaringer finder deres præcise udformning.

Forsvarskommandoens interne organisation bør – som tilfældet er – bl.a. tilgodese opdelingen i en fremadrettet, en nutidig og en tilbageskuende virksomhed. Og der bør tilstræbes nogenlunde jævn arbejdsbyrde for personalet i fagstaben – helt jævn vil belastningen dog næppe kunne blive.

For arbejdet i en værnssfælles organisation som Forsvarskommandoen er den værnssfælles uddannelse – først og fremmest på Forsvarsakademiet – vigtig. Uddannelsen tjener både til at lette indtræden i den eksisterende organisation og til at forberede de

officerer, der skal forrette tjeneste i Forsvarskommandoen, på den kendsgerning, at i en dynamisk tidsepoke er kun forandring konstant.

I de foregående kapitler er der bl.a. redegjort for den historiske udvikling af forsvarschefsejdet samt for en række af de forhold af udenrigspolitisk og indenrigspolitisk art, der har haft indflydelse på embedets virke. Såvel forsvaret generelt som embedet har undergået store ændringer i de forløbne 50 år; men en i det væsentlige hensigtsmæssig ressortbalance mellem Forsvarskommandoen og såvel den overliggende politiske ledelse som de underliggende militære myndigheder er blevet etableret i det seneste tiår. Den øverste ledelse af det danske forsvar står således på et solidt grundlag ved begyndelsen af det 21. århundrede – også set i forhold til de lande, vi normalt sammenligner os med.

Forsvarschefer

Admiral Erhard Jørgen Carl Qvistgaard

Forsvarschef 1. oktober 1950 – 30. september 1962.

Født 11. marts 1898 i Rorup – død 1980.

Sekondløjtnant 1919, premierløjtnant 1920, ubådschef 1925-1931, kaptajnløjtnant 1928, deltog i ubådskurser i England 1928, skoleofficer ved søofficersskolen 1931-1935. Ubådschef 1935-1938, skoleforstander ved undervandsbådsskoler for søofficerer 1936-1938, orlogskaptajn 1937. Adjudant hos Kong Christian X 1938-1945, chef for torpedobådsgruppe 1939-1940, kommandørkaptajn 1945. Marine- og luftattaché ved ambassaden i London 1946-1949, kommandør 1948. Midlertidig kontreadmiral og formand for den danske delegation i Nordatlantisk Ocean Planlægningsgruppe i Washington 1949, samtidig marine- og luftattaché i Washington og Ottawa. Admiral 1950 og Forsvarschef 1950-1962, til rådighed for Forsvarsministeriet 1962-1963. Medlem af NATO's Militærkomité 1950-1962 og dennes formand 1952-1953. Afsked 1963.

General Kurt Rudolph Ramberg

Forsvarschef 1. oktober 1962 – 30. november 1972.

Født 17. november 1908 i Helsingør – død 1997.

Adgangseksamen til Polyteknisk Lærestalt 1927. Søløjtnant af 2. grad 1931, gennemgik marinens flyveskole 1932, søløjtnant af 1. grad samme år. Derpå tjeneste ved marinens flyvevæsen og søtjeneste, kaptajnløjtnant 1939, chef for bevogtningsfartøjer og tjenstgørende ved marinestaben 1941-43. Tilknyttet den danske brigades stab i Sverige 1943-1944, tjenstgørende ved general Dewing's stab ved SHAEF i England 1944-1945. Ved marinestaben 1945, orlogskaptajn 1946, gennemgik Royal Air

Force's stabsskole 1945-1946. Luftmilitær sagkyndig i forsvarskommissionen af 1946 i perioden 1946-1949, overflyttedes fra søværnet til flyvevåbnet ved dets dannelse i 1950. Sektionschef i flyverstaben 1950-1951, oberstløjtnant 1951. Gennemgik første kursus ved NATO Defence College, Paris 1951-1952. Oberst og souschef i flyverstaben 1952, chef for Flyvestation Karup 1953-1955, til rådighed for Flyverkommandoen 1954-55. Generalmajor og chef for Flyvertaktisk Kommando 1955, generalløjtnant og chef for flyvevåbnet 1959, general 1962 og Forsvarschef 1962-1972, til rådighed for Forsvarsministeriet 1972. Medlem af NATO's Militærkomité 1962-1972. Afsked 1973.

General Otto Blixenkron-Møller

Forsvarschef 1. december 1972 – 30. april 1977.

Født 27. april 1912 på Agersø.

Hærens Officersskole 1936-1938; geodætisk kursus 1940-1941. Tog filosofikum og studerede geodæsi ved Københavns Universitet 1940-1943, var tilknyttet Hærens Efterretningstjeneste under besættelsen. Generalstabskursus 1946-1947. Midlertidig oberstløjtnant 1951, stabsofficer ved Headquarters Allied Forces Northern Europe, Kolsås, Norge, 1951-1953. Militærattaché i Washington og Ottawa samt medlem af den danske delegation til Standing Group, Washington 1953-1956. Oberstløjtnant 1955; bataljonschef ved Falsterske Fodregiment; chef for hærestabens operationsafdeling 1959-1961. Oberst og chef for Fynske Livregiment og Region IV 1961. Generalmajor og chef for hærestaben 1963, generalløjtnant og chef for hæren 1967. General 1972 og Forsvarschef 1972-1977. Medlem 1964-1968

af Forsvarsministeriets udvalg til undersøgelse af befalingsmandsuddannelsen og de med arbejdsklimaet i forsvaret forbundne problemer. Bl. a. medlem af Forsvarskommissionen af 1969 og af Forsvarets Rationaliseringsnævn til 1977 samt af NATO's Militærkomité 1972-1977. Afsked 1977.

General Knud Jørgensen

Forsvarschef 1. maj 1977 – 30. september 1984.
Født 22. september 1919 i Slagelse – død 1990.
Premierløjtnant i ingeniørtropperne 1942. Pilot 1946, kaptajnløjtnant 1947, tjenestgørende i det svenske luftvåben 1949. Kaptajn 1950 og eskadrillechef 1951-1952. Chef for operationsafdelingen, Flyvestation Karup 1952-1955. Oberstløjtnant 1955. Gennemgik stabskursus i det norske flyevåben 1955-1956. Chef for Flyvestation Skrydstrup 1958. Oberst 1959. Afdelingschef i flyverstabten 1960-1965, stabsofficer ved Headquarters Allied Forces Northern Europe, Kolsås, Norge, 1965-1968. Tjenstgørende ved Headquarters Allied Forces Baltic Approaches 1968-1970 og i flyverstabten 1970-1972. Generalløjtnant og chef for forsvarsstabten 1972. General og Forsvarschef 1977-1984. Medlem af NATO's Militærkomité i samme periode. Afsked 1984.

General Otto Katharus Lind

Forsvarschef 1. oktober 1984 – 30. november 1985.
Født 28. november 1920 i København.
Afgangseksamen fra Hærens Officersskole 1943, tilknyttet generalstabens efterrettingssektion 1943-1944, arresteret af Gestapo 1944. Kompagni- og bataljonschef ved Dronningens Livregiment, kontorchef i Forsvarsministeriet 1957-1961. NATO Defence College 1963-1964, afdelingschef i hærstabten 1964-1970. Forsvarsstabten 1970-1973, oberst 1971. Chef for 1. Jyske Brigade 1973-1974, generalmajor og chef for forsvarsstabens operationsstab 1974. Chef for Østre Landsdelskommando 1977-1980. Midlertidig generalløjtnant, chef for Forsvarets Operative Styrker og Enhedskommandoen for den sydlige del af NATO's Nordregion (BALTAP) 1980-1984. General 1984 og Forsvarschef 1984-1985. Medlem af NATO's Militærkomité i samme periode. Afsked 1985. Medstifter af Samvirket Folk og Forsvar, næstformand 1991 – 1994.

Admiral Sven Egil Thiede

Forsvarschef 1. december 1985 – 31. oktober 1989.
Født 15. oktober 1924 i Fruens Bøge, Fyn.
Søkadetlærling 1943, uddannelse afbrudt pga. krigen, aktiv i modstandsbevægelsen. Søofficersskolen 1945-1948, søløjtnant af 2. grad 1948, søløjtnant af 1. grad 1949. Long Gunnery Course, Portsmouth, England, 1950, kursus vedrørende artillerimateriel i USA 1951, kaptajnløjtnant 1953. Vekslende tjeneste til søs som artilleriofficer i patruljebåde og fregatter samt næstkommanderende i patruljebåde samt i land ved søartilleriet. Elev på Royal Naval Staff College, Greenwich, England 1959. Kystflådens stab 1959-1961, orlogskaptajn 1959, Søværnets Operative Kommando 1961-1963. Chef for patruljebåden Willemoes 1963-1965 og for Søværnets Kampinformations-skole 1965-1966. Søværnsstabten 1966-1968, stabsofficer ved Headquarters Allied Forces Northern Europe, Kolsås, Norge, 1968-1972, kommandørkaptajn 1968. Elev på U.S. Naval War College, Newport, Rhode Island 1972-1973. Kommandør 1973, chef for torpedobådseskadren 1973-1977, chef for forsvarsstabens operationsstabs operationsafdeling 1977-1980, kontreadmiral 1980, chef for søværnets operative kommando 1980-1983, viceadmiral og chef for forsvarsstabten 1983-1985. Admiral 1985 og Forsvarschef 1985-1989. Medlem af NATO's Militærkomité i samme periode. Afsked 1989.

General Jørgen Lyng

Forsvarschef 1. november 1989 – 31. marts 1996.
Født 7. marts 1934 i Aalborg.
Rekrut 1952, Sergentskole 1953. Tjeneste ved Det Danske Kommando i Tyskland 1953-1954, Hærens Officersskole 1954-1956, premierløjtnant 1956. Tjeneste ved kompagni og i bataljonsstab samt Almindeligt Kursus 1956-1959. Uddannelse ved 22. Special Air Service Regiment, England 1960, grundlæggende faldskærmsuddannelse, springlederkursus og rangerkursus i USA 1961, uddannelse på Luftlandeschule i Tyskland 1961, næstkommanderende ved Jægerkorpset 1961-1963, kaptajn 1962. Taktisk Kursus 1963. Tjeneste ved kompagni og i bataljonsstab 1963-1965. Generalinspektøren for Infanteriets Stab 1965-1966, major 1966, Generalstabskursus 1966-1968. Tjeneste i forsvarsstabten 1968-1973 samt i Udenrigsministeri-

et i 1969. Kompagnichef og bataljonskommandør 1973-1975. Lærer i taktik ved Forsvarsakademiet 1975-1976, oberstløjtnant 1976. Chef for panserinfanteribataljon 1976-1978. Lærer i taktik ved Forsvarsakademiet 1978-1982, afbrudt af NATO Defence College, Rom 1980. Sektionschef i forsvarsstaben 1982-1983, oberst 1983, chef for 3. Jyske Brigade 1983-1985. Stabschef ved Jyske Divisionskommando 1985, generalmajor og generalløjtnant 1985. Chef for forsvarsstaben 1985. Medlem af Forsvarskommissionen af 1988. General og Forsvarschef 1989-1996. Medlem af NATO's Militærkomité i samme periode. Afsked 1996.

Admiral Hans Jørgen Garde

Forsvarschef 1. april 1996 – 3. august 1996.

Født 22. januar 1939 på Frederiksberg – omkommet ved flyulykke 1996.

Søløjtnant 1961, søtjeneste i skoledelingen, korvetter og som torpedobådschef 1961-1970, kaptajnløjtnant 1965. Orlogskaptajn 1970, stabstjeneste ved forsvarsstaben 1970-1974, stabskursus i England 1974-1975. Lærer på Stabskursus II på Forsvarsakademiet 1976-1978. Undervisning ved Søværnets Officersskole 1975-1980, stabstjeneste i forsvarsstaben 1979-1981. Søtjeneste som chef for 2. fregatdivision 1981-1983, kommandørkaptajn 1983. Videregående stabsuddannelse på U.S. Naval War College 1983-1984. Sektionschef i forsvarsstabens operations- og planlægningsstabs planlægningsafdeling 1984-1986. Kommandør og chef for torpedobådseskadren 1986-1987. Stabschef ved Søværnets Operative Kommando 1987. Kontreadmiral og chef for denne kommando 1988-1989. Chef for forsvarsstaben 1989-1996. Admiral og Forsvarschef 1996.

General Christian Hvidt

Forsvarschef fra 20. august 1996.

Født 15. juli 1942 i København.

Pilotuddannet i flyvevåbnet, herunder ophold i Canada 1960-1964. Flyvevåbnets Officersskole 1964-1967, eskadrilletjeneste 1967-1969. Testpilot ved SAAB i Linköping på Draken-jagerfly til flyvevåbnet 1969-1972. Næstkommanderende ved Eskadrille 725 1972-1974, Royal Air Force Advanced Staff Course, Bracknell, England 1974-1975. Sektionschef ved Flyvertaktisk Kommando 1975-1979. Chef for Eskadrille 727 1979-1983. Tjeneste i forsvarsstaben 1983-1987. Oberstløjtnant og sektionschef i forsvarsstabens operations- og planlægningsstabs planlægningsafdeling 1984. Oberst og chef for Flyvestation Karup 1987-1988, stabschef ved Flyvertaktisk Kommando 1989-1990, generalmajor og chef for forsvarsstabens operations- og driftsstab 1990-1994. Permanent dansk repræsentant i Militærkomiteen 1994-1996. Generalløjtnant og chef for forsvarsstaben 1996. General og Forsvarschef 1996. Medlem af NATO's Militærkomité fra 1996 og af Forsvarskommissionen af 1997.

Chefer for forsvarsstaben

Generalmajor Einar Mygdal Nordentoft

Chef for forsvarsstaben 13. oktober 1950 – 30. september 1956. Født 12. maj 1896 – død 1968.

Generalmajor Povl Vilhelm Hammershøj

Chef for forsvarsstaben 1. oktober 1956 – 30. september 1959. Født 16. september 1905 – død 1961.

Generalmajor Erik Rasmussen

Chef for forsvarsstaben 1. oktober 1959 – 30. september 1962. Født 7. oktober 1903 – død 1972.

Generalmajor Svend Børge Reimert Helsø

Chef for forsvarsstaben 1. oktober 1962 – 30. november 1969. Født 21. maj 1910 – død 1975.

Generalløjtnant Eigil Hilmar Wolff

Chef for forsvarsstaben 1. januar 1970 – 30. november 1972. Født 12. november 1914 – død 1983.

Generalløjtnant Knud Jørgensen

Chef for forsvarsstaben 1. december 1972 – 30. april 1977. Født 22. september 1919 – død 1990.

Generalløjtnant Gunnar Kjær Kristensen

Chef for forsvarsstaben 1. maj 1977 – 30. april 1983. Født 1. juni 1928.

Viceadmiral Sven Egil Thiede

Chef for forsvarsstaben 1. maj 1983 – 30. november 1985. Født 15. oktober 1924.

Generalløjtnant Jørgen Lyng

Chef for forsvarsstaben 1. december 1985 – 31. oktober 1989. Født 7. marts 1934.

Viceadmiral Hans Jørgen Garde

Chef for forsvarsstaben 1. november 1989 – 31. marts 1996. Født 22. januar 1939 – død 1996.

Generalløjtnant Christian Hvidt

Chef for forsvarsstaben 1. april 1996 – 19. august 1996. Født 15. juli 1942.

Generalløjtnant Ove Høegh-Guldberg Hoff

Chef for forsvarsstaben 20. august 1996 – 29. februar 2000. Født 6. september 1942.

Generalløjtnant Hans Jesper Helsø

Chef for forsvarsstaben 1. marts 2000. Født 9. juli 1948.

Værnschefer 1950 – 1982

HÆREN

Generalløjtnant Ebbe Gørtz

Chef for hæren (indtil 30. september 1950 chef for generalkommandoen) 29. august 1941 – 3. juli 1951.

Født 3. juli 1886 – død 1976.

Generalløjtnant Erik Christopher Valdemar Møller

Chef for hæren 4. juli 1951 – 30. juni 1957.

Født 9. januar 1896 – død 1972.

Generalløjtnant Carl Viggo Hjalf

Chef for hæren 1. juli 1957 – 30. juni 1960.

Født 13. juli 1900 – død 1985.

Generalløjtnant Valdemar Jacobsen

Chef for hæren 1. juli 1960 – 31. juli 1967.

Født 29. juli 1902 – død 1987.

Generalløjtnant Otto Blixenkron-Møller

Chef for hæren 1. august 1967 – 30. november 1972.

Født 27. april 1912.

Generalmajor Anders Christian Bugge Vegger

Chef for hæren 1. december 1972 – 30. november 1975.

Født 28. oktober 1915 – død 1992.

Generalmajor Harald Martin Hermann Boysen

Chef for hæren 1. december 1975 – 30. juni 1982.

Født 13. maj 1922.

SØVÆRNET

Viceadmiral Aage Helgesen Vedel

Chef for søværnet (indtil 30. september 1950 chef for søværnskommandoen) 1. september 1941 – 31. maj 1958.

Født 1. september 1894 – død 1981.

Viceadmiral Hans Alfred Nyholm

Chef for søværnet 1. juni 1958 – 31. maj 1961.

Født 15. august 1898 - død 1964.

Viceadmiral Svend Erik Pontoppidan

Chef for søværnet 1. juni 1961 – 30. november 1965.

Født 3. november 1900 – død 1987.

Viceadmiral Sven Støckel Thostrup

Chef for søværnet 1. december 1965 – 31. januar 1980.

Født 28. januar 1915.

Kontreadmiral Niels Færgemann Lange

Chef for søværnet 1. februar 1980 – 30. juni 1982.

Født 29. november 1919.

FLYVEVÅBNET**Generaløjtnant Carl Christian Jacob Førslev**

Chef for flyvevåbnet 1. oktober 1950 – 31. oktober 1955.

Født 27. januar 1891 – død 1959.

Generaløjtnant Tage Andersen

Chef for flyvevåbnet 1. november 1955 – 30. juni 1959.

Født 4. marts 1899 – død 1965.

Generaløjtnant Kurt Rudolph Ramberg

Chef for flyvevåbnet 1. juli 1959 – 30. september 1962.

Født 17. november 1908 – død 1997.

Generaløjtnant Hans Jørgen Pagh

Chef for flyvevåbnet 1. oktober 1962 – 30. april 1970.

Født 25. april 1905 – død 1997.

Generalmajor Niels Holst-Sørensen

Chef for flyvevåbnet 1. maj 1970 – 30. juni 1982.

Født 19. december 1922.

Chefer for Enhedskommandoen og for Forsvarets Operative Styrker

Chefer som Commander Allied Forces Baltic Approaches (COM-BALTAP) fra 1961, i 2000 ændret til Commander Joint Command Northeast (COMJCNNE), endvidere Chef for Forsvarets Operative Styrker (CH/FOS) fra 1967.

Hvor intet andet er anført, angiver tidsrummet perioden som COMBALTAP og CH/FOS.

Generaløjtnant Tage Andersen

December 1961 – 31. marts 1963 (ikke Chef for Forsvarets Operative Styrker).

Født 4. marts 1899 – død 1965.

Generaløjtnant Eigil Hilmar Wolff

1. april 1963 – 31. december 1969. Tillige Chef for Forsvarets Operative Styrker 1. oktober 1967 – 31. december 1969.

Født 12. november 1914 – død 1983.

Viceadmiral Adam Helms

1. januar 1970 – 31. december 1975.

Født 14. juni 1912.

Generaløjtnant Anders Christian Bugge Vegger

1. januar 1976 – 31. oktober 1980.

Født 28. oktober 1915 – død 1992.

Generaløjtnant Otto Katharus Lind

1. november 1980 – 30. september 1984.

Født 28. november 1920.

Generaløjtnant Niels-Aage Rye Andersen

1. oktober 1984 – 31. juli 1987. Født 5. juli 1922.

Generaløjtnant Poul Thorsen

1. august 1987 – 31. marts 1988.

Født 29. marts 1925 – død 1991.

Generaløjtnant Bent Erik Amled

1. april 1988 – 31. juli 1990.

Født 7. juli 1925.

Generaløjtnant Mogens Viggo Hansen

1. august 1990 – 31. maj 1993.

Født 5. maj 1931.

Generaløjtnant Kjeld Georg Hilligsøe Hillingsø

1. juni 1993 – 30. april 1995.

Født 21. april 1935.

Viceadmiral Knud Erik Johan Borck

1. maj 1995 – 29. februar 2000.

Født 3. oktober 1940.

Generaløjtnant Ove Høegh-Guldberg Hoff

1. marts 2000, hvor betegnelsen ændredes til Commander Joint Command Northeast.

Født 6. september 1942.

Forsvarsministre 1950 – 2000

Rasmus Hansen (S)

Forsvarsminister 13. november 1947 - 30. oktober 1950.
Født 16. august 1896 – død 1971.

Harald Petersen (K)

Forsvarsminister 30. oktober 1950 – 30. september 1953.
Født 27. oktober 1893 – død 1970.

Rasmus Hansen (S)

Anden gang forsvarsminister 30. september 1953 – 23. maj 1956.

Poul Hansen (S)

Forsvarsminister 23. maj 1956 – 15. november 1962.
Født 27. februar 1913 – død 1966.

Victor Gram (S)

Forsvarsminister 15. november 1962 – 2. februar 1968.
Født 30. januar 1910 – død 1969.

Erik Ninn-Hansen (K)

Forsvarsminister 2. februar 1968 – 17. marts 1971.
Født 12. april 1922.

Knud Østergaard (K)

Forsvarsminister 17. marts 1971 – 11. oktober 1971.
Født 21. marts 1922 – død 1993.

Kjeld Olesen (S)

Forsvarsminister 11. oktober 1971 – 27. september 1973.
Født 8. juli 1932.

Orla Møller (S)

Forsvarsminister 27. september 1973 – 19. december 1973.
Født 7. maj 1916 – død 1979.

Erling Brøndum (V)

Forsvarsminister 19. december 1973 – 13. februar 1975.
Født 11. juli 1930.

Orla Møller (S)

Anden gang forsvarsminister 13. februar 1975 – 1. oktober 1977.

Poul Søgaard (S)

Forsvarsminister 1. oktober 1977 – 10. september 1982.
Født 12. november 1923.

Hans Engell (K)

Forsvarsminister 10. september 1982 – 10. september 1987.
Født 8. oktober 1948.

Bernt Johan Collet (K)

Forsvarsminister 10. september 1987 – 3. juni 1988.
Født 23. november 1941.

Knud Enggaard (V)

Forsvarsminister 3. juni 1988 – 25. januar 1993.
Født 4. juni 1929.

Hans Hækkerup (S)

Forsvarsminister 25. januar 1993.
Født 3. december 1945.

Departementschefer i Forsvarsministeriet 1950 – 2000

Erik Lindgren

Departementschef 1. oktober 1950 – 31. december 1954.
Født 12. januar 1901 – død 1989.

Carl Christian Frederik Langseth

Departementschef 1. januar 1955 – 31. marts 1977.
Født 31. marts 1907 – død 1988.

Poul Verner Christiansen

Departementschef 1. april 1977 – 31. december 1983.
Født 23. marts 1914.

Jacques Herman

Departementschef 1. januar 1984 – 20. marts 1988.
Født 10. november 1934.

Michael Christiansen

Departementschef 21. marts 1988 – 31. december 1992.
Født 5. juni 1945.

Anders Troldborg

Departementschef 1. januar 1993.
Født 8. august 1941.

Noter

KAPITEL 1

1 Keegan, 1993, s. XIV

KAPITEL 2.

- 1 Knudsen, 1995, s. 115 ff.
- 2 Johansen, 1935, s. 60.
- 3 Rasmussen, Nybo, 1983, s. 587 ff. og Knudsen, 1995, s. 115 ff.
- 4 Thomsen, 1983, s. 621 ff.
- 5 Howard, 1983, s. 66 ff.
- 6 Duffy, 1997, s. 180.
- 7 Nielsen, K.V., 1971, s. 167-168.
- 8 Hittle, 1961, s. 94.
- 9 Ibid, s. 54.
- 10 Sun Tzu, 1963, s. 8.
- 11 Norrie, 1962, s. 641 f.
- 12 Vaupell, 1876, s. 76.
- 13 Duffy, 1997, s. 181.
- 14 Frantzen, 1988, s. 16.
- 15 Hittle, 1961, s. 95 f.
- 16 Madsen, 1908, s 51 ff.
- 17 Kauffmann, 1983, s. 36 og Madsen, 1908, s. 61-62 og 66.
- 18 Hoff og Hvidt, 1967, s. 18.
- 19 Bjerg, 2000 (a), s. 437.
- 20 Howard, 1983, s. 25-26.
- 21 Howard, 1977 s. 89.
- 22 Nielsen, J., 1971.
- 23 *Den dansk-tydske Krig* ...,Generalstaben, 1867, 1. del., 1. afs., s. 18 ff.
- 24 Lind, 1986, s. 46 ff.
- 25 *Den dansk-tydske Krig* ...,Generalstaben, 1867, 1. del., 1. afs., s. 164.
- 26 Bjerg, 2000 (b), s. 623.
- 27 Noack, 1999, s. 3.
- 28 Nielsen, J., 1987, s. 65.

- 29 Hvidt, K., 1993, s. 127.
- 30 Noack, 1999, s. 7.
- 31 Hvidt, K., 1993, s. 114.
- 32 Ibid., s. 120.
- 33 Skovmand, 1964, s. 352 og 449-452.
- 34 Hanson, 1919, s. 6-8 og 20.
- 35 Steensen, 1961, s. 292.
- 36 Jagd, 2. del, 1986, s. 137.
- 37 Rasmussen, K., 1997 s. 46.
- 38 Hoff og Hvidt, 1967 s. 37.
- 39 Nielsen, J., 1987 s. 323.
- 40 Ibid., s. 243.
- 41 Ibid., s. 150 og 245.
- 42 Clausewitz, 1981, 8. bog, kap. 6, s. 751-755.
- 43 Tuxen, 1880, s. 182.
- 44 Nielsen, K.V., 1971, s. 184.
- 45 Hennessy og McKercher, s. 8.
- 46 Ibid., s. 10.
- 47 Clausewitz, 1981, 8. bog, kap. 6, s. 755.
- 48 Stoessinger, 1998, s. 13 ff.
- 49 Keegan, 1988, s. 5.
- 50 Bjerg, 1991, s. 7 ff.
- 51 Ussing, 1890, s. 32-33.
- 52 Rerup, 1989, s. 263.
- 53 Bjerg, 1972, s. 29-30.
- 54 Ibid., s. 14.
- 55 Hvidt, K., 1993, s. 219 ff.
- 56 Ipsen, 1950, s. 144.
- 57 Bjerg, 2000 (b), s. 622-624.
- 58 Christiansen, 1985, s. 27.
- 59 Ipsen, 1950, s. 150.
- 60 Bjøl, 1998, s. 176.
- 61 Jackson og Bramall, 1992, s. 30 ff.
- 62 Tuchman, s. 62.

- 63 Howard, 1977, s. 138 ff.
 64 Hamilton, 1998, s. 41-51.
 65 Corbett, 1900, s. 410.
 66 Jackson og Bramall, 1992, s. 46-47.
 67 Nielsen, K.V., 1971, s. 175.
 68 Tuchman, s. 402 ff.
 69 Nielsen, K.V., 1971, s. 209.
 70 Hennessy og McKercher, s. 66.
 71 Munch, 1960, s. 213.
 72 Christiansen, 1985, s. 29.
 73 Boeck, H. et al., 1934, s. 72.
 74 Christiansen, 1985, s. 30.
 75 Hvidtfeldt, 1975, s. 7 ff.
 76 Jackson og Bramall, 1992, s. 128-129.
 77 Bjerg, 1991, s. 12.
 78 Larsen, 1973, s. 183 ff.
 79 Wæver, 1992, s. 33 ff.
 80 Bjerg, 1991, s. 12.
 81 Christiansen, 1985, s. 31.
 82 Ipsen, 1950, s. 155.
 83 Clausen, 1989, s. 53.
 84 Ancker, 1997, s. 27 ff.
 85 Clausen, 1989, s. 138 ff.
 86 Ibid., s. 195.
 87 Ibid., s. 146-148.
 88 Bjerg, 1985, s. 51.
 89 Clausen, 1989, s. 166.
 90 Ibid., s. 182.
 91 *1. betænkning*, 1950, s. 83.
 92 *Betænkning*, 1908, s. 68.
 93 Bjerg, 1985, s. 77.
 94 Clausen, 1989, s. 55.
 95 *Rigsdagstidende*, 1936-37, sp. 5855.
 96 Clausen, 1998, s. 53.
 97 Gen.kom. skr. G.O.91/351 og G.O.91/352 af 14/6 1938 samt G.O.70/760 af 31/10 1938.
 98 SVK skr. M. 5237 J. 672/1938.
 99 Gibbs, 1976, s. 3-6 og 55-64 samt Churchill bind 1, 1948, s. 58.
 100 Jackson og Bramall, 1992, s. 130 ff.
 101 Barnett, 1976, s. 261.
 102 Cole., 1995, s. 4-6.
 103 Bland, 1991, s. 77-78.
 104 Ismay, 1960, s. 166.
 105 Keegan, 1988, s. 272 og Hart, 1979, s. 30 og 39.
 106 Hart, 1950, s. 199.

KAPITEL 3

- 1 Sjøqvist, 1966, s. 78-79 og 108-114.
 2 la Cour, 1945, bind 1, s. 31-37.
 3 Jepsen, Lyngby, 1970, s. 368.
 4 Stavnstrup, 1945, s. 79 og 92 samt Gram, H.W., 1997, s. 150-152.
 5 Krigsministeriets bekendtgørelse af 6/9 1939.
 6 Stavnstrup, 1945, s. 92-95.
 7 Hæstrup, 1979, s. 18.
 8 Branner, 1987, s. 26, 139 og 234.
 9 Kaarsted, 1977, s. 124.
 10 Christensen, Højland, 1945, s. 377-379.
 11 Westermann, 1945, s. 403-406.
 12 Nielsen, K.S., 1993, s. 23.
 13 Bjerg, 1993, s. 107-108.
 14 Christensen, Højland, 1945, s. 382-383.
 15 Ibid., s. 400, og Westermann, 1945, s. 439-440.
 16 Amtrup, 1947, s. 90-92.
 17 Jespersen, 1993, s. 42-43.
 18 Ibid., s. 43-44.
 19 Hæstrup et al., 1965, s. 474.
 20 Amtrup, 1947, s. 90-102, og Jakobsen, 1947, s. 721-728.
 21 Hæstrup, 1959, bind 2, s. 96-97.
 22 Amtrup, 1947, s. 105 og 110.
 23 Ibid., s. 105.
 24 Hæstrup, 1959, bind 2, s. 98-100.
 25 Helms, 1995, s. 204-206.
 26 *F.V.-Bladet*, marts 2000, s. 21 og 23.
 27 Christensen et al., 1999, s. 15-16, 50-51 og 133.
 28 Tamm, 1985, s. 64.
 29 Christensen et al., 1999, s. 365 og 431.
 30 Killerich, 1945, s. 620-626.
 31 Brun, 1945, s. 644-646.
 32 Ibid., s. 656-58 og Dansk sikkerhedspolitik ..., UM, 1968, bind 1, s. 67, og bind 2, s. 632-635.
 33 Sørensen, 1983, s. 109.
 34 Brun, 1945, s. 662-666 og Vibe, 1946 s. 159-170.
 35 *Rigsdagsårbog 1945*, s. 335.
 36 Mariager, 1998, s. 719.
 37 Ibid. s. 716-19.
 38 Jensen, B, 1996, s. 136.
 39 Ibid. s. 240.
 40 Ibid. s. 245.
 41 Ibid., s. 263-264.
 42 Ibid., s. 266-267.
 43 *Grønland under den kolde krig*, DUPI, 1997, s. 72-77.
 44 Ibid., s., 45 og Petersen, 1992 (a), s. 19.

- 45 Ibid., s. 125.
- 46 Lidegaard, 1996, s. 587.
- 47 *Rigsdagsårbog. 1945-1946*, s. 804.
- 48 Churchill, bind 3, 1950, s. 496.
- 49 *1. betænkning ...*, 1950, s. 9-16.
- 50 Ibid., s. 20-21.
- 51 Ibid., s. 21-22.
- 52 *Dansk sikkerhedspolitik ...*UM, 1968, bind 1, s. 19.
- 53 Petersen, 1982, s. 93-114.
- 54 Forsvarsmin. skr. af 4/11 1947 til cheferne for Generalkommandoen og Søværnskommandoen, jf. Clemmesen, 1987, s. 11.
- 55 Petersen, 1989 (a).
- 56 *Dansk sikkerhedspolitik ...*,UM 1968, bind 1, s. 23-25.
- 57 Lidegaard, 1996, s. 448-50.
- 58 *Dansk sikkerhedspolitik ...*,UM, 1968, bind 2, s. 33-34.
- 59 Petersen, 1989 (b), s. 226. Citatet fra Forsvarsministerens skrivelser af 20/3 1948 til cheferne for værnstabsene og flyveledelsen. Oprettelsen af den midlertidige forsvarsstab blev offentliggjort i kundtgørelse for hæren A 54 af 20/6 1948.
- 60 Petersen, 1982, s. 20.
- 61 Petersen, 1978, s. 199-235.
- 62 *Dansk sikkerhedspolitik ...*,UM, 1968, bind 1, s. 25-26.
- 63 Ibid, s. 28-29.
- 64 Ibid. s. 31.
- 65 Krag, 1955, s. 133-136.
- 66 *1. betænkning ...*, 1950, s. 24-25.
- 67 Ibid., s. 56-77.
- 68 Ibid., s. 78-102.
- 69 Bjerga, 1999, s. 13.
- 70 *1. betænkning ...*, 1950, s. 50-51.
- 71 Ibid., s. 39.
- 72 Ibid., s. 110-134.
- 73 Ibid., s. 138-156.
- 74 Ibid., s. 52-53.
- 75 *Rigsdagsårbog 1949-50*, s. 484-498.
- 76 *Kundtgørelse for hæren A 47 af 16/6 1950*.
- 77 *Rigsdagsårbog 1950-51*, s. 419-422.
- 78 Petersen, 1997, s. 161.
- 79 *2. betænkning ...*, 1951.
- 80 *Rigsdagsårbog 1950-51*, s. 423-457.
- 81 Kragh, 1951, s. 41.

KAPITEL 4

- 1 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 1, s. 77-81.
- 2 NMR SHAPE's skr. 0780/00 af 29/3 2000.
- 3 *Rigsdagsårbog 1951-52*, s. 387-391.
- 4 Notat fra juni 1999.
- 5 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM 1968, bind 1, s. 149-151.
- 6 Ibid., s. 137-138.
- 7 Clemmesen, 1987, s. 31-32.
- 8 *Folketingstidende 1954-55*, sp. 6 og 332.
- 9 Clemmesen, 1987, s. 32 og Dansk sikkerhedspolitik. UM., 1968, bind 1, s. 138-139.
- 10 Vegger, 1985, s. 29.
- 11 Villaume, 1995, s. 450-459.
- 12 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 1, s. 97-98, og bind 2, s. 301-302 samt Villaume, 1995, s. 472-476.
- 13 Ibid., bind 1, s. 98, og bind 2, s. 303.
- 14 Ibid., bind 1, s. 52-53.
- 15 Ibid., bind 1, s. 54, og bind 2, s. 173-189.
- 16 F. Jensen, 1994, s. 22.
- 17 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM 1968, bind 1, s. 60.
- 18 Fischer og Svenningsen, 1970, bind 2, s. 349-352, jf. 77-78.
- 19 Villaume, 1995, s. 234-236, og Kaarsted, 1992, s. 36 og 53-54.
- 20 Faurby, u.å., s. 45.
- 21 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 1, s. 114.
- 22 Ibid., s. 114.
- 23 Villaume, 1995, s. 530-532.
- 24 Ibid., s. 536-40, og Kaarsted, 1964, s. 121 og 124.
- 25 *Folketingstidende 1956-57*, 2. saml., sp. 7.
- 26 Forsvarschefens skr. G.701/O.56 af 8/1 1956.
- 27 Clemmesen, 1987, s. 37-39.
- 28 Forsvarsministeriets skr. 11.kt. 781/56 af 5/7 1956.
- 29 Forsvarschefens skr. G.12/O.200 af 15/1 1957 og G. 12/O.325 af 21/1 1957.
- 30 Forsvarsministeriets skr. 11. kt. 781/57/2262 af 21/12 1957.
- 31 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, bind 1, s. 117.
- 32 Forsvarschefens skr. G.1215/O.1363 af 22/3 1958 og Beretning ..., 1972, FMN, 1972, s. 49-52 og 67-72.
- 33 Forsvarschefens skr. G.1215/O.553 af 4/2 1958.
- 34 Clemmesen, 1991, s. 138 og 139.
- 35 *Folketingstidende 1958-59*, tillæg A, sp. 2253-2282.
- 36 Ibid., sp. 2265-2266.
- 37 *Folketingsårbog 1958-59*, s. 497-505.
- 38 *Folketingstidende 1959-60*, tillæg A, sp. 1-32.
- 39 Ibid. sp. 14.
- 40 Ibid. sp. 15.
- 41 *Folketingstidende 1959-60*, tillæg B, sp. 431ff.
- 42 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 2, s. 362-364.

- 43 *Folketingsår bog 1959-60*, s. 439-451.
- 44 Clemmesen, 1987, s. 65.
- 45 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, s. 101-102.
- 46 Clemmesen, 1987, s. 66-67, og Vegger, 1985, s. 52-70.
- 47 *Dansk sikkerhedspolitik og forslag ...*, SNU, 1982, s.83.
- 48 Bjøl, 1994, s. 193.
- 49 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 1, s. 105- 106.
- 50 Villeneuve, 1955, s. 255.
- 51 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 1, s. 163- 164.
- 52 *The Blue Helmets*, UN, 1985, s. 41-76..
- 53 *FN, verden og Danmark*, DUPI, 1999, s. 54-55.
- 54 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 1, s. 166- 169.
- 55 *Ibid.*, bind 1, s. 146.
- 56 Kragh, 1974, s. 64-65.
- 57 Luttwak, 1985, s. 280.
- 58 Faurby et al., 1983, s. 11-12.
- 59 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 1, s. 118.
- 60 Faurby, u.å., s. 46-47.
- 61 *Dansk sikkerhedspolitik ...*, UM, 1968, bind 1, s. 122-25 og Haagerup, 1980, s. 35.
- 62 *Danmarks sikkerhedspolitiske situation ...*, UM, 1984, (Dyvigrapporten), s. 20.
- 63 Faurby et al., 1983, s. 14-15.
- 64 Cole, 1995, s. 14 ff.
- 65 Forsvarschefens skr. K.21/O.2990 af 28/5 1964.
- 66 Forsvarsministeriets skr. 1. kt. 230-4 af 31/8 1964, FKO henlagte arkiv, kasse 207.
- 67 Forsvarschefens skr. K.21/O.3828 af 2/7 1965.
- 68 Forsvarsministerens skr. af _ 1966, FKO henlagte arkiv, kasse 207.
- 69 Forsvarschefens skr. K.21/O.2206 af 22/5 1966.
- 70 Forsvarsministerens skr. af 16/5 1966, FKO henlagte arkiv, kasse 208.
- 71 Forsvarschefens skr. K.21/O.398 af 24/1 1967.
- 72 Forsvarschefens skr. K.21/OPS.5115 af 5/10 1967.
- 73 Forsvarsmin. skr. nr. 1. kt. 230-4 af 28/9 1967, FKO henlagte arkiv, kasse 208.
- 74 Forsvarsmin. skr. af 28/9 1967 til Forsvarschefen m.fl., jf. *Folketingstidende 1968-69*, tillæg B, sp. 2461-2462.
- 75 *Betænkningerne nr. 428, 429, 496, 499, 521, 516 og 586*. Indb. med titlen "Befalingsmandsuddannelsen og Arbejdsklimaet i Forsvaret" i Garnisonsbiblioteket.
- 76 *Folketingstidende 1967-68*, sp. 5-6.
- 77 *Folketingstidende 1968-69*, tillæg B, sp. 2492-2498.
- 78 Gram, 1966 og *Vernet*, nr. 8, 1964, s. 110-112.
- 79 Kaarsted, 1992, s. 364.
- 80 Kragh, 1974, s. 65.
- 81 Christiansen, 1985, s. 40.
- 82 Forsvarsdepartementets interne notat fra maj 1986, hvoraf kopi i FKO henlagte arkiv, kasse 208a, jf. *Folketingstidende 1968-69*, tillæg B, sp. 2399-2404.
- 83 Kragh, 1974, s. 71.
- 84 *Folketingstidende 1968-69*, tillæg B, sp. 2337-2346.
- 85 Forsvarschefens skr. G.16/PPO.3687 af 20/7 1968, cit. in ext. i *Folketingstidende 1968-69*, tillæg B, sp. 2538-2540.
- 86 Bjerga, 1999, s. 13.
- 87 *Ibid.*, s. 36-45 og 141-42. Citatet fra Stortingsproposisjon nr. 76 fra 1961, s. 8.
- 88 *Ibid.*, s. 47.
- 89 *Ibid.*, s. 109 og 147.
- 90 *Ibid.*, s. 113.
- 91 Cole, 1995, s. 22 ff.

KAPITEL 5

- 1 Forsvarsstabsbefaling. nr. 5 af 15/1 1970.
- 2 *Rapport vedr. forsvarsstabens ...*, FMN, (Konradsen rapporten), s. 10.
- 3 Forsvarskommandobefaling nr. 10 af 30/6 1972 med Forsvarsministerens instruks for værnscheferne.
- 4 *Rapport vedr. forsvarsstabens ...*, FMN, (Konradsen rap., s. 35.
- 5 Clemmesen, 1986, s. 31-50
- 6 Luttwak, 1985, s. 20.
- 7 FKO skr. O.23.0300/1350 og 1351 af 15/4 1970.
- 8 *Beretning fra Forsvarskommissionen af 1969*, FMN, 1972, s. 15.
- 9 Forsvarschefens skr. O.23.0300/OP2-4700 af 1/10 1971, jf. *Beretning fra Forsvarskommissionen af 1969*, FMN, 1972, s. 19-21 og bilag 9, s. 91- 166.
- 10 *Beretning fra Forsvarskommissionen af 1969*, FMN, 1972, s. 20.
- 11 *Ibid.*, bilag 9, s. 385-393.
- 12 *Ibid.*, bilag 10-17, s. 395-491.
- 13 *Folketingstidende 1970-71*, till. A, sp. 1497 og 1505.
- 14 *Folketingstidende 1971-72*, till. A, sp. 1233 og 1239
- 15 *Beretning fra Forsvarskommissionen af 1969*, FMN, 1972, s. 21.
- 16 *Ibid.*, bilag 8, s. 245-385.
- 17 Petersen, 1997, s. 162-63, og Hillingsø, 1997, s. 174-75.
- 18 *Folketingstidende 1972-73*, tillæg A, sp. 85 og 91.
- 19 Chefen for søværnets skr. U/25.0/1159 af 2/3 1972.
- 20 De tre notater er gengivet som bilag 2, 3 og 4 i det særlige bilagshæfte til folketingsudvalgets betænkning af 14/3 1973, *Folketingstidende 1972-73*. Blad 511, s. 36-68.
- 21 Forligsteksten vedlagt som bilag til betænkningen.
- 22 *Folketingstidende 1972-73*, tillæg B, sp. 834.
- 23 *Folketingstidende 1972-73*, tillæg B, sp. 835-36.
- 24 *Planering og programbudgetering inom försvaret*, 1969 ("Røda boken").

- 25 FKO BST LTP 120-1 af september 1972.
 26 FKO skr. LTP. 121.604-30127 af 29/12 1977.
 27 FKO skr. O. 121.83/OP3-14452 af 29/6 1982.
 28 Christiansen, 1985, s. 68.
 29 *Kundgørelse for forsvaret B 36-93* af 8/11 1993.
 30 *Kundgørelse for forsvaret B 7- 68*.
 31 Finansministeriets skr. af 27. juni 1956, jf. bilag 10 til *Betænkning nr. 388: Effektivisering af statsadministrationen*, 1965.
 32 Petersen, 1979, s. 59-60.
 33 *Folketingstidende 1976-77*, sp. 51-53, 561-604 og 1274-1290 samt tillæg A, sp. 147, tillæg B, sp. 69 og tillæg C, sp. 91.
 34 *Planlægning i centraladministrationen*, Betænkning nr. 743, 1976.
 35 Forsvarsministeriets skr. 1.kt. 230.11 af 30/9 1977.
 36 Petersen, 1981, s. 48-50.
 37 Ibid., s. 59.
 38 *Folketingstidende 1978-79*, sp. 5296, svar til Arentoft 25/1 1979.
 39 Poul Søgaards foredrag på Forsvarskademiets managementkursus 14/9 1979.
 40 Petersen, 1981, s. 69.
 41 *Folketingstidende 1981/82*, tillæg A, sp. 1327..
 42 *Betænkning angående forsvarets fremtidige personel- og uddannelsesstruktur samt personellovgivning, nr. 902*, FMN, 1980.
 43 *Folketingstidende 1981/82*, tillæg B, sp. 625.
 44 Ibid.
 45 FKO skr. PS. 492.9/PSU5-20400 af 17. dec. 1992.
 46 Faurby m.fl., 1983, s. 16-26.
 47 Haagerup, 1980, s. 41-42.
 48 Ibid. s. 44 og Faurby et al., 1983, s. 21.
 49 Møller, 1988, s. 11.
 50 Lidegaard, 2000, s. 116.
 51 Faurby, 1987. s. 56.
 52 Møller, 1985, s. 12-33.
 53 *Danmarks sikkerhedspolitiske situation*, (Dyvig rapporten). UM, 1984, s. 133.
 54 Forsvarsministeriets notat af 15/12 1985.
 55 Regeringsbeslutning af 14/10 1980.
 56 *Dansk sikkerhedspolitik og forslag*, SNU, 1982.
 57 *Danmarks sikkerhedspolitiske situation*, (Dyvig rapporten), UM, 1984 og *Dyvigrapporten ... med kommentarer*, SNU. 1985.
 58 FMN skr. PLENH.620.1 af 28/7 1980.
 59 FKO skr. LTP 121.604-15109 af 7/7 1982, jf. LTP 121.604-12361 af 30/5 1983.
 60 Clemmesen og Petersen, 1985, s. 46-47.
 61 FKO skr. LTP 121.604-7724 af 30/3 1983, jf. LTP 121.604-11.274 18/5 1983.
 62 Clemmesen og Petersen, 1985, s. 42-43.
 63 *Årlig redegørelse 1983*, FMN, s. 26.
 64 Olesen, 1970, s. 64 og 116.
 65 Clemmesen og Petersen, 1985, s. 44.
 66 FCH skr. O. 090.2/OP3- 28741 af 15/12 1983.
 67 Clemmesen og Petersen, 1985, s. 45-46.
 68 Grønnegaard Christensen, 2000, s. 95 [99].
 69 Forsvarschefens skr. af 13/2 1984, jf. FKO skr. O. 0.90.2/OP3-3831 af 16/2 1984.
 70 Clemmesen og Petersen, 1985, s. 50-51.
 71 *Kundgørelse for forsvaret B. 4-1985* af 6/3 1985.
 72 Clemmesen og Petersen, 1985, s. 40.
 73 Hines, 1985.
 74 Clemmesen, 1995, s. 112-116.
 75 Upubliceret manuskript af Peter Ilsoe, dateret 20. januar 1997
 76 FKO skr. CH/FST 207.20-18973 af 4/8 1987.
 77 Petersen, 1989 (b), s. 33.
 78 Hans Hækkerups indlæg 23/11 1988 i Folketinget, jf. *Folketingstidende 1988-89*, sp. 2364.
 79 Jæger, 1999, s. 192-196.
 80 *Folketingstidende 1987-88*, 2. samling, sp. 494 ff og 1063 ff.
 81 *Folketingstidende 1988-89*, sp. 1054-1064.
 82 Ibid., sp. 2364-2419.
 83 Ibid., sp. 2419-2436.
 84 *Forvaret i 90'erne*, Forsvarskommissionen af 1988, 1990, bind 3, bilag 9.
 85 Lyng, 1990, s. 11.
 86 *Forvaret i 90'erne*, Forsvarskommissionen af 1988, 1990,
 87 Ibid., s. 309.
 88 Ibid., bilag 5, s. 30-31.
 89 Ibid., bilag 5, s. 27.
 90 Ibid., s. 99-104.

KAPITEL 6

- 1 Gress, 1997, s. 2.
- 2 Hansen, B., 1995, s. 5.
- 3 Jensen, F.P. 1994, s. 22 og 30-38.
- 4 *NATO's Core Security Functions in the New Europe*, 1991 .
- 5 *Ministerial meeting of the North Atlantic Council in Copenhagen*, NATO, 1991
- 6 *Danmark efter den kolde krig...*, SNU, 1993, s. 69.
- 7 *Principper og perspektiver*,UM, 1993, s. 17.
- 8 Petersen, 1992 (b), s. 33-37 og 45-49.
- 9 Faurby, 1992, s. 6.
- 10 de Wijk, 1997, s. 148.
- 11 Petersen, 1992 (b), s. 41
- 12 Ibid, s. 43.

- 13 *Årlig redegørelse 1991-1992*, FMN, 1993, s. 19-20.
 14 Borck, 1997, s. 21-22.
 15 *Folketingstidende 1989-90*, sp. 11.391-11.472.
 16 Bjøl, 1998, s. 178 og 226-27.
 17 Garde, 1994, s. 57.
 18 Skov-Christensen, 1998, s. 352-53.
 19 *Folketingstidende 1991-92*, tillæg B, sp. 2969-2970.
 20 Skov-Christensen, 1998, s. 365 og Garde, 1994, s. 59.
 21 *Srebrenica Report...*, UN, 1999, para. 41 og 43.
 22 *Ibid.*, para. 498.
 23 Skov-Christensen, 1998, s. 369-70.
 24 Møller, L.R., 1998, s. 28-30.
 25 Jakobsen, P.V., 1998, s. 1.
 26 Garde, 1994, s. 65.
 27 De to citater er fra breve til Forsvarschefen.
 28 *Lovtidende A 1993*, s. 5349. Citatet er den ændrede formulering af personellovens § 11, stk. 1.
 29 *Folketingstidende 1993-94*, tillæg A, sp. 5.
 30 *Årlig redegørelse 1993*, FMN, 1994, s. 34.
 31 Lov nr. 127 af 25/2 1998 om ændring af lov om forsvarets personel, lov om hjemmевærnet m.fl., *Lovtidende A 1998*, s. 551-52.
 32 *Lovtidende A 1993*, s. 5347.
 33 *Folketingstidende 1993-94*, tillæg A, sp. 5.
 34 Dübeck og Christensen, 2000, s. 226.
 35 *NATO Handbook*, NATO, 1998, s. 86-87.
 36 *Det nye NATO*, UM tema, nr. 8, UM, 1997 s. 13.
 37 Møller, L.R., 1998, s. 23 ff.
 38 de Wijk, 1997 s. 112.
 39 *Ibid.*, s. 109.
 40 *Ibid.*, s. 109 ff.
 41 *Forsvarets økonomi*, Finansministeriet m.fl., 1994.
 42 FMN skr. 1. kt. 93-0024-15 af 8/12 1995.
 43 Bilag 3 til FKO skr. KT. 542.01/KTA3-02907 af 14/2 1994.
 44 *Årlig Redegørelse 1995*, FMN, 1996, s. 61.
 45 *Årlig Redegørelse 1997*, FMN, 1998, s. 32-33.
 46 Magnusson og Faurby, 1999, s. 39-52.
 47 "A Common Military Policy...", IISS, 1999.
 48 *Fremtidens Forsvar*, Beretning fra Forsvarskommissionen af 1997, 1998, bilag 11, s. 12-13.
 49 *Det nye NATO*, UM tema, nr. 8, UM, 1997 s. 16.
 50 *Ibid.*, p. 11.
 51 *Fremtidens Forsvar*, Beretning fra Forsvarskommissionen af 1997, hovedbind, s. 69-71.
 52 *Ibid.*, s. 81-82.
 53 *Ibid.*, s. 120-121.
 54 *Ibid.*, s. 125, jf. s. 107-108 og 119.
 55 *Rapport fra Udvalget vedr. forsvarets materiel*, 1997, s. 294.
 56 *Fremtidens Forsvar*, Beretning fra Forsvarskommissionen af 1997, 1998, hovedbind, s. 228.
 57 *Ibid.*, s. 39.
 58 *Ibid.*, s. 414-421.
 59 *Værnskontakt*, 16. årg. nr. 4, s. 4.
 60 *Fremtidens Forsvar*, Beretning fra Forsvarskommissionen af 1997, hovedbind, s. 232-234.
 61 *Ibid.*, s. 293-295.
 62 *Ibid.*, s. 350-352.
 63 *Ibid.*, s. 400.
 64 *Ibid.*, s. 409-442.
 65 *NATO nyt*, 1999, s. D 7-13.
 66 Hvidt, C., 1999.
 67 *Fremtidens Forsvar*, Beretning fra Forsvarskommissionen af 1997, bilag 32, s. 1-4.
 68 Politiken, 11/4 1999.
 69 Jyllands-Posten d. 4/5 1999.
 70 *Dansk forsvar. Kosovokonflikten*, FKO, 1999, s. 12-14.
 71 Jyllands-Posten d. 9/4 1999.
 72 *Dansk forsvar. Kosovokonflikten*, FKO, 1999, s. 18.
 73 Pressemelding nr. 07/2000 fra forsvarsdepartementet, 2/2 2000.
 74 Telefaks af 31/3 2000 fra Forsvarssjefens internrevision "Om organisering af Forsvarets overkommando".
 75 *Forsvarets økonomi*, Finansministeriet m.fl., 1994, s. 66.
 76 van Creveld, 1983, s. 42.

KAPITEL 7

- 1 Gemzell, 1996, s. 41-42, 71, 75-76 og 81-84.
 2 Holst, 1966, s. 31-45.
 3 Hastings og Jenkins, 1983, s. 364.
 4 Howard, 1983, s. 82.
 5 *Fremtidens Forsvar*, Beretning fra Forsvarskommissionen af 1997, 1998, bilagsbind 2, bilag 24, p. 19.
 6 Christoffersen, 2000, s. 23.
 7 Notat, FKO Kontrolstaben 19/3 1999.
 8 Politiken, 14/5 1988.
 9 Schrøder, 1990, s. 50-51.

Kildeoversigt

PUBLICERET

- "A Common Military Policy. Serious at last?" i *Strategic Comment*, Vol. 5, Issue 6, July 1999, International Institute of Strategic Studies (IISS).
- Amtrup, M.: "Hæren efter den 29. August" i V. la Cour, (red.): *Danmark under Besættelsen*, bind 2, Westermann, 1947.
- Ancker, P.E.: *De danske flyvestyrkers udvikling, 1910-1940*, Odense Universitetsforlag, 1997.
- Bache, M. og Hommelgård, B.: *Danske FN-soldater. Oplevelser og stressreaktioner*, Forsvarets Center for Lederskab, 1994
- Barnett, C., i M. Carver (red.): *The War Lords*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1976.
- Beretning fra Forsvarskommissionen af 1969*, Forsvarsministeriet, 1972
- Betænkning afgivet af Forsvarskommissionen af 1866*, 1866
- Betænkning afgivet af Forsvarskommissionen af 1902*, 1908.
- Betænkning afgivet af Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Forsvarets fremtidige Ordning*, 1950.
 - Betænkning afgivet af Kommissionen til Behandling af Spørgsmål vedrørende Nyordningen af Forsvaret*, 1951.
- Betænkning nr. 428, 429, 496, 499, 516, 521 og 586 fra årene 1966-1970* (Klimaudvalget).
- Betænkning angående forsvarets fremtidige personel- og uddannelsesstruktur samt personellov*, Betænkning nr. 902, Forsvarsministeriet, 1982.
- Bjerg, H.C.: *Debatten om Danmarks strategipolitik 1872-76*, Jyske Samling, Ny række X, 1. del, Jysk Selskab for Historie, 1972.
- Bjerg, H.C.: *Lex Rechnittzer – Optegnelser af viceadmiral H. Wenck, kontreadmiral H Rechnittzer og kommandør A.G. Topsoe-Jensen om tilblivelsen af Lov om Søvernet 1932*, Marinehistorisk Selskabs Skrift nr. 19, 1985.
- Bjerg, H.C.: "Forsvarskommissioner i Danmark gennem 125 år" i *Forsvar under forandring. Debat om Forsvarskommissionens beretning: Forsvaret i 90'erne*, red. H. Sørensen, Samfundslitteratur, 1991.
- Bjerg, H.C. i P. Wessel-Tolvig (red): *Flådens oprør*, Marinehistoriske skrifter 23, 1993.
- Bjerg, H.C.: "Militær forvaltning 1814-1848" i *Dansk Forvaltningshistorie*, bind 1, red. D. Tamm, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 2000 (a).
- Bjerg, H.C.: "Krigs- og Marineministeriet" i *Dansk Forvaltningshistorie*, bind 1, red. D. Tamm, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 2000 (b).
- Bjerga, K. I.: *Det norske "Pentagon." Forsvarets øverste ledelse 1961-1970*, Forsvarsstudier 6/1999, Institutt for forsvarsstudier, Oslo, 1999.
- Bjøl, E.: *Fra magtens korridorer. Erindringer fra 60'erne, 70'erne og 80'erne*, Politikens Forlag, 1994.
- Bjøl, E.: *Hvorfor Krig?*, Gyldendal, 1998.
- Bland, D.L.: *The Military Committee of the North Atlantic Alliance. A Study of Structure and Strategy*, Praeger, New York, 1991.
- Boeck, H et. al. (red): *Danmarks Hær, bind 1*, Selskabet til udgivelse af kulturskrifter, 1934.
- Borck, K.E.J.: "Denmark and NATO" i tidsskriftet *NATO's Sixteen Nations*, Special Issue 1997, *Defence in Denmark*.
- Branner, H. *9. april 1940 – et politisk lærestykke?*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 1987.
- Brun, E.: "Grønland" i V. la Cour (red.): *Danmark under Besættelsen*, bind 3, Westermann, 1946.
- Christensen, A. Højland: "Hæren fra 9. April til 29. August" i H V. la Cour (red.): *Danmark under Besættelsen*, bind 1, Westermann, 1945.
- Christensen, C.B., N.B. Poulsen og P.S. Smith: *Under hagekors og Dannebrog*, Aschehoug, 1999.
- Christensen, J. Grønnegaard: "Efter almindelige administrative principper: Efterkrigstidens centraladministration" i P. Bogason (red.): *Stat, forvaltning og samfund efter 1950*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 2000.
- Christiansen, P.V.: *Slotsholmsgade 10, Forsvarsministeriet – fortid og nutid*, Forsvarsministeriet, 1985.
- Christoffersen, H.: "Den udvidede forvaltning" i P. Bogason (red.): *Stat, forvaltning og samfund efter 1950*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 2000.
- Churchill, W. S.: *Den anden Verdenskrig*, overs. af Lasse Egebjerg, bind 1, og bind 3, Hasselbach, 1948 og 1950.
- von Clausewitz, C.: *Om Krig*, overs. af N. Berg, Rhodos, 1981.
- Clemmesen, M.H. og N. Petersen: "Forsvarsforliget af 1984: Tilblivelse og konsekvenser" i *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1984*, 1985.

- Clemmesen, M.H.: *Værnskulturerne og Forsvarspolitikken*, Politica, 1986.
- Clemmesen, M.H.: "Udvikling i Danmarks forsvarsdoktrin 1945-1969" i *Militärhistorisk Tidsskrift*, Stockholm, 1987.
- Clemmesen, M.H.: "Den massive gengældelses lille ekko" i Due-Nielsen, C. et al.: *Danmark, Norden og NATO 1948-1962*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 1991.
- Clemmesen, M.H.: "The Politics of Danish Defence 1967-1993" i Due-Nielsen, C. og N. Petersen (red.): *Adaptation and Activism*, Dansk Udenrigspolitisk Institut, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 1995.
- Cole, R. H. et al.: *The Chairmanship of the Joint Chiefs of Staff*, Joint History Office, Washington, 1995.
- Corbett, J.: *The Successors of Drake*, London, 1900.
- la Cour, V.: "Baggrunden for Kapitulationen" i V. la Cour (red.): *Danmark under Besættelsen*, bind 1, Westermann, 1945.
- van Creveld, Martin: *Fighting Power*, London, 1983.
- Danmark efter den kolde krig. Udenrigs- og sikkerhedspolitikken under forandring*, Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg, 1993.
- Danmarks sikkerhedspolitiske situation i 1980'erne*, Udenrigsministeriet, 1984 (Dyvigrapporten).
- Dansk forsvar af i dag*, Forsvarskommandoen, 1977.
- Dansk forsvar. Kosovokonflikten*, Forsvarskommandoen, 1999.
- Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966*, Udenrigsministeriet, 1968.
- Dansk sikkerhedspolitik og forslag om Norden som kernevåbenfri zone*, Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg, 1982.
- Dansk udenrigspolitisk dokumentation 1998*. Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1999.
- Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848-50*, Generalstaben, 1867.
- Det nye NATO. Om NATO's tilpasning til de ændrede sikkerhedspolitiske vilkår*, UM-tema nr. 8, Udenrigsministeriet, 1997.
- Dübeck, I. og B. Christensen: "Den regulerende forvaltning – udviklingen af det retlige system efter 1950" i P. Bogason (red.): *Stat, forvaltning og samfund efter 1950*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 2000.
- Duffy, C.: *The Military Experience in the Age of Reason*, Wordsworth Military Library, England, 1997.
- Dyvigrapporten. Danmarks sikkerhedspolitiske situation i 1980'erne med kommentarer og debat*, Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg, 1985.
- Effektivisering af Statsadministrationen*, Betænkning nr. 388, 1965.
- Et forsvar for fremtiden – på vej mod år 2000*, Forsvarskommandoen, 1996.
- Fakta om Forsvaret*, Forsvarskommandoen, udgives årligt.
- F.V.-Bladet, Frihedskampens Veteraner*, nr. 163, marts 2000
- Faurby, I., H.-H. Holm og N. Petersen: "INF-spørgsmålets historie og implikationer" i Holm, H.-H. og N. Petersen (red.): *Slaget om missilerne*, Politica, 1983.
- Faurby, I.: "Mod en ny sikkerhedspolitisk konsensus?" i *Dansk Udenrigspolitisk Årbog* 1986, 1987.
- Faurby, I.: "Fra London til Rom: NATO og det ny Europa i 1991" i *Dansk Udenrigspolitisk årbog* 1991, 1992.
- Faurby, I.: "NATO og kernevåbnene" i *Danmark og NATO's strategi*, Det krigsvidenskabelige Selskab, u.å.
- Fischer, P og N. Svenningsen: *Den danske Udenrigstjeneste 1770-1970*, Red.: V. Sjøqvist, J.H. Schultz' Forlag, 1970.
- FN, verden og Danmark*, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1999.
- Folketingstidende 1954-55, 1956-57, 1958-59, 1959-60, 1967-68, 1968-69, 1970-71, 1971-72, 1972-73, 1976-77, 1978-79, 1981-82, 1987-88, 1988-89, 1989-90, 1991-92 og 1993-94.*
- Folketingsårbog 1958-59 og 1959-60.*
- Forsvaret i 90'erne. Beretning fra Forsvarskommissionen af 1988*, betænkning nr. 1188, 1989
- Forsvarets fremtidige personelstruktur*, betænkning nr. 902, Forsvarsministeriet, 1980.
- Forsvarets Rolle*, Forsvarskommandoen, 1987.
- Forsvarets økonomi*, Finansministeret m.fl., 1994.
- Forsvarschefsskitse 1975*, Forsvarskommandoen, 1975.
- Forsvarschefens skitse til forsvarets udvikling 1985-1989*, Forsvarskommandoen, 1984.
- Frantzen, Ole (red): *Linieskibet Holsten 1772-1814*, Marinehistorisk Selskab, 1988.
- Fremtidens Forsvar, Beretning fra Forsvarskommissionen af 1997*, 1998.
- Garde, H.: "Dansk forsvars internationale engagement" i *Dansk Udenrigspolitisk årbog* 1993, 1994.
- Gemzell, C.-A.: "Warszawapagten, DDR og Danmark" i *Historisk Tidsskrift* bind 96, hæfte 1, 1996.
- Gibbs, N.H.: *Grand Strategy*, bind 1, Her Majesty's Stationery Office, London, 1976.
- Gram, H. W.: "Træk af Folkestyrets Forsvar fra Systemskiftet til Besættelsen" i *Militært tidsskrift*, nr. 2, 1997.
- Gram, V.: *Danmarks forsvar under tilpasning*, pjece, Socialdemokratiet, 1966.
- Gress, D.: "Hvor er den nye verdensorden?" i *Fokus nr. 1* 1997, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1998.
- Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68*, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1997.
- Hamilton, C.I.: "The Childers Admiralty Reforms and the Nineteenth-Century 'Revolution' in British Government" i *War in History*, Vol. 5, nr. 1, Arnold, London, 1998.
- Hansen, B. (red): "Nuclear Weapons and European Integration" i *European Security – 2000*, Copenhagen Political Studies Press, 1995
- Hanson, H.A.: *For Nordens Frihed. Svenskerne, Nordmændene & Finnerne i vore sønderjydske Krige*, Danmarks-Samfundet, 1919.
- Hart, B.H.L.: *Vestens Forsvar*, overs. af A. Sandal, Reitzel, 1950.
- Hart, B.H.L.: *The German Generals Talk*, Quil, New York, 1979 (trykt første gang 1948).

- Hastings, M. og S. Jenkins: *The Battle of the Falklands*, London and Sydney, Pan Books, 1983.
- Helms, A. et al. i Laub, S. et al. (red): *For flaget og flåden*, Søværnet, 1995.
- Hennesy, M.A. og B.J.C. McKercher (red): *The Operational Art. Developments in the Theories of War*, Praeger, Westport, 1996.
- Heurlin, B.: *Dansk forsvarspolitik. En ny verden – en ny forsvarspolitik* i *Fokus nr. 5*, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1997.
- Hillingsø, K.G.H.: "Forsvarskommissioner efter 2. verdenskrig set fra en militærfaglig synsvinkel" i *Militært Tidsskrift*, nr. 2, 1997.
- Hines, J. G.: *Sovjet Front Operations in Europe. Planning for Encirclement*, Rapport fra en konference på Sundvollen, Norge, 25.-27. april 1985.
- Hittle, J.D.: *The Military Staff – Its History and Development*, 3rd edit., The Military Service Publishing Company, USA, 1961.
- Hoff, A. og A. Hvidt: *Den Danske Reserveofficer – 1842-1967*, Reserveofficersforeningen, 1967.
- Holst, J.J.: "Surprise, Signals and Reactions: The Attack on Norway April 9th 1940 – Some Observations" i *Cooperation and Conflict*, No 1, Oslo, 1966.
- Howard, M.E.: *Krigene i Europas historie. Krigsførelsens sammenhæng med den sociale, økonomiske og teknologiske udvikling*, oversat af Hillingsø, Fremad, 1977.
- Howard, M.E.: *The Causes of War and Other Essays*, Maurice Temple Smiths, London, 1983.
- Hvidt, C.: *Danmark og NATO ved årtusindskiftet*, kronik i *Jyllands-Posten*, 21. april 1999.
- Hvidt, K.: "Det folkelige gennembrud og dets mænd 1850-1900" i *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bind 10, 2. udg., 1993.
- Hvidtfeldt, J.: "Militærhistoriens stilling og vilkår" i F. Askgard (red): *Militærhistorisk Konference '75 – en rapport*, 1975.
- Hæstrup, J.: *Hemmelig Alliance*, Thanning & Appel, 1959.
- Hæstrup, J.: "Danmark under besættelsen" i *Besættelsen 1940-1945*, Politikens Forlag, 1979.
- Hæstrup, J., H. Poulsen og H. Petersen (red.): *Besættelsens Hvem-Hvad-Hvor*, Politikens Forlag, 1965.
- Haagerup, N. J.: "Raketbeslutningen og Dansk NATO-politik" i *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1979*, 1980.
- Ipsen, P.: "Kortfattet oversigt over søværnets overledelsesorganisation gennem tiderne" i *Tidsskrift for Søvesen*, 121. årgang, 1950.
- Ismay, H.: *The Memoirs of Lord Ismay*, Heineman, London, 1960.
- Jackson, B. og D. Bramall: *The Chiefs – The Story of the United Kingdom Chief of Staff*, Brassey's, London, 1992.
- Jagd, P. B.: *Danske forsvarsanlæg i 5.000 år*, Martins Forlag, 1984 og 1986.
- Jakobsen, F.: "De væbnede styrker" i V. la Cour, (red.): *Danmark under Besættelsen*, Westermann, bind 2, 1947.
- Jakobsen, P. V.: *Danish Approach to UN Peace Operations After the Cold War: A New Model in the Making?* DUPI Reprint No. 1/1998 fra *Peacekeeping*, Vol. 5, No. 3, 1998.
- Jane's Defence Weekly*, britisk tidsskrift, Vol. 22, No. 12, 24 September 1994.
- Jensen, Bent: *Den lange befrielse. Bornholm besat og befriet 1945-1946*, Odense Universitetsforlag, 1996.
- Jensen, F.P.: *WEU. Den Vesteuropæiske Union*, SNU, 2. udg., 1994.
- Jepsen, Hans Lyngby: *Staining*, Gyldendal, 1979.
- Jespersen, K.J.V.: *Brigaden. Den danske Brigade i Sverige 1943-44*, Gyldendal, 1993.
- Johansen, J.: *Danmark-Norges Deltagelse i Den Store Nordiske Krig. Sønderjyllands Befrielse*, Generalstaben, Gyldendal, 1935.
- Jæger, N.: *Det historiske Svigt*, Gyldendal, 1999.
- Kauffmann, H.: *Mit liv*, udg. af J. Nielsen, Odense Universitetsforlag, 1983.
- Keegan, J.: *A History of Warfare*, Bozoi Book, New York, 1993.
- Keegan, J.: *The Mask of Command*, Penguin Books, Storbritannien, 1988.
- Killerich, O.: "Færøerne" i V. la Cour, (red.): *Danmark under Besættelsen*, bind 3, Westermann, 1946.
- Knudsen, T.: *Dansk statsbygning*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1995.
- Krag, J.O.: "Manddomsgerning. Den unge Hedtofts idéverden" i Hansen, H.C. og Bomholt: *Hans Hedtoft, liv og virke*, Fremad, 1955.
- Kragh, E.: *Danmarks forsvar inden for Atlantunionen*, Det udenrigspolitiske Selskab, 1951.
- Kragh, E.: *Kommentarer til et halvt århundredes forsvarspolitik*, Nyt Nordisk Forlag, 1974.
- Kundgørelser for Hæren før 1951 og Kundgørelser for forsvaret efter 1950*, Forsvarsministeriet.
- Kaarsted, T.: *De Danske Ministerier 1953-1972*, Nyt Nordisk Forlag, 1977.
- Kaarsted, T.: *De danske Ministerier*, Odense Universitetsforlag 1992.
- Lidegaard, B.: *I Kongens Navn*, Samlerens Forlag, 1996
- Larsen, K.: *Forsvar og politik 1957-1973*, Gyldendal, 1973.
- Lind, G.: "Den dansk-norske hær i det 18. århundrede. Optimering, modernisering og professionalisering" i *Historisk Tidsskrift*, bind 86, 1. hæfte, 1986.
- Lovtidende A 1993 og A 1998*.
- Luttwak, E. N.: *The Pentagon and the Art of War*, Simon and Schuster, New York, 1985.
- Lyng, J.: *Dansk forsvar og konventionel styrkereduktion i Europa*, Udenrigspolitiske Skrifter nr. 79, Det Udenrigspolitiske Selskab, 1990.
- Madsen, E.: "Den danske Generalstab i ældre og nyere Tid indtil 1880" i *Tilægshefte I til Militært Tidsskrift*, 37. årgang, 1908.
- Magnusson, M.-L. og I. Faurby: "Endløsning i Tjetjenien?" i *Udenrigs*, nr. 4, 1999.
- Mariager, R.: "Et materialistisk og komfortelskende folk" i Dethlefsen, H. og H. Lundbak (red): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, Museum Tusulanums Forlag, 1998.
- Ministerial meeting of the North Atlantic Council in Copenhagen, Denmark, 6th-7th June 1991, Final Communiqué*, NATO, 1991.
- Munch, P.: *Erindringer 1939-1942, Optegnelser fra og om besættelsen I*, red. P. Bagge, bind 7, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1967.

- Møller, L.R.: "I ildlinjen. Krigserfaringer fra Ex-Jugoslavien" i tidsskriftet *Kritik*, nr. 6, 1998.
- Møller, O.E.: "Den internationale situation og Danmarks udenrigspolitik i 1987" i *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1987*, 1988.
- NATO's Core Security Functions in the New Europe. Statement issued by the North Atlantic Council Meeting in Ministerial Session in Copenhagen on 6th and 7th June 1991*, NATO, 1991(a).
- NATO Handbook*, NATO, Bruxelles, 1996.
- NATO nyt*, Sommer 1999, NATO:
- Nielsen, J.: *Demokratiet og Krigen*, Wøldike, 1971.
- Nielsen, J.: *1864 – Da Europa gik aflave*, Odense Universitetsforlag, 1987.
- Nielsen, K.S.: *29. august 1943*, Tøjhusmuseet, 1993.
- Nielsen, K.V.: "Den øverste krigsledelse – en analyse af organisationer for styring og kontrol under krig og krise" i Amtrup, M. (red.): *Et hundredårs minde*, Det Krigsvidenskabelige Selskab, 1971.
- Noack, J.P.: *Grundloven 150 år*, udstillingsavis, Folketinget og Rigsarkivet, 1999.
- Norrie, G.: "Felttoget i Mecklenburg 1762" i *Historisk Tidsskrift*, 11. række, 6. bind 5. hefte, 1962.
- Olesen, K. (red.): *Forsvaret til debat*, Fremads Fokusbøger, 1970.
- Pedlow, G. W. (red.): *NATO Strategy Documents*, Historical Office, SHAPE, 1997.
- Petersen, N.: "Optionsproblematikken i dansk sikkerhedspolitik 1948-49" i Amstrup, Niels og I. Faurby, red.: *Studier i dansk sikkerhedspolitik tilegnet Erling Bjøl*, Politica, 1978.
- Petersen, N.: *Forsvaret i den politiske beslutningsproces*, Forsvarskommandoen, 1979.
- Petersen, N.: "Den lange vej til en ny forsvarsordning: Planlægning, lovforberedelse og politiske sonderinger" i *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1980*, 1981.
- Petersen, N.: "Who Pulled Whom and How Much? Britain, the United States and the Making of the North Atlantic Treaty" i *Millennium. Journal of International Studies*, vol. 11, Summer 1982.
- Petersen, N.: "Påskekrisen 1948" i Heurlin og Thune (red.): *Danmark og det internationale system*, Politiske Studier, 1989 (a).
- Petersen, N.: "Sikkerhedspolitik og indenrigspolitik: Folketingsvalget den 10. maj 1988" i *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1988*, 1989 (b).
- Petersen, N.: *Grønland i global sikkerhedspolitik*, Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg, 1992 (a).
- Petersen, N.: "Danmark og det ny Tyskland: Samarbejde eller tilpasning" i tidsskriftet *Politica*, 24. årgang, nr. 1, 1992 (b).
- Petersen, N.: "Forsvarskommissioner i dansk politik efter anden verdenskrig" i *Militært tidsskrift*, nr. 2, 1997.
- Planering och programbugetering inom försvaret ("Röda boken")*, Sveriges offentliga utredningar 1969:25, 1969.
- Planlægning i Statsadministrationen*, Betænkning nr. 743, 1976.
- Principper og perspektiver for dansk udenrigspolitik. Dansk udenrigspolitik på vej mod år 2000*, Udenrigsministeriet, 1993.
- Rapport fra Udvalget vedrørende forsvarets materiel*, Forsvarskommandoen, 1997.
- Rasmussen, J. Nybo: "Landetaten" i Wilhelm von Rosen (red.): *Rigsarkivet og hjælpemidler til dets benyttelse*, Rigsarkivet, 1983.
- Rasmussen, K.: *General de Meza og Den Dansk-Tyske Krig 1864*, Odense Universitetsforlag, 1997.
- Rerup, L.: "Tiden 1864-1914" i *Danmarks Historie*, bind 6, red. S. Mørch, Gyldendal, 1989.
- Rigsdagsårbog 1945, 1945-46, 1949-50, 1950-51 og 1951-52*.
- Schrøder, H. A.: *Historien om Flyvevåbnet*, 1990.
- Sjøqvist, V.: *Danmarks udenrigspolitik 1943-1960*, Gyldendal, 1966.
- Skov-Christensen, P.: *FN på vrangen – en militær vurdering*, Borgens Forlag, 1998.
- Skovmand, R.: "Folkestyrets Fødsel 1830-1870" i *Politikens Danmarkshistorie*, bind 11, Politikens Forlag, 1964.
- Srebrenica Report. Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35 (1998)*, Advanced Copy for Delegations, United Nations, 15. november 1999.
- Stavnstrup, P.: "Kapitulationen" i la Cour, op. cit., bind 1, 1945.
- Steensen, R.S.: "De lange togter" i R.S. Steensen (red.): *Flåden 1. del. Flåden gennem 475 år*. Martins forlag, 1961.
- Stoessinger, J.G.: *Why Nations Go to War*, 7th ed., St. Martin's Press, New York, 1998.
- Sun Tzu: *The Art of War*, Red. Samuel B. Griffith, Oxford & the Clarendon Press, England, 1963.
- Sørensen, A.K.: *Danmark-Grønland i det 20. århundrede – en historisk oversigt*, Nyt Nordisk Forlag, 1983.
- Tamm, D.: *Retsovgøret efter besættelsen*, bind 1, 2. udg., Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1985.
- The Blue Helmets. A Review of United Nations Peace-keeping*, United Nations, New York, 1985.
- The NATO Handbook*, NATO, Bruxelles, 1998
- Thomsen, H.K.: "Søetaten" i W. von Rosen (red.): *Rigsarkivet og hjælpemidler til dets benyttelse*, Rigsarkivet, 1983.
- Tuchman, B.W.: *Kanonerne i august 1914*, Editio Bøger, u.å.
- Tuxen, C.F.F.E.: *Krigskunstens Udvikling*, 1880.
- Ussing, E. (red.): *Kongelige Rescripter og Resolutioner, ... for Aaret 1866*, Gyldendal, 1890.
- Vaupell, O.: *Den Danske Hærs Historie til Nutiden og den Norske Hærs Historie indtil 1814*, bind 2, Gyldendal, 1876.
- Vegger, A.C.B.: *Slesvig-Holsten fra 1945 til 1962*, 2. udgave, 1985.
- Vibe, C.: *Ene ligger Grønland*, Hagerup, 1946.
- Villaume, P.: *Allieret med forbehold*, Eirene, 1995
- Virksomhedsregnskab 1998*, Forsvarskommandoen, 1999.
- Waltz, K.: "The United States and the New World Order" i *European Security – 2000*, red B. Hansen, Copenhagen Political Studies Press, 1995.

- Westermann, C.: "Flaaden fra 9. April til 29. August" i V. la Cour, (red.): *Danmark under Besættelsen*, bind 1, Westermann, 1945.
- de Wijk, R.: *NATO on the Brink of the New Millennium. The Battle for Consensus*, Brassey's, London, 1997.
- Værnet*, nr. 8 1964, Specialgruppens Hovedorganisation.
- Værnskontakt*, nr. 4 1998, Forsvarskommandoen.
- Wæver, O.: *Introduktion til Studiet af International Politik*, Forlaget Politiske Studier, 1992.
- Årlig redegørelse 1983* (1984), *1991-1992* (1993), *1993* (1994), *1995* (1996) og *1997* (1998), Forsvarsministeriet.

UPUBLICERET

- Clausen, G.B.: *Det danske forsvar 1932-1940 med særlig henblik på de respektive værnslædelers forhold til de politiske beslutningstagere og til hinanden*, upubliceret magisterkonferens, Historisk Institut, Odense Universitet, 1989.
- Rapport vedrørende forsvarsstabens og værnstabenes sammensætning samt forsvarrets fredsinddeling m.v.*, Forsvarsministeriet: 1969, (Konradsenrapporten), Forsvarskommandoens henlagte arkiv.
- Ilse, Peter: *10 år med SIKU*, upubliceret manuskript, 20/1 1997.
- Rechnitzer, H.: *Udkast til en nyordning af dansk militærvæsen*, 1. september 1928, General Stemmanns arkiv i Rigsarkivet.
- Konservativt forslag til lov om bemyndigelse til Forsvarsministeren af 9. marts 1939, General Stemmanns arkiv i Rigsarkivet.
- Skrivelser fra chefen for Generalkommandoen, chefen for Generalstabens og Søværnskommandoen til Forsvarsministeren, 1938, General Stemmanns arkiv i Rigsarkivet.
- Sagsakter i Forsvarskommandoens hovedarkiv og henlagte arkiv fra årene 1950-2000.

Forkortelser

ABC	Atomic Biological Chemical, fællesbetegnelse for masseødelæggelsesvåben
ABM	Anti-Ballistic Missile, forsvarssystem mod interkontinentale, ballistiske missiler
ACE	Allied Command Europe, Europakommandoen
ACLANT	Allied Command Atlantic, Atlantkommandoen
ADMIRALDANFLEET	Admiral of the Danish Fleet, chefen for de danske flådestyrker
AFCENT	Allied Forces Central Europe, allierede styrker i Centralregionen
AFNORTH	Allied Forces Northern Europe, allierede styrker i Nordregionen
AFNORTHWEST	Allied Forces Northwestern Europe, allierede styrker i Nordvestregionen
AFOR	Albanian Force, NATO-ledet international militærstyrke i Albanien
AFSOUTH	Allied Forces Southern Europe, allierede styrker i Sydregionen
AGA	Arbejdsgruppe vedrørende ansættelsesforhold
AGT	Arbejdsgruppe vedrørende tjenestestillinger
AGU	Arbejdsgruppe vedrørende uddannelse
AGV	Arbejdsgruppe vedrørende værnepligtsforhold
AIRCENT	Allied Air Forces Centre (Allied Air Forces Central Europe, 1951-1966), allierede flystyrker i Centralregionen
AIRNORTH	Allied Air Forces North (Allied Air Forces Northern Europe, 1951-1962), allierede flystyrker i Nordregionen
AMF	Allied Command Europe Mobile Force, Europakommandoens mobile styrke
BALTBAT	Baltic Battalion, den baltiske fredsbevarende bataljon
BALTIC	Allieret kommando for flådestyrker i Østersøen, ikke oprettet
BALNET	Baltic Air Surveillance Network, fælles baltisk luftovervågningsystem
BALTAP	Baltic Approaches, sydlige del af NATO's Nordregion
BALTRON	Baltic Naval Squadron, baltisk minerydningsstyrke
BMEWS	Ballistic Missile Early Warning System, radarvarslingsystem mod interkontinentale missiler
BOPA	Borgerlige Partisaner, københavnsk sabotageorganisation under den tyske besættelse
CANBAT	Canadian Battalion, canadisk bataljon i FN-styrken i Eks-Jugoslavien
CC	Component Command, værnsspecifik kommando på NATO's tredje kommandoniveau
CC AIRNORTH	Component Command Allied Air Forces North, Nordregionens flykommando
CC NAVNORTH	Component Command Allied Naval Forces North, Nordregionens flådekommando
CFE	Conventional Forces in Europe, konventionelle styrker i Europa
CINCENT	Commander-in-Chief Central Europe, chefen for Centralregionen

CINCGERFLEET	Commander-in-Chief German Fleet, chefen for de tyske flådestyrker
CINCHAN	Commander-in-Chief Channel, chefen for Kanalkommandoen
CINCNORTH	Commander-in-Chief Allied Forces North Europe (Commander-in-Chief Allied Forces Northern Europe, 1951-1999), chefen for Nordregionen
CINCUKAIR	Commander-in-Chief United Kingdom Air Forces, chefen for den britiske luftforsvarsregion
CJTF	Combined Joint Task Forces, multinationale værnssælles indsatsstyrker
CNAD	Conference of National Armaments Directors, formaliserede møder mellem nationale embedsmænd med overordnet ansvar for materielanskaffelser
COMAIRBALTAP	Commander Allied Air Forces Baltic Approaches, chefen for flystyrkerne i sydlige del af NATO's Nordregion
COMAIRNORTH	Commander Allied Air Forces North, chefen for de danske og norske flystyrker
COMBALTAP	Commander Allied Forces Baltic Approaches, chefen for Enhedskommandoen for den sydlige del af NATO's Nordregion
COMLANDDENMARK	Commander Allied Land Forces Denmark, chefen for hærstyrker i Danmark og Slesvig-Holsten.
COMLANDJUT	Commander Allied Land Forces Jutland, chefen for hærstyrker vest for Storebælt inklusive Slesvig-Holsten
COMLANDNORWAY	Commander Allied Land Forces Norway, chefen for hærstyrker i Norge
COMLANDZEALAND	Commander Allied Land Forces Zealand, chefen for hærstyrker øst for Storebælt
COMNAV BALTAP	Commander Allied Naval Forces Baltic Approaches, chefen for flådestyrkerne i den sydlige del af NATO's Nordregion
COMNAV NORTH	Commander Allied Naval Forces North (Commander Allied Naval Forces Northern Europe, 1951-1962), chefen for de danske og norske flådestyrker
COMNAV NORCENT	Commander Allied Naval Forces Northern Area Central Europe, chefen for allierede flådestyrker i den nordlige del af Centralregionen
CSCE	Conference on Security and Cooperation in Europe, europæisk sikkerheds- og samarbejdskonference
CZEBAT	Czech Battalion, tjekkisk bataljon i FN-styrken i Eks-Jugoslavien
DAMIREP	Danish Military Representative, Forsvarschefens militære repræsentation i NATO's hovedkvarter
DANBAT	Danish Battalion, dansk bataljon i FN-styrken i Eks-Jugoslavien
DANOR	Dansk-norsk bataljon i FN-styrken i Gazaområdet
DDR	Deutsche Demokratische Republik, Østtyskland
DeMap	Dansk Forsvars Managementprojekt
DeMars	Dansk Forsvars Managementprojekt- og Ressourcestyringsystem
DEW	Distant Early Warning, langtrækkende flyvarsling
DIB	Den Danske Internationale Brigade
DPC	Defence Planning Committee, NATO's forsvarsplanlægningskomité
DPQ	Defence Planning Questionnaire, spørgeskema vedrørende de enkelte NATO-landes forsvarsplanlægning
DSB	De Danske Statsbaner
DUPI	Dansk Udenrigspolitisk Institut
EAPC	Euro-Atlantic Partnership Council, Det Euro-Atlantiske Partnerskabsråd
EASTLANT	Eastern Atlantic, det østlige Atlantområde
EDC	European Defence Community, Det europæiske Forsvarsfællesskab
EF	De Europæiske Fællesskaber
EFOS	Etablissementsforvaltningssystemet
EMOP	Enhanced and More Operational Pfl, forstærket og mere operationelt Partnerskab for Fred-program
ESDI	European Security and Defence Identity, Den Europæisk Sikkerheds- og Forsvarsidentitet
EU	Den Europæiske Union
EUROGROUP	European Group, formaliseret samarbejde mellem europæiske NATO-lande på områder uden for det egentlige NATO-samarbejde

FIIN	Forsvarets Integreerede Informatiknetværk
FKO	Forsvarskommandoen
FMN	Forsvarsministeriet
FN	De Forenede Nationer
FORMAT	Forsvarets Materiefaglige Informatiksystem
FORPAI	Forsvarets Personeladministrative Informatiksystem
FORPUBS	Forsvarets personeludviklings- og bedømmelsessystem
FØRST	Forsvarets økonomi- og regnskabssystem
GBDE	Guards Brigade, gardebrigade
HQ	Headquarters, hovedkvarter
HQ AIRNORTH	Headquarters Allied Air Forces North, hovedkvarter for Nordregionens flystyrker (Ramstein)
HQ AIRSOUTH	Headquarters Allied Air Forces South, hovedkvarter for Sydregionens flystyrker (Napoli)
HQ NAVNORTH	Headquarters Allied Naval Forces North, hovedkvarter for Nordregionens flådestyrker (Northwood)
HQ NAVSOUTH	Headquarters Allied Naval Forces South, hovedkvarter for Sydregionens flådestyrker (Napoli)
HQ SACLANT	Headquarters Supreme Allied Commander Atlantic, hovedkvarter for den allierede øverstkommanderende for Nordatlanten (Norfolk, Virginia)
HQ STRIKFLTANT	Headquarters Striking Fleet Atlantic, hovedkvarter for atlantehavsflåden under NATO-kommando (Norfolk, Virginia)
HQ SUBACLANT	Headquarters Submarines Allied Command Atlantic, hovedkvarter for NATO's undervandsbådsstyrke i Atlanterhavet (Norfolk, Virginia)
IBM	International Business Machines, amerikansk computerfirma
ICAOC	Interim Combined Air Operations Centre, midlertidigt multinationalt luftoperationscenter
IEPG	Independent European Programme Group, uformel organisation af de europæiske NATO-lande for fælles udvikling, produktion og anskaffelse af materiel
IFOR	Implementation Force, NATO-ledet styrke i Bosnien til implementering af Daytonaftalen
IISS	International Institute of Strategic Studies
IMS	International Military Staff, Militærkomitéens stab
INF	Intermediate-range Nuclear Forces, mellemdistanceraketvåben (med atomladning)
IRF	Immediate Reaction Forces, umiddelbare reaktionsstyrker
IS	International Staff, NATO-rådets stab
JC	Joint Command, værnssfælles kommando
JC CENT	Joint Command Centre, værnssfælles kommando i Centraleuropa
JC NORTH	Joint Command North, værnssfælles kommando i Norge
JC NORTHEAST	Joint Command Northeast, værnssfælles kommando i Østersøområdet
JHQ CENT	Joint Headquarters Centre, hovedkvarter for den værnssfælles kommando i Centraleuropa (Heidelberg)
JHQ NORTH	Joint Headquarters North, hovedkvarter for den værnssfælles kommando i Norge (Stavanger)
JHQ NORTHEAST	Joint Headquarters Northeast, hovedkvarter for den værnssfælles kommando i Østersøområdet (Karup)
JHQ SOUTH	Joint Headquarters South, hovedkvarter for den værnssfælles kommando i Sydeuropa (Verona)
JHQ SOUTHCENT	Joint Headquarters Southcentre, hovedkvarter for den værnssfælles kommando i den centrale del af Sydeuropa (Larissa)

JHQ SOUTHEAST	Joint Headquarters Southeast, hovedkvarter for den værnssfælles kommando i Sydøsteuropa (Izmir)
JHQ SOUTHWEST	Joint Headquarters Southwest, hovedkvarter for den værnssfælles kommando i Sydvesteuropa (Madrid)
JORBAT	Jordanian Battalion, jordansk bataljon i FN-styrken i Eks-Jugoslavien
JSRC	Joint Sub-Regional Command, værnssfælles kommando på NATO's tredje kommandoniveau
KENBAT	Kenyan Battalion, kenyansk bataljon i FN-styrken i Eks-Jugoslavien
KFOR	Kosovo Force, NATO-ledet international militærstyrke i Kosovo
KMP	Kompagni
K-udvalget	Frihedsrådets kommandoudvalg
LANDCENT	Allied Land Forces Central Europe, allierede hærstyrker i Centralregionen
LANDJUT	Allied Land Forces Schleswig-Holstein and Jutland, det dansk-tyske korps
LANDSCHLESWIG	Hovedkvarter for hærstyrker i Slesvig-Holsten
LANDZEALAND	Land Forces Zealand, hærstyrker øst for Storebælt
LO	Landsorganisationen i Danmark
LORAN	Long-range Navigation, langtrækkende navigation
MAS	Military Agency for Standardization
MBFR	Mutually Balanced Force Reductions, gensidigt afbalancerede styrkereduktioner
MC	Military Committee, NATO's Militærkomité
MLF	Multilateral Force, multilateral atomslagstyrke.
MLRS	Multiple Launch Rocket System, flerskudsraketskaster
MNC	Major NATO Commanders, højeste niveau i NATO's tidligere kommandostruktur
MOBA	Søværnets mobile base
MRC	Military Representatives Committee, militærrepræsentanternes komité
MSC	Major Subordinate Commanders, næsthøjeste niveau i NATO's tidligere kommandostruktur
M-udvalget	Frihedsrådets militærudvalg
NACC	North Atlantic Cooperation Council, Det Nordatlantiske Samarbejdsråd
NALLA	National Long Lines Agency, national fjernledningsadministration
NARS	North Atlantic Radio System, NATO's nordatlantiske radiokæde
NATO	North Atlantic Treaty Organisation, Den Nordatlantiske Traktats Organisation
NAVNORTH	Allied Naval Forces North (Allied Naval Forces Northern Europe, 1951-1962), allierede flådestyrker i Nordregionen
NAVNWEST	Allied Naval Forces Northwestern Europe, allierede flådestyrker i Nordvestregionen
NDAC	Nuclear Defence Affairs Committee, atomforsvarskomiteén
NL	Netherlands, Holland
NMR	National Military Representative, de nationale forsvarshøjere militærrepræsentanter i NATO
NON	Northern Norway, enhedskommando i Nordnorge
NORDPOL	Nordic Polish Brigade, Nordisk-polsk brigade
NPG	Nuclear Planning Group, Atomplanlægningsgruppen
NSIP	NATO Security Investment Programme, NATO-program for fællesfinansiering

OEEC	Organization for European Economic Cooperation, Den økonomiske samarbejdsorganisation i Europa
OKW	Oberkommando der Wehrmacht, værnemagtens overkommando
ONUC	Organisation des Nations Unies au Congo, FN's fredsbevarende styrke i Congo
OSCE	Organization for Security and Cooperation in Europe, Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa
PfP	Partnership for Peace, Partnerskab for Fred
P&T	Post- og Telegrafvæsenet
POLBAT	Polish Battalion, polsk bataljon i FN-styrken i Eks-Jugoslavien
PPB	Planning, Programming and Budgeting, planlægning, programmering og budgettering
PSC	Principal Subordinate Commander, tredjehøjeste niveau i NATO's tidligere kommandostruktur
P83	Personelstruktur 1983, forsvarrets personel- og uddannelsesstruktur
RC	Regional Command, regional kommando, NATO's næsthøjeste kommandoniveau
RC EASTLANT	Regional Command East Atlantic, regional kommando i det østlige Atlantområde
RC NORTH	Regional Command North Europe, regional kommando i Nordregionen
RC SOUTH	Regional Command South Europe, regional kommando i Sydregionen
RC SOUTHLANT	Regional Command South Atlantic, regional kommando i det sydlige Atlantområde
RC WESTLANT	Regional Command West Atlantic, regional kommando i det vestlige Atlantområde
RHQ AFNORTH	Regional Headquarters Allied Forces North Europe, hovedkvarter for den regionale kommando i Nordregionen (Brunssum)
RHQ AFSOUTH	Regional Headquarters Allied Forces South Europe, hovedkvarter for den regionale kommando i Sydrregionen (Napoli)
RHQ EASTLANT	Regional Headquarters Command East Atlantic, hovedkvarter for den regionale kommando i det østlige Atlantområde (Northwood)
RHQ SOUTHLANT	Regional Headquarters South Atlantic, hovedkvarter for den regionale kommando i det sydlige Atlantområde (Lissabon)
RHQ WESTLANT	Regional Headquarters West Atlantic, hovedkvarter for den regionale kommando i det vestlige Atlantområde (Norfolk)
RRF	Rapid Reaction Forces, hurtige reaktionsstyrker
SACEUR	Supreme Allied Commander Europe, allieret øverstkommanderende i Europa
SACLANT	Supreme Allied Commander Atlantic, allieret øverstkommanderende for Atlanten
SALT	Strategic Arms Limitation Talks, forhandlinger om begrænsning af strategiske våben
SAS	Scandinavian Airlines System, det skandinaviske luftfartsselskab
SAS	Special Air Service, britisk specialstyrke
SC	Strategic Command, strategisk kommando, NATO's højeste kommandoniveau
SC ATLANTIC	Strategic Command Atlantic, Atlantkommandoen
SC EUROPE	Strategic Command Europe, Europakommandoen
SDI	Strategic Defense Initiative, forsknings- og udviklingsprogram vedrørende rumbaserede forsvarssystemer mod ballistiske missiler
SFOR	Stabilization Force, NATO-ledet stabiliseringsstyrke i Bosnien
SHAPE	Supreme Headquarters Allied Powers Europe, Europakommandoens hovedkvarter
SHIRBRIG	Multinational United Nations Stand-by Forces High Readiness Brigade, hurtig udrykningsbrigade
SNG	Sammenslutningen af uafhængige stater
SNU	Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg
SONOR	Southern Norway, enhedskommando i Sydnorge
SOUTHLANT	Southern Atlantic, det sydlige Atlantområde
SS	Schutzstaffel, beskyttelseskorps, nazistisk elitekorps, der også opstillede kampenheder under betegnelsen Waffen SS

SSS	Forsvarets Stabsstøttesystemer
STANAVFORLANT	Standing Naval Force Atlantic, permanent, multinational NATO-flådestyrke
START	Strategic Arms Reduction Talks, forhandlinger om reduktion af strategiske våben
STRIKFLTANT	Striking Fleet Atlantic, primært amerikansk Atlanterhavsflåde under NATO-kommando.
SUBACLANT	Submarines Atlantic, NATO's undervandsbådsstyrke i Atlanterhavet
TNF	Theatre Nuclear Forces, eurostrategiske våben eller mellemdistanceraketter
UFRO	Underudvalg vedrørende forsvarrets rådgivning om omstilling
UK	United Kingdom, Storbritannien
UKMF	United Kingdom Mobile Force, britisk forstærkningsstyrke til Enhedskommandoens område
UKRBAT	Ukrainian Battalion, ukrainsk bataljon i FN-styrken i Eks-Jugoslavien
ULIB	Underudvalg vedrørende ligebehandling i forsvaret
UM	Udenrigsministeriet
UNEF	United Nations Emergency Force, FN-styrke i Gazaområdet
UNFICYP	United Nations Peace-Keeping Force in Cyprus, FN-styrke på Cypern
UNPROFOR	United Nations Protection Force, FN's fredsbevarende styrke i Eks-Jugoslavien
UNTSO	United Nations Truce Supervision Organisation, FN's mission til overvågning af våbenstilstanden efter den første Mellemøstenkrig
URT	Underudvalg vedrørende rationalisering og teknologi
USAM	Underudvalg vedrørende samarbejdsvirksomheden i forsvaret
UVA	Underudvalg vedrørende arbejdsmiljø i forsvaret
UVØ	Underudvalg vedrørende økonomiske forhold i forsvaret
VIP	Very Important Person, meget betydningsfuld person som kræver særlig hensynstagen
WESTLANT	Western Atlantic, det vestlige Atlantområde
WEU	Western European Union, den vesteuropæiske union

Stikordsregister

Stikordsregistret omfatter person- og stednavne, betegnelser for myndigheder, militære enheder og organisationer samt forsvarslove m.v. Desuden er medtaget et antal begreber og begivenheder, men visse af de hyppigst forekommende ord som eksempelvis Danmark, forsvarspolitik, fredsstruktur, fredsstyrke, kontrol, materiel, personel, planlægning, værn og værnsfælles er ikke inkluderet. Dog er sådanne ord medtaget i specifikke sammenhænge. Den anvendte fremgangsmåde har ikke udelukket, at der er et betydeligt antal sidehenvisninger til enkelte ord.

Tilførsord er som hovedregel dækket ved angivelse af det tilsvarende navneord.

Hvor det er skønnet hensigtsmæssigt, er personer, der optræder på illustrationer, og i øvrigt omtales andetsteds i bogen, medtaget, selvom de ikke er angivet i den til illustrationen knyttede tekst. Personer, som efter omtale på navn efterfølgende alene angives ved funktion, er i relevant omfang medtaget under navn i henvisningerne.

Hidrører en sidehenvisning fra en illustration eller illustrationstekst, er henvisningen kursiveret. Ophavsmand til illustrationer er som oftest ikke medtaget i registret.

ABC-våben, se atomvåben
ABM-traktaten: 113, 140, 166, 239
ACE (se også SACEUR): 251, 252
ACLANT (se også SACLANT): 251, 252
Adenauer, Konrad: 96
adjutanturafdeling: 82, 82, 92
adjutantursektion: 118, 139, 147
Administrationsdepartementet: 151
Administrationsrådet: 115, 126, 127
administrationssekretariat: 262, 264, 265
administrationssektion: 127
ADMIRALDANFLEET: 206, 250, 252, 254
Admiralitetet, britisk: 32, 39, 40
Admiralitetskollegiet: 19
Admiralitets- og Kommissariatskollegiet: 19, 25, 51
admiralitetsafdeling i Marineministeriet: 77
Adriaterhavet: 211, 213, 255, 258, 259, 270
AFCENT, se Centralregionen
Afghanistan: 141, 164, 178, 179, 206, 270
AFNORTH, se Nordregionen

AFNORTHWEST, se Nordvestregionen
AFOR: 255
AFSOUTH, se Sydregionen
AGA: 160
Agadirkrise: 40
AGT: 160
AGU: 160
AGV: 160, 175, 178, 189
AIRCENT: 87, 225, 252
AIRNORTH: 87, 251, 252, 254
Akademisk Skyttekorps: 70
Alba: 237
Albanian Force, se AFOR
Albanien: 204, 210, 211, 237, 254-256, 258, 259
Alexandra: 29
alliancen, se NATO
Allied Air Forces Central Europe, se AIRCENT
Allied Air Forces Northern Europe, se AIRNORTH
Allied Air Forces Southern Europe: 87
Allied Commander-In-Chief Channel, se CINCHAN

- Allied Command Europe Mobile Force, se AMF
 Allied Force: 254, 254
 Allied Forces Central Europe: 87
 Allied Forces Mediterranean: 87
 Allied Forces Northern Europe: 86, 87
 Allied Forces Southern Europe: 87
 Allied Harvest: 255
 Allied Land Forces Denmark: 87
 Allied Land Forces Norway: 87
 Allied Land Forces Central Europe: 87
 Allied Land Forces Southeastern Europe: 87
 Allied Land Forces Southern Europe: 87
 Allied Naval Forces Central Europe: 87
 Allied Naval Forces Northern Europe: 87
 Allied Naval Forces Southern Europe: 87
 Allieredes Danske Våbenfæller, De: 146
 Alperne: 251
 Als: 30, 31
 alternativt sikkerhedspolitisk flertal: 164, 167, 186, 187, 272
 Amerika, se USA
 AMF: 153, 154, 171
 ammunition: 56, 104, 154, 171, 175, 214, 255
 Ammunitionsarsenalet: 81, 83, 180
 ammunitionstrydning: 247, 255, 259
 analyseafdeling: 262, 263
 Andenes: 207
 2. Verdenskrig: 11, 12, 16, 32, 34, 36, 44, 47, 49, 50, 50, 51-53, 55, 61, 61-63, 67, 70, 74, 76-78, 86, 106, 107, 112, 132, 193, 203, 234, 268, 272, 276
 Andersen, Alsing: 47, 52, 53, 54
 Andersen, Tage (se også bilag 3 og 4): 108
 Andorra: 204
 Angmagssalik: 63, 112,
 Annan, Kofi: 221, 238, 254
 Anti-Ballistic Missile, se ABM
 antiubådsmodul: 170
 Antvorskov: 189
 A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formål, se Møller, A.P.
 Arabiske Liga, Den: 207
 arbejdsmiljø, se miljø
 arbejdsskade, se miljø
 arméen: 34
 Armenien: 204
 Armoured Division, 1. (UK): 221, 221, 269
 Army Council, britisk: 39
 artilleri (haubits): 30, 36, 98, 100, 101, 101, 102, 113, 132, 141, 143, 148, 176, 192, 205, 214, 221, 233, 233, 235, 248, 275
 artilleriskib: 55, 56
 Aserbajdsjan: 204
 Athenretningslinjer: 119
 Atlanterhavet, Atlanten: 63, 75, 154, 192, 192, 199, 202, 205, 238
 Atlantkommandoen, se SACLANT
 Atlantpagten, se NATO
 atomvåben (ABC-våben, kernevåben, masseødelæggelsesvåben): 92, 96-98, 98, 99, 100, 101, 101, 102, 104, 119, 120, 122, 123, 140, 164-167, 171, 177, 186, 199, 205, 243, 250, 268
 atomvåbenfri zone: 167, 168, 191
 1864 – Da Europa gik af lave: 28
 Avedøre Batteri: 34
 Avnø: 217
 Auchinleck, C.: 49
 Auderød: 191
 Australien: 70
 Axelsen, K.L.: 242
 Bache, Marianne: 212
 Backfire: 165
 Bagsværdfort: 34
 BALTBAT: 230, 236
 Balkan; 200, 210, 211, 234, 242, 258, 259, 268, 270
 Balkankrigen i 1912: 32
 Ballistic Missile Early Warning System, se BMEWS
 BALTNET: 236
 BALTAP, se COMBALTAP
 BALTIC: 105
 baltisk forsvarsakademi: 236
 Baltikum (baltiske stater): 199, 203, 229, 230, 236, 237, 244
 baltisk flyvekontrollsystem, se BALTNET
 baltisk fredsbevarende bataljon, se BALTBAT
 baltisk minerydningsstyrke, se BALTRON
 BALTRON: 236
 Bang-Jensen, Poul: 73, 74
 Barakke Batteri: 34
 basiskommando: 116
 Baunsgaard, Hilmar: 129, 187
 bedømmelsesråd: 162
 befalingsmænd, se sergentgruppen
 befrielsen: 64, 64, 69
 Befrielsesregeringen: 64, 65, 84
 Belgien: 34, 71, 96, 111, 123, 123, 165, 169, 172, 204, 206, 230

- Beograd: 213
 beredskab, forsvarets: 41, 47, 54, 74, 80, 83-85, 88, 90, 91, 100, 103, 126, 133, 173, 185, 205, 216, 218, 224, 225, 230, 232, 259, 260, 263, 267
 beredskabskontrakt: 178
 beredskabsplan, marts 1948: 73
 Beredskabsstyrelsen: 180, 242
 Berlin: 32, 73, 74, 97, 119, 141
 Berlinmuren: 119, 192, 193, 199
 Bernstorff Batteri: 34
 beskyttelsesvest (fragmentationsvest): 214, 214
Betænkning om forsvarets fremtidige personel- og uddannelsesstruktur: 157, 160
 Bevin, Ernest: 71, 74
Berlingske Tidende: 110, 220
 bevogningsfartøj: 103, 114
 Bjerg, Hans Christian: 34, 56
 Bihac: 212
 von Bismarck, O.E.L.: 29, 33, 244
 Blair, Tony: 235
 Blast Test Vehicle: 170
 Blay, Peter: 208
 Blixenkroner-Møller, O. (se også bilag 1 og 3): 145, 146, 151-153, 153, 182
 blokade, se embargo
Bløksprutten: 37, 46, 159
 BMEWS: 113
 Boerkrigen: 39
 B-officer: 276
 Bojesen, Bo: 125, 151
 Boligministeriet: 44, 180
 bomberydning: 255, 267
 bonapartisme: 34
 Bonn: 96, 97, 107, 202
 BOPA: 59
 Borch, O.: 177
 Borgerrepræsentationen: 26
 Borgmester Jensens Allé: 92
 Bornholm (se også Bornholms Værn): 64, 66, 66, 67, 68, 95, 99, 106, 107, 177, 248, 255, 268
 Bornholms Region: 80, 88, 194
 Bornholms Værn: 186, 237, 248
 Bosnien: 204, 208-210, 210, 211, 211, 212, 213, 213, 214, 214, 218, 229, 230, 231, 232, 235, 244, 245, 254, 258
 Bosnien-Hercegovina, se Bosnien
 Branner, Hans: 54
 Brandt, Willy: 141
 Bredevad: 54
 Brezjnevič, Leonid: 122
 brigade: 83, 93, 94, 102, 103, 114, 145, 151, 154, 155, 171, 178, 209, 210, 217, 218, 220, 221, 228, 231, 232, 233, 237, 248, 255, 259
 Brind, Patrick: 86
 britisk, se Storbritannien
 Brunssum: 206, 251, 253
 bruttonationalprodukt: 246, 271
 Bruxelles: 4, 121, 123, 123, 149, 150, 153, 179, 202
 Bruxellestraktaten: 71, 74, 96, 235
 Brødeskov: 129
 Brøndum, E. (se også bilag 5): 169
 B-52: 112
 Buddinge Batteri: 34
 budget, se økonomisk ramme
 budgettering: 182, 183
 Buhl, Vilhelm: 59, 64, 65
 Bulgarien: 204
 Bureauet for Arméens Kommandosager: 23
 Bush, George: 192, 199, 200, 238, 239
 bygge- og anlægsplan: 147, 264
 byrdefordeling: 191, 193
 Bælthavet: 54
 Børsen: 18

 Capability Plan, SACEUR's: 99
 cafeteriaudvalg: 164
 cafeteriavirksomhed: 164, 181, 181, 183
 Camp Bülow: 209
 Camp David: 119
 Canada: 63, 74, 84, 107, 112, 129, 131, 132, 141, 150, 154, 172, 204, 229
 Carter, Jimmy: 141, 164, 166
 Carter, W.R.: 87
 Catalina: 112
 CC: 250, 251, 252
 CC AIRNORTH: 251
 CC NAVNORTH: 251
 Ceausescu, Nicolae: 192
 Centraleuropa: 172, 176, 192, 193, 199, 200, 203, 205, 206, 233, 234, 236, 238, 243, 244, 250, 268, 274
 Central Mediterranean Area: 87
 Centralregionen (AFCENT): 86, 99, 105-107, 150, 172, 205, 206, 225, 252, 259
 Centrumdemokraterne: 154, 187, 217, 232, 248
 Centurion (se også kampvogn): 168, 169, 174, 233
 C-130: 207, 210, 232, 249
 CFE: 192-194, 198, 199, 205, 215, 216, 226, 238, 239

- Chamberlain, Neville: 49
 Charlottenlundfort: 34
 checkpoint: 210
 chef for Forsvarets Operative Stryker (se også under navn samt bilag 4): 14, 16, 17, 123, 126, 126, 127, 131, 134, 137, 145, 155, 191, 197, 241, 247, 252, 260
 chef for forsvarsstaben, se forsvarsstaben og tillige under navn samt bilag 2
 chefsgruppe: 160, 180, 222, 265
 chefsnævn, norsk: 78, 132, 133
 Chiefs of Staff Committee, britisk: 42, 49-51
 Chieftain (se også kampvogn): 169
 Christensen, J. Grønnegaard: 174
 Christensen, J.C.: 36
 Christiansasekretariat: 197
 Christian VIII: 25
 Christian IX: 30
 Christian X: 41, 41
 Christiansborg: 26
 Christiansen, Michael (se også bilag 6): 191, 195
 Christiansen, Poul Verner (se også bilag 6): 36, 148
 Christiansholms Batteri: 34
 Christiansø: 83, 197, 247
 Churchill, Winston: 49, 50, 50, 51, 68, 71
 CINCGERFLEET: 206
 CINCHAN: 85, 205, 206
 CINCNORTH: 86, 87, 95, 106, 252
 CINCUKAIR: 205
 cirkulære om Forsvarschefens ansvarsområder: 15, 260
 cirkulære om samarbejde og samarbejdsudvalg i statens virksomheder og institutioner: 163
 civilt personel: 17, 91, 92, 116, 117, 129, 138, 147, 160, 221, 222, 227, 228, 239, 265, 278
 civiluddannelse: 105, 144
 civilundervisning: 93, 144
 CJTF: 228, 230, 250, 252, 253
 von Clausewitz, K.: 31, 32, 32, 33, 34, 39
 Clinton, Bill: 230
 CNAD: 168
 Colberg: 21
 Collet, B.J. (se også bilag 5): 187
 COMAIRBALTAP: 106, 107, 108
 COMAIRNORTH: 86
 COMBALTAP (Enhedskommandoen for den sydlige del af Nordregionen) (se også under navn samt bilag 4): 14, 17, 105, 106, 107, 108, 108, 125-127, 133, 134, 153, 154, 171, 172, 175, 177, 206, 225, 251, 252, 259
 Combined Chiefs of Staff, The, amerikansk-britisk: 50
 Combined Joint Task Force, se CJTF
 COMLANDDENMARK: 86, 94
 COMLANDJUT (dansk-tyske korps, det): 106, 107, 108, 205, 206, 220, 252, 253
 COMLANDNORWAY: 86, 94
 COMLANDZEALAND: 106, 107, 108, 206, 252
 Committee of Imperial Defence: 39, 40, 42, 49
 COMNAVBALTAP: 106, 107, 108
 COMNAVNORTH: 86, 105
 COMNAVNORCENT: 105, 106
 Component Command, se CC
 Conventional Forces in Europe, se CFE
 Corbett, J.: 39
 Conference of National Armaments Directors, se CNAD
 Congo: 111, 111, 270
 Corporal: 98
 cost sharing: 144
 van Creveld: 266
 CSCE: 141, 199, 201, 203, 217, 223, 228, 234, 238
 C-47: 130
 Cuba, Cubakrisen: 119, 120, 121, 122, 140
 Cypern: 111, 185, 204, 206, 210, 211, 218, 221, 270
- Dagestan: 235
 Damgaard, Knud: 176-178, 227
 DAMIREP: 4, 14
 DANBAT: 210, 212, 231
 Daneborg: 112
 Danmarks Kommunistiske Parti (Kommunisterne): 75
 Danmarks Retsforbund, Retsforbundet: 98, 99, 104, 114
 Dannevirke: 29, 30, 31
 DANOR: 111
 danske aeronautiske Selskab, Det: 43
 Danske Brigade, Den, i Sverige: 57, 58, 59, 64
 Danske Brigade, Den, i Tyskland (se også Danske Kommando i Tyskland, Det): 65, 66, 69, 94
 Danske Division: 233, 245, 253
 Danske Internationale Brigade, Den: 218, 221, 219, 220, 221, 221, 222, 233, 245, 248, 259, 269, 271
 Danske Kommando i Tyskland, Det: 86, 94, 105, 107
 Danske Livregiment: 221, 248
 danske stræder, de: 202
 Dansk forsvar af i dag: 185
 Dansk forsvar i udvikling. Regeringens forslag til en forsvarsordning: 186
 Dansk Forsvars Managementprojekt, se DeMap

- Dansk Forsvars Managementprojekt- og Ressourcestyringssystem, se DeMars
 Dansk Management Forum: 225, 225
 dansk-tyske korps, det, se COMLANDJUT
 dansk-tysk-polsk korps, se Multinational Corps Northeast
 Dansk udenrigspolitiske Institut, se DUPI
 Dardanelleroperationen: 40
 Dayton: 232, 235, 239, 258, 275
 DC-8: 186
 DDR, se Østtyskland
 decentralisering (delegering): 12, 52, 114, 115, 117, 118, 124, 126, 133, 135, 164, 180, 181, 181, 182-185, 188, 194, 195, 198, 224, 260, 281, 281
 Defence Committee, britisk: 47, 49
 Defence Planning Committee, se DPC
 Defence Planning Questionnaire, se DPQ
 dekorering, se medalje
 Delaparte, Jaques: 254
 Delfinen-klassen (se også undervandsbåd): 174
 delkoncept: 169, 174
 delegering, se decentralisering
 DeMap: 240, 263
 DeMars: 240, 248, 265
Demokratiet og Krigen: 25
 departementchef: 56, 79, 79, 151, 168, 242
 departementchef i Forsvarsministeriet, se forsvarsdepartement og tillige under navn samt bilag 6
 DEW Line: 112
 DIB, se Danske Internationale Brigade, Den
 differentieret tjenestetid, se uddannelse
 direktiv, se instruks
 Distant Early Warning Line, se DEW Line
 division (se også Danske Division, Polske Division og Tyske Division): 21, 65, 83, 92, 93, 171, 176, 205, 253
 dobbeltløsesystem: 119
 doktrin, se koncept
 Douhet, Giulio: 43
 DPC: 149
 DPQ: 150
 Dragør: 245
 Dragørfort: 34, 55
 Draken (se også kampfly): 216, 217, 217, 273, 275
 driftsvirksomhed: 181, 224, 224, 256, 258, 261, 263-265
 drone: 221, 255
 Dronningen, se Hendes Majestæt Dronningen
 Dronningens Livregiment: 248
 dræbte, se tab
 DSB: 84
 DUPI: 168
 Dybbøl: 29, 30, 31
 Dybbøl Mølle: 31
 Dylægekorpsset: 115
 Dyvig, Peter: 168
 Dyvigrapporten: 167, 168
 dækningsstyrke: 93-95, 100, 102, 107, 114, 143, 145
 Eagle: 237
 EAPC: 204, 236
 Eastern Mediterranean Area: 87
 Eckernförde: 27
 EDC: 96, 97
 EF (se også EU): 200, 201, 208, 209, 258
 EFOS, se Etablissementsforvaltningssystem
 efterretningsafdeling: 38, 82, 82, 90, 91, 92, 126
 efterretningsstab, norsk: 133
 efterretningsvirksomhed (se også Forsvartets Efterretningsstjeneste): 36, 38, 44, 47, 56-58, 74, 123, 261, 263
 eftersøgnings- og redningstjeneste: 122, 267
 efteruddannelse: 160
 Eisenhower, Dwight D.: 50, 85, 86, 97, 119, 123
 Ejderen: 29
 Ejderprogram: 29
 Ekman, Henrik H.: 268
 eksistensforsvar: 43
 Eks-Jugoslavien, se Jugoslavien
 Elben: 86, 107, 205
 elektronisk opklaringskompagni: 217
 11-mandsgruppen: 157, 173, 175, 177
 "Elverhøj": 57
 Ellemann-Jensen, Uffe: 207, 220, 227
 Elson, Edvard E.: 215
 embargo (blokade): 207, 207, 208, 209, 211, 211
 EMOP: 236
 embedsmandsudvalg 1991: 216-218, 222
 enevælden: 11, 19, 22, 25, 31, 51
 Engell, Hans (se også bilag 5): 168, 171, 173-175, 177, 186, 187
 Enggaard, Knud (se også bilag 5): 180, 187, 189, 218
 Enhanced and More Operational Pff, se EMOP
 enhedsomkostningssystem: 147, 148
 Enhedskommandoen for den sydlige del af Nordregionen, se COMBALTAP
 enhedsuddannelse: 278, 279
 enhedsværn: 52, 129, 130, 134

- Eriksen, Erik: 82
 ESDI: 200, 202, 235, 250
 eskadre: 26, 52, 188, 191, 280
 eskadrille: 144, 145, 171, 251
 Eskadrille 730: 254
 eskortefartøj: 84
 Estland: 204, 236, 237, 254, 258
 Estrup, J.B.S.: 36
 etablisement (se også under flyvestation, flådestation og kaserne samt stednavn): 56, 131, 136, 181, 181, 183, 189, 195, 239, 247, 261, 264
 Etablisementsforvaltningssystem: 240
Et forsvar for fremtiden – på vej mod år 2000: 186
 etnisk udrensning: 254-256, 259
 EU (se også EF): 179, 201, 203, 204, 227, 234-236, 240, 243, 244, 250, 258, 270
 Euro-Atlantiske Partnerskabsråd, Det, se EAPC
 EUROGROUP: 123
 Europa: 16, 20, 25, 27-29, 31-33, 39, 46, 48, 49, 63, 68, 70, 71, 73, 82, 85, 87, 87, 92, 95, 97-99, 101, 112, 119, 120, 123, 140, 141, 154, 165, 166, 168, 169, 171, 191, 192, 192, 193, 198-203, 204, 205, 208, 216, 218, 228, 229, 235, 237, 238, 243, 244, 246, 250, 251, 252, 255, 258, 259, 268
 Europakommandoen, se SACEUR
 Europæiske Forsvarsfællesskab, Det, se EDC
 Europæisk Sikkerheds- og Forsvarsidentitet, se ESDI
- Facts about Denmark*: 185
 faglig enhed, se logistik
 fagstab: 15, 16, 133, 135, 136, 140, 151, 156, 157, 164, 173, 174, 184, 194-196, 239, 242, 256, 258, 262-265, 282
 Fakse, Fakse Bugt: 176
Fakta om forsvaret: 185
 Falklandskrigen: 268
 Falster: 268
 Falster-klassen (se også minelægger): 245, 249
 Farum: 248
 farvandsafdeling: 38
 Farvandsdirektoratet: 180
 farvandsovervågning: 112, 170
 Farvandsvæsenet: 180, 197, 247, 264
 felthospital: 208, 220, 237
 felthær, se hær
 felttoget i Skåne 1709-10: 19
 femårsplanlægning: 147, 148, 170
 F 35, se Draken samt kampfly
- F-84 (se også kampfly): 93, 102, 114
 FIIN, se Forsvarets Integrerede Informatiknetværk
 F-100 (se også kampfly): 102, 114, 166, 169
 F-104 (se også kampfly): 114
 finanslov: 36, 99, 139, 142, 145, 147, 157, 164, 186, 187, 189, 217, 232, 260, 263, 273
 Finansminister, britisk: 40, 49, 50
 Finansminister, dansk: 36, 47, 79, 79
 Finansministeriet: 79, 79, 114, 115, 117, 146, 152, 162, 164, 191, 198, 225, 232, 240
 finansudvalget: 36, 167, 169, 187
 Finderup: 252, 254
 Finland: 53, 73, 97, 107, 204, 232, 269
 finsk-sovjetisk venskabs-, samarbejds- og bistandspagt: 73, 107
 fiskeriinspektion: 112, 267
 fiskeriinspektionsskib, se inspektionsskib
 14. januar-udvalget: 128, 132
FKO Bulletin: 185
FKO Kontakt: 185
 Flakfort: 34, 55
 flankeområde: 205
 flerskudsraketskaster (MLRS): 221, 233, 233, 275
 flexible response, fleksibelt svar: 120, 203
 Flygtningehjælp, Dansk: 227, 228
 flyoperation: 230
 flystøttekoordineringshold: 212, 232
 Flyvefisken, se Standard Flex 300
 Flyvematerielkommandoen (se også materielkommando): 117, 196, 197, 247, 257, 280, 281
 Flyvematerieltjenesten: 117
 Flyverhjemmeværnsinspektøren: 118
 Flyverkommandoen: 14, 80, 83, 118, 136, 281, 281
 Flyverkommandointendanten: 118
 Flyverkommandolægen: 118, 135
 flyverprovst: 118, 162
 flyverstab: 117, 118, 136, 137, 137, 158, 202
 Flyvertaktisk Kommando (se også operative kommandoer): 116, 184, 196, 197, 247, 249, 257, 280, 281, 281
 flyvesikkerhed: 225, 226, 263
 Flyveskolen: 217
 flyvestation (se også etablisement samt under stednavn): 54, 68, 95, 96, 103, 108, 150, 154, 163, 175, 183, 183, 217, 221, 226, 245, 248, 249, 254, 273, 276, 280
 flyvevåben: 12, 43, 47, 50, 60, 65, 68, 69, 78, 80, 81, 82, 84, 98, 99, 101, 105, 113, 114, 116, 118, 120, 130, 135, 136, 137, 142, 144, 151, 161, 166, 169, 179, 181, 194, 202, 216, 217, 221, 225, 226, 248, 249, 260,

- 269, 275, 278-280, 281
- Flyvevåbnets Fenrikskole: 83, 115
- Flyvevåbnets Officersskole: 83, 115, 161
- flåde (marine): 18, 19, 20, 22, 25-27, 28, 29, 30, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 39, 41-43, 47, 48, 48, 52, 55, 56, 56, 58, 65, 65, 80, 84, 86, 87, 91, 93, 95, 97, 99, 100, 103, 105, 106, 107, 139, 144, 154, 156, 170, 173, 179, 190, 207, 233, 245
- Flådens oprør: 56
- flådens ran: 22, 23
- Flådens Stab: 36-39, 47, 52
- flådeplan 1982: 144, 145
- flådestation (se også etablerement samt under stednavn): 67, 150, 163, 183, 183, 188, 188, 189, 276, 280
- FN: 14, 68, 71, 73, 108, 109, 109, 111, 111, 112, 120, 141, 185, 185, 192, 206, 207, 207, 208, 209, 210, 210, 211-213, 213, 214, 215, 215, 216, 217, 220, 223, 223, 227, 228, 230, 231, 232-235, 237, 241-244, 254, 255, 258, 259, 263, 267, 270, 270, 275, 276, 279
- FN-afdelingen: 112, 210, 221
- FN-pagten: 68, 108, 109, 111, 254
- FN-styrke: 109, 111, 185, 208, 212, 213, 214, 221
- FN's generalsekretær: 111, 212, 221, 238, 254
- Foch, F.: 39
- fodnote, fodnotopolitik: 167, 186
- Fokker C. V.: 43
- Folkeforbundet: 42, 43
- Folketinget: 17, 47, 54, 61, 75, 79, 81, 83-86, 93, 94, 95, 97, 98, 103, 105, 108, 111, 113-115, 129, 131, 132, 135, 142-144, 152, 154, 157, 165-168, 174, 186, 187, 191, 194, 195, 208, 210, 211, 213, 218, 219, 222, 242, 254, 264, 272, 280
- folketog til Christiansborg: 25
- forbindelsesgrupper, Forsvarschefens: 91, 225
- Forbundsrepublikken Tyskland, se Vesttyskland
- Force Goals: 149, 150
- Force Proposals: 149
- Force Review: 149, 150
- Forenede Nationer, De, se FN
- Forenede Nationer, De, Erklæring af 1/1 1942: 68
- forespørgsel til Forsvarsministeren: 168, 186, 188, 280
- forfatningskampen: 36, 272
- forhandlings- og udviklingsafdeling: 262, 264
- forholdsordre til værnscheferne i 1947: 73, 74
- forholdsordre: 54, 89, 90
- FORMAT, se Forsvarets Materiefaglige Informatiksystem
- formål (opgaver), forsvarets: 16, 25, 42, 44, 47, 52, 99, 101, 141, 142, 153, 156, 183, 185, 187, 191, 205, 217, 218, 220-224, 224, 233, 240, 242, 244-246, 248-250, 256, 259, 267-270, 276, 279
- FORPAI, se Forsvarets Personeladministrative Informatiksystem
- FORPUBS, se forsvarets personeludviklings- og bedømmelsessystem
- forretningsudvalg, værnepligtiges: 164, 265
- forskningssektion: 91, 92
- forstærkninger, allierede: 91, 154, 156, 171, 186, 193, 205, 216, 223, 264, 274
- Forsvaret i 90'erne: 192
- Forsvaret i Samfundet: 185
- Forsvarets Auditørkorps: 81, 83, 197, 228, 247
- Forsvarets Brevskole: 249
- Forsvarets Bygningstjeneste: 79, 81, 83, 194-196, 197, 247, 264
- Forsvarets Center for Lederskab: 128, 180, 196, 212, 212, 215, 247, 249, 274, 274
- Forsvarets Civilundervisning: 94, 180
- Forsvarets Datatjeneste: 239
- Forsvarets Efterretningstjeneste: 13, 120, 127, 133, 137, 148, 171, 191, 197, 215, 239, 241, 242, 247, 256, 261, 263, 265
- Forsvarets Fabrikstyrelse: 81, 83, 180
- Forsvarets Flyhaverikommission: 225
- Forsvarets Forskningstjeneste: 142, 148, 176, 194, 196, 218, 234, 249
- Forsvarets Forskningsråd: 81, 82, 83, 91, 92, 126, 127, 142, 176, 218
- Forsvarets Forvaltningsskole: 189, 194, 249
- Forsvarets Færdselskommission: 225
- Forsvarets Gymnasium: 83, 115
- Forsvarets Gymnastik- og Idrætsinspektion: 83, 91
- Forsvarets Gymnastikskole: 249
- Forsvarets Informatiktjeneste: 234, 239
- Forsvarets Integreerede Informatiknetværk: 239
- Forsvarets Intendanturkorps: 79, 81, 83, 180
- Forsvarets Interne Revision: 256, 262, 263, 264
- Forsvarets Krigsmaterielforvaltning: 79, 81, 83, 115
- Forsvarets Kursusinstitution: 128, 180
- Forsvarets Logistikkomité: 91, 115, 126
- Forsvarets Lægekorps: 79, 81, 83, 135, 136
- Forsvarets Materielintendantur: 79, 81, 83, 115, 136, 183
- Forsvarets Materiefaglige Informatiksystem: 240
- Forsvarets Materielnavn: 81, 83, 169
- Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste: 185, 197, 247, 265
- forsvarets overkommando, norsk: 133
- Forsvarets personeludviklings- og bedømmelsessystem: 162, 162
- forsvarets planlægningsystem: 147, 148, 155, 171, 174
- Forsvarets Personeladministrative Informatiksystem: 240
- Forsvarets Pressetjeneste: 81, 83
- Forsvarets Pædagogiske Råd: 128
- Forsvarets Rolle: 186
- Forsvarets Skibshavarikommission: 225

- Forsvarets Stabsstøttesystemer: 240
- Forsvarets Sundhedstjeneste: 195, 196, 197, 247, 280
- Forsvarets Telegrafforvaltning: 91, 115
- Forsvarets Velfærdstjeneste: 81, 83, 185
- Forsvarets udvikling 1985-1994. Perspektivplan 2. del:* 171, 174
- Forsvarets økonomi:* 232
- Forsvarets økonomi- og regnskabssystem, se FØRST
- Forsvaret år 2000. Perspektivplan 1. del:* 171
- forsvarsaftale af 15. januar 1960: 102, 103, 114, 129, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af juni 1966 ("det lille forsvarsforlig"): 113-115, 129, 150, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af 14. februar 1973: 143, 145, 152, 154, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af 25. marts 1977: 152-154, 157, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af 12. august 1981: 155-157, 170, 173, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af 29. juni 1984: 160, 167, 174, 175, 177, 179, 179, 217, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af 14. marts 1989: 187, 189, 191, 192, 215, 226, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af 13. november 1992: 216, 217, 219, 222, 232, 259, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af 8. december 1995: 232, 233, 234, 242, 247, 248, 259, 272, 273, 275, 276
- forsvarsaftale af 25. maj 1999: 132, 156, 246, 246, 248, 249, 250, 256, 259, 272, 273, 275, 276, 278
- Forsvarsakademiet: 83, 91, 138, 161, 179, 180, 196, 249, 282
- forsvarsattaché (marineattaché): 73, 91, 220
- forsvarsbudget, se økonomisk ramme
- Forsvarschef (se også under navn samt bilag 1): 4, 11-13, 13, 14-17, 17, 48, 51, 76-78, 80, 81, 81, 82, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 95, 96, 99-103, 107, 117, 118, 123, 124, 124, 125-127, 127, 128, 129, 131-136, 137, 138, 140, 142, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 155, 158, 162, 164, 171, 173, 176, 177, 177, 178, 179, 182, 182, 184, 184, 186, 189, 194, 195, 195, 196, 198, 201, 202, 204, 210, 212, 213, 214, 215, 215, 216, 218, 221, 224, 225, 225, 226, 227, 229, 230, 240-242, 242, 243, 243, 244, 256, 257, 260, 261, 262, 264, 265, 267, 276, 280, 281, 282
- Forsvarschefens ansvarsområder, jf. cirkulære af 18. januar 1991: 260, 261
- Forsvarschefens krigshovedkvarter: 14, 241
- Forsvarschefsmyndighedsvåben: 4
- Forsvarschefens Repræsentation ved NATO's hovedkvarter, se DAMIREP
- Forsvarschefens Sikkerhedspolitiske Kursus: 179, 180
- Forsvarschefens skitse til forsvarets udvikling 1985-1989:* 174, 175
- Forsvarschefsskitse 1975:* 152, 153, 154, 185
- forsvarsdepartement (departementschef): 17, 19, 36, 80, 115, 117, 118, 130, 142, 148, 151, 155, 191, 195, 242
- forsvarsforlig, se forsvarsaftaler
- Forsvarskomiteén: 85, 88
- Forsvarskommandoen (se også Forsvarschef): 4, 14, 14, 15-17, 47, 85, 130-136, 136, 137, 137, 138, 140, 142-148, 151, 152, 155, 156, 158, 160, 162, 163, 164, 168-171, 173-181, 182, 183, 183, 184-186, 189, 192, 194, 195, 195, 196, 197, 198, 202, 206, 209, 212-215, 218, 219, 222, 224, 225, 226, 227, 230, 232-234, 239-241, 241, 242, 246, 247, 247, 248, 256, 261, 262, 263-265, 266, 269, 270, 272, 275, 276, 279, 280, 280, 281, 281, 282
- Forsvarskommandoens sekretariat: 158
- Forsvarskommandoens virksomhedsregnskab:* 186
- Forsvarskommandoens årsberetning:* 186
- Forsvarskommandolægen: 138, 158, 164, 195
- Forsvarskommandomærke: 4
- Forsvarskommissionen af 1866: 34, 36
- Forsvarskommissionen af 1902: 36, 37, 37, 47
- Forsvarskommissionen af 1919: 42
- Forsvarskommissionen af 1946(50): 68-70, 72-84, 92, 114
- Forsvarskommissionen af 1969: 131, 132, 141-144, 150, 175, 187, 191
- Forsvarskommissionen af 1988: 187, 191-196, 200, 215, 216, 226
- Forsvarskommissionen af 1997: 233, 234, 242-246, 248
- forsvarskoncept, se koncept
- forsvarsslov, se hærløvslov og søværnslov (før 1950) samt organisationslov, personellov og hjemmевærnslov
- Forsvarsminister (se også under navn samt bilag 5): 12-14, 17, 36, 38, 41-43, 47, 48, 52-54, 65, 68-70, 73, 74, 76, 76, 77, 77, 78-82, 84, 85, 86, 88, 94, 95, 99, 100-103, 114, 115, 119, 119, 123, 125-135, 142-144, 145, 146, 149, 150, 152, 153, 154-157, 162, 165, 168-171, 173-176, 177, 179, 180, 184, 186, 187, 189, 195, 198, 218, 220, 226, 234, 237, 238, 241, 242, 243, 246, 248, 256, 257, 260, 261, 280
- Forsvarsministerens Rådgivnings- og Analysegruppe: 197, 218
- Forsvarsministeriet (se også Forsvarsminister): 12, 13, 16, 17, 78-80, 83, 84, 91, 94, 101, 115, 117-119, 123, 126-128, 130, 132, 133, 136, 139, 142, 143, 148, 151, 152, 154, 155-157, 160, 162, 164, 168, 169, 174-176, 180, 181, 184-187, 195, 197, 198, 218, 219, 224-226, 232, 234, 239, 242, 247, 257, 260, 261, 265, 279, 280, 281
- Forsvarsministeriet, Regnskabssekretariatet: 197, 247
- Forsvarsministeriets Forvaltningsdirektorat: 115, 118, 136, 139
- Forsvarsministeriets Fæstnings- og Natursekretariat: 247
- Forsvarsministeriets Jagtbestyrer: 247
- Forsvarsministeriets konsulenter: 83
- Forsvarsministeriets koordinerende organ for den tekniske virksomhed: 151
- Forsvarsministeriets planlægningsenhed: 155, 174
- Forsvarsministeriets projektledelse vedrørende langtidspanlægning, 1977: 155
- Forsvarsministeriets rationaliseringsafdeling: 151, 184
- Forsvarsministeriets rationaliseringsnævn: 115, 150, 151, 181
- Forsvarsministeriets rationaliseringsudvalg: 114, 115

- forsvarsordning, se hærlov og søværnslov (før 1950) samt organisationslov, personellov, hjemmeværnslov, forsvarsaftale og tillægsaftale
- Forsvarsplanlægningskomitéen, se DPC
- forsvarspolitisk udvalg i 1965: 114, 115, 125, 130, 150
- Forsvarsråd: 47, 52, 131, 145, 146, 153, 195
- forsvarsstab (chefen for forsvarsstaben): 4, 11, 13, 14-17, 17, 47, 48, 52, 76, 78-82, 82, 83, 84, 88, 90-92, 92, 117, 125-127, 127, 128, 130-133, 135-137, 137, 138-140, 142, 146, 146, 147, 151, 154, 155, 157, 158, 160, 164, 174, 177, 182-186, 188, 189, 191, 194, 195, 195, 196, 196, 197, 215, 224, 230, 234, 239-242, 243, 256, 257, 260, 261, 262, 265, 281
- forsvarsstab, midlertidig: 74
- forsvarsstabsmærke, se Forsvarskommandomærke
- forsvarsstabens samarbejdsudvalg: 164
- forsvarsstyrelse: 78-81, 88, 91, 99, 101, 105, 107, 118, 124, 126, 127, 129-134, 139
- forsvarsudvalg, Folketingets: 99, 102, 104, 125, 131, 144-146, 151, 154, 156-158, 168
- forsvarsvilje: 274, 274
- forsynings- og transportafdeling: 82, 82, 91, 92
- forsyningsstab, norsk: 133
- forsøgspanservogn, se panservogn
- Fortunfort: 34
- forureningsbekæmpelse: 170, 249, 256
- forureningsbekæmpelsesmodul: 170
- forvaltning, forvaltningsbestemmelse: 16, 76, 84, 115, 131-133, 139, 151, 160, 198, 224, 261, 263-265
- forvaltningsafdeling: 262, 264, 265
- forvaltningsniveau, se niveau I, II, III
- Forvaltningsnævnet: 114, 115
- fragmentationsvest, se beskyttelsesvest
- Frandsen, J.C.: 242, 257
- Frankrig: 21, 22, 27, 29, 32, 33, 34, 36, 39, 39, 40, 51, 71, 85, 96, 97, 109, 120, 121, 123, 123, 140, 169, 172, 200, 201, 203, 204, 207, 230, 232, 235, 237, 246, 253, 254, 255
- Franske Revolution, Den: 21, 25
- Fransk-tyske krig 1870-71, Den: 33, 34
- freden i Wien 1864: 31
- Fredericia: 27, 29, 30, 189
- Frederik III: 18
- Frederik IV: 19
- Frederik VI: 24, 25
- Frederik VII: 25, 26, 26, 30
- Frederik IX: 4, 146
- Frederik den Store: 21
- Frederiksborgmuseet: 215
- Frederikshavn: 150, 188, 191
- fredsbevarende: 108, 202, 206, 208, 208, 209, 212, 214, 216, 217, 220, 223, 228, 230, 232, 237, 240, 243, 258, 259, 275, 279
- fredsdividende: 246, 259, 276
- fredsskabende: 202, 216, 217, 220, 223, 230, 237, 240, 259, 279
- fredsstøttende: 218, 228, 244, 227, 228, 244, 250, 274
- Freedman, Lawrence: 272
- fregat: 27, 65, 65, 67, 93, 103, 112, 113, 144, 144, 154, 176, 179, 189, 190, 275
- Fremskridtspartiet: 154
- Fremtidens Forsvar*: 243
- Frihedsmuseet: 60
- Frihedsrådet: 58, 58, 59
- Friis, Claus Achton: 4
- Frikorps Danmark: 61
- friskning af mobiliseringsstyrke: 173, 186, 189, 245
- Frost, Sergius: 188
- F-86 (se også kampfly): 114
- F-16 (se også kampfly): 155, 161, 169, 174-176, 216-218, 232, 233, 249, 254, 254, 255, 259, 269, 275, 279
- Fultontale, Churchills: 71
- Furesø: 34
- Fyn: 29, 41, 56, 99, 106, 107, 177, 268, 273
- Fynbo, L.C.: 257
- Fynske Livregiment: 189
- Fyr- og Vagervæsenet: 83, 180
- fællessamarbejdsudvalg: 163, 164
- færdssikkerhed: 225, 263
- Færøerne: 44, 61, 62, 202, 242, 243, 243
- Færøernes Kommando: 87, 197, 247, 280
- Førslev, C.C.J. (se også bilag 3): 81, 82
- FØRST: 181, 240
- første samlede tjenestetid, se uddannelse
- førsteslagsstrategi: 165
1. Verdenskrig: 32, 34, 38, 39, 42, 43, 48, 52-55
- Galipoli: 40
- Gallup: 274
- Garde, Hans Jørgen (se også bilag 1 og 2): 191, 196, 215, 242, 242, 243
- Gardehussarregimentet: 44, 248
- Garderhøjfort: 34
- Garderkasernen: 235, 238, 238
- Garnisons Kirke: 83
- de Gaulle, Charles: 121
- Gaza: 111, 218, 270

- gejstlig betjening: 162
 Gemzell, Carl-Axell: 268
 Generaladjutantstaben: 23, 24
 generaldirektorat: 84, 115
 generalinspektør: 36, 115, 133, 281
 generalinspektør for søartilleriet: 36
 Generalkommandoen: 43, 44, 47, 55, 58, 65, 68-70, 76, 76, 77, 78, 80, 281
 Generalkommissariatskollegiet: 19
 Generalkrigskommissariatet: 19, 51
 Generalkvartermesteren: 23
 Generalkvartermesterstaben: 21, 22, 23
 Generallægen: 135
 Generalstab, britisk: 39, 40
 Generalstab, dansk: 19, 22, 23, 24, 29, 30, 37, 38, 38, 43, 44, 44, 47, 48, 53, 76
 "generalstab, den lille": 57, 59
 Generalstab, fransk: 21, 39
 Generalstab, preussisk: 21, 22, 32, 33, 39
 Generalstab, tysk: 21, 33, 39
 Generalstab, østrig-preussisk: 33
 Generalstabens Bureau: 23, 24
 Generalstabens efterretningsafdeling: 76
 Generalstabens efterretningssektion: 82
 Generalstabens kommandoafdeling: 44, 76
 Generalstabens generalstabsafdeling: 44, 76
 Genève: 97, 166
 Genèvekonferencen i 1955: 97
 genindkaldelse (mønstring): 19, 65, 84, 91, 94, 100, 114, 143, 189, 279
 Gentofte Batteri: 34
 Geodætisk Institut: 44, 81, 83, 180
 Georgien: 204, 207, 237, 239, 270
 GERFLEET: 252
 Gerlach, G. D.: 31
 Ghandi: 12
 Gibraltar Area: 87
 Gladsaxefort: 34
 von Gneisenau, A.W.: 21, 22
 Gobbi, Li: 153
 Golan: 206
 Golf, Den Persiske: 201, 207, 207, 211, 270, 275
 Goradze: 212
 Gorbartjov, Mikhail: 166, 192, 199, 200
 Gram, Victor (se også bilag 5): 114, 125-131, 134, 150
 Gratjov, Pavel: 184
 Graube, R.: 244
 Grazzanise: 254, 254
 Gress, David: 199
 Groznyj: 235
 grundloven: 27, 29
 grunduddannelse: 160, 161, 227
 Grækenland: 71, 87, 97, 111, 153, 204
 Grønland: 62, 63, 63, 66, 67, 67, 68, 112, 112, 113, 202
 Grønlands Kommando: 87, 112, 197, 247, 280
 Grønlandstraktaten af 1941: 62, 67, 112
 Grønlandstraktaten af 1951: 68, 112
 "grønne betænkninger, de": 128, 128
 Grønvedal: 62, 67, 68, 112
 Grønsund: 245
 "grå mur, den": 224
 Gulfstream (patruljefly): 210, 242, 249, 269
 Gurrehus: 179, 180, 249
 Gustav 2. Adolf: 21
 Gørtz, Ebbe (se også bilag 3): 58, 58, 59, 65, 66, 69, 73, 74, 79
 Gørtz, Vilhelm: 41
 Haderslev: 54, 189
 Hamburg: 86
 von Hanneken, H.: 55, 55, 56
 Hansen, H.C.: 97, 98
 Hansen, Poul (se også bilag 5): 99, 101, 102, 114
 Hansen, Rasmus (se også bilag 5): 69, 74, 76, 78, 79, 81, 94, 99, 100
 Hans Kongelige Højhed Kronprins Frederik: 214
 Hans Kongelige Højhed Prins Henrik: 146, 219
 Hans Majestæt Kongens Adjudantstab: 83
 Harmel, Pierre: 122
 Harmelrapporten: 122
 Harms, Claus: 243
 Harpoonmissil: 169, 175, 189, 190
 Hart, B.H. Liddell: 51
 haubits, se artilleri
 Hawk: 114, 138, 144, 145, 150, 157, 174, 233, 245, 249, 269, 275
 Hedemann, H.C.G.F.: 26
 Hedtoft, Hans: 69, 74, 75, 94, 95
 Heidelberg: 251, 253
 Heinesen, Knud: 242
 helikopter: 112, 154, 155, 175, 176, 205, 221, 232, 233, 237, 245, 246, 248, 249, 275
 Helms, Adam (se også bilag 4): 88, 145, 153
 Helsinki: 141, 236
 Helsinki Slutakten: 141

- helstaten: 27, 29
 Helsø, H.J. (se også bilag 2): 257
Hemmelig Alliance: 60
 Hendes Majestæt Dronningen: 146, 215, 219, 221
 Hendes Majestæt Dronningens Adjudantstab: 197, 247
 Hendes Majestæt Dronningens Jagtkaptajn: 197, 247
 Hendes Majestæt Dronning Ingrid: 146
 Henriksholm: 14, 136, 137, 138
 Herluf Trolle (se også fregat): 144
 hertugdømmerne, se Slesvig-Holsten
 hestgarden: 28
 High Level Group: 165
 Hirsholmene: 83
 Hitler, Adolf: 51, 107
 Hjalf, Viggo (se også bilag 3): 60
 hjemmeværn: 12, 14, 68-70, 70, 83, 84, 130, 133, 154, 155, 157, 158, 175, 194, 221, 225, 229, 233, 234, 242, 245, 246, 248, 249, 263-265, 271
 hjemmeværnsforening: 69, 70
 Hjemmeværnskommandoen: 13, 191, 197, 225, 234, 247
 hjemmeværnsloven af 1948: 70
 hjemmeværnsloven af 1962: 105
 hjemmeværnsloven af 1969: 132, 158
 hjemmeværnsloven af 1982: 157, 158
 Hjørning: 129
 Hoff, O.H.-G. (se også bilag 2 og 4): 242, 257
 Holbrooke, Richard: 254
 Holbæk: 55, 56
 Holger Danske (se også fregat): 65
 Holger Danske, sabotagegruppe: 59
 Holland: 19, 21, 64, 66, 71, 96, 154, 165, 169, 171, 172, 204, 206, 208, 213, 232
 Holmen: 19, 23, 55, 191, 243, 243, 273
 Holmens Kirke: 18, 83
 Holstebro: 208
 Holsten, se Slesvig-Holsten
 Holst, Johan Jørgen: 276
 Holtenau: 106, 108
 Hommelgaard, Birgitte: 212
 Honecker, Erich: 192
 Honest John: 98, 98, 100, 101, 101, 113
 hospitalsskiber Jutlandia: 109, 270
 hovedforsvarsstyrker: 205, 245, 251, 253, 275
 hovedkvarter: 33, 61, 68, 86, 107, 108, 136, 172, 206, 210, 228, 230, 238, 241, 250, 253, 259
 hovedkvarterkompagni: 210
 hovedsamarbejdsudvalg: 163, 163, 164, 265
 Howard, Michael: 25, 269
 HQ, se hovedkvarter
 HQ AIRNORTH: 253
 HQ AIRSOUTH: 253
 HQ NAVNORTH: 253
 HQ NAVSOUTH: 253
 HQ SACLANT: 253
 HQ STRIKFLTLANT: 253
 HQ SUBACLANT: 253
 Hunterfly (se også kampfly): 145
 Huseby: 133, 257
 von Huth, W.: 22
 Hvidbjørnen-klassen (se også inspektionsskib): 102
 "hvide mur, den": 224
 Hvidt, Christian (se også bilag 1 og 2): 155, 225, 230, 242, 243, 244, 257
 Hvidt, Kristian: 29
 Hviderusland: 199, 204, 239
 Hvidøre Batteri: 34
 Hvidtfeldt, Johan: 41
 Hækkerup, Hans (se også bilag 5): 188, 220, 226, 234, 237, 238, 242, 243, 248
 Hækkerup, Per: 111
 hæ (landmilitær, landtropper): 12, 18, 19, 20, 20, 21, 21, 22, 22, 23, 24, 24, 25-27, 30, 31, 31, 32, 34, 36, 37, 39-42, 43, 44, 47, 49, 51-54, 54, 55, 55, 56, 56, 60, 61, 66, 69, 76, 83, 84, 86, 87, 94, 95, 98, 98, 100-103, 105, 106, 107, 113, 114, 114, 116, 129, 136, 137, 142, 143, 145, 145, 148, 150, 151, 153, 157, 168, 173, 177-179, 181, 181, 184, 189, 197, 210, 216-218, 220, 221, 227, 230, 233, 245, 248, 255, 260, 269, 270, 273, 275, 278-280, 281
 Hærens Fenrikskole: 83, 115
 Hærens Flyvetjeneste: 233
 hærens flyvetropper: 43, 68
 hærens generaladjutant: 24
 Hærens Ingeniør- og ABC-skole: 248
 Hærens Kampskole: 168
 Hærens Konstabel- og Korporalforening: 177, 178
 Hærens Materielkommando (se også materielkommando): 116, 129, 177, 180, 183, 196, 197, 247, 257, 280, 281
 Hærens Officersskole: 19, 32, 83, 115, 161
 Hærens Operative Kommando (se også operative kommandoer): 184, 194, 196, 196, 197, 209, 210, 221, 245, 247, 257, 273, 280, 281
 hærens overkommando: 27
 Hærens Sergentskole, se sergentskole
 Hærens Specialskole: 249
 Hærens tekniske Korps: 115
 Hærensinspektorate: 115, 135, 281

Hærkommandoen: 83, 88, 114, 115, 116, 128, 147, 281

hærlov af 1867: 34

hærlov af 1909: 37

hærlov af 1922: 43

hærlov af 1932: 43, 44, 53

hærlov af 1937: 47, 48, 53, 55, 64, 65, 69, 80, 84

hærprovsten: 116, 162

hærreformen i 1808: 23

hærreformen i 1842: 24

hærstaben: 116, 116, 133, 137, 137, 158

Hæstrup, Jørgen: 59

Højby, Sigurd: 128, 142

Højre: 36

Høvelte: 189, 235, 238, 238

håndvåben: 30, 56, 214

IBM Danmark: 240

ICAOC: 206, 252, 254

IEPG: 168

IFOR: 213, 232, 275

ikke-spredningsaftale: 120, 122, 199, 250

ildkraft: 20, 205

Ilse, Peter: 179

Implementeringsstyrke, se IFOR

IMS, se International Military Staff

inddæmningspolitik: 71

Indenrigsministeren: 47, 242

indenrigspolitik: 16, 29, 36, 134, 147, 157, 171, 200, 271, 272, 274, 275, 282

Independent European Programme Group, se IEPG

Indien: 270

INF, se mellemdistanceraketter/missiler

infanteribrigade, se brigade

infanterikampkøretøj: 248

informatikstaben: 239, 240, 256, 262, 265

infrastrukturprogram: 95, 150, 167, 175, 187, 189, 191, 229, 264

Inge, Peter: 221

ingeniørtropper: 174, 218, 221, 232, 233, 237, 248

Ingusjetien: 235

inspektion: 130, 131, 135, 139, 146, 197, 238, 239, 263, 279

inspektionsafdeling: 197, 262, 263

inspektionsrapportering, se rapportering

inspektionsskib, inspektionsfartøj: 102, 102, 112, 187, 243, 249, 269

inspektøren for hæren: 196

instruks (direktiv): 126, 224-226

Interim Air Operation Centre, se ICAOC

Intermediate-range Nuclear Forces, se INF

International Military Staff: 149

International Staff: 149, 150, 168

international engagement (aktion, opgave, operation): 206, 210, 211, 215, 218, 222, 223, 233, 235, 242, 245, 247-250, 259, 263, 269, 269, 270, 270, 271, 274, 275, 276, 278-280

Intern Revision og Kontrol: 118

invasionen i Normandiet: 59

Irland: 204

Irak: 200, 201, 206, 207, 207, 270

Iran: 201, 206, 270

IRF, se reaktionsstyrke

IS, se International Staff

isbrydning, istjeneste: 234, 267

Island: 62, 63, 95, 123, 204

Island Commander Faeroes: 87

Island Commander Greenland: 87

Ismay, H.: 49, 51

Israel: 220, 221

Istanbul: 238

Italien: 25, 43, 61, 73, 96, 119, 153, 165, 204, 213, 254, 254, 255

Itzehoe: 66, 105

Ivigut: 62

Izmir: 253

jagerfly, se kampfly

Jaltakonferencen i 1945: 71

jamming: 214

Jane's Defence Weekly: 190

Japan: 243

JC CENT: 251, 252

JC NORTH: 251, 252, 252

JC NORTHEAST: 251, 252, 252, 253, 259

Jeltsin, Boris: 200, 238

Jena, slaget ved: 22, 32

Jensen, K.B.: 257

JHQ CENT: 253

JHQ NORTH: 253

JHQ NORTHEAST: 253

JHQ SOUTH: 253

JHQ SOUTHCENT: 253

JHQ SOUTHEAST: 253

JHQ SOUTHWEST: 253

Joffre, J.J.C.: 40

- Johansen, Jens: 225
 Joint Army and Navy Board, amerikansk: 50
 Joint Chiefs of Staff, amerikansk: 78, 119, 123, 133, 140
 Joint Endeavour: 232
 Joint Intelligence Sub-Committee, britisk: 50
 Joint Planning Staff, britisk: 50
 Joint Sub-Regional Command, se JSRC
 Jomini, Henry: 32, 33, 39
 JSRC: 250, 251, 252
 Jugoslavien: 200, 204, 208, 208, 209, 211, 214, 220, 223, 224, 227, 228, 230, 232, 235, 237, 239, 254, 254, 256, 258, 267, 275
 Jupiter (se også mellemdistanceraketter): 119
 Justitsminister: 241
 Justitsministeriet: 242
 Jutlandia, se hospitalskibet Jutlandia
 Jylland (se også jyske halvø): 28, 41, 54, 56, 59, 64, 86, 91, 106, 107, 150, 156, 169, 177, 189, 268
 Jyllandsledelsen: 59
 Jydske Dragonregiment: 44
 Jürgensen, Fritz: 249
 Jyske Division: 233
 jyske halvø, den (se også Jylland og Slesvig-Holsten): 86, 95, 99, 107, 171, 177, 206
 Jyske Telegrafregiment: 189
 Jægerkorpset: 130, 217, 221, 232, 265
 Jægersprislejren: 112
 Jørgensen, Anker: 152, 157, 220
 Jørgensen, O.: 242
 Jørgensen, Knud (se også bilag 1 og 2): 151, 154, 155, 155, 173, 177, 182, 202
- kabelminelægger: 256
 Kagsåbassin: 34
 Kalkbrænderi Batteri: 34
 kampfly (jagerfly): 43, 69, 80, 84, 86, 87, 92, 93, 93, 95, 97, 100-103, 107, 113, 114, 138, 142, 144, 145, 150, 154, 155, 157, 161, 166, 169, 174-176, 176, 194, 205, 216, 217, 217, 218, 232, 233, 249, 254, 254, 255, 259, 269, 273, 275, 279
 kampgruppe: 83, 132, 187, 248
 kampmodul: 170
 kampstøttetropper: 221
 kamptropper: 174, 175, 189, 221, 248
 Kamptropperne Sergentskole, se sergentskole
 kampvogn: 42, 113, 141, 155, 168, 169, 171, 174, 176, 186, 187, 189, 192, 205, 212, 213, 213, 214, 214, 216, 222, 230, 232, 233, 245, 248, 255, 258, 275, 279
- Kanalkommandoen, se CINCHAN
 Karnovs lovsamling: 224
 Karup: 108, 217, 251, 252, 253, 253, 273
 Kasai: 111
 Kasakhstan: 199, 204
 kaserne (se også etablerment samt under stednavn): 55, 74, 188, 208, 245, 248, 276, 279
 Kashmir: 108, 270
 kasse- og regnskabstjeneste: 263
 Kasteller: 13, 16, 34, 60, 82, 124, 136, 189, 194, 228, 257
 Kastrupfort: 34
 Katanga: 111
 Kattegat: 73
 Kauffmann, Henrik: 62, 67, 68, 74, 75
 Kaukasus: 234, 258, 268
 Keegan, John: 17, 34
 Keflavik: 62, 63
 Kekkonen, Urho: 107
 Kennan, George F.: 71
 Kennedy, John F.: 119, 120, 121
 kernevåben, se atomvåben
 KFOR: 222, 255, 256
 Kgl. Förvaltning af Sjöärendena: 25
 Kgl. Sjöförsvars Departement: 25
 Khrusjtvov, Nikita: 107, 119, 119, 121, 122
 Kiel: 25, 97, 106
 kikkertsigte: 214
 Kina: 109, 234, 243, 254
 Kirgisistan: 204
 Kiseljak: 210
 Kitchener, Horatio: 40
 Kjølens, Frits Hammer: 73, 74
 klimaudvalg: 128, 142, 162
 Klug, B: 220
 Kluge, Thomas: 215
 Kobben-klassen (se også undervandsbåd): 175
 Kofoed, K.H.: 79, 79
 Kofoed-Hansen, O.: 41, 41
 kolde krig, den: 14, 16, 71, 119, 120, 135, 176, 192, 198, 199, 202, 203, 224, 243, 246, 258, 267, 268, 270, 276, 278
 kollegium: 19, 25-27
 Kolsås: 86, 206
 kommandoafdeling: 117
 kommandomyndighed: 79, 79, 163, 164, 183, 183, 279-281
 kommandostruktur (se også NATO's integrerede kommando- og styrkestruktur): 14, 105, 163, 183, 230, 250

- kommando-støtteskib, se støtteskib
 kommission vedrørende fælles forsvarsministerium m.m. i 1949: 79
 kommissariatsafdeling i Marineministeriet: 77
 Kommunisterne, se Danmarks Kommunistiske Parti
 koncentrationslejr: 60
 koncept (doktrin): 15, 30, 43, 167, 168, 203-205, 216, 228, 229, 250, 259, 263, 269
 concernledelse: 188, 195, 196, 215, 240, 257
 Konferencen om Sikkerhed og Samarbejde i Europa, se CSCE
 konfliktforebyggelse: 204, 216, 222, 223, 229, 250
 Kongelundsfort: 34
 Kongelige Livgarde, Den: 189
 Kongelige Militære Højskole, Den: 19
 Kongens Jyske Fodregiment: 189
 Kongeskibet Dannebrog: 188
 Kongressen, amerikansk: 97, 123
 Konradsen, K.G.: 130, 132
 konseilspræsident: 36
 konseilet i 1923: 43
 Konservative Folkeparti, Det: 43, 47, 65, 84, 97, 102, 129, 143, 187, 189, 217, 232, 248, 272
 konstabel, se stampersonel
 kontaktudvalg: 128, 163, 164
 Kontrol- og Varslingsgruppen: 150, 245, 249
 kontrolstab: 195, 196, 197, 256, 262, 263
 Korea, Koreakrigen: 85, 92, 97, 109, 109, 270, 277
 korps, armékorps: 21, 107, 172, 205, 220, 245, 253, 281
 Korsør: 28, 150, 188, 191
Kort og Godt: 185
 Kort- og Matrikelstyrelsen: 44, 180
 korvet: 65, 93, 113, 139, 207, 207, 208, 211, 211, 217, 232, 233, 245, 269, 275, 275, 279
 Kosovo: 235, 237, 241, 242, 251, 254, 254, 255, 256, 258, 259
 Kosovo Force, se KFOR
 Kostajnica: 209, 209, 210, 231
 Krabbe, O.G.: 214
 Kraft, Ole Bjørn: 65, 84
 Krag, Jens Otto: 129, 143
 Kragh, Erik: 81
 Krajina: 209, 210, 211, 212, 231, 241, 258
 Krasnojarsk: 166
 Krieger, A.F.: 34
 Krigen 1848-50, se Treårskrigen
 Krigen i 1864: 27-31, 31, 32, 33, 34, 52, 53, 269, 272
 Krigen i 1866: 32, 34
 Krigskollegiet: 19, 37, 51
Krigskunsten: 21
Krigskunstens udvikling: 32
 Krigsminister, britisk: 40
 Krigsminister, dansk: 26, 29-31, 33, 36, 52
 Krigsministeriet, britisk: 40
 Krigsministeriet, dansk: 19, 23, 30, 34, 36, 37, 43, 44, 47, 48, 51, 53, 61, 65, 68, 76, 79, 117, 269
 Krigsministeriets Bureau: 23
 krigsstruktur (se også krigsstyrke og styrkemål): 41, 44, 174, 177, 187, 248, 262, 264
 krigsstyrke (se også krigsstruktur og styrkemål): 84, 177, 189, 204, 205, 216, 217, 233, 245, 248, 249, 269, 271, 276, 278, 278
 kriminalitet: 243
 Krimkrigen: 29, 39
 krisestyring: 11, 42, 125, 154, 171, 202, 204, 205, 208, 216-218, 222, 223, 229, 234, 240-242, 244, 250, 268
 Kristeligt Folkeparti: 154, 187, 189, 217, 248
 Kristensen, G. K. (se også bilag 2): 154, 155, 177
 Kristensen, Thorkild: 81
 Kroatien: 204, 208, 209, 209, 210, 210, 211, 211, 230, 231, 232, 241, 258
 von Krogh, G.C.: 26
 Kronkaitis, J.: 244
 Kronprins Frederik, se Hans Kongelige Højhed Kronprins Frederik
 Krudtværket: 83, 115
 krydserrmissil: 165
 K-udvalget: 59
 Kulturministeriet: 115
 Kulusukøen: 112
 Kuwait: 200, 207, 270
 kvindekorps: 158, 221
 kvindeligt personel: 17, 159, 221, 222, 222
 kystbatteri: 144, 245
 kystjager, se torpedobåd
 kystmissil, kystraket, se sømålsmissil
 kystradar: 249
 København: 18, 20, 22, 23, 26, 29, 36, 40, 41, 42, 43, 54, 59, 74, 92, 95, 108, 129, 136, 188, 188, 189, 201
 Københavns befæstning, se Københavns sø- og landbefæstning
 Københavns luftforsvar: 101
 Københavns Militærhospital: 81, 83, 115
 Københavns sø- og landbefæstning: 34, 36, 40, 42, 42, 272
 Køge, Køge Bugt: 40, 42, 176
 Köln: 235
 Kaarsted, Tage: 55, 129

- Lago Comacchio: 61
 LANDCENT: 225, 252
 Land Cadet Compagniet: 19
 Land Component Command: 253
 Landdagen i Kiel: 97
 LANDJUT, se COMLANDJUT
 landmilits: 25
 landminefelter: 64
 LANDSCHLESWIG: 107
 landsdelskommando (se også Vestre Landsdelskommando og Østre Landsdelskommando): 80, 88, 154, 181, 184, 194, 281
 landtropper, se hær
 LANDZEALAND; se COMLANDZEALAND
 Langelandsbælt: 41
 Langelandsfort: 103
 Langseth, C.C.F. (se også bilag 6): 142
Langtidsplan for forsvaret, Forsvarschefens, 1956: 99, 101, 107
 langtidsplanlægningsgruppe: 135-137, 137, 147, 155, 173, 174
 Larissa: 253
 Lassen, Anders: 61
 ledelsesekretariat: 195, 196, 242, 256, 257, 262, 265
 Legal Advisor: 228
 Lemkow, Melamet: 220
 Leningrad: 205
 Leopard (se også kampvogn): 169, 212, 213, 233
 Léotard, Francois: 246
 Letland: 204, 236, 237, 244, 258
 Libanon: 108, 206, 270
 Liechtenstein: 204
 Lidegaard, Bo: 68, 74, 167
 ligestilling: 158, 221, 222, 222, 264
 ligestillingsrådet: 221
 ”lille forsvarsforlig, det”, se forsvarsaftalen af juni 1966
 ”lille Generalstab, Den”: 57, 59, 60
 Lind, O.K. (se også bilag 1 og 4): 177, 177, 182
 Lindhardt, Svend: 146
 Lindormen: 256
 Lissabon: 92, 95, 251, 253
 Lissabonstyrkemål: 92, 93, 95, 99
 Litauen: 204, 229, 236, 244, 258
 Little John: 101
 Lloyd George, D.: 39
 Lodsreguleringsfonden: 264
 Lodsrvæsenet: 19, 51, 180
 logistik (faglige enheder): 19, 21, 22, 51, 80, 81, 91, 115, 118, 125-127, 130, 136, 169, 171, 181, 214, 221, 226, 237, 260, 264, 269, 276, 281, 281
 logistikafdeling: 136
 logistik- og byggeafdeling: 262, 264
 logistikbase: 232
 logistisk element/kompagni: 232, 237, 255
 lokalt samarbejdsudvalg, lokaludvalg: 163, 163, 164
 lokalforsvar (se også territorialforsvar): 80, 83, 84, 103, 132, 142, 145, 246, 249, 275
 Lolland: 268
 London: 31, 63, 203
 Londontraktaten fra 1852: 29
 Londonkonferencen i 1864: 31
 Londonkonferencen i 1954: 96, 97
 Long Term Defence Programme: 156, 165
 LO: 177
 Lodsreguleringsfonden: 264
 Lodsrvæsenet: 83, 180
 LORAN-station: 68
 Ludendorff-offensiven: 40
 luftbroen til Berlin: 73
 luftforsvarsjager: 142
 luftforsvarsmissil: 113, 114, 138, 142
 luftforsvarsstab, norsk: 133
 luftlandsætning: 54
 Luftmeldekorpsen: 229
 luft-til-luft-missil: 189
 luftværnsartilleri: 55, 61, 98, 113, 233
 Luftværnsgruppen: 245, 249
 Lund: 53
 Luttwak, Edward: 118, 140
 Luxembourg: 71, 96, 123, 204, 206
 Lynetten: 34
 Lyngbyfort: 34
 Lyngbyvej nr. 100: 132, 136
 Lyngby Sø: 34
 Lyng, Jørgen (se også bilag 1 og 2): 176, 177, 183, 184, 184, 191, 195, 202, 210, 212, 213, 214, 215, 215, 216, 218, 219-221, 226, 227, 240, 241, 243
 Lynx-helikoptere, se helikoptere
 Læssøe, V.H.F.A.: 26
- Maastricht: 201
 Main Brace: 91, 91
 Madrid: 237, 253
 Madsen kanon, 20 mm: 44
 Mahan, A.T.: 39

- Major NATO Commander, se MNC
 Major Subordinate Commander, se MSC
 Makedonien: 204, 208, 210, 255, 256, 258
 Makrelen (se også Standard Flex-300): 255
 Malinovski, R.Y.: 119
 Malta: 204
 mandat, FN-: 210, 212, 230
 marginalstyrkeposition: 54, 55
 marineattaché, se forsvarsattaché
 marinedistrikt: 80, 245, 249
 marinehjemmeværn: 249
 marinehjemmeværnsinspektør: 117
 Marinekommandoen: 38
 Marinekorps, se US Marine Corps
 Marineminister, britisk: 50
 Marineminister, dansk: 26, 31, 36, 52
 Marineministerens stab: 36
 Marineministeriet, britisk: 50
 Marineministeriet, dansk: 20, 26, 30, 34, 36, 38, 43, 44, 47, 48, 51, 53, 65, 68, 77, 79, 117
 marine, se flåde
 marinestab, britisk: 40
 marinestab, dansk: 43, 44, 47, 77, 137, 137, 158
 Marinestation Grønødal, se Grønødal
 Marneslaget: 39, 40
 Mars og Merkur: 146
 Marshall, George C.: 71
 Marshallplanen: 71
 Masnedøfort: 55
 masseødelæggelsesvåben, se atomvåben
 massiv gengældelse, New Look-strategi: 97, 120
 Matador: 98
 materielanskaffelsesplan: 91, 147, 153, 169, 264
 materielkommandoer (se også Flyvematerielkommandoen, Hærens Materielkommando og Søværnets Materielkommando): 17, 138, 169, 183, 183, 195, 215, 226, 234, 241, 264, 269, 280
 materielstab: 135, 136, 137, 158, 195, 196, 234, 242, 256, 262, 264
 materielafdeling: 116-118, 136, 262, 264
 materielstandardisering: 168, 264
 materieludvalg: 233, 234, 242, 245, 248
 math: 277
 Matrikeldirektorater: 180
 MBFR: 141, 238
 McCormick, Lynde D.: 85
 McNamara, Robert S.: 147
 MC 14: 98
 MC 14/3: 123
 MC 70: 101, 119
 MC 48: 98, 99
 MC-sektion: 88, 92
 medalje (dekorerings): 4, 227, 227, 228, 265
 mellemdistanceraket/missil: 119, 121, 141, 164, 165, 165, 166, 167, 173, 199, 238, 274
 Mellemfort: 34
 mellemkrigstiden: 39, 42, 44, 44, 47, 48, 48, 49, 52, 71, 244
 Mellemøsten: 54, 108, 200, 270
 menneskerettigheder: 141, 199, 200, 223, 234, 258, 275
 M/41 kampvogn: 186
 Meteorologisk Institut: 81, 83, 180
 Meteor Mk. IV, Gloster: 69
 de Meza, C.J.: 30, 30, 31
 Middelgrundsfort: 34, 103
 Middelhavet: 61, 211
 Mid Life Update: 233
 Military Agency of Standardization: 117
 Military Committee, se Militærkomitéen
 Military Representatives Committee, se MRC
 Militære Brødfabrik, Den: 83, 115
 Militære Klædefabrik, Den: 81, 83, 115, 136, 180
 militærgeografi: 12, 74, 86
 militærhistorisk sektion: 116
 militærhospital i Holstebro: 208
 Militærkomitéen: 14, 85, 88, 95, 101, 123, 126, 149, 150, 171, 204, 206, 225, 241, 255, 261, 267
 militærpoliti: 111, 111, 238
 Militærpsykologisk Tjeneste: 180
 militærregion: 246, 248, 249
 militær straffe- og retsplejelov: 264
 Militært Tidsskrift: 48
 miljø, miljøløedelse, -overvågning, -strategi, -udgift (arbejdsskade): 164, 199, 225, 226, 226, 234, 237, 243, 247, 249, 256, 264, 267, 276
 Milosevic, Slobodan: 254, 255
 minelægger: 84, 103, 113, 157, 179, 245, 249, 275
 minerydning, landminer: 64, 248
 minerydning, søminer: 64, 170, 255
 minerydningsmodul: 170, 255
 minerydningskib: 217
 minestryger: 55, 65, 84, 93, 103, 114
 Minestrygerflotille, Den 137. (britisk): 60
 mineudlægning: 32, 40, 41, 41, 54
 Minimum Essential Force Requirements 1958-63, se MC 70
 Ministerial Guidance: 148-150

missilbåd, se torpedobåd
 Mitrovica: 256
 Mitterrand, Francois: 230
 MLF: 120
 MLRS, se flerskudsraketer
 MNC: 85, 205, 251, 252
 Mobile Base, Den, MOBA: 190
 mobilitet: 223, 250
 mobilisering: 14, 24, 36, 38, 44, 48, 76, 80, 84, 93, 95, 218, 260, 278
 mobiliseringsstyrke: 41, 93, 100, 102, 107, 142, 150, 160, 173, 174, 178, 186, 189
 modstandsbevægelse, modstandskredse: 56, 57, 58, 59, 59, 60, 64, 65, 69, 70
 modtageområde, Nordjylland: 150
 modul til Standard Flex 300: 169, 170, 170, 233
 Moldova: 204
 von Moltke, H.K.B. (den ældre): 33, 33
 Monaco: 204
 Monroedoktrinen: 62
 Mons: 4, 123, 123, 253
 Montenegro: 208, 211, 258
 Moritz af Oranien: 21
 mortar: 211, 214, 248
 Mosede Batteri: 55
 motoratorpedobåd, se torpedobåd
 MRC: 85
 MSC: 205, 251, 252
 M-udvalget: 59
 Multilateral Force, se MLF
 multinational: 68, 109, 153, 154, 203, 205-207, 210, 213, 216, 218, 228, 236, 239, 250, 259
 Multinational Corps Northeast (dansk-tysk-polsk korps): 245, 252, 253, 259, 268, 269
 Munch, P.: 41
 Munck, Ebbe: 57, 58
 Mutually Balanced Force Reductions, se MBFR
 Møller, A.P.: 13, 208
 Møller, J. Christmas: 65
 Møller, Lars R.: 245
 Møller, O.E.: 167
 Møller, Orla (se også bilag 5): 146, 152, 153, 154-156
 Møn: 268
 Mönchen-Gladbach: 106
 mønstring, se genindkaldelse
 målklaringsbatteri: 221
 målstyring: 181, 183, 188, 194

NACC, se Nordatlantiske Samarbejdsråd, Det
 Nagorno Karabakh: 237
 NALLA: 225
 Namibia: 207, 270
 Napoleon: 21
 Napoleonskrigene: 22, 23, 25, 39
 Napoli: 251, 253, 254
 Narhvalen-klassen (se også undervandsbåd): 189
 NARS, se NATO's nordatlantiske radiokæde
 Narssarsuak: 62, 63
 nationalisme: 25, 200, 234
 National Long Lines Agency, se NALLA
 NATO (Atlantpagten): 4, 12, 14, 16, 68, 73-75, 75, 82-85, 87, 88, 91, 91, 92-101, 104, 105, 107, 108, 117, 119, 120, 120, 121, 122, 123, 125-127, 130, 131, 133, 134, 141, 141, 147-150, 154, 156, 157, 162, 165, 165, 166-168, 171, 172, 174-176, 176, 177, 177, 186, 187, 189, 191, 192, 192, 193, 198-202, 202, 203, 204, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 211, 213, 214, 216-218, 220, 222, 223, 223, 227, 228, 228, 229, 230, 232, 233, 235-239, 241-246, 250-256, 258, 259, 261, 263, 264, 267-269, 270, 272, 274, 274, 275, 276, 278, 280
 NATO Defence College: 123, 179
 NATO Defence Planning Workshop: 147
 NATO-depot: 104, 104, 107
 NATO/Rusland grundlæggende akt: 236
 NATO-råder: 85, 86, 92, 96, 97, 108, 119, 123, 130, 150, 166, 191, 200, 232, 254
 NATO's dobbeltbeslutning: 141, 164-166
 NATO Security Investment Program (se også infrastrukturprogram): 229
 NATO-sekretariatet: 91
 NATO's generalsekretær: 187, 235
 NATO's hovedkvarter: 4, 121, 123, 123, 149, 150, 179
 NATO's integrerede kommando- og styrkestruktur: 14, 16, 85, 86, 86, 87, 87, 88, 95, 97, 105, 107, 123, 125, 127, 133, 134, 203-206, 213, 216, 217, 223, 230, 245, 250, 251, 251, 252, 253, 253, 259, 267, 269, 276
 NATO's minerydningsstyrke: 255, 256
 NATO's nordatlantiske radiokæde: 112
 NATO-standardisering: 91, 95, 168, 264, 269
 Naumann, Klaus: 255
 NAVNORTH: 251, 252, 254
 NAVNORTHWEST: 225
 Navy Board, britisk: 32
 NDAC: 123
 nedrustning (rustningskontrol): 44, 49, 50, 53, 141, 166, 187, 191, 192, 216, 238, 250, 261, 263, 279
 Neksø: 66
 Nelson, Horatio: 32, 39

- neutralitetsforsvar, neutralitetsværn: 48, 72
 neutralitetspolitik: 29, 40, 43, 46, 53, 54, 69, 71, 75, 258, 267
 Niels Ebbesen (se også fregat): 67
 Nielsen, Johannes: 25, 28
 Niels Juel (se også artilleriskib og korvet): 56, 211
 9. april 1940: 32, 48, 54, 55, 60, 60, 62, 72, 74
 Nike: 98, 98, 101, 101, 103, 113, 144, 145, 150, 157
 Ninn-Hansen, Erik (se også bilag 5): 129-131, 135, 142, 145
 29. august 1943: 55, 56, 56, 58, 60, 65
 niveau I, II og III: 181, 183, 183, 184, 194, 195, 197, 197, 198, 224, 225, 239, 247, 249, 280, 281, 281
 NMR: 4
 NON, se Nordnorge
 Nordafrika: 49, 50
 Nordamerika: 216, 250
 Nordatlanten: 61, 62, 85, 86, 102, 202, 245
 Nordatlantiske Råd, Det, se NATO-rådet
 Nordatlantiske Samarbejdsråd, Det: 200, 205, 228, 236
 Norden: 29, 53, 54, 72-75, 86, 98, 111, 167, 168, 212, 214, 220, 229, 230, 232, 249, 269, 269
 Nordentoft, E.M (se også bilag 2): 81
 Nordic-Polish Brigade, se NORDPOL-brigaden
 Nordisk FN-styrke, nordisk bataljon: 111, 210, 212-214, 214, 245
 Nordisk forsvarsforbund: 29, 53, 74, 75
 Nordkaukasus (se også Kaukasus): 258
 Nordnorge: 78, 87, 172
 NORDPOL-brigaden: 232
 Nordregionen (AFNORTH): 86, 87, 92, 95, 105, 106, 106, 107, 143, 171, 172, 205, 206, 251, 252, 259
 Nordre Magasin: 82
 Nordre Oversvømmelse: 34
 Nordsøen: 85, 154, 206
 Nordvestregionen (AFNORTHWEST): 206, 225, 252
 Norfolk, Va.: 85, 251, 253
 Norge (se også Nordnorge): 25, 29, 51, 53, 54, 60, 63, 65, 73-75, 78, 86, 91, 94, 95, 98, 106, 107, 111, 125, 132, 136, 151, 152, 153, 168, 169, 173, 175, 187, 204, 205-208, 212, 214, 232, 236, 257, 258, 269, 272, 276
 Normandiet: 56
 North Atlantic Treaty Organisation, se NATO
 Northeastern Mediterranean Area: 87
 Northwood: 85, 251, 253
 notekrise, finsk-sovjetisk: 107
 NPG: 123, 165
 NSIP, se NATO Security Investment Program
 Nuclear Defence Affairs Committee, se NDAC
 Nuclear Planning Group, se NPG
 Nyboders Kommandantskab: 83, 197, 256
 Nyrup Rasmussen, Poul: 220, 237
 nærluftforsvar: 174, 178, 180, 217, 273
 Næstved: 55, 248
 nødhjælp: 212, 255
 nøglepunktsektion: 90, 92, 256
 Nørrejske Artilleriregiment: 100
 Nørre Utrup: 248
 Oberkommando der Wehrmacht, se OKW
 observationshelikopter: 221
 observationspost: 185, 210, 214
 observatør, observatørmission: 206, 209, 220, 267
 Odense: 189, 233
 OEEC: 71
 offentlige udgifter: 154, 173, 191, 215, 271, 272
 offentlighedslov: 264, 265
 Office of the Minister of Defence, britisk: 49
 officer: 4, 11, 12, 14, 16, 17, 19, 21, 23, 24, 25-27, 30, 34, 36, 51, 55-57, 59-61, 91, 105, 108, 116-118, 128, 129, 132, 136, 138, 145, 146, 159-161, 178, 180, 198, 202, 209, 214, 219-221, 229, 233, 234, 237, 249, 252, 265, 267, 271, 276, 278, 282
 officersuddannelse: 19, 20, 21, 22-24, 30, 32, 32, 48, 51, 91, 128, 161, 221, 222, 222, 227, 229, 282
 officiant: 55, 276
 O-grupper: 59, 60
 OKW: 51
 Olesen, Kjeld (se også bilag 5): 143, 144, 146
 Olfert Fischer (se også korvet): 207, 207, 208, 211, 275
 Om Krig: 32, 34
 områdesamarbejdsudvalg: 163
 ONUC: 111
 Open Skies: 239
 operationsafdeling: 82, 82, 88, 90, 92, 116-118, 136
 operations- og aktivitetsafdeling: 262, 263
 operations- og driftsstab: 184, 195, 196, 240, 241, 242, 256, 262, 263
 operations- og planlægningsstab: 158, 174
 operationsstab: 135, 136, 137, 137, 151, 155, 173, 174
 operationsstab, norsk: 133
 operative kommandoer (se også Flyvertaktisk Kommando, Hærens Operative Kommando og Søværnets Operative Kommando): 16, 17, 183, 183, 184, 194-197, 215, 226, 241, 264, 280, 281
 operativ ledelse: 14, 26, 88, 105, 125, 126, 130, 131, 133, 134, 252, 260, 267
 operativt niveau: 33

- opgaver, se formål, forsvarret
 opklaringsenhed: 94, 237, 238, 248, 250, 255
 opmarchområde: 205
 organisation, organisering, organisationsudvikling og -ændring: 12, 15, 23, 44, 76, 80, 105, 114, 117, 118, 125, 130-132, 135, 138, 139, 145, 147, 148, 151, 157, 160, 164, 168, 174, 180, 182-185, 188, 192, 194, 195, 197, 198, 204, 206, 220, 224, 229, 233, 256, 258, 259, 261-263, 265, 267, 272, 276, 279-282
 Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa, se OSCE
 Organisation for European Economic Cooperation, se OEEC
 organisationslov af 1950: 16, 80, 87, 88, 114, 272, 273, 281
 organisationslov af 1951: 16, 83, 92, 93, 99, 114, 273, 281
 organisationslovsændring i 1952: 87, 88, 103, 272
 organisationslov af 1960: 102, 104, 113, 115, 131, 143, 273
 organisationslov af 1969: 130-135, 138, 142-144, 146, 273
 organisationslovsændring i 1973: 143, 146, 151, 155
 organisationslov af 1982: 156-158, 174, 184, 194, 195
 organisationslovsændring i 1990: 195
 organisationslov af 1993: 222, 223, 244, 245
 orlogskutter: 112
 orlogsprovst: 117, 162, 243
 Orlogsværftet: 81, 83, 180, 191, 273
 OSCE: 14, 199, 204, 233, 237, 239, 241, 242, 244, 254, 255, 259, 263, 267, 270, 276
 Oslo: 86, 107, 133
 Osloaftalen fra november 1961: 108
 Otranto: 211
 8-mandsgruppen: 145, 154
 overgeneral: 26, 30, 30, 31
 overvågningsstjeneste: 176, 260
- Pakistan: 206, 270
 Palmerston, H.J.T.: 29
 panserautomobil, dansk: 44
 panserbatteri: 30, 31
 Panserdivision, 1. Britiske, se Armoured Division, 1. (UK)
 panserinfanteri: 103, 114, 143, 145, 212, 220, 232, 255
 panserværnsmissil: 214
 pansret mandskabsvogn: 114, 155, 192, 211, 214, 232
 pansret maskinkanonsektion: 232
 pansret panserværnsdeling: 211
 Paris: 33, 85, 119, 121, 199, 232, 236
 parlamentarisme: 36
 partisan: 254, 255, 259
 Partnerskab for Fred, se PFP
- patruljefartøj, patruljeskib: 84, 245, 249, 250
 patruljefly, se Gulfstream
 Peder Skram (se også artilleriskib og fregat): 55, 144, 144, 190
 Pepsy, Samuel: 19
 Pershing II: 165
 personelafdeling: 116, 118, 135, 136, 137, 139, 147
 personelforvaltning: 19, 44, 80, 84, 116, 131, 132, 135, 139, 140, 146, 261, 264, 265
 personelforvaltningsafdeling: 147
 personelinspektør: 116
 personelloft: 145, 157, 205
 personellov af 1951: 16, 83, 84, 93
 personellov af 1962: 105, 129, 221
 personellov af 1969: 132
 personellovsændring i 1973: 143, 146
 personellov af 1982: 157-160, 220
 personellovsændring i 1993: 220
 personellovsændring i 1998: 222
 personelminer, destruktion af: 248
 personel- og uddannelsesstruktur (P83): 157, 158, 161, 264
 personelorganisation: 128, 160, 163, 164, 177, 191, 196, 218, 219
 personelplanlægning: 139, 261, 264
 personelplanlægnings- og uddannelsesafdeling: 147
 personelstab: 147, 158, 195, 196, 202, 242, 256, 262, 264
 personelstab, norsk: 133
 perspektivplanlægning: 147, 148, 170, 171, 173, 174
 Petersberg: 202
 Petersen, Harald (se også bilag 5): 68, 73, 82, 86, 89, 95
 Petersen, Nikolaj: 74
 Peter Tordenskiold (se også korvet): 211
 PFP: 202, 204, 228, 228, 229, 229, 230, 233, 236, 250, 252, 258, 263, 268, 276
 pilotafgang: 161
Planlægning i centraladministrationen. Betænkning nr. 743, 1975: 155
 planlægningsafdeling: 151, 155, 173, 174, 262, 262, 263
 Planlægningskomitéen: 14
 planlægningsstab: 174, 184, 195, 196, 239, 242, 256, 262, 262, 263
 Planning, Programming and Budgeting, se PPB
 du Plat, P.H.C.: 31
 Polaris: 120
 P&T: 84
 Polen: 41, 176, 177, 192, 203, 204, 229, 229, 232, 236, 237, 252, 253, 258, 268
 Polske Division, 12.: 253
 politiet: 180, 260, 263, 267
 Politiets Efterretningstjeneste: 242

polske sølandsætningsdivision, den: 176
 Porkkala-basen: 97
 Portugal: 200, 204
 Potsdamkonferencen: 71, 97
 Power, A.J.: 85
 PPB: 147
 Prag: 73
 Premierminister, britisk: 39, 40, 42, 49, 50, 50
 Preussen: 21, 21, 22, 27, 29-32, 32, 33, 34, 39, 51
 presseofficer: 185, 265
 presse- og informationstjeneste/sektion: 158, 185, 186, 195, 196, 256, 262, 265
 preussiske Krigsakademi, det: 32
 Preussiske Syvårskrig, Den: 22, 22
 Principal Subordinate Commander: 206, 251, 252
 Prinsen af Nør: 27
 Prinsens Livregiment: 248
 Prins Henrik, se Hans Kongelige Højhed Prins Henrik
 Prior, W.W.: 54, 58
 privatisering: 188
 produktionsmål: 183, 183
 provisoriertiden: 42
 provisorisk finanslov: 36
 Prøvestenen: 34
 prøvestopaf tale: 122
 præmiering af rationaliseringsforslag: 152, 152
 PSC, se Principal Subordinate Commander
 psykologisk forskning: 92
 psykisk skade: 270
 P83, se personel- og uddannelsesstruktur
 Putin, Vladimir: 239
 Påskekrisen i 1948: 70, 73, 73, 89

Qvistgaard, E.J.C. (se også bilag 1): 16, 80, 81, 81, 86, 95, 96, 100, 101, 107, 124

Radikale Venstre, Det, De Radikale: 53, 75, 79, 80, 81, 94, 98, 99, 104, 129, 154, 157, 167, 186, 187, 189, 217, 232, 233, 237, 245, 248, 272
 Ramberg, Kurt Rudolph (se også bilag 1 og 3): 124, 124, 125-129, 131, 134, 136, 140, 142, 146, 182
 Rambouillet: 254
 Ramstein: 251, 253
 Randers: 55, 233
 rapportering: 183, 263, 264

Rasmussen, Gustav: 73-75, 75
 rationalisering: 105, 114, 115, 125, 127, 130, 133, 134, 142, 143, 150-152, 152, 155, 161, 163, 164, 168, 187, 189, 191, 194, 226, 227, 263
 RC: 204, 250, 251, 252
 RC EASTLANT: 251
 RC NORTH, se Nordregionen
 RC SOUTH, se Sydregionen
 RC SOUTHLANT: 251
 RC WESTLANT: 251
 Reagan, Ronald: 166, 199, 201
 reaktionsstyrke: 205, 217, 218, 221, 223, 232, 237, 245, 248, 251, 254, 259, 269, 275
 Rechnitzer, H.: 44, 47, 48, 48
 redningsoperation, redningstjeneste: 228, 245, 246
 Redningsvæsenet: 83, 180
 regering: 12-14, 25, 28, 29, 31, 32, 36, 40-42, 44, 51, 54-56, 58, 60, 61, 64-70, 73, 93-95, 98, 99, 102, 104-106, 111, 114, 120, 129-134, 143, 145, 148, 151, 154, 157, 166, 167, 173, 177, 186-189, 198, 207, 213, 232, 237, 241, 242, 248, 254, 257, 274
 regeringsudvalg vedrørende Danmarks sikkerhedspolitik: 141
 regiment: 19, 100, 151, 163, 176, 183, 183, 188, 189, 209, 216, 218, 220, 233, 245, 248, 249, 273, 276, 280
 Regiment Danmark: 61
 region: 69, 80, 151, 205, 206, 246, 248, 249, 250
 Regional Command, se RC
 Remontekommissionen: 83
 Rendsborg: 25, 108, 253
 reserven: 25, 30, 55, 103, 220, 249
 ressourcestyring: 15, 129, 224, 227, 262, 281
 Rest-Jugoslavien, se Jugoslavien
 Revolutionskrigene: 21, 39
 Reykjavik: 62, 63, 166, 201
 RHQ AFNORTH: 253
 RHQ AFSOUTH: 253
 RHQ EASTLANT: 253
 RHQ SOUTHLANT: 253
 RHQ WESTLANT: 253
 Richelieu: 267
 Rigsdagen: 29, 36, 43, 54, 56, 65, 67-69, 84, 86, 87, 93
 Rigshospitalet: 115
 Rigsrevisionen: 161, 233, 240, 245, 256, 264
 rigsværn: 47, 48, 52
 Ringsted: 108, 248
 risiko, se trussel
 Rolf Krake, se panserbatteri
 Roosevelt, F.D.: 68, 71

Rom: 21, 123, 203
 Rose, Michael: 213, 214
 Rosgaard, K.E.: 257
 Roskilde Fjord: 42
 Royal Navy: 32
 RRF, se reaktionsstyrke
 Rules of Engagement: 150
 Ruloff, Dieter: 208
 Rumænien: 192, 204
 Rusland, Den Russiske Føderation: 22, 27, 29, 32, 34, 40, 184, 199, 200, 202, 204, 232, 234-239, 243, 254, 258
 rustningskontrol, se nedrustning
 Røde Fjer, De: 24
 Røde Kors: 109, 227, 228
 Rønne: 66, 66, 186
 rørledning: 150
 Rådgivnings- og Analysegruppe, Forsvarsministerens: 176
 Råå, landgangen ved: 20

SACEUR: 4, 14, 85, 86, 95, 105, 106, 106, 107, 108, 123, 123, 149, 205, 206, 225, 232, 251, 253, 276
 SACEUR's Capabilities Plan: 99
 SACEUR's strategiske reserve: 171
 SACLANT: 14, 85, 86, 87, 149, 154, 171, 205, 225, 251
 de Saint Germain, C.L.: 22, 22
 Saint Malo-deklarationen: 235
 Salomon, Harald: 4
 SALT I: 122, 140, 165
 SALT II: 141, 164, 165
 Saltholm Batteri: 34
 samarbejdspolitikken: 55, 59
 samarbejdsregler i forsvaret, lov om: 128, 162, 164
 samarbejdsstruktur: 163
 samarbejdsudvalg: 152, 163, 164, 265
 Sammenslutningen af uafhængige Stater, se SNG
 samrådspørgsmål: 168, 280
 sanitetstjeneste: 111, 208, 211, 232
 San Marino: 204
 Sarajevo: 207, 210, 213
 SAS, se Scandinavian Airlines System
 SAS, se Special Air Service
 satellitsporingsstation: 113
 Saudi-Arabien: 207, 208, 270
 Saunders: 281
 SC: 250, 251, 252

Scandinavian Airlines System: 130
 SC ATLANTIC: 253
 Scavenius, Erik: 61
 scenario: 192, 243, 244, 269
 SC EUROPE: 253
 Schriver, P.: 242, 266
 von Scharnhorst, G.J.D.: 22
 Schlieffenplanen: 34
 Schlüter, Poul: 167
 SDI: 166, 167, 201
 Sea Sparrow-missil: 170
 Seidenfaden, Gunnar: 141
 Seidenfaden, Tøger: 270
 Seidenfadenudvalget: 141, 142
 sekretariat: 116, 127
 6-årsplan: 169, 174, 240, 262
 selvforsvar: 111, 208, 214, 220
 S-61 (se også helikopter): 246
 Serbien: 39, 208-210, 210, 211-214, 230, 231, 232, 237, 245, 254-256, 258, 259
 sergentgruppen (øvrige befalingsmænd, underofficerer): 55-58, 60, 61, 65, 93, 105, 128, 132, 160, 189, 220, 271, 277, 278
 sergentskole: 189, 233, 273
 session: 27, 159
 SFOR: 213, 232
 SHAPE, se SACEUR
 Sharp Guard: 211, 211
 SHIRBRIG: 237, 238, 238, 259
 Sicilien: 206
 Sibirien: 166
 Sierra Leone: 270
 signalafdeling: 82, 82, 92, 92, 126, 127, 127, 128, 137
 sikkerhedsbestemmelse, sikkerhedstjeneste: 90, 133, 224, 225, 261, 265
 Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg, Det, se SNU
 sikkerhedspolitik: 11, 14, 28, 47, 49, 68, 73, 84, 89, 90, 99, 104, 120, 133, 135, 141-143, 147, 148, 164, 167, 168, 173, 179, 186, 191, 192, 198, 200-204, 204, 216, 217, 222, 224, 232, 233, 235, 236, 242-244, 247, 250, 258, 263, 267, 268, 272, 274, 276, 278
 Sikkerhedsrådet: 108, 109, 111, 207, 209, 211, 212, 234, 237, 254
 sikkerhedsstab, norsk: 133
 sikkerhed til søs: 225, 226, 263
 "sikkert område": 212, 213, 230
 sikringsstyrke: 39, 41, 54
 Sirius, se slædepatrulje
 situationscenter: 14, 215, 241, 241, 242, 263
 situationsrum, se situationscenter

- Sixtus: 34, 243
 Sjælland: 41, 59, 99, 100, 106, 107, 129, 155-157, 169, 176, 177, 189, 268
 Sjællandske Artilleriregiment: 100
 sjællandske generalkommandostab: 38
 Sjællandske Livregiment: 248
 Sjællandske Telegrafregiment: 189
 Skaden (se også Standard Flex 300): 170
 Skagerrak: 206
 Skalstrup, se Luftværnsgruppen
 Skandinavien: 29, 54, 74
 Skansin: 62
 Skive: 248
 Skolekommandoen: 115, 135, 281
 Skotland: 63
 Skrydstrup: 217, 255
 ”skæve våbenfordeling, den”: 60
 Skålefjord: 61
 Skåne: 19, 20
 Slaget på Reden: 22
 Slesvig, se Slesvig-Holsten
 Slesvig-Holsten (hertugdømmerne)(se også jyske halvø): 25, 27, 29, 31, 66, 86, 94, 95, 106, 106, 107, 177, 206, 268
 Slesvigske Fodregiment: 189, 248
 Slovakiet: 204
 Slovenien: 204, 208, 209, 231, 258
 slædepatrulje (Sirius): 63, 112, 112
 ”Sneleopard” (se også Leopard og kampvogn): 213
 SNG: 199, 204, 243
 SNU: 167, 168, 202
 Socialdemokratiet: 49, 53, 59, 69, 75, 84, 95, 97-99, 114, 129-132, 134, 142, 143, 145, 157, 166-168, 173, 175, 176, 186-189, 191, 203, 217, 232, 237, 248, 272
 Socialistisk Folkeparti: 134, 272
 Solana, Javier: 235
 Soldaterforeningers Landsråd, Danske: 215
 solidaritet: 154, 167, 172, 201, 223, 235, 244
 SONOR: 172
 Sortehavet: 205
 souschef: 81, 82, 92, 127
 Southeastern Mediterranean Area: 87
 SOUTHLANT: 251, 253
 Sovjetunionen: 40, 41, 51, 64, 66, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 73, 74, 91, 92, 95, 97-99, 107, 109, 113, 119, 119, 120, 120-123, 140, 141, 164, 165, 165, 166, 178, 192, 192, 199, 200, 203, 229, 237, 274
 Spanien: 200, 204
 spanske borgerkrig, den: 43
 Special Air Service: 61
 Special Boat Squadron: 61
 specialofficer: 276
 Special Operations Executive: 60
 specialtjenesteinspektør: 117
 spejderdeling: 232
 spejderkøretøj: 248
 Spitfire: 65
 Split: 211, 213, 231
 spørgsmål til Forsvarsministeren, se forespørgsel: til Forsvarsministeren
 Srebrenica: 212, 213
 SS Division Nordland: 61
 SS-4, SS-5: 164
 SSS, se Forsvarets Stabsstøttesystem
 SS-20: 165, 165
 stabilitet, international: 11, 122, 199, 203, 204, 210, 216, 228, 229, 244, 252, 259, 268
 stabiliseringsstyrke i Bosnien, se SFOR
 stabsmetodik: 227
 stabsmodul: 250
 stabskompagni: 212, 232, 233, 237, 255
 Stalin, Josef: 97
 stampersonel: 17, 100, 103, 105, 114, 117, 132, 142, 143, 145, 151, 159, 160, 174, 175, 177, 178, 187, 189, 220-222, 222, 234, 271, 273, 277, 278
 stampersoneluddannelse: 128
 STANAVFORLANT: 154, 173, 211, 211
 standardfartøj: 249
 Standard Flex 300: 169, 170, 170, 174, 179, 187, 189, 217, 233, 249, 255, 269, 275
 Stand-by Forces High Readiness Brigade, se SHIRBRIG
 Standing Group: 85
 Standing Naval Force Atlantic, se STANAVFORLANT
 START I: 199
 START II: 238
 Statens Konfektion: 180, 197
 statens udgifter: 22, 36, 94, 271, 271, 272
 statsrevisorer: 264
 stationering af allierede styrker: 95, 98, 99, 104
 Station Nord: 112
 Statsminister (se også under navn): 47, 49, 53, 54, 59, 64, 65, 69, 74, 75, 94, 95, 98, 115, 129, 143, 152, 167, 202, 203, 235, 237, 241
 Statsministeriet: 115, 117, 180, 242
 statsterrorisme, se terrorisme
 Stauning, Thorvald: 49, 53, 54
 Stavanger: 251, 253
 Sterling Airways: 186

- Stevnsfort: 103, 245, 249
 stillingstilladelse: 27, 34
 Stinger: 178, 179, 179, 208, 217, 249, 273
 Stockholm: 57, 238
 Storbritannien: 17, 22, 23, 27, 29, 32, 34, 39-42, 47, 49, 50, 51, 52, 56, 58, 59, 60-62, 62, 63, 64, 65, 65, 66, 71, 74, 75, 77, 85, 91, 94, 96, 97, 106, 107, 109, 119, 146, 154, 165, 166, 169, 171, 172, 200, 204, 206, 207, 221, 230, 232, 235, 268, 272
 store Alliance, Den: 68
 Storebælt: 107, 120
 Store Nordiske Krig, Den: 19, 22
 strategi: 21, 23, 33, 34, 40, 41, 48, 50, 51, 67, 68, 78, 85, 97-99, 101, 102, 119, 120, 125, 129, 140, 164, 167, 171, 193, 201-205, 217, 223, 230, 239, 250, 259
 Strategic Air Command: 112
 Strategic Arms Limitation Talks, se SALT I og II
 Strategic Arms Reduction Talks, se START I og II
 Strategic Command, se SC
 Strategic Defense Initiative, se SDI
 Strategic Review Group: 203
 stress (belastning): 211, 212
 Strickers Batteri: 34
 STRIKFLTLANT: 251
 studievirksomhed: 263
 styrkemål (se også krigsstruktur og krigsstyrke): 74, 92, 93, 95, 99, 100, 101, 103, 105, 113, 114, 131, 142, 143, 145, 148-150, 153, 154, 156, 157, 179, 186, 187, 263
 støtteskib: 245, 249, 250, 269, 275
 stående Atlanterhavsflåde, den, se STANAVFORLANT
 stående styrke: 51, 103, 143, 145, 150, 174, 178, 217
 støttestruktur: 150, 188, 191, 216, 226, 233, 273
 SUBACLANT: 251
 Sub-Principal Subordinate Command: 206, 251, 252
 SUB-PSC, se Sub-Principal Subordinate Command
 Suderø: 61
 Suez, Suezkanalen: 109, 110, 111, 207
 Sunder (se også Øresund): 249
 Sun Tzu: 21
 supplementsstyrke: 143, 145
 Supreme Allied Commander Europe, se SACEUR
 Supreme Commander: 50
 Supreme Headquarters Allied Powers Europe, se SACEUR
 Supreme War Council, britisk: 40
 suverænitet: 11, 67, 90, 112, 112, 185, 223, 244, 267, 276
 Svanemøllens Kaserne: 161
 Svart, A: 153
 Svechin, A.A.: 41
 Svejts: 204, 228
 Sverige: 19, 21, 25, 29, 40, 48, 53, 55, 56, 57, 57, 58, 58, 59, 60, 64, 74, 75, 78, 79, 125, 147, 148, 151, 152, 169, 170, 187, 204, 212-214, 232, 258, 269, 272
 Svensk forsvarskommission i 1947: 78
 Sydnorge, se Norge
 Sydregionen (AFSOUTH): 86, 205, 232, 251, 252
 Sydvestafrika: 207
 Sydøsteuropa: 243
 sygetransport: 267
 systemplan: 147
 Szezecin: 253, 268
 Særmark-Thomsen, Finn: 219, 238
 sødefensionsafsnit: 249
 søetatens generaladjutant: 25
 Søetatens Generalkommissariat: 19, 51
 Søgårdlejren: 233
 Søgaard, Poul (se også bilag 5): 156, 157, 165, 170, 171, 173, 179
 søherredømme: 27, 31
 Søkadetkademiet: 20
 Søkadetkompagniet: 20
 Søkortarkivet: 81, 83, 180
 sømålsmissil (kystmissil, kystraket): 144, 176, 189, 190
 Sønderborg: 55, 189, 233
 Sønderjylland: 36, 97
 Søndre Oversvømmelse: 34
 Søndre Strømfjord: 62, 63, 112
 Søofficersskolen: 20
 søopmålingsmodul: 170
 Sørensen, P.B.: 257, 266
 søværn: 4, 12, 34, 38, 43, 44, 51, 55, 69, 77, 80, 81, 84, 103, 113, 117, 135, 136, 137, 142, 144, 150, 176, 179, 181, 188, 189, 190, 191, 216, 217, 221, 222, 225, 234, 248, 260, 269, 273, 275, 278-280, 281
 Søværnets Fenrikskole: 83, 115
 søværnets flyvevæsen: 43, 68, 69
 Søværnets Inspektorat og Skolekommando: 116, 135, 281
 Søværnets Materielkommando (se også materielkommando): 116, 144, 169, 170, 180, 196, 197, 247, 257, 280, 281
 Søværnets Officersskole: 20, 83, 115, 161, 191
 Søværnets Operative Kommando (se også operative kommandoer): 116, 144, 179, 184, 191, 196, 197, 247, 257, 280, 281
 søværnets personelkontor: 117
 søværnets skolestruktur: 191
 Søværnskommandoen: 38, 44, 47, 48, 58, 65, 68-70, 76, 77, 77, 78, 80, 83, 88, 116, 117, 281

- Søværnskommandolægen: 117, 135
 søværnslov af 1868: 34, 36
 søværnslov af 1880: 36
 søværnslov af 1909: 36, 38
 søværnslov af 1922: 43
 søværnslov af 1932: 43, 44, 53
 søværnslov af 1937: 47, 48, 53, 64, 65, 69, 80, 84
 søværnsstab: 116, 117
 søværnsstabens historiske sektion: 117
 søværnsstabens MAS-kontor: 117
 søværnsstabens personelkontor: 117
 sårede, se tab
- tab (dræbte, sårede): 54, 56, 60, 60, 61, 63, 66, 208, 214, 227, 227, 231, 270
 Tadsjikistan: 204, 207, 270
 taktik: 21, 24, 33, 51, 116, 227
 taktisk afdeling/sektion: 23, 38
 talsmand: 128, 162-164
 Taormina: 206
 Tcherning, A.F.: 26
 teknologi, teknik (våbentechnik): 12, 28, 42, 52, 99, 100, 124, 131, 142, 147, 164, 169, 187, 191, 234, 239, 243, 255, 256, 280
 Telegrafkasernen: 189
 telegraftropper: 189, 217
 Tempelhof: 73
 territorialforsvar (se også lokalforsvar): 245, 248
 terrorisme (statterrorismen): 227, 235, 243
 Theatre Commander: 50
 Theatre Nuclear Forces, se mellemdistanceraketter/missiler
The Times: 46
 Thetis, se inspektionsskib
 Thiede, Sven Egil (se også bilag 1 og 2): 177, 178, 179, 182, 184
 Thor (se også mellemdistanceraket): 119
 Thostrup, S.S. (se også bilag 3): 144, 145
 Thule: 112, 113, 166
 Tibet: 234
 tillægsaftale af 27. august 1985: 175, 177, 178
 tillægsaftale af 26. januar 1990: 191
 tillægsaftale af 13. august 1990: 191, 215
 tillægsaftale af 3. april 1991: 216
 tillægsaftale af 14. maj 1992: 217
 tillægsstyrke: 205
 tiltaleform: 202
 Tinghøj Batteri: 34
 Tirstrup: 95, 96, 233
 10-årsplan: 170, 171, 173, 174
 10-årsregel: 49, 244
 Tjekkiet: 204, 237, 258
 Tjekkioslovakiet: 71, 73, 192, 274
 tjenestestedsblad: 265
 tjenestemandsløvgivning fra 1969: 132, 158
 tjenestestedschefskonference: 184
 Tjenestestedskorpset: 158
 tjenestetid, se uddannelse
 Tjetjenien: 234, 235, 258
 TNF, se mellemdistanceraket/missil
 toldvæsener: 260
 topmøde: 71, 97, 119, 166, 199-203, 235-238, 250, 256
 topografisk sektion: 24
 torpedobåd (kystjager, missilbåd, motortorpedobåd): 55, 84, 93, 103, 112, 113, 155, 156, 245, 248, 263, 265
 Tórshavn: 61
 totalforsvar: 126, 241, 261, 263-265
 Townsend, M.S.: 106
 Trafalgar: 32, 39
 transatlantisk: 201, 216, 235
 transportfly: 154, 208, 214, 245, 249, 256, 269, 275
 Tredivårskrigen: 21
 Trekroner: 34
 Treårskrigen (krigen 1848-50): 25-28, 28, 30, 52
 Trilateral Examination: 150
 Triton-klassen (se også korvet): 139
 Troldborg, Anders (se også bilag 5): 242
 Trumandoktrinen: 71
 Truman, Harry S.: 71
 trussel (risiko): 47, 71, 99, 142, 147, 150, 171, 177, 201-204, 216, 223, 242-244, 248, 268
 Træningskommandoen: 116, 135, 281
 trænregiment: 218, 232, 233, 255
 Tumlere-klassen (se også undervandsbåd): 173
 Tunestillingen: 42
 Turkmenistan: 204
 Tuxen, C.F.F.E.: 32
 Tuzla: 212-214, 214, 230, 232, 258
 Tyrkiet: 29, 71, 87, 97, 111, 119, 121, 153, 204, 204, 208
 tyske besættelse, den: 52, 54, 55, 60, 64, 66, 70, 272
 Tyske Division, 6.: 169
 Tyske Division, 14.: 253
 Tyske Forbund, Det: 25, 29
 Tyskland (se også Vesttyskland): 16, 22, 25, 27, 31-34, 36, 39, 40, 41-43,

- 49, 50, 51, 53, 54, 54, 55, 55, 56, 56, 58, 59, 61, 61, 62-64, 64, 65, 65, 66, 66, 71, 75, 94, 95, 97, 106, 106, 107, 119, 127, 192, 193, 203, 204, 205, 206, 213, 220, 229, 229, 230, 236, 240, 268
- Tøjhusmuseet: 81, 83, 115
- Tønder: 248
- Taarbækfort: 34
- uddannelse (differentieret tjenestetid, første samlede tjenestetid, værnepligts-tid) (se også officersuddannelse og stampersoneluddannelse): 12, 16, 17, 41, 44, 65, 78, 80, 84, 87, 93, 94, 100, 102, 103, 105, 113, 114, 116, 123, 124, 128, 130, 131, 133, 135, 139, 142, 143, 145, 146, 151, 157, 158, 160, 161, 173-175, 178, 185, 187, 189, 196, 205, 210, 216-218, 221, 222, 223, 227-229, 235, 248, 260, 264, 267-269, 271, 276-279, 281, 282
- Udenrigsminister (se også under navn): 14, 36, 41, 42, 47, 49, 61, 65, 71, 73-75, 75, 85, 97, 98, 111, 123, 207, 227, 241
- Udenrigsministeriet: 65, 66, 68, 111, 123, 148, 167, 168, 180, 202, 219, 227, 228, 239, 242
- udenrigspolitik: 11, 16, 29, 36, 49, 53, 54, 71, 73, 74, 97, 119, 167, 199, 200, 203, 211, 267, 268, 274, 276, 282
- Udenrigspolitiske Nævn, Det: 95
- udsendelse, udstationering: 208-210, 215, 218-220, 227, 263, 269
- udskrivning, se værnepligt
- udviklingsafdeling: 239, 262, 262, 263
- udviklingskitse: 174
- "ufreden i Roskilde": 129
- UFRO: 164
- UK Mobile Force: 171
- UK/NL Amphibious Force: 171
- Ukraine: 199, 204, 239
- ULIB: 164
- underofficer, se sergentgruppen
- underudvalg vedrørende arbejdsmiljø i forsvaret, se UVA
- underudvalg vedrørende forsvarrets rådgivning om omstilling, se UFRO
- underudvalg vedrørende ligebehandling i forsvaret, se ULIB
- underudvalg vedrørende rationalisering og teknologi, se URT
- underudvalg vedrørende samarbejdsvirksomheden i forsvaret, se USAM
- underudvalg vedrørende økonomiske forhold i forsvaret, se UVØ
- undervandsbåd: 84, 93, 97, 103, 157, 170, 173, 173, 174-177, 179, 189, 217, 245, 248, 249, 269, 273, 275
- undtagelsestilstand: 55, 56
- UNEF: 109, 111
- Ungarn: 110, 119, 192, 204, 213, 237, 258, 274
- UNFICYP: 185
- uniform: 56, 202
- unipolaritet: 200, 243
- United Nations Emergency Force, se UNEF
- United Nations Protection Force, se UNPROFOR
- United Nations Truce Supervision Organisation, se UNTSO
- "Uniting for Peace"-resolutionen: 109
- UNPROFOR: 209, 210, 212, 213, 218, 230, 232
- UN Stand-by Arrangement System: 237
- UNTSO: 108
- Ural: 192, 192, 199, 205, 238
- URT: 164
- Uruguay: 217
- USA (Amerika): 39, 49, 50, 52, 62, 63, 63, 68, 71, 73, 73, 74, 75, 78, 84, 85, 87, 91, 95-98, 100, 101-103, 107, 109, 109, 112, 112, 113, 114, 114, 118, 119, 119, 120-123, 133, 140, 140, 141, 144, 147, 150, 154, 161, 164-169, 171, 172, 178, 191, 192, 199-201, 204, 205, 207, 210, 211, 215, 229, 230, 232, 234, 235, 238, 239, 243, 254, 255, 274
- USAM: 164
- Usbekistan: 204
- US. Joint Chiefs of Staff: 50
- US Marine Corps: 91, 133, 171
- U-2-fly: 119
- Urterlev Mose: 34
- UVA: 164
- UVØ: 164
- Vandel: 95, 96, 233, 245, 249
- Vangede Batteri: 34
- Varde: 233, 248
- Varres: 213
- varsel: 69, 99, 171, 192, 205, 216, 229, 268, 278
- varslingsudstyr: 112, 207, 214
- Vatikanstaten: 204
- Vedbæk: 16, 135, 136, 136, 138, 151, 189, 202, 230
- Vedel, A.H. (se også bilag 3): 58, 58, 65, 66, 69, 73, 74, 79, 81
- Vejtjenesteinspektøren: 118
- Vejmningbund: 30
- Venstre: 36, 43, 65, 68, 81, 84, 97, 102, 129, 142, 157, 187, 189, 217, 232, 248, 272
- ventegrupper: 58, 60
- verdensorden: 193, 199
- verificering: 193, 216, 238, 239
- Verona: 253
- Vestberlin: 73, 192
- Vestens forsvar: 51
- Vesteuropa: 50, 71, 74, 83, 95, 96, 119, 141, 165, 166, 171, 192, 243

- Vesteuropæiske Union, Den, se WEU
 Vestre Landsdelskommando: 184, 196
 Vestre Ordrupkrat Batteri: 34
 Vesttyskland (se også Tyskland): 86, 94-97, 99, 100, 105, 106, 107, 108, 141, 147, 148, 150, 165, 169, 171, 172, 173, 173, 193, 200, 203, 206
 Vestunionen (se også WEU): 71, 96, 200
 Vestvolden: 34
 Viborg: 248
 Victoriakors: 61
 videreuddannelse: 160, 161
 Vietnam: 133, 140, 140
 Viking: 245
 Viribus Unitis: 4
 virksomhedsregnskab: 186, 240
 virksomhedsspil: 225
 Vordingborg: 221
 Vædderen (se også inspektionsskib): 243
 Værløse: 54, 248, 249
 værnepligt(ige): 21, 27, 51, 55, 57, 61, 65, 80, 84, 91, 93, 94, 102, 114, 123, 128, 130, 131, 142, 144, 145, 147, 151, 160, 163, 173-175, 177, 178, 186, 187, 188, 189, 217-219, 221, 222, 229, 233, 245, 248, 249, 271, 273, 276, 277, 277, 278
 værnepligtsløn: 128, 154, 164, 187, 188, 189, 277
 værnepligtstid, se uddannelse
 værnsschef (se også under navn samt bilag 3): 14, 16, 17, 40, 44, 54, 56, 58, 65, 66, 69, 73, 74, 76-81, 84, 88, 102, 103, 123, 125, 125, 128, 130-135, 137, 138-140, 142, 144, 145, 146, 151, 157, 164, 258, 281
 værnsschefsskitser fra 1973: 144-146, 152
 værnssinspektør: 16, 157, 164, 184, 195, 280, 281
 værnsskommando (se også Flyverkommandoen, Generalkommandoen, Hærkommandoen og Søværnsskommandoen): 16, 51, 70, 78, 81, 88, 91, 92, 114, 115, 117, 118, 124-126, 128, 130, 131, 133, 134, 136, 139, 198, 281
 Værnsskontakt: 185
 værnsskultur: 139
 værnssspecifik, værnssvis: 131, 139, 161, 184, 194, 197, 215, 250, 251, 280
 værnssstab: 16, 17, 79, 80, 91, 115, 125, 127, 131, 132, 135, 136, 138, 139, 139, 140, 146, 147, 156, 157, 166, 174, 184, 194, 196, 197, 281, 281
 Våbenarsenaler: 81, 83, 116
 våbenhjælp: 16, 84, 91, 93, 93, 98-103, 105, 112, 113, 114, 114, 124, 125, 130, 131, 132, 138, 139, 166, 168, 168, 273, 278, 279
 våbenhvile, våbenstilstand: 31, 109, 146, 206, 208, 209, 212, 213, 232, 235, 254
 våbenkontrol: 165, 216, 238, 250, 256, 261, 263, 276, 279
 våbenedkastning: 59, 59
 våbentechnik, se teknologi
 Vågå: 61, 243
 Waffens SS: 61
 War Cabinet, britisk: 40, 49
 War Committee, britisk: 40
 War Council, britisk: 40
 Warszawa: 41
 Warszawapagten: 97, 119, 141, 150, 171, 176, 176, 177, 192, 192, 193, 198-200, 202, 228, 238, 239, 258, 268, 274
 Washington: 62, 73-75, 75, 85, 166, 235, 236, 250, 256
 Washington, George: 11
 Washingtontraktaten om flådenedrustning: 43, 49
 Wellington, A.W.: 40
 Wenck, H.: 44
 Western Mediterranean Area: 87
 WEU: 96, 200, 201, 201, 202, 204, 211, 211, 229, 235, 236, 243
 Wien: 31, 238, 239
 Wilhelmshafen: 94
 Willemoes-klassen (se også torpedobåd): 156, 245, 249
 Wilson, H.H.: 39
 Winther, K.H.: 257
 With, Erik: 44, 48, 49
 Wolff, E.H. (se også bilag 2 og 4): 126, 136, 142
 Wörner, Manfred: 267
 Yemen: 108, 270
 Yom Kippur-krigen: 150
 Zagreb: 210, 231
 Zepa: 212
 Ægypten: 109
 økonomiafdeling: 116-118, 136, 262, 263
 Økonomiministeriet: 115, 152, 162, 163, 232
 økonomisk ramme (forsvarsbudget): 16, 22, 36, 41, 43, 44, 49, 69, 84, 99-103, 105, 114, 115, 117, 124, 129-131, 133, 134, 142, 144-146, 154-157, 171, 173-175, 186, 187, 189, 191, 193, 215, 216, 218, 226, 233, 245, 246, 248, 249, 259, 261, 263, 264, 271, 271, 272, 273, 275, 276, 279
 økonomiske Råd, Det: 168
 økonomistab: 135, 136, 137, 147, 158, 183
 Øresund: 20, 40
 Østerbrogades Kaserne: 161

Østergaard, Knud, se bilag 5
Østersøen: 31, 48, 99, 105, 106, 141, 154, 171, 173, 176, 177, 202, 203,
205, 229, 230, 236, 252, 258
Østeuropa: 71, 89, 92, 97, 99, 141, 192, 193, 199, 200, 203, 205, 206,
233, 234, 236, 239, 244, 250, 258, 268, 274
Østfronten: 51, 61
Østre Landkommando: 184, 245, 248
Østre Landsdelskommando: 184
Østre Ordrupkrat Batteri: 34
Østrig: 21, 27, 29, 32, 33, 71, 97, 204, 213
Østrig-Ungarn: 34, 39, 41
Østsamarbejde: 228, 236, 244, 248, 259, 263, 276
Østslavonien: 209
Østtimor: 270
Østtyskland: 119, 132, 141, 192, 193, 203, 268

Aalborg: 48, 54, 175, 217, 249, 255
Århus: 189, 217
årsberetning: 186
årsprogram, årsplan: 170, 174, 240, 263